

Zoophilologica

Polish Journal of Animal Studies

Nr 1 (15) / 2025

Zwierzęta w teorii i praktyce politycznej

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

ZOOPHILOLOGICA

Polish Journal of Animal Studies

Nr 1 (15)/2025

Zwierzęta w teorii
i praktyce politycznej

„Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”
Nr 1 (15): *Zwierzęta w teorii i praktyce politycznej*

Redakcja naukowa numeru 1 (15)/2025

Dariusz Gzyra i (gościnnie) Patryk Szaj

Rada Naukowa

Jerzy Axer (Uniwersytet Warszawski), Éric Baratay (Université Jean Moulin Lyon 3), Andrzej Bereszyński (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu), Piotr Czerwiński (Uniwersytet Śląski w Katowicach), Ewa Domańska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Department of Anthropology, Stanford University, USA), **Adam Dziadek** (Uniwersytet Śląski w Katowicach) – **zastępca przewodniczącej**, Andrzej Elżanowski (Uniwersytet Warszawski), Paweł Gusin (Politechnika Wrocławska), John W.M. Jagt (Natuurhistorisch Museum Maastricht, Holandia), Elena Jagt-Yazykova (Uniwersytet Opolski / Saint Petersburg State University, Rosja), Andrzej Kiepas (Politechnika Śląska), Dominique Lestel (École normale supérieure, Francja), Ramona Malita (West University of Timișoara, Rumunia), Eric W.A. Mulder (Natura Docet Wonderryck Twente, Denekamp, Holandia), Aleksander Nawarecki (Uniwersytet Śląski w Katowicach), Ruth Padel (King's College London, Anglia), Małgorzata Quinkenstein (Zentrum für Historische Forschung der Polnischen Akademie der Wissenschaften, Niemcy), Inna Shved (Brest State A.S. Pushkin University, Białoruś), Tadeusz Sławek (Uniwersytet Śląski w Katowicach), Alfia Smirnova (Moscow State Pedagogical University, Rosja), Włodzimierz Tyburski (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie), **Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska** (Uniwersytet Śląski w Katowicach) – **przewodnicząca**, Krzysztof Ziarek (Department of Comparative Literature, University at Buffalo, USA), Joanna Żylińska (Department of Media and Communications Goldsmiths, University of London, Anglia)

Kolegium Redakcyjne

Piotr Bębas (nauki biologiczne), Dominika Dzwonkowska (filozofia i bioetyka), Marek Głowacki (sztuka), Dariusz Gzyra (etyka praw zwierząt), **Magdalena Malinowska** (pierwsza sekretarz), Alina Mitek-Dziemba (ekokrytyka), Tomasz Nowak (językoznawstwo), **Małgorzata Poks** (zastępczyni redaktorki naczelnej), Piotr Skubała (nauki biologiczne), **Anna Tyka** (druga sekretarz), Justyna Tymieniecka-Suchanek (redaktorka naczelna, literaturoznawstwo), **Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska** (kulturoznawstwo)

Zagraniczni redaktorzy naukowcy

Laura Kline (Wayne State University, USA), Tatiana Kovaleva (Saint Petersburg State University, Rosja), Simone Pollo (Sapienza Università di Roma, Włochy), Oksana Timofeeva (Humboldt University in Berlin, Niemcy)

Laboratorium Animal Studies – Trzecia Kultura

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Adres redakcji

Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies
Centrum Dydaktyczno-Naukowe Neofilologii
41-200 Sosnowiec, ul. S. Grota-Roweckiego 5, p. 4.10
tel. (+48) 32-36-40-921, e-mail: redakcja.zoophilologica@us.edu.pl

Spis treści

Od redakcji (*Patryk Szaj, Dariusz Gzyra*)

Wywiady

EVA MEIJER, DARIUSZ GZYRA, PATRYK SZAJ: Rethinking the Political with Other Animals. Eva Meijer in Conversation with Dariusz Gzyra and Patryk Szaj
[Rewizja polityki uwzględniająca inne zwierzęta. Eva Meijer w rozmowie z Dariuszem Gzyrą i Patrykiem Szajem]

Artykuły

POLITYKI RELACJI MIĘDZYGATUNKOWYCH

JULIA KLIMCZUK, MICHAŁ PIOTR PRĘGOWSKI: Zwierzęta z Ukrainy w obliczu wojny. O działaniach polskich organizacji pozarządowych i administracji publicznej po agresji Federacji Rosyjskiej

PATRYCJA CHUSZCZ: Noticing More: Ways of Representing Other-Than-Human Animals in Audiovisuals on War in Ukraine
[Dostrzegając więcej. Sposoby reprezentacji zwierząt innych niż ludzie w audio-wizualnych materiałach o wojnie w Ukrainie]

LUIZA IRINI VERGARA KESADA: Ethics of Affirmative Collaboration. A Case Study of a Cat Community in the Urban Public Space
[Etyka współpracy afirmatywnej. Studium przypadku społeczności kotów w miejskiej przestrzeni publicznej]

HANNA MAMZER, PAWEŁ P. NOWAK, MAGDALENA ZIÓŁKOWSKA: Bezdomność psów w Polsce, Holandii i we Włoszech w ujęciu komparatystycznym

STÉPHANIE MICHENAUD, DALILA BOVET, THIERRY LAMOUR, VANESSA LAGUETTE: "A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!". To Be a Human-Dog Team Conducting Olfactory Search in the French Military
[„Trener psów nie jest wyspecjalizowanym mechanikiem VAB (opancerzonego pojazdu awangardy)!”. Bycie w tandemie człowiek–pies prowadzącym poszukiwania węchowe we francuskiej armii]

FILOZOFIA POLITYCZNA

DARIUSZ GZYRA: Lewica i zwierzęta. Śladami krytyki

EDYTA KONCEWICZ-DZIDUCH: *Thuste koty i czerwone świnie* – animalizmy w języku polityki

PRAWO

SYLWIA SPUREK: Przeciwdziałanie przemocy domowej. Ochrona ofiar-ludzi i ofiar-zwierząt

DIANA DAJNOWICZ-PIESIECKA: Ewolucja polityki legislacyjnej w zakresie karnoprawnej ochrony zwierząt

LUCYNA GRZELEC, JULIA KNAK: Wybrane doświadczenia w realizacji przepisów dotyczących hodowli zawartych w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt na przykładzie sprzedaży psów za pośrednictwem Internetu w województwie pomorskim

BIOPOLITYKA ZOO

NINA MATYLDY HILGIER, THURSTON CLEVELAND HICKS: The Issue of Contemporary Zoo Biopolitics. The Case of Chimpanzees
[Problematyka współczesnej biopolityki zoo. Przypadek szympanсів]

ALICJA GRYGUC: Victim of Good Intentions. Zoo-kept African Wild Dogs in Species Conservation Biopolitics
[Ofiara dobrych intencji. Trzymane w zoo likaony w biopolityce ochrony gatunkowej]

LITERATURA I JĘZYK

MOUMITA BAL, SMRITI SINGH: Literary Representation of Animal Captivity: Reading *Hannah's Dream* through Foucauldian Lens
[Literackie odzwierciedlenie niewoli zwierząt. Czytanie *Snu Hannah* przez pryzmat Foucaulta]

MAGDALENA STOCH: Problematyczne związki ludzi i zwierząt: „zezwierzęcanie człowieka” jako gest władzy i przemocy w powieściach Marieke Lucasa Rijnevelda

VARIA

ZBIGNIEW SŁUSZKIEWICZ: Of Rats and Men II: A Pragmatist Reconstruction of the Basis of Agency *via* the Free-Energy Principle

[O szczurach i ludziach II. Wykorzystanie pragmatystycznego podejścia do Zasady Energii Swobodnej]

ZBIGNIEW SŁUSZKIEWICZ: Of Rats and Men III: A Pragmatist Reconstruction of Advanced Agency *via* the Active Inference

[O szczurach i ludziach III. Pragmatystyczna rekonstrukcja podmiotowości sprawczej drogą aktywnego wnioskowania]

Polemiki / omówienia

MARCIN URBANIAK: Spacer wzdłuż granicy doznania. [Recenzja książki Jonathana Bircha *The Edge of Sentience: Risk and Precaution in Humans, Other Animals, and AI*, New York: Oxford University Press, 2024]

Table of Contents

From the Editors (*Patryk Szaj, Dariusz Gzyra*)

Interview

EVA MEIJER, DARIUSZ GZYRA, PATRYK SZAJ: Rethinking the Political with Other Animals. Eva Meijer in Conversation with Dariusz Gzyra and Patryk Szaj

Articles

POLITICS OF INTERSPECIES RELATIONSHIPS

JULIA KLIMCZUK, MICHAŁ PIOTR PRĘGOWSKI: Animals from Ukraine Facing War. On the Activities of Polish Non-Governmental Organizations and Public Administration after the Aggression of the Russian Federation

PATRYCJA CHUSZCZ: Noticing More: Ways of Representing Other-Than-Human Animals in Audiovisuals on War in Ukraine

LUIZA IRINI VERGARA KESADA: Ethics of Affirmative Collaboration. A Case Study of a Cat Community in the Urban Public Space

HANNA MAMZER, PAWEŁ P. NOWAK, MAGDALENA ZIÓŁKOWSKA: Dog Homelessness in Poland, the Netherlands and Italy from a Comparative Perspective

STÉPHANIE MICHENAUD, DALILA BOVET, THIERRY LAMOUR, VANESSA LAGUETTE: "A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!". To Be a Human-Dog Team Conducting Olfactory Search in the French Military

POLITICAL PHILOSOPHY

DARIUSZ GZYRA: The Left and Animals: Tracing Critique

EDYTA KONCEWICZ-DZIDUCH: *Fat Cats and Red Pigs* – Animalizations in the Language of Politics

LAW

SYLWIA SPUREK: Preventing Domestic Violence. Protection of Human Victims and Animal Victims

DIANA DAJNOWICZ-PIESIECKA: The Evolution of Legislative Policy in the Field of Criminal Protection of Animals

LUCYNA GRZELEC, JULIA KNAK: Selected Experiences in the Implementation of the Provisions Regarding Breeding Contained in the Act of August 21, 1997 on Animal Protection on the Example of Selling Dogs on the Internet in the Pomeranian Voivodeship

BIOPOLITICS OF THE ZOO

NINA MATYLD A HILGIER, THURSTON CLEVELAND HICKS: The Issue of Contemporary Zoo Biopolitics. The Case of Chimpanzees

ALICJA GRYGUC: Victim of Good Intentions. Zoo-kept African Wild Dogs in Species Conservation Biopolitics

LITERATURE AND LANGUAGE

MOUMITA BAL A, SMRITI SINGH: Literary Representation of Animal Captivity: Reading *Hannah's Dream* through Foucauldian Lens

MAGDALENA STOCH: Problematic Human-Animal Relationships: The "Animalization of Man" as a Gesture of Power and Violence in the Novels of Marieke Lucas Rijneveld

VARIA

ZBIGNIEW SŁUSZKIEWICZ: Of Rats and Men II: A Pragmatist Reconstruction of the Basis of Agency *via* the Free-Energy Principle

ZBIGNIEW SŁUSZKIEWICZ: Of Rats and Men III: A Pragmatist Reconstruction of Advanced Agency *via* the Active Inference

Polemics / Discussions

MARCIN URBANIAK: Walking Along the Edge of Sentience. [A Review of Jonathan Birch's *The Edge of Sentience: Risk and Precaution in Humans, Other Animals, and AI*, New York: Oxford University Press, 2024]

Содержание

От редакции (*Патрык Шай, Дариуш Гзыра*)

Интервью

ЕВА МЕЙЕР, ДАРИУШ ГЗЫРА, ПАТРЫК ШАЙ: Переосмысление политического с другими животными. Дариуш Гзыра и Патрык Шай беседуют с Евой Мейер

Статьи

ПОЛИТИКИ МЕЖВИДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Юлия Климчук, Михал ПЕТР Пренговски: Животные из Украины перед лицом войны. О действиях польских неправительственных организаций и государственного управления после агрессии Российской Федерации

ПАТРИЦИЯ ХУЩ: Замечая больше: способы представления живых существ, не принадлежащих к человеческому роду, в аудиовизуальных материалах о войне в Украине

ЛУИЗА ИРИНИ ВЕРГАРА КЕСАДА: Этика аффирмативного сотрудничества. Исследование случая кошачьего сообщества в городском общественном пространстве

ХАННА МАМЗЕР, ПАВЕЛ П. НОВАК, МАГДАЛЕНА ЗЮЛКОВСКА: Бездомность собак в Польше, Нидерландах и Италии в сравнительном анализе

СТЕФАНИ МИШЕНО, ДАЛИЛА БОВЕ, ТЬЕРРИ ЛАМУР, ВАНЕССА ЛАГЕТТ: «Инструктор по дрессировке собак – это не специализированный механик VAV (бронированной машины переднего края)!». Быть в тандеме человек–собака, проводящим поиск по различным запаховым следам во французской армии

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ

ДАРИУШ ГЗЫРА: Левые и животные. По следам критики

ЭДЫТА КОНЦЕВИЧ-ДЗИДУХ: *Жирные коты и красные свиньи* – анимализмы в языке политики

ПРАВО

СИЛЬВИЯ СПУРЕК: Противодействие домашнему насилию. Защита жертв-людей и жертв-животных

ДИАНА ДАЙНОВИЧ-ПЕСЕЦКА: Эволюция законодательной политики в области уголовно-правовой защиты животных

ЛУЦЫНА ГЖЕЛЕЦ, ЮЛИЯ КНАК: Примеры опытов реализации положений о разведении животных, содержащихся в Законе от 21 августа 1997 года о защите животных, на примере продажи собак через интернет в Поморском воеводстве

БИОПОЛИТИКА ЗООПАРКОВ

НИНА МАТИЛЬДА ХИЛЬГЕР, ТЕРСТОН КЛИВЛЕНД ХИКС: Проблематика современной биополитики зоопарков. Случай шимпанзе

АЛИЦИЯ ГРЫГУЦ: Жертва благих намерений. Содержание гиеновидных собак в зоопарках в биополитике охраны видов

ЛИТЕРАТУРА И ЯЗЫК

МУМИТА БАЛА, СМРИТИ СИНГХ: Художественная картина неволи животных. Чтение романа *Ради Ханны* сквозь призму Фуко

МАГДАЛЕНА СТОХ: Проблематичные отношения между людьми и животными: «озверение человека» как жест власти и насилия в романах Марике Лукаса Рейневелда

РАЗНОЕ

ЗБИГНЕВ СЛУШКЕВИЧ: О крысах и людях II. Прагматистская реконструкция оснований агентности посредством принципа свободной энергии

ЗБИГНЕВ СЛУШКЕВИЧ: О крысах и людях III. Прагматистская реконструкция развитой агентности посредством активного вывода

Полемики / дискуссии

МАРЦИН УРБАНЯК: Прогулка по краю чувствительности. [Рецензия на книгу Джонатана Берча *The Edge of Sentience: Risk and Precaution in Humans, Other Animals, and AI*, New York: Oxford University Press, 2024]

Od redakcji

Tak zwany zwrot polityczny w studiach nad zwierzętami pozaludzkimi ma już swoją małą bibliotekę, a nawet względnie ustabilizowany kanon, do którego należą między innymi prace: Alasdaira Cochrane’a, Sue Donaldson i Willa Kymlicki, Siobhan O’Sullivan, Evy Meijer, Dinesha Wadiwela czy wyprzedzające je publikacje Roberta Garnera. Dodać do tego trzeba coraz liczniejsze – na wskroś polityczne – teksty z kręgu krytycznych studiów nad zwierzętami, związane choćby z nazwiskami Anthony’ego J. Nocelli II i Johna Sorensona. Gdyby uwzględnić prace nieanglojęzyczne, bibliotekę dzieł poświęconych polityczności relacji człowieka z innymi zwierzętami można by nazwać okazałą.

Problematyka podejmowana w ramach namysłu nad politycznym wymiarem relacji ludzi i zwierząt pozaludzkich dotyczy zarówno kwestii teoretycznych, jak i praktycznych. Podejmuje się coraz śmielsze próby krytyki obecnych mechanizmów społeczno-politycznych i wypracowania alternatywnych rozwiązań. Propozycje systemowych modyfikacji rozciągają się od prób nadania poszczególnym grupom zwierząt statusu obywateli, rezydentów bądź suwerennych jednostek, przez idee deliberacji międzygatunkowej i nowych form przedstawicielstwa, po postulaty postrzegania eksploatacji zwierząt wykorzystywanych przez człowieka jako problemów związanych z pracą i wyzyskiem.

Kwestie praktyczne, bliższe codzienności politycznej, można wyrazić w postaci pytań: Czy nie nadeszła pora, aby zwierzęta pozaludzkie zyskały wreszcie prawa podmiotowe? Czy instytucje publiczne wywiązują się ze swych – wynikających z odpowiednich przepisów – obowiązków względem zwierząt? Do jakiego stopnia można oczekiwać od współczesnej klasy politycznej zrozumienia problemów zwierząt i ich efektywnego rozwiązywania? Czy zwierzęta pozaludzkie potrzebują

swych ludzkich rzeczników? Jakie strategie i formy retoryki mogą przynieść wyraźną zmianę sytuacji zwierząt?

W tle tej złożonej problematyki sytuują się procesy strukturalne, które wydają się nam umykać, jeśli ograniczamy się do perspektywy etycznej: przemoc epistemiczna i symboliczna, hegemonia kulturowa oraz ideologiczna dominacja szowinizmu gatunkowego, czyniąca z niego synonim normalności.

Stawka namysłu nad teorią i praktyką polityczną zostaje dodatkowo podbita przez trwającą katastrofę klimatyczną. Każe ona wykroczyć poza krótkoterminową perspektywę aktualnych systemów polityczno-ekonomicznych i zastanowić się nad instytucjonalnymi mechanizmami pomocy pozaludzkim ofiarom ekstremalnych zjawisk pogodowych, nad pozaludzkim wymiarem uchodźstwa klimatycznego, a nawet nad radykalnym osłabieniem wartości liberalnych na rzecz pozytywnej rewaloryzacji (międzygatunkowych) dóbr wspólnych.

Część z wymienionych problemów podejmują Autorzy i Autorki artykułów zamieszczonych w numerze. Stanowi on pionierski w Polsce zbiór o tej tematyce. Jest to z pewnością skromny i niewystarczający wkład w więcej-niż-ludzką teorię i praktykę polityczną, liczymy jednak, że nasz tom zachęci kolejne grupy badaczy i badaczek do rozwijania zagadnień, które zostały tu jedynie zasygnalizowane. Polecamy zwłaszcza lekturę wywiadu z Evą Meijer. Autorka *Języków zwierząt* wskazuje na konieczną dwutorowość polityki międzygatunkowej: pragmatyczne wykorzystywanie możliwości tkwiących w aktualnych formach demokracji liberalnej, jak i budowanie zupełnie nowych paradygmatów politycznych – wespół z innymi zwierzętami.

Patryk Szaj, Dariusz Gzyra

<https://orcid.org/0000-0002-6315-3317>

<https://orcid.org/0000-0003-4659-3262>

Wywiady

EVA MEIJER

 <https://orcid.org/0000-0002-9597-5833>

University of Amsterdam

DARIUSZ GZYRA

 <https://orcid.org/0000-0003-4659-3262>

University of Warsaw

PATRYK SZAJ

 <https://orcid.org/0000-0002-6315-3317>

University of the National Education Commission, Krakow

Rethinking the Political with Other Animals Eva Meijer in Conversation with Dariusz Gzyra and Patryk Szaj

Переосмысление политического
с другими животными
Дариуш Гзыра и Патрык Шай
беседуют с Евой Мейер

Абстракт

В интервью Дариуша Гзыры и Патрыка Шая, взятом у Евы Мейер, обсуждаются политические аспекты отношений между людьми и живыми существами, не принадлежащими к человеческому роду. Цель беседы – переосмыслить политическое вместе с другими животными (в отличие от простого разговора «о» животной политике). В интервью поднимаются следующие темы: политический поворот в исследованиях животных (*animal studies*), развитие этих исследований в последние

Rethinking the Political
with Other Animals
Eva Meijer in Conversation
with Dariusz Gzyra and Patryk Szaj

Abstract

The interview with Eva Meijer that Dariusz Gzyra and Patryk Szaj conducted considers the political aspects of relationships between humans and non-human animals. It aims at reconsidering “the political” along with other animals (in contrast to speaking simply “about” animal politics.) In the course of the interview, the following issues are raised: the political turn in animal studies, the progressive development of animal studies over the years, non-human languages and their role in political participation, the advantages and disadvant-

годы, внечеловеческие языки и их роль в политической жизни, преимущества и недостатки либеральной демократии в контексте межвидовой политики, метод «снизу вверх» в политической теории, политическая функция литературы, роль политических партий и других институтов в условиях системных изменений, животные как члены рабочего класса, а также запутанная эмпатия, касающаяся не только чувствующих животных, но и нечувствующих форм жизни.

Ключевые слова: политический поворот в исследованиях животных, межвидовая политика, внечеловеческие языки, участие в политической жизни

ages of liberal democracy when it comes to interspecies politics, the “from the ground up” method in political theory, the political task of literature, the role of political parties and other institutions in a systemic change, animals as working-class members, the entangled empathy that, perhaps, involves not only sentient animals but also non-sentient beings.

Keywords: the political turn in animal studies, interspecies politics, non-human languages, political participation

Dariusz Gzyra, Patryk Szaj: What has been termed the so-called *political turn* in theorising about human and animal relationships? How is politics and “political” understood in this context? And do you think it actually happens?

Eva Meijer: For a long time, animals – or rather nonhuman animals, or more-than-human animals, or other-than-human animals, because the word “animal” already sets up a binary opposition – were seen as beings to think about, by philosophers in the western tradition, if they were considered at all. Reason, intelligence, thinking and related qualities were considered human capacities, which all other animals did not possess. In the past decades, the view of animals as simple beings who act solely on instinct has been challenged by research in biology and ethology on their intelligence, language, cultures, and social lives. The view of humans as rational autonomous beings is also challenged, from the perspective of post-structuralism, feminist and decolonial theory, and other fields of critical theory. This has led to a change in animal philosophy, from viewing animals as object of consideration, as is common in ethical discourse (leading to the question whether humans are allowed to kill, eat or capture other animals), to viewing them as agents who co-shape relations with humans and human communities. This movement towards intersubjectivity has resulted in more attention being paid to animals from the perspective of political philosophy; while there have long been political discussions about animals in such fields as animal rights theory and ecofeminism, there is now a broader discussion in which theorists from different strands of political philosophy (liberal democrats, Marxists, Foucauldians etc.) use concepts such as democracy, intersectionality or sovereignty to better understand multispecies relations. What “politics” means precisely with regard to animals is a point of contestation,

and so is the scope of the political. Some theorists focus on power relations and use a post-structuralist or Marxist approach to multispecies relations, others argue for extending liberal democratic concepts and institutions to include animals, yet others focus on political animal agency and multispecies entanglements. This political framework provides a new lens through which we can view relations with more-than-human animals, which is connected to improving the lives of actual animals, because political institutions can play an important part in this project. Relations between human and nonhuman animals are political, and can change for the better.

D.G., P.S.: Is it accurate to say that, over time, theorising about the politics of relations with other animals becomes more mature, more detailed and innovative? That there has been the progressive development in this field in recent years?

E.M.: Yes, the discussion has become much more refined and interesting in the past ten or fifteen years.

D.G., P.S.: Could you point out the most promising areas and directions of these changes? Which new concepts, theories, or publications do you find particularly interesting, innovative, and useful for social change?

E.M.: When I began to study philosophy, around 16 years ago, discussions about animals at the university mostly took place in the field of ethics, and focused on utilitarianism *versus* deontology, or perhaps virtue ethics. There was some attention paid to the work of Donna Haraway and Derrida's *The Animal That Therefore I Am*, but that was it. Now there is critical philosophical work about animals in many different directions, ranging from decolonial theory to linguistics. So, what I appreciate most is not one concept or book, but rather the fact that scholars are using so many different angles to approach questions about animals, multispecies relations, and related topics. We need to do the work in all fields of study. I also think it is very important to integrate thinking about animals in anthropocentric theory, and normalise critical multispecies thinking as part of "critical thinking," because right now there is still a lack of concern for animals in fields concerned with challenging power structures, such as feminist and decolonial philosophy. This is not only problematic from the perspective of solidarity with animals, but also obstructs seeing the full picture, because the oppression of animals is connected to other forms of oppression, in material and symbolic ways.

D.G., P.S.: According to Aristotle, the use of language is an elementary condition for participation in political life. You seem to accept this assumption while emphasising that to include non-human animals in political considerations, we must significantly expand our understanding of language. How do we avoid reproducing anthropocentrism in acquiring knowledge about non-human languages and defining what constitutes language?

E.M.: Thinking about and with animals for me as a human always entails a double movement: using a concept such as language to shed light on what happens in

the real world (i.e. to understand how interaction between animals – including humans – works), and then rethinking the concept in interaction with other animals. In the basis, this is what philosophers always do: clarifying the meaning of concepts in a given time. But in relation to animals, we need to be careful, because as humans it is easy to reinforce anthropocentrism. Our knowledge structures and concepts have been shaped by excluding other animals and their agency. So, determining what “language,” “democracy” and other concepts mean should be a multispecies endeavor. With this I do not mean we need to do more research that holds animals captive in laboratories or zoos, as is still common in biology and ethology – this is violent and leads to the creation of knowledge that reinforces a hierarchy with the human on top. But there are forms of thinking with animals that are based on equality and respect for animal wisdom, for example in sanctuaries or by researchers who write about their (rescued) companions. Overcoming human supremacy is a process, in anthropocentric societies, that includes a lot of learning and unlearning.

D.G., P.S.: To what extent can interspecies broadening of concepts, approaches, and orders that once focused exclusively on humans help us in this “learning and unlearning”? For instance, you eagerly use the tools of phenomenology or Ludwig Wittgenstein’s concept of “language games.”

E.M.: I will use the example of “language” to answer this question. Language has long been equated with human language, even though other animals clearly have voices and express themselves. This expresses and reinforces a hierarchy between humans and other animals. I have found it helpful to use the word “language” in thinking and speaking about the expressions of other animals, and for challenging this hierarchy and arguing for a more heterogeneous understanding of language and expression, based on difference. This has allowed me to point out similarities and differences between the languages of humans and those of other animals, to explore the role of language in building new and less violent multispecies relations, and to better understand the concept “language.” Many humans see language as one practice or equate it with a natural language like English or Dutch. But words work very differently in different discourses and practices, multispecies or human, like poetry, academic discourse, novels, political discourse and so on – many philosophers find it hard to understand novels because they expect something different from a text. Thinking about animal languages has helped me to become a better writer through paying even more attention to language.

D.G., P.S.: When considering the prospects of interspecies politics, you move smoothly between the possibilities offered by the current institutions of liberal democracy and completely different ways of thinking and acting developed together with non-human animals. Why do we need both of these approaches at once?

E.M.: As humans we face a cluster of problems that cannot be solved by the current political framework – think of the climate crisis, extinction of species and

loss of biodiversity, capitalist exploitation of the planet and many of its inhabitants, large-scale exploitation of animals and human workers in different parts of the world. Existing democratic systems often have elections every four years, which makes the long-term planning needed for addressing ecological crises difficult. Politics is seen as a struggle about interests, and not as a tool for fostering care for all of us. There is also a large gap between politicians and citizens in countries that use the model of representative democracy, which is interconnected with increasing polarisation and the rise of the extreme right in Europe and the US. In order to overcome these problems and adequately address the climate crisis and related crises, we need new political frameworks and other stories about how to live with nonhuman and human others. And we need to develop these with other animals not to repeat anthropocentrism. At the same time, change does not come from nowhere, and there are ways of working towards a non-anthropocentric politics beginning from the *status quo*. For example, animal political parties and animal rights and liberation advocacy, cultural projects such as critical veganism and multispecies art, and multispecies education. These kinds of projects can help us envision alternatives, create dialogue in human societies, and can make a difference for animals alive now.

D.G., P.S.: What does your “from the ground up” method of developing political theory (the political voices of nonhuman animals) and normativity regarding socio-political practices consist of?

E.M.: When I write about more-than-human animals I am always searching for ways to incorporate their agency in the text. In a sense, all my work is co-shaped by them, not just the work that has animals as a theme, because I am shaped by the relations with the companions with whom I live, and the other beings who are part of my life-world. But in the animal work I want to make this explicit. For example, by writing about the animals that I know, or by incorporating stories about/from humans who live differently with animals, and see their own position in the larger whole differently, like Len Howard, who lived with birds, or in my recent work, non-western ontologies such as Daoism. In a new book about multispecies dialogues (*Multispecies Dialogues. Doing Philosophy with Animals, Children, the Sea and Others*, forthcoming this year with Amsterdam University Press) I describe embodied, situated dialogues that I have with nonhuman others, such as my late dog companion Olli, the ex-lab mice I adopted, and the amphibians that I help cross the road when they come out of hibernation and migrate to the ponds, as a basis for developing a new understanding of “dialogue.” Starting with concrete examples enables me to acknowledge both the agency of other beings and my own situatedness, which matters for critiquing power relations and envisioning new forms of relation and community. The model of the dialogue is helpful, because dialogues work like this, they include questions and answers, they move and change us, and can be a powerful tool for learning about others and becoming more worldly.

D.G., P.S.: Could you give an example of how these “embodied, situated dialogues with nonhuman others” translate to specific theoretical approaches or practical solutions?

E.M.: The dialogue is both the theoretical approach and the practical solution, or at least, that is the idea. For example, in the case of the ex-lab mice I adopted, I got to know them through a process of interaction. This process included watching each other, mouse and human expressions, material interventions such as boxes I placed in their homes, experiments around food. They told me they were not so interested in interaction, and showed me who they were. I learned about their rituals when somebody died, they greeted, washed and buried the body of their dead friend. And what they liked in terms of play. Learning to see them was necessary to be able to care for them in the right way, given the unavoidable condition of their captivity. Engaging with mice in this way is a practical project, a form of learning to live with one another (there are many more examples, that might include very different acts, and have different outcomes). At the same time, viewing the interaction as a dialogue, to which different beings contribute, can be a method for multispecies thinking – for taking seriously the agency and initiative of others, and decentering the human in interaction.

D.G., P.S.: Len Howard, whom you mentioned, is also the heroine of your novel *Bird Cottage*. In *When Animals Speak: Toward An Interspecies Democracy*, you emphasise that literature has a role to play in preparing the ground for interspecies democracy. In your opinion, what exactly is the political task of literature, and how can we avoid reducing the artistic value of the text to a simple political message in this context?

E.M.: As a philosopher, I would answer that we need the imagination for taking the perspective of other beings, thinking about other futures, and conceptualising social and political change. Stories can show us parts of reality that were hidden from our view, and reading is active, it requires an effort to take the perspective of the other that is lacking from watching series. Other forms of art also have their role to play in social and political transformation in their own ways – music and visual art connect to other senses in other ways, which matters for multispecies thinking too.

As a novelist I would answer that even though all books are political in some sense – they are written and read in a specific time, offer stories that affirm the existing ideology or challenge it – they are also always more than political. I don't think novels have or should have a message. As texts they work very differently than philosophy, and show much more about the ambiguity of life than philosophical argument. Writing novels also works completely differently than writing philosophy. The story decides what happens and unfolds as I write. The language itself plays a more important role too – in philosophy language has a more instrumental role,

even though in the end the meaning of course always escapes the text, because it is co-created by each reader anew. But in novels the language is central.

D.G., P.S.: There is an abyss between the new models of interspecies socio-political relations contained in the works of theoreticians and reality and practice. There are many indications that political changes in favour of nonhuman animals will continue to be gradual. Which practical solutions do you consider particularly useful in the transition process at the stage where we currently are?

E.M.: I have already mentioned some of these above – animal rights and liberation advocacy, political animal parties, cultural change. But I think we need to take this question more seriously in relation to other animals, and we need more political experiments. Like the experiments in living differently that take place in certain animal sanctuaries, for example, but also new farming practices. I also think there is room for taking these seriously in our political and public discourses, that wasn't there before. I take part in the public debate in The Netherlands, where I am located, and I am noticing a shift in how humans view other animals. In part this is due to the “woke” discourse, which teaches us about power relations, in part to new research about animal capacities, and in part to the climate crisis that forces rich humans in rich countries to rethink their position in the greater whole. In strengthening this shift and envisioning other futures, we need more room for, and stories about, animal agency – including attention for their cultures and languages, and forming new multispecies practices and communities with those near to humans. The next step is connecting these insights to processes of decision-making, and more generally making them public.

D.G., P.S.: We are curious if you could name a specific institution, office, or legal change, the establishment or modification of which you consider particularly conducive to transformation.

E.M.: The Party for the Animals has made a change in public discourse and animal politics in the Netherlands. The rise of forms of theory that take seriously social transformation and multispecies justice is also a promising development; academic activism is a slow but effective form of activism, and it's one of the fields in which I see most progress. There are also many interesting grass roots initiatives in which humans actively engage with nonhumans. For example, humans in sanctuaries that see themselves as multispecies communities, such as VINE Sanctuary, are already living differently with other animals, and show that new relations emerge if the terms of interaction change, and if humans begin paying more attention to other animals. Stichting Kapitalocean (The Capitalocene Foundation, <https://www.kapitalocean.nl/>) in the Netherlands aims to establish a new relation with the land, in which humans are not the owners of it, as a challenge to capitalism. The humans there develop new ways of farming, in which they give 50% of the land to nonhumans, 10% to humans, and the rest is shared. I am also interested in

initiatives that combine artistic and academic research with activism, such as the Embassy of the North Sea <https://www.embassyofthenorthsea.com/>, KNOCKvologan <https://knockvologan.net/>, and Zoöp <https://zoop.earth/>.

D.G., P.S.: How do you assess the activities of political parties that specialise in animal-related issues? What role do they play, and are they fulfilling their task successfully?

E.M.: In the Netherlands, the Party for the Animals is small but rather successful. There are now elected politicians in different levels of government, from the local to the national level. Their main function has been to bring animals into politics, to open up the discourse. This includes devising new laws or legislation, advocating for taking their interests into account, and influencing other parties. Importantly, the Party for the Animals in NL is not a one issue party, but connects animal interests to human interests, and they propose a holistic view of politics. Because there is room in the discourse for rethinking the human, I think animal parties can play an important role in the shift from human-centered to multispecies politics. However, their power is limited because they are bound to the political systems they are working from.

D.G., P.S.: What do you think about such practices as granting legal personality to nonhuman animals and other elements of the animate and inanimate world or appointing animal protection advocates? Are they not related to the assumption that a political arrangement in which we humans speak on behalf of other animals is inevitable – the assumption you criticise?

E.M.: There is no clear recipe for social and cultural change, and I think different discourses and practices can be tools for improving the lives of other animals and their status in society. Humans have different qualities too; we can all contribute in our own ways. However, in working towards change we should be careful not to repeat oppression, including epistemic oppression – animal advocates should for example be careful not to perpetuate the view that animals are silent or mute. Furthermore, animal exclusion is not a simple error in systems like capitalism: these are built on the use of animals. Working towards change therefore always also requires critique of existing social and political mechanisms.

D.G., P.S.: Your book *When Animals Speak: Toward An Interspecies Democracy* opens with examples of acts of resistance by domesticated and wild animals. You also take up Jason Hribal's idea that we should treat certain animals as working-class members. What would this mean, and why did not traditional Marxist philosophy see animals this way?

E.M.: I'd like to direct readers interested in the second part of this question to Dinesh Wadiwel's new book, *Animals and Capital* (Edinburgh University Press, 2023), which deals with Marxist thought in detail – this is not my area of expertise. Concerning animals as workers more broadly, we should acknowledge violence in

the current exploitation of animals as workers, and viewing their work as work matters for advocacy. Here too, the animals invite us to reconsider what counts as work. For example, for the lab mice whom I adopted care was central to their life, and integrated in all their practices. They also had many projects that they worked on, collectively and on their own. I learned from them that animals have their own projects and work that matters for them, and that care, which we now frame neoliberally in human societies, should be part of all our acts, and integrated in work systems. Another example is my dog companion Doris, who sees herself as the guardian of the house and me, and has taken on the role of protector. In her writings about VINE Sanctuary pattrice jones shows that the animals who are part of the sanctuary community take on roles in the community, like welcoming newcomers, or watching for danger. They choose work that suits them.

D.G., P.S.: Will you agree that the depth of exclusion of nonhuman sentient animals requires profound systemic changes so that they are granted genuine respect as members of a more-than-human community?

E.M.: Yes. And this is a question that is at the same time enormous and possible. Everything should change, but we can immediately begin acting differently now, and there are already many examples of practices and relations built on care and respect (also outside of western paradigms of thinking and acting).

D.G., P.S.: In your recent works, you suggest that the Anthropocene epoch poses several new challenges for us, such as the necessity to include in the political community not only nonhuman animals but also – perhaps – plants, fungi, and even inanimate beings. Could you elaborate on this thread? Is not there a conflict here between sentientism and, let us say, the “kinship” model that focuses on relational ontology? In other words, does “entangled empathy” (as proposed by Lori Gruen) and the new materialist thinking to which you sometimes refer offer a way out of the deadlock mentioned above (sentientism vs. other strategies for assigning moral status)? And would it not require the development of a wholly new political paradigm, going beyond representative democracy and the ideal of sovereignty (as highlighted, for example, by Donaldson and Kymlicka in the context of wild animals)?

E.M.: I recently finished writing a short book about multispecies assemblies, aptly titled “Multispecies Assemblies,” in which I discuss this question in detail. In this text I use the model of assembly – used for political decision-making by the ancient Greeks, anarchists, the Zapatistas and many others throughout the centuries – as a starting point for doing politics with animals, plants, human children, natural entities and others. I draw inspiration from multispecies justice theory, indigenous theory, animal political philosophy and other fields that emphasise multispecies entanglements and propose a non-anthropocentric framework for rethinking politics. Multispecies assemblies are a form of direct democracy in which

humans and nonhumans speak about matters of common concern, in embodied and situated processes of question and response. Some nonhumans can speak for themselves, like many animals and perhaps sometimes plants or natural entities, others need to be represented by humans. Precisely because of the entanglements and the co-dependencies between humans, other animals, plants, the natural world, we need a model of politics that takes into account the voices and interests of different beings, that does justice to their agency, and offers room for experiment and the formation of new knowledge. The model is meant as a first step, and needs to be informed and filled in by actual experiments. While humans have the responsibility to work towards change, because of their current position of dominance, the assemblies should evolve further on the basis of interaction with the other beings involved. The voices of animals, who have been silenced for so long, should be central in this project.

D.G., P.S.: How would you respond to potential objections from some authors arguing for sentience-based ethics and politics rather than the one drawing on “entanglements and co-dependencies”? Do we understand correctly that, in your opinion, sentience is not enough? Also, how non-sentient beings can speak for themselves?

E.M.: The concept of “sentience” is something that humans assign to other beings. Historically, the scope of sentience has changed significantly – for example, there was doubt about the sentience of human babies and most animals for a long time. Now there is discussion about whether plants are sentient, and debate about which insects are sentient. Connecting sentience to moral worth is problematic because the foundation is shaky – human knowledge is imperfect and based on bias in research. I therefore don’t think sentience is the most helpful lens for looking at relations with other beings.

I don’t really understand what you mean by “sentience is not enough.” Humans have different ethical and political duties towards different groups of animals, and determining these duties needs to be contextual and take into account their ways of flourishing and needs, historical obligations, current relations, and so on. I take the position that all animals are sentient, as long as we don’t know they are not, and plants probably are too, so I am in favour of animal liberation and more critical and careful relations with plants. But the argument about language and deliberation is not an argument about moral worth. The multispecies assembly is a model for doing democracy with nonhumans, not to establish the worth of animals or plants (which is not up to humans anyway). Concerning the last question: in assemblies deliberation involves more than speaking in human language, and in it we need to develop new common language-games with other beings, like animals and plants.

Patryk Szaj – PhD, Institute of Polish Philology, University of the National Education Commission in Krakow, Poland. A literary scholar, editor and occasionally translator. Interested in the issues of the Anthropocene in contemporary Polish poetry, ecocriticism, environmental humanities, theory and philosophy of literature. Editor-in-chief of the publishing series *Humanistyka Środowiskowa* [Environmental Humanities] (WBPiCAK Publishing House in Poznań / słowo/obraz terytoria in Gdańsk). Author of the monograph *Wierność trudności. Hermeneutyka radykalna Johna D. Caputo a poezja Aleksandra Wata, Tadeusza Różewicza i Stanisława Barańczaka* [Sticking with Difficulty: The Radical Hermeneutics of John D. Caputo and the Poetry of Aleksander Wat, Tadeusz Różewicz and Stanisław Barańczak] (Krakow 2019) and the essay book *Pamiętnik z końca świata (jaki znamy)* [Memoir from the End of the World (As we Know it)] (Lusowo 2022). E-mail: patryk.szaj@uken.krakow.pl.

Patryk Szaj – Doktor nauk humanistycznych, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska. Literaturoznawca, redaktor, okazjonalnie tłumacz. Interesuje się problematyką antropocenu we współczesnej poezji polskiej, ekokrytyką, humanistyką środowiskową, teorią i filozofią literatury. Redaktor prowadzący serii wydawniczej *Humanistyka Środowiskowa* (słowo/obraz terytoria, wcześniej Wydawnictwo WBPiCAK w Poznaniu). Autor monografii *Wierność trudności. Hermeneutyka radykalna Johna D. Caputo a poezja Aleksandra Wata, Tadeusza Różewicza i Stanisława Barańczaka* (Kraków 2019) oraz książki eseistycznej *Pamiętnik z końca świata (jaki znamy)* (Lusowo 2022). E-mail: patryk.szaj@uken.krakow.pl.

Dariusz Gzyra – philosopher, author, and social activist. After publishing the book *Dziękuję za świńskie oczy. Jak krzywdzimy zwierzęta* [Thank You for the Pig's Eyes. How We Harm Animals] (Krytyka Polityczna Publishing House, 2018), he was nominated for the Paszporty POLITYKI award. He teaches at the “Artes Liberales” Faculty of the University of Warsaw in the field of anthrozoology. He is also part of the teaching staff for the interdisciplinary postgraduate program “Animal Law” at SWPS University. Member of the Animal Affairs Committee of the Polish Ethical Society. Editor of the “Animal Rights Ethics” section of the journal *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*. Creator of the podcast “Ważne nieważne” [“Important Unimportant”]. His research interests include human relationships with other sentient animals in the context of ethics and political philosophy, as well as veganism studies. E-mail: d.gzyra@gmail.com.

Dariusz Gzyra – filozof, autor, działacz społeczny. Po wydaniu książki *Dziękuję za świńskie oczy. Jak krzywdzimy zwierzęta* (Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018) zgłoszony do nagrody Paszporty POLITYKI. Prowadzi zajęcia na wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego na kierunku antropozoologia. Współtworzy kadrę dydaktyczną interdyscyplinarnych studiów podyplomowych „Prawa zwierząt” na Uniwersytecie SWPS. Członek Komisji ds. Zwierząt Polskiego Towarzystwa Etycznego. Redaktor działu „Etyka praw

zwierząt” czasopisma „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”. Twórca podcastu „Ważne nieważne”. Zainteresowania badawcze: relacje człowieka z resztą czujących zwierząt w świetle etyki i filozofii polityki, studia nad weganizmem. E-mail: d.gzyra@gmail.com.

Eva Meijer is a philosopher, visual artist, writer and singer-songwriter. They write novels, philosophical essays, academic texts, poems and columns, and their work has been translated into over twenty languages. Recurring themes are language (including silence), madness, nonhuman animals, and politics. Meijer currently works as postdoctoral researcher at the University of Amsterdam, with a Veni-grant awarded by the NWO (Dutch Research Council). The project is called “The politics of (not) eating animals” (<https://evameijer.nl/thepoliticsofnoteatinganimals.htm>). They also write essays and columns for NRC newspaper, and are a member of the Multispecies Collective (<https://themultispeciescollective.cargo.site/>). E-mail: e.r.meijer@uva.nl.

Eva Meijer jest filozofką, artystką wizualną, pisarką i piosenkarką-autorką tekstów. Pisze powieści, eseje filozoficzne, teksty akademickie, wiersze i felietony, a jej prace zostały przetłumaczone na ponad dwadzieścia języków. Ich powracające tematy to język (w tym milczenie), szaleństwo, zwierzęta nie-ludzkie i polityka. Meijer obecnie pracuje jako postdoctoral researcher na Uniwersytecie Amsterdamskim w ramach grantu Veni przyznanego przez NWO (Holenderską Radę ds. Badań Naukowych). Projekt nosi nazwę „The politics of (not) eating animals” [Polityka (nie)jedzenia zwierząt] (<https://evameijer.nl/thepoliticsofnoteatinganimals.htm>). Pisze również eseje i felietony dla gazety NRC oraz jest członkinią Multispecies Collective (<https://themultispeciescollective.cargo.site/>). E-mail: e.r.meijer@uva.nl.

Artykuły

JULIA KLIMCZUK

 <https://orcid.org/0009-0007-3770-8458>

Politechnika Warszawska

Wydział Administracji i Nauk Społecznych

MICHAŁ PIOTR PRĘGOWSKI

 <https://orcid.org/0000-0002-4292-5744>

Politechnika Warszawska

Wydział Administracji i Nauk Społecznych

Zwierzęta z Ukrainy w obliczu wojny O działaniach polskich organizacji pozarządowych i administracji publicznej po agresji Federacji Rosyjskiej

Животные из Украины перед лицом войны
О действиях польских
неправительственных организаций
и государственного управления после
агрессии Российской Федерации

Абстракт

Данная статья посвящена межвидовому аспекту вооруженных конфликтов на примере войны в Украине. Цель статьи – представить формы помощи, оказываемой украинским животным польским государственным управлением и организациями третьего сектора, а также описать административно-правовые условия этой помощи. Упомянутые действия касаются, в основном, домашних животных, прибывающих в Польшу вместе с семьями украинских беженцев, а также без-

Animals from Ukraine Facing War
On the Activities of Polish Non-Governmental
Organizations and Public Administration
after the Aggression
of the Russian Federation

Abstract

This article is dedicated to the inter-species aspect of armed conflicts on the example of the war in Ukraine. Its aim is to present the forms of assistance provided to Ukrainian animals by the Polish public administration and third-sector organizations, as well as to outline the administrative and legal conditions of this assistance. The actions were aimed predominantly at companion animals arriving in Poland with families of Ukrainian war refugees, as well as homeless animals in Ukraine. The study utilized the desk

домных животных в Украине. В ходе исследования использовались метод *desk research* (анализ вторичной информации, т. е. анализ пресс-сообщений, анализ содержимого веб-сайтов организаций третьего сектора и государственного управления) и качественный метод в виде двенадцати частично структурированных интервью с представителями организаций, участвующих в оказании помощи украинским животным. Авторы сосредотачивают внимание на первых месяцах войны в 2022 году, когда как поток беженцев, так и волна помощи достигли своего пика.

Ключевые слова: война в Украине, животные как жертвы войны, релокация украинских животных во время войны, польские неправительственные организации, спасающие украинских животных, животные в политических действиях

research method (analysis of press reports, analysis of the content of third-sector organization websites and public administration websites), as well as qualitative research in the form of 12 partially structured interviews with representatives of organizations involved in aiding Ukrainian animals. The authors focus on the first months of Russian aggression in 2022, when both the refugee wave and the aid spurt were at their peak.

Keywords: the war in Ukraine, animals as victims of war, relocation of Ukrainian animals during the war, Polish non-governmental organizations rescuing Ukrainian animals, animals in political actions

Konflikty zbrojne pociągają za sobą rozliczne ofiary, przy czym rzeczą niepodlegającą dyskusji wydaje się, że ofiary te zwykle liczyć się w ludziach. W potocznym ujęciu zwierząt (ale też roślin czy ekosystemów) nie postrzega się jako ofiar działań wojennych – ich cierpienie bywa natomiast coraz częściej przedmiotem zainteresowania badaczek i badaczy zajmujących się relacjami międzygatunkowymi. W ostatnich latach opublikowane zostały zarówno prace szczegółowe, rzucające światło na partykularne wojenne konteksty z perspektywy ich mimowolnych zwierzęcych uczestników – w tym na przykład los zwierząt podczas blokady Leningradu¹ bądź ich sytuacja w okupowanej przez hitlerowców Czeladzi² – jak i przekrojowe opracowania, z których szczególną uwagę, nie tylko w kręgach naukowych, cieszyły się dwie monografie francuskiego historyka Érica Barataya³. Obecnie coraz częściej pojawiają się oskarżenia ze strony władz ukraińskich o prowadzące do kata-

¹ Beata Pawletko, „Cicho sza. O (nie)ludzkim obliczu blokady Leningradu”, *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 1 (2015): 295–306, <https://journals.us.edu.pl/index.php/ZOOPHILOLOGICA/article/view/4816> (dostęp: 22.02.2024).

² Antonina Szybowska, „Zwierzęta podczas okupacji hitlerowskiej w opowieściach wspomnieniowych mieszkańców Czeladzi”, *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 2 (2016): 59–71, <https://journals.us.edu.pl/index.php/ZOOPHILOLOGICA/article/view/6165> (dostęp: 22.02.2024).

³ Éric Baratay, *Zwierzęta w okopach. Zapomniane historie*, przeł. Barbara Brzezicka (Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku, 2017); Éric Baratay, *Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii*, przeł. Paulina Tarasiewicz (Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku, 2014).

strofy ekologicznej niszczenie środowiska naturalnego, którego Federacja Rosyjska dopuszcza się na terytorium Ukrainy⁴. Jednym z terminów wskazujących na działania, których efektem jest degradacja środowiska o globalnym wymiarze, jest pojęcie ekocydu, które w polszczyźnie bywa również określane mianem „ziemiobójstwa”, „ekobójstwa” czy nawet „planetobójstwa”⁵. Ministerstwo Środowiska Ukrainy stworzyło aplikację EkoZahroza, z której pomocą możliwe jest zgłaszanie szkód wyrządzonych środowisku⁶. Państwowa Inspekcja Ekologiczna w Ukrainie szacuje, że od początku wojny do czerwca 2024 roku straty wyniosły 2,456 trylionów hrywien (ponad 56 mld euro)⁷. Te fakty pozwalają stwierdzić, że obok ludzkich ofiar wojny do tej grupy zaliczają się też zwierzęta i cały ekosystem.

Inwazja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę rozpoczęta 24 lutego 2022 roku stanowiła moment zwrotny we współczesnej historii Europy, dotykając konsekwencjami kraje znajdujące się poza bezpośrednim terytorium konfliktu – w tym Polskę. Międzynarodowa polityka w jej najbardziej brutalnym, wojennym wymiarze zawładnęła życiem Polaków nie tylko ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo Ukrainy, ale także w związku z trudną historią Polski jako państwa okupowanego. Od pierwszych dni po wybuchu wojny polskie społeczeństwo, administracja publiczna, jak również organizacje trzeciego sektora podejmowały zintensyfikowane działania pomocowe na rzecz Ukrainy i ukraińskich uchodźców. Pomoc ta była udzielana także zwierzętom towarzyszącym – zarówno tym przybywającym do Polski ze swoimi ludzkimi opiekunami, jak i tym bytującym w schroniskach, nierzadko pozostawionym bez opieki wskutek działań wojennych na terytorium okupowanego kraju.

Niniejszy artykuł przybliży działania polskiej administracji publicznej i organizacji trzeciego sektora na rzecz ukraińskich zwierząt. Jego celem jest również wskazanie, w jakim sensie napływ dużej liczby zwierząt zza wschodniej granicy stanowi problem o charakterze administracyjnym i w jakim sensie odpowiedzialność za los zwierząt-uchodźców⁸ na terenie Polski ponosiła administracja publiczna. W dalszej

⁴ Hubert Bułgajewski, „Rosja oskarżona o »ekobójstwo« w Ukrainie. Co to oznacza?”, Smog Lab, 13.07.2023, <https://smoglab.pl/rosja-oskarzona-o-ekobojstwo-w-ukrainie-co-to-oznacza/> (dostęp: 09.08.2024).

⁵ Kamila Gieba, „Humanistyka wobec ekocydu”, *Litteraria Copernicana*, t. 37, nr 1 (2021): 149–154, <https://apcz.umk.pl/LC/article/view/LC.2021.010/28686> (dostęp: 09.08.2024).

⁶ Krystyna Grabicz, „Ekobójstwo w Ukrainie. Obywatele dokumentują rosyjskie zbrodnie na środowisku”, OKO.Press, 07.06.2024, <https://oko.press/na-zywo/na-zywo-relacja/ekobojstwo-w-ukrainie-obywatele-dokumentuja-rosyjskie-zbrodnie-na-srodowisku> (dostęp: 09.08.2024).

⁷ Krystyna Grabicz, „Ekobójstwo w Ukrainie”.

⁸ W prawie międzynarodowym pojęcie uchodźcy definiowane jest przez konwencję genewską z 1951 roku, zmienioną następnie Protokołem nowojorskim z 1967 roku. Polskimi aktami prawnymi, które definiują uchodźstwo, są ustawa o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium RP i ustawa o cudzoziemcach. Wzmiankowane dokumenty dotyczą istot ludzkich, podobnie jak definicja zawarta w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1967), zgodnie z którą uchodźcą jest „ten, kto pod przymusem wyjeżdża z miejsca stałego

części tekstu autorzy przybliżają działania, jakie podejmowały organizacje pozarządowe oraz schroniska dla zwierząt ratujące ciche ofiary wojny; działania te zostały przedstawione na podstawie analizy artykułów prasowych i materiałów internetowych zebranych w okresie od 20 kwietnia 2022 do 18 maja 2023 roku, a także dzięki przeprowadzeniu w drugim etapie pracy badawczej wywiadów przybliżających doświadczenia i motywacje działaczy organizacji trzeciego sektora, jak również formy wsparcia udzielanego przez te organizacje. Przeprowadzone rozmowy pozwoliły także rzucić światło na udział administracji publicznej w procesie niesienia pomocy – od wsparcia do piętrzenia trudności.

Zwierzęcy uchodźcy – administracyjny aspekt uchodźstwa i relokacji zwierząt z Ukrainy do Polski

Jak już zostało wspomniane, wybuch wojny w sąsiedniej Ukrainie wyzwolił w polskim społeczeństwie ogromne pokłady pomocy i solidarności z uciekającymi przed konfliktem zbrojnym. Straż Graniczna poinformowała, że w ciągu roku od rozpoczęcia działań wojennych na przejściach granicznych z Ukrainy do Polski odprawiono 10,056 mln osób poszukujących bezpieczeństwa i wsparcia⁹. W pomoc włączyli się zwykli ludzie, podmioty prywatne i organizacje pozarządowe – ale też organy rządowe i samorządowe. W jaki sposób temat pomocy ukraińskim zwierzętom wiąże się z polską administracją publiczną i w jaki sposób niosła ona tę pomoc? Na problem ten można spojrzeć z kilku stron.

Na wstępie należy zwrócić uwagę na bliskie relacje polityczne łączące Polskę i Ukrainę. Oba kraje ponad 30 lat temu, 18 maja 1992 roku, podpisały traktat

---

zamieszkania w celu stałego lub czasowego osiedlenia się w obcym państwie lub na innym terytorium własnego państwa”. <https://doroszewski.pwn.pl/haslo/uchodzca/> (dostęp: 14.01.2025). W niniejszym artykule autorzy piszą o zwierzęcym uchodźstwie, aby choć symbolicznie zwrócić uwagę na fakt, że opuszczanie dotychczasowego miejsca bytowania ma wielowymiarowy charakter, który wykracza poza ramy przepisów prawa. Jednocześnie termin „uchodźca” w odniesieniu do zwierząt bywa wykorzystywany w języku potocznym, co można zauważyć między innymi w przytaczanych przez autorów artykułach prasowych. Ponadto, coraz częściej mówi się o zwierzęcym uchodźstwie spowodowanym zmianami klimatycznymi, jak również o migracji różnych gatunków, której źródłem są konflikty polityczne, o czym wspomina na przykład Serpil Oppermann, “Introducing Migrant Ecologies in an (Un)Border-ed World”, *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, vol. 24, no. 2 (2017): 244–246. Wzmiankowany artykuł opisuje przypadek gazeli górskich, które przemieszczają się z Syrii na teren Turcji ze względu na konflikt zbrojny. Istotny jest fakt, że autorka posługuje się terminem „uchodźcy”, opisując sytuację tych zwierząt.

⁹ Straż Graniczna, [wpis], Twitter/X, 25.02.2023, https://twitter.com/Straż_Graniczna/status/1629376173787557894?ext=HHwWjMC9wem_2pwtAAAA (dostęp: 25.02.2023).

o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, gdzie zostały uregulowane między innymi kwestie związane z wystąpieniem ewentualnych konfliktów zbrojnych na terenie jednego z państw, ale również takie dziedziny, jak ochrona prawna czy współpraca w zakresie ochrony zdrowia i środowiska¹⁰. Polska była ponadto pierwszym krajem na świecie, który uznał niepodległość Ukrainy¹¹. Dowodem na silną współpracę łączącą Polskę z Ukrainą jest także wspieranie europejskich i euroatlantyckich aspiracji tej drugiej. Ze względu na rzeczoną współpracę i szczególne partnerstwo obu krajów wzajemna pomoc jest nie tylko obowiązkiem państwa polskiego, ale też kwestią w pewnym sensie oczywistą, wypływającą ze stosunków historycznych obu narodów.

Relacje wynikające z partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy oraz polskie prawo, zwłaszcza to regulujące ochronę zwierząt, zdają się wprowadzać pewnego rodzaju obowiązek również wobec zwierząt z Ukrainy, które także są ofiarami i wymagają wsparcia oraz pomocy. Art. 1 ust. 3 ustawy o ochronie zwierząt z dnia 21 sierpnia 1997 roku wskazuje, że organy administracji publicznej mają obowiązek podejmowania działań, których celem jest właśnie ochrona zwierząt, współdziałając z instytucjami oraz organizacjami krajowymi i międzynarodowymi¹²; artykuł ten nie ogranicza pomocy do zwierząt urodzonych i zarejestrowanych w Polsce.

Pierwsze działania, jakie podjęły polskie organy publiczne w trosce o ukraińskie zwierzęta, miały miejsce zaledwie kilka godzin po wybuchu wojny. Główny Inspektorat Weterynarii w porozumieniu z kierownictwem Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Krajową Administracją Skarbową podjął decyzję o wprowadzeniu zmian w przepisach regulujących przewóz zwierząt przez granicę Unii Europejskiej (zawartych w Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady [UE] nr 576/2013) i przygotowaniu tymczasowej procedury przemieszczania zwierząt z terytorium Ukrainy do Polski¹³. Znamienne, że procedura dotyczyła zaledwie kilku gatunków zwierząt towarzyszących, co było kolejnym z wielu dowodów na nierówne traktowanie różnych istot przez człowieka i na fakt, iż odmienne statusy w czasie pokoju mają znaczenie również w czasie konfliktu zbrojnego.

¹⁰ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy sporządzony w Warszawie dnia 18 maja 1992 roku, art. 4, 17, 18, *Dziennik Ustaw* (1993), nr 125, poz. 573.

¹¹ „Polska i Ukraina – 30 lat partnerstwa i przyjaźni”, Gov.pl, 18.05.2022, <https://www.gov.pl/web/ukraina/30-lat-traktatu-partnerstwie-przyjazni-polska-ukraina> (dostęp: 15.02.2023).

¹² Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt, *Dziennik Ustaw* (1997), nr 111, poz. 724.

¹³ Główny Inspektorat Weterynarii, „Tymczasowa procedura przemieszczania zwierząt towarzyszących z terytorium Ukrainy na teren Polski przez osoby nieposiadające kompletu dokumentów weterynaryjnych dla psów, kotów i frotek”, <https://www.wetgiw.gov.pl/handel-eksport-import/ukraina-przemieszczanie-zwierzat-tymczasowa-procedura> (dostęp: 20.02.2024).

Główną przeszkodą uniemożliwiającą szybką ucieczkę z kraju ogarniętego wojną wraz ze zwierzętami towarzyszącymi był istniejący wcześniej przepis mówiący o konieczności posiadania odpowiedniego wyniku badania miareczkowania przeciwciał przeciwko wściekliźnie¹⁴. Takie badanie przeprowadzane jest na próbie pobranej nie wcześniej niż 30 dni od daty szczepienia¹⁵, a na wynik czeka się od 5 do 15 dni¹⁶. Wymóg badania byłby zrozumiałym i ogromnym utrudnieniem dla osób uciekających przed działaniami wojennymi, również ze względu na upośledzone funkcjonowanie ukraińskiej administracji i sektora prywatnego po agresji Federacji Rosyjskiej. Można uznać, że szybka reakcja Głównego Inspektoratu Weterynarii pozwoliła na uratowanie życia wielu zwierzętom towarzyszącym przybywającym do Polski, chroniąc je przed porzuceniem¹⁷.

Szczególny aspekt międzygatunkowej pomocy dotyczył zwierząt bezdomnych i bytujących w schroniskach. Zgodnie z art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym zadania publiczneciążące na polskich gminach są wykonywane w ich imieniu własnym oraz na własną odpowiedzialność¹⁸. Jednymi z zadań własnych, które należą do gmin, są właśnie te, które dotyczą opieki nad bezdomnymi zwierzętami. Ustawa o ochronie zwierząt z 1997 roku w art. 11 ust. 1 wskazuje, że zadania te polegają na zapobieganiu ich bezdomności i zapewnieniu im opieki¹⁹. Każda gmina ma również obowiązek przygotowania, w drodze uchwały, corocznego programu opieki nad bezdomnymi zwierzętami (art. 11a ust. 1, 6)²⁰. Na gminie jako podstawowej jednostce samorządu terytorialnego ciąży prawny obowiązek opieki nad **wszystkimi** zwierzętami bezdomnymi, a więc także nad tymi, które wskutek

¹⁴ Główny Inspektorat Weterynarii, „Podróż ze zwierzętami towarzyszącymi”, <https://www.wetgiw.gov.pl/nadzor-weterynaryjny/podroze-ze-zwierzetami-towarzyszacymi> (dostęp: 10.02.2023).

¹⁵ Główny Inspektorat Weterynarii, „Badanie poziomu przeciwciał przeciwko wściekliźnie”, <https://www.wetgiw.gov.pl/nadzor-weterynaryjny/badanie-poziomu-przeciwcial> (dostęp: 22.02.2024).

¹⁶ „Przeciwciała p/wirusowi wścieklizny”, Diagnostyka, <https://diag.pl/sklep/badania/przeciwciala-pwirusowi-wsciekliizny/> (dostęp: 30.01.2023).

¹⁷ Należy zauważyć, że od 1 lipca 2023 roku sytuacja przewozu zwierząt z Ukrainy do Polski uległa zmianie i przywrócono standardowe zasady zgodne z prawem UE. Oznacza to, że ich opiekunowie będący obywatelami Ukrainy mogą zabrać ze sobą maksymalnie pięć zwierząt, z zaznaczeniem, że przewóz następuje w celach niehandlowych. Dodatkowo, psy, koty i fretki muszą posiadać oznakowanie za pomocą mikroczipa, aktualne szczepienie przeciwko wściekliźnie, aktualny wynik badania serologicznego w kierunku oznaczenia przeciwciał przeciwko wściekliźnie, świadectwo zdrowia zgodne ze wzorem określonym w prawie UE lub ważny paszport wydany w jednym z państw członkowskich UE. Por. Główny Inspektorat Weterynarii, „Informacja o zasadach przemieszczania zwierząt towarzyszących przemieszczanych z UA przez polską granicę zewnętrzną od 01 lipca 2023”, <https://www.wetgiw.gov.pl/handel-eksport-import/nowe-uproszczone-zasady-wjazdu-osob-przemieszczajacych-sie-z-ukrainy-ze-zwierzetami-domowymi> (dostęp: 22.02.2024).

¹⁸ Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym, *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 40.

¹⁹ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt.

²⁰ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt.

wojny w Ukrainie trafiły do Polski. Zwierzęta takie powinny otrzymać niezbędną opiekę weterynaryjną, miejsca w schroniskach i pomoc od gmin. Fakt, że pochodzą one z Ukrainy, nie jest czymś, co mogłoby dyskwalifikować je przy otrzymywaniu schronienia i pomocy.

Jednostki samorządu terytorialnego a pomoc zwierzętom z Ukrainy

W pierwszych miesiącach wojny i później polska administracja publiczna była angażowana w niektóre bezpośrednie działania na rzecz bezdomnych zwierząt w Ukrainie. Należy zauważyć, że ich sytuacja była w tym państwie bardzo trudna jeszcze przed wybuchem konfliktu zbrojnego. Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”, działające w Ukrainie od 2017 roku, zwracało uwagę na łamanie obowiązującego prawa i problemy z jego egzekwowaniem, a także na niewielką liczbę organizacji, które mogłyby zadbać o los bezdomnych zwierząt²¹. Dodatkowo, Ukraina jako kraj niebędący członkiem Unii Europejskiej jest zamknięta na unijne granty, a publiczne pieniądze na walkę z bezdomnością wśród zwierząt – w tym na sterylizację i kastrację – są znikome. Znikoma jest również liczba schronisk dla zwierząt, a faktem jest, że są one tworzone głównie przez osoby prywatne, mogące liczyć przede wszystkim na wsparcie społeczeństwa lub organizacji pozarządowych²². Jeszcze w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku zamiast schronisk w Ukrainie działały „zakłady utylizacji zwierząt”, które w rzeczywistości były rzeźniami psów i kotów. Pierwsze schronisko w tym kraju, stworzone przez prywatną osobę – Tamarę Tarnawską, pojawiło się po zamknięciu jednego z takich zakładów w 2001 roku²³. Okrutne praktyki stosowane w Ukrainie dotyczyły między innymi przygotowań do Mistrzostw Europy w piłce nożnej w 2012 roku, kiedy to problem bezdomnych zwierząt w dużych miastach próbowano rozwiązać za pomocą podawania im trucizn i masowego zabijania. Ciała psów trafiały do specjalnie przy-

²¹ Jakub Stencel, „Zaczynamy działać dla zwierząt na Ukrainie”, Otwarte Klatki, 04.05.2017, <https://www.otwarteklatki.pl/blog/zaczynamy-dzialac-dla-zwierzat-na-ukrainie> (dostęp: 05.02.2024).

²² Marta Danielewicz, „Dramatyczna sytuacja bezpańskich psów i kotów w Ukrainie. »Skala problemu jest ogromna«”, Gazeta Wyborcza Poznań, 04.04.2022, <https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,28298645,dramatyczna-sytuacja-bezpanskich-psow-i-kotow-w-ukrainie-skala.html> (dostęp: 28.02.2023).

²³ „Ukraina: Założycielka pierwszego schroniska dla psów i kotów: robiono wszystko, by nam się nie udało”, Wnp.pl. Rynki Zagraniczne, 12.12.2021, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/ukraina-zalozycielka-pierwszego-schroniska-dla-psow-i-kotow-robiono-wszystko-by-nam-sie-nie-udalo,516204.html> (dostęp: 28.02.2023).

gotowanych mobilnych krematoriów; zdarzało się, że zwierzęta były palone żywcem²⁴. Wybuch wojny bezspornie zaostriżył już istniejący problem bezdomności ukraińskich zwierząt.

Pewna zmiana nastąpiła po agresji Federacji Rosyjskiej w lutym 2022 roku, kiedy polskie organy samorządowe i organizacje trzeciego sektora podjęły działania pomocowe. Należy pamiętać, że sytuacja w pierwszych miesiącach od wybuchu wojny w Ukrainie była bardzo dynamiczna, a wiele działań cechowała spontaniczność, w związku z czym prezentowane informacje mają przede wszystkim charakter ilustracyjny, niewyczerpujący omawianego zagadnienia.

Jednym z pierwszych urzędów miast, które wystąpiły z ofertą pomocy dla bezdomnych zwierząt z Ukrainy, był Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, który działał w porozumieniu z warszawskim schroniskiem „Na Paluchu”²⁵. Już w marcu 2022 roku ukraińskim zwierzętom zaoferowano 35 miejsc w schronisku, darmową pomoc weterynaryjną, suchą karmę, bezpłatne szczepienia i czipowanie, również dla zwierząt właścicielskich²⁶. Do dnia 7 marca 2022 roku do schroniska dotarło 5 psów z Ukrainy, a także podano informację o przygotowywaniu kolejnych miejsc w tej placówce, wpis jednak nie został poddany aktualizacji w czasie prowadzenia badania²⁷.

Pomoc ze strony gmin i miast obejmowała też zbiórki darów dla zwierząt znajdujących się na terenie ogarniętym wojną. Takim przykładem jest miasto Leszno, gdzie urząd wraz z Międzygminnym Schroniskiem dla Bezdomnych Zwierząt w Henrykowie zorganizowali zbiórkę darów²⁸. Niezbędne rzeczy były również transportowane za pośrednictwem Przytuliska dla Zwierząt Arkadia w Głownie, które ponadto podjęło decyzję o przyjęciu 10 psów i 15 kotów z Ukrainy do schroniska²⁹. Udział gminy w tym przedsięwzięciu został wytłumaczony tym, że to właśnie burmistrz Głowna wydał zgodę na przyjęcie zwierząt z Ukrainy, jednak wątpliwa pozostaje kwestia, czy mieściło się to w granicach jego kompetencji³⁰.

Innym miastem, które nie pozostało obojętne na los ukraińskich zwierząt, był Wrocław. Tamtejsze schronisko wraz z zarządem oraz prezydentem Jackiem Sutrykiem podjęło decyzję o przyjęciu z terenów wojennych 16 kotów oraz

²⁴ Tatiana Serwetnyk, „Wybić psy przed Euro 2012”, Rzeczpospolita, 07.08.2011, <https://www.rp.pl/swiat/art14338801-wybic-psy-przed-euro-2012> (dostęp: 09.08.2024).

²⁵ „Warszawskie wsparcie dla ukraińskich zwierząt”, Urząd m.st. Warszawy, 07.03.2022, <https://um.warszawa.pl/-/warszawskie-wsparcie-dla-ukrainskich-zwierzat> (dostęp: 20.04.2022).

²⁶ „Warszawskie wsparcie dla ukraińskich zwierząt”.

²⁷ „Warszawskie wsparcie dla ukraińskich zwierząt”.

²⁸ „Pomagamy także zwierzętom”, Leszno – Rozwiń Skrzydła, https://www.leszno.pl/Pomagamy_takze_zwierzakom_zdjecia.html (dostęp: 20.04.2022).

²⁹ „Przytulisko w Głownie pomoże zwierzętom z Ukrainy”, Radio Łódź, <https://radiolodz.pl/posts/77224-przytulisko-w-glownie-pomoze-zwierzetom-z-ukrainy> (dostęp: 20.04.2022).

³⁰ „Przytulisko w Głownie pomoże zwierzętom z Ukrainy”.

44 psów³¹. Ponadto, podmioty te organizowały zbiórki karm oraz innych potrzebnych rzeczy, a następnie dostarczały je do Ukrainy³². Analogiczna sytuacja miała miejsce w Bydgoszczy, gdzie miejskie schronisko w porozumieniu z prezydentem miasta Rafałem Bruskim podjęło decyzję o przyjęciu 10 psów wraz z deklaracją zapewnienia im długotrwałej pomocy³³.

W Łodzi Wydział Ochrony Środowiska oraz lokalne schronisko podejmowały aktywną współpracę z innymi schroniskami, które były narażone na największy napływ zwierząt domowych i towarzyszących z Ukrainy – między innymi z tym z Przemyśla³⁴. Dodatkowo, miasto wystosowało apel do przychodni weterynaryjnych oraz sklepów zoologicznych z prośbą o deklarację pomocy³⁵. Dyrektorka Wydziału Kształtowania Środowiska Anna Wierzbicka złożyła wniosek do Rady Miejskiej o dodatkowe środki w wysokości 200 000 zł, które zostałyby przekazane na opiekę, leczenie oraz zabiegi kastracji i sterylizacji dla ukraińskich zwierząt – niestety informacja nie została zaktualizowana³⁶.

Potrzebę zorganizowania pilnej pomocy weterynaryjnej, zwłaszcza w okolicach ośrodków z największym natężeniem uchodźców, dostrzegły trzy duże miasta. W Katowicach przed dworcem PKP stanął punkt weterynaryjny, działający w razie potrzeby nawet całonocowo³⁷. W tym miejscu zwierzęta trafiające do Polski z Ukrainy mogły liczyć na bezpłatną pomoc, zaszczepienie oraz umieszczenie czipa, a na terenie dworca mogły otrzymać karmę oraz wodę³⁸. W Krakowie na dworcu PKP zorganizowano miejsce z jedzeniem oraz akcesoriami dla zwierząt z Ukrainy, które często zabierane przez swoich właścicieli z terenów ogarniętych wojną nie posiadały nawet smyczy i innych niezbędnych akcesoriów ułatwiających dalszą podróż³⁹. Urząd Miasta Krakowa zorganizował również zbiórkę rzeczy przekazywanych do

³¹ Bartosz Moch, „Organizacje pomagają zwierzętom z Ukrainy. Czy potrzebny paszport?”, Zielony Wrocław, 26.02.2022, <https://www.wroclaw.pl/zielony-wroclaw/organizacja-pomagaja-zwierzetom-z-ukrainy-czy-potrzeby-paszport> (dostęp: 20.04.2022).

³² Moch, „Organizacje pomagają zwierzętom z Ukrainy”.

³³ Schronisko dla Zwierząt w Bydgoszczy, [post], Facebook, 26.02.2022, <https://www.facebook.com/schronisko.bydgoszcz/posts/5074173569310959> (dostęp: 20.04.2022).

³⁴ „Łodzianie na ratunek ukraińskim zwierzętom. Sprawdź jak możesz pomóc!”, Urząd Miasta Łodzi, Łódź.pl, 09.03.2022, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci-lodzpl/arttykul-lodzpl/lodzianie-na-ratunek-ukrainskim-zwierzetom-sprawdz-jak-mozesz-pomoc-id48223/2022/3/9/> (dostęp: 20.04.2022).

³⁵ „Łodzianie na ratunek ukraińskim zwierzętom”.

³⁶ „Łodzianie na ratunek ukraińskim zwierzętom”.

³⁷ Tomasz Breguła, „Uruchomiono punkt weterynaryjny dla zwierzątek z Ukrainy. Znajduje się przed dworcem PKP w Katowicach”, Katowice Nasze Miasto, 11.03.2022, <https://katowice.naszemiasto.pl/uruchomiono-punkt-weterynaryjny-dla-zwierzakow-z-ukrainy/ar/c1-8718805> (dostęp: 20.04.2022).

³⁸ Breguła, „Uruchomiono punkt weterynaryjny dla zwierzątek z Ukrainy”.

³⁹ „Pomoc dla zwierząt z Ukrainy”, Kraków.pl, 20.04.2022, https://www.krakow.pl/aktualnosci/258588,29,komunikat,pomoc_dla_zwierzat_z_ukrainy.html?_ga=2.53152552.1007282725.1647845704-2143376079.1646225006 (dostęp: 03.08.2022).

Ukrainy, w tym karmy dla zwierząt⁴⁰. Przy dworcu Łódź Fabryczna także zostały przygotowane miejsca świadczące pomoc ukraińskim zwierzętom⁴¹. Miała ona też niekonwencjonalny i symboliczny charakter, jak na przykład zatrudnienie niepełnosprawnego psa z Ukrainy⁴², wraz z zapewnieniem opieki, w Urzędzie Miasta Aleksandrowa Łódzkiego⁴³.

Na podstawie materiałów poddanych badaniu można wysnuć wniosek, że pomoc oferowana przez administrację samorządową w związku z dramatyczną sytuacją zwierząt w Ukrainie była udzielana niemal od początku wojny i była ważna, jednakże biorąc pod uwagę skalę problemu, a także łączną liczbę wszystkich gmin (2477) i miast na prawach powiatu (66) w Polsce – równocześnie niedostateczna. Należy tu zarazem zaakcentować organizacyjne i ekonomiczne możliwości udzielania pomocy, co może prowadzić do konkluzji, że sam fakt podjęcia działań stanowi chwalebny przykład myślenia o zwierzętach jako ofiarach wojny i jest formą włączenia ich do wspólnoty politycznej, czyniąc ją międzygatunkową w ujęciu Alasdaira Cochrane'a⁴⁴. Jeżeli nawet nie mamy jednoznacznej, systemowej odpowiedzi na pytanie, co się zwierzętom (choćby tylko towarzyszącym) należy w imię sprawiedliwości, to same akty pomocowe zdają się świadczyć o świadomości, że sprawiedliwość owa jednak powinna obejmować zwierzęta.

⁴⁰ Krakowskie Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami, „Zbiórki na pomoc Ukrainie”, <https://ktoz.krakow.pl/aktualnosci/zbiorki-na-pomoc-ukrainie/> (dostęp: 03.08.2022).

⁴¹ „Ratujmy ukraińskie zwierzęta – sprawdź jak możesz pomóc”, Radio Łódź, <https://www.radio.lodz.pl/posts/77629-ratujmy-ukrainskie-zwierzeta-sprawdz-jak-mozesz-pomoc> (dostęp: 20.04.2022).

⁴² Zatrudnienie niepełnosprawnego psa – Romea, miało przede wszystkim charakter symboliczny. Jego oficjalne zadanie to witanie pracowników oraz klientów urzędu. Warto zaznaczyć, że Romeo nie był jedynym uratowanym zwierzęciem, które zostało symbolicznie zatrudnione w urzędzie Aleksandrowa Łódzkiego – w tym gronie znalazły się również suczka Julka oraz kot Blues.

⁴³ Ewa Matysiak, „Nowy urzędnik aleksandrowskiego magistratu. To psi uchodzą z Ukrainy”, Świat Zwierząt, 24.03.2022, <https://swiatzwierzat.pl/nowy-urzednik-aleksandrowskiego-magistratu-to-psi-uchodza-z-ukrainy-em-240322> (dostęp: 20.06.2024); por. „Niesamowita historia psa z Ukrainy. Niepełnosprawny czworonóg będzie pracował w Aleksandrowskim urzędzie”, Radio Łódź, <https://radiolodz.pl/posts/77688-niesamowita-historia-psa-z-ukrainy-niepelnosprawny-czworonog-bedzie-pracowal-w-aleksandrowskim-urzedzie> (dostęp: 20.04.2022).

⁴⁴ Dariusz Gzyra, „Od welfaryzmu do sentiokracji. [Recenzja książki Alasdaira Cochrane'a *Should Animals Have Political Rights?* Cambridge: Polity Press, 2020]”, *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 2 (10) (2022): 1–7, <https://journals.us.edu.pl/index.php/ZOOPHILOLOGICA/article/view/12624/11315> (dostęp: 22.02.2024).

Działania trzeciego sektora oraz schronisk dla zwierząt na rzecz Ukrainy

Innymi podmiotami, które prowadziły działania pomocowe na rzecz ukraińskich zwierząt, były polskie fundacje i stowarzyszenia działające na rzecz bezdomnych istot pozaludzkich. Organizacje, których statutowym celem jest ochrona i opieka nad zwierzętami, podejmowały różne formy pomocy – od organizacji zbiórek karm, niezbędnych akcesoriów czy po prostu zbiórek pieniężnych, do ratowania zwierząt bezpośrednio w Ukrainie bądź też niesienia pomocy tym, które znalazły się w Polsce (tab. 1). Na wsparcie mogły liczyć zarówno bezdomne zwierzęta, jak i te posiadające opiekunów. Pomoc materialna opierała się głównie na zbiorce niezbędnych produktów, na przykład karm dla zwierząt, smyczy czy obroży, niektóre organizacje dodatkowo angażowały się w pomoc w transporcie tych artykułów do Ukrainy, aby na miejscu poprawić los zwierząt. Niektóre z nich transportowano do Polski, aby mogły trafić na bezpieczny teren. Tutaj były leczone oraz przekazywane do adopcji. Część trafiała pod opiekę organizacji czy schronisk tymczasowo, aby w dogodnych dla właścicieli warunkach wrócić do swoich opiekunów. W sytuacjach wyjazdów na tereny działań zbrojnych, podobnie jak w przypadku misji pomocowych skierowanych do ludzi, pracownicy oraz wolontariusze organizacji ryzykowali życiem i zdrowiem.

Tabela 1

Organizacje pomagające zwierzętom z Ukrainy wraz z formami niesionego wsparcia

Nazwa organizacji	Forma pomocy
AMI Fundacja Pomocy Zwierzętom	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Animals Mielec	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Benek	Pomoc materialna i przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Centaurus	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Hospicjum dla Kotów Bezdomnych	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja dla Szczeniąt Judyta	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Jokot	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Nyskie Pogotowie Opiekuńczo-Adopcyjne dla Zwierząt Łapa	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Mam Pomysł	Pomoc materialna oraz przechowywanie zwierząt właścicielskich
Fundacja Międzynarodowy Ruch Na Rzecz Zwierząt – Viva!	Pomoc materialna i przyjmowanie zwierząt z Ukrainy

cd. tab. 1.

Nazwa organizacji	Forma pomocy
Fundacja Mikropsy	Pomoc materialna i przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Niechciane i Zapomniane – SOS dla Zwierząt	Pomoc materialna i przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Ostoja Cztery Łapy Fundacja Dla Zwierząt Bezdomnych	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Pańska Łaska	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Pegasus	Pomoc materialna i przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Przytul Psiaka	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Runa – Pomoc Zwierzętom	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja S.O.S. dla Zwierząt	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Znajdki	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Zwierzęca Polana	Pomoc materialna i przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Fundacja Ada	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Dolnośląski Inspektorat Ochrony Zwierząt	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy oraz zbiórka pieniędzy
Rzeszowskie Stowarzyszenie Ochrony Zwierząt	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Stowarzyszenie Ochrony Zwierząt Nadzieja	Pomoc materialna i przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Pogotowie dla Zwierząt	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Krakowskie Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie artykułów prasowych.

Część polskich schronisk dla zwierząt również nie pozostała obojętna na cierpienie bezdomnych istot pozaludzkich z Ukrainy (tab. 2). Niektóre z nich były wspierane decyzjami wójtów, burmistrzów lub prezydentów miast, jak na przykład we Wrocławiu, gdzie lokalne schronisko w porozumieniu z zarządem oraz prezydentem Jackiem Sutrykiem zdecydowało się na przyjęcie zwierząt z Ukrainy, a następnie szukało dla nich nowych domów⁴⁵. Inne schroniska, prowadzone przez

⁴⁵ Ewa Waplak, „Karol, Misza, Frida, Egon, Neli z Ukrainy szukają nowych domów we Wrocławiu”, Zielony Wrocław, 16.04.2022, <https://www.wroclaw.pl/zielony-wroclaw/zwierzeta-z-ukrainy-czekaja-we-wroclawskich-schronisku> (dostęp: 11.09.2022).

organizacje społeczne, samodzielnie podejmowały decyzje o przyjmowaniu zwierząt z terenów objętych wojną czy oferowaniu innych form pomocy. Przykładem jest schronisko w Korabiewiczach, prowadzone przez Fundację Viva!, które w pierwszych miesiącach działań zbrojnych przyjęło 125 zwierząt z Ukrainy⁴⁶.

Tabela 2

Schroniska w Polsce oraz oferowane przez nie formy pomocy dla zwierząt z Ukrainy

Nazwa schroniska	Forma pomocy
Schronisko Arka w Przemyślu	Pomoc materialna
Schronisko w Borku	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko w Bydgoszczy	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko w Celestynowie	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko w Dobrej	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy oraz pomoc materialna
Schronisko w Koninie	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy oraz pomoc materialna
Schronisko w Korabiewiczach	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko Kundelek w Rzeszowie	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy oraz pomoc materialna
Schronisko w Krakowie	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko „Na Paluchu” w Warszawie	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy oraz pomoc materialna
Schronisko Przytul Psiaka w Ropczycach	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko w Orzechowcu (k. Przemyśla)	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy oraz pomoc materialna
Schronisko w Sosnowcu	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko w Skałowie	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko w Świdnicy	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy oraz pomoc materialna
Schronisko dla koni Tara w Piskorzynie	Pomoc materialna
Schronisko Wesoły Kundelek w Lesku	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy
Schronisko we Wrocławiu	Przyjmowanie zwierząt z Ukrainy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie artykułów prasowych.

⁴⁶ Viva! Akcja dla Zwierząt Organizacja Pożytku Publicznego, „Pomoc Ukrainie”, <https://viva.org.pl/pomoc-ukrainie/> (dostęp: 11.09.2022).

Wskazane formy pomocy, analogicznie do działań podejmowanych przez organizacje pozarządowe, przybierały dwie główne postaci – pomocy materialnej i przyjmowania zwierząt. Warto zauważyć, że w działania angażowały się głównie schroniska prowadzone przez stowarzyszenia i inne organizacje pozarządowe, nie zaś schroniska zarządzane przez prywatnych przedsiębiorców oraz podlegające gminom na podstawie realizowanych z nimi umów. Istotny jest również fakt, że pomoc, jaką oferowały polskie organizacje, dotyczyła głównie zwierząt towarzyszących, na co wpływ miało wiele czynników – między innymi wspomniana zmiana przepisów prawa, które ułatwiały podróż przez granicę jedynie z psami, kotami oraz fretkami, czy wysoki kryzys bezdomności wśród kotów i psów w Ukrainie jeszcze przed konfliktem zbrojnym. Choć pomoc zwierzętom wolno żyjącym czy hodowlanym z pewnością wiąże się z większymi trudnościami niż w przypadku zwierząt towarzyszących, to niepodważalne jest, że odczuwają one cierpienie w taki sam sposób i także analogicznie powinny być postrzegane jako niewinne ofiary wojny. Działania, które miałyby na celu ratowanie takich zwierząt, jest nieporównywalnie mniej.

Warte wspomnienia jest jednak to, że taka pomoc, choć niewystarczająca, jednak miała miejsce. Polski Związek Jeździecki po wybuchu wojny zaoferował wsparcie dla zawodników oraz koni Ukraińskiej Federacji Jeździeckiej⁴⁷. Ponadto, w mediach społecznościowych ukazywały się oferty pomocy dla zwierząt gospodarskich, głównie od prywatnych osób⁴⁸. Z kolei zwierzęta takie jak: kozy, krowy, owce, alpaki, lamy czy lisy, fretki, wiewiórki oraz sowy, mogły znaleźć schronienie i bardzo ważną pomoc w transporcie przez granicę zorganizowane przez Alpakowy Gaj ze Szczecina⁴⁹.

Doświadczenia organizacji pozarządowych

Jak wspomniano wcześniej, działania pomocowe na rzecz ukraińskich zwierząt można uznać za symboliczne przyznanie, że w warunkach wojny moralnym obowiązkiem jest troska o różnych słabszych i potrzebujących. Polacy nie mieli wcześniej do czynienia z tak dużym napływem osób i zwierząt wymagających pilnej pomocy, a działania bardzo często przyjmowały charakter spontaniczny. Autorzy niniejszego

⁴⁷ Katarzyna Zawada, „Pomoc dla zwierząt gospodarskich z Ukrainy. Polskie stajnie, gospodarstwa i fundacje oferują schronienie m.in. dla krów, koni i alpaki”, *Przemysł Nasze Miasto*, 03.03.2022, <https://przemysl.naszemiasto.pl/pomoc-dla-zwierzat-gospodarskich-z-ukrainy-polskie-stajnie/ar/c8-8705495> (dostęp: 12.08.2024).

⁴⁸ Zawada, „Pomoc dla zwierząt gospodarskich z Ukrainy”.

⁴⁹ Zawada, „Pomoc dla zwierząt gospodarskich z Ukrainy”.

artykułu uznali za ważne przesłедzenie i utrwalenie doświadczeń osób niosących pomoc i/lub nadzorujących jej udzielanie, w związku z czym w dniach 29 kwietnia–25 maja 2023 roku przeprowadzone zostało badanie o charakterze jakościowym z wykorzystaniem techniki wywiadu częściowo ustrukturyzowanego. Zaproszenie do badania skierowano do 26 organizacji, a ostatecznie wzięli w nim udział przedstawiciele 12 organizacji, przede wszystkim członkinie i członkowie zarządu, jedna z osób była przewodniczącym rady fundacji, jedna członkiem rady oraz jedna menedżerem ds. public relations. W związku z uwarunkowaniami technicznymi i ograniczeniami w dostępności respondentów część wywiadów (6) została przeprowadzona ustnie, a część (6) pisemnie. Badanie miało na celu poznanie realiów niesienia pomocy, motywacji stojącej za pomaganiem ukraińskim zwierzętom, jak również zebranie doświadczeń ze współpracy z administracją publiczną. Przeprowadzone wywiady poruszały także kwestie form pomocy i efektów podjętych działań. Osobnym celem badania była weryfikacja, czy polskie organy publiczne angażują się w pomoc organizacjom ratującym ukraińskie zwierzęta czy wręcz przeciwnie – są dla nich źródłem utrudnień i komplikacji. Ze względu na komplementarny charakter badania i długość tekstu autorzy prezentują dalej jedynie wybrane konteksty.

Zapytani o motywacje i powody podjęcia działań na rzecz ukraińskich zwierząt respondenci odwoływali się do imperatywu pomocy, nazywając go naturalnym i mówiąc o niemożności pozostania obojętnym na krzywdę istot pozaludzkich jako mimowolnych ofiar wojny. Jak wskazała wiceprezeska fundacji AMI:

Losem zwierząt na Ukrainie byliśmy przejęci już wcześniej, przed wojną [...] wydarzenia mające miejsce na Ukrainie w trakcie przygotowań do mistrzostw piłki nożnej w 2012 roku, EURO 2012, palenie zwierząt w mobilnych krematoriach żywcem, bardzo zwróciło naszą uwagę [...] protestowaliśmy nawet pod ambasadą ukraińską [...]. Była to oczywista potrzeba serca. Po to była założona organizacja, żeby pomagać zwierzętom, a fakt po której stronie Bugu się urodziły nie ma znaczenia. Wszystkie tak samo potrzebują ratunku [...] ⁵⁰.

Z kolei uczestnik badania reprezentujący Nyskie Pogotowie Opiekuńczo-Adopcyjne dla Zwierząt Łapa tak przedstawił motywacje własne i swojej organizacji:

Decyzja o przyjęciu pod swoją opiekę większej ilości zwierząt spowodowana wybuchem wojny, zapadła w ten sam dzień, głównie ze względu na chęć pomocy w ewakuacji schronisk, puste schroniska równałyby się z możliwością ucieczki ich wolontariuszy i kierowników. Zawsze uważać będziemy, że zwierzęta są cichymi ofiarami wojny i niestety w przeciwieństwie do ludzi same sobie pomóc nie mogą [...].

⁵⁰ W cytatach pochodzących z wypowiedzi respondentów zachowano oryginalną pisownię.

Część badanych wspominała również o licznych prośbach i apelach ze strony wolontariuszy polskich oraz ukraińskich, proszących o wsparcie ich działań i także odwołujących się do kategorii moralnego obowiązku.

Przedstawiciele organizacji zostali ponadto zapytani o subiektywne poczucie dumy, jaką czuli z wybranych działań na rzecz ukraińskich zwierząt. Odpowiadając w imieniu organizacji, nie zawsze potrafili jednoznacznie wskazać, co było ich największym osiągnięciem; jako powód do dumy przede wszystkim wymieniany był sam fakt niesienia pomocy tym zwierzętom, ratowanie ich przed głodem i śmiercią. Członek zarządu Hospicjum dla Kotów Bezdomych w pytaniu o szczególną dumę z efektów działań wspominał sytuację, która miała miejsce na początku wojny i która osobiście zapadła mu w pamięć:

[...] w marcu 2022 roku, pewna Pani z Ukrainy, za pomocą zaprzyjaźnionej organizacji przekazała do nas 7 swoich kotów, na czas, dopóki nie zrobi się bezpiecznie [...]. Mimo, że ostatecznie dotarły do nas jedynie 2 koty [...] to z czego jesteśmy dumni w tej sytuacji to powrót kotów do właścicielki w październiku 2022 roku. Mieliśmy poczucie, że spełniliśmy swoją misję i stało się coś dobrego, nie tylko dla zwierząt, ale również dla ludzi [...].

Aspekt namacalności efektów pomocy i odczuwanej w związku z tym dumy został wskazany także przez Fundację Mam Pomysł:

Wyjazdy w głąb kraju ogarniętego wojną bardzo zapadły w pamięć. Niesienie pomocy, mimo ryzykowania swojego życia. Często takie wyjazdy trwały około tygodnia, nie było z nami żadnego kontaktu w tym czasie. Jeśli obok pomocy ludziom, możemy pomóc też zwierzętom to jesteśmy z tego bardzo dumni [...].

Formy pomocy podejmowane przez organizacje biorące udział w badaniu najczęściej wiązały się z przyjmowaniem zwierząt, a w drugiej kolejności polegały na prowadzeniu działań wspomagających. Każda z badanych organizacji przyjmowała pod swoją opiekę zwierzęta z Ukrainy, ale nie tylko. Prezes fundacji Międzynarodowy Ruch Na Rzecz Zwierząt – Viva! wspominał na przykład:

Przejmowaliśmy różne zwierzęta, z różnych powodów. Czasami okazywało się, że ktoś jadący dalej, na Zachód, nie jest w stanie zabrać psa [...]. My pomagaliśmy wyrobić potrzebne dokumenty, żeby zwierzę mogło jechać dalej za swoim opiekunem [...] lub przejmowaliśmy nad nim opiekę.

Międzynarodowy Ruch Na Rzecz Zwierząt – Viva! angażował się jednak i w inne działania:

[...] udało nam się pozyskać dziesiątki ton karmy. Będąc w kontakcie z organizacjami ukraińskimi, one też o taką pomoc prosiły. Zorganizowaliśmy magazyn, gdzie zgromadziliśmy tę karmę, a organizacje po prostu przyjeżdżają dużymi transportami, biorąc potrzebną karmę. Czasami nam się udawało zorganizować duży transport na Ukrainę, a następnie organizacje dzieliły się między sobą [...].

Przedstawicielka Fundacji Mam Pomysł o formach pomocy mówiła z kolei tak:

[...] woziliśmy wsparcie bezpośrednio na Ukrainę, różne leki, apteczki, odzież, żywność dla zwierząt, suplementy, tabletki na odrobaczanie, rzeczy, które były bardzo trudno dostępne, zwłaszcza przy linii frontu, jak na przykład w Mikołajowie [...].

Drogi, jakimi istoty pozaludzkie dostawały się do Polski, były przeróżne, jednak większość zwierząt – tych bezdomnych – trafiła tu za pośrednictwem transportów organizowanych przez polskie podmioty. Na szczególną uwagę zasługują te działania, które wiązały się z bezpośrednimi wyjazdami do Ukrainy. Wolontariusze, którzy się tego podejmowali, doświadczali realiów wojennych i ryzykowali życie⁵¹.

Inne z pytań zadawanych w przeprowadzonych wywiadach dotyczyło współpracy z innymi instytucjami. Tylko jedna organizacja spośród 12 biorących udział w badaniu nie podejmowała takich prób. Współpraca w niektórych przypadkach obejmowała nawet organizacje zagraniczne, które także brały aktywny udział w niesieniu pomocy ukraińskim zwierzętom.

O ile respondenci wypowiadali się pozytywnie o współpracy na poziomie pozarządowym, o tyle rola administracji publicznej w działaniach pomocowych okazała się niejednoznaczna. Badani wskazywali, że organy publiczne oferowały wsparcie, jednak przekazanie sumy pieniędzy, która pokryła niewielki procent wydatków na ratowanie ukraińskich zwierząt przez jedną z organizacji, tudzież dwa przypadki wsparcia poprzez darowiznę karmy i jedna pomoc materialna nie pozwalają na wysnucie wniosku, że administracja w wystarczający sposób wspierała działania trzeciego sektora, który ratował ukraińskie zwierzęta – a przynajmniej tych organizacji, których przedstawiciele zgodzili się wziąć udział w badaniu. Można jednak zakładać, że nie wszystkie podmioty aktywnie poszukiwały rzeczowego wsparcia.

⁵¹ Artykuł koncentruje uwagę na wczesnym etapie konfliktu zbrojnego, jednak należy podkreślić, że podejmowane aktywności z perspektywy czasu zmieniły się. Już wiosną 2023 roku, kiedy prowadzone było badanie, przedstawiciele organizacji sygnalizowali zmniejszenie intensywności podejmowanych działań. Wskazywane przez respondentów powody tego faktu były różne, jednak najczęściej wspomniano o zmniejszonej liczbie darczyńców, braku chętnych wolontariuszy, przepełnieniu placówek i niedochodzących do skutku adopcjach.

Zdecydowanie bardziej niepokojący wydaje się fakt, jak wiele organizacji doświadczyło trudności ze strony administracji publicznej – szczególnie biorąc pod uwagę zdecydowane i przyjazne zwierzętom uchodźczym działania z początku wojny, wzmiankowane na początku artykułu. Przepisy prawa umożliwiające ratowanie zwierząt z Ukrainy nie zostały skonstruowane z myślą o organizacjach i pomocy o zorganizowanym charakterze, czego przykładem była procedura łagodząca kryteria wjazdu – o ile ułatwiła ona podróż opiekunom zwierząt uciekającym przed wojną, o tyle dla udzielających pomocy problemem był zapis o możliwości przewiezienia jednorazowo maksymalnie 5 zwierząt. Część organizacji wymieniła właśnie wspomniane przepisy jako jeden z powodów ich zmniejszonego zaangażowania się w pomoc w Ukrainie po tym, jak konflikt zbrojny wszedł w fazę stabilizacji, z ustalonym i możliwie stałym frontem działań wojennych.

Fundacja Mikropsy doświadczała z kolei utrudnień ze strony Powiatowego Inspektoratu Weterynarii oraz policji:

[...] ciągle kontrole PIW czy policji w magazynie w Tarnawcach, które marnowały nasz czas, a były bezzasadne. Problemy na granicach. Przykre słowa, które usłyszeliśmy ze strony Głównego Inspektoratu Weterynarii o „bezwartościowych kundlach”, które mamy zaprzestać zwozić do Polski. Co ciekawe na granicy PIW robił dokładne kontrole psów, które przewoziliśmy. Psy nasze posiadały paszporty, były szczepione i zaczipowane, podczas kiedy psy właścicielskie, głównie rasowe, które nie posiadały żadnych dokumentów [...] były bez problemu przepuszczane, a koszty szczepienia i czipów pokrywane z pieniędzy państwowych, ale nie wszyscy urzędnicy z PIW byli tacy okrutni, byli też współprace na piątkę z plusem [...].

Doświadczenia respondentów przedstawione w przeprowadzonym badaniu wskazują na mieszany charakter doświadczeń polskich organizacji niosących pomoc zwierzętom z Ukrainy. Podmioty te podejmowały rozliczne działania na początku wojny, niestety z czasem, gdy aktywność i zainteresowanie społeczeństwa zaczęły słabnąć, zmniejszyła się również liczba darczyńców i osób chętnych do pomocy, co – przy umiarkowanym wsparciu administracji publicznej – ograniczyło zdolności pomocowe. Na początku 2024 roku pomoc trzeciego sektora opierała się głównie na wsparciu materialnym w postaci karm czy akcesoriów, a przyjmowaniem zwierząt zajmowało się niewiele organizacji, raczej sporadycznie i zwykle na niewielką skalę. Jednocześnie trzeba zauważyć, że nadal jest to pomoc niesiona zwierzętom z obcego kraju, pozostającym nominalnie pod opieką lokalnego prawa i innego społeczeństwa.

Podsumowanie

Wojna za wschodnią granicą Polski połączyła polskie i ukraińskie społeczeństwa na wiele sposobów, w wielu aspektach je zbliżając, a w niektórych dzieląc. Pomoc niesiona ukraińskim zwierzętom towarzyszącym wpisuje się w kontekst zbliżania i uwspólniania interesów obu narodów, stanowiąc zarazem symboliczne uznanie, że zwierzęta są dobrem wspólnym, ponadnarodowym, że są mimowolnymi ofiarami ludzkich działań, których nie wybierały, a których konsekwencje ponoszą. Nie wolno oczywiście zapominać, że pomoc, o której mowa, była niesiona przede wszystkim zwierzętom towarzyszącym, będącym w uprzywilejowanej pozycji względem wielu innych gatunków. Nie zmienia to faktu, że pomocowy odruch Polaków – który autorzy starali się w niniejszym artykule w niewielkim stopniu udokumentować – daje szansę na to, by coraz częściej mówić o zwierzętach jako o niedostrzeganych ofiarach wojny, a w wielu przypadkach także pozaludzkich uchodźcach.

Bibliografia

- Baratay, Éric. *Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii*. Przeł. Paulina Tarasiewicz. Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku, 2014.
- Baratay, Éric. *Zwierzęta w okopach. Zapomniane historie*. Przeł. Barbara Brzezicka. Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku, 2017.
- Breguła, Tomasz. „Uruchomiono punkt weterynaryjny dla zwierzątek z Ukrainy. Znajduje się przed dworcem PKP w Katowicach”. Katowice Nasze Miasto. 11.03.2022. <https://katowice.naszemiascio.pl/uruchomiono-punkt-weterynaryjny-dla-zwierzakow-z-ukrainy/ar/c1-8718805> (dostęp: 20.04.2022).
- Bułgajewski, Hubert. „Rosja oskarżona o »ekobójstwo« w Ukrainie. Co to oznacza?”. Smog Lab. 13.07.2023. <https://smoglab.pl/rosja-oskarzona-o-ekobojstwo-w-ukrainie-co-to-oznacza/> (dostęp: 09.08.2024).
- Danielewicz, Marta. „Dramatyczna sytuacja bezpańskich psów i kotów w Ukrainie. »Skala problemu jest ogromna«”. Gazeta Wyborcza Poznań. 04.04.2022. <https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,28298645,dramatyczna-sytuacja-bezpańskich-psow-i-kotow-w-ukrainie-skala.html> (dostęp: 28.02.2023).
- Gieba, Kamila. „Humanistyka wobec ekocydu”. *Litteraria Copernicana*, t. 37, nr 1 (2021): 149–154. <https://apcz.umk.pl/LC/article/view/LC.2021.010/28686> (dostęp: 09.08.2024).

- Główny Inspektorat Weterynarii. „Badanie poziomu przeciwciał przeciwko wściekliznie”. <https://www.wetgiw.gov.pl/nadzor-weterynaryjny/badanie-poziomu-przeciwcial> (dostęp: 22.02.2024).
- Główny Inspektorat Weterynarii. „Informacja o zasadach przemieszczania zwierząt towarzyszących przemieszczanych z UA przez polską granicę zewnętrzną od 01 lipca 2023”. <https://www.wetgiw.gov.pl/handel-eksport-import/nowe-uproszczone-zasady-wjazdu-osob-przemieszczajacych-sie-z-ukrainy-ze-zwierzetami-domowymi> (dostęp: 22.02.2024).
- Główny Inspektorat Weterynarii. „Podróż ze zwierzętami towarzyszącymi”. <https://www.wetgiw.gov.pl/nadzor-weterynaryjny/podroze-ze-zwierzetami-towarzyszacymi> (dostęp: 10.02.2023).
- Główny Inspektorat Weterynarii. „Tymczasowa procedura przemieszczania zwierząt towarzyszących z terytorium Ukrainy na teren Polski przez osoby nieposiadające kompletu dokumentów weterynaryjnych dla psów, kotów i ferek”. <https://www.wetgiw.gov.pl/handel-eksport-import/ukraina-przemieszczanie-zwierzat-tymczasowa-procedura> (dostęp: 20.02.2024).
- Grabicz, Krystyna. „Ekobójstwo w Ukrainie. Obywatele dokumentują rosyjskie zbrodnie na środowisku”. OKO.Press. 07.06.2024. <https://oko.press/na-zywo/na-zywo-relacja/ekobojstwo-w-ukrainie-obywatele-dokumentuja-rosyjskie-zbrodnie-na-srodowisku> (dostęp: 09.08.2024).
- Gzyra, Dariusz. „Od welfaryzmu do sentiokracji. [Recenzja książki Alasdaira Cochrane’a *Should Animals Have Political Rights?* Cambridge: Polity Press, 2020]”. *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 2 (10) (2022): 1–7. <https://journals.us.edu.pl/index.php/ZOOPHILOLOGICA/article/view/12624/11315> (dostęp: 22.02.2024).
- Krakowskie Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami. „Zbiórki na pomoc Ukrainie”. <https://ktoz.krakow.pl/aktualnosci/zbiorki-na-pomoc-ukrainie/> (dostęp: 03.08.2022).
- „Łodzianie na ratunek ukraińskim zwierzętom. Sprawdź jak możesz pomóc!”. Urząd Miasta Łodzi. Łódź.pl. 09.03.2022. <https://uml.lodz.pl/aktualnosci-lodzpl/arttykul-lodzpl/lodzianie-na-ratunek-ukrainskim-zwierzetom-sprawdz-jak-mozesz-pomoc-id48223/2022/3/9/> (dostęp: 20.04.2022).
- Matysiak, Ewa. „Nowy urzędnik aleksandrowskiego magistratu. To psi uchodźca z Ukrainy”. *Świat Zwierząt*. 24.03.2022. <https://swiatzwierzat.pl/nowy-urzednik-aleksandrowskiego-magistratu-to-psi-uchodzca-z-ukrainy-em-240322> (dostęp: 20.06.2024).
- Moch, Bartosz. „Organizacje pomagają zwierzętom z Ukrainy. Czy potrzebny paszport?”. Zielony Wrocław. 26.02.2022. <https://www.wroclaw.pl/zielony-wroclaw/organizacja-po-magaja-zwierzetom-z-ukrainy-czy-potrzeby-paszport> (dostęp: 20.04.2022).
- „Niesamowita historia psa z Ukrainy. Niepełnosprawny czworonóg będzie pracował w Aleksandrowskim urzędzie”. Radio Łódź. <https://radiolodz.pl/posts/77688-niesamowita-historia-psa-z-ukrainy-niepelnosprawny-czworonog-bedzie-pracowal-w-aleksandrowskim-urzedzie> (dostęp: 20.04.2022).

- Oppermann, Serpil. "Introducing Migrant Ecologies in an (Un)Bordered World". *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, vol. 24, no. 2 (2017): 244–246.
- Pawletko, Beata. „Cicho sza. O (nie)ludzkim obliczu blokady Leningradu”. *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 1 (2015): 295–306. <https://journals.us.edu.pl/index.php/ZOOPHILOLOGICA/article/view/4816> (dostęp: 22.02.2024).
- „Polska i Ukraina – 30 lat partnerstwa i przyjaźni”. Gov.pl. 18.05.2022. <https://www.gov.pl/web/ukraina/30-lat-traktatu-partnerstwie-przyjazni-polska-ukraina> (dostęp: 15.02.2023).
- „Pomagamy także zwierzakom”. Leszno – Rozwiń Skrzydła. https://www.leszno.pl/Pomagaamy_takze_zwierzakom_zdjecia.html (dostęp: 20.04.2022).
- „Pomoc dla zwierząt z Ukrainy”. Kraków.pl. 20.04.2022. https://www.krakow.pl/aktualnosc/258588,29,komunikat,pomoc_dla_zwierzat_z_ukrainy.html?_ga=2.53152552.1007282725.1647845704-2143376079.1646225006 (dostęp: 03.08.2022).
- „Przytulisko w Głownie pomoże zwierzętom z Ukrainy”. Radio Łódź. <https://radiolodz.pl/posts/77224-przytulisko-w-glownie-pomoze-zwierzetom-z-ukrainy> (dostęp: 20.04.2022).
- „Ratujmy ukraińskie zwierzęta – sprawdź jak możesz pomóc”. Radio Łódź. <https://www.radiolodz.pl/posts/77629-ratujmy-ukrainskie-zwierzeta-sprawdz-jak-mozesz-pomoc> (dostęp: 20.04.2022).
- Schronisko dla Zwierząt w Bydgoszczy. [Post]. Facebook. 26.02.2022. <https://www.facebook.com/schronisko.bydgoszcz/posts/5074173569310959> (dostęp: 20.04.2022).
- Serwetnyk, Tatiana. „Wybić psy przed Euro 2012”. Rzeczpospolita. 07.08.2011. <https://www.rp.pl/swiat/art14338801-wybic-psy-przed-euro-2012> (dostęp: 09.08.2024).
- Słownik języka polskiego*. Red. Witold Doroszewski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1967. <https://doroszewski.pwn.pl/> (dostęp: 14.01.2025).
- Stencel, Jakub. „Zaczynamy działać dla zwierząt na Ukrainie”. Otwarte Klatki. 04.05.2017. <https://www.otwarteklatki.pl/blog/zaczynamy-dzialac-dla-zwierzat-na-ukrainie> (dostęp: 05.02.2024).
- Straż Graniczna. [Wpis]. Twitter/X. 25.02.2023. https://twitter.com/Straz_Graniczna/status/1629376173787557894?cxt=HHwWjMC9wem_2pwtAAAA (dostęp: 25.02.23).
- Szybowska, Antonina. „Zwierzęta podczas okupacji hitlerowskiej w opowieściach wspomnieniowych mieszkańców Czeladzi”. *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 2 (2016): 59–71. <https://journals.us.edu.pl/index.php/ZOOPHILOLOGICA/article/view/6165> (dostęp: 22.02.2024).
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy sporządzony w Warszawie dnia 18 maja 1992 roku. *Dziennik Ustaw* (1993), nr 125, poz. 573.
- „Ukraina: Założycielka pierwszego schroniska dla psów i kotów: robiono wszystko, by nam się nie udało”. Wnp.pl. Rynki Zagraniczne. 12.12.2021. <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/ukraina-zalozycielka-pierwszego-schroniska-dla-psow-i-kotow-robiono-wszystko-by-nam-sie-nie-udalo,516204.html> (dostęp: 28.02.2023).

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 40.
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt. *Dziennik Ustaw* (1997), nr 111, poz. 724.
- Viva! Akcja dla Zwierząt Organizacja Pożytku Publicznego. „Pomoc Ukrainie”. <https://viva.org.pl/pomoc-ukrainie/> (dostęp: 11.09.2022).
- Waplak, Ewa. „Karol, Misza, Frida, Egon, Neli z Ukrainy szukają nowych domów we Wrocławiu”. Zielony Wrocław. 16.04.2022. <https://www.wroclaw.pl/zielony-wroclaw/zwierze-ta-z-ukrainy-czekaja-we-wroclawskich-schronisku> (dostęp: 11.09.2022).
- „Warszawskie wsparcie dla ukraińskich zwierząt”. Urząd m.st. Warszawy. 07.03.2022. <https://um.warszawa.pl/-/warszawskie-wsparcie-dla-ukrainskich-zwierzat> (dostęp: 20.04.2022).
- Zawada, Katarzyna. „Pomoc dla zwierząt gospodarskich z Ukrainy. Polskie stajnie, gospodarstwa i fundacje oferują schronienie m.in. dla krów, koni i alpak”. Przemysł Nasze Miasto. 03.03.2022. <https://przemysl.naszemiasto.pl/pomoc-dla-zwierzat-gospodarskich-z-ukrainy-polskie-stajnie/ar/c8-8705495> (dostęp: 12.08.2024).

Julia Klimczuk – mgr administracji, absolwentka Wydziału Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej, przewodnicząca rady Fundacji dla Zwierząt „Runa – pomoc zwierzętom”. E-mail: klimczukjulia@icloud.com.

Julia Klimczuk – Master of Science in Administration, graduate of the Faculty of Administration and Social Sciences of the Warsaw University of Technology, chairwoman of the board of the Animal Foundation “Runa – help animals.” E-mail: klimczukjulia@icloud.com.

Michał Pręgowski – dr socjologii i medioznawca, adiunkt na Wydziale Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej, członek rady redakcyjnej czasopisma „Anthrozoos”. Redaktor naukowy monografii: *Companion Animals in Everyday Life* (2016), *Free Market Dogs: The Human-Canine Bond in Post-Communist Poland* (2016) i *Pies też człowiek? Relacje psów i ludzi we współczesnej Polsce* (2014). E-mail: michal.pregowski@pw.edu.pl.

Michał Pręgowski – Ph.D. in sociology and media studies scholar, assistant professor at the Faculty of Administration and Social Sciences of the Warsaw University of Technology, member of the editorial board of “Anthrozoos”, a scientific editor of the monographs: *Companion Animals in Everyday Life* (2016), *Free Market Dogs: The Human-Canine Bond in Post-Communist Poland* (2016) and *Pies też człowiek? Relacje psów i ludzi we współczesnej Polsce* [Is a Dog Human? Relations between Dogs and People in Contemporary Poland] (2014). E-mail: michal.pregowski@pw.edu.pl.

PATRYCJA CHUSZCZ

 <https://orcid.org/0000-0002-4520-6497>

University of Lodz

Doctoral School of Humanities

Noticing More: Ways of Representing Other-Than-Human Animals in Audiovisuals on War in Ukraine

Замечая больше: способы представления
живых существ, не принадлежащих
к человеческому роду, в аудиовизуальных
материалах о войне в Украине

Абстракт

В статье анализируется, как живые существа, не принадлежащие к человеческому роду, изображаются в аудиовизуальных материалах, связанных с войной в Украине. Опираясь на исследования в области кинематографии и *animal studies*, автор описывает историческую связь между кинематографом и войной, прослеживая роль животных в вооруженных конфликтах. Посредством анализа фильмов рассматривается, как кинематографисты используют животных для передачи сообщений о войне, а также изменения в их кинематографическом изображении. Животные выступают как фоном, так и главными героями, влияя на восприятие войны зрителями. Кроме того, исследуется воздействие войны на представление животных в фильмах, поднимаются темы, такие как вынужденная миграция животных, оккупация и их нацио-

Noticing More:
Ways of Representing
Other-Than-Human Animals
in Audiovisuals on War in Ukraine

Abstract

This article, drawing from film studies and animal studies literature, explores how other-than-human animals are depicted in audiovisual materials related to the war in Ukraine. It investigates the historical link between cinema and warfare, tracing animals' roles in armed conflicts. Through film analyses, it examines how animals are used by filmmakers to convey messages about the war. The article highlights shifts in animal cinematic portrayal. Animals are both background elements and protagonists, shaping viewers' perceptions of the war. Additionally, it explores how the war influences the portrayal of animals in film, touching on themes like animal refugees, occupation, and nationality. The article discusses animals' role in portraying war narratives and examines empowering them within Ukrainian war-related audiovisual content.

нальная принадлежность. В статье подчеркивается роль животных в формировании военных нарративов и обсуждается возможность их субъективации в аудиовизуальных произведениях, посвященных войне в Украине.

Ключевые слова: фильм *animal studies*, анализ фильмов, животные на войне, война в Украине, субъективация животных

Keywords: film animal studies, film analysis, animals at war, war in Ukraine, animal subjectivity

The goal of this article is to analyze the depictions of other-than-human animals in audiovisuals on war in Ukraine. In films about this war, animals seem to appear much more frequently than in other armed conflicts, and they play different roles than before, actively influencing the media image of the war and thus its reception. These films, mostly nonfiction, including documentaries, educational, and propaganda pieces, are being regularly released during the conflict. In this article, I consider whether representations of animals in films of the war in Ukraine are merely formal narrative elements and tools in depicting war, or if animals in these films are treated subjectively.

To answer these questions, drawing upon literature in film studies, I first investigate the historical relationship between cinema and warfare. Insights from animal studies literature are utilized to trace the role of animals in armed conflicts throughout history. Through the analysis of film examples, I aim to explore how filmmakers employ animals to convey messages about the war in Ukraine. I discuss the prevalent species of animals depicted in these films and their symbolic significance. The article attempts to identify shifts in the portrayal of animals in war films. It demonstrates that animals – consciously included – are used to represent specific political and social ideas. Lastly, delving into topics such as animal refugees, occupation, and nationality, I contemplate the emancipatory potential of representing animals in films about the war in Ukraine for animals in reality.

The starting point for my considerations is the statement by Steve Baker: “Any understanding of the animal, and of what the animal means to us, will be informed by and inseparable from our knowledge of its cultural representation. Culture shapes our reading of animals just as much as animals shape our reading of culture.”¹ Baker characterizes “the support of animal rights as a political rather than a moral undertaking,”² emphasizing the importance of the role of representations in that politics.³ The scientist uses the term “space of representation,” which he under-

¹ Steve Baker, *Picturing the Beast: Animals, Identity, and Representation* (Manchester and New York: Manchester University Press, 1993), 4.

² Baker, *Picturing the Beast*, 188.

³ Baker, *Picturing the Beast*, 188.

stands in the following way: “visual ‘space of representation’ described by Foucault is not just the space of an outdated Classical learning but is also, vitally, the space of contemporary popular understanding of the animal.”⁴ I aim to examine, within this broadly defined space of representation, the images of other-than-human animals from audiovisual materials on the war in Ukraine.

Before I begin, I want to acknowledge my privileged position as a researcher from Central Europe, a region not directly involved in an armed conflict. Throughout the analysis of the films, I will often draw critical conclusions, irrespective of their origin. This critique is rooted in the perspective of critical animal studies, which necessitates such researchers as myself to engage in continuous, activist examination of reality. It compels us to subject the discourses and practices entangling animals to ongoing analysis.

Cinema, War and Other-Than-Human Animals

To commence, let us delve into the historical intersection between cinema and war, exploring its multifaceted dimensions. Cinema possesses a formidable capacity to shape societal attitudes towards war across various strata. Concurrently, the phenomenon of warfare has catalyzed significant transformations within the cinematic medium. Technological advancements in warfare have rendered it increasingly reliant on film as a conduit for surveillance, documentation, and propaganda dissemination on the front lines. Moreover, filmic techniques have spurred the conceptualization of virtual war, wherein individuals engage with conflict primarily through its visual representations, rather than direct experiential encounters with the events themselves.⁵

Paul Virilio noted how images began to overshadow facts in technologically advanced warfare: “For in industrialized warfare, where the representations of events outstripped the presentation of facts, the image was starting to gain sway over the object, time over space.”⁶ This is especially relevant in today’s media landscape, where film technology has reached new heights. We can continuously follow wars on television and the internet, often flooded with images, some

⁴ Baker, *Picturing the Beast*, 21.

⁵ Jean Baudrillard, *The Gulf War Did Not Take Place*, trans. Paul Patton (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1992); James Chapman, *War and Film* (Reaktion Books Ltd, 2008); Paul Virilio, *War and Cinema: The Logistics of Perception*, trans. Patrick Camiller (London and New York: Verso, 1989).

⁶ Virilio, *War and Cinema*, 4.

generated by artificial intelligence, exacerbating the challenge of information verification. Referring to Jean Baudrillard's *The Gulf War Did Not Take Place*, Jarryd Bartle highlights this issue, particularly concerning the war in Ukraine: "[H]is [Baudrillard – author's note] words resonate as we see the spectacle of the Ukrainian invasion flood our newsfeeds with Western consumers of war porn piecing together their own purely virtual perspective on events."⁷ The medium of film, while used to construct commentary about war, is much more often used today as a tool of propaganda, a tool for shaping social and political meanings about war. At the same time, it remains a medium of memory about the war and a tool that is used to study historical memory – concerning humans, but also other-than-human animals.

The history of warfare intricately intertwines with the history of other-than-human animals.⁸ As French historian Éric Baratay writes, they were and are massively involved in armed conflicts, and to the greatest extent during World War I.⁹ Later, some of the functions for which animals were used were replaced by motorization. Horses were the most involved in the war, followed by other equines, such as donkeys and mules. These animals were employed for various logistical purposes, including transportation of supplies, weaponry, and wounded soldiers, both at the frontlines and in rear support areas. Dogs played various roles in wartime, serving as transport animals, sanitary dogs, search and rescue dogs, guard dogs, patrol dogs, and communication aids. Additionally, other animals found themselves on the frontlines, including homing pigeons used for communication, as well as cattle and pigs utilized for obtaining milk and meat. Moreover, companion animals such as dogs and cats, as well as so-called farm animals, were often lost or abandoned by their caregivers. The wartime environment also facilitated the proliferation of rodents and insects, such as rats, mice, fleas, and flies. Regrettably, certain species, including rabbits and birds, frequently became inadvertent victims of wartime circumstances, falling prey to killings by soldiers, either for accident, food or fun. As Baratay notes, the history of animals during war is little known.¹⁰ If there was any interest in it, it was mainly in material and cultural aspects, without paying

⁷ Jarryd Bartle, "The War in Ukraine: Is It Really Taking Place?" *UnHerd*, March 1, 2022, accessed February 22, 2024, <https://unherd.com/the-post/the-war-in-ukraine-is-it-really-taking-place/>.

⁸ Jilly Cooper, *Animals in War* (London: Corgi Books, 1983); Andrew Smith, *Silent Heroes: The Animals of World War I and World War II* (New York: HarperCollins, 2019); Ryan Hediger (ed.), *Animals and war: Studies of Europe and North America* (Brill, 2012).

⁹ Éric Baratay, *Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii*, trans. Paulina Tarasewicz (Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku, 2014); Éric Baratay, *Zwierzęta w okopach. Zapomniane historie*, trans. Barbara Brzezicka (Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku, 2017); Éric Baratay, *Animal Biographies: Toward a History of Individuals*, trans. Peter Brown (Cambridge: Polity Press, 2022).

¹⁰ Baratay, *Zwierzęcy punkt widzenia*; Baratay, *Zwierzęta w okopach. Zapomniane historie*.

attention to the autonomy and needs of animals. Their feelings and suffering were ignored during the war and in the archives. Few documents address these topics.

When discussing the representations of animals in war films, it is impossible to ignore the issue of portraying suffering in cinema and visual culture. After all, suffering is an indispensable element of warfare. Much literature delves into the challenge of expressing suffering and the prohibited depiction of it, particularly in the context of the Holocaust.¹¹ This dilemma of representation also extends to other-than-human animals. Elisa Aaltola identifies four risks associated with images depicting animal suffering, including “the risk of aesthetics, the risk of perpetuating moral wrongs, the problem of privacy, and compassion fatigue.”¹² The researcher discusses these risks within the framework of animal advocacy. Moreover, the cinematic depiction of animals in war films may not necessarily aim to liberate them, but rather to shape perceptions of specific conflicts. Regardless of the purpose, these images, belonging to the space of representation, to some extent shape our understanding of human nature and the animal, and thus have consequences for animals in reality. These issues are significant because the audiovisual representation of war in Ukraine reveals shifts in the manner, rationale, and timing of animal portrayal.

Historically, animals in war films have primarily served as background elements, with filmmakers generally neglecting to delve into their narratives. Exceptions include films that chronicle the remarkable stories of individual animals that served in the military, such as *Wojtek the bear* (Figure 1). Often, these animal narratives emerge in documentaries and feature films years after the conflicts. Examples include Steven Spielberg’s *War Horse* (2011, Figure 2), depicting a horse’s experiences on the front lines of World War I, and Bartosz Konopka’s *Rabbit à la Berlin* (org. *Królik po berlińsku*, 2009, Figure 3), where the fate of rabbits symbolizes human existence during the Cold War.¹³

¹¹ Jean-Luc Nancy, “Zakazana reprezentacja,” *Teksty Drugie*, no. 5 (2004): 113–134.

¹² Elisa Aaltola, “Animal Suffering: Representations and the Act of Looking,” *Anthrozoös*, no. 27(1) (2014): 19–31, <https://doi.org/10.2752/175303714X13837396326297>.

¹³ An interesting, animal history-oriented reading of the film is proposed by Agata Janikowska in the article “Patrząc nie-ludzkimi oczami: przypadek *Królika po berlińsku*,” *Kwartalnik Filmowy*, no. 110 (2020): 156–171.

Figure 1.
Polish soldier with Wojtek
in Iran in 1942.

Figure 2.
Steven Spielberg's
War Horse.

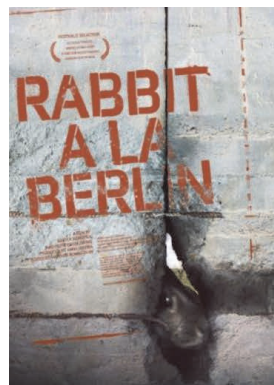

Figure 3.
Bartosz Konopka's
Rabbit à la Berlin.

Other-Than-Human Animals in Audiovisuals on War in Ukraine

Moving on to the changes observed in the depiction of animals in audiovisuals related to the war in Ukraine, there are several main elements. Firstly, films are continuously produced throughout ongoing conflicts, primarily encompassing various formats such as non-fiction films, documentaries, reports, propaganda, educational materials, and amateur footage. Social media have increasingly become the principal platform for distributing these films.

Secondly, these materials depict a wide array of species, illustrating animals in various roles beyond mere combatants. While animals occasionally serve as soldiers, such as the dog named Patron, they are more frequently portrayed as victims of war, inadvertently caught in the conflict (e.g., hungry dogs and cats on city streets, a squirrel, companion animals struggling to cross borders). These representations often highlight animals as symbols of the natural world that humans seek to engage with (e.g., the squirrel). In other cases, their roles are allegorical or symbolic (e.g., rats, guinea pigs).

It must also be noted that animal representations serve dual purposes: they are utilized to convey political messages while also documenting the plight and individual stories of animals, aiming to raise awareness about their situation.

Finally, these films capture spontaneous interactions between humans and other animals, highlighting our affiliation with the interspecies community and more-

than-human world. I would like to share some examples of such audiovisuals and briefly discuss them.

Animals often appear in war coverage, although they usually play a supporting role or simply constitute the background of the story. Nevertheless, there is no shortage of narratives related to animals. What is definitely noticeable in audiovisuals regarding the war in Ukraine is the increase in footage of companion and exotic animals. These are often stories about animals saved from fire, from a shelter or zoo, or stories about animals that did not survive the war. An example of such material is the film *Ukrainian woman saves hundreds of animals during Russian invasion*.¹⁴ The film tells the title story of a woman rescuing dogs. The fate of animals is undoubtedly the primary focus of this film (Figure 4). We hear expressions of concern for animals and a call for responsibility toward them. This is because not everyone shares a similar attitude as the heroine of this film. Many animals have been abandoned to their fate. Additionally, the shelling of shelters, along with the occupation of areas by the Russians, has made it difficult for caretakers and volunteers to access the animals. Several people have died trying to deliver food to the animals or transport them to safer places. One such example is the story of 26-year-old Anastasia Yalanskaya from Kiev and two other volunteers, whose car was fired upon by the Russians. Earlier, they had likely managed to deliver food to dogs from the shelter in Bucha.¹⁵ Such stories later became an example of civic heroism in the fight for the more-than-human society of Ukraine.

Figure 4. A woman recounts the story of her companion dog, Jina, who was killed by a Russian soldier.

¹⁴ YouTube, Washington Post, *Ukrainian woman saves hundreds of animals during Russian invasion*, accessed February 17, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=pgYxDQBTNDA>.

¹⁵ Marta Gostkiewicz, "Wolontariuszka zginęła z rąk Rosjan. 'Pomagała wszystkim,'" *WP Wiadomości*, accessed February 20, 2024, <https://wiadomosci.wp.pl/wolontariuszka-zginela-dostarczajac-jedzenie-dla-zwierzat-6744350934895200a>.

Simultaneously, the political overtones of these films are impossible to ignore. In the reportage *Ukrainian woman saves hundreds of animals during Russian invasion*, it is repeatedly emphasized that the Russians attack defenseless animals and inflict harm upon them. Interestingly, among these films, there is no shortage of stories depicting farmers and their animals being killed by the Russians, with their farms burned down. In these materials, the fate of so-called farm animals is not questioned, but rather treated as the lost property of farmers. They are mentioned or their remains are shown alongside other lost belongings (Figure 5).¹⁶ These, along with many other films dedicated to the topic of animals, also seek to influence perceptions of war and attitudes towards the parties involved, based on their treatment of animals.

Figure 5. The remains of farm animals.

Animal Individual Characters and Heroes

There are also stories focused on individual animals, like Patron, the Ukrainian detection dog. Patron's name carries symbolic significance as it means "cartridge"

¹⁶ YouTube, CNN, *Go inside the place this farmer says even the Ukrainian military fears*, accessed February 20, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=Ks5HRxA-t88>.

in Ukrainian. He is celebrated as a national hero and was honored with the Order for Courage. Numerous films have been dedicated to telling Patron's story. What particularly intrigues me, though, is how Patron is utilized as a tool to engage with the youngest citizens of Ukraine (Figure 6). His image is widely used in educational campaigns to teach children about safety, particularly regarding unexploded ordnance, fostering awareness in a way that is both accessible and non-threatening. Even more captivating is the development of an animated series on YouTube featuring Patron, further enhancing his role as both a symbol of national resilience and a means of connecting with and educating the younger generation during a time of conflict.

Figure 6. An example of a video that can be seen on YouTube.

In the teaser of the series *Patron the Dog*, a girl asks Wizard for Christmas to create an animation about Patron the dog (Figure 7).¹⁷ In subsequent episodes, the Patron experiences various adventures and participates in missions, and the aim of the series is to educate especially children about how they should behave in certain situations related to war reality. Importantly, Patron and other animals are anthropomorphized in the series, which is intended to facilitate perception.

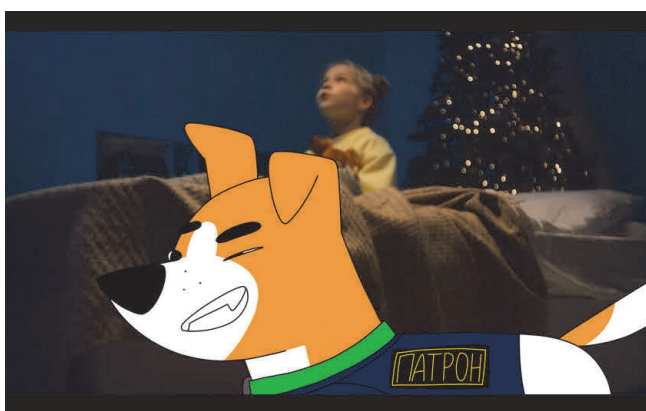

Figure 7. Frame from the series *Patron the Dog*.

¹⁷ YouTube, Patron The Dog, *Animation teaser*, accessed February 17, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=1Jzs9TKo5bU>.

Such portrayals of animals and nature also aim to maintain morale and encourage action. Stories featuring characters such as Patron show that even the smallest, other-than-human citizens of Ukraine and wildlife have agency in the war against the Russians. Everyone can do something to contribute to the common good. Even the smallest action beyond the front lines supports strengthening a more-than-human civil society, which forms the basis of the identity of today's and tomorrow's Ukraine.

Similar techniques, such as giving animals names and focusing the camera on specific individuals even within a group, can be observed in other films. This approach is intended to bring animal stories closer to humans, making them more relatable and appealing to audiences. This is evident in audiovisual materials such as the one from CNBC Television titled *In Their Own Words: Family Carries Older Dog on Escape from Ukraine*.¹⁸ The report features a family fleeing from Ukraine to Poland with their elderly dog, who is a cherished member of their family. It is composed of short, moving film footage, photos and statements from the family (Figure 8). This film clearly emphasizes the call for responsibility towards companion animals. Equally important is that in this and similar stories, the issues of nationality, occupation, and the plight of refugee animals are brought to the forefront. Attention is directed toward the animals' citizenship or nationality and the challenges arising from inadequate legal provisions, which often leave animals and their families in difficult situations and can complicate border crossings. Many countries now have requirements for animals crossing borders, such as proper documentation, microchips, and vaccinations. At its core, the story depicted in the film *In Their Own Words: Family Carries Older Dog on Escape from Ukraine* is about a family composed of both humans and other-than-human animals.

Figure 8. Frame from the film *In Their Own Words: Family Carries Older Dog on Escape from Ukraine*.

¹⁸ YouTube, CNBC Television, *In Their Own Words: Family carries older dog on escape from Ukraine*, accessed February 17, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=uqjCP2jABOM>.

More-Than-Human Worlds

The interplay between human and more-than-human destinies, and our shared reliance and co-shaping of reality, is poignantly illustrated in documentary films capturing unexpected encounters between people and animals. One notable example is the documentary mini-series *Swedes. Kharkiv. Scouts from 130th Kyiv Territorial Defence Battalion* [Szwedy. Odcinek 3. Pluton 130. Kijowskiego Batalionu Obrony Terytorialnej].¹⁹ In Episode 3, soldiers stationed in trenches observe a squirrel perched in a nearby tree (Figure 9). Their enthusiastic reaction underscores their inherent need for social interaction. As viewers, the presence of the animal in the distant background may initially escape our notice. However, the scene's cinematography, shot with a moving camera from the point of view of a soldier, allows us to witness the spontaneous reactions of the Ukrainians. For instance, we observe one soldier waving to the animal, while the point of hearing, the dialogue and genuine joy expressed by the characters create an affective response within us.

Figure 9. Frame from the film *Swedes. Kharkiv. Scouts from 130th Kyiv Territorial Defence Battalion*.

¹⁹ YouTube, OKOpress, Szwedy. Odcinek 3. Pluton 130. Kijowskiego Batalionu Obrony Terytorialnej. Miniserial dokumentalny, accessed February 17, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=4BWp7zkgazU>. I follow Dariusz Gzyra's interpretation of this scene from his lecture series *The Non-Human Dimension of the War in Ukraine*. See: YouTube, wydawnictwoCZARNE, Pozaludzki wymiar wojny w Ukrainie – wykład Dariusza Gzyry, accessed September 10, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=4nXVCL1RS6Y>; Dariusz Gzyra, podcast "Ważne nieważne," episode "Zwierzęta i wojna w Ukrainie," *Krytyka Polityczna*, accessed September 10, 2024, <https://krytykapolityczna.pl/multimedia/podcast/zwierzeta-i-wojna-w-ukrainie-gzyra/>.

This evokes a sympathetic bond with the soldiers, the other-than-human subject and the broader world it inhabits. Additionally, the soldiers' playful inquiry directed at the squirrel, questioning whether she is tired of Russians, serves to anthropomorphize the squirrel and imbue her with a sense of Ukrainian nationality. This highlights the notion that other-than-human animals are also drawn into the fabric of war, whether voluntarily or involuntarily, aligning themselves with one side or the other. Such instances underscore the complex dynamics of human-animal relationships within the context of an armed conflict, further emphasizing the interconnectedness of all beings impacted by warfare. Furthermore, they perpetuate the already mentioned notion of animal nationality in the space of representation.

Lastly, documentary films featuring animals without human protagonists also contribute to our understanding of the impact of war on other-than-human beings. Often presented as amateur videos devoid of verbal commentary, these documentaries provide raw footage, such as the one depicting displaced dogs and cats queuing for food in Ukraine (Figure 10).²⁰ There is a plethora of such material, which delves not only into animals but also into the broader more-than-human world.

Figure 10. Footage sent to Storyful shows cats and dogs eating out of various feeding tubes around the city of Kramatorsk.

Sometimes, we witness spontaneous reactions of people to the surrounding reality and the damage inflicted by the Russians on the environment. Such films are created by journalists, soldiers, activists, and civilians alike. An example is the story of Sasha, the protagonist of the film by Sashko Brama for OKopress.²¹ This Ukrainian

²⁰ Storyful, Nate Mook, *Kramatorsk Volunteer Center*, accessed February 17, 2024, <https://malaysia.news.yahoo.com/video/dogs-line-food-provided-charity-171117007.html>.

²¹ YouTube, OKopress, Sashko Brama, *Sasha pozbiarał kości swojego zabitego kota, pali im codziennie świeczkę. Charków pod ostrzałem*, accessed February 20, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=PAmJAL0R6f8>. Example also analyzed by Dariusz Gzyra in his lecture series *The Non-Human Dimension of the War in Ukraine*.

patriot, of Russian origin, collected the bones of his cat from his burned apartment and lights candles over them. In the video, we witness a clip recorded by Sasha as he enters the apartment. He is seen crying, shouting the name of his 13-year-old cat: “Bima! Bim! Bima, my boy! I brought you a snack, my baby. Your kingdom is heavenly, Bim! Bima, my baby!” (Figure 11).

Figure 11. Frame from the film by Saszko Brama.

The author of the video from the private zoo after the flooding in Novaya Kakhovka reacted similarly. In the footage, we witness water flooding the zoo as a woman cries, mentioning that many animals died in the flood. The video has circulated in many places on the Internet, but what is interesting is that in one version, at the beginning, you can see the finger of the person starting the original recording.²² Thus, this is a raw, firsthand recording of the video. This form of sharing audiovisual representations of the war in Ukraine on social media is popular. The poor quality of the video indicates that this representation, along with crude documentaries in general, is not solely aimed at portraying animals and their situation in the reality of war. Instead, being the result of the vivid reactions of Ukrainians, they serve as testimony and confirmation of the consequences of the total war waged by the Russians, which devastates entire ecosystems (Figure 12).²³ The hashtag #Stop-EcocideUkraine and the slogan “Ecocide has no border” have been circulated in the media, drawing attention to the environmental consequences of the destruction carried out by the Russians.

²² X, Bartłomiej Wypartowicz, accessed February 20, 2024, <https://twitter.com/WypartowiczBa/status/1665948074764582914>.

²³ Frame from the film shared among others by Volodymyr Zelenskyy: X, Volodymyr Zelenskyy, accessed February 20, 2024, <https://twitter.com/ZelenskyyUa/status/1665952784665964545>.

Figure 12. A bird's-eye view of the explosion at the Kakhovka dam.

Propaganda Purposes

Other-than-human animals also appear in audiovisual materials produced by Russia, but they are portrayed as subordinate only to the Russian propaganda apparatus. An example of this is the RT television station, which created an anti-European propaganda Christmas advertisement.²⁴

The visual narrative unfolds with a portrayal of a European nuclear family, comprising three members, experiencing the holiday seasons of 2021, 2022, and 2023. In 2021, the daughter receives a guinea pig, and the scene, set against the backdrop of an illuminated Christmas tree, is accompanied by *Silent Night*. Subsequently, in 2022, a technical issue with the lighting system disrupts the festive ambiance, resulting in the limited illumination of the living room by a few candles. Here, the father engineers a contraption, harnessing the kinetic energy of the rodent on a wheel to illuminate the Christmas tree. By the year 2023, *Silent Night* is absent, replaced by the somber sound of wind. The scene is marked by the stark absence of foliage on the tree, perforated windows and doors, and the family's attire of winter coats at the dining table. A pivotal moment occurs when the father retrieves

²⁴ YouTube, RT, Merry anti-Russian Christmas, accessed February 17, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=8D6WwUoXfc0>. Film also analyzed previously by Dariusz Gzyra in his lecture series *The Non-Human Dimension of the War in Ukraine*.

a bow from the soup, a remnant of the guinea pig's presence, prompting a discreet gesture of silence from the wife, symbolizing the need for discretion in front of their daughter (Figure 13). Subsequently, the father exits, his mouth covered. As *Silent Night* reverberates once more, the screen is overlaid with the caption "MERRY 'ANTI-RUSSIAN' CHRISTMAS! IF YOUR MEDIA DOESN'T TELL YOU WHERE THIS IS ALL GOING, RT IS AVAILABLE VIA VPN." Thus, at the same time, the video suggests the consequences of further boycotting the Russian invasion of Ukraine, which would entail the cutting off of resources such as gas and oil. Additionally, it draws attention to guinea pig consumption as an epitome of the potential moral degradation to which Europeans may descend. This narrative strategy reinforces the guinea pig's status as an integral family member. However, within the broader context of industrial animal farming for meat production, which is not problematized in any way, the portrayal of the guinea pig as a mere object underscores the propagandistic agenda permeating the film.

Figure 13. Frame from the film *Merry anti-Russian Christmas*.

There are also audiovisuals that, in addition to using the treatment of animals to shape political messages, are based on allegory, stereotyping, and anthropomorphism of animals. This is the case with Russian propaganda advertising as part of the #StopRussianHate campaign.²⁵ In the video, we witness a dog party where representatives of various nationalities are present with their dogs. The homeowner opens the door to another guest and asks, "And who is this?" Upon hearing the response "It's Sandy, Siberian husky," we see shocked and disgusted expressions on

²⁵ YouTube, The Telegraph, *Russia releases bizarre dog propaganda video as it calls for end to 'hate' campaign*, accessed February 17, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=4McjYfW8vNA>. Example also analyzed previously in similar way by Dariusz Gzyra in his lecture series *The Non-Human Dimension of the War in Ukraine*.

the faces of the other guests and the homeowner, who then explains that there is no place for newcomers at the party and slams the door shut in front of them. The dogs present at the party witness the scene and, despite their owners' reluctance, rush out to the Siberian husky, who becomes a victim of hate. The video makes it clear that Russians are unfairly stigmatized worldwide because of their nationality. It also conveys the message that these prejudices are solely due to biases that can be easily overcome, as demonstrated by other dogs and the caption "Boundaries are in human heads" shown in the film (Figure 14). The video also relies on the objectification of animals – while seemingly attributing greater tolerance and freedom from prejudices to dogs, it utilizes this as a promotional and propagandistic motif. The idea itself seems misguided, as noted by The Telegraph, which, in sharing the advertisement, labels it as "bizarre," but at the same time has made a contribution to instilling the concept of "nationality" to other-than-human animals.

Figure 14. Frame from the film by The Telegraph.

It is worth noting that Ukraine also utilizes animal symbolism, albeit less frequently and in a less sentimental and more conscious manner, playing on animal stereotypes. An example of this can be seen in a video posted by Ukrainian politician Oleksiy Danilov on his Twitter (now X) account.²⁶ The video strategically utilizes visual and audio contrasts to provoke fear in Russia regarding potential consequences in 2023 (Figures 15 and 16). It juxtaposes scenes of a large, brightly illuminated city adorned with Christmas decorations against dark imagery of rats

²⁶ X, Oleksiy Danilov, accessed February 20, 2024, <https://twitter.com/OleksiyDanilov/status/1609136201662857216>. I follow Dariusz Gzyra's interpretation of this video from his lecture series *The Non-Human Dimension of the War in Ukraine*.

crawling out, symbolizing pride and folly. Moreover, the audio contrast further amplifies the message's impact, initially featuring festive music before transitioning to the sound of an air raid alarm, heightening a sense of urgency and danger. In this video, rats are symbolically depicted as harbingers of defeat, misfortune, disease, and other negative outcomes, which reinforces negative stereotypes about this species.²⁷ In this context, other-than-human animals are employed solely for propaganda purposes.

Figure 15. Frame from a video posted by Oleksiy Danilov.

Figure 16. Frame from a video posted by Oleksiy Danilov.

²⁷ On rats in the cultural aspect see: Gabriela Jarzębowska, *Czystka gatunkowa. Tępienie szczurów jako praktyka kulturowa w Polsce powojennej* (Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2021).

Conclusions

In audiovisual depictions of the war in Ukraine, animals serve as both a narrative tool for constructing specific portrayals of the conflict, and their presence is empowering. Within Russian propaganda films, however, animals are notably marginalized, depicted in a more infantilized manner devoid of distinctiveness and agency. The subject of animal suffering and mortality remains largely unaddressed, with representations limited to sentimental storytelling and allegorical imagery that diverges from reality. In general, the theme of so-called farm-animals is omitted.

In Ukrainian cinematic portrayals, the context of total war has illuminated the intricate interdependencies between human and other-than-human realms. Acknowledgment of animal suffering and the challenges associated with abandoned animals is evident, while the narratives presented in films strive for multifaceted perspectives rather than one-sided representations. Animals are depicted as integral members of an extended, more-than-human society, reinforcing the interconnectedness between various life forms within the fabric of conflict-ridden society. Simultaneously, the construction of such narratives contributes to the broader image cultivated by Ukrainians of their society amidst war. A poignant example is encapsulated in the statement “Rescue animals to remain human” from one of the aforementioned films (Figure 17), which underscores a societal ethos rooted in solidarity, mutual support, and the defense of civilian values.²⁸ The incorporation of animal issues within this overarching narrative serves both internal mobilization purposes and external projection of a positive image to international audiences. This underscores the ongoing human-animal entanglements within the context of warfare, as highlighted by Baratay’s concept of the “human history of animals.”²⁹ These are often stories not about rescued animals, but about people saving animals, not about refugee animals, but about people taking companion animals abroad, not about dead animals, but about caregivers whose companion animals have died. However, the fact that there are so many of these stories and that, in addition to them, there are also films focusing on animals, even those recorded spontaneously or incidentally, prove the need to draw attention to the fact that war affects not only humans, but also other-than-human animals and entire environment. In these audiovisual representations lies a potent reminder of the multidimensional effects of conflict and the interconnectedness of all beings within its scope.

²⁸ YouTube, Washington Post, *Ukrainian woman saves hundreds of animals during Russian invasion*, accessed February 17, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=pgYxDQBTNDA>.

²⁹ Baratay, *Zwierzęcy punkt widzenia*.

The inclusion of concepts such as animal refugees, nationality, and occupation in films depicting the war in Ukraine underscores a notable shift in our perceptions of animals and their role within broader socio-political narratives. It indicates a growing recognition of history, including warfare, as a narrative encompassing all beings, not solely humans. This evolving perspective in the space of representation encourages a deeper understanding of our interconnectedness with more-than-human entities and the shared responsibility we bear for shaping the world we inhabit.

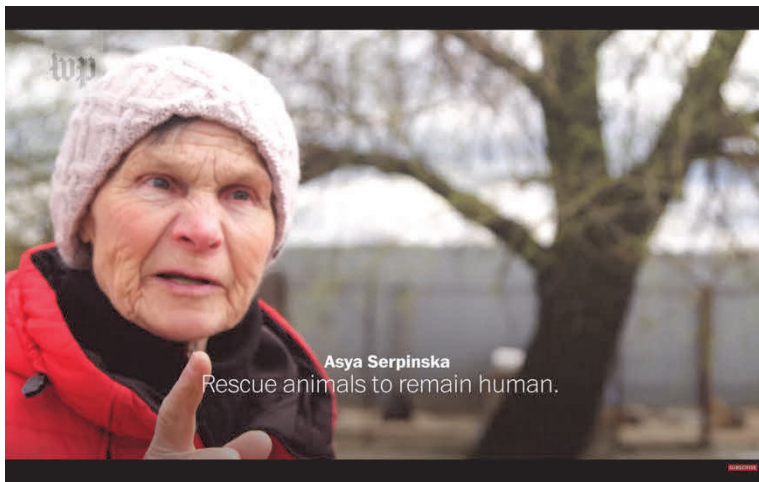

Figure 17. Frame from the film published by Washington Post.

Bibliography

- Aaltola, Elisa. "Animal Suffering: Representations and the Act of Looking." *Anthrozoös*, no. 27(1) (2014): 19–31. <https://doi.org/10.2752/175303714X13837396326297>.
- Baker, Steve. *Picturing the Beast: Animals, Identity, and Representation*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1993.
- Baratay, Éric. *Animal Biographies: Toward a History of Individuals*. Translated by Peter Brown. Cambridge: Polity Press, 2022.
- Baratay, Éric. *Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii*. Translated by Paulina Tarasiewicz. Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku, 2014.
- Baratay, Éric. *Zwierzęta w okopach. Zapomniane historie*. Translated by Barbara Brzezicka. Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku, 2017.

- Bartle, Jarryd. "The War in Ukraine: Is It Really Taking Place?" *UnHerd*, March 1, 2022. Accessed February 22, 2024. <https://unherd.com/thepost/the-war-in-ukraine-is-it-really-taking-place/>.
- Baudrillard, Jean. *The Gulf War Did Not Take Place*. Translated by Paul Patton. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1992.
- Chapman, James. *War and Film*. Reaktion Books Ltd, 2008.
- Cooper, Jilly. *Animals in War*. London: Corgi Books, 1983.
- Janikowska, Agata. "Patrząc nie-ludzkimi oczami: przypadek *Królika po berlińsku*." *Kwartalnik Filmowy*, no. 110 (2020): 156–171.
- Gostkiewicz, Marta. "Wolontariuszka zginęła z rąk Rosjan. 'Pomagała wszystkim.'" *WP Wiadomości*. Accessed February 20, 2024. <https://wiadomosci.wp.pl/wolontariuszka-zginela-dostarczajac-jedzenie-dla-zwierzat-6744350934895200a>.
- Gzyra, Dariusz. Podcast "Ważne nieważne," episode "Zwierzęta i wojna w Ukrainie." *Krytyka Polityczna*. Accessed September 10, 2024. <https://krytykapolityczna.pl/multimedia/podcast/zwierzeta-i-wojna-w-ukrainie-gzyra/>.
- Hediger, Ryan (ed.). *Animals and War: Studies of Europe and North America*. Brill, 2012.
- Jarzębowska, Gabriela. *Czystka gatunkowa. Tępienie szczurów jako praktyka kulturowa w Polsce powojennej*. Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2021.
- Nancy, Jean-Luc. "Zakazana reprezentacja." *Teksty Drugie*, no. 5 (2004): 113–134.
- Virilio, Paul. *War and Cinema: The Logistics of Perception*. Translated by Patrick Camiller. London and New York: Verso, 1989.
- Smith, Andrew. *Silent Heroes: The Animals of World War I and World War II*. New York: HarperCollins, 2019.

Filmography

- YouTube. CNBC Television. *In Their Own Words: Family carries older dog on escape from Ukraine*. Accessed February 17, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=uqJCP2jABOM>.
- YouTube. CNN. *Go inside the place this farmer says even the Ukrainian military fears*. Accessed February 20, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=Ks5HRxA-t88>.
- YouTube. OKOpress. Saszko Brama. *Sasza pozbiierał kości swojego zabitego kota, pali im codziennie świeczkę. Charków pod ostrzałem*. Accessed February 20, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=PAMJAL0R6f8>.
- YouTube. OKOpress. *Szwedy. Odcinek 3. Pluton 130. Kijowskiego Batalionu Obrony Terytorialnej. Miniserial dokumentalny*. Accessed February 17, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=4BWp7zkgazU>.
- YouTube. *Patron The Dog. Animation teaser*. Accessed February 17, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=1Jzs9TKo5bU>.

- YouTube. RT. *Merry anti-Russian Christmas*. Accessed February 17, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=8D6WwUoXfc0>.
- YouTube. The Telegraph. *Russia releases bizarre dog propaganda video as it calls for end to 'hate' campaign*. Accessed February 17, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=4McJYfW8vNA>.
- YouTube. Washington Post. *Ukrainian woman saves hundreds of animals during Russian invasion*. Accessed February 17, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=pgYxDQBT-NDA>.
- YouTube. wydawnictwoCZARNE. *Pozaludzki wymiar wojny w Ukrainie – wykład Dariusza Gzyry*. Accessed September 10, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=4nXVCL1RS6Y>.
- Storyful. Nate Mook, Kramatorsk Volunteer Center. Accessed February 17, 2024. <https://uk.news.yahoo.com/dogs-line-food-provided-charity-171117007.html>.
- X. Volodymyr Zelenskyy. Accessed February 20, 2024. <https://twitter.com/ZelenskyyUa/status/1665952784665964545>.
- X. Oleksiy Danilov. Accessed February 20, 2024. <https://twitter.com/OleksiyDanilov/status/1609136201662857216>.
- X. Bartłomiej Wypartowicz. Accessed February 20, 2024. <https://twitter.com/WypartowiczBa/status/1665948074764582914>.

Patrycja Chuszcz is a PhD candidate at the Doctoral School of Humanities at the University of Lodz. She is working on a project on the ways of perceiving by viewers film representations of the so-called farm animals. She published, *inter alia*, in “Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” and “Images.” She is a co-leader of the NECS Film Animal Studies workgroup, a member of EACAS and an external member of the research group CULIVIAN (Animals in literary and visual cultures) at the University of Valencia.

Patrycja Chuszcz – doktorantka w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego. Pracuje nad projektem dotyczącym sposobów postrzegania przez widzów filmowych reprezentacji zwierząt tzw. hodowlanych. Publikowała m.in. w „Zoophilologie” oraz „Images”. Współliderka grupy roboczej NECS Film Animal Studies, członkini EACAS i członkini zewnętrzna grupy badawczej CULIVIAN (Animals in literary and visual cultures) na Uniwersytecie w Walencji.

LUIZA IRINI VERGARA KESADA

 <https://orcid.org/0009-0007-2226-7135>

Ethics of Affirmative Collaboration A Case Study of a Cat Community in the Urban Public Space

Этика аффирмативного сотрудничества
Исследование случая кошачьего
сообщества в городском
общественном пространстве

Абстракт

Данная статья представляет собой попытку включить недавнюю институционализацию отношений между человеком и животными в юрисдикции греческого государства, в более широкие системы власти и технологии современного конфликта, которые трансформируют городское общественное пространство Афин. Сосредоточиваясь на трех социальных ритуалах кошачьего сообщества в роце Неа-Филадельфии, автор обращается к этике аффирмативного сотрудничества, не учитываемой в гуманистических классификациях животных-компаньонов или в продвигаемых законом определениях благополучия (закон № 4830/2019). Углубленное внимание к гетерогенному сообществу опекунов и кошек, а также к социальной жизни кошек может способствовать пониманию агентности в отношениях, постгуманистической концептуализации субъектов и определению сообщества животных, которое может повлиять на формирование политики

Ethics of Affirmative Collaboration
A Case Study
of a Cat Community
in the Urban Public Space

Abstract

The present text is an attempt to include the recent institutionalization of human-animal relationships in the domain of the Greek state, in the broader systems of power and the technologies of contemporary war that are restructuring the urban public space of Athens. By focusing on three social rituals of a cat community in the grove of Nea Philadelphia, I look into the ethics of affirmative collaboration that has not been taken into account by the humanist categorizations of companion animals or definitions of welfare promoted by the law 4830/2019. The focus on the heterogeneous assemblage of the carer and the cats, and the social life of cats can contribute to the understanding of relational agency, a post-humanist conceptualization of subjects and the designation of the animal public that can inform policy making and help the formation of new politics beyond binaries and the hierarchization of life forms.

и способствовать выработке новой политики, выходящей за пределы бинарных оппозиций и иерархизации живых существ.

Ключевые слова: кошачье сообщество, мультивидовая автоэтнография, постгуманизм, сообщество животных, аффирмативная этика

Keywords: cat community, multispecies auto-ethnography, post-humanism, animal public, affirmative ethics

Introduction

In recent years we have observed an intensive restructuring of the space in the city of Athens: public works, population displacement due to the increase in rents and gentrification, enclosures and privatizations of the public space, increase of police presence and repression, commodification of every aspect of everyday life into a tourist product. How can we read the developments in human and cat relations in the urban public space that the new law 4830/2019 for the protection of companion animals aspires to bring in the domain of the Greek state alongside all these changes? In other words, what are the bodies and relations that are violently eradicated from the urban public place seen as “matter out of place”?¹

This text draws from the field research which I conducted for my master’s thesis in a cat community in the grove of Nea Philadelphia in Athens. A cat community² refers to the cats that live in the public space and are taken care of by a human, which is a very common sight in the public space of Athens. Larger or smaller groups of cats live in different urban spaces, from large parks to small squares, on the streets around taverns, in abandoned houses of the city center. Most of them are fed and taken care of daily by a human neighbour, usually a woman of old age. Due to the large numbers of free roaming cats, it is not always possible for a person to cover all their nutritional needs, therefore cats look for food in the garbage and if possible they hunt smaller animals. In some neighbourhoods the municipality has put bowls for water and occasionally food, but mostly cats find water from the carers and potholes on the streets. Moreover, due to the high cost of healthcare, the human carers are usually only able to neuter most of female cats and visit the vet in case of an emergency. The day-to-day costs fall mainly on the carers, and in extreme cases they ask for donations *via* the social media. There are also some philozoic

¹ Mary Douglas, *Purity and Danger* (London: Routledge Classics, 2002).

² The term “cat community” is chosen instead of “cat colony” in order to avoid reproducing the image of stray cats as intruders, and to give prominence to the relational dimension of their existence as an urban multi-species community.

associations³ that support the carers of sick cats, and in rare cases some carers manage to get help from the municipality.

I have decided to look into the everyday life of a cat community that lives in one of the few large green spaces that has not yet been commodified, in order to highlight the “ethics of affirmative collaboration,”⁴ that are part of the urban public space and are not taken into account by the humanist categorizations of companion animals and definitions of welfare of the law 4830/2019. I argue that the way in which the free-roaming cats are to be managed is in line with the gentrification movements in every neighbourhood in Athens, and reproduces the humanist understanding of the public sphere, by defining the human home as the right place for a city cat to be in and by decoding the public space as dangerous. In this way, the existing interspecies relationships of care and interdependence and cat agency are made invisible, and community and individual specific needs are not addressed. This derives from the hierarchization of life forms according to the capitalist, humanist, racist and patriarchal order, which results in the deterritorialization of the animal from the urban public space.

I focus on three social rituals in order to study the interspecies becomings and the social life of cats, which can contribute to an understanding of relational agency and a post-humanist conceptualization of subjects that “are rather immanent, transversal, heterogeneous and collaborative.”⁵ Moreover, it contributes to the destabilization of the human/animal divide “via the adoption of a perspective that recognizes specific forms of life-sustaining relationality between them wherein the hierarchical meanings ascribed to their presumed as natural difference lose importance, or even disappear entirely, then all social and political uses of ‘the animal’ to shore up violent hierarchies among human animals might lose their grip and become more easily available to critique as political moves rather than designations of natural truths.”⁶ Finally, it can provide insights into the needs of the actual animals and the specificities of each community, which can inform policy-making and help shape new policies beyond binaries and the hierarchization of life forms.

The methodology chosen is multi-species (auto)ethnography with ethological perspectives. This choice has been made because first of all, as Kirskey and

³ Philozoic associations are legal non-profit organizations that mainly handle adoptions of formerly stray cats and dogs and neutering of strays. The new law 4830/2019 promotes their involvement and support of the municipalities for the management of free roaming companion animals.

⁴ Rosi Braidotti, “Affirmative Ethics, New Materialism and the Posthuman Convergence,” in *Bridges to Global Ethics: Geoethics at the Confluence of Humanities and Sciences*, ed. Giuseppe Di Capua and Luiz Oosterbeek (Cham: Springer, 2023), 105.

⁵ Ibidem, 104.

⁶ Alexandra Halkias, “Tracking Love in the Wild: From San Diego to Athens, Greece and Beyond,” *Imaginations*, vol. 10, no. 1 (2019): 167.

Helmreich point out, “multispecies ethnographers are studying contact zones where lines separating nature from culture have broken down, where encounters between *Homo sapiens* and other beings generate mutual ecologies and coproduced niches.”⁷ Contrary to the common belief that “the urban environment is one where nature has been contained and transformed,”⁸ I see cities as cohabited in ways that actively put the nature/culture divide in question. Secondly, autoethnography has been chosen because it is a relational methodology,⁹ which values self-reflection, emotionality, vulnerability, intimacy, care and empathy, and takes into consideration the positionality of the observer. In this specific case, my position as a native person in Athens, and a carer of two cats has played a major role in the process of the research, due to the shared experience of the displacement from the urban public space on the one hand, and the embodied empirical knowledge of human-cat communication on the other. Finally, in order to “get closer to the feline gaze,” “the experiential method” of multispecies autoethnography that “highlights the human side of the encounter” should be “combined with essential animal behavioral data on cat senses,” while “keeping in mind the positivist methodological issues”¹⁰ of the naturalization of other animals.

The field research was conducted from November 2022 to June 2023 with a weekly three-hour visit to the cat community, usually midday to early afternoon. The research involved semi-constructed interviews of the carer(s), without taking notes, as most of the conversations took place while doing work, and conversations with passers-by who were interested in the cat community. Furthermore, the participant observation was done by helping out with basic maintenance work, interacting with the cats that were interested in my presence, and walking around the grove.

The Nea Philadelphia Grove is an artificial green area belonging to the municipality of Nea Philadelphia and Nea Chalkidona, which has been gradually created since 1914 and is spread over 420 acres. During the 1980s and 1990s there was a zoological park in the spot that now belongs to the Zoophilic Association, which was founded in 2005. A few years ago, the municipality, after moving the cat

⁷ Eben S. Kirksey and Stefan Helmreich, “The Emergence Of Multispecies Ethnography,” *Cultural Anthropology*, vol. 25, no. 4 (2010): 546.

⁸ Huw Griffiths, Ingrid Poulter, and David Sibley, “Feral Cats in The City,” in *Animal Spaces, Beastly Places: New Geographies of Human–Animal Relations*, eds. Chris Philo and Chris Wilbert (New York: Routledge, 2000), 63.

⁹ “Autoethnographic approaches can be attentive to intimacy, to the knowledge-making that comes from relationship-building, to the geographic contexts in which these relationships unfold, and to the spans of time required to manifest this intimacy.” (From Kathryn Gillespie, “For Multispecies Autoethnography,” *Environment and Planning E: Nature and Space* 5, no. 4 (2022): 2100).

¹⁰ Kara White, “And Say the Cat Responded? Getting Closer to the Feline Gaze,” *Society and Animals*, vol. 21, no. 1 (2013): 102–103.

community from their original place, built a sloppy installation where the sick and very young cats are placed until they are ready to be outside with the rest. Around this installation is the home range of the cat community. Mrs V.¹¹ is the main care giver for the 70–80 cats, who has been there everyday for the last 20 years. Some days her grandson G. comes to help her and there are some volunteers of the Association that come daily to feed the cats. Apart from the daily feeding, Mrs V. is also responsible for the neutering of the cats and the general monitoring of their health. Currently, the municipality wants to move the cat community to an abandoned space, many acres afar from the grove. This decision is affected by the plans of appropriation of the grove for more profitable activities that will support the new court of AEK, which has been rebuilt just outside of the grove and is supported by the new law 4830/2019 that does not recognize the existence of urban cat communities.

Photo 1. Cats eating on the passage on the side of the installation.

¹¹ For the protection of anonymity I do not use the full names.

Photo 2. Cats are looking at the passerby.

In a broader aspect, this research is placed in the analytical frame of “patchy Anthropocene,” a notion coined by Tsing, Mathews and Bubandt to approach “the multidimensional crises of our times [...] that call for an anthropology [...] that takes landscapes as its starting point and that attunes itself to the structural synchronicities between ecology, capital, and the human and more-than-human his-

tories through which uneven landscapes are made and remade.”¹² To better understand the relationship between bodies, space and power structures, movements and technologies, “in terms of both far broader and far smaller scales than those we are used to due to the ideology of human exceptionalism,”¹³ we can use the tool of “landscape forms” that Tsing, Mathews and Bubandt suggest. More specifically, the main landscape forms, whose histories are entangled, are “modular simplifications” and “feral proliferations.” In this case, the modular simplification is the assemblage of the discourse and effects of the law 4830/2019 and “a qualitatively new form of biopower – security – [that] emerges here to govern life through this interplay of freedom and danger.”¹⁴ This effort is not in complete control of the results, and frequently can provide the right conditions for human and non-human beings living in this landscape to spread in unpredictable ways, which can be seen as feral proliferations, that in this text are the urban cat communities.

The Disciplinary Mechanisms and Biopolitics of the Law 4830/2019

One of the purposes of the law 4830/2019 is “to establish a clear and coherent regulatory framework for the management of stray companion animals and a strategy for drastically reducing their number through adoption programs, with strict adherence to the rules of welfare¹⁵ of animals.”¹⁶ A companion animal is “any animal that is maintained or intended to be preserved by man, mainly in his house, for reasons of zoophilia.”¹⁷ The only other distinction is between the domestic and the stray, which is linked to their relationship with humans, rather than any specific characteristic of each species. This way, cats living permanently or occasionally in the public space are seen as potentially docile animal subjects, and/or as stray populations to be controlled and regularized, and human-cat relations can only take place in the human home.

Apart from the humanist non-consideration of the cats’ needs, the normalization of the human home as the right place for a cat to be also derives from the decoding

¹² Ana L. Tsing, Andrew S. Mathews, and Nils Bubandt, “Patchy Anthropocene: Landscape Structure, Multispecies History, and the Retooling of Anthropology,” *Current Anthropology*, vol. 60, no. 20 (2019): 186.

¹³ Patryk Szaj, “The Time is out of Joint: Anthropocene and Ecocentric Reading of Literary Texts,” *Forum of Poetics*, no. 24 (2021): 18.

¹⁴ Kevin Grove, “Biopolitics,” in *Critical Environmental Politics*, ed. Carl Death (London and New York: Routledge, 2013), 25.

¹⁵ Welfare is defined as “the good physical and mental state of the animal in relation to the conditions in which it lives and dies” (law 4830/2019, Article 2, Paragraph 2) and is based on the model of “five freedoms.”

¹⁶ Article 1.

¹⁷ Article 2, Paragraph 3.

of the public space as dangerous for all beings. Curfew has become a commonplace post-covid state strategy to manage any crisis, from extreme weather conditions to conflicting public protests. The constant threat of danger is characteristic of the current form of war, which is a “continuous, distanced event, without geographical limits.”¹⁸ This type of war replaces the “binaried landscapes” of war and peace with “continuous time-spaces dominated by discourses of ‘security,’ which saturate, and militarize, the tiniest details of everyday urban life.”¹⁹

Furthermore, the law obliges the recording of every domestic and stray animal in the National Animal Registry and The Panhellenic Platform for the Adoption of Stray Companion Animals, where information about the animal and the responsible human is registered. The Department of Companion Animal Protection is appointed as the responsible authority for the “supervision of the implementation of the operational programmes of collecting and managing stray companion animals, as well as of preventing the formation of new stray animals, that are executed by the municipalities.”²⁰ Also, the law promotes the National Line of Denunciations that operates by the Department of Animal Protection of the Directorate of General Policing of Greek Police Headquarters, as a means of every citizen to denounce possible non-compliance with the law. According to the newly established Special Secretariat for the Protection of Companion Animals “what we want is the punishment of everyone that breaks the law.”²¹ Breaking the law is not just about animal cruelty, it is also about registration requirements, which can affect cat communities, since most cats are not registered and the high fines that are imposed in case of violation will economically exhaust the carer. Although the law is promoted as a means of protecting the animals from human violence, in reality much of it is concerned with the state control and discipline of human and non-human animals.

According to the Special Secretariat, “animals are the only victims (in cases of non-trial abuse) who are not able to defend themselves,”²² an assumption that constructs animals as helpless and naturalizes their dependence on humans for their protection. As Taylor points out, “the language of dependency is a brilliant rhetorical tool, as it is a way for those who use it to sound concerned, compassionate, and caring while continuing to exploit those who they are supposedly concerned about.”²³

¹⁸ Stephen Graham, “Urban Metabolism as Target: Contemporary War as Forced Demodernization,” in *In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism*, eds. Nik Heynen, Maria Kaika and Erik Swyngedouw (London and New York: Routledge, 2006), 251.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Article 3, Paragraph 3.

²¹ Facebook post in the official page of the Secretariat 5.08.2022.

²² Facebook post 29.03.2023.

²³ Sunaura Taylor, “Interdependent Animals: A Feminist Disability Ethic-of-Care,” in *Ecofeminism: Feminist Intersections with Other Animals and the Earth*, eds. Carol J. Adams and Lori Gruen (New York: Bloomsbury, 2014), 147.

The harmonious coexistence of humans and animals in the space of home presupposes a compliance with a series of disciplinary mechanisms such as “techniques of training, taming, breaking and teaching which in a variety of ways (including the offer of reward and affection) make animals more useful to human ends.”²⁴ We can see how the “liberation” of cats from the hazards of the “dangerous” public space comes with the production of docile animal subjects, that “shift decisively from the realm of animality and wildness into the warm embrace of the domestic.”²⁵ Without taking into consideration the definitions and prioritization of each cat’s needs, their confinement in the human home is understood as the only means of care, and the human sovereignty is justified by claiming that cats become members of the family.²⁶ As Halberstam notices, “the framework of human exceptionalism [...], fostered within a decidedly Western context, [...] situates the pet as a substitute for the (white) child and then exercises all manner of paternal oversight on it.”²⁷ The family home can be seen as a “decentralized, self-organizing system whose spontaneous adaptations sustain rather than threaten global political economic order,”²⁸ since it reproduces the humanist, patriarchal and capitalist order of things.

Although the biopolitics of security points towards the domestication of human and other animal subjects, “critical thought cannot stop at the critique of the actual but needs to move on the creative actualization of the virtual.”²⁹ In that notice, we turn our attention to the everyday life of the cat community, and the “ethics of affirmative collaboration,”³⁰ which can point towards an actualization of a future “we are responsible for [...] by constructing a subject assemblage – an embodied and embedded ‘we’ – capable and willing to work on the affirmative aspects of a negative and conflict-ridden present.”³¹

The (In)visible Everyday Life of the Cat Community

The weekly visit to the cat community, even though it always made me anxious, each time turned out to be a very soothing and fulfilling experience. One of the reasons is the very different sensory environment of the grove, compared to the

²⁴ Clare Palmer, “‘Taming the Wild Profusion of Existing Things’: A Study of Foucault, Power, and Human/Animal Relationships,” in *Foucault and Animals*, eds. Matthew Chrulew and Dinesh Joseph Wadiwel (Leiden and Boston: Brill, 2016), 125.

²⁵ Jack Halberstam, *Wild Things: The Disorder of Desire* (Durham: Duke University Press, 2020), 158.

²⁶ Post on the Secretariat’s facebook page 6.04.2023.

²⁷ Halberstam, *Wild Things*, 158.

²⁸ Graham, *Urban Metabolism as Target*, 251.

²⁹ Rosi Braidotti, *Posthuman Knowledge* (Medford, MA: Polity, 2019), 152.

³⁰ Braidotti, *Bridges of Global Ethics*, 105.

³¹ Braidotti, *Posthuman Knowledge*, 168.

center of Athens where I live. Even though there are avenues close by, on the spot where the cat community lives the sounds of cars are barely audible, and instead you can hear the sounds of birds and insects that occupy the trees of the grove. The air always feels a little cooler and smells a little fresher than the cement-dominated city centre. The pace of the movements of all beings is slower than the one outside of the grove. The presence of the cats on the passages around the installation, due to their number, is always a topic of conversation for the human passer-by. The space around the installation is full of trees and grass, where cats either lie or run around, scratching their nails on the trees or playing with one another. Apart from the cats, there are turtles and magpies that walk around, and sometimes they interact with the cats. Smaller animals, like flies, mosquitos, cicadas and butterflies, fly or hop around the grass and are often playfully chased by the cats. Inside the installation, where the very young, sick or recovering cats are, there is a strong smell of cat and cat urine and the soundscape is filled with grumbling meows.

Photo 3. Outside the installation.

Photo 4. A young turtle approaches to drink water.

Photo 5. A magpie approaches to eat.

According to Braidotti, “affirmative ethics acknowledges the shared desire of all entities to persevere in their collaborative interdependence and to increase it for the common good.”³² By focusing on the three social rituals of the cat community, we will look into the “mutually empowering relationships based on cooperation and the combination of the specific powers of each entity,”³³ which put into question the narrative of the dangerous public space and point towards an understanding of the public, subjects and politics that do not reproduce the human/animal, nature/culture, body/mind binaries. The social rituals of interest are the feeding ritual, which involves the cats and the care giver; the laying ritual, which happens among cats; and the playing ritual, which happens among cats, and sometimes among cats and magpies.

³² Braidotti, *Bridges to Global Ethics*, 104.

³³ Braidotti, *Bridges to Global Ethics*, 104.

I have decided to analyse the feeding ritual due to its everyday occurrence, and because the territorialization of a cat community depends to a large extent on the existence of a human carer who provides regular feeding. In this case, the cat community originated with a few cats that Mrs. V. started feeding in the enclosed space of the small zoo. As a result of the regular feeding, more and more cats began to approach the site and human neighbours began to leave unwanted cats. Although the law 4830/2019 predicts a certain fund for the needs of the municipalities regarding the free-roaming animals, the provided food is not enough and is not distributed according to the needs. Therefore, the costs mainly burden Mrs V. and the volunteers.

Photo 6. Early instances of the feeding ritual.

When the time of feeding is near, there is intense movement around the installation. The cats start arriving and place themselves facing the door of the installation, waiting for Mrs V. to come out with their trays to feed them. As Mrs. V. starts the serving, the space is filled with demanding meows and the most impatient cats approach the trays and start eating. The first minutes of this ritual are the only time that some mild aggression takes place between the most fierce and the most timid cats. Mrs V. always takes her time to observe the cats' behavior during this time, which is a necessary practice to monitor their health and to make changes to the serving process in a way that facilitates all cats and ensures peace and quiet during feeding. Some cats have certain demands regarding their serving, and most of them are very eager to communicate them. The recognition of desires and wills in interspecies relations "involves embodied practice [that] draws on the full panoply of senses"³⁴ and the "affect-laden, but not necessarily irrational or noncognitive, attunement" that constitutes "the primary bio-discourse of social creatures."³⁵ In order for the carer to take the necessary actions for the well-being of the cat community, the refinement of this embodied practice is needed, which demands their careful attention. As Grieve and Muzzatti point out, the engagement in the "ethics of care, promotes reflexivity to compare, contrast, extrapolate, and develop that sense of responsibility to, and solidarity with, nonhuman animals, which in turn can manifest in action."³⁶

The wide variety of behaviours we find in city cats, and the meanings that they attribute to them have not been adequately studied ethnographically, as it is commonly considered for animals to act on an instinctive basis, and is mainly researched using ethodological approaches.³⁷ As stated by Barua and Sinha, "in shared environments [...] skills, knowledge and expertise may cut across porous bodies and human-non-human divides."³⁸ Observations on the different ways in which cats demand either food or pets from humans, reveal a form of strategy that presupposes the observation and interpretation of human behaviour towards them, and the ability to keep them in their memory. A decisive factor that affects the observable behaviour of cats is the level of trust between the participants of the encounter. During the time of the fieldwork I was able to experience the slow pro-

³⁴ Jamie Lorimer, "Non-human charisma," *Environment and Planning D: Society and Space* 25, no. 5 (2007): 918.

³⁵ Cynthia Willett, *Interspecies Ethics* (New York: Columbia University Press, 2014), 12, 92.

³⁶ Kirsten Grieve and Stephen Muzzatti, "Trap, Snip, Repeat: Cat Overpopulation and Gendered Labour in a Feral Sterilisation Programme," *Zoophilologica*, special iss. (2023): 12.

³⁷ For example: Stephen Spotte, *Free-Ranging Cats: Behavior, Ecology, Management* (Chichester: Wiley Blackwell, 2014).

³⁸ Maan Barua and Anindya Sinha, "Animating the Urban: An Ethological and Geographical Conversation," *Social & Cultural Geography*, vol. 20, no. 8 (2019): 7.

cess of gaining trust of different cats and observe the community's understandings and categorizations of familiars and strangers, friendly and hostile persons, which are judged by personal experience, but also by observing the behaviour of the other members of the community. A good example is the very different approach that the cats had towards me when I was close to the installation, talking with Mrs V. or G. They were more curious to come near me and smell me, and very eager to rub themselves against me. A very significant point in my relationship with the cats was the time that I had the chance to be the food provider. After this moment, I had the privilege to be greeted by most of the cats every time I arrived at their place.

As Tsing states, “staying alive – for every species – requires livable collaborations, [and] collaboration means working across difference, which leads to contamination.”³⁹ Sharing a life together always involves risks, and taking care of the other and being taken care of takes a great part of everyday life, even though it usually remains unnoticed. Caring relations demand a very different perception of time than the one constructed by the social production of capital and “involves aligning ourselves with an ever-increasing array of emerging habits”⁴⁰ which creates an obligation. In contrast with the state notion of obligation, “it is not normativity that makes caring obligation possible, but rather the ongoing reentering into co-transformation that further obliges the interdependent web.”⁴¹ Mrs V.'s everyday presence in the grove for the past twenty years is an example of this obligation. Mrs V. and the cats can be seen as an “heterogeneous assemblage” that is connected by “the capacity to affect others and be affected in mutual interdependence.”⁴²

In this context, there are moments where speciesist hierarchies are ruptured, due to the strong will and resistance of cats, and the appropriate attitude of Mrs V. to show respect to them. One very small example is the case of Leka, an old male cat of the community, who, according to Mrs V., has never let her touch him and has not allowed her to capture him in order to be sterilized. Although he keeps his distance from human touch, when the community had to be moved from their original place, Mrs V. called Leka to follow her to the new place and he obediently followed her “like a dog.”⁴³ As Braidotti states, “what binds us together over and above contractual interests and the limiting constraints of humanism is a common propensity to persevere in our existence and increase our relational

³⁹ Anna L. Tsing, *The Mushroom at the End of the World* (Princeton: Princeton University Press, 2015), 28.

⁴⁰ Eduardo Kohn, *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human* (Berkeley: University of California Press, 2013), 62.

⁴¹ Maria Puig De La Bellacasa, *Matters of Care: Speculative Ethics in More than Human Worlds* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2017), 156.

⁴² Braidotti, *Bridges to Global Ethics*, 103.

⁴³ As quoted by Mrs. V., April 2023.

capacities.”⁴⁴ The conscious effort to give more space to the self-determination of the cats, and to familiarize with their world, that is, their times, habits, values and things that matter to them, can unsettle the domination of the human and give us the opportunity to get to know the animal.

Photo 7. Cats laying on the wall of the enclosure.

In that notice, we will direct our attention to the laying ritual, which makes up the vast majority of feline daily life and refers to the habit of cats to find a place, preferably in the sun, to lay down or sit, eyes closed or open, by themselves or with company, in order to make apparent the existence of “animal public.” The invisibilization of animality in the formation of the public is promoted by the view that “public formations emerge in special places designated for political purposes and [...] by virtue of the specialized human capacity for language” and obscures the fact that “all publics are carnal, affective, embodied, and situated – made up of animal relations from the outset.”⁴⁵ For this particular cat community, there are many places where the cats decide to pass their time, which they choose depending on the time

⁴⁴ Braidotti, *Bridges to Global Ethics*, 104.

⁴⁵ Gwedolyn Blue and Melanie Rock, “Animal Publics: Accounting for Heterogeneity in Political Life,” *Society and Animals*, vol. 22, no. 5 (Summer 2014): 512, 516.

of the day, the need for intimacy, and personal preferences. Older, more sick and more phobic towards strangers cats spend their time close to the installation, on the various seats that Mrs V. has made for them. Some younger cats, who are usually chased by the more dominant cats, prefer to sit on the wall or on the roof of the installation, in order to get their privacy and be able to watch from a distance. The grass, close to the pavement where there are passers-by, is the preferred place for the most human-friendly cats, but also for larger groups of cats who like to lie down together. It seems that it is more important for these cats “to hone in on a location they associate with safety, [and] they do not have an innate program to carve out and defend a territory.”⁴⁶ Personal space seems to be of great importance, and cats seem to be able to respect each other’s need of it, but are more than happy to share it with their friends. According to Alger and Alger; “friendship [...] contributes to self-awareness by helping to locate the individual in the community [and] it is a small structure within the whole.”⁴⁷

Lastly, the playing ritual is a very important social practice between animals of the same or different species, one that “provides a training ground for a concretely situated reciprocity that binds selves-in-communities.”⁴⁸ In the cat community of the grove it is a common sight for the cats to be chasing each other and to choose the same partners every time. It is also very common to see the cats play with magpies, who very often come close to eat the dry food or drink water. Sometimes it is very obvious that the cats see them as prey and they try to catch them, so the magpies keep their distance and fly away when they see the cats approaching threateningly. Nevertheless, it is not unusual to get involved in a consensual hunting game. The qualitative differences between play and actual hunting are small, but very explicit. They can be discerned in the distance they keep from each other, the tension of the movement and the playful mood. According to Willett, “the two key features of play praxis – role reversal and self-handicapping – exercise social equality by leveling playing fields and building camaraderie.”⁴⁹ Moreover, “play’s purposeless purposefulness” compensates with an embodied, participatory and creative way the consequences of power relations, or those of predator–prey, without the need of “the determinate character assumed by deontological (Kantian) interpretations of the golden rule” and “exhibits an egalitarian element that goes beyond law’s abstract equality.”⁵⁰

According to Massey, “the spatial is political [...], and thinking the spatial in a particular way can shake up the manner in which certain political questions are

---

⁴⁶ Janet Alger and Steven Alger, *Cat Culture: The Social World of a Cat Shelter* (Philadelphia: Temple University Press, 2003), 133.

⁴⁷ Alger and Alger, *Cat Culture*, 137.

⁴⁸ Willett, *Interspecies Ethics*, 75.

⁴⁹ Willett, *Interspecies Ethics*, 75.

⁵⁰ Willett, *Interspecies Ethics*, 76.

formulated, [which] can contribute to political arguments already under way, and most deeply can be an essential element in the imaginative structure which enables in the first place an opening up to the very sphere of the political.”⁵¹ The recognition that the urban space is not constituted only by human individual actors or institutions expands the sphere of the political and highlights the indissoluble relationship between space and political subjects. Politics does not refer to institutions, but to the politics of the everyday, which “can also mean contestation, the fight not to nullify but to assert disagreement, the struggle to be heard rather than silenced, to uncover the vision of unity and harmony as what seeks to silence, to show it up as somebody else’s ideal.”⁵² The possible uprooting of the community from their familial space is legitimized by the humanist and capitalist norms that restrict the use of the public space to certain bodies and activities, silencing all relations that constitute this animal public. Apart from the loss of all cross-species communal bonds and a better quality of life that living in a grove can provide for the cats, and the fact that the rest of the animals that are supported by the carer will be abandoned or killed, moving the community to a less visible or accessible place will add to the exhaustion that the carer already experiences. Finally, the segregation of the cat community limits the possible encounters between humans and other animals that could lead to creative alliances based on the similar way in which some bodies are considered “abjects”⁵³ and displaced, and the recognition of our common needs, such as the need for freedom of movement and expression in the public space, the free choice of our encounters and relationships in it, the need for a dignified life that is not based on antagonism and individuality.

Conclusions

The recent institutionalization of human-animal relationships in the domain of the Greek state fails to recognize the existence of “animal publics,” and is part of the biopolitics of security that characterizes the reconstruction of urban public spaces and seeks to create docile domesticated subjects. The ethics of affirmative collaboration of the cat community points to a different understanding of subjects and their relation to the public space that goes beyond the humanist binaries. Moreover, taking into consideration the relational aspect of human and more than human agency and the relations of trust and care that are necessary for the interspecies commu-

⁵¹ Doreen Massey, *For Space* (London: Sage, 2005), 9.

⁵² Langbauer, “Review of *Cultural Studies and the Politics of the Everyday*,” 48.

⁵³ Julia Kristeva, *Powers of Horror* (New York: Columbia University Press, 1982).

nication can provide more specific knowledge about the well-being of a cat community, which involves more than the welfare approach of five freedoms. According to Bellacasa, “this mode of attention to a more than human life-sustaining web hopefully contributes to efforts in critical posthumanist thought to decenter anthropocentric ethics without discharging humans from specific and situated ethico-political response-abilities (Haraway 2007; Wolfe 2010) required to transform the exploitative relations of anthropocentrism and human exceptionalism.”⁵⁴ Finally, the recognition of the existence of the cat communities in the urban public space as an animal public can broaden the sphere of the political, which can contribute to the critical analysis of the normalization of the displacement of certain bodies and relations as matter out of place and the militarization of urban everyday life.

Bibliography

- Alger, Janet and Steven Alger. *Cat Culture: The Social World of a Cat Shelter*. Philadelphia: Temple University Press, 2003.
- Barua, Maan and Anindya Sinha. “Animating the Urban: An Ethological and Geographical Conversation.” *Social & Cultural Geography*, vol. 20, no. 8 (2019): 1160–1180. <https://doi.org/10.1080/14649365.2017.1409908>.
- Blattner, Charlotte E., Sue Donaldson, and Ryan Wilcox. “Animal Agency in Community: A Political Multi-Species Ethnography of VINE Sanctuary.” *Politics & Animals*, vol. 6, no. 1 (2020): 1–22.
- Blue, Gwendolyn, and Melanie Rock. “Animal Publics: Accounting for Heterogeneity in Political Life.” *Society and Animals*, vol. 22, no. 5 (Summer 2014): 503–519. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341350>.
- Braidotti, Rosi. “Affirmative Ethics, New Materialism and the Posthuman Convergence.” In *Bridges to Global Ethics: Geoethics at the Confluence of Humanities and Sciences*, edited by Giuseppe Di Capua and Luiz Oosterbeek, 93–108. Cham: Springer, 2023.
- Braidotti, Rosi. *Posthuman Knowledge*. Medford, MA: Polity, 2019.
- De La Bellacasa, Maria Puig. *Matters of Care: Speculative Ethics in More than Human Worlds*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2017.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. *Anti-Oedipus*. Translated by Robert Hurley, Mark Seem, and Helen R. Lane. London: Continuum, 2012.
- Douglas, Mary. *Purity and Danger*. Routledge Classics. London: Routledge, 2002.
- Foucault, Michel. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978–1979*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008.

⁵⁴ De la Bellacasa, *Matters of Care*, 217.

- Foucault, Michel. *"Society Must Be Defended." Lectures at the College de France, 1975–1976.* New York: Picador, 2003.
- Gillespie, Kathryn. "For Multispecies Autoethnography." *Environment and Planning E: Nature and Space* 5, no. 4 (2022): 2098–2111. <https://doi.org/10.1177/25148486211052872>.
- Graham, Stephen. "Urban Metabolism as Target: Contemporary War as Forced Demodernization." In *In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism*, edited by Nik Heynen, Maria Kaika and Erik Swyngedouw, 234–254. London and New York: Routledge, 2006.
- Grieve, Kirsten and Stephen Muzzatti. "Trap, Snip, Repeat: Cat Overpopulation and Gendered Labour in a Feral Sterilisation Programme." *Zoophilologica*, special iss. (2023): 1–23. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2023.S.07>.
- Griffiths, Huw, Ingrid Poulter, and David Sibley. "Feral Cats in The City." In *Animal Spaces, Beastly Places: New Geographies of Human–Animal Relations*, edited by Chris Philo and Chris Wilbert, 59–72. New York: Routledge, 2000.
- Grove, Kevin. "Biopolitics." In *Critical Environmental Politics*, edited by Carl Death, 22–30. London and New York: Routledge, 2013.
- Grove, Kevin. "Rethinking the Nature of Urban Environmental Politics: Security, Subjectivity, and the Non-human." *Geoforum*, vol. 40, no. 2 (2009): 207–216. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2008.09.005>.
- Halberstam, Jack. *Wild Things: The Disorder of Desire.* Durham: Duke University Press, 2020.
- Halkias, Alexandra. "Tracking Love in the Wild: From San Diego to Athens, Greece and Beyond." *Imaginations*, vol. 10, no. 1 (2019): 147–180. <https://doi.org/10.17742/IMAGE.CR.10.1.6>.
- Haraway, Donna J. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene.* Durham: Duke University Press, 2016.
- Hinchliffe, Steve and Sarah Whatmore. "Living cities: Towards a Politics of Conviviality." *Science as Culture*, vol. 15, no. 2 (2006): 123–138.
- Kirksey, S. Eben and Stefan Helmreich. "The Emergence of Multispecies Ethnography." *Cultural Anthropology*, vol. 25, no. 4 (2010): 545–576. <https://doi.org/10.1111/J.1548-1360.2010.01069.X>.
- Kohn, Eduardo. *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human.* Berkeley: University of California Press, 2013.
- Kristeva, Julia. *Powers of Horror.* New York: Columbia University Press, 1982.
- Langbauer, Laurie. "Review of *Cultural Studies and the Politics of the Everyday*, by Patrick Brantlinger, Henri Lefebvre, and Philip Wander." *Diacritics*, vol. 22, no. 1 (1992): 47–65. <https://doi.org/10.2307/465237>.
- Lorimer, Jamie. "Non-human Charisma." *Environment and Planning D: Society and Space* 25, no. 5 (2007): 911–932.
- Massey, Doreen. *For Space.* London: Sage, 2005.

- Palmer, Clare. "Taming the Wild Profusion of Existing Things? A Study of Foucault, Power, and Human/Animal Relationships." In *Foucault and Animals*, edited by Matthew Chrulaw and Dinesh Joseph Wadiwel, 105–131. Leiden and Boston: Brill, 2016.
- Szaj, Patryk. "The Time is out of Joint: Anthropocene and Ecocentric Reading of Literary Texts." *Forum of Poetics*, no. 24 (2021): 6–25. <https://doi.org/10.14746/fp.2021.24.30229>.
- Taylor, Sunaura. "Interdependent Animals: A Feminist Disability Ethic-of-Care." In *Ecofeminism: Feminist Intersections with Other Animals and the Earth*, edited by Carol J. Adams and Lori Gruen. New York: Bloomsbury, 2014.
- Tsing, Anna L. *The Mushroom at the End of the World*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Tsing, Anna L., Andrew S. Mathews, and Nils Bubandt. "Patchy Anthropocene: Landscape Structure, Multispecies History, and the Retooling of Anthropology." *Current Anthropology*, vol. 60, no. 20 (2019): 186–197. <https://doi.org/10.1086/703391>.
- White, Kara. "And Say the Cat Responded? Getting Closer to the Feline Gaze." *Society and Animals*, vol. 21, no. 1 (2013): 93–104.
- Willett, Cynthia. *Interspecies Ethics*. New York: Columbia University Press, 2014.

Luiza Irini Vergara Kesada lives in Athens, Greece. They obtained their Bachelor's Degree from the Department of Social Anthropology in Panteion University and they have recently finished their Master's Degree in "Animals: Welfare, Ethics and the Law" in National and Kapodistrian University of Athens. They have written one article in co-authorship with Santiago Espinosa García and María Patricia Domínguez Echeverría, titled "Huichol Shamanism and Christian Syncretism in Wirikuta, Mexico: A Cross-Cultural Study," published in *ISARS* journal *Shaman*. Their current research interests include multi-species autoethnography, post-humanist and intersectional feminist political theory and practice, urban political ecology, critical animal studies, inter-species communication and the ethics and politics of care. E-mail: luiza_4564@hotmail.com.

Luiza Irini Vergara Kesada mieszka w Atenach w Grecji. Uzyskało tytuł licencjata na Wydziale Antropologii Społecznej na Uniwersytecie Panteion, a niedawno ukończyło studia magisterskie na kierunku „Zwierzęta: dobrostan, etyka i prawo” na Uniwersytecie Narodowym Kapodistriasy w Atenach. Jest autorką jednego artykułu, którego współautorami są Santiago Espinosa García i María Patricia Domínguez Echeverría, pod tytułem *Huichol Shamanism and Christian Syncretism in Wirikuta, Mexico: A Cross-Cultural Study*, który został opublikowany w czasopiśmie „ISARS Shaman Journal”. Obecnie jej zainteresowania badawcze obejmują autoetnografię wielogatunkową, posthumanistyczną i przekrojową teorię feministyczną i praktykę polityczną, ekologię polityczną miast, krytyczne badania nad zwierzętami, komunikację międzygatunkową oraz etykę i politykę opieki. E-mail: luiza_4564@hotmail.com.

HANNA MAMZER

 <https://orcid.org/0000-0002-2251-7639>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Zakład Socjologii Cywilizacji

PAWEŁ P. NOWAK

 <https://orcid.org/0000-0002-0200-0907>

Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, Teologicznych i Artystycznych

MAGDALENA ZIÓŁKOWSKA

 <https://orcid.org/0000-0002-9203-3883>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Zakład Socjologii Cywilizacji

Бездомность собак в Польше, Нидерландах и Италии в уjęciu компаратистycznym

Бездомность собак в Польше,
Нидерландах и Италии
в сравнительном анализе

Абстракт

В статье проводится сравнительный анализ ситуации с бездомными собаками в трех выбранных странах: Польше, Италии и Нидерландах. Цель работы – проанализировать проблему бездомных животных в культурном контексте каждой страны. Такое исследование позволяет выявить факторы, способствующие снижению уровня бездомности среди собак, что является важным как для благополучия животных, так и для

Dog Homelessness in Poland,
the Netherlands and Italy
from a Comparative Perspective

Abstract

The text presents a comparative analysis of the situation of homeless dogs in three selected countries: Poland, Italy and the Netherlands. The aim of the article is to analyze the situation of the homeless in relation to the cultural specificity of a given country. Such an analysis is intended to enable the identification of factors that may help reduce animal homelessness, which is a problem not only for animal welfare, but also for human well-being. Homeless animals are exposed to

благополучия людей. Бездомные животные подвержены заболеваниям, гибели в результате дорожно-транспортных происшествий, нехватке пищи, а также враждебному отношению со стороны людей. В свою очередь, бездомные собаки представляют угрозу для человека – они могут кусаться, распространять зоонозы, а также требуют от людей реализации программ, финансируемых государственными средствами и направленных на сокращение числа бездомных животных. Главным вызовом в данной ситуации является обеспечение благополучия собак – что для них лучше: пожизненное содержание в приюте или свободная жизнь на улице без присмотра? В Нидерландах проблема бездомных собак отсутствует – все животные отлавливаются, помещаются в приюты и затем передаются в новые семьи. В Польше число свободно живущих собак невелико, но основную проблему составляют переполненные приюты, в которых животные вынуждены проводить всю жизнь. В Италии бездомные собаки могут либо свободно жить, либо находиться в приютах. Сравнение ситуации в этих трех странах позволяет выявить и распространить лучшие практики, направленные на предотвращение бездомности собак.

Ключевые слова: отношения человек–собака, бездомность собак, стратегии, уменьшение бездомности, культура

diseases, death in traffic accidents, lack of food, and unfriendly attitudes from people. In turn, for people, stray dogs pose a risk of bites, the spread of zoonoses, and the need to implement programs financed from public funds and aimed at reducing animal homelessness. The biggest challenge in this situation is ensuring the well-being of animals – is staying in a shelter all their life better than being homeless? In the Netherlands the problem of homeless animals does not exist (they are all caught, placed in shelters and given to adoption) while in Poland there are few free-roaming animals, but there is a huge problem of overcrowded shelters where animals are locked up for life. Italy has free-roaming strays and shelter animals. Comparing the situation of these three countries makes it possible to replicate good practices in preventing animal homelessness.

Keywords: human-dog relations, dog homelessness, strategies, eliminating homelessness, culture

Sformułowana przez Michela Foucaulta¹ koncepcja biowładzy, a więc władzy, której przedmiotem egzekwowania staje się samo życie, stanowi dobry punkt wyjścia do analizowania problematyki bezdomności zwierząt towarzyszących (psów). Idąc za koncepcją Foucaulta, Michaela Hardta i Antonia Negri, można biowładzę definiować jako „formę władzy regulującej życie społeczne od wewnątrz, przez naśladowanie go, interpretowanie i ponowną artykulację”². Zarówno Foucault, jak i Hardt oraz Negri odnoszą swoje koncepcje w pierwszej kolejności (i w głównej mierze) do

¹ Michel Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. Tadeusz Komendant (Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2020).

² Michael Hardt, Antonio Negri, *Imperium*, przeł. Sergiusz Ślusarski i Adam Kołbaniuk (Warszawa: Wydawnictwo WAB, 2025), 39.

społeczności ludzkich. Ustalenia terminologiczne tych autorów idealnie pasują jednak także do ludzkiej kontroli nad nie-ludzkimi światami gatunków pozaludzkich. Biowładza w tym wymiarze staje się osią myślenia zaprezentowanego w *Zoopolis*... Willa Kymlicki i Sue Donaldson³. Problematyka biowładzy poruszana przez wszystkich tych autorów jak w soczewce skupia się w zagadnieniu kontrolowania rozrodu zwierząt. A do tego sprowadza się obecnie w praktyce kontrolowanie bezdomności zwierząt towarzyszących.

Relacje pomiędzy człowiekiem a jego biologicznym otoczeniem są jedną z form demonstracji kultury, tę bowiem rozpatrywać można jako narzędzie kształtowania środowiska w taki sposób, by zaspokajało ludzkie potrzeby. Takie rozumienie kultury jako zespołu procesów oddziałujących na środowisko przyrodnicze uwypukla sprawcze jej działanie: to kultura, a więc zespół wartości i zasad ich realizacji, determinuje relacje, jakie człowiek tworzy z naturalnym środowiskiem bycia, powoduje zatem również, że pewne formy relacji są promowane jako pożądane, a inne jako niechciane. Taka perspektywa sprawia, że centralnym pytaniem w badaniu relacji ludzko-nie-ludzkich jest pytanie o wartości.

Zarządzanie populacjami zwierząt nie-ludzkich wpisuje się w antropocentryczną retorykę sankcjonującą dominację człowieka nad innymi gatunkami. W takim podejściu stosowane są trzy podstawowe metody owego zarządzania: zmniejszenie poziomu urodzeń (antykoncepcja i gonadotektomia), zwiększenie poziomu śmiertelności (trucie, stosowanie pułapek, eksterminacja, na przykład przez zastrzelenie, niszczenie siedlisk, polowania) oraz relokacja (przeniesienie w inne rejony, ustanowienie fizycznych barier, na przykład płotów). Tego rodzaju działania zmierzające do ograniczania liczebności populacji gatunków pozaludzkich prowadzone są w stosunku do zwierząt dzikich oraz towarzyszących⁴, określanych czasem mianem domowych. Podyktowane są one w istocie rzeczy międzygatunkową konkurencją o zasoby, a w tej konkurencji wygrywa człowiek dzięki swoim intelektualnym możliwościom. Jego antropopresyjna aktywność zmierza do ograniczania liczebności tych gatunków, które z punktu widzenia interesów ludzkich są zbędne lub szkodliwe⁵.

³ Will Kymlicka, Sue Donaldson, *Zoopolis. Teoria polityczna praw zwierząt*, przeł. Maria Wańkowicz i Michał Stefański (Warszawa: Oficyna 21, 2019).

⁴ Hanna Mamzer, Paweł Nowak, „Przeciwdziałanie bezdomności zwierząt jako problem społeczny”, *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny*, t. 83, nr 3 (2021): 335–355, <https://doi.org/10.14746/rpeis.2021.83.3.22>.

⁵ Zaznaczyć jednak należy, że narracja ekocentryczna stoi w opozycji do przedstawionej retoryki. Optyka ekologiczna sprzeciwia się bowiem definiowaniu szkodliwości i zbędności gatunku w odniesieniu do interesów człowieka, a wskazuje na cały ekosystem. Ewentualne ograniczanie takich zjawisk wiąże się w tym przypadku z naturalnymi mechanizmami przywracania równowagi, jak ma to miejsce w sytuacji ekspansji gatunków inwazyjnych. Por. Jakub Skorupski, „Inwazyjne i ekspansyjne ssaki drapieżne w Polsce”, *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, r. 18, z. 4 [49A] (2016): 58–72.

Takim gatunkiem stał się również w pewnym sensie gatunek udomowiony przez człowieka jako pierwszy, czyli pies. Okazuje się bowiem, że stopniowy proces udomowienia, a obecnie także warunki sprzyjające rozrodowi (dostęp do bazy żerowej) doprowadziły w wielu miejscach na świecie do powstania nadpopulacji psów. Taka sytuacja skutkuje powstaniem zjawiska bezdomności zwierząt, które jest problematyczne nie tylko ze względu na ich dobrostan. Obecność bezdomnych psów to wyzwanie epizootyczne, społeczne – stanowi zagrożenie dla utrzymania bezpieczeństwa (pogryzienia), jak również finansowe – muszą się z nim mierzyć samorządy lokalne, wydając środki publiczne na minimalizowanie konsekwencji zjawiska. Wzięcie odpowiedzialności przez rządzących za opisany problem jest w tym przypadku konieczne. Dlatego właśnie obecność psów bezdomnych staje się też wyzwaniem politycznym. Tym samym omawiany tu problem jest problemem wieloaspektowym i tylko integracja wielu środowisk oraz właściwych im perspektyw jest w stanie mu zaradzić. Pojawienie się psiej nadpopulacji nie jest bowiem zjawiskiem wynikającym z biologii tego gatunku i nie możemy tutaj liczyć na samoregulację naturalną. To zjawisko powstające na skutek funkcjonowania ludzkiej kultury.

Badacze zajmujący się bezdomnością zwierząt podkreślają, że podstawowym powodem jej powstawania jest stosunek ludzi do zwierząt towarzyszących: zaniechania, których dopuszczają się właściciele porzucający swoje zdolne do rozrodu zwierzęta, co prowadzi do ich rozmnażania się i powiększania populacji. Brak wiedzy, niedostatek kompetencji z zakresu szkolenia psów i sposobu ich utrzymania wynikają z kolei z tradycyjnej percepcji zwierząt towarzyszących jako takich, którymi nie trzeba się specjalnie zajmować i które poradzą sobie same, bytując wolno, bez dozoru. W kontekście zapobiegania temu zjawisku widoczna jest więc potrzeba promowania edukacyjnych programów zmieniających postawy wobec odpowiedzialnej opieki nad zwierzętami. Bezdomność zwierząt jawi się zatem jako problem ludzi: wynika z ich postaw i wywołuje reperkusje dla ich funkcjonowania. Bezdomność zwierząt towarzyszących generuje znaczne koszty finansowe, angażuje obywateli aktywnych w wolontariatach i działających w organizacjach pozarządowych, absorbuje uwagę służb. Jest także polem powstawania nadużyć finansowych, malwersacji i szeroko rozumianej (w tym systemowej) przemocy wobec zwierząt. Problem bezdomności zwierząt w zasadzie nie dotyczy krajów Europy Zachodniej, ale pozostaje wyzwaniem w wielu regionach Afryki, Azji i Ameryki Południowej. Również w krajach Europy Środkowej i Wschodniej zjawisko to jest nadal obecne i generuje liczne, złożone konsekwencje społeczne (na przykład utowarowienie życia zwierząt⁶). Sposoby redukowania liczebności psów bezdomnych w wielu

⁶ Hanna Mamzer, „O pomocy pozornej. Utowarowienie (*commodification*) życia”, w *Zwierzęta. Ludzie. Pomoc*, red. Hanna Mamzer (Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2023), 29–44.

państwach przyjmują postać zabijania zwierząt przez zastrzelenie (ang. *culling*), co budzi kontrowersje moralno-etyczne i dobrostanowe. W innych krajach stosuje się albo eutanazję, albo eutanazję i sterylizację, albo wszystkie te metody w połączeniu z chipowaniem zwierząt oraz edukowaniem obywateli. Ostatnia kombinacja daje najlepsze efekty – ostatecznie to właśnie wpływ człowieka jest kluczowy dla powstawania bezdomności zwierząt towarzyszących.

Państwa omawiane w niniejszym artykule różni kilka aspektów traktowania zwierząt bezdomnych. W zakresie praktyk związanych ze statusem tych zwierząt stwierdzono, że w Polsce nigdzie nie jest wykazywana obecność wolno żyjących psów bezdomnych⁷, chociaż problem bezdomności istnieje i istnieją także wolno bytujące grupy bezdomnych psów⁸. W Holandii mamy do czynienia z wieloletnim, dobrze sprawdzającym się programem minimalizowania bezdomności zwierząt poprzez adopcje, dzięki czemu problem bezdomności został zlikwidowany – nie ma wolno bytujących psów bezdomnych; powszechnie mówi się, że w ogóle nie ma w Holandii bezdomnych psów, jest to jednak niezgodne z prawdą, ponieważ liczne zwierzęta niemające właścicieli przebywają w schroniskach. Natomiast we Włoszech istnieje odmienny, charakterystyczny dla tego kraju sposób definiowania zwierząt bezdomnych i/lub wolno żyjących, co pozwala na współistnienie trzech form bytowania psów: wolnego bytowania, życia w domu przy człowieku oraz utrzymywania psów w schroniskach.

Radzenie sobie z bezdomnością psów jest, jak wskazano, znacznym wyzwaniem, także w kontekście ich dobrostanu, szczególnie wzięwszy pod uwagę, że wyłapywanie osobników bezdomnych i zamykanie ich w schroniskach nie stanowi rozwiązania problemu, co więcej – pobyt w schronisku jest dla zwierząt traumatyczny, generuje ich lęk i cierpienie.

Przedstawiona w niniejszym artykule analiza sytuacji bezdomności zwierząt i zasad radzenia sobie z tym zjawiskiem w Holandii, we Włoszech i w Polsce pozwala na porównanie efektywności działań. Analiza zagadnienia jest trudna, nie ma bowiem aktualnych przeglądowych prac naukowych na ten temat, trzeba więc posilkować się danymi dostępnymi w innych źródłach, na przykład zestawieniach tworzonych przez organizacje prozwierzęce albo służby weterynaryjne.

⁷ Nie ma na ten temat żadnych publikacji naukowych, trzeba więc posilkować się raportami organizacji prozwierzęcych, na przykład: Fundacja dla Zwierząt ARGOS, *Raport o problemie bezdomnych zwierząt* (Warszawa: Fundacja dla Zwierząt ARGOS, 2016), <http://www.boz.org.pl/raport/2016/1.htm> (dostęp: 22.04.2021).

⁸ Wskazują na to doniesienia medialne o pogryzieniach, na przykład: Włodzimierz Rychliński, „Trwa zbiórka pieniędzy dla pogryzionej przez psy Weroniki. Dziewczyna dzielnie znosi leczenie”, *Zduńska Wola naszemiasto.pl*, 20.07.2022, <https://zdunskawola.naszemiasto.pl/trwa-zbiorka-pienie-dzy-dla-pogryzionej-przez-psy-weroniki/ar/c14-8916477> (dostęp: 29.05.2023).

Holandia – kraj, w którym nie ma bezdomnych psów

Najprawdopodobniejszy scenariusz historycznie odzwierciedlający proces powstania bezdomności zwierząt w Holandii opisuje Isabele Sternheim w materiale przygotowanym dla Animal Foundation Platform⁹. Wskazuje ona, że narastająca popularność psów doprowadziła do sytuacji, w której w XVIII wieku niemal każde gospodarstwo miało swoje psy, rozmnażające się bez kontroli, co spowodowało powstanie nadpopulacji. Osobniki zbędne w gospodarstwach były „wyrzucane na ulicę” i tam albo ginęły, albo żyły, dorastały i rozmnażały się dalej. Autorka o powszechności tej sytuacji wnioskuje między innymi na podstawie malarstwa z tego okresu wskazującego na obecność bezdomnych psów w otoczeniu ludzi. Wzrastanie populacji zostało ograniczone dopiero przez epidemie wścieklizny – próby zwalczania tej choroby miały doprowadzić do wprowadzenia regulacji zabezpieczających nie tyle psy, ile ludzi: nakazów prowadzenia psów na smyczy oraz w kagańcach (skuteczna szczepionka przeciw wściekliznie została wynaleziona w 1885 roku przez Louisa Pasteura). Jako że przepisy nie były przestrzegane, zawód hyla przeżywał swój złoty czas. W XIX wieku niektóre regiony w Holandii wprowadziły podatki od posiadania psów. Miało to regulować liczebność zwierząt, ale okazało się kontrproduktywne, właściciele bowiem pozbywali się ich po to, by nie ponosić dodatkowych kosztów. Paradoksalnie więc gminy, które wprowadziły podatki od posiadania psów, miały bezdomnych zwierząt więcej niż te, w których podatki nie obowiązywały. Ubóstwo ludzi wpływało zatem znacząco na sytuację powiększania się populacji psów bezdomnych. Dopiero stopniowa modyfikacja świadomości, w ramach której posiadanie dobrze wyglądającego psa stanowiło o statusie majątkowym właściciela, stała się motorem zmiany: dbałość o dobrostan zwierząt zaczęła stanowić element przynależności do zamożniejszych warstw społecznych. Z kolei dzięki rozwojowi medycyny (w tym popularyzacji antykoncepcji w latach sześćdziesiątych XX wieku) i weterynarii zaczęto upowszechniać leczenie zwierząt, w tym też zabiegi gonadotektomii. Pierwsza organizacja ochrony praw zwierząt powstała w Holandii w Hadze w 1864 roku, a pierwsze schronisko – w 1877. Przemoc wobec zwierząt została spenalizowana w tym kraju w 1886 roku. W 1912 roku powstało stowarzyszenie, które chciało poprawić dobrostan psów wykorzystywanych jako zwierzęta zaprzęgowe. Szerzyło ono edukację o ich potrzebach i stawiało sobie za nadrzędny cel uwolnienie psów od konieczności wykonywania takiej pracy – w tym czasie duże psy były w Holandii wykorzystywane jako zwierzęta pociągowe, zaprzęgane do wózków transportujących różne towary na masową skalę. Ten cel został osiągnięty dopiero w 1962 roku, kiedy to uchwalono

⁹ Isabelle Sternheim, *How Holland Became Free of Stray Dogs* (Amsterdam: Isis, 2012).

w Holandii ustawę o ochronie zwierząt. Dzisiaj obowiązujące kary za znęcanie się nad zwierzętami dopuszczają pozbawienie wolności do 3 lat oraz kary finansowe do 16 750 euro. Wszystkie te czynniki: penalizacja zaniedbań zwierząt, edukacja i podnoszenie świadomości społecznej co do potrzeb istot pozaludzkich, promowanie gonadotektomii oraz znakowania zwierząt, a także wysoki standard życia obywateli Holandii, doprowadziły do sytuacji znaczącego ograniczenia bezdomności zwierząt na jej terenie¹⁰.

Jak wskazuje Sternheim¹¹, kultura Holandii jest jedną z kultur określanych przez Geerta J. Hofstede jako kobiece¹², w których kompetencje takie jak: empatia, opiekuńczość i wrażliwość na los innych, są ważne. Wedle takiego podejścia Holendrzy, mieszkający w małym kraju, musieli wzmacniać kompetencje konciliacyjne, także zaliczane do kobiecych cech kulturowych. Wyrazem obecności tego rysu w kulturze holenderskiej jest fakt, że jest to jedno z nielicznych państw na świecie, gdzie funkcjonuje Partia na rzecz Zwierząt (Partij voor de Dieren)¹³, której znaczenie w promowaniu praw zwierząt, edukacji na rzecz ich dobrostanu i walce o ich prawa jest nie do podważenia¹⁴. Ugrupowanie to stawia sobie za cel redefinicję dominującej pozycji człowieka na świecie i równe traktowanie interesów różnych gatunków, rozumianych jako połączone współzależnościami elementy świata ożywionego¹⁵.

W świetle przedstawionej analizy widoczne jest, jak powstały w Holandii system opieki nad zwierzętami pozwolił na skuteczne ograniczanie między innymi bezdomności psów dzięki współdziałaniu organizacji na rzecz ochrony zwierząt (Dierenbescherming¹⁶), organizacji na rzecz ochrony psów (Hondenbescherming¹⁷), stowarzyszenia Sophia Association (Sophia vereniging), schronisk, holenderskiej Partii na rzecz Zwierząt (Partij voor de Dieren), ambulansów ratunkowych dla zwierząt (Dierenambulance) oraz wielu mniejszych organizacji i stowarzyszeń działających na rzecz istot pozaludzkich.

¹⁰ Sternheim, *How Holland Became Free of Stray Dogs*, 3, 4.

¹¹ Sternheim, *How Holland Became Free of Stray Dogs*.

¹² Geert J. Hofstede, "Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context", *Online Readings in Psychology and Culture*, vol. 2, iss. 1 (2011): 8, <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>; Geert J. Hofstede, "Culture's Causes: the Next Challenge", *Cross Cultural Management*, vol. 22, iss. 4 (2015): 545–569, <http://dx.doi.org/10.1108/CCM-03-2015-0040>.

¹³ <https://www.partijvoordedieren.nl/standpunten> (dostęp: 22.04.2021).

¹⁴ Ruud Otten, Baart Gremmen, "Political Parties and Environmental Ethics: The Case of the Dutch Party for the Animals", *Ethics in Progress*, vol. 7, no. 1 (2016): 118–135, <https://doi.org/10.14746/eip.2016.1.7>.

¹⁵ Otten, Gremmen, "Political Parties and Environmental Ethics".

¹⁶ <https://www.dierenbescherming.nl/> (dostęp: 22.04.2021).

¹⁷ <https://hondenbescherming.nl/> (dostęp: 22.04.2021).

W rekomendacjach dla innych krajów walczących z rosnącą populacją psów bezdomnych, wolno bytujących Sternheim zaleca stosowanie strategii „CNVR” (Collect Neuter Vaccinate and Return), co oznacza interwencyjną sterylizację zwierząt, szczepienie, a po oznakowaniu wypuszczanie w miejsca dotychczasowego bytowania; te działania powinny być jednak wsparte akcjami edukacyjnymi kierowanymi do obywateli¹⁸. Jak wskazano w raporcie z 2007 roku¹⁹, w Holandii nie dotuje się gonadotektomii u zwierząt właścicielskich ani nie promuje wczesnej gonadotektomii (przed 6. miesiącem życia). Na poziomie ogólnopaństwowym prowadzona jest jednak edukacja prozwierzęca.

Holandia realizuje więc najbardziej efektywną kontrolę bezdomności zwierząt poprzez wprowadzenie na poziomie ogólnokrajowym dobrego prawodawstwa dotyczącego dobrostanu zwierząt towarzyszących, ich hodowli i sprzedaży. Z kolei władze na poziomie lokalnym rzetelnie wywiązują się z obowiązku wyłapywania osobników bezdomnych i regulowania ich rozrodczości. Te działania są wspierane przez obywateli. Na poziomie lokalnym obowiązują też, krytykowane przez część badaczy²⁰, przepisy dotyczące prowadzenia psów na smyczach i puszczania ich luzem na wyznaczonych terenach, co zapobiega wałęsaniu się tych zwierząt bez kontroli. Wymuszone prawem jest także znakowanie psów, najlepiej za pomocą mikrochipów lub tatuaży. Właściciele uzyskują pozwolenie na utrzymywanie zwierzęcia, które jest corocznie odnawiane. Typowe działania podejmowane wobec psów bezdomnych obejmują: odłowienie, krótkotrwałe przetrzymywanie w celu identyfikacji osobnika i ogłoszenia jego wyłapania, by właściciel mógł go odebrać. Jeśli to konieczne – zwierzę jest utrzymywane dalej w schronisku, które poszukuje mu nowego właściciela. Jeśli poszukiwanie nowych domów jest nieskuteczne, psy mogą zostać poddane eutanazji – nie są utrzymywane w schroniskach przez całe życie. Działania zmierzające do znalezienia nowego domu są oparte na dobrej współpracy między organizacjami społecznymi mającymi na celu ochronę zwierząt i władzami na poziomie lokalnym²¹. Programy sterylizacji i kastracji zwierząt właścicielskich nie są dotowane przez państwo, za to na poziomie lokalnym prowadzone są liczne kampanie edukacyjne mające na celu podnoszenie świadomości właścicieli w zakresie ograniczania bezdomności zwierząt. Podmioty uczestniczące w badaniu przedstawionym we wspomnianym raporcie wskazują, że właściciele zasadniczo prezentują świadome postawy, są odpowiedzialni i dostosowują się do wymogów prawnych.

¹⁸ Sternheim, *How Holland Became Free of Stray Dogs*.

¹⁹ Louisa Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe). An Investigation of Stray Dog and Cat Population Control Practices across Europe* (London–Horsham: World Society for the Protection of Animals, The Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals International, 2007), 21.

²⁰ Eva Meijer, “Stray Philosophy: Human-Dog Observations on Language, Freedom and Politics”, *Journal for Critical Animal Studies*, vol. 12, iss. 4 (2014): 105–135.

²¹ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 22.

Osoby nieodpowiedzialne są łatwo identyfikowane, jeśli nie kontrolują swoich zwierząt, i zabierane są im uprawnienia do ich dalszego posiadania. W Holandii występuje liczebna przewaga psów rasowych nad mieszancami, co także ułatwia regulowanie liczebności populacji (hodowcy zmniejszają produkcję szczeniąt, jeśli nie ma na nie zapotrzebowania na rynku) i co wprost wpisuje się w mechanizmy biopolityczne związane z rynkiem oraz ekonomią. Szczenięta rasowe są drogie, więc nabywa się je świadomie, co zapobiega ich porzucaniu²². Zamieszczone w raporcie *Stray Animal Control Practices (Europe)* informacje z badań zrealizowanych w 1999 roku przez Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA) wskazują, że legislacja w Holandii, odnosząca się również do psów, to przede wszystkim ustawa o ochronie zdrowia i dobrostanu zwierząt (Animal Health and Welfare Act), regulacje prawne dotyczą wydawania pozwoleń na posiadanie zwierząt dla celów profesjonalnych, identyfikacja polega na chipowaniu lub tatuowaniu psów. Odpowiedzialność za zarządzanie populacjami spoczywa na władzach lokalnych. Wyłapanie zwierzęta są utrzymywane przez 14 dni w schronisku, potem poddaje się je dalszemu procedurom. Populacja psów szacowana jest na 1,6 mln osobników. Nie ma reguły eliminowania zwierząt bezdomnych przez eutanazję, a schroniska utrzymujące je mogą o tej procedurze decydować indywidualnie²³.

Dzięki wdrożeniu konsekwentnego, uwspólnionego działania na rzecz zwierząt Holandia jest określana mianem najbardziej efektywnego kraju pod względem zapobiegania bezdomności zwierząt i jako pierwsza na świecie zdołała wyeliminować obecność bezdomnych psów na ulicach (ang. *free-ranging stray dogs*)²⁴. Należy podkreślić, że w tym procesie nie została wykorzystana eutanazja, która (obok polowania) jest jednym z najczęściej stosowanych narzędzi zarządzania populacjami zwierząt, zarówno dzikich, jak i bezdomnych²⁵. Zapobieganie bezdomności zwierząt w Holandii dotyczy niemal w równym stopniu działań w obszarze weterynaryjnym, jak i społeczno-kulturowym. Wykorzystano tutaj kilka współoddziałujących czynników, które doprowadziły do wyeliminowania obecności bezdomnych psów ze sfery publicznej: promowanie przeprowadzania sterylizacji i kastracji zwierząt towarzyszących, na szczeblu ogólnokrajowym popularyzowanie postawy: „nie kupuj, adoptuj” (ang. *adopt, don't shop*), oraz wprowadzenie podwyższonych

²² Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 22.

²³ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 49.

²⁴ Brent Lindeque, “Netherlands Becomes First Country in the World to Home All Stray Dogs!”, Good Things Guy, 14.11.2020, <https://www.goodthingsguy.com/environment/netherlands-becomes-first-country-in-the-world-to-home-all-stray-dogs/> (dostęp: 23.04.2021). Por. Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 8.

²⁵ Theodora Papavasili et al., “Review of Stray Dog Management: Dog Days in the European Countries”, *Bulgarian Journal of Veterinary Medicine*, 27, no. 2 (2024): 322–342, <https://doi.org/10.15547/bjvm.2022-0035>.

podatków nakładanych na zakup szczeniąt rasowych, co silniej motywuje osoby chcące nabyć zwierzę do adopcji psa z jednego z 200 schronisk. Towarzyszą temu dobre rozwiązania prawne²⁶ – znęcanie się nad zwierzętami jest karane surowo i nieuchronnie, co zniechęca do nielegalnych działań. Ponadto, dobrze funkcjonuje system wyłapywania bezdomnych psów – organizacja Animal Control zawiadamiona o obecności bezpańskich zwierząt odławia je i przekazuje do schroniska, gdzie zapewnia im opiekę aż do czasu adopcji.

Na polu kształtowania postaw właścicieli zwierząt prężnie działają organizacje Dutch Dog Protection Agency, Animal Foundation Platform i HAS Den Bosch and Dog Research. Fundacje te zajmują się pomocą bezdomnym i potrzebującym zwierzętom na terenie Holandii, głównie w zakresie organizowania sterylizacji oraz adopcji. W kraju tym są również realizowane programy edukacyjne, których celem jest wyjaśnianie znaczenia właściwej opieki nad zwierzętami, przestrzegania obowiązującego prawa w tym względzie oraz informowanie i uwrażliwianie na dobrostan zwierząt. W tym kontekście warto wskazać na historyczne, kulturowe i społeczne uwarunkowania rozwiązań stosowanych w Holandii, których głównym celem było stworzenie skutecznego programu sterylizacji i adopcji bezdomnych zwierząt²⁷. Jednocześnie poziom świadomości obywatelskiej w tym zakresie jest na tyle wysoki, że chętnych do adopcji zwierząt jest wielu, także za sprawą wspomnianego systemu opodatkowania psów rasowych.

Wylimitowanie psów wolno bytujących z otoczenia ludzi traktowane jest w Holandii jako sukces osiągnięty głównie dzięki współpracy międzyinstytucjonalnej (między władzami lokalnymi a organizacjami pozarządowymi)²⁸ w zakresie tymczasowej opieki nad zwierzętami przed adopcją, jak również za sprawą szeroko zakrojonych akcji: „nie kupuj – adoptuj”. Schroniska dla bezdomnych zwierząt są prowadzone przez władze lokalne, organizacje prozwierzęce i osoby prywatne²⁹.

Włochy – bezdomne psy wolno bytujące: wolność czy zagrożenie?

Sytuacja bezdomnych psów we Włoszech znacznie różni się od holenderskiej. Przede wszystkim istnieje tutaj znaczne zróżnicowanie regionalne. We Włoszech akceptowana jest w przestrzeni publicznej obecność wolno bytujących psich grup

²⁶ Papavasili et al., “Review of Stray Dog Management”.

²⁷ Sternheim, *How Holland Became Free of Stray Dogs*.

²⁸ Papavasili et al., “Review of Stray Dog Management”.

²⁹ Papavasili et al., “Review of Stray Dog Management”.

rodzinnych, które od 1991 roku znajdują się pod opieką rządową³⁰. Zwierzęta te są znakowane (chipowane), poddawane gonadotektomii oraz szczepione i wypuszczane w stare miejsce bytowania, gdzie pozostają pod kuratelą władz lokalnych. Swobodne bytowanie psów, pomimo oczywistych zagrożeń, jest korzystniejsze dla ich dobrostanu niż utrzymywanie ich w schroniskach dla bezdomnych zwierząt³¹, jednak generuje ryzyka społeczne: pogryzień, zakażeń chorobami oraz społecznych lęków, udziału w kolizjach drogowych, a także zanieczyszczania odchodami, przyciągania gryzoni do resztek pożywienia czy roznoszenia pasożytów³². Oczywiście, wolno bytujące psy są narażone na choroby i brak leczenia, niedożywienie czy śmierć we wspomnianych wypadkach komunikacyjnych³³. Wobec tego szczególnie interesujące są te rozwiązania systemowe oraz dobre praktyki, które są nakierowane na promowanie form zarządzania populacjami psów maksymalizujących ich dobrostan, a jednocześnie minimalizujących koszty społeczne.

We Włoszech istnieje charakterystyczny sposób definiowania zwierząt bezdomnych i/lub wolno żyjących, co pozwala na wyróżnienie trzech form bytowania psów: wolnego bytowania, życia w domu przy człowieku oraz utrzymywania psów w schroniskach. Opierając się na ramach prawnych (Law 281/91³⁴), władze lokalne są zobowiązane do wyłapywania bezdomnych psów i utrzymywania ich w schroniskach. Ze względu na dowolność realizowania tego obowiązku, uzależnioną od władz lokalnych, istnieje we Włoszech cała różnorodna gama podejść do traktowania psów bezdomnych, co prowadzi do ich obecności w przestrzeni publicznej jako swobodnie bytujących grup. A to z kolei wiąże się ze słabą kontrolą ich populacji³⁵.

³⁰ Helga R. Högåsen et al., "Free-Roaming Dog Populations: A Cost-Benefit Model for Different Management Options, Applied to Abruzzo, Italy", *Preventive Veterinary Medicine*, vol. 112, iss. 3–4 (2013): 401–413, <https://doi.org/10.1016/j.prevetmed.2013.07.010>; Papavasili et al., "Review of Stray Dog Management".

³¹ Högåsen et al., "Free-Roaming Dog Populations".

³² Paolo Dalla Villa et al., "Free-Roaming Dog Control among OIE-Member Countries", *Preventive Veterinary Medicine*, vol. 97, iss. 1 (2010): 58–63, <https://doi.org/10.1016/j.prevetmed.2010.07.001>; Hildy D. Rubin, Alan M. Beck, "Ecological Behavior of Free-Ranging Urban Pet Dogs", *Applied Animal Ethology*, vol. 8, iss. 1–2 (1982): 161–168, [https://doi.org/10.1016/0304-3762\(82\)90141-9](https://doi.org/10.1016/0304-3762(82)90141-9).

³³ Zob. też: Rubin, Beck, "Ecological Behavior of Free-Ranging Urban Pet Dogs".

³⁴ Papavasili et al., "Review of Stray Dog Management".

³⁵ Settimo Adriani, Marco Bonanni, Andrea Amici, "Is the Italian Strategy to Face the Problem of Stray Dogs Sustainable? A Case Study of Two Small Municipalities in Central Italy", in *8th European Vertebrate Pest Management Conference Berlin, Germany, 26–30 September 2011. Book of Abstracts*, eds. Jens Jacob and Alexandra Esther (Berlin: Arno Brynda GmbH, 2011), 103–104; Shanis Barnard et al., "Free-Roaming Dogs Control Activities in One Italian Province (2000–2013): Is the Implemented Approach Effective?", *Macedonian Veterinary Review*, vol. 38, iss. 2 (2015): 149–158, <https://doi.org/10.14432/j.macvetrev.2015.04.041>; Eva Voslářová, Annamaria Passantino, "Stray Dog and Cat Laws and Enforcement in Czech Republic and in Italy", *Annali dell'Istituto Superiore di Sanità*, vol. 48, no. 1 (2012): 97–104, https://doi.org/10.4415/ANN_12_01_16.

Z punktu widzenia dobrostanu psów pozwalanie na wolne bytowanie w środowisku wydaje się najlepsze – prezentują one wtedy zachowania społeczne bliższe wilczym, szczególnie jeśli nie były socjalizowane do kontaktu z ludźmi³⁶. Oczywiście, to tworzy zagrożenia dla samych zwierząt (na przykład urazy lub śmierć w wyniku obrażeń w wypadkach komunikacyjnych), ale pozwala na zaspokojenie ich potrzeb psychospołecznych i fizjologiczno-fizycznych. Z punktu widzenia ludzi towarzystwo wolno bytujących psów żyjących w grupach wywołuje lęki, a także stanowi zagrożenie pogryzieniami³⁷.

Jak wskazuje raport *Stray Animal Control Practices (Europe)* z 2007 roku, chociaż porzucanie zwierząt jest we Włoszech nielegalne, to w zasadzie nie jest w żaden sposób kontrolowane prawem, a podobna sytuacja istnieje nie tylko w tym kraju, ale też w Bułgarii, Danii, Grecji, na Węgrzech i Malcie oraz w Mołdawii, Portugalii i Ukrainie³⁸. Zwrócono uwagę, że we Włoszech właściciele pozbywają się zwierząt szczególnie tam, gdzie wiedzą, że zajmie się nimi ktoś inny. Poziom bezdomności zwierząt w tym kraju określa się w przywołanym raporcie jako „nieakceptowalny”³⁹, choć szacuje się, że populacja psów bezdomnych utrzymuje się na niezmiennym, stałym poziomie⁴⁰. Według wspomnianego raportu: we Włoszech realizowano program wyłapywania, sterylizowania i wypuszczania zwierząt bezdomnych; eutanzja zdrowych zwierząt bezdomnych nie była legalna; gonadotektomie dla zwierząt właścicielskich w niektórych regionach dofinansowywało państwo, w szczególności w przypadku właścicieli z niskimi zarobkami⁴¹.

Pomimo tego, że we Włoszech i w Polsce (te dwa kraje są opisywane łącznie z innymi państwami: Bośnią i Hercegowiną, Bułgarią, Chorwacją, Estonią, Grecją, Węgrami, Litwą, Maltą, Portugalią, Serbią i Hiszpanią) istnieją regulacje prawne dotyczące utrzymywania zwierząt towarzyszących, są one nieudolnie wprowadzane w życie, władze na szczeblach lokalnych ich nie przestrzegają. Przepisy odnoszące się do hodowli psów są słabe lub niejasne i nie działają w praktyce. W obu krajach obowiązują prawne rozstrzygnięcia co do zapobiegania bezdomności zwierząt, jak i zalecenia znakowania zwierząt przez tatuowanie lub chipowanie, ale nie są one obligatoryjne i wymagane przez władze. Psy bezdomne są wyłapywane przez zle-

³⁶ Roberto Bonanni, Simona Cafazzo, „The Social Organization of a Population of Free-Ranging Dogs in a Suburban Area of Rome: A Reassessment of the Effects of Domestication on Dogs’ Behaviour”, in *The Social Dog. Behaviour and Cognition*, eds. Julianne Kaminski and Sarah Marshall-Pescini (San Diego–London–Waltham: Elsevier, 2014), 65–104.

³⁷ Magdalena Ziółkowska, Hanna Mamzer, „Towarzyszące, bezdomne, wolne. Status psów w Polsce i w Boliwii w kontekście koncepcji *Jednego zdrowia*”, w *Jedno zdrowie. Ludzie i inne gatunki*, red. Hanna Mamzer i Piotr Białas (Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2022), 91–114.

³⁸ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 8.

³⁹ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 11.

⁴⁰ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 14.

⁴¹ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*.

cenioobiorców (firmy odławiające zwierzęta) zatrudnionych przez gminy. Zwierzęta są potem umieszczane w schroniskach prywatnych, gminnych lub prowadzonych przez organizacje prozwierzęce, zazwyczaj niedofinansowane. Raport wskazuje, że Polska ma tu być wyjątkiem – krajem, na terenie którego różnego rodzaju instytucje lepiej niż w innych państwach współpracują ze sobą w ramach zapobiegania bezdomności zwierząt. Praktyka społeczna pokazuje jednak, że rzeczywistość jest inna i współpraca organizacji prozwierzęcych, władz i służb pozostawia bardzo dużo do życzenia. Programy promujące sterylizację i kastrację zwierząt właścicielskich są realizowane w sposób nieskoordynowany przez organizacje prozwierzęce, władze lokalne i stowarzyszenia. Podobna sytuacja dotyczy programów edukujących właścicieli zwierząt. Nadprodukcja psów nie jest niestety we Włoszech i w Polsce uznawana za problem społeczny, na który powinno się zwracać uwagę. Ponieważ władze nie angażują się w rozwiązanie tej kwestii, także obywatele nie czują się zobowiązani do podejmowania jakiegoś szczególnego działania, nie realizują obowiązku rejestrowania zwierząt i ich znakowania. Brakuje też akcji promujących kastrację i sterylizację zwierząt właścicielskich, a to – przy niekontrolowaniu swoich zwierząt i nieprzestrzeganiu obowiązku prowadzenia ich na smyczy, bez możliwości swobodnego wałęsania się – niestety przyczynia się do niekontrolowanego rozmnażania się zwierząt⁴².

Polska

W poszukiwaniu dobrego modelu działania

Obowiązująca w Polsce ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt definiuje zwierzęta bezdomne jako „zwierzęta domowe lub gospodarskie, które uciekły, zabłąkały się lub zostały porzucone przez człowieka, a nie ma możliwości ustalenia ich właściciela lub innej osoby, pod której opieką trwale dotąd pozostawały”⁴³. W naszym kraju w zasadzie nie ma psów wolno bytujących (jak ma to miejsce w innych krajach europejskich – na przykład we Włoszech, czy euroazjatyckich – na przykład Gruzji czy Armenii⁴⁴).

⁴² Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 23.

⁴³ Art. 4 pkt 16 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt, t.j. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1580.

⁴⁴ Sam C. Phillips, Zarah Hedge, Jose M. Peralta, “The Role of Private Practitioners in Reducing Numbers of Homeless Dogs and Cats and Shelter Euthanasia Rates”, *Journal of the American Veterinary Medical Association*, vol. 253, iss. 4 (2018): 404–408, <https://doi.org/10.2460/javma.253.4.404>.

Wedle przytaczanego wcześniej raportu *Stray Animal Control Practices (Europe)* Polska jest jedynym krajem, w którym Główny Lekarz Weterynarii gromadzi dane statystyczne dotyczące liczby bezdomnych zwierząt utrzymywanych w schroniskach. Legalna jest tu eutanazja zwierząt bezdomnych (wykonywana przy użyciu barbituranów) tylko w przypadku osobników chorych, starych lub agresywnych⁴⁵. Gminy w ramach uchwalania corocznych programów zapobiegania bezdomności mogą dofinansowywać zabiegi gonadotektomii zwierząt właścicielskich, a dystrybucja dotacji jest uzależniona od decyzji gminnych. Nie promuje się wczesnej sterylizacji zwierząt. Są prowadzone kampanie społeczne szerzące wiedzę na temat potrzeb zwierząt oraz sposobów zapobiegania bezdomności. Pomimo tego w Polsce mamy do czynienia z ciągle obecnym, narastającym problemem bezdomności psów⁴⁶. Sytuacja taka wynika ze słabej, źle wprowadzonej i z nieskutecznej legislacji. Regulacje prawne dotyczące rozmnażania i sprzedaży zwierząt są fasadowe i nie ograniczają procesu rozmnażania. Znakowanie zwierząt nie jest obowiązkowe, podobnie jak sterylizacja. Osobniki bezdomne są wyłapywane przez firmy, z którymi umowy podpisują gminy⁴⁷.

Jak wskazuje raport Najwyższej Izby Kontroli (NIK), problem bezdomności zwierząt w Polsce narasta pomimo przeznaczania na jego rozwiązanie coraz większych środków:

Na koniec 2014 roku funkcjonowały w Polsce 184 schroniska dla zwierząt, tj. o 34 więcej niż w 2011 roku. W stosunku do 2011 roku wzrosła liczba zarówno przebywających w schroniskach psów (do 105,7 tys., tj. o 5,4%), jak i kotów (do 24,1 tys., tj. o 17,8%). Tylko nieznacznie wzrosła liczba i odsetek adoptowanych zwierząt: w 2014 roku adoptowano 59,3 tys. (56%) psów przebywających w schroniskach⁴⁸.

Zastosowane rozwiązania systemowe są więc nieefektywne.

W raporcie za rok 2021 Biura Ochrony Zwierząt Fundacji dla Zwierząt ARGOS dotyczącym bezdomności uwzględniono dane z 2472 gmin i uzyskano informacje o łącznej liczbie 72 000 psów bezdomnych, którymi zajmowały się gminy, co daje średnio 29 psów na gminę (ale nie wszystkie te zwierzęta są w schroniskach – część zmarła, wróciła do domów itd.). Gminy wydały na całe ustawowe zadanie „zapewniania opieki oraz wyłapywania” bezdomnych zwierząt 244 mln zł, czyli średnio 3400 zł na psa. W Polsce w 2021 roku funkcjonowało 559 podmiotów,

⁴⁵ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 14.

⁴⁶ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 23.

⁴⁷ Tasker, *Stray Animal Control Practices (Europe)*, 23.

⁴⁸ Najwyższa Izba Kontroli, *Zapobieganie bezdomności zwierząt*, LBI.430.004.00.2016, nr ewid. 9/2016/P/16/058/LBI (Warszawa: Najwyższa Izba Kontroli, 2016), 5.

które odbierały bezdomne psy z gmin (w tym 224 schroniska nadzorowane przez Inspekcję Weterynaryjną). Liczba bezdomnych psów przyjętych do nadzorowanych schronisk wyniosła 59 940, liczba osobników wydanych z nadzorowanych schronisk (zwróconych właścicielom, adoptowanych lub sprzedanych) to 54 322, a liczba psów utraconych w nadzorowanych schroniskach to 4298 (w tym: uśmierconych – 1800, padłych – 2346, zbiegłych – 152). Liczba psów w nadzorowanych schroniskach to 23 513 osobników na początku 2021 roku i 24 549 pod koniec roku⁴⁹.

Dynamika zjawiska bezdomności psów została w raporcie opisana następująco: statystyczny obraz problemu zmienia się w dłuższym czasie dość konsekwentnie, wedle stałych tendencji:

- umiarkowany wzrost liczby wylapywanych psów, ostatnio ustabilizowany na poziomie 90 tys.,
- szybki wzrost kosztów gmin,
- wzrost liczby psów kierowanych gdzie indziej niż do nadzorowanych schronisk,
- w schroniskach wzrost liczby psów wydanych i spadek zwierząt utraconych (uśmierconych, padłych, zbiegłych),
- spowolnienie obrotów schronisk (średni czas przebywania w schronisku jednego psa wzrósł z 4 miesięcy w 2006 roku do prawie 6 miesięcy w 2019 roku)⁵⁰.

Realizowana w Polsce polityka eliminowania zwierząt bezdomnych z przestrzeni publicznej, przy jednocześnie nieefektywnej legislacji, zawierającej błędy, oraz wobec niekonsekwencji w wymierzaniu kar za przekraczanie granic prawa, doprowadziła do sytuacji przepełniania stałych i czasowych schronisk dla zwierząt. W kontekście specyfiki kulturowej Polski, zajmującej wysokie lokaty w badaniach mierzących poziom korupcji⁵¹ (na skali korupcji od 0 do 100 punktów, gdzie 0 to wysoka korupcja, a 100 korupcja niska, Polska uzyskała wynik 46, co oznacza wysoki poziom korupcji), sytuacja jest tym gorsza. Okazuje się więc, że działania na rzecz ograniczania bezdomności zwierząt to nie tylko problem zapewnienia im dobrostanu, ale także liczne dalsze reperkusje społeczne. Dlatego też czerpanie ze wzorców innych krajów, gdzie rozwiązania są bardziej skuteczne, może przynieść wiele pozytywnych efektów: i na poziomie dobrostanu zwierząt, i na poziomie dobrostanu ludzi, w szczególności w zakresie gospodarowania środkami publicznymi.

Polskie rozwiązania systemowe nakładają na władze samorządowe obowiązek odławiania bezdomnych zwierząt oraz zapewniania im miejsca w schroniskach, przynajmniej w założeniu do czasu adopcji, i jak zauważa Joanna Misiewicz:

⁴⁹ Wszystkie dane pochodzą z: Fundacja dla Zwierząt ARGOS, *Raport o problemie bezdomnych zwierząt*.

⁵⁰ Fundacja dla Zwierząt ARGOS, *Raport o problemie bezdomnych zwierząt*.

⁵¹ "Corruption Perceptions Index", Transparency International, <https://www.transparency.org/en/cpi/2021> (dostęp: 29.05.2023).

„Zgodnie z przepisami karnymi ustawy, co do zasady, zabronione jest wyłapywanie zwierząt bezdomnych, jeśli nie można zapewnić im miejsca w schronisku”⁵². Szczegóły dotyczące bezdomności zwierząt zostały zawarte w art. 11a ustawy o ochronie zwierząt, w którym wskazuje się między innymi, że do zadań gminy należy:

- 1) zapewnienie bezdomnym zwierzętom miejsca w schronisku dla zwierząt;
- 2) opieka nad wolno żyjącymi kotami, w tym ich dokarmianie;
- 3) odławianie bezdomnych zwierząt;
- 4) obowiązkowa sterylizacja albo kastracja zwierząt w schroniskach dla zwierząt;
- 5) poszukiwanie właścicieli dla bezdomnych zwierząt;
- 6) usypianie ślepych miotów;
- 7) wskazanie gospodarstwa rolnego w celu zapewnienia miejsca dla zwierząt gospodarskich;
- 8) zapewnienie całodobowej opieki weterynaryjnej w przypadkach zdarzeń drogowych z udziałem zwierząt⁵³.

Oprócz uregulowań krajowych należy mieć także na uwadze przepisy o charakterze międzynarodowym, które choć nie są osadzone w przepisach prawnych konkretnych państw, to mają jednak istotny charakter kulturotwórczy – wspierają i inspirują do podjęcia właściwych działań ustawodawczych. I tak, zaliczyć do nich można między innymi Światową Deklarację Praw Zwierząt, uchwaloną w Paryżu w 1978 roku przez UNESCO⁵⁴, która w art. 6 pkt b wskazuje, że „porzucenie zwierzęcia jest aktem okrutnym i nikczemnym”. W zapisach prawnych deklaracji nie ma bezpośredniego nawiązania do kwestii bezdomności. Polska nie ratyfikowała Europejskiej konwencji o ochronie zwierząt towarzyszących, obowiązującej od 1992 roku na gruncie ustaleń prawnych Unii Europejskiej⁵⁵. Bezdomności są poświęcone dwa akapity tej konwencji: I i III, w których pojawia się definicja zwierząt bezdomnych (I) oraz ustalenia redukcji ich populacji (III).

⁵² Joanna Misiewicz, „Odpowiedzialność karna za naruszenia przepisów ustawy o ochronie zwierząt i o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych. Część I”, *Życie Weterynaryjne*, nr 95 (3) (2020): 153.

⁵³ Art. 11a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt.

⁵⁴ „Światowa Deklaracja Praw Zwierząt”, Fundacja Niechciane i Zapomniane – SOS dla zwierząt, <http://niechcianeizapomniane.org/swiatowa-deklaracja-praw-zwierzat/> (dostęp: 22.04.2021).

⁵⁵ European Convention for the Protection of Pet Animals (ETS No. 125), Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=125> (dostęp: 22.04.2021).

Podsumowanie

W polskiej literaturze przedmiotu brakuje rzetelnych opracowań dotyczących porównań międzykulturowych w temacie zmniejszania problemu bezdomności zwierząt. O problemie tym w ujęciu komparatystycznym pisał w 2021 roku Emil Kruk. Przedmiotem jego analizy było zestawienie uregulowań prawnych obowiązujących w tym zakresie w Polsce i Estonii⁵⁶. Główne wnioski płynące z tego opracowania dotyczą przede wszystkim definiowania zwierząt bezdomnych w obu krajach oraz wskazania, że do rozwiązywania problemu bezdomności istot pozaludzkich są zobligowane władze samorządowe.

Obowiązujące w Polsce regulacje prawne i praktyki wobec bezdomności zwierząt są szeroko krytykowane przez środowiska prozwierzęce, które nawołują do reformy systemu⁵⁷. W szczególności potężnym polskim problemem związanym z bezdomnością zwierząt jest eksploatacja wynikająca z dążenia ludzi do generowania zysków kosztem istot pozaludzkich. Prowadzi to do sytuacji, w której liczne schroniska są zamykane ze względu na panujące w nich niewłaściwe warunki bytowania zwierząt – ich zarządcy i właściciele kierują się bowiem chęcią zysku, a nie dążeniem do zapewnienia opieki zwierzętom. Nadzór ze strony organów państwowych (na przykład Państwowej Inspekcji Weterynaryjnej) jest iluzoryczny. Ze zmianą świadomości społecznej w zakresie potrzeb zwierząt i warunków, jakie należy im zapewniać dla minimalnego dobrostanu, łączą się pytania o to, jak można udoskonalić polski system radzenia sobie ze zjawiskiem bezdomności zwierząt.

Znaczenia, często symbolicznego, nabierają zmiana relacji międzygatunkowych, redefinicja roli człowieka we współczesnym świecie i trendy w podejmowaniu działań na rzecz przyrody. Podczas gdy do niedawna relacje te były opisywane przez schemat właściciel – niewolnik, dzisiaj coraz częściej jest to relacja przyjaciel – przyjaciel (formy przejściowe to: pracodawca – pracownik i rodzic – dziecko)⁵⁸. Są jednak kraje, takie jak na przykład Polska, w których istnieje znaczna polaryzacja postaw w tym zakresie, aż do wykorzystania zwierząt i ich eksploatacji w merkantylnym sensie.

Ostatecznie warto jednak spojrzeć na problematykę zarządzania populacjami zwierząt, w tym towarzyszących, a konkretnie psów, z jeszcze innego punktu

⁵⁶ Emil Kruk, "Polish and Estonian Regulations on Homeless (Stray) Animals", *Studia Iuridica Lublinensia*, vol. 30, no. 1 (2021): 145–146, <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2021.30.1.145-166>.

⁵⁷ Dla przykładu można tutaj wskazać na: Fundację Czarna Owca Pana Kota, Stowarzyszenie Obrona Zwierząt czy też Stowarzyszenie Troskliwe Oko.

⁵⁸ Zob. Kristien Hens, "Ethical Responsibilities Towards Dogs: An Inquiry into the Dog–Human Relationship", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, vol. 22, iss. 1 (2009): 3–14, <https://doi.org/10.1007/s10806-008-9120-y>.

widzenia: etyczno-moralnego. Ta perspektywa domaga się szczególnego wyróżnienia. Kiedy bowiem mówimy o „zarządzaniu populacjami”, tracimy z oczu konkretne, żywe zwierzęta. Zaliczamy je do masy zwierzęcej, kwalifikując jako „problem”. Zapominamy o naszej odpowiedzialności za gatunki udomowione i oswojone, które w zasadzie przez ludzką wielowiekową interwencję nie są w stanie samodzielnie funkcjonować. Jak podnosi Donna J. Haraway⁵⁹, naszym obowiązkiem jest pamiętać o tym, że jesteśmy winni szczególnie tym właśnie zwierzętom opiekę i empatyczne podejście analizujące potrzeby jednostek. Jest to postulat utopijny w świecie uprzemysłowionej produkcji zwierzęcej. Stanowi on jednak wezwanie do rewizji ludzkich poglądów i działań.

Bibliografia

- Adriani, Settimio, Marco Bonanni, Andrea Amici. “Is the Italian Strategy to Face the Problem of Stray Dogs Sustainable? A Case Study of Two Small Municipalities in Central Italy”. In *8th European Vertebrate Pest Management Conference Berlin, Germany, 26–30 September 2011. Book of Abstracts*, eds. Jens Jacob and Alexandra Esther, 103–104. Berlin: Arno Brynda GmbH, 2011.
- Barnard, Shanis, Matteo Chincarini, Lucio Di Tommaso, Fabrizio Di Giulio, Stefano Messori, Nicola Ferri. “Free-Roaming Dogs Control Activities in One Italian Province (2000–2013): Is the Implemented Approach Effective?”. *Macedonian Veterinary Review*, vol. 38, iss. 2 (2015): 149–158. <https://doi.org/10.14432/j.macvetrev.2015.04.041>.
- Bonanni, Roberto, Simona Cafazzo. “The Social Organization of a Population of Free-Ranging Dogs in a Suburban Area of Rome: A Reassessment of the Effects of Domestication on Dogs’ Behaviour”. In *The Social Dog. Behaviour and Cognition*, eds. Julianne Kaminski and Sarah Marshall-Pescini, 65–104. San Diego–London–Waltham: Elsevier, 2014.
- “Corruption Perceptions Index”. Transparency International. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021> (dostęp: 29.05.2023).
- Dalla Villa, Paolo, Sarah Kahn, Leopoldo Stuardo, Luigi Iannetti, Antonio Di Nardo, James A. Serpell. “Free-Roaming Dog Control among OIE-Member Countries”. *Preventive Veterinary Medicine*, vol. 97, iss. 1 (2010): 58–63. <https://doi.org/10.1016/j.prevetmed.2010.07.001>.

---

⁵⁹ Donna J. Haraway, *When Species Meet* (Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 2008); Donna J. Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003).

- European Convention for the Protection of Pet Animals (ETS No. 125). Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=125> (dostęp: 22.04.2021).
- Foucault, Michel. *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*. Przeł. Tadeusz Komendant. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2020.
- Fundacja dla Zwierząt ARGOS. *Raport o problemie bezdomnych zwierząt*. Warszawa: Fundacja dla Zwierząt ARGOS, 2016. <http://www.boz.org.pl/raport/2016/1.htm> (dostęp: 22.04.2021).
- Haraway, Donna J. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003.
- Haraway, Donna J. *When Species Meet*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 2008.
- Hardt, Michael, Antonio Negri. *Imperium*. Przeł. Sergiusz Ślusarski i Adam Kołbaniuk. Warszawa: Wydawnictwo WAB, 2025.
- Hens, Kristien. “Ethical Responsibilities Towards Dogs: An Inquiry into the Dog–Human Relationship”. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, vol. 22, iss. 1 (2009): 3–14. <https://doi.org/10.1007/s10806-008-9120-y>.
- Hofstede, Geert J. “Culture’s Causes: the Next Challenge”. *Cross Cultural Management*, vol. 22, iss. 4 (2015): 545–569. <http://dx.doi.org/10.1108/CCM-03-2015-0040>.
- Hofstede, Geert J. “Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context”. *Online Readings in Psychology and Culture*, vol. 2, iss. 1 (2011): 3–26. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>.
- Høgåsen, Helga R., Jwee Chiek Er, Antonio Di Nardo, Paolo Dalla Villa. “Free-Roaming Dog Populations: A Cost-Benefit Model for Different Management Options, Applied to Abruzzo, Italy”. *Preventive Veterinary Medicine*, vol. 112, iss. 3–4 (2013): 401–413. <https://doi.org/10.1016/j.prevetmed.2013.07.010>.
- <https://hondenbescherming.nl/> (dostęp: 22.04.2021).
- <https://www.dierenbescherming.nl/> (dostęp: 22.04.2021).
- <https://www.partijvoordedieren.nl/standpunten> (dostęp: 22.04.2021).
- Kruk, Emil. “Polish and Estonian Regulations on Homeless (Stray) Animals”. *Studia Iuridica Lublinensia*, vol. 30, no. 1 (2021): 145–166. <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2021.30.1.145-166>.
- Kymlicka, Will, Sue Donaldson. *Zoopolis. Teoria polityczna praw zwierząt*. Przeł. Maria Wańkowicz i Michał Stefański. Warszawa: Oficyna 21, 2019.
- Lindeque, Brent. “Netherlands Becomes First Country in the World to Home All Stray Dogs!”. Good Things Guy. 14.11.2020. <https://www.goodthingsguy.com/environment/netherlands-becomes-first-country-in-the-world-to-home-all-stray-dogs/> (dostęp: 23.04.2021).

- Mamzer, Hanna. „O pomocy pozornej. Utowarowienie (*commodification*) życia”. W *Zwierzęta. Ludzie. Pomoc*, red. Hanna Mamzer, 29–44. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2023.
- Mamzer, Hanna, Paweł Nowak. „Przeciwdziałanie bezdomności zwierząt jako problem społeczny”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, t. 83, nr 3 (2021): 335–355. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2021.83.3.22>.
- Meijer, Eva. “Stray Philosophy: Human-Dog Observations on Language, Freedom and Politics”. *Journal for Critical Animal Studies*, vol. 12, iss. 4 (2014): 105–135.
- Misiewicz, Joanna. „Odpowiedzialność karna za naruszenia przepisów ustawy o ochronie zwierząt i o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych. Część I”. *Życie Weterynaryjne*, nr 95 (3) (2020): 150–154.
- Najwyższa Izba Kontroli. *Zapobieganie bezdomności zwierząt*. LBI.430.004.00.2016, nr ewid. 9/2016/P/16/058/LBI. Warszawa: Najwyższa Izba Kontroli, 2016.
- Otten, Ruud, Baart Gremmen. “Political Parties and Environmental Ethics: The Case of the Dutch Party for the Animals”. *Ethics in Progress*, vol. 7, no. 1 (2016): 118–135. <https://doi.org/10.14746/eip.2016.1.7>.
- Papavasili, Theodora, Achilleas Kontogeorgos, Athanasia Mavrommati, Evangelia N. Sossidou, Fotios Chatzitheodoridis. “Review of Stray Dog Management: Dog Days in the European Countries”. *Bulgarian Journal of Veterinary Medicine*, 27, no. 2 (2024): 322–342. <https://doi.org/10.15547/bjvm.2022-0035>.
- Phillips, Sam C., Zarah Hedge, Jose M. Peralta. “The Role of Private Practitioners in Reducing Numbers of Homeless Dogs and Cats and Shelter Euthanasia Rates”. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, vol. 253, iss. 4 (2018): 404–408. <https://doi.org/10.2460/javma.253.4.404>.
- Rubin, Hildy D., Alan M. Beck. “Ecological Behavior of Free-Ranging Urban Pet Dogs”. *Applied Animal Ethology*, vol. 8, iss. 1–2 (1982): 161–168. [https://doi.org/10.1016/0304-3762\(82\)90141-9](https://doi.org/10.1016/0304-3762(82)90141-9).
- Rychliński, Włodzimierz. „Trwa zbiórka pieniędzy dla pogryzionej przez psy Weroniki. Dziewczyna dzielnie znosi leczenie”. *Zduńska Wola naszemiasto.pl*. 20.07.2022. <https://zdunskawola.naszemiasto.pl/trwa-zbiorka-pieniedzy-dla-pogryzionej-przez-psy-weroniki/ar/c14-8916477> (dostęp: 29.05.2023).
- Skorupski, Jakub. „Inwazyjne i ekspansywne ssaki drapieżne w Polsce”. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, r. 18, z. 4 [49A] (2016): 58–72.
- Sternheim, Isabelle. *How Holland Became Free of Stray Dogs*. Amsterdam: Isis, 2012.
- „Światowa Deklaracja Praw Zwierząt”. Fundacja Niechciane i Zapomniane – SOS dla zwierząt. <http://niechcianeizapomniane.org/swiatowa-deklaracja-praw-zwierzat/> (dostęp: 22.04.2021).
- Tasker, Louisa. *Stray Animal Control Practices (Europe). An Investigation of Stray Dog and Cat Population Control Practices across Europe*. London–Horsham: World Society for

the Protection of Animals, The Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals International, 2007.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt. T.j. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1580.

Voslářová, Eva, Annamaria Passantino. "Stray Dog and Cat Laws and Enforcement in Czech Republic and in Italy". *Annali dell'Istituto Superiore di Sanità*, vol. 48, no. 1 (2012): 97–104. https://doi.org/10.4415/ANN_12_01_16.

Ziółkowska, Magdalena, Hanna Mamzer. „Towarzyszące, bezdomne, wolne. Status psów w Polsce i w Boliwii w kontekście koncepcji *Jedno zdrowie*”. W *Jedno zdrowie. Ludzie i inne gatunki*, red. Hanna Mamzer i Piotr Białas, 91–114. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2022.

Hanna Mamzer – profesor na Wydziale Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Psycholożka, socjolożka i biegła sądowa z zakresu dobrostanu zwierząt, etologii psa oraz relacji ludzi i psów. Inicjatorka utworzenia Sekcji Relacji Międzygatunkowych w Polskim Towarzystwie Socjologicznym. Członkini Lokalnej Komisji Etycznej ds. Eksperymentów na Zwierzętach trzeciej kadencji. Dwukrotna stypendystka Fundacji Fulbrighta, British Council, Leibniz Institute for Regional Development and Structural Planning w Erkner (Niemcy), Central European University w Budapeszcie, European University Institute we Florencji, Fundacji im. Stefana Batorego, laureatka akcji stypendialnej „Polityki”, licznych nagród i wyróżnień. Wielokrotna uczestniczka programów Socrates Erasmus oraz Socrates Erasmus Mundus. Wykłada w Polsce i za granicą, prowadzi szeroko zakrojoną współpracę międzynarodową ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Działa na rzecz zrozumienia zwierzęcych potrzeb i promowania dobrostanu zwierząt w ludzkiej praktyce społecznej. W pracy naukowej przykłada znaczną wagę do tworzenia interdyscyplinarnych połączeń między różnymi dziedzinami nauki tak, by integrować działania i informacje promujące takie podejście do relacji ludzi i nie-ludzi, które jest oparte na zrozumieniu potrzeb. Współpracuje z organami ścigania w ramach dochodzeń z ustawy o ochronie zwierząt. Współpracuje też z organizacjami pozarządowymi, samorządami i schroniskami dla bezdomnych zwierząt. Prowadzi dom tymczasowy dla psów lękowych, wycofanych i nieufnych. E-mail: mamzer@amu.edu.pl.

Hanna Mamzer – Professor at the Faculty of Sociology at Adam Mickiewicz University. Psychologist, sociologist, and court expert in the field of animal welfare, dog ethology, and human-dog relationships. Initiator of the Section for Interspecies Relations at the Polish Sociological Association. Serving her third term as a member of the Local Ethics Committee for Animal Experimentation. A two-time recipient of Fulbright Foundation scholarships, as well as scholarships from the British Council, Leibniz Institute for Regional Development and Structural Planning in Erkner (Germany), Central European University in Budapest, European University Institute in Florence, and the Stefan Batory Foundation. Winner of the

Polityka scholarship program and numerous awards and distinctions. Frequent participant in Socrates Erasmus and Socrates Erasmus Mundus programs. She lectures in Poland and abroad and engages in extensive international cooperation with the United States. She works to enhance understanding of animal needs and promote animal welfare in human social practices. In her research, she places great importance on creating interdisciplinary connections between different scientific fields to integrate efforts and information that support an approach to human-animal relationships based on understanding needs. She also collaborates with law enforcement agencies on investigations related to the Animal Protection Act. She also works with non-governmental organizations, local governments, and animal shelters. She runs a temporary home for fearful, withdrawn, and distrustful dogs. E-mail: mamzer@amu.edu.pl.

Magdalena Ziółkowska – dr hab., prof. UAM, pracuje na Wydziale Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w Zakładzie Socjologii Cywilizacji. Jest absolwentką Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej tej samej uczelni. W czasie studiów magisterskich i doktoranckich zajmowała się kulturą iberoamerykańską. Prowadziła wielokrotne badania terenowe w tubylczych społecznościach Amazonii Boliwijskiej. Obecnie zajmuje się kontekstem historyczno-kulturowym i społecznym hiszpańskiej *corrida de toros*, relacjami ludzi i zwierząt, zagadnieniami tanatologicznymi oraz społecznym wymiarem dzieł o charakterze *fantasy*. E-mail: magdaz@amu.edu.pl.

Magdalena Ziółkowska – associate professor, works at the Faculty of Sociology at Adam Mickiewicz University in Poznań, in the Department of Sociology of Civilization. She is a graduate of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology at the same university. During her master's and doctoral studies, she focused on Ibero-American culture. She conducted multiple field studies in indigenous communities of the Bolivian Amazon. Her current research interests include the historical, cultural, and social context of Spanish bullfighting, human-animal relations, thanatological issues, and the social dimension of fantasy works. E-mail: magdaz@amu.edu.pl.

Paweł P. Nowak – dr inż., socjolog, filozof. Absolwent Politechniki Poznańskiej, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a obecnie doktorant na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jego główny obszar badawczy dotyczy społecznych, kulturowych i etycznych konsekwencji transformacji cyfrowej – zarówno w wymiarze publicznym, jak i indywidualnej kondycji ludzkiej. Pełni również funkcję edukatora w środowisku dzieci i młodzieży. E-mail: ppnowak.poznan@gmail.com.

Paweł P. Nowak – PhD is a sociologist and philosopher. He graduated from the Poznań University of Technology and Adam Mickiewicz University in Poznań and is currently a doctoral student at Nicolaus Copernicus University in Toruń. His main research focuses on the

social, cultural, and ethical consequences of the digital transformation – both in the public sphere and in relation to the individual human condition. In addition to his academic work, he is also an educator working with children and youth. E-mail: ppnowak.poznan@gmail.com.

STÉPHANIE MICHENAUD

<https://orcid.org/0009-0004-6022-9568>

Paris Nanterre University and Picardie Jules Verne University, France

DALILA BOVET

<https://orcid.org/0000-0002-2934-3387>

Paris Nanterre University, France

THIERRY LAMOUR

<https://orcid.org/0009-0004-6243-4223>

Direction interarmées du service de santé (D.I.A.S.S.) de Guyane et des Antilles, France

VANESSA LAGUETTE

<https://orcid.org/0000-0003-2842-7375>

Picardie Jules Verne University, France

“A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!” To Be a Human–Dog Team Conducting Olfactory Search in the French Military

«Инструктор по дрессировке собак –
это не специализированный механик VAB
(бронированной машины переднего края)!»

Быть в тандеме человек–собака,
проводящим поиск по различным
запаховым следам во французской армии

Абстракт

Цель исследований – изучить характер отношений и взаимодействий во французских военных кинологических расчетах (тандемах человек–собака), проводящих поиск по

“A Dog Handler Is Not a Specialized VAB
Mechanic!” To Be a Human–Dog Team
Conducting Olfactory Search
in the French Military

Abstract

This study aims to investigate the relationships and interactions within French military human–canine teams conducting olfactory searches. A thematic content analysis has been carried out based on 16 interviews with handlers from the French Army. Three themes are presented,

различным запаховым следам. Тематический анализ содержания был проведен на основе 16 интервью с кинологами французской армии. Внимание было сосредоточено на трех темах: 1) работа с собаками как отдельная специальность; 2) миссия как реальная среда для кинологического расчета; 3) дрессировка собак. Отношения и взаимодействия между людьми и собаками в кинологических расчетах частично определяются контекстом миссии, военным учреждением, а также особенностями участников диады. Неблагоприятные условия, в которых приходится действовать, риски и угроза жизни являются важными факторами, обуславливающими подготовку и эффективное применение кинологических расчетов, а также отношения между человеком и собакой.

Ключевые слова: служебные собаки, поиск по запаховым следам, отношения человек–собака, французская армия, качественный метод

focusing on 1) canine handler, a distinct specialty; 2) missions, as the real-world for the military canine team; 3) training dogs. The relationships and interactions between humans and dogs within canine teams are partly shaped by the context of the missions, by the military institution, as well as by the particularities of dyad members. Degraded environments, risks, and death are essential determinants in the preparation and implementation of canine teams, as well as in the relationships established within the partnership.

Keywords: working dogs, olfactory searches, human–canine relationships, French Army, qualitative method

Introduction

The army's missions are to defend the national territory and its population, both on French grounds and abroad. Abroad, its role consists of ensuring the protection of French citizens while safeguarding the interests of France and its international partners.

The French military institution has a history spanning over six centuries. It has been built around battles, wars, and great heroic figures. The fabric of its history is woven through wartime events and the men involved. This historical heritage is transmitted to young soldiers upon their arrival and maintained throughout their careers, contributing to the formation and strengthening of the military identity. This is characterized by the transmission of knowledge, skills, virtues, and duties. Nicolas Diat¹ describes this process of identity shaping as follows: “Traditions forge the identity of soldiers and provide moral strength. A soldier can say without hesitation that within the folds of his regiment's flags lies the soul of those who came before him.” The possibility of dying and taking lives characterizes the soldier's pro-

¹ Nicolas Diat, *Les écrivains sous les drapeaux* (Paris: Fayard, 2022).

fession.² Death is a possibility and a consequence. Above all, it is something that can be given. Because this profession confronts individuals with death and the exercise of force, a soldier's code of honor exists "to establish a moral and behavioral framework for soldiers of the Army." These commandments aim to regulate the behaviors and mindsets of soldiers in missions and in their daily lives. It applies to everyone, regardless of hierarchical status. The Code of Honor lays the foundation for commitment to the nation and recalls the seven virtues of the soldier (loyalty, duty, respect, selfless service, honor, integrity, courage). Therefore, the military institution, by shaping its men, prescribes the behaviors and mindsets applied to interactions and relationships with military dogs.

The work of human–dog teams in the French Army

In the French Army, dogs were primarily mascots, serving as companions with whom soldiers formed emotional and social bonds. During World War I (1915), the use of dogs for operational roles was authorized by the government.³ Their use by the military became more discreet in the decades that followed. It was during the Indochina War (1946–1954) and the Algerian War (1954–1962) that their significant utilization reemerged.⁴ In 1977, the Army laid the foundation for what would eventually become the 132nd Cynotechnical Infantry Regiment in 2019. It remains the only regiment solely dedicated to K9 support. However, K9 teams are also present in the Infantry, the Air and Space Force, and the Navy.

The training paths to become a canine (K9) handler, as well as the process of team formation, vary depending on the branch of the military. Dogs are recruited from various sources: breeders, working dog trainers, shelters, and families surrendering them. For some of the dogs who come from civilian backgrounds, their fate would have been euthanasia (from shelters or families). Partnerships are established with shelters. When dogs join the institution, they have a military status and possess

---

² Michel Goya, *Sous le feu: la mort comme hypothèse de travail* (Paris: Tallandier, 2019); Française Armée, *Commandement et fraternité* (Economica, 2016); Monique Castillo, "Existe-t-il des valeurs propres aux militaires?" *Inflexions*, vol. 30, no. 3 (2015): 151–158, <https://doi.org/10.3917/infle.030.0151>.

³ Gaston de Wael, *Le chien auxiliaire du combattant – dressage du chien dans toutes ses spécialités* (Le Coudray: Editions Livre d'histoire, 1925); Lionel Mathieu and Benoît Habermusch, *Chiens et Gendarmes: une histoire partagée* (Ajaccio: SPE-Barthélémy, 2021).

⁴ Christian Marchisio, *Les cynotechniciens de la Royale* (Toulon: Editions Méditédition, 2023); Mathieu Lionel and Benoît Habermusch, *Chiens et Gendarmes: une histoire partagée* (Paris: SPE-Barthélémy, 2021).

an identification number. The two K9 specialties implemented are securing military facilities, searching for and neutralizing individuals (patrol dogs), and detecting non-biological materials (explosives, ammunition, narcotics, fuels) with the role of supporting the search and detection. Canine teams are deployed as units on national territory and abroad, in contexts with varying degrees of risk and intensity, as well as in environments that may be degraded to varying degrees.

Scientific literature on working dogs in Defense forces focuses on performance, selection, necessary qualities, and training modalities.⁵ In terms of relational aspects, the effectiveness and well-being of dogs⁶ and the effects of handler stress⁷ have been investigated. Other studies have interrogated handlers about their expectations regarding explosive detection dogs⁸ and about beliefs and representations

⁵ David L. Sinn, Samuel D. Gosling, and Stewart Hilliard, "Personality and Performance in Military Working Dogs: Reliability and Predictive Validity of Behavioral Tests," *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 127, no. 1–2 (2010): 51–65, <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2010.08.007>; Lucia Lazarowski and David C. Dorman, "Explosives Detection by Military Working Dogs: Olfactory Generalization from Components to Mixtures," *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 151 (2014): 84–93, <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2013.11.010>; Lucia Lazarowski, Lowell Waggoner, Sarah Krichbaum, Melissa Singletary, Pam Haney, Bart Rogers, and Craig Angle, "Selecting Dogs for Explosives Detection: Behavioral Characteristics," *Frontiers in Veterinary Science*, vol. 7 (2020), <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fvets.2020.00597>; Barbara L. Sherman, Margaret E. Gruen, Beth C. Case, Melanie L. Foster, Richard E. Fish, Lucia Lazarowski, Venita DePuy, and David C. Dorman, "A Test for the Evaluation of Emotional Reactivity in Labrador Retrievers Used for Explosives Detection," *Journal of Veterinary Behavior*, vol. 10, no. 2 (2015): 94–102, <https://doi.org/10.1016/j.jveb.2014.12.007>; Pernilla Foyer, Anna-Maria Svedberg, Emma Nilsson, Erik Wilsen, Åshild Faresjö, and Per Jensen, "Behavior and Cortisol Responses of Dogs Evaluated in a Standardized Temperament Test for Military Working Dogs," *Journal of Veterinary Behavior*, vol. 11 (2016): 7–12, <https://doi.org/10.1016/j.jveb.2015.09.006>; Camille A. Troisi, Daniel S. Mills, Anna Wilkinson, and Helen E. Zulch, "Behavioral and Cognitive Factors that Affect the Success of Scent Detection Dogs," *Comparative Cognition & Behavior Reviews*, vol. 14 (2019): 51–76, <https://doi.org/10.3819/CCBR.2019.140007>; Emily E. Bray, Cynthia M. Otto, Monique A. R. Udell, Nathaniel J. Hall, Angie M. Johnston, and Evan L. MacLean, "Enhancing the Selection and Performance of Working Dogs," *Frontiers in Veterinary Science*, vol. 8 (2021), <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fvets.2021.644431>.

⁶ Diane Lefebvre, Claire Diederich, Madeleine Delcourt, and Jean-Marie Giffroy, "The Quality of the Relation between Handler and Military Dogs Influences Efficiency and Welfare of Dogs," *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 104, no. 1 (2007): 49–60, <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2006.05.004>.

⁷ Salman Zubedat, Shlomit Aga-Mizrachi, Adi Cymerblit-Sabba, Jonathan Shwartz, Joseph Fiko Leon, Shlomo Rozen, Itay Varkovitzky, Yuval Eshed, Dan Grinstein, and Avi Avital, "Human–Animal Interface: The Effects of Handler's Stress on the Performance of Canines in an Explosive Detection Task," *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 158 (2014): 69–75, <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2014.05.004>.

⁸ Brian D. Farr, Cynthia M. Otto, and Julia E. Szymczak, "Expert Perspectives on the Performance of Explosive Detection Canines: Operational Requirements," *Animals*, vol. 11, no. 7 (2021): 1978, <https://doi.org/10.3390/ani11071978>.

impacting canine well-being.⁹ These works significantly contribute to understanding how to work with dogs in military contexts. To further enrich scientific research on this subject, this study aims to examine the relationships and interactions within French military K9 teams conducting olfactory searches.

Method

Participants

Qualitative data were collected through interviews with handlers from units within the French Army, including the Infantry and the Air and Space Force ($N = 16$). It was indicated that the study aimed to gather their daily experiences and work with their dogs (see Appendix 1). The interviews were conducted in person ($N = 15$) and over the phone ($N = 1$). Sociodemographic and professional information was obtained through a form filled out by each participant (gender, age, specialties, number of years of experience with dogs in the institution). The characteristics are presented in Table 1. The reported specialties correspond to the handlers' specialties at the time of the interviews. Some handlers may have previously had a different specialization. A coding system was devised to cite the participants (specialty and experience with dogs in the institution).

- Experience: less than 18 months [-18 months]; less than 5 years [-5 years]; from 10 years to over 20 years [+10 years];
- Roles: aid in explosive detection [ex]; aid in human detection and neutralization [Hneut]; dual capacity: [dual];
- The names of the dogs and locations were modified to maintain the anonymity of the participants.

---

⁹ Ioannis Chaniotakis, Evangelos Diamantakos, Georgios Mantziaras, Andreas Manousoudakis, and Nikolaos Kostomitsopoulos, “Improving Military Dogs’ Welfare: Is There a Place for Handlers’ Beliefs and Perceptions?,” *Society & Animals*, vol. 26, no. 4 (2018): 388–401, <https://doi.org/10.1163/15685306-12341535>.

Table 1

Characteristics of Dog Handlers (N = 16)

Characteristic	N (%)
Gender	
men	9 (56.2)
women	7 (43.7)
Age distribution	
under 25 years old	9 (56.2)
25–35 years old	5 (31.2)
36–45 years old	2 (12.5)
Role	
explosive device	3 (18.75)
human trailing and tracking	11 (68.75)
dual-purpose (explosive detection and human tracking)	2 (12.5)
Experience with dogs in the institution	
less than 18 months	6 (37.5)
less than 5 years	5 (31.2)
5 to 9 years	0 (0)
10 to 14 years	2 (12.5)
15 to 20 years	1 (6.2)
more than 20 years	2 (12.5)

Data collection

After initial contact with the K9 commands of the French armed forces, presentation meetings were organized within the units. The handlers participated in the interviews based on their availability, interest, and consent. Data were collected through individual semi-structured interviews. These interviews took place within the units between September 2020 and July 2021. The total volume of the corpus of 16 interviews is 18 hours and 43 minutes. The average duration of an interview is one hour and nine minutes.

An interview guide was developed around the following themes: the handler's profession, missions and training, the distribution of roles between man and dog during olfactory searches, dog profiles, their emotions and stress, and their fluidity within the team (see Appendix 1). The interview guide provided a framework while maintaining the necessary flexibility for participant expression. It was pre-tested with five military K9 handlers in September 2020. The interviews began with the following opening statement: "I would like you to talk to me about your work with

“A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!” To Be a Human–Dog Team...

your dog.” An open questioning style was adopted, where questions were only asked if participants did not spontaneously address the research themes. The interviews were recorded and transcribed with the participants’ consent. They were conducted and recorded by the first author.

Data analysis

The interviews were transcribed manually and with the assistance of NVivo 12 Transcription software. A thematic analysis was conducted on the entire corpus.¹⁰ The approach involved comparing individual experiences of different participants and identifying significant units of meaning for the participants.¹¹ The procedure encompassed the identification of themes *via* thorough readings and the examination of correlations and connections within all the data gathered from the participants, aimed at pinpointing content-related codes. Using a qualitative approach, the data collected was analysed both vertically and horizontally. This approach made it possible to initially compare individual participant experiences (vertical analysis) and subsequently compare documented experiences across different participants (horizontal analysis). Content analysis was conducted with the assistance of NVivo 12 software (NVivo qualitative data analysis Software; QSR International Pty Ltd. Version 12). In the analysis of the interviews, the qualitative approach focused on data collection aimed at comprehensively gathering and understanding the experiences and meanings invested by the professionals when discussing their profession and their interactions with their dogs.¹² The coding and analysis were conducted by the first author.

Results

Sample

Description of data and qualitative analysis

In this section (Table 2), a portion of the themes and sub-themes that emerged from the analysis are presented: 1) K9 handler, a distinct specialty in the Armed

¹⁰ Laurence Bardin, *L'analyse de contenu* (Paris: Presses Universitaires de France, 2005).

¹¹ Bardin, *L'analyse de contenu*.

¹² Andrew J. B. Fugard and Henry W. W. Potts, “Supporting Thinking on Sample Sizes for Thematic Analyses: A Quantitative Tool,” *International Journal of Social Research Methodology*, vol. 18, no. 6 (2015): 669–684, <https://doi.org/10.1080/13645579.2015.1005453>.

Forces; 2) missions, as the real-world for the military K9 team; 3) training dogs in the Armed Forces. The complete set of themes and sub-themes resulting from the thematic analysis is presented in Appendix 2.

Table 2

Presentation of the themes and sub-themes featured in this article

Themes	Sub-themes	Sub-themes	Sub-themes
K9 handler, a distinct specialty in the Armed Forces	Passion and commitment	To excel, be exemplary, and responsible	
Missions, as the real-world for the military K9 team	Monotony, intense experiences, and evolutions	Sense of mission: the risk of death, for both humans and dogs	Characteristics of successful mission
Training dogs in the Armed Forces	Train like you fight	Rewarding to motivate and facilitate learning	Characteristics of successful training

Theme: K9 handler, a distinct specialty in the Armed Forces

Sub-theme: Passion and commitment

When experienced handlers talk about their profession, they emphasize the necessary commitment and passion for dogs. According to several of them, this profession implies that the dog becomes the handler's main concern in the performance of their duties. However, these concerns also spill over into their private lives. Two handlers compared their profession and its demands to those of soldiers with other specialties. They consider that this aspect also distinguishes them from other soldiers who do not have the same degree of daily involvement. The handlers highlight the care and attention required by the dogs:

I'm going to do an exercise, it didn't go well [...] all evening I'm going to think about it. Even if I'm taking care of my kids, even if I'm spending an evening with my wife. ENT-23/+10 years-ex

It's the passion of the dog, without wanting to belittle, but the one who is a specialized VAB mechanic, if the VAB breaks down, [...] he'll open the user manual and it'll be written, on such a line you have to fix it like this. The dog, it's different. ENT-20/-5 years-Hneut

The instructors, as experienced handlers, train the novices. They say they insist on these notions. They complain that the young handlers do not invest more in their animal, in their relationship with it, but also in their profession. Several instructors mention their saturation and disappointment regarding the attitudes and behaviors

of the novices. To cope with this, they talk about it together and help one another. They motivate one another to remain mobilized and involved in the training and formation of the young teams:

When I started, if someone told me, 'You screwed up today, tomorrow you won't be able to work with your dog,' it was a real punishment! [...] if I say that to my juniors today, they're happy 'Oh, that's cool!' That's what's unfortunate. ENT-15/+10 years-Hneut

I can do a lot of things with their dog, I can teach them a lot of things. But the bond, I can't do that, it's up to them. [...] I see teams, they're two strangers. There's no relationship. ENT-23/+10 years-ex

The instructor has a different perspective. According to him, the division would not reflect a generational difference. He considers that experienced handlers also do not fully invest themselves in the work. The passion might be there, but the handlers, whether novice or experienced, fail to fulfill their role of exemplarity, involvement, and responsibility towards the dog. He says: "If you ask something to your dog, you should be able to do it yourself too" ENT-10/+10 years-dual.

On their side, several young handlers say they chose this profession out of passion and interest in working with dogs:

It's a pleasure to be in contact with my dog, to see him thriving, to be happy, to be beautiful, to be in good health, etc. [...] In the morning, I don't wake up thinking: I'm going to work. I think: it's cool, I'm going to be with my dog. We're going to do things I would never do outside of here. For me, it's a beautiful profession. ENT-22/-5 years-ex

Some novices have expressed their enthusiasm for learning in the field of canine training. The importance of the role of transmission by the experienced handlers is mentioned several times by the young professionals:

I want to learn as much as possible. I can ask, gather information here and there, and right now, I'm on cloud nine. ENT-22/-5 years-ex

Several young handlers say they go to see their dogs at the kennel during their weekends or stay a little longer in the evening with them. They go there to walk them, play, or spend time with them. Only one indicates coming to train the dog. The others prefer to offer relaxation and spend time with their dogs just for pleasure without any work objectives:

At the end of the day, I stay a bit with him while everyone else has left. [...] It's something I really enjoy because it remains simple. It's an exchange with my dog, but in the end, I benefit from it, and so does he. ENT-11/-18 months-Hneut

Several experienced handlers have also recounted the moments they spend with their dog outside of work hours: by coming in early every morning, in the evening, or during their time off.

The novices have all expressed their desire to go soon on OPEX (Operational Deployment) to get closer to their dogs, spend more time with them, and to discover other aspects of them:

I want to go on OPEX. For the dog, he'll see something else. Even for me. [...] Getting out of here, seeing the world, working with other people. ENT-18/-18 months-Hneut

The stories they have heard from the experienced handlers feed into their desire to leave as soon as possible to experience such moments. Generational differences emerge in the discourse, particularly from the experienced handlers, who highlight the passion and commitment required by this profession. They sometimes express negative judgment and disappointment towards the low involvement of novices with their dogs and in their work. Some generalization occurs when several experienced professionals talk about the "young ones."

Sub-theme: To excel, be exemplary, and responsible

Beyond passion, the experienced handlers say that this profession requires "sweat" and not settling into habits. They frequently use the expression "stepping out of one's comfort zone" to characterize a mindset and behaviors. Pushing boundaries and avoiding settling into comfortable habits appear in the verbatim of both the young and experienced handlers. This mindset also applies to the dogs. Behaviors in dogs showing motivation, concentration, and commitment are valued. This handler illustrates this mindset by indicating that handlers who do not step out of their habits will not produce a dog with a high level of technicality and utilizing its full potential:

There are people, they're in their comfort zone. They'll never push the dog. They'll stick to basics because they themselves don't make the effort. ENT-10/+10 years-dual

The sense of responsibility and exemplarity is invoked at three levels. The first level of responsibility targets the military group and comrades. They describe their

"A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!" To Be a Human-Dog Team...

interventions aimed at securing routes, protecting bases, sensitive buildings, or personalities. Their role in defense and protection is particularly evident among the handlers working in explosive device detection:

Let's not fool ourselves, there's still the fear of either doing something wrong or missing out on something. ENT-23/+10 years-ex

The second level of responsibility concerns the community of K9 teams, which they represent by carrying out a K9 mission. Finally, responsibility is also expressed towards their dog: through care, attention, the relationship woven daily, and training. The responsibility for the dog's mistakes or inaccuracies is assumed by the handler who is also the trainer. It is the handler who has reflected, planned, organized, and conducted the dog's preparation:

If the dog doesn't do it, it means I missed something. ENT-10/+10 years-dual

The inclination to test one's own abilities and those of their dog, as well as the complexity of making decisions in action while assuming various responsibilities, are expressed in the words of this handler:

We had a whole forest to cover. I arrive, I see Hercule, my dog, not being well. We had 300 meters of forest left. If I stop there, if I realize I'm stopping there, they'll say, "he's messing around. He's had enough and he's going back." I tell myself I'm going to push through. I pushed through. I didn't feel like abandoning them, and abandoning my mission so close to the end. I continued and almost lost Hercule because he started to have heat stroke. I should have stopped when I thought about stopping. [...] between stopping for my dog and not showing others that I'm a liability, that I can't finish my mission. I almost failed, it was close. Luckily, afterwards, [...] we stayed in the same place for three hours. I put him under the VAB in the wind. He recovered, but I shouldn't have. ENT-23/+10 years-ex

Responsibility involves the handler questioning themselves before questioning the abilities of the dog. This aspect has been cited by several experienced handlers:

What the dog produces is a result of your effort, your sweat, how you've thought about it, how you're going to implement it... why the dog does this, what method I'm going to use, how I'm going to use it... many people stop at "it's not going well, the dog..." There's far too much ease in saying the dog isn't doing well. We tend to blame the dog for it. ENT-10/+10 years-dual

Experienced handlers also think that the job requires vigilance and adaptation to different environments. For them, it is about preparing themselves and their dog to face the unexpected and the variety:

I'm going to push a bit further to see the capabilities of my dog, and what I'm capable of doing with my dogs. ENT-25/+10 years-ex

Exemplarity towards the dog, involvement, responsibility, and constant self-questioning are presented as central and specific elements of this passion according to experienced handlers. Novices, on the other hand, express their enthusiasm for this profession, their interest in their dogs, and their desire to learn.

Theme: Missions, as the real-world for the military K9 team

Sub-theme: Monotony, intense experiences, and evolutions

The handlers who have been on both domestic and foreign missions mainly illustrate their experiences with narratives from Operational Deployments. Stories which are recounted less frequently revolve on French territory. The storyline of these experiences revolves around their dogs, encounters with danger, risks, and difficulties, but also successes experienced by the team. These are significant encounters that have been faced, overcome, or provided opportunities for learning.

We were at the top of our game, I had no doubt about his search. I had no doubt about his behavior, it's really exhilarating to say to yourself: 'Let's go guys! You put on your helmet, your bulletproof vest, we're going to war.' ENT-22/-5 years-ex

Some also speak of the monotony of the work, the repetition of certain tasks, regardless of the technicality. Repetition, also called drill, aims to create automatism, reflexes. Drill is a practice present in the military. Even if drill is necessary, some K9 handlers consider that it negatively impacts the dogs. The weariness resulting from searches for materials or people without finding the target odor contrasts with the training sessions during which the dogs search by identifying and indicating materials or an "enemy." Fatigue also occurs when tasks are repeated in the same context. It affects the motivation of their dogs, according to some handlers, as well as the motivation of some handlers. One of them describes their daily tasks:

Every day, it's the same thing, the same vehicle, the same check, the same environment. Nothing changes. There's no novelty. After two weeks, when the dog gets in the vehicle and arrives at the entrance, he knows very well what he's going to do. ENT-22/-5 years-ex

“A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!” To Be a Human–Dog Team...

There is a willingness to face the monotony and address it. Some professionals indicate that they organize situations with the help of comrades during which a target odor is hidden or an “enemy” enters the compound. These scenarios provide the dogs with the opportunity to conduct an olfactory search resulting in a high-intensity reward. This also helps maintain motivation, as well as a level of performance and vigilance. The comrades that are present and involved also become witnesses of the capabilities of the dog, of the team. Several handlers have recounted the admiration provoked by these situations among their comrades.

The experienced handlers relate the changes observed in their dogs, the capabilities they have deployed during their operational implementations:

We went to Africa, Bob [the dog], he turned out to be a machine. ENT-24/+10 years-Hneut

According to the experienced handlers, the operational context also allows to test canine learnings, even if they were previously validated before departure. Some note that new learning could facilitate their intervention but also have other benefits for the group. One example given is using a laser to target a surface. One handler reports on the difficulties he has experienced during encounters with the enemy. The dog assigned to him was previously trained in a way that revealed limitations in this mission context:

They were trained to gunshots. Gunshot equals biting. [...] When the guy is shooting, the dog gets annoyed, and boom in the arm [...] Especially regarding shooting safety. If it's to start bursting gunshots towards everyone because the dog is eating you up, thanks! [...] for 6 months, every time there was a gunshot, he wanted to break everyone down. It's long. ENT-24/+10 years-Hneut

The K9 handlers who have been on OPEX missions have described a variety of moments spent with their K9 partners. The daily intimacy creates deep relationships and strengthens bonds. “Suffering and enduring together” is also considered a possibility for bonding for some. The dog, as a teammate, is also recognized for what he brings to the group in terms of emotional support within the Forward Operating Bases. One handler recounts the bonds forged by his dog with other comrades. He also mentions recognition by his leader of the dog's qualities and social role within the group. The distance from the family and loved ones also fosters an emotional closeness with the dog:

On OPEX, inevitably, the bond is formed no matter what happens. [...] Thanks to living daily with your dog, really all the time, like 24/7 [...] They're at the kennel,

but we work at night, we work during the day, we wake up, the first thing we do: we go see the dog. ENT-23/+10 years-ex

Among the young handlers, the eagerness to leave is associated with the desire to experience operational situations and share intense experiences with their K9 partner.

The handlers mainly share stories of external operations, highlighting moments of danger, success, and a close bond with their dog, while some appreciate less monotonous aspects of the work. To overcome this, they maintain their dogs' and their own motivation by organizing varied training sessions with comrades where target odors are present.

Sub-theme: Sense of mission – the risk of death, for both humans and dogs

Novices and experienced K9 handlers spontaneously address exposure to risks and death. They talk about their own death, that of their comrades, and that of their dog, especially those specializing in explosive detection. Several experienced handlers, regardless of their specialty, also discuss the possibility of their dog dying in combat under enemy fire. All professionals connect this risk to the involvement and demanding preparation required for the dogs. Olfactory searches must also prevent handlers and other military personnel from dying. The K9 handlers indicate that if the death of their dog were to occur, it could also save comrades or the handler themselves. They mention it as a moment they do not want to experience but which could happen. This topic mainly emerges in the verbatim of the experienced handlers:

if tomorrow, something has to blow up. If something has to explode, I'd rather it be him who dies than me. [...] I'd be unhappy. ENT-25/+10 years-ex

Some participants recount situations where their lives were spared, where they were protected by their dog:

[In] an area we often frequented in Chad... It's where we did vehicle maintenance. It's a closed-off area. So I would release Riot [the dog] in this area every evening when we went on patrol [...]. I let him go, and there, he goes after a cat [...] I retrieve him. I let him go again, and then I see he wants to go back. I retrieve Riot [...] as we passed the corner of a building, there was a Chadian waiting for me with a machete and he swung it towards my head. My dog, who had gone ahead, grabbed his armed arm. He saved my life. Or if he didn't save my life, he prevented me from being disfigured. ENT-25/+10 years-ex

"A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!" To Be a Human-Dog Team...

The feelings of gratitude and pride towards their K9 partners stand out in the narratives. Following these situations, the bonds within the team were strengthened, and trust reinforced.

Sub-theme: Characteristics of a successful mission

Three points characterize a successful mission for all participants: 1) achieving the assigned objective, regardless of the means and manner; 2) being useful to the group, for example, by saving time, saving lives, or "bringing something positive;" 3) related to the good and the beautiful, to a search for excellence ("beautiful search," "working well," "good handler's work," "the pleasure of a job well done").

In detection, he discovered an individual who was hidden, waiting to detonate the group. There, I thought to myself, "It's a success." Maybe we saved the entire group. Maybe... Then my dog shows me that the training paid off. ENT-20/-5 years-Hneut

I did my part, I searched my vehicle. The dog comes out: "We're done, it's clear, you can go." For me, the vehicle is clean. There's no problem. And I did my job well. My dog listened to me. I'm happy we shared something [...] It's the job well done. ENT-22/-5 years-ex

For several K9 handlers specializing in explosive detection, a successful mission is also defined by the absence of casualties after their intervention:

It's a mission where I deploy my dog, I do my job, everything goes smoothly, and in the end, it still explodes. That's a failure. People could die. Equipment could be destroyed. ENT-25/+10 years-ex

Several experienced handlers nuance the notion of success at any cost. They delineate the latitude and variety of means used to achieve the assigned goal. They consider that this should not result in irreparable damage to their dog. The continuity of its operational career must be preserved. Some explained that it is a responsible choice towards the dog and the military. One of them adds that he would bear the consequences on the group and on the mission.

When discussing missions, the handlers highlight the monotony of repetitive tasks impacting the motivation of the dogs, the variety of shared moments strengthening bonds, and the intensity of experiences. They emphasize the sense of mission, mentioning the risk of death and gratitude towards their dogs. The handlers define a successful mission by achieving the objective while preserving the life and operational career of their canine partner.

Theme: Training dogs in the Armed Forces

Sub-theme: Train like you fight

The operational objectives of the K9 teams, of the dogs, determine how training sessions are conceived and organized. The K9 handlers also add that training serves to maintain learned behaviors, refine them, and learn new behaviors necessary for operational needs. Generalizing learned behaviors to different contexts and habituating dogs to shooting situations are also among the training objectives cited by the professionals:

Adding difficulties that one could encounter on the D-day. At least, we won't be surprised on the D-day if it happens. ENT-21/-5 years-ex

Some Army handlers have discussed double-blind training organized during large-scale exercises with other regiments. They consider that this allows them to assess the dog's work and consider its intervention within a larger group, getting even closer to an operational situation. This proximity to an operational context is also reflected in the specific mindset of the handlers:

It's man-hunting. It's either me or the guy. It's like it's real. ENT-10/+10 years-dual

If everything is set up to get as close as possible to operational conditions, there is still a line that separates the mission from training. The mission remains the sole mirror of the level of the K9 team:

It's the pinnacle when you succeed at something in OPEX. Before OPEX, you can train, you can do evaluations, you can... We have operational checks, but it's not real life. We try to get as close as possible [...] That's when we say to ourselves: "This is good or I completely messed up." ENT-23/+10 years-ex

To ensure progress in learning, the K9 professionals emphasize the need to adapt training and interactions to each individual dog. This approach is described as characteristic of good trainers. Among other criteria influencing the acquisition of behaviors and facilitating their recall, repetition (drilling) is necessary to create automatism. Training also contributes to developing the ability to "read" and interpret canine behaviors. These abilities rely on careful observation of behaviors and attitude changes, especially during olfactory searches.

The importance of training in preparing for operational tasks is highlighted by all the handlers. They add that training also helps develop a better understanding of their own dog and dogs in general. This aspect is seen as essential for interpreting, reacting to, and adapting to dog behavior in a working environment.

“A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!” To Be a Human–Dog Team...

Sub-theme: Rewarding to motivate and facilitate learning

Motivation and rewards are central to discussions when it comes to describing work with dogs (“they work for pleasure, they do the exercise to ultimately receive a stroke from their dad or their motivator object” ENT-18/-18 months-Hneut-M). The handlers, both experienced and novice, describe the variety of rewards used (petting, verbal praise, positive emotion expressed by the handler, food, bite work, objects, ball throws...) to reinforce desired behaviors. Each reward can be given on its own, but often several are given at the same time. Some handlers report relying on a variety of food types and objects. The choice is made based on the dog’s preferences and the activity. The dog’s enjoyment, positive emotions are frequently mentioned by the handlers, especially when it comes to scent searches and bite work:

If he performs such behavior, it will please me. And in return, he will enjoy because he will be rewarded. So it’s a win-win situation. It’s pleasure for both.
ENT-13/-18 months-Hneut

The object given as a reward or used in the context of play holds a very strong value for dogs (“like a ball-crazy lover” ENT-12/-18 monts-Hneut). It sometimes becomes the source of relational difficulties within the team. Problematic situations arise when the handler gives the verbal cue “give” to the dog and he refuses to release the object. Several handlers, especially novices, describe the frustration and annoyance caused by this behavior. They describe various strategies to achieve their goal: “being more stubborn than the dog,” “being strict,” “having a second ball or another object,” “stepping back and calling the dog,” “moving away from the area while leaving the dog with the object and waiting,” “enticing with food,” etc. These attempts are rarely successful and there are many failures, according to some of the young handlers. They focus on retrieving the object and notice the dog’s refusal to give it back. For some, this reflects their dog’s intention “to test them”:

When he has the motivational object and I call him back, he advances, but stops just in front of me. It’s like he’s provoking me. It’s more provocation than... Well, I think. He comes up to me, looks at me, and starts to walk away like that.
ENT-21/-5years-ex

In order to eliminate any difficulty in retrieving the object, the experienced handlers have directly and primarily trained their dogs to release the object from their mouth on command “drop it”:

Either we don't train the "drop it" command, or we teach him the "drop it" command. It's much simpler to have the "drop it" command. [...] it's much smoother. There's no confrontation between the two. ENT-22/-5 years-ex

The rewards and motivation are central aspects during training and work situations with dogs. It appears that rewards and practices can be varied. They aim to trigger positive emotions, pleasure to motivate the dog to produce the behavior again. The K9 handlers, both young and experienced, have described in detail their approach and what it provoked in their dog. They talk about the interest in the reward and its effect on the motivation for olfactory searches. Most handlers describe the intense emotions of pleasure felt by their dog in two work situations: in olfactory search and during bite work. For some dogs, only one of the two activities is of great interest.

Sub-theme: Characteristics of successful training

The success of a training session is described from three perspectives: a) the work of the dog, b) the occurrence during the training session, c) the one during the execution of a finalized behavior. A young handler notices the expression of his dog that appears during a successful training session: "Happy to have accomplished, being pleased to have succeeded in obtaining its reward" ENT-12/-18 months-Hneut.

The success of a training session relies on several criteria: the dog's willingness to respond to his handler's requests, his motivation and efforts, his ability to concentrate and focus on the task, and the fact that it is not excessive. It is also expected that the dog does not need his human during the execution of the expected behavior: "I want the dog to have learned something by the end of the session." ENT-10/+10 years-dual.

The success of training is also measured at the end: at the moment of behavior restitution learned in a mission. Success criteria are centered on the dogs. Few professionals mentioned their involvement in the success of training. The K9 handlers establish four criteria associated with failure in training. The first is the unmet objective in training, the expected behavior does not occur, or the task completion is incomplete. The second criterion is the injury of the dog. The third criterion is the "state of mind" of the dog ("nonchalantly or dragging its feet or if it were stressed [...] a dog that is rather distracted and not focused on you or what it should achieve" ENT-11/-18 mois-Hneut). It shows a lack of involvement (his dispersion thus his lack of concentration during the task) or behavior aimed at testing his master. The last criterion is the need to repeat the request, provide clues, or punish.

Training constitutes the prerequisite foundation for operational readiness, both technically and in terms of dealing with difficulties and exertion. Training also allows the handlers to understand their dog. The purpose of training is missions.

The professionals emphasize motivation and the use of various rewards to reinforce desired behaviors. The success of training is measured from the perspective of the dog, the handler, and the behavior restitution in operations, emphasizing knowledge and continuous improvement.

Discussion

The objective of this study was to examine the relationships and interactions within French military K9 teams conducting olfactory research. All themes and sub-themes that emerged during the analysis are visible in Appendix 2. Three themes are addressed in this writing: 1) K9 handler, a distinct specialty in the Armed Forces; 2) Missions, as the real-world for the military K9 team; 3) Training dogs in the Armed Forces.

One of the specificities of the military profession is characterized by the possibility of dealing with death, and being killed.¹³ Death is mentioned repeatedly by all the handlers. The possibility of its occurrence concerns the handlers, comrades, and the dogs. According to the handlers, the dogs are not sacrificed or sent to death in place of humans; this is not the purpose of their presence in military regiments. They are considered partners and close companions with whom they collaborate. K9 handlers mention the possible death of their dogs, because operational contexts expose them to mortality. They add that if it were to occur, it could potentially preserve their lives or those of comrades. Men are portrayed as fathers, brothers, sons, friends, embedded in a social network, which would also be affected by this death. The shadow of a possible death motivates involvement in preparation and contributes to thoughtful implementation. If it were to occur, it would categorize the dog's death as a combat death, potentially saving his handler or comrades. Whenever death is mentioned, it is associated with sadness and an unwanted event. What is described reflects the internal tensions associated with the potential loss of their partner, which at the same time would have significant meaning as lives would be saved.

The results highlight the virtues and duties inherent to the profession of the military dog handler in the French Army. These virtues and duties involve the handlers, guiding their behaviors based on the consequences for the mission, their fellow dog handlers, their superiors, as well as for their dog. They emphasize a sense of commitment and responsibility, as well as the duty of exemplary conduct,

---

¹³ Goya, "*Sous le feu: la mort comme hypothèse de travail*."

self-transcendence. Responsibility lies first and foremost in achieving the mission's objective while adhering to an ethics of action.¹⁴ Regarding the dog's action, it involves consideration of fatigue, heat, and the care to be provided¹⁵ (Appendix 2). The participants particularly emphasize preparation, training tailored to future missions and operational conditions, and the repetition of exercises. Preserving the dog's effectiveness during implementation also receives their attention. In addition, the experienced handlers underline the importance of time, investment, and the quality of the relationship with the dogs.

The duty of exemplary conduct and commitment to the dog is evident among these professionals. It is characterized by an ability to exert as much effort, to commit, to test oneself as much as their dog. This dimension is integral to engagement in the military institution.¹⁶ The results of this study highlight duties, consisting of prescribing behaviors towards the dogs in terms of relationship and training. The importance of virtues that shape the K9 handlers is also emphasized, encouraging them to seek excellence, to invest and surpass themselves, to show courage in the face of risks and death, to establish brotherly relations. These aspects are also reflected in the work and relationships with the dogs.

In external operations, some dogs act as genuine catalysts for social relations within the group, providing individual support while also bringing the group together, sometimes under strain. The social catalyst aspect¹⁷ broadens the benefits that dogs bring by integrating them into an extended social network that goes beyond the team structure. Light and informal interactions, as well as those capable of surprising or eliciting laughter, also occur. Within the pairs, these moments contribute to transitioning from a trainer–trainee relationship to that of comrades-in-arms. The study highlights that professional interdependence, teamwork cooperation, emotional bonds, and trust can constitute a form of interspecific cohesion. Thus, the results of this study highlight the different relational modalities within K9 military teams: utilitarian, cooperative, affective, mutual support, trust, and a united front against risks and death. They hint at the richness and

¹⁴ Monique Castillo, "Existe-t-il des valeurs propres aux militaires?," *Inflexions*, vol. 30, no. 3 (2015): 151–158, <https://doi.org/10.3917/infle.030.0151>.

¹⁵ Stéphanie Michenaud, Dalila Bovet, Thierry Lamour, and Vanessa Laguette, "Working with Dogs in Olfactory Searches in the French Armed Forces and National Police Forces," *Qualitative Research in Psychology* (2024): 1–22, <https://doi.org/10.1080/14780887.2024.2338293>; Stéphanie Michenaud, Dalila Bovet, Thierry Lamour, and Vanessa Laguette, "Human–Dog Trust and Cohesion within French Military Canine Teams," *Military Psychology* (2024): 1–16, <https://doi.org/10.1080/08995605.2024.2390253>.

¹⁶ Armée, "Commandement et fraternité."

¹⁷ June McNicholas and Glyn M. Collis, "Dogs as Catalysts for Social Interactions: Robustness of the Effect," *British Journal of Psychology*, vol. 91, no. 1 (2000): 61–70, <https://doi.org/10.1348/000712600161673>.

complexity of this specific relationship that needs to be defined beyond the narrow framework of work. Formed by mutual adjustments and *micro-compromises*,¹⁸ human–dog relationships in military contexts can be described as multifaceted and complex.

Among the K9 handlers, a form of intergroup comparison can be observed, particularly from experienced handlers and instructors towards novices. The professionals with experience emphasize differences in professional commitment by comparing current young handlers with what they were like. It is also a way to reinforce identity bonds, the similarities among the experienced handlers. It also serves to strengthen the status acquired through their experiences and canine expertise compared to the younger ones. On their part, several novices described their relational involvement, the time spent with their dog, and their willingness to learn. The young K9 handlers receive directives regarding relational investment. These directives seem challenging to implement as priority is given to training or daily tasks. To establish a more intimate connection with their dogs, the novice handlers visit the kennel on weekends or spend time with them at the end of the day. The novices primarily await external operations for the opportunity and necessary time to create intimate experiences and closeness.

Knowledge is primarily acquired through practical experience with the dogs. Behaviors learned by the dogs must be tested and validated first in training and then in operational settings. If these learned behaviors are not validated, they are modified and adjusted or abandoned, replaced. If the theater of operations requires it, new learning is implemented. The exercise of the profession is described as pragmatic. The field involves the evolution of canine techniques and learning, as well as equipment. The goal is to enhance the potential of the dogs and also to take care of them.

The success criteria for a mission and for training are distinct because the objectives assigned to these two situations are not identical. Training aims to prepare the operational readiness of the dog and the team. In operational settings, achieving the previously set objective is the success criterion for the mission. A failed mission contrasts drastically with success, because it can result in deaths, particularly for professionals searching for explosive devices. It is also characterized by the injury or the end of the operational career of the dog. Success in operational situations confirms the reliability of the canine team. It can reinforce the trust of other unit members and officers in the K9 team. Additionally, it can save time for the entire unit, facilitating in operational implementation. In scientific literature, the performance in olfactory searches is often evaluated based on speed of

---

¹⁸ Jean Foucart, "Pragmatisme et transaction. La perspective de John Dewey," *Pensée plurielle*, vol. 33–34, no. 2–3 (2013): 73–84, <https://doi.org/10.3917/pp.033.0073>.

identification, accuracy, and effort.¹⁹ Martin²⁰ and his colleagues emphasize that the speed of identification is not a performance criterion as the primary role of a detection dog is to identify the target odor. To our knowledge, no scientific publication refers to the evaluation of risks for dogs and handlers when characterizing criteria for the effectiveness and success of an olfactory search. Additionally, avoiding injuries and their consequences on the dog's career are not considered either.

Three aspects appear to be important in dog training according to the professionals: motivation to produce a behavior, reward, and repetition. The interest of dogs in performing olfactory activities or bite work is described with positively connoted vocabulary associated with positive emotions. However, conflicting interactions when retrieving the reward object also occur. This difficulty has also been noted among the handlers of the French Police Forces, National Gendarmerie.²¹ Military professionals report behaviors of provocation by the dogs. Some descriptions recall behaviors associated with playful human-dog interactions,²² during object play or chase games. It is possible that for some pairs, the refusal to release the object, moving away while looking at their handler, reflect playful proposals from the dogs. Sometimes the described behaviors recall object guarding, resource guarding²³. There is a need to further interpret and understand the behaviors observed by the handlers and the significance of these interactions for these dogs. Moreover, the prioritization of teaching "give" by some handlers from the beginning of the team building process indicates the possibility of generalizing this approach.

---

¹⁹ Emma M. Bennett, Cindy E. Hauser, and Joslin L. Moore, "Evaluating Conservation Dogs in the Search for Rare Species," *Conservation Biology*, vol. 34, no. 2 (2020): 314–325, <https://doi.org/10.1111/cobi.13431>.

²⁰ Clément Martin, Claire Diederich, and François Verheggen, "Cadaver Dogs and the Deathly Hallows: A Survey and Literature Review on Selection and Training Procedure," *Animals*, vol. 10, no. 7 (2020): 1219, <https://doi.org/10.3390/ani10071219>.

²¹ Stéphanie Michenaud, Dalila Bovet, Thierry Lamour, and Vanessa Laguette, "Coopération homme-chien et recherches olfactives dans la Gendarmerie Nationale," *Ethnozootecnie*, vol. 113 (2023).

²² Alexandra Horowitz and Julie Hecht, "Examining Dog-Human Play: The Characteristics, Affect, and Vocalizations of a Unique Interspecific Interaction," *Animal Cognition*, vol. 19, no. 4 (2016): 779–788, <https://doi.org/10.1007/s10071-016-0976-3>.

²³ Betty McGuire, Destiny Orantes, Stephanie Xue, and Stephen Parry, "Abilities of Canine Shelter Behavioral Evaluations and Owner Surrender Profiles to Predict Resource Guarding in Adoptive Homes," *Animals*, vol. 10, no. 9 (2020): 1702, <https://doi.org/10.3390/ani10091702>.

Limitations

This study explores the interactions and relationships within the French Armed Forces K9 teams. While the perspective of the handlers has been explored, that of the dogs only appears through descriptions of behaviors provided by the handlers. As actors engaged in olfactory search alongside the handlers, canine experiences and their meanings require investigation.²⁴ Another limitation concerns the absence of interviews with handlers belonging to Special Forces.²⁵ This would have been necessary to fully investigate the meanings attributed by K9 handlers to success, the expression of military virtues, and the relationships with death can thus be better understood.

Methodological limitations can also be raised. The first pertains to the information collected on the professional profiles of the participants. The rank of the military personnel interviewed was not requested. This information would have provided a refined and more precise insight into the analysis. The interviews and their transcription, as well as the coding process and analysis, were conducted by a single person. The absence of other individuals involved could have led to unintentional biases, even if all authors have discussed the results.

Perspectives

The results of this study underscore the necessity of considering human–dog relationships by contextualizing them (institution, types of missions, target odor, and specialty). This provides a broader understanding of the objectives of K9 teams and their methods of achieving them. The psychosocial approach has contributed to expanding knowledge about relationships and interactions within professional K9 teams. Furthermore, this work highlights the need to rely on handlers, who possess the knowledge and operational experience with dogs. When it comes to reflecting on and making decisions about the modalities of work, life, and interactions with dogs, their experience, knowledge, and references must be taken into account and included in decisions related to their profession.

---

²⁴ Clinton R. Sanders, "'The Dog You Deserve': Ambivalence in the K-9 Officer/Patrol Dog Relationship," *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 35, no. 2 (2006): 148–172, <https://doi.org/10.1177/0891241605283456>.

²⁵ Huck and Bier, *United we conquer: Commandos marine, ils racontent leur histoire*.

Ethics/consent

The research protocol was submitted to the Ethics Committee of the UFR SPSE of the University Paris Nanterre, which approved the project (Approval Number: 2021-04-01). The participants were informed during the study's initial presentation phase and again at the start of each interview about how they could access the study's results. The Army canine handlers, the officers, and the institution will have full access to the results (a detailed report, a written summary, and presentations either remotely or in person). This aspect, inherent to our approach, also allows for the explanation and discussion of the results and our interpretations with the professionals. It also facilitates a collective reflection on how the institution and the dog handlers can reappropriate the research and practically apply the findings.

The statements and opinions expressed in the article are solely those of the authors.

The authors report there are no competing interests to declare.

This work was supported by the Defense Innovation Agency.

Acknowledgments

We would like to extend our sincere thanks to the dog handlers and military personnel from the French Army for their participation in the interviews and for their hospitality. We express our heartfelt gratitude to the different units with which we have collaborated. We also thank CM, FD, J-LM, and CM for their insightful review.

Bibliography

- Armée, Française. *Commandement et fraternité*. Economica, 2016.
- Bardin, Laurence. *L'analyse de contenu*. Paris: Presses Universitaires de France, 2005.
- Bennett, Emma M., Cindy E. Hauser, and Joslin L. Moore. "Evaluating Conservation Dogs in the Search for Rare Species." *Conservation Biology*, vol. 34, no. 2 (2020): 314–325. <https://doi.org/10.1111/cobi.13431>.
- Bray, Emily E., Cynthia M. Otto, Monique A. R. Udell, Nathaniel J. Hall, Angie M. Johnston, and Evan L. MacLean. 2021. "Enhancing the Selection and Performance of Working Dogs." *Frontiers in Veterinary Science*, vol. 8 (2021). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fvets.2021.644431>.

- Castillo, Monique. "Existe-t-il des valeurs propres aux militaires?" *Inflexions*, vol. 30, no. 3, (2015): 151–158. <https://doi.org/10.3917/infle.030.0151>.
- Chaniotakis, Ioannis, Evangelos Diamantakos, Georgios Mantziaras, Andreas Manousoudakis, and Nikolaos Kostomitsopoulos. "Improving Military Dogs' Welfare: Is There a Place for Handlers' Beliefs and Perceptions?" *Society & Animals*, vol. 26, no. 4 (2018): 388–401. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341535>.
- Chapman, Michael T., Philip Temby, Monique Crane, Nikos Ntoumanis, Eleanor Quested, Cecilie Thøgersen-Ntoumani, Sharon K. Parker, Kagan J. Ducker, Peter Peeling, and Daniel F. Gucciardi. "Team Resilience Emergence: Perspectives and Experiences of Military Personnel Selected for Elite Military Training." *European Journal of Social Psychology*, vol. 51, no. 6 (2021): 951–968. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2795>.
- Diat, Nicolas. *Les écrivains sous les drapeaux*. Paris: Fayard, 2022.
- Farr, Brian D., Cynthia M. Otto, and Julia E. Szymczak. "Expert Perspectives on the Performance of Explosive Detection Canines: Operational Requirements." *Animals*, vol. 11, no. 7 (2021): 1976. <https://doi.org/10.3390/ani11071978>.
- Foucart, Jean. "Pragmatisme et transaction. La perspective de John Dewey." *Pensée plurielle*, vol. 33–34, no. 2–3 (2013): 73–84. <https://doi.org/10.3917/pp.033.0073>.
- Foyer, Pernilla, Anna-Maria Svedberg, Emma Nilsson, Erik Wilsson, Åshild Faresjö, and Per Jensen. "Behavior and Cortisol Responses of Dogs Evaluated in a Standardized Temperament Test for Military Working Dogs." *Journal of Veterinary Behavior*, vol. 11 (2016): 7–12. <https://doi.org/10.1016/j.jveb.2015.09.006>.
- Fugard, Andrew J. B. and Henry W. W. Potts. "Supporting Thinking on Sample Sizes for Thematic Analyses: A Quantitative Tool." *International Journal of Social Research Methodology*, vol. 18, no. 6 (2015): 669–684. <https://doi.org/10.1080/13645579.2015.1005453>.
- Goya, Michel. *Sous le feu: la mort comme hypothèse de travail*. Paris: Tallandier, 2019.
- Horowitz, Alexandra and Julie Hecht. "Examining Dog–Human Play: The Characteristics, Affect, and Vocalizations of a Unique Interspecific Interaction." *Animal Cognition*, vol. 19, no. 4 (2016): 779–788. <https://doi.org/10.1007/s10071-016-0976-3>.
- Huck, Jean and Kellian Bier. *United we conquer: Commandos marine, ils racontent leur histoire*. Paris: Solar Editions, 2023.
- Lazarowski, Lucia and David C. Dorman. "Explosives Detection by Military Working Dogs: Olfactory Generalization from Components to Mixtures." *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 151 (2014): 84–93. <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2013.11.010>.
- Lazarowski, Lucia, Lowell Waggoner, Sarah Krichbaum, Melissa Singletary, Pam Haney, Bart Rogers, and Craig Angle. "Selecting Dogs for Explosives Detection: Behavioral Characteristics." *Frontiers in Veterinary Science*, vol. 7 (2020): 1–15. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fvets.2020.00597>.
- Lefebvre, Diane, Claire Diederich, Madeleine Delcourt, and Jean-Marie Giffroy. "The Quality of the Relation between Handler and Military Dogs Influences Efficiency and Welfare

- of Dogs.” *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 104, no. 1 (2007): 49–60. <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2006.05.004>.
- Marchisio, Christian. *Les cynotechniciens de la Royale*. Toulon: Editions Méditédition, 2023.
- Martin, Clément, Claire Diederich, and François Verheggen. “Cadaver Dogs and the Deathly Hallows: A Survey and Literature Review on Selection and Training Procedure.” *Animals*, vol. 10, no. 7 (2020): 1219. <https://doi.org/10.3390/ani10071219>.
- Mathieu, Lionel and Benoît Haberschus. *Chiens et Gendarmes: une histoire partagée*. Ajaccio: SPE Barthélémy, 2021.
- McGuire, Betty, Destiny Orantes, Stephanie Xue, and Stephen Parry. “Abilities of Canine Shelter Behavioral Evaluations and Owner Surrender Profiles to Predict Resource Guarding in Adoptive Homes.” *Animals*, vol. 10, no. 9 (2020): 1702. <https://doi.org/10.3390/ani10091702>.
- McNicholas, June and Glyn M. Collis. “Dogs as Catalysts for Social Interactions: Robustness of the Effect.” *British Journal of Psychology*, vol. 91, no. 1 (2000): 61–70. <https://doi.org/10.1348/000712600161673>.
- Michenaud, Stéphanie, Dalila Bovet, Thierry Lamour, and Vanessa Laguette. “Coopération homme-chien et recherches olfactives dans la Gendarmerie Nationale.” *Ethnozootechnie*, vol. 113 (2023).
- Michenaud, Stéphanie, Dalila Bovet, Thierry Lamour, and Vanessa Laguette. “Working with Dogs in Olfactory Searches in the French Armed Forces and National Police Forces.” *Qualitative Research in Psychology*, (2024): 1–22. <https://doi.org/10.1080/14780887.2024.2338293>.
- Michenaud, Stéphanie, Dalila Bovet, Thierry Lamour, and Vanessa Laguette. “Human–Dog Trust and Cohesion within French Military Canine Teams.” *Military Psychology*, (2024): 1–16. <https://doi.org/10.1080/08995605.2024.2390253>.
- Sanders, Clinton R. “‘The Dog You Deserve’: Ambivalence in the K-9 Officer/Patrol Dog Relationship.” *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 35, no. 2 (2006): 148–172. <https://doi.org/10.1177/0891241605283456>.
- Sherman, Barbara L., Margaret E. Gruen, Beth C. Case, Melanie L. Foster, Richard E. Fish, Lucia Lazarowski, Venita DePuy, and David C. Dorman. “A Test for the Evaluation of Emotional Reactivity in Labrador Retrievers Used for Explosives Detection.” *Journal of Veterinary Behavior*, vol. 10, no. 2 (2015): 94–102. <https://doi.org/10.1016/j.jveb.2014.12.007>.
- Sinn, David L., Samuel D. Gosling, and Stewart Hilliard. “Personality and Performance in Military Working Dogs: Reliability and Predictive Validity of Behavioral Tests.” *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 127, no. 1–2 (2010): 51–65. <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2010.08.007>.
- Troisi, Camille A., Daniel S. Mills, Anna Wilkinson, and Helen E. Zulch. “Behavioral and Cognitive Factors That Affect the Success of Scent Detection Dogs.” *Compar-*

“A Dog Handler Is not a Specialized VAB Mechanic!” To Be a Human–Dog Team...

ative Cognition & Behavior Reviews, vol. 14 (2019): 51–76. <https://doi.org/10.3819/CCBR.2019.140007>.

Wael, Gaston de. *Le chien auxiliaire du combattant – dressage du chien dans toutes ses spécificités*. Le Coudray: Editions Livre d’histoire, 1925.

Zubedat, Salman, Shlomit Aga-Mizrachi, Adi Cymerblit-Sabba, Jonathan Shwartz, Joseph Fiko Leon, Shlomo Rozen, Itay Varkovitzky, Yuval Eshed, Dan Grinstein, and Avi Avital. “Human–Animal Interface: The Effects of Handler’s Stress on the Performance of Canines in an Explosive Detection Task.” *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 158 (2014): 69–75. <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2014.05.004>.

Stéphanie Michenaud – PhD student in ethology and social psychology at Paris Nanterre University (LECD), and at Picardie Jules Verne University (CRP-CPO). Having worked for over fifteen years in the realm of family and working dogs (breeding and training of guide and assistance dogs), she is particularly interested in the various aspects of human–dog relationships. E-mail: stephanie.michenaud@gmail.com.

Stéphanie Michenaud – doktorantka z etologii i psychologii społecznej na Uniwersytecie Paris Nanterre (LECD) i Uniwersytecie Picardie Jules Verne (CRP-CPO). Po ponad piętnastu latach pracy w branży psów rodzinnych i pracujących (hodowla i szkolenie psów przewodników i asystujących) swoje zainteresowania ukierunkowała w szczególności na różne aspekty relacji człowiek–pies. E-mail: stephanie.michenaud@gmail.com.

Vanessa Laguette – associate professor in Social Psychology in CRP-CPO laboratory in Amiens University. Her research focuses on health social psychology and social relation in different contexts.

Vanessa Laguette – profesor nadzwyczajny psychologii społecznej w laboratorium CRP-CPO na Uniwersytecie w Amiens. Jej badania koncentrują się na psychologii społecznej zdrowia i relacjach społecznych w różnych kontekstach.

Thierry Lamour – military vet since 1991. Specializes in working dogs, he has worked ten years at Suippes, French military working dogs unit, as chief of the vet service. He is member of the NATO experts panel in explosives detection of Military Working Dogs.

Thierry Lamour – weterynarz wojskowy od 1991 r. Specjalizuje się w psach pracujących; przez dziesięć lat pracował w Suippes – francuskiej jednostce wojskowej zajmującej się psami użytkowymi – jako szef służby weterynaryjnej. Jest członkiem panelu ekspertów NATO ds. wykrywania materiałów wybuchowych przez wojskowe psy pracujące.

Dalila Bovet – professor of ethology at the LECD (Laboratory of Ethology, Cognition and Development, LECD) of Paris Nanterre University. Her research focuses on social cognition in various species and human–animal relationships.

Dalila Bovet – profesor etologii w LECD (Laboratorium Etologii, Poznania i Rozwoju, LECD) Uniwersytetu Paris Nanterre. Jej badania koncentrują się na poznaniu społecznym różnych gatunków oraz relacjach człowiek–zwierzę.

DARIUSZ GZYRA

 <https://orcid.org/0000-0003-4659-3262>

Uniwersytet Warszawski

Wydział „Artes Liberales”

Lewica i zwierzęta Śladami krytyki

Левые и животные
По следам критики

Абстракт

Статья представляет собой попытку предварительного исследования взаимосвязей между широко понимаемой левой и прогрессивной мыслью и идеями прав животных, а также требованиями аболиционизма в защиту животных. В статье рассматриваются и анализируются различные мнения исследователей и интеллектуалов, критически оценивающих состояние отношений между человеком и другими чувствующими живыми существами, не принадлежащими к человеческому роду. Описаны идеологические основы доминирующих направлений левой мысли, существующая социальная норма и вытекающий из нее статус животных, а также их влияние на способность политического класса занимать радикальные позиции. Представлена стратегия социальных изменений, известная как прагматический аболиционизм, в рамках которой на пути к достижению конечной цели допускаются некоторые промежуточные решения. В заключение проанализированы программные требования польских левых движений.

The Left and Animals:
Tracing Critique

Abstract

This article attempts a preliminary exploration of the relationship between a broadly understood leftist and progressive thought and the ideas of animal rights, along with the demands of pro-animal abolitionism. It presents and analyzes a range of perspectives from scholars and intellectuals critically examining the state of human-animal relations. The ideological foundations of dominant forms of leftist thought are discussed, as well as the current social norm and the status of animals resulting from it, and their impact on the ability of a political class to adopt radical positions. The article also examines a social change strategy known as pragmatic abolitionism, which accepts certain interim solutions as steps toward an ultimate goal. Finally, it addresses and analyzes the scope of policy demands within the Polish left-wing circles.

Keywords: the Left, animal rights, abolitionism, social change, critical animal studies

Ключевые слова: левые, права животных, аболиционизм, социальные изменения, критические исследования животных

„Lewica jako taka pozostaje obojętna na krytykę ze strony ruchu wyzwolenia zwierząt”¹ – to zdanie Johna Sanbonmatsu, zawarte w wywiadzie opublikowanym w czasopiśmie „Anthropos. Revija za filozofijo in psihologijo” latem 2023 roku. Ten amerykański filozof jest redaktorem między innymi wydanej w roku 2011 monografii *Critical Theory and Animal Liberation*², o której Dinesh Wadiwel pisze, że była „bezprecedensowa i pozostaje wyjątkowa w badaniu powiązań między teorią lewicową a polityką prozwierzęcą”³. Zauważa jednocześnie, że Sanbonmatsu wskazywał w niej wręcz na „historyczną wrogość wielu lewicowców wobec projektu wyzwolenia zwierząt”⁴. We wstępie do wspomnianej książki filozof gorzko konkluduje, pisząc, że

Gratulujemy sobie postępu społecznego – rządów demokratycznych oraz państwowej ochrony praw obywatelskich i praw człowieka (choćby te były tylko teoretyczne lub nie w pełni bronione) – a jednocześnie nadal zniewalamy i zabijamy miliony wrażliwych stworzeń, które pod wieloma biologicznymi, a więc emocjonalnymi i poznawczymi, względami przypominają nas samych⁵.

W innym miejscu Sanbonmatsu zauważa: „Wśród głównego nurtu progresywnych aktywistów wciąż nie brakuje tych, którzy jedzą Big Maki, kupują środki do czyszczenia testowane na królikach i wykazują niewielkie zainteresowanie cierpieniem zwierząt, w ten sposób je wspierając”⁶. Rzeczywiście, dominujące ujęcia postępowości, progresywizmu i sprawiedliwości społecznej pozostają intragatunkowe – związane są z międzyludzkimi relacjami i stosunkami społecznymi. Przekonanie

¹ John Sanbonmatsu, Dinesh Wadiwel, „Hegemony, Animal Liberation, and Gramscian Praxis: An Interview with John Sanbonmatsu by Dinesh Wadiwel”, *Anthropos*, 55, no. 2 (2023): 239, <https://doi.org/10.26493/2630-4082.55.237-268>. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia cytatów obcojęzycznych pochodzą od autora niniejszego artykułu.

² *Critical Theory and Animal Liberation*, ed. John Sanbonmatsu (Lanham–Boulder–New York–Toronto–Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2011).

³ Sanbonmatsu, Wadiwel, „Hegemony, Animal Liberation, and Gramscian Praxis”, 238.

⁴ Sanbonmatsu, Wadiwel, „Hegemony, Animal Liberation, and Gramscian Praxis”, 238.

⁵ *Critical Theory and Animal Liberation*, 12.

⁶ John Sanbonmatsu, „Animal Liberation: Should the Left Care?”, *Zeta Magazine*, October (1989): 108. Cyt. za: David Nibert, *Animal Rights/Human Rights: Entanglements of Oppression and Liberation* (Lanham–Boulder–New York–Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2002).

o konieczności windykacji statusu czujących pozaludzkich zwierząt, uznania ich interesów i realizacji praw, nie stanowi dziś istotnego kryterium definicyjnego większości środowisk lewicowych. Wadiwel zauważa, że z punktu widzenia „współczesnych ruchów na rzecz praw zwierząt i weganizmu wydaje się, że istnieje niewielka lub [nie istnieje – D.G.] żadna zgodność między nimi a ruchami zorganizowanej lewicy”⁷. Socjolog David Nibert wskazuje natomiast, że

Wielu działaczy na rzecz praw obywatelskich, wyzwolenia oraz innych osób na lewicy postrzega ruch na rzecz wyzwolenia zwierząt jako oderwany od ich własnych walk i nie zdaje sobie sprawy z głębokich powiązań ekonomicznych między różnymi formami ucisku oraz ich związku z systemem kapitalistycznym⁸.

Badacz dodaje, że „twierdzenia o wspólnych cechach opresji ludzi i innych zwierząt często spotykają się z wrogością lub lekceważeniem aktywistów innych ruchów wyzwolenia”⁹. Podobną ocenę możemy znaleźć w manifestie *The American Left Should Support Animal Rights...*, w którym czytamy, że w większości przypadków postawa lewicy polega na „ignorowaniu ruchu praw zwierząt lub postrzeganiu go z podejrzliwością, a może nawet wrogością”¹⁰. Astra i Sunaura Taylor również nie mają złudzeń, zauważając, że „jeśli jest coś, co łączy ludzi po różnych stronach spektrum politycznego, to niechęć do »dziwacznych« aktywistów na rzecz praw zwierząt i wegan”, oraz że „lewicowcy rzadko angażują się w liczne problemy związane z rolnictwem zwierzęcym i często lekceważą tych, którzy to robią, lub pogardzają nimi. W tym przypadku ich poglądy są całkowicie mainstreamowe”¹¹. W podobnym duchu socjolog Bob Torres pisze o wybiórczej postawie antyhierarchicznej: „Wielu (choć nie wszyscy) na szeroko rozumianej lewicy, od progresywnych demokratów po marksistów, wydaje się gotowych zaakceptować hierarchię gatunkową, jednocześnie dążąc do odrzucenia innych hierarchii (na przykład klasowej, rasowej, płciowej czy nawet narodowej)”¹².

---

⁷ Dinesh Joseph Wadiwel, *Animals and Capital* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023), 17.

⁸ Nibert, *Animal Rights/Human Rights*, 240.

⁹ Nibert, *Animal Rights/Human Rights*, 239.

¹⁰ Anna E. Charlton, Sue Coe, Gary L. Francione, „The American Left Should Support Animal Rights: A Manifesto”, <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR> (dostęp: 30.10.2024). Manifest pierwotnie ukazał się w czasopiśmie „Animals’ Agenda” w styczniu/lutym 1993 roku.

¹¹ Astra Taylor, Sunaura Taylor, „Our Animals, Ourselves: The Socialist Feminist Case for Animal Liberation”, *Lux Magazine*, iss. 3 (2021), <https://lux-magazine.com/article/our-animals-ourselves> (dostęp: 30.10.2024).

¹² Bob Torres, *Making a Killing: The Political Economy of Animal Rights* (Oakland–Edinburg, West Virginia: AK Press, 2007), 117.

Torres ma rację: powszechność szowinizmu gatunkowego w łonie szeroko pojętej lewicy nie oznacza, że nie istnieją środowiska i osoby wyłamujące się z opresyjnego porządku ideologicznego¹³. Wystarczy podać tu przykład badaczy i badaczek związanych z krytycznymi studiami nad zwierzętami (*critical animal studies*, CAS). „Postrzegamy wyzwolenie zwierząt jako lewicowy ruch na rzecz sprawiedliwości społecznej, oparty na etycznej krytyce kapitalizmu”¹⁴, piszą Daniel O. Sayers i Justin E. Uehlein, wskazując również na wkład akademików i aktywistów krytycznych studiów nad zwierzętami¹⁵. Definiując CAS, zaznaczają, że są one „formą lewicowego aktywizmu”¹⁶, jednak łączenie tego nurtu badawczego – a właściwie postawy społecznej, której częścią jest aktywność badawcza – ze *stricte* lewicową tożsamością nie jest aż tak oczywiste. Na przykład w próbie wyjaśnienia założeń i pryncypiów CAS,

¹³ W artykule z konieczności pomijam analizę prób łączenia myśli marksistowskiej z postawą prozwierzęcą. Alasdair Cochrane syntetycznie opisuje je na podstawie prac Katherine Perlo, Barbary Noske i Teda Bentona. Patrz: Alasdair Cochrane, *An Introduction to Animals and Political Theory* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 93–114. Jednocześnie gorzko zauważa: „Nie oznacza to jednak, że wśród marksistów nastąpił znaczący oddolny ruch na rzecz rozszerzenia i promowania sprawiedliwości dla zwierząt pozaludzkich. W rzeczywistości wielu na lewicy utrzymuje, że troska o zwierzęta to forma dekadentckiej moralności burżuazyjnej, która odciąga energię i uwagę od walki z wyzyskiem i alienacją generowanymi przez kapitalizm”. Cochrane, *An Introduction*, 114. Dziś do trójcy Cochrane’a z pewnością trzeba by było dopisać między innymi Wadiwela, który zauważa, że „uwzględnienie zwierząt w lewicowej teorii napotyka na szereg wyzwań, w tym, być może przede wszystkim, jawnie antropocentryczne dziedzictwo teoretyczne, które odnajdujemy u Marksa”, jednocześnie wskazując wybrane tropy myśli marksistowskiej próbujące przewalczyć to dziedzictwo. Wadiwel, *Animals and Capital*, 21.

¹⁴ Daniel O. Sayers, Justin E. Uehlein, „Animal Emancipation and Historical Archaeology: A Pairing Long Overdue”, in *Critical Animal Studies: Toward Trans-Species Social Justice*, eds. Atsuko Matsuoka and John Sorenson (London–New York: Rowman & Littlefield International, 2018), 119.

¹⁵ Trudno tu wyczerpująco opisać aktywności w ramach istniejących od ponad 20 lat CAS, ale warto wskazać na wybrane, które podpowiadają, o jakiego rodzaju wkładzie można mówić. Zaznaczyły swą obecność organizacje takie jak choćby The Institute for Critical Animal Studies (ICAS), z oddziałami na wszystkich kontynentach oprócz Antarktydy, European Association for Critical Animal Studies (EACAS) oraz The North American Association for Critical Animal Studies (NAACAS). Mamy do czynienia z próbami sieciowania poszczególnych badaczy i badaczek, a także osób aktywistycznych, jak to ma miejsce na przykład w ramach Lund University Critical Animal Studies Network (LUCASN) lub The Post-Anthropocentric and Critical Animals Studies Research Group (PACAS), związanej z Uniwersytetem Kolumbii Brytyjskiej. Organizowane są konferencje, sympozja, warsztaty, panele dyskusyjne, kluby czytelnicze i projekcje filmów, a LUCASN aktywnie wspiera funkcjonowanie recenzowanego czasopisma „Politics and Animals”. W 2007 roku powstało recenzowane czasopismo „Journal for Critical Animal Studies” (JCAS), działające wcześniej przez 4 lata jako „The Animal Liberation Philosophy and Policy Journal”, ukazuje się też „Revista Latinoamericana de Estudios Críticos Animales”, czasopismo związane z Instituto Latinoamericano de Estudios Críticos Animales (ILECA). Wydano wiele monografii, między innymi w seriach: Critical Animal Studies (Brill), Radical Animal Studies and Total Liberation (Peter Lang) oraz Critical Animal Studies and Theory (Lexington Books).

¹⁶ Sayers, Uehlein, „Animal Emancipation and Historical Archaeology”, 119.

której dokonują Anthony J. Nocella II i Amber E. George¹⁷, nie ma bezpośredniego odniesienia do pojęcia lewicy. Powołują się oni na ważne źródła – definicję sformułowaną przez The Institute for Critical Animal Studies (ICAS), a także na jeden z tekstów założycielskich nurtu, opublikowany w roku 2007 na łamach czasopisma „Journal for Critical Animal Studies”, zawierający dziesięć zasad CAS¹⁸. Niezależnie od tego można mówić, że istnieją punkty wspólne spektrów krytycznych studiów nad zwierzętami i lewicowości. Nawet jeśli ta ostatnia nie zawsze jest w materiałach CAS – które wpisują się w myśl anarchistyczną – przywoływana bezpośrednio. Pewne bazowe wartości we wspomnianych dziesięciu zasadach dałoby się nazwać lewicowymi. Mówi się tam o konieczności antykapitalizmu, choć – to charakterystyczne rozszerzenie – sytuuje się ten postulat w ogólniej rozumianej antyhierarchicznej polityce. Mowa jest o demontażu struktur wyzysku, dominacji i ucisku oraz o konieczności solidarnej walki różnych środowisk przeciwko opresji. Inne wartości zapewne w różnym stopniu dałoby się wyprowadzić z lewicowej logiki, gdyby udało się przekroczyć format tradycyjnego humanizmu.

Właśnie przywiązanie lewicy do humanizmu uważa Will Kymlicka, współautor wydanej również w Polsce książki *Zoopolis. Teoria polityczna praw zwierząt*¹⁹, za powód, dla którego „aktywiści na rzecz praw zwierząt pozostają sierotami lewicy”²⁰. Humanizm to, jak twierdzi badacz, przekonanie, że „wartość człowieczeństwa polega właśnie na jego odmienności od zwierzęcości”, przy czym ta odmienność ma sprawiać, że jesteśmy lepsi, a więc „posiadamy wewnętrzną wartość i przysługują nam podstawowe prawa”. Dodaje, że przy tym podejściu wartość ludzkiego życia „nie wynika z tego, co dzielimy z innymi zwierzętami”, a przeciwnie, opiera się „na naszych »typowo ludzkich« cechach, takich jak racjonalność, moralność czy autonomia”. Jako że „humanizm jest powiązany z hierarchią gatunkową” i chodzi w nim „o wyniesienie człowieka ponad zwierzę”, Kymlicka sądzi, że w jego miejsce powinno się raczej używać określenia „ludzki suprematyzm”²¹. Trudność wyjścia z tej sytuacji związana jest ze strategią – istotnej dla lewicy – walki z dehumanizacją

¹⁷ Anthony J. Nocella II, Amber E. George, „Introduction: From Fascism to Total Liberation: Getting to Know the Justice, Equity, Diversity, and Inclusion (JEDI) Framework”, in *Critical Animal Studies and Social Justice: Critical Theory, Dismantling Speciesism, and Total Liberation*, eds. Anthony J. Nocella II and Amber E. George (Lanham–Boulder–New York–London: Lexington Books, 2022), 4–7.

¹⁸ Steve Best et al., „Introducing Critical Animal Studies”, *Journal for Critical Animal Studies*, vol. 1, no. 1 (2007): 4–5, <http://www.criticalanimalstudies.org/wp-content/uploads/2009/09/Introducing-Critical-Animal-Studies-2007.pdf> (dostęp: 30.10.2024).

¹⁹ Sue Donaldson, Will Kymlicka, *Zoopolis. Teoria polityczna praw zwierząt*, przeł. Maria Wańkowiczowa i Michał Stefański (Warszawa: Wydawnictwo Oficyna 21, 2019).

²⁰ Will Kymlicka, „Human Supremacism: Why Are Animal Rights Activists Still the ‘Orphans of the Left?’”, *The New Statesman*, 30.04.2019, <https://www.newstatesman.com/politics/2019/04/human-supremacism-why-are-animal-rights-activists-still-the-orphans-of-the-left-2> (dostęp: 30.10.2024).

²¹ Kymlicka, „Human Supremacism”.

osób ludzkich poddanych opresji. Strategia ta jest suprematystyczna w tym sensie, że w obronie człowieczeństwa broni nienegocjowanej wyjątkowości człowieka i zrywa z kontinuum ludzko-pozaludzkim. Z kolei z perspektywy praw zwierząt zabiega się u uznanie tej ciągłości, podkreślając międzygatunkową wspólnotę znaczących moralnie cech istot. Przykładowo, w klasycznej teorii praw zwierząt Toma Regana argument na rzecz praw zwierząt pozaludzkich przyjmuje postać warunkową i polega na uznaniu międzygatunkowego kontinuum: jeśli zakładamy, że z określonych powodów (cech) ludzie mają prawa moralne, ujęte następnie w prawodawstwie, to przynajmniej niektóre inne zwierzęta również powinny je posiadać, jeśli dzielą z nami te cechy²². Także współczesny polityczny sentientyzm²³ odrzuca ludzki separatyzm (i suprematyzm), przyjmując, że nie tyle przynależność do gatunku ludzkiego, ile posiadanie cechy zdolności do odczuwania powinno skutkować włączeniem już nie tylko do wspólnoty moralnej, ale i społeczno-politycznej. Warto pamiętać, że w podobnych strategiach afiliacyjnych za kluczową cechę będącą podstawą ochrony uznaje się właściwość występującą przede wszystkim w świecie istot pozaludzkich. To człowiek „równa” do czegoś, co go przekracza, nie mówiąc o tym, że ewolucyjnie go poprzedzało. W tym porządku myśli człowieczeństwo może być postrzegane jako jedna z ekspresji zwierzęcości (lub sensytywności). Idąc dalej: można sobie wyobrazić walkę z dehumanizacją poprzez podniesienie statusu zwierząt pozaludzkich (przynajmniej tych, które są zdolne do odczuwania) – tak, aby uruchamiający proces dehumanizacyjny utracili możliwość dewaluacji człowieka ku zwierzęciu.

„To, jak zmienimy dominujące błędne wyobrażenie o zwierzętach – a nawet, czy w ogóle je zmienimy – jest w dużej mierze kwestią polityczną”²⁴ – do tej myśli Regana sprzed ponad 40 lat należy bezustannie wracać. Kto i w ramach jakiej polityki zajmuje się dziś śmiało i konsekwentnie zmianą statusu czujących zwierząt pozaludzkich, dając pośrednio narzędzia rugowania praktyk dehumanizacyjnych²⁵ z relacji międzyludzkich? Część wspomnianych wcześniej zasad CAS zawiera myśli, które są niedoreprezentowane w lewicowych środowiskach i nieobecne w programach partyjnych, ale brakuje ich również w kręgach aktywistycznych działających

²² Tom Regan, *The Case for Animal Rights* (Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 2004), xvi, liii, 399. Innymi słowy, podmiotem życia jako beneficjentem praw mogą być w teorii Regana zwierzęta należące do wielu gatunków, w tym ludzie.

²³ Emblematycznym przykładem politycznego sentientyzmu jest koncepcja sentientystycznej demokracji kosmopolitycznej. Patrz: Alasdair Cochrane, *Sentientist Politics: A Theory of Global Inter-Species Justice* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

²⁴ Regan, *The Case for Animal Rights*, 399.

²⁵ Precyzyjniej: części praktyk dehumanizacyjnych. Oprócz wektora zwierzęcego korzysta się w ich ramach z innych: dehumanizacji ku rzeczy (uprzedmiotowienie) lub ku postaciom nierzeczywistym (Rosjanie jako „orkowie” podczas wojny w Ukrainie). Rzadziej jako formę dehumanizacji postrzega się ubóstwienie.

na rzecz ludzkich grup wykluczonych i poddanych opresji. „Zwolennicy różnych ruchów na rzecz sprawiedliwości społecznej rutynowo wyrażają wzajemne wsparcie – organizacje feministyczne często okazują poparcie dla Black Lives Matter, praw imigrantów czy praw osób homoseksualnych”, zauważa Kymlicka, dodając jednak, że „organizacje walczące o prawa zwierząt pozostają poza tym kręgiem progresywnej solidarności”²⁶. Tak więc zasada CAS, mówiąca o holistycznym rozumieniu zależności pomiędzy różnymi formami opresji, ale z uwzględnieniem szowinizmu gatunkowego, rzadko jest podstawą postulatów i wskazaniem politycznym poza samym ruchem prozwierzęcym. Podobnie jest w przypadku – traktowanej jako niezbędna w ramach CAS – polityki „totalnego wyzwolenia”, związanej z przekonaniem o nierozzerwalności wyzwolenia ludzi i zwierząt pozaludzkich, a wreszcie: odejścia od binarnej opozycji człowiek – zwierzę²⁷.

„Przez dziesięciolecia korporacyjni gracze działali skrycie, aby oddzielić ruch na rzecz praw zwierząt od innych postępowych spraw, by móc go łatwiej pokonać”²⁸ – piszą Astra i Sunaura Taylor. Twierdzą, że wyłączenie kwestii praw zwierząt z – by użyć słów Kymlicki – „kręgu progresywnej solidarności” można czytać również jako sukces przemysłów czerpiących ogromne profity z wykorzystania zwierząt pozaludzkich. Jedną z taktyk tych antydemokratycznych, korporacyjnych graczy ma być demonizacja aktywistów i przedstawianie ich jako zagrażających interesom ludzi. Ulegli tej narracji progresywiści przyjmują zdaniem autorek „obraz aktywistów na rzecz zwierząt jako marginalnych i skrajnych – jako osób, które bardziej troszczą się o życie śledzi niż o środki do życia rybaków”. W rezultacie, jak podsumowują badaczki, progresywne środowiska „mają tendencję do ignorowania tych kwestii, podczas gdy zwykli lewicowcy zbyt często dołączają do chóru pogardy i lekceważenia skierowanego wobec aktywistów oraz ruchów poświęconych ograniczaniu eksploatacji zwierząt”²⁹. Separatyzm – tym razem rozumiany jako kurczowe trzymanie się wyłącznie międzyludzkiego wymiaru sprawiedliwości społecznej – ma być więc efektem polityki „dziel i rządź”, wynikającej z kapitalistycznych uwarunkowań. Jej ofiarami mają być nie tylko czujące zwierzęta pozaludzkie oraz środowiska zabiegające o ograniczenie ich krzywdy, ale i sama lewica, a szerzej: progresywiści, a właściwie – grupy ludzi, na rzecz których działają. Nibert wskazuje, że „wysiłki mające na celu oddzielenie uczestników ruchów społecznych od spraw związanych ze zwierzętami w rzeczywistości wzmacniają ideologiczne uzasadnienie dla ucisku”³⁰ jako

²⁶ Kymlicka, „Human Supremacism”.

²⁷ Best et al., „Introducing Critical Animal Studies”, 4–5.

²⁸ Astra Taylor, Sunaura Taylor, „If the Left is Serious about Saving Democracy, There’s One More Cause to Add to the List”, Vox, 07.08.2024, <https://www.vox.com/future-perfect/363069/supreme-court-chevron-loper-bright-animal-rights-meat-left> (dostęp: 30.10.2024).

²⁹ Taylor, Taylor, „If the Left is Serious about Saving Democracy”.

³⁰ Nibert, *Animal Rights/Human Rights*, 241.

takiego. Za podobnymi rozważaniami stoi przekonanie³¹, że różne formy opresji są współzależne i wzajemnie się wzmacniają³², a oddanie pola agresywnemu i korporatyzowanemu sektorowi biznesowemu powoduje erozję demokracji i osłabia możliwości regulacyjne. Żeby można było liczyć na sukces ruchów progresywnych, muszą one, zdaniem Astry i Sunaury Taylor, poszerzyć spektrum swojego zainteresowania o prawa zwierząt. Pomoże to „zmierzyć się z wieloma pilnymi wyzwaniami naszych czasów – od walki ze zmianami klimatu i ochrony zdrowia publicznego, po ograniczanie korporacyjnej władzy i zachowanie wolności obywatelskich”³³. W rozmyślaniach auterek zawarta jest jeszcze jedna interesująca obserwacja: to nie lewica, a prawica jest siłą polityczną, która wydaje się rozumieć współzależność kwestii społecznych w wymiarze więcej niż ludzkim. Dlatego jej krytyka praw zwierząt jest częścią pakietu wrogości, również wobec działaczy środowiskowych, imigrantów, osób nieheteronormatywnych i transpłciowych, feministek i niekonserwatywnych środowisk akademickich, by wymienić tylko niektórych jej adresatów.

³¹ Kymlicka: „Nie musimy poświęcać zwierząt, aby bronić praw i godności kobiet, mniejszości rasowych czy osób z niepełnosprawnościami. W rzeczywistości walka przeciwko hierarchii gatunkowej i walka przeciwko hierarchiom wewnątrzgatunkowym wzajemnie się wspierają, a nie wykluczają”. Kymlicka, „Human Supremacism”. Emily Atkin w artykule o konieczności wpisania praw zwierząt w programy lewicy pisze: „Kluczowe elementy współczesnej agendy progresywnej – ochrona środowiska, ochrona społeczności marginalizowanych, powstrzymywanie niekontrolowanej kapitalistycznej eksploatacji planety i jej mieszkańców oraz poszerzanie definicji ofiary – nakładają się na kwestię praw zwierząt”. Emily Atkin, „Why Animal Rights Is the Next Frontier for the Left”, *The New Republic*, 14.03.2019, <https://newrepublic.com/article/153302/animal-rights-next-frontier-left> (dostęp: 30.10.2024). Bob Torres zauważa: „Nasza dominacja nad zwierzętami jest spleciona z naszą dominacją nad innymi ludźmi”. Torres, *Making a Killing*, 85. Nibert pisze: „Opresja różnych deprecjonowanych grup w społeczeństwach ludzkich nie jest niezależna i niepowiązana; uwarunkowania, które prowadzą do różnych form opresji, są ze sobą zintegrowane w taki sposób, że wyzysk jednej grupy często potęguje i zaostrza złe traktowanie innej”. Nibert, *Animal Rights/Human Rights*, 4. W artykule Taylor i Taylor czytamy: „Postępowcy muszą być wrażliwi na to, w jaki sposób szowinizm gatunkowy, czyli przekonanie o wyższości ludzi, wzmacnia inne formy ludzkiej hierarchii, w tym rasizm, kolonializm, ableizm i seksizm”. Taylor, Taylor, „If the Left is Serious about Saving Democracy”. Barbara Noske ujmując to w następujący sposób: „Przyjęcie nieeksploatacyjnej, intersubiektywnej postawy wobec innych ludzi, przy jednoczesnym traktowaniu zwierząt jak przedmiotów, jest nie do obrony. Eksploatacja zwierząt nie może być tolerowana bez naruszenia zasady intersubiektywności”. Barbara Noske, *Beyond Boundaries: Humans and Animals* (Montreal–New York–London: Black Rose Books, 1997), 38. Podobne głosy można by mnożyć.

³² Istotnym dopełnieniem myśli interseksjonalnej jest zwrócenie uwagi przez Wadiwela na antagonizującą pozycję zwierząt pozaludzkich. Nie mogąc rozwinąć tu tego wątku, odsyłam do jego książki *Animals and Capital...*, w której pisze: „Analiza interseksjonalna pozwala zrozumieć, gdzie podmioty są umiejscowione w obrębie pola władzy, i być może opracować strategię z odpowiednimi ruchami społecznymi, które budują sojusze uwzględniające to pole. To istotny polityczny i strategiczny warunek dla działań na rzecz zwierząt. Ale czy same krowy domagają się czegoś o wiele bardziej radykalnego? Czy to oznacza, że obrońcy zwierząt muszą nieustannie stawiać żądania wykraczające poza te sformułowane przez inne ruchy lewicowe, ponieważ muszą również mierzyć się ze strukturalnym antagonizmem kształtującym relacje ludzi i zwierząt?”. Wadiwel, *Animals and Capital*, 53.

³³ Taylor, Taylor, „If the Left is Serious about Saving Democracy”.

Paradoksalna – większa od lewicowej – spójność poglądów po prawej stronie sceny politycznej nie musi zresztą wiązać się ze statusem lewicy jako ofiary manipulacji sił stojących za *the animal industrial complex*, by użyć określenia zaproponowanego przez antropolożkę i filozofkę Barbarę Noske³⁴. Kompleks ów stanowi zintegrowaną strukturę, składającą się z „rządu, instytucji naukowych i różnych interesów korporacyjnych”, funkcjonujących jednocześnie w wielu dziedzinach: „rolnictwa, biotechnologii, rozrywki, medycyny, przemysłu zoologicznego, farmaceutycznego, spożywczego, wiwisekcji, handlu dziką fauną oraz innych branż opartych na wykorzystywaniu zwierząt”³⁵. Nibert zauważa, że niechęć lewicy do zaakceptowania ruchu na rzecz wyzwolenia zwierząt wynika również „z obaw strategicznych”, gdyż sądzi się często, że „już samo edukowanie i mobilizowanie opinii publicznej wokół kwestii związanych z uciskiem ludzi jest ogromnym wyzwaniem”, zatem próby „wzbudzenia współczucia i działań na rzecz tych, którzy znajdują się »na dole« porządku społecznego”, są dodatkowym – i zbyt dużym, by się na niego narażać – utrudnieniem³⁶. Podejście Niberta wciąż zakłada jednak, że lewica (i szerzej: środowiska wrażliwe społecznie) rozumie problem systemowego krzywdzenia zwierząt, ale sądzi, że sytuacja wymusza jego marginalizację. To optymistyczne założenie.

O marginalizacji kwestii sprawiedliwości społecznej w wymiarze więcej niż ludzkim można mówić przede wszystkim w kontekście tak zwanej klasy politycznej. Można ją rozumieć jako „ogół ludzi biorących stale aktywny udział w życiu politycznym i zajmujących się, aktualnie lub potencjalnie, sprawowaniem rządów”³⁷. Lewicowa klasa polityczna tkwi w wygodnym, wąsko rozumianym pragmatyzmie³⁸, który polega na „podejmowaniu tylko takich działań, które są skuteczne i przynoszą konkretne korzyści”³⁹. Jest on wąsko rozumiany, ponieważ jego perspektywa jest

³⁴ Noske, *Beyond Boundaries*, 22–39.

³⁵ John Sorenson, „Introduction. Thinking the Unthinkable”, in *Critical Animal Studies: Thinking the Unthinkable*, ed. John Sorenson (Toronto: Canadian Scholars’ Press, 2014), xiii. Kim Stallwood określa go jako „akumulację interesów odpowiedzialnych za zinstytucjonalizowaną eksploatację zwierząt”. Kim Stallwood, „Animal Rights: Moral Crusade or Social Movement?”, in *Critical Animal Studies: Thinking*, 299.

³⁶ Nibert, *Animal Rights/Human Rights*, 242.

³⁷ „Klasa polityczna”, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/klasa-polityczna;3922695.html> (dostęp: 30.10.2024). Wybrałem tę definicję, ponieważ mowa jest w niej również o aktywności potencjalnie rządzących. Inne ujęcia mogą być węższe. Klasa polityczna może być rozumiana na przykład jako „zbiorowość monopolizująca sprawowanie władzy i czerpiąca korzyści z tego tytułu, jednocześnie będąca w stanie podporządkować sobie w sposób mniej lub bardziej legalny, z mniejszym lub większym użyciem przemocy, całą resztę społeczeństwa, które ulega jej kierowaniu i kontroli”. Lech Mażewski, „Krytyka marksistowskiej koncepcji typu i formy państwa”, *Państwo i Społeczeństwo*, 9, nr 3 (2009): 184.

³⁸ Używam tego słowa w znaczeniu potocznym, pamiętając, że ma ono związek również z określonym nurtem filozoficznym.

³⁹ „Pragmatyzm”, Wielki słownik języka polskiego, 01.09.2018, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/27145/pragmatyzm> (dostęp: 30.10.2024).

krótkoterminowa. Natomiast wyraźna – związana z przyjęciem perspektywy praw i skutkująca abolicją – zmiana statusu zwierząt pozaludzkich to bez wątpienia projekt długoterminowy. Chodzi tu o zmianę skutkującą ich pełną systemową ochroną, delegalizacją wszelkich krzywdzących praktyk, poszanowaniem praw i nową normą społeczną relacji międzygatunkowych, realizującą się również poprzez jednostkowe decyzje i wybory ludzi. Z natury rzeczy nie da się dokonać – na tym etapie – ostatecznej ewaluacji wielu działań prozwierzęcych o charakterze proabolicjonistycznym, a więc odnoszących do celu znacznie oddalonego w czasie. Nie oznacza to, że działania takie nie mogą być prowadzone skutecznie i korzystnie dla zwierząt, jednak trzeba wobec nich stosować inne kryteria oceny. Można powiedzieć, że prozwierzęcy abolicjonizm redefiniuje pragmatyzm, poszerzając jego znaczenie w sposób, który obejmuje także działania o zadowalającym prawdopodobieństwie długoterminowej skuteczności. Innymi słowy, doraźność tych działań – choć pozornie jest tu sprzeczność – da się oceniać w dwóch perspektywach: krótkoterminowej i długoterminowej. Działania proabolicyjne (przybliżające realizację abolicji) również mogą wynikać z potrzeby chwili i być w danym momencie wystarczające oraz zadowalające. W kontekście tych rozważań istotne jest rozróżnienie, którego dokonuje filozof David Sztybel, gdy mówi o sprzyjaniu (*conduciveness*) i przyczynowości (*causation*): „w przyczynowości, jeśli A powoduje B, to obecność A gwarantuje wystąpienie B. W przypadku sprzyjania, jeśli A sprzyja B, to A może zwiększać prawdopodobieństwo wystąpienia B, w połączeniu z innymi czynnikami, ale nie gwarantuje, że B faktycznie nastąpi”⁴⁰. Co może sprzyjać przyszłej abolicji, nie jest przy tym domeną wiary, i choć ewaluację danego działania trzeba odłożyć na później, repertuar tworzenia warunków sprzyjających abolicji da się tworzyć racjonalnie, zgodnie z najlepszą wiedzą i nabytym doświadczeniem. „Podręczniki nie »powodują« uczenia się, ale często sprzyjają temu procesowi w połączeniu z innymi czynnikami”⁴¹ – pisze Sztybel, dodając, iż

pragmatyzm w kwestii praw zwierząt sugerowałby, że powinniśmy wybierać to, co w danym momencie jest najbliższe prawom zwierząt i najlepsze dla nich w perspektywie krótkoterminowej, a jednocześnie maksymalnie sprzyjające realizacji praw zwierząt w dłuższej perspektywie⁴².

Trzeba dodać, że od dawna istnieją koncepcje tak zwanego pragmatycznego abolicjonizmu⁴³, a więc postawy łączącej postulat abolicji, związanej z projektem

⁴⁰ David Sztybel, „Animal Rights Law: Fundamentalism versus Pragmatism”, *Journal for Critical Animal Studies*, vol. 5, iss. 1 (2007): 10.

⁴¹ Sztybel, „Animal Rights Law”, 11.

⁴² Sztybel, „Animal Rights Law”, 25.

⁴³ Dariusz Gzyra, „Odmiany abolicjonizmu. Zarys nowej klasyfikacji”, w *Ludzkie, nie-ludzkie, arcyzwierzęce. Animalocentryzm?*, red. Joanna Roś i Kamil M. Wieczorek (Siemianowice Śląskie:

dogłębnego przemodelowania życia społecznego i kultury, ze zgodą na niektóre ograniczone zmiany na rzecz zwierząt – o ile można rozsądnie oczekiwać, że przybliżą one abolicję.

Przykładem działania zgodnego z duchem pragmatycznego abolicjonizmu (i jednocześnie stosunkowo nietrudnego do akceptacji przez część europejskiej lewicy) może być poparcie niektórych kampanii jednotematycznych, ostro krytykowanych jako szowinistyczne i kontrproduktywne w ramach skrajnego abolicjonizmu⁴⁴. Da się na przykład wskazać sensowne powody zaangażowania w kampanie na rzecz delegalizacji przemysłu futrzarskiego w poszczególnych krajach Europy, pomimo że – z oczywistych względów, wszak proces ten rozpoczął się stosunkowo niedawno i wciąż jest w toku⁴⁵ – nie da się dziś zakończyć ewaluacji takich działań i potwierdzić danymi ich proabolicjonistycznego potencjału. Przede wszystkim, wydaje się, że w obecnej sytuacji nie da się odesłać przemysłu futrzarskiego do historii w inny sposób niż poprzez kampanie jednotematyczne. A zakończenie go musi być częścią abolicjonistycznego projektu. Promocja weganizmu (którego częścią jest sprzeciw wobec wykorzystywania zwierząt dla futer) i akcje edukacyjne na temat wartości reprezentowanych przez abolicjonizm nigdzie i nigdy nie przyniosły porównywalnych efektów. Kolejny wyłom w wykorzystywaniu ciał zwierząt jako odzieży i przypiecztowanie zmiany kulturowej przyjęciem unijnych standardów

---

Wydawnictwo Leimak, 2016), 107–130. W artykule opisane są wybrane historyczne ujęcia myśli, którą można przyporządkować do nurtu pragmatycznego abolicjonizmu. Kim Stallwood słusznie zauważa, że większość – o ile nie wszystkie – ruchów społecznych boryka się z problemem napięcia pomiędzy abolicją i regulacją opresyjnych struktur. I że błędem jest przedstawianie ich jako wyboru wykluczającego się wzajemnie. Jak twierdzi, „oba podejścia są potrzebne”, a wyzwanie polega na „nauczeniu się, jak jednocześnie i komplementarnie zarządzać strategiami”. Kim Stallwood, „The Politics of Animal Rights Advocacy”, *Relations. Beyond Anthropocentrism*, vol. 1, no. 1 (2013): 56, <https://doi.org/10.7358/rela-2013-001-stal>.

⁴⁴ Gary L. Francione, Anna Charlton, *Animal Rights: The Abolitionist Approach* (Newark: Exemplar Press, 2015), 39–62.

⁴⁵ W „Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej” czytamy, że „17 państw członkowskich przyjęło zakazy lub częściowe zakazy hodowli zwierząt futerkowych (z różnym zakresem stosowania i różną datą rozpoczęcia stosowania)”. Komunikat Komisji w sprawie europejskiej inicjatywy obywatelskiej (EIO) „Europa wolna od futer” („Fur Free Europe”) (C/2023/1559), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52023XC01559> (dostęp: 30.10.2024). Późniejsze dane wskazują już na 22 państwa. Por. „Wraca temat zakazu hodowli zwierząt na futra. Polska może dołączyć do 22 krajów z podobnymi ograniczeniami”, ngo.pl, 30.10.2024, <https://publicystyka.ngo.pl/wraca-temat-zakazu-hodowli-zwierzat-na-futra-polska-moze-dolaczyc-do-22-krajow-z-podobnymi-ograniczeniami> (dostęp: 30.10.2024). Natomiast organizacja Otwarte Klatki wspominała o 26 państwach europejskich, które wprowadziły zakaz całkowity lub częściowy, w tym będący na etapie okresu przejściowego, a także w których nie ma zakazu, ale i nie ma ferm. Asia Stiller, „Kto jest pionierem, a kto wciąż zwleka – co się dzieje z zakazem hodowli zwierząt na futra w Europie”, Otwarte Klatki, 02.12.2022, <https://www.otwarteklatki.pl/blog/kto-jest-pionierem-a-kto-wciaz-zwleka-co-sie-dzieje-z-zakazem-hodowli-zwierzat-na-futra-w-europie> (dostęp: 30.10.2024).

prawnych w tym względzie mogą dać stronie społecznej poczucie sprawczości i ułatwić jej zajęcie się innymi aspektami krzywdzenia zwierząt. Nie bez znaczenia jest także zdobycie przez nią wiedzy z zakresu praktyki zmiany społecznej, na przykład procesu legislacyjnego, zdolności budowania koalicji, utrzymywania zaangażowania osób aktywistycznych lub strategii perswazyjnych. Oprócz tego postępująca stopniowo delegalizacja eksploatacji dla futer, choćby tylko w obrębie Unii Europejskiej, stworzy precedens, do którego będzie się można odwołać w dalszych działaniach ochronnych. Ten mechanizm jest już dziś stale i z powodzeniem wykorzystywany, na przykład wówczas, gdy wprowadzając kolejne zakazy w poszczególnych państwach, ruch prozwierzęcy powołuje się na powiększającą się pulę już wprowadzonych. Zakaz częściowy (lokalna delegalizacja działania) wydaje się sprzyjać mnożeniu kolejnych zakazów o tym charakterze, a ich mnogość – zakazowi bardziej ogólnemu (delegalizacja na poziomie Unii Europejskiej, która z kolei może promieniować na pozostałe kraje Europy i dalej). Taka jest logika gradualizmu w procesie zmiany społecznej, jedyne go trybu przemian dostępnego ruchowi prozwierzęcemu: sukcesy połowiczne poprzedzają końcowy, podobnie jak wygrane bitwy składają się na wygraną wojnę. Dodatkowo, każdy akt społecznej zgody na wprowadzenie zakazu, ograniczającego przecież nie tylko tak zwaną wolność gospodarczą, ale i swobodę korzystania z produktów konsumenckich, jest istotny. Oficjalne, systemowe zaprzestanie krzywdzenia czujących zwierząt pozaludzkich musi na pewnym etapie zostać skodyfikowane w prawodawstwach. Nie da się w przyszłości zrealizować założeń abolicjonizmu bez użycia zakazu jako wyniku konsensusu społecznego (lub zamiast zakazu – użycia innego systemowego rozwiązania, odzwierciedlającego powszechne przekonanie o niedopuszczalności danej praktyki). Zasadność i dobroczynność podobnych ograniczeń, jako formy regulacji życia społeczno-gospodarczego, najlepiej wytłumaczyć na podstawie tych, które odzwierciedlają powszechnie wyznawane wartości. Zakaz przemysłu futrzarskiego wzbogaciłby katalog takich rozwiązań i mógłby posłużyć jako kolejny przykład do naśladowania, w ramach mechanizmu wykorzystującego zasadę „podobne traktuj podobnie”. Co istotne, zakazy prawne dotyczące różnych praktyk i produktów, a związane z różnymi gatunkami zwierząt, funkcjonują od lat. Są tradycyjną częścią porządków społecznych. Jednak wprowadzanie nowych jest dodatkowym sygnałem społecznym: stan istniejący nie jest optymalny, proces zmiany społecznej i ewolucji moralnej jeszcze się nie zakończył, przeszłość i tradycje mogą być również powodem zażenowania oraz stanowić katalog wzorów kulturowych, które wyszły z użycia – tego rodzaju przekonania są niezbędne dla realizacji abolicjonizmu w kontekście czujących pozaludzkich zwierząt. Ważnym zastrzeżeniem byłoby jednak, żeby – przyjmowane z konieczności – rozwiązania połowiczne nie niosły jednoznacznego przekazu, że są wystarczające. Żeby maksymalizować ich potencjał sprzyjania – by użyć nomenklatury, do której odwołał się Szybel. Działania regulatorskie powinny stanowić medium odpowiednio dawkowanego przekazu

abolicjonistycznego lub przynajmniej być uzupełnione o funkcjonujące w przestrzeni publicznej równolegle, i dopełniające je, idee o radykalniejszym charakterze. Ktoś musi podpowiadać konieczność kolejnych reform, dbać o ich postęp, gromadzić je wreszcie w zapasie – w ramach teorii, programów, wizji i wyobraźni.

Lewicowa klasa polityczna rzadko jawnie odwołuje się do wartości i postulatów abolicjonizmu, sporadycznie tylko dodając je do dyskursu publicznego. Ugrupowania polityczne mające ambicję co najmniej współrządzenia nie wyrażają przekonania o konieczności oficjalnego, systemowego odejścia od wszelkich ideologii i praktyk krzywdzących czujące zwierzęta pozaludzkie. Skupienie na krótkoterminowej perspektywie, a więc na korektach systemu eksploatacji zwierząt, jest z pewnością związane również z charakterem współczesnej partyjnej gry politycznej w ramach nieautorytarnych systemów. Truizmem jest stwierdzenie, że retoryka tej gry, a także praktyka i programy są uwarunkowane logiką procesu wyborczego. Skoro zaledwie niewielka część osób uprawnionych do głosowania ma poglądy abolicjonistyczne, znajduje to odzwierciedlenie w charakterystyce aksjologicznej i ideologicznej ugrupowań pretendujących do rządzenia i uwikłanych w proces wyborczy oraz sprawujących władzę w jego wyniku. Jakkolwiek trudno o precyzyjne statystyki, wystarczy spojrzeć na szacowaną liczbę wegan i weganek. Weganizm może być (w pewnym stopniu) wskaźnikiem poglądów abolicjonistycznych. Raport *An Exploration into Diets around the World*, przygotowany w 2018 roku przez międzynarodową grupę badawczą Ipsos, na podstawie badań w 28 krajach podaje, że osoby wegańskie stanowią 3% populacji⁴⁶. Euromonitor International, międzynarodowa firma zajmująca się badaniami rynku, informuje natomiast, że w 2021 roku 3,4% Europejczyków stosowało dietę wegańską⁴⁷. Nawet gdyby przyjąć, że dla wszystkich osób wegańskich zainteresowanie kwestią wyraźnego polepszenia sytuacji zwierząt stanowi najważniejsze kryterium wyboru osób kandydujących w wyborach, stanowiłyby one – jako oczekujące proabolicjonistycznej polityki partyjnej – niewielką grupę wyborców i wyborczyń.

Można powiedzieć, że reprezentująca standardy społeczne lewicowa klasa polityczna nie chce prowadzić proabolicjonistycznej polityki (ponieważ nie uważa jej za słuszną), a zaledwie niewielka jej część co prawda chciałaby, ale jest przekonana, że nie może, gdyż wypadłaby z poważnej gry o władzę. Unika się radykalizacji z obawy przed marginalizacją, w tym utratą subwencji z budżetu państwa⁴⁸. Ważne

---

⁴⁶ Institut Public de Sondage d'Opinion Secteur (Ipsos), "An Exploration into Diets around the World", 08.2018, https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2018-09/an_exploration_into_diets_around_the_world.pdf (dostęp: 30.10.2024).

⁴⁷ Marina Dziuge, "Where Is the Vegan Claim Headed?", Euromonitor International, 23.11.2021, <https://www.euromonitor.com/article/where-is-the-vegan-claim-headed> (dostęp: 30.10.2024).

⁴⁸ Aby być beneficjentką środków budżetowych, partia musi uzyskać w wyborach do Sejmu co najmniej 3% ważnych głosów na ogół list kandydatów w okręgach lub 6%, jeśli nie tworzy samodzielnego komitetu wyborczego, startując w wyborach w koalicji.

jednak, żeby pamiętać, że jakkolwiek można mówić o społecznych i systemowych uwarunkowaniach (w tym mechanizmach ordynacji wyborczej), które wpływają na programy i praktykę partii politycznych, nie dotyczy to tylko partii lewicowych. Przed wyborami do Parlamentu Europejskiego w czerwcu 2024 roku grupa prozwierzęcych partii politycznych zawiązała kolektyw The Animal Politics EU: a European Movement Representing Animals⁴⁹, mający stanowić nową jakość polityczną, kwestionujący „moralne implikacje całego systemu politycznego”, deklarujący inną ideologię i chcący działać odmiennie od tradycyjnych partii, których aktywności jego zdaniem są oparte głównie „na reagowaniu i skoncentrowane na krótkoterminowych, technicznych rozwiązaniach”⁵⁰. Opublikowano także manifest, w którym zawarto szereg obietnic wyborczych, między innymi: zmniejszenie liczby zwierząt wykorzystywanych przez branżę hodowlaną, odejście od przetrzymywania tak zwanych zwierząt gospodarskich w kłatkach, regulacja transportu zwierząt i procesu ich rzezi, koniec przemysłu futrzarskiego i wprowadzenie importu futer naturalnych, zaprzestanie polowań i wykorzystywania zwierząt dla rozrywki oraz do doświadczeń i testów, zatrzymanie przełowienia, a także przekierowanie unijnych subsydiów na wspieranie rolnictwa opartego na roślinach oraz powołanie unijnego komisarza do spraw dobrostanu zwierząt⁵¹. Są to relatywnie (!) daleko idące propozycje, wypracowane przez polityczki i polityków specjalizujących się w tematyce związanej ze zwierzętami pozaludzkimi i środowiskiem naturalnym. Co prawda, po części stanowią zaledwie regulację masowego, krzywdzącego wykorzystywania zwierząt, ale zawierają też znaczące zakazy. Jednak nawet w tego rodzaju dokumencie programowym nie znajdujemy żadnych elementów bezpośrednio odnoszących do idei abolicjonizmu. Nie oznacza to, że nie można potraktować rozwiązań proponowanych przez kolektyw jako sprzyjających realizacji abolicji, ale unikanie retoryki abolicjonistycznej jest znaczące i z pewnością nieprzypadkowe: mamy do czynienia z bardzo niskim społecznym oczekiwaniem oficjalnego odejścia od krzywdzącego wykorzystywania zwierząt dla ludzkich potrzeb.

Na tym tle mniej może dziwić postawa partii lewicowych. Interesującym przykładem z polskiej sceny politycznej, na podstawie którego można prześledzić polityczną zdolność adaptowania i ekspresji wartości abolicjonistycznych, jest posta-

⁴⁹ Składający się z: francuskiej Parti Animaliste, hiszpańskiej Partido Animalista Con el Medio Ambiente (PACMA), portugalskiej Partido Pessoas-Animais-Natureza (PAN), holenderskiej Partij voor de Dieren, niemieckiej Partei Mensch Umwelt Tierschutz (Tierschutzpartei) i cypryjskiej Κόμμα για τα Ζώα Κύπρου. Partie niemiecka i holenderska zdobyły po jednym mandacie w Parlamencie Europejskim.

⁵⁰ “European Parties Reshape the Political System by Advocating for Animal Representation”, Party for the Animals, 15.05.2024, <https://www.partyfortheanimals.com/en/european-parties-reshape-the-political-system-by-advocating-for-animal-representation> (dostęp: 30.10.2024).

⁵¹ “Animals Can’t Vote, But You Can!”, <https://www.partyfortheanimals.com/uploads/Animal-Politics-EU-Manifesto-2024-1.pdf> (dostęp: 30.10.2024).

wa partii Lewica Razem⁵². Jej zainteresowanie poprawą sytuacji zwierząt jest nieco większe niż w przypadku innych polskich ugrupowań. Jednak nawet Razem unika odniesień do wartości reprezentowanych przez abolicjonizm. Trudno w materiałach partii i wypowiedziach publicznych osób ją reprezentujących znaleźć jednoznaczne próby kwestionowania użytkowego statusu zwierząt. W statutowych celach działania brak bezpośrednich odniesień do zwierząt pozaludzkich⁵³. Mowa jest jedynie o trosce o bioróżnorodność i stabilność ekosystemów, co jest echem raczej etyki ekologicznej oraz holistycznej niż indywidualistycznej i sentientystycznej. Niewiele wskazuje również na to, że statutowe odwołanie do pojęć dobrobytu, równości i sprawiedliwości społecznej przekracza wymiar relacji międzyludzkich. W statucie wymienione są jednak tylko cele szczególnie istotne dla partii, a nie wszystkie. Trzeba zauważyć, że w połowie lutego 2024 roku Razem przedstawiło tak zwaną *Kartę praw zwierząt*, zawierającą – oprócz zasygnalizowania wybranych problemów związanych z sytuacją zwierząt pozaludzkich – między innymi 27 postulatów jej poprawy. W dokumencie wyraźnie wyczuwalny jest, co nie zaskakuje w świetle wcześniejszych rozważań, duch korektyzmu⁵⁴. Przykładami mogą być postulowanie obowiązku całorocznego i całodobowego monitoringu wideo w rzeźniach lub obietnica poprawy minimalnych standardów życiowych zwierząt hodowlanych. Warto odnotować jednak, że *Karta...* zawiera też plany wprowadzenia szeregu zakazów. Mowa jest choćby o zakazie chowu klatkowego zwierząt, chowu zwierząt na futra oraz handlu futrami, a także zakazie wykorzystywania zwierząt w cyrkach, organizowania pokazów fajerwerków oraz wykorzystywania koni i innych zwierząt do ciągnięcia dorożek. Wciąż są to oczywiście zakazy fragmentaryczne. Z abolicjonistycznego punktu widzenia interesująca jest również uwaga o koniecznej transformacji „obecných systemów żywnościowych opartych na okrutnym traktowaniu zwierząt na rzecz systemów opartych głównie na roślinach, uzupełnianych przez białka alternatywne, takie jak mięso komórkowe czy produkty precyzyjnej fermentacji”⁵⁵.

⁵² Jesienią 2024 roku ugrupowanie zmieniło nazwę na Partia Razem.

⁵³ Statut Lewicy Razem z dnia 23 października 2022 r., https://static.partiarazem.pl/razem-static/docu/Statut_Lewicy_Razem_23102022.pdf (dostęp: 30.10.2024).

⁵⁴ Korektyzm proponuję jako określenie zastępujące dotychczas częściej stosowane: welfaryzm i reformizm. Korekta byłaby bliższa zachowaniu *status quo* niż regulacja. Użycie tego określenia podkreśla zatem niewielki zakres postulowanych zmian. Nie negują one dotychczasowych fundamentów aksjologicznych porządku społecznego.

⁵⁵ „Karta praw zwierząt”, Lewica Razem, 15.02.2024, <https://partiarazem.pl/stanowiska/2024/02/15/karta-praw-zwierzat> (dostęp: 30.10.2024). Dokument ten wart jest osobnej, pogłębionej analizy. Tu warto jeszcze wspomnieć o nadużywaniu w nim języka praw, nieprecyzyjnym odwoływaniu się do pojęcia praw zwierząt, które jest nie tylko merytorycznie błędne, ale i strategicznie problematyczne. Por. Dariusz Gzyra, „Prawdziwie prozwierzęca polityka? Nie ma jej nawet Nowa Lewica”, *Krytyka Polityczna*, 15.04.2023, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/darek-gzyra-prozwierzeca-polityka-nowa-lewica> (dostęp: 30.10.2024); Dariusz Gzyra, „Ile jest miejsca dla zwierząt w konstytucji?”, *Krytyka Polityczna*, 12.05.2023, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/ile-jest-miejsca-dla-zwierzat-w-konstytucji> (dostęp: 30.10.2024).

Wtręt ma charakter reduktariański⁵⁶, ale użycie określenia „głównie” świadczy o wizji znacznego ograniczenia korzystania ze zwierzęcych produktów żywnościowych. Razem deklaruje też, że zadba o dostępność posiłków roślinnych w jadłospisach placówek publicznych (takich jak szkoły, szpitale, sanatoria *etc.*), jak również będzie „prowadzić kampanie edukacyjne mające na celu popularyzację zdrowej kuchni roślinnej”⁵⁷, co można uznać za element prowegańskiej polityki rozwoju. Elementów *stricte* abolicjonistycznych nie znajdujemy także w programie Młodej Lewicy, czyli młodzieżówki, obecnie już rozwiązanej, centrolewicowej partii Wiosna. Zawiera on między innymi postulaty: powołania Rzecznika Praw Zwierząt, zakazu chowu klatkowego, cyrków ze zwierzętami, polowań, fajerwerków i reklamowania mięsa, wprowadzenia darmowych kastracji i sterylizacji tak zwanych zwierząt domowych oraz zaostreżenia wymagań dotyczących transportu tak zwanych zwierząt gospodarskich⁵⁸.

Nie da się powiedzieć, że lewicowa klasa polityczna programowo pomija zwierzęta inne niż ludzie w swojej teorii i praktyce. Jednak zajmuje się nimi w ograniczonym, zwykle niezbyt ryzykownym politycznie zakresie. Nibert wskazuje, że „wielu przedstawicieli szeroko pojętej lewicy akceptuje przepisy przeciwko okrucieństwu, ale pozostaje niechętnych ruchowi na rzecz wyzwolenia zwierząt”⁵⁹. Tak zwane zapobieganie okrucieństwu to co innego niż działania na rzecz abolicji. Kojarzy się ono raczej z piętnowaniem wyjątkowego nadmiaru przemocy i złamania zasad, tymczasem eksploatacja zwierząt i przemoc wobec nich stanowią zasadę współczesnego życia społecznego. Tak więc zapobieganie okrucieństwu może łączyć się wręcz z promowaniem „bardziej zrównoważonych” form opresji. Ślad tego rozpoznania możemy odnaleźć w uwadze Sanbonmatsu, że lewica nie tylko nie jest zainteresowana prawami zwierząt (których uznanie oznaczałoby abolicjonistyczne odejście od przemocy), ale „niezliczeni lewicowi dziennikarze i krytycy entuzjastycznie poparli małe gospodarstwa ze zwierzętami oraz akwakulturę jako przyszłościowe rozwiązania w zakresie zrównoważonego rozwoju”⁶⁰. Anna E. Charlton, Sue Coe i Gary L. Francione piszą, że

Wielu progresywidów akceptuje zasadność ochrony dobrostanu zwierząt i apeluje, aby traktować je możliwie jak najłagodniej, jednak nie uznaje, że zwierzęta mają

⁵⁶ Reduktarianizm to postawa żywieniowa, która polega na wielorako motywowanym ograniczeniu produktów pochodzenia zwierzęcego. O różnicy pomiędzy założeniami i praktyką reduktarianizmu i weganizmu patrz: Dariusz Gzyra, „Weganizm a reduktarianizm”, *Er(r)go. Teoria – Literatura – Kultura*, nr 38 (2019): 29–44.

⁵⁷ „Karta praw zwierząt”.

⁵⁸ Młoda Lewica, „O taką Polskę!”, 22–24, <https://mlodalewica.pl/wp-content/uploads/2022/08/Program.pdf> (dostęp: 30.10.2024).

⁵⁹ Nibert, *Animal Rights/Human Rights*, 239.

⁶⁰ Sanbonmatsu, Wadiwel, „Hegemony, Animal Liberation, and Gramscian Praxis”, 239.

jakiegokolwiek prawa. Uważają, że w określonych okolicznościach dopuszczalne jest wykorzystywanie zwierząt na różne sposoby⁶¹.

Innymi słowy, większość lewicowej klasy politycznej nie reprezentuje radykalizmu, rozumianego w tym kontekście jako zdecydowane wyjście poza powszechnie akceptowalny, ograniczony zakres ochrony zwierząt. W jego ramach używa się charakterystycznych zwrotów, takich jak „niepotrzebne/zbędne ból i cierpienie”, które wyrażają założenie, że jakaś ich część jest społecznie niezbędna. Na tle skali i jakości krzywdzącego wykorzystania zwierząt poziom ochrony jest dramatycznie niski. Dość przypomnieć, że globalnie ludzie dokonują w jednym roku rzezi ponad 80 miliardów⁶² zwierząt lądowych i bilionów ryb⁶³. Nie da się przeprowadzić tak wielkoskalowego procesu w innym trybie niż normalność podbudowana odtwarzaną tak świadomie, jak i bezwiednie ideologią ludzkiego suprematyzmu. Liczby te wskazują na nieprzewidywalną w najbliższej przyszłości głębię wykluczenia i opresji pozaludzkich zwierząt, a także nieuchronność ewolucyjnego charakteru zmian, ale jednocześnie wymuszają konieczność śmielszej postawy politycznej, o ile ma ona przekroczyć śmiercionośne umiarkowanie korektyzmu i pragmatyzm o szowinistycznym charakterze.

Sanbonmatsu przypomina, że Antonio Gramsci dokonywał rozróżnienia na pragmatyczną i radykalną koncepcję polityki. Pragmatycy mieliby postrzegać społeczeństwo w statycznych kategoriach i uważać politykę za „składającą się z wyrażonej, instrumentalnej manipulacji istniejącymi ludźmi i instytucjami w celu osiągnięcia »realistycznych« celów”⁶⁴. Problem jednak zdaniem Sanbonmatsu polega na tym, że

jeśli zaczynamy od przekonania, że świat jest taki, jaki jest, zamiast wierzyć, że może stać się inny i że powinien taki być, to w pewnym sensie zakończyliśmy „grę” o zmianę społeczną, zanim ona się właściwie zaczęła. Pragmatyk patrzy na to, jakie rzeczy „naprawdę są”, a następnie dostosowuje swoje oczekiwania i cele do istniejącej rzeczywistości. Spogląda na świat, którego podstawowe elementy wydają się niezmiennie⁶⁵.

⁶¹ Charlton, Coe, Francione, “The American Left”.

⁶² Karol Orzechowski, “Global Animal Slaughter Statistics & Charts”, Faunalytics, 15.05.2024, <https://faunalytics.org/global-animal-slaughter-statistics-and-charts> (dostęp: 30.10.2024).

⁶³ Alison Mood, Phil Brooke, “Estimating Global Numbers of Fishes Caught from the Wild Annually from 2000 to 2019”, *Animal Welfare*, vol. 33, no. e6 (2024): 1–19, <https://doi.org/10.1017/awf.2024.7>. Dane dotyczące tak zwanych ryb hodowlanych mówią o ponad 170 mld tych zwierząt zabijanych co roku. Alison Mood et al., “Estimating Global Numbers of Farmed Fishes Killed for Food Annually from 1990 to 2019”, *Animal Welfare*, vol. 32, no. e12 (2023): 1–16, <https://doi.org/10.1017/awf.2023.4>.

⁶⁴ Sanbonmatsu, Wadiwel, “Hegemony, Animal Liberation, and Gramscian Praxis”, 247.

⁶⁵ Sanbonmatsu, Wadiwel, “Hegemony, Animal Liberation, and Gramscian Praxis”, 247.

Zmiana społeczna przebiega w napięciu pomiędzy **jest** a **powinno być**. Pierwsze jest światem zastanym i niezadowolającym, drugie – wizją, projektem, postulatem rzeczywistości lepszej, wartiej realizacji w przyszłości. Właściwa dynamika zmiany musi wynikać z wiedzy dotyczącej obu tych elementów. Preskrypcja przyszłości jest w znacznym stopniu zależna od deskrypcji teraźniejszości. Istnieje jednak trudność związana z naturą uczestnictwa w świecie. Zwolennik zmiany buduje swój krytycyzm teraźniejszości na zaznajomieniu z nią, dogłębnym doświadczeniu jej, osłabieniu dystansu wobec niej. Może to być jednak źródło zarówno niezgody, jak i oswojenia, a także przytłoczenia. „Jak budować narrację, kiedy znajdujesz się w samym jej środku?”⁶⁶ – pyta Lena Dobrowolska w kontekście przemocy określanej jako powolna. Można zapytać: jak wytyczyć śmiało „**powinno być**” bez dystansu wobec „**jest**”? Jak wymyślić coś nowego i innego, jeśli zawsze było się, jest i z dużym prawdopodobieństwem zawsze będzie we wnętrzu starego, niemającego dotąd alternatywy? Nikt z żyjących nie doświadczył świata zrealizowanego sentientystycznego abolicjonizmu i nikt z pokoleń żyjących w momencie pisania tego artykułu go nie doświadczy. Podtrzymywanie myśli o nim to niemały trud, ale również działanie antyprzemocowe.

Pojęcie przemocy powolnej, stworzone przez związanego z nurtem humanistyki środowiskowej Roba Nixona⁶⁷, może być w pewnym stopniu użyteczne przy wyjaśnianiu natury współczesnych form przemocy wobec zwierząt i uwarunkowania aktorów procesu politycznego. Niektóre jej cechy pasują do opisu realiów procesu krzywdzenia zwierząt, na przykład: niewidzialność – związana choćby z monotonną powtarzalnością przemocy, sprzyjającą habituacji; nierozpoznanie jako przemoc – to inny aspekt niewidzialności, związany nie tylko z wychowaniem jako asymilacją określonego porządku aksjologicznego (modelu kultury), ale i psychologicznymi mechanizmami obronnymi⁶⁸, zapobiegającymi uznaniu współwiny; pominięcie – rozumiane jako niedostatek reprezentacji przemocy (jako przemocy) w dziełach kultury i mediach. „Przemoc jest zazwyczaj postrzegana jako zdarzenie lub działanie, które jest natychmiastowe w czasie, wybuchowe i spektakularne w przestrzeni oraz

⁶⁶ Aleksandra Lipczak, „Luki w narracjach o klimacie”, *Przekrój*, 22.07.2020, <https://przekroj.org/sztuka-opowiesci/luke-w-narracjach-o-klimacie> (dostęp: 30.10.2024).

⁶⁷ Jako przykłady przemocy powolnej Nixon podaje: „Zmiany klimatyczne, topniejąca kriosfera, toksyczne zanieczyszczenia, biomagnifikacja, wylesianie, radioaktywne skutki wojen, zakwaszanie oceanów oraz wiele innych powoli rozwijających się katastrof środowiskowych”. Rob Nixon, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (Cambridge–London: Harvard University Press, 2011), 2.

⁶⁸ James Serpell wymienia niektóre mechanizmy pozwalające na dystansowanie się od problemu i osłabianie poczucia dylematu: odgradzanie się, ukrywanie, fałszywy wizerunek i przeniesienie winy. Por. James Serpell, *W towarzystwie zwierząt. Analiza związków ludzie-zwierzęta*, przeł. Anna Alicznie-wicz i Anna Szczęśna (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1999), 187. Melanie Joy ma swoją listę: zaprzeczenie, unikanie, rutynizacja, usprawiedliwianie, uprzedmiotowienie, odindywidualizowanie, dychotomizacja, racjonalizacja i odłączenie. Por. Melanie Joy, *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows: An Introduction to Carnism* (San Francisco: Conari Press, 2010), 19.

które nagle zyskuje przyciągającą uwagę widoczność”, pisze Nixon, dodając, że powinniśmy zająć się innym rodzajem przemocy – „taką, która nie jest ani spektakularna, ani natychmiastowa”⁶⁹. Kontekst masowej eksploatacji zwierząt sam się tu narzuca. Przydatne jest również przywołanie Nixonowskiego pojęcia *apprehension*⁷⁰, które odnosi do sfer percepcji, emocji i działania. Trzeba najpierw „uchwycić” trudną do dostrzeżenia przemoc, uzmysłowić ją sobie, pojąć ją, żeby na nią zareagować. Nieprzypadkowo Nixon zestawia przemoc powolną z opisaną po raz pierwszy przez socjologa Johana Galtunga przemocą strukturalną⁷¹. Oba ujęcia łączyć mają „troska o sprawiedliwość społeczną, ukryte mechanizmy działania oraz pewne formy przemocy, które są niedostrzegalne”⁷². Galtung twierdzi, że przemoc strukturalna realizuje się przy braku określonego sprawcy, a skoro brakuje czytelnych relacji podmiot – przedmiot, nie jest postrzegana jako działanie. Jest wbudowana w strukturę rzeczywistości społecznej i przejawia się w nierównym rozkładzie władzy oraz przywilejów, a w konsekwencji – w nierównych szansach życiowych. Prowadzi to do niesprawiedliwości społecznej. Przemoc strukturalna jest przy tym często wielkoskalowa. „Kiedy jeden mąż bije swoją żonę, mamy do czynienia z wyraźnym przypadkiem przemocy osobistej, ale kiedy milion mężów utrzymuje milion żon w ignorancji, mamy do czynienia z przemocą strukturalną”⁷³ – zauważa Galtung. Powszechność i dobre umocowanie w porządku społecznym sprawiają, że przemoc ta jest „cicha”, statyczna i stabilna⁷⁴. Nie sposób nie dokonać parafrazy ostatniego cytatu: kiedy jeden człowiek bije swojego psa, mamy do czynienia z wyraźnym przypadkiem przemocy osobistej, ale kiedy społeczeństwo producentów i konsumentów produktów zwierzęcych masowo, rutynowo, legalnie, ze wszystkimi dobrodziejstwami podziału pracy i z mocnym alibi kulturowym, zarówno świeckim, jak i religijnym, krzywdząco wykorzystuje miliardy czujących zwierząt pozaludzkich, mamy do czynienia z przemocą strukturalną.

Postulaty abolicjonizmu wyrażane są rzadko i w ramach rzeczywistości, która jest skrajnie odległa od jego bazowych wartości. Są więc nieuchronnie próbą redefinicji normalności⁷⁵. Nibert zauważa, że

⁶⁹ Nixon, *Slow Violence*, 2.

⁷⁰ Nixon, *Slow Violence*, 14.

⁷¹ Nie należy zapominać również o istotnej w kontekście niniejszych rozważań przemocy symbolicznej (w ujęciu Pierre’a Bourdieu i innych), związanej ze zniekształcaniem obrazu rzeczywistości, z narzucaniem znaczeń, aparatury pojęciowej, schematów myślenia/działania i wartości kulturowych, tworzeniem dominującej i bezalternatywnej interpretacji stanu rzeczy. Format artykułu nie pozwala na włączenie jej do analiz.

⁷² Nixon, *Slow Violence*, 10.

⁷³ Johan Galtung, “Violence, Peace, and Peace Research”, *Journal of Peace Research*, vol. 6, no. 3 (1969): 171.

⁷⁴ Galtung, “Violence, Peace, and Peace Research”, 173.

⁷⁵ Psycholożka Melanie Joy opisuje mechanizm tak zwanych 3N usprawiedliwień, twierdząc, że były one i są podstawą różnych opresji. Owe 3N to *normal*, *natural* i *necessary*. Joy pisze, że te trzy usprawiedliwienia „są tak zakorzenione w naszej społecznej świadomości, że kierują naszymi

Opór wielu uznanych działaczy na rzecz wyzwolenia oraz innych osób na lewicy przed uznaniem opresji wobec zwierząt wynika częściowo z faktu, że oni również zostali wychowani nie w próżni, lecz w społeczeństwie, które używa silnej propagandy, aby znormalizować tę opresję⁷⁶.

Kwestionowanie normalności to bardzo ambitny projekt polityczny. Pojęcie to zresztą jest wykorzystywane w retoryce antyabolicjonistycznej. W październiku 2021 roku, w jednym z niewielu momentów, w których do szerszej debaty publicznej przeniknęły radykalne postulaty prozwierzęce⁷⁷, ówczesny premier Mateusz Morawiecki bronił tradycyjnego rolnictwa, pisząc, że „polski rolnik stoi na froncie obrony wolności i normalności. Wolno jeść mięso, pić mleko, łowić ryby – to jest normalność”⁷⁸. Torres twierdzi, że aby zrozumieć, dlaczego opresja zwierząt wydaje się czymś naturalnym, wystarczy spojrzeć na zawartość półek sklepowych. Zauważa, że „uginają się pod produktami wytworzonymi z ciał zwierząt lub ich wydzielin; nasze kurtki są zrobione ze skóry i puchu; nasze buty są wykonane ze skóry”⁷⁹. Wszegobecność i łatwa dostępność produktów pochodzących od zwierząt sprawiają, że dla większości wydają się one normalne. Korzysta się z nich bezwiednie (nie rozpoznając ich bagażu moralnego), używanie ich jest jak oddychanie tlenem. Są częścią ekonomicznego i społecznego porządku ustrukturyzowanego na eksploatację zwierząt, a konsumenci są zachęceni do postrzegania ich jako nieuniknione⁸⁰. Innymi słowy: szowinizm gatunkowy ma „strukturalne przyczyny zakorzenione we wzajemnie wspierających się praktykach ekonomicznych, ideologicznych i spo-

---

działaniami, nawet gdy o tym nie myślimy [...] To jak prowadzenie samochodu – gdy już się tego nauczysz, nie musisz już myśleć o każdym ruchu”. Joy, *Why We Love Dogs*, 97. Zauważa również, że „mamy tendencję do postrzegania dominującego stylu życia jako odzwierciedlenia uniwersalnych wartości. Tymczasem to, co uważamy za normalne, to w rzeczywistości jedynie przekonania i zachowania większości”. Joy, *Why We Love Dogs*, 31.

⁷⁶ Nibert, *Animal Rights/Human Rights*, 240.

⁷⁷ W 2021 roku europosłanka Sylwia Spurek zaproponowała „nową piątkę dla zwierząt”, a więc: „1) 2023: zakaz wykorzystywania zwierząt w cyrkach, delfinariach + zakaz polowań, w tym wędkarstwa 2) 2025: zakaz otwierania nowych hodowli 3) 2030: zakaz badań z wykorzystaniem zwierząt 4) 2040: 100% zakaz hodowli zwierząt 5) TERAZ: ochrona zwierząt w Konstytucji”. Sylwia Spurek, [wpis], Twitter/X, 14.09.2021, <https://x.com/SylwiaSpurek/status/1437686796234764288> (dostęp: 30.10.2024). Wcześniej w tym samym roku opublikowała propozycję „5 dla branży roślinnej”: „1. zakaz reklamy mięsa, mleka, jaj; 2. likwidacja funduszy promocji tych produktów; 3. powołanie funduszu promocji weganizmu; 4. od przedszkola zajęcia »klimat i prawa zwierząt«; 5. 0% VAT na zamienniki mięsa, mleka, jaj”. Sylwia Spurek, [wpis], Twitter/X, 19.02.2021, <https://x.com/SylwiaSpurek/status/1362687617515552768> (dostęp: 30.10.2024).

⁷⁸ „Premier: kto nie szanuje polskiej wsi, nie ma szacunku dla suwerenności”, wGospodarcze, 09.10.2021, <https://wgospodarcze.pl/informacje/102267-premier-kto-nie-szanuje-polskiej-wsi-nie-ma-szacunku-dla-suwerennosci> (dostęp: 30.10.2024).

⁷⁹ Torres, *Making a Killing*, 10.

⁸⁰ Torres, *Making a Killing*, 10.

łeczno-kulturowych”⁸¹, a „dostrzeganie opresji może być trudne, szczególnie gdy jesteśmy do niej przyzwyczajeni i czerpiemy z niej korzyści w codziennym życiu”⁸². Bogata oferta rynkowa jest w tym kontekście realizacją przywilejów wynikających ze stosunku władzy, a zwyczajność i „swojskość” benefitów utrudniają rozpoznanie uprzywilejowanej pozycji. Próby jej wytłumaczenia są, jak pisze Torres, jak próba wytłumaczenia wody rybie⁸³. Nibert ubolewa, że wiele osób, realizując lewicowe ideały, podważa autorytety i kwestionuje *status quo*, a jednocześnie przyjmuje bez zastrzeżeń opowieść o „naturalności i konieczności” obecnego traktowania zwierząt, akceptując „społeczne pozycjonowanie i traktowanie innych zwierząt dyktowane przez przemysł rolniczy; przemysł farmaceutyczny, biomedyczny i chemiczny; państwowe instytucje zajmujące się dzikimi zwierzętami i im podobne”⁸⁴. Noske z kolei łączy przekonanie o nieuchronności współczesnych przemysłów wykorzystujących zwierzęta z postrzeganiem ich jako politycznie neutralne, „ponieważ jedynie relacje między ludźmi uważa się za polityczne”⁸⁵.

Wydaje się, że w tej sytuacji, aby rozpoznać polityczność intersubiektywnych relacji międzygatunkowych i dostrzec przemoc w nich zawartą, trzeba znaleźć sposób obrony przed zawłaszczeniem przez to, co bieżące, powszechne i postrzegane jako normalne. Ograniczające wyobraźnię etyczną i onieśmiałające politycznie zafiksowanie na „świecie takim, jaki jest”, można powiązać ze swoistą lepkością⁸⁶ normy społecznej, albowiem „siła przyciągania i lepkość normy społecznej są ogromne, ale jedną z cech dojrzałości i samosterowności moralnej jest zdolność do spojrzenia na nią z dystansu”⁸⁷. Ów dystans można odnaleźć właśnie w domenie **powinno być**. Innymi słowy: widoczność, ale przede wszystkim jakość, radykalizm, a może wręcz wizjonerstwo projektów, programów i postulatów społecznych, prawdopodobnie mogą pomóc wyjść z przytłoczenia rzeczywistością i rozmontować *status quo*, redefiniując normalność. Jeśli źródłem tak rozumianego radykalizmu nie mogą być partie polityczne, a szerzej: klasa polityczna, to co i kto może nim być?

⁸¹ Torres, *Making a Killing*, 122.

⁸² Torres, *Making a Killing*, 118.

⁸³ Torres, *Making a Killing*, 118.

⁸⁴ Nibert, *Animal Rights/Human Rights*, 241.

⁸⁵ Noske, *Beyond Boundaries*, 22.

⁸⁶ Nie należy odnosić użytego tu pojęcia lepkości do prac Timothy’ego Mortona, który opisując hiperobiekt, również go używał. Patrz: Timothy Morton, *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World* (Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 2013), 27–37. Warto jednak zauważyć, że jego lepkość (*viscosity*) wiąże się także z cechami, które dobrze pasują do kontekstu niniejszego artykułu: lepkość uniemożliwia dystans, powoduje internalizację zewnętrznych sił, jest pułapką.

⁸⁷ Dariusz Gzyra, „O różnicy pomiędzy pedofilią i krzywdzeniem zwierząt”, *Krytyka Polityczna*, 28.08.2018, <https://krytykapolityczna.pl/swiat/o-roznicy-pomiedzy-pedofilia-i-krzywdzeniem-zwierzat> (dostęp: 30.10.2024). Patrz także: Dariusz Gzyra, „Zły dotyk normy społecznej”, *Krytyka Polityczna*, 12.03.2020, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/dariusz-gzyra-ukrywanie-ofiar> (dostęp: 30.10.2024).

„Kto i skąd jest w stanie zobaczyć? Kiedy i w jaki sposób wyostrzone postrzeganie stanie się normatywne?”⁸⁸ – pyta Nixon. Jacy aktorzy społeczni i jakie czynniki mogą spowodować denormalizację (zmianę normy społecznej na pozbawioną szowinizmu gatunkowego), dehabituację (umożliwiającą Nixonowskie *apprehension* względem opresji pozaludzkich sentientów, uruchamiające proces krytycznego myślenia), a także polityzację⁸⁹ i moralizację (rozpoznanie politycznego i etycznego wymiaru relacji ludzi z sentientami innych gatunków)?

Rolę taką chce odgrywać środowisko badaczy i badaczek CAS, które samo siebie określa jako akademicko-aktywistyczne. Myśl o konieczności łączenia tych dwóch perspektyw i aktywności jest jedną z podstawowych dla tego nurtu, podkreślającego, że działa w trybie *theory-to-action*. W materiałach ICAS czytamy, że osoby uważające się za zwolenników CAS muszą być zarówno aktywistami, jak i badaczami. Oczekuje się od nich, że oprócz – ważnych i niezbędnych – aktywności typowo naukowych będą podejmować inne działania aktywistyczne, z aktami obywatelskiego nieposłuszeństwa włącznie⁹⁰. Osoby związane z CAS mają więc ambicje sprawcze i podkreślają nacisk na *praxis*, ale w ogólnym rozrachunku politycznym wciąż pozostają marginalne jako aktorzy społeczni. Richard J. White zauważa, że CAS „nie są obecnie wystarczająco silne, aby skutecznie rzucić wyzwanie i rozmontować zakorzenione hegemoniczne formy opresji, jakich doświadczają inne zwierzęta”⁹¹. Wrażliwi społecznie akademicy wydają się tyleż koniecznym, co niewystarczającym czynnikiem zmiany. Kto jeszcze może być efektywnym źródłem niezadowolenia z realiów (**jest**), a jednocześnie potrafiłby tworzyć alternatywy (**powinno być**)? Lub inaczej: kto może mieć rozwiązane usta i kto w związku ze swoją rolą społeczną ma szansę inspirować wielu innych, w tym środowiska mieniące się progresywnymi? Nixon wskazuje, że to „pisarstwo może podważać nawyki percepcyjne, które bagatelizują szkody wyrządzane przez powolną przemoc”, a „narracyjne wyobrażenia pisarzy-aktywistów mogą zaoferować inny rodzaj świadectwa: dostrzegania

⁸⁸ Nixon, *Slow Violence*, 15.

⁸⁹ Jej brak w teoretyzowaniu o relacjach ludzi z innymi zwierzętami, zdominowanym rozważaniami z zakresu etyki praktycznej, wyrażany jest nie tylko w ramach CAS. Odpowiedzią na niego był również rozwój tak zwanego zwrotu politycznego w myśleniu o innych zwierzętach. Patrz choćby: Robert Garner, Siobhan O’Sullivan, *The Political Turn in Animal Ethics* (London–New York: Rowman & Littlefield, 2016).

⁹⁰ Institute for Critical Animal Studies, “About”, <https://www.criticalanimalstudies.org/about> (dostęp: 30.10.2024).

⁹¹ Richard J. White, “Capitalism and the Commodification of Animals: The Need for Critical Vegan Praxis, Animated by Anarchism!”, in *Animal Oppression and Capitalism. Volume 2: The Oppressive and Destructive Role of Capitalism*, ed. David Nibert (Santa Barbara: Praeger, 2017), 271. Silną krytykę CAS przeprowadził jeden z ich założycieli, Steve Best. Patrz: Steve Best, “The Rise (and Fall) of Critical Animal Studies”, ResearchGate, 05.2020, https://www.researchgate.net/publication/341358498_The_Rise_and_Fall_of_Critical_Animal_Studies_1 (dostęp: 30.10.2024).

niewidocznego”⁹². Oczekiwanie od sztuki dużej sprawczości społecznej, a od ludzi kultury awangardy moralnej, wydaje się już skompromitowane, ale może nie należy ich skreślać jako katalizatorów zmiany i pozwolić sobie na traktowanie ich jako siły polityczne? W końcu nie trzeba zakładać, że będą działać jako jedyne. Towarzyszyć im mogą próby śmielszego myślenia w formacie polityki lokalnej, aktywizm społeczny, niezależne media i think tanki wzbudzające intelektualny oraz polityczny ferment⁹³ i oferujące eksperckie wsparcie klasie politycznej, a także codzienna polityka praktyki wegańskiej rosnącej liczby osób, oddolnie podważająca zastaną normalność i normalizująca wartości abolicjonizmu. Chyba trzeba również przyjąć założenie, że postęp procesu emancypacyjnego pozaludzkich sentientów będzie się w przewidywalnej przyszłości odbywał pomimo myśli i polityki lewicowej, a nie dzięki niej. To oznacza też, że lewicową klasę polityczną trzeba w tej chwili traktować zaledwie jako potencjalnego sojusznika, tak jak większość społeczeństw uwiłkaną w ideologię ludzkiego suprematyzmu.

Bibliografia

- “Animals Can’t Vote, But You Can!”. <https://www.partyfortheanimals.com/uploads/Animal-Politics-EU-Manifesto-2024-1.pdf> (dostęp: 30.10.2024).
- Atkin, Emily. “Why Animal Rights Is the Next Frontier for the Left”. *The New Republic*. 14.03.2019. <https://newrepublic.com/article/153302/animal-rights-next-frontier-left> (dostęp: 30.10.2024).
- Best, Steve. “The Rise (and Fall) of Critical Animal Studies”. ResearchGate. 05.2020. https://www.researchgate.net/publication/341358498_The_Rise_and_Fall_of_Critical_Animal_Studies_1 (dostęp: 30.10.2024).
- Best, Steve, Anthony J. Nocella, Richard Kahn, Carol Gigliotti, Lisa Kemmerer. “Introducing Critical Animal Studies”. *Journal for Critical Animal Studies*, vol. 1, no. 1 (2007): 4–5. <http://www.criticalanimalstudies.org/wp-content/uploads/2009/09/Introducing-Critical-Animal-Studies-2007.pdf> (dostęp: 30.10.2024).

---

⁹² Nixon, *Slow Violence*, 15.

⁹³ „Jeśli współpraca między ruchami prozwierzęcymi a lewicowcami jest możliwa, to niewątpliwie czeka nas również wiele pracy teoretycznej. Musimy zmierzyć się ze słabością tradycyjnej myśli lewicowej, która nie zwraca uwagi na zwierzęta, a więc nie uwzględnia wszystkich elementów kapitalizmu. Zajęcie się antropocentrycznym zaniedbaniem lewicowego projektu teoretycznego, które pomija szczególnie miejsce zwierząt, to bez wątpienia ogromne przedsięwzięcie”. Wadiwel, *Animals and Capital*, 21.

- Charlton, Anna E., Sue Coe, Gary L. Francione. "The American Left Should Support Animal Rights: A Manifesto". <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR> (dostęp: 30.10.2024).
- Cochrane, Alasdair. *An Introduction to Animals and Political Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
- Cochrane, Alasdair. *Sentientist Politics: A Theory of Global Inter-Species Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Critical Theory and Animal Liberation*. Ed. John Sanbonmatsu. Lanham–Boulder–New York–Toronto–Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2011.
- Donaldson, Sue, Will Kymlicka. *Zoopolis. Teoria polityczna praw zwierząt*. Przeł. Maria Wańkowiczowa i Michał Stefański. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna 21, 2019.
- Dziuge, Marina. "Where Is the Vegan Claim Headed?". Euromonitor International. 23.11.2021. <https://www.euromonitor.com/article/where-is-the-vegan-claim-headed> (dostęp: 30.10.2024).
- "European Parties Reshape the Political System by Advocating for Animal Representation". Party for the Animals. 15.05.2024. <https://www.partyfortheanimals.com/en/european-parties-reshape-the-political-system-by-advocating-for-animal-representation> (dostęp: 30.10.2024).
- Francione, Gary L., Anna Charlton. *Animal Rights: The Abolitionist Approach*. Newark: Exemplar Press, 2015.
- Galtung, Johan. "Violence, Peace, and Peace Research". *Journal of Peace Research*, vol. 6, no. 3 (1969): 167–191.
- Garner, Robert, Siobhan O'Sullivan. *The Political Turn in Animal Ethics*. London–New York: Rowman & Littlefield, 2016.
- Gzyra, Dariusz. „Ile jest miejsca dla zwierząt w konstytucji?”. Krytyka Polityczna. 12.05.2023. <https://krytykapolityczna.pl/kraj/ile-jest-miejsca-dla-zwierzat-w-konstytucji> (dostęp: 30.10.2024).
- Gzyra, Dariusz. „O różnicy pomiędzy pedofilią i krzywdzeniem zwierząt”. Krytyka Polityczna. 28.08.2018. <https://krytykapolityczna.pl/swiat/o-roznicy-pomiedzy-pedofilia-i-krzywdzeniem-zwierzat> (dostęp: 30.10.2024).
- Gzyra, Dariusz. „Odmiany abolicjonizmu. Zarys nowej klasyfikacji”. W *Ludzkie, nie-ludzkie, arcyzwierzęce. Animalocentryzm?*, red. Joanna Roś i Kamil M. Wieczorek, 107–130. Siemianowice Śląskie: Wydawnictwo Leimak, 2016.
- Gzyra, Dariusz. „Prawdziwie prozwierzęca polityka? Nie ma jej nawet Nowa Lewica”. Krytyka Polityczna. 15.04.2023. <https://krytykapolityczna.pl/kraj/darek-gzyra-prozwierzeca-polityka-nowa-lewica> (dostęp: 30.10.2024).
- Gzyra, Dariusz. „Weganizm a reduktarianizm”. *Er(r)go. Teoria – Literatura – Kultura*, nr 38 (2019): 29–44.
- Gzyra, Dariusz. „Zły dotyk normy społecznej”. Krytyka Polityczna. 12.03.2020. <https://krytykapolityczna.pl/kraj/dariusz-gzyra-ukrywanie-ofiar> (dostęp: 30.10.2024).

- Institut Public de Sondage d'Opinion Secteur (Ipsos). "An Exploration into Diets around the World". 08.2018. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2018-09/an_exploration_into_diets_around_the_world.pdf (dostęp: 30.10.2024).
- Institute for Critical Animal Studies. "About". <https://www.criticalanimalstudies.org/about> (dostęp: 30.10.2024).
- Joy, Melanie. *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows: An Introduction to Carnism*. San Francisco: Conari Press, 2010.
- „Karta praw zwierząt”. Lewica Razem. 15.02.2024. <https://partiarazem.pl/stanowiska/2024/02/15/karta-praw-zwierzat> (dostęp: 30.10.2024).
- „Klasa polityczna”. Encyklopedia PWN. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/klasa-polityczna;3922695.html> (dostęp: 30.10.2024).
- Komunikat Komisji w sprawie europejskiej inicjatywy obywatelskiej (EIO) „Europa wolna od futer” („Fur Free Europe”) (C/2023/1559). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52023XC01559> (dostęp: 30.10.2024).
- Kymlicka, Will. "Human Supremacism: Why Are Animal Rights Activists Still the 'Orphans of the Left?'". *The New Statesman*. 30.04.2019. <https://www.newstatesman.com/politics/2019/04/human-supremacism-why-are-animal-rights-activists-still-the-orphans-of-the-left-2> (dostęp: 30.10.2024).
- Lipczak, Aleksandra. „Luki w narracjach o klimacie”. *Przekrój*. 22.07.2020. <https://przekroj.org/sztuka-opowiesci/luki-w-narracjach-o-klimacie> (dostęp: 30.10.2024).
- Mazurek, Lech. „Krytyka marksistowskiej koncepcji typu i formy państwa”. *Państwo i Społeczeństwo*, 9, nr 3 (2009): 179–190.
- Młoda Lewica. „O taką Polskę!”. <https://mlodalewica.pl/wp-content/uploads/2022/08/Program.pdf> (dostęp: 30.10.2024).
- Mood, Alison, Phil Brooke. "Estimating Global Numbers of Fishes Caught from the Wild Annually from 2000 to 2019". *Animal Welfare*, vol. 33, no. e6 (2024): 1–19. <https://doi.org/10.1017/awf.2024.7>.
- Mood, Alison, Elena Lara, Natasha K. Boyland, Phil Brooke. "Estimating Global Numbers of Farmed Fishes Killed for Food Annually from 1990 to 2019". *Animal Welfare*, vol. 32, no. e12 (2023): 1–16. <https://doi.org/10.1017/awf.2023.4>.
- Morton, Timothy. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 2013.
- Nibert, David. *Animal Rights/Human Rights: Entanglements of Oppression and Liberation*. Lanham–Boulder–New York–Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2002.
- Nixon, Rob. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge–London: Harvard University Press, 2011.
- Nocella II, Anthony J., Amber E. George. "Introduction: From Fascism to Total Liberation: Getting to Know the Justice, Equity, Diversity, and Inclusion (JEDI) Framework". In *Critical Animal Studies and Social Justice: Critical Theory, Dismantling Speciesism, and Total*

- Liberation*, eds. Anthony J. Nocella II and Amber E. George, 1–10. Lanham–Boulder–New York–London: Lexington Books, 2022.
- Noske, Barbara. *Beyond Boundaries: Humans and Animals*. Montreal–New York–London: Black Rose Books, 1997.
- Orzechowski, Karol. “Global Animal Slaughter Statistics & Charts”. Faunalytics. 15.05.2024. <https://faunalytics.org/global-animal-slaughter-statistics-and-charts> (dostęp: 30.10.2024).
- „Pragmatyzm”. Wielki słownik języka polskiego. 01.09.2018. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/27145/pragmatyzm> (dostęp: 30.10.2024).
- „Premier: kto nie szanuje polskiej wsi, nie ma szacunku dla suwerenności”. wGospodarcze. 09.10.2021. <https://wgospodarcze.pl/informacje/102267-premier-kto-nie-szanuje-polskiej-wsi-nie-ma-szacunku-dla-suwerennosci> (dostęp: 30.10.2024).
- Regan, Tom. *The Case for Animal Rights*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 2004.
- Sanbonmatsu, John. “Animal Liberation: Should the Left Care?”. *Zeta Magazine*, October (1989): 101–110.
- Sanbonmatsu, John, Dinesh Wadiwel. “Hegemony, Animal Liberation, and Gramscian Praxis: An Interview with John Sanbonmatsu by Dinesh Wadiwel”. *Anthropos*, 55, no. 2 (2023): 237–268. <https://doi.org/10.26493/2630-4082.55.237-268>.
- Sayers, Daniel O., Justin E. Uehlein. “Animal Emancipation and Historical Archaeology: A Pairing Long Overdue”. In *Critical Animal Studies: Toward Trans-Species Social Justice*, eds. Atsuko Matsuoaka and John Sorenson, 117–142. London–New York: Rowman & Littlefield International, 2018.
- Serpell, James. *W towarzystwie zwierząt. Analiza związków ludzie-zwierzęta*. Przeł. Anna Alichniewicz i Anna Szczesna. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1999.
- Sorenson, John. “Introduction. Thinking the Unthinkable”. In *Critical Animal Studies: Thinking the Unthinkable*, ed. John Sorenson, xi–xxxiv. Toronto: Canadian Scholars’ Press, 2014.
- Spurek, Sylwia. [Wpis]. Twitter/X. 19.02.2021. <https://x.com/SylwiaSpurek/status/1362687617515552768> (dostęp: 30.10.2024).
- Spurek, Sylwia. [Wpis]. Twitter/X. 14.09.2021. <https://x.com/SylwiaSpurek/status/1437686796234764288> (dostęp: 30.10.2024).
- Stallwood, Kim. “Animal Rights: Moral Crusade or Social Movement?”. In *Critical Animal Studies: Thinking the Unthinkable*, ed. John Sorenson, 298–317. Toronto: Canadian Scholars’ Press, 2014.
- Stallwood, Kim. “The Politics of Animal Rights Advocacy”. *Relations. Beyond Anthropocentrism*, vol. 1, no. 1 (2013): 47–57. <https://doi.org/10.7358/rela-2013-001-stal>.
- Statut Lewicy Razem z dnia 23 października 2022 r. https://static.partiarazem.pl/razem-static/docu/Statut_Lewicy_Razem_23102022.pdf (dostęp: 30.10.2024).
- Stiller, Asia. „Kto jest pionierem, a kto wciąż zwleka – co się dzieje z zakazem hodowli zwierząt na futra w Europie”. *Otwarte Klatki*. 02.12.2022. <https://www.otwarteklatki.pl/blog/>

kto-jest-pionierem-a-kto-wciaz-zwleka-co-sie-dzieje-z-zakazem-hodowli-zwierzat-na-futra-w-europie (dostęp: 30.10.2024).

Sztybel, David. "Animal Rights Law: Fundamentalism versus Pragmatism". *Journal for Critical Animal Studies*, vol. 5, iss. 1 (2007): 1–37.

Taylor, Astra, Sunaura Taylor. "If the Left is Serious about Saving Democracy, There's One More Cause to Add to the List". Vox. 07.08.2024. <https://www.vox.com/future-perfect/363069/supreme-court-chevron-loper-bright-animal-rights-meat-left> (dostęp: 30.10.2024).

Taylor, Astra, Sunaura Taylor. "Our Animals, Ourselves: The Socialist Feminist Case for Animal Liberation". *Lux Magazine*, iss. 3 (2021). <https://lux-magazine.com/article/our-animals-ourselves> (dostęp: 30.10.2024).

Torres, Bob. *Making a Killing: The Political Economy of Animal Rights*. Oakland–Edinburg, West Virginia: AK Press, 2007.

Wadiwel, Dinesh Joseph. *Animals and Capital*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023.

White, Richard J. "Capitalism and the Commodification of Animals: The Need for Critical Vegan Praxis, Animated by Anarchism!". In *Animal Oppression and Capitalism. Volume 2: The Oppressive and Destructive Role of Capitalism*, ed. David Nibert, 270–293. Santa Barbara: Praeger, 2017.

„Wraca temat zakazu hodowli zwierząt na futra. Polska może dołączyć do 22 krajów z podobnymi ograniczeniami”. ngo.pl. 30.10.2024. <https://publicystyka.ngo.pl/wraca-temat-zakazu-hodowli-zwierzat-na-futra-polska-moze-dolaczyc-do-22-krajow-z-podobnymi-ograniczeniami> (dostęp: 30.10.2024).

Dariusz Gzyra – filozof, autor, działacz społeczny. Po wydaniu książki *Dziękuję za świńskie oczy. Jak krzywdzimy zwierzęta* (Warszawa 2018) zgłoszony do nagrody Paszporty POLITYKI. Prowadzi zajęcia na wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego na kierunku: antropozoologia. Współtworzy kadrę dydaktyczną interdyscyplinarnych studiów podyplomowych: prawa zwierząt na Uniwersytecie SWPS. Członek Komisji ds. Zwierząt Polskiego Towarzystwa Etycznego. Redaktor działu *Etyka praw zwierząt* czasopisma „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”. Twórca podcastu *Ważne nieważne*. Członek Rady Ekspertckiej Green REV Institute. Zajmuje się relacjami człowieka i innych zwierząt w świetle współczesnych koncepcji etycznych i politycznych oraz studiami nad weganizmem. E-mail: d.gzyra@uw.edu.pl.

Dariusz Gzyra – philosopher, author, social activist. After the publication of the book *Dziękuję za świńskie oczy. Jak krzywdzimy zwierzęta* [Thank You for the Pig Eyes. How we harm animals] (Warsaw 2018) nominated to the POLITYKA Passports award. He conducts classes at the Faculty of “Artes Liberales” of the University of Warsaw, majoring in anthropozoology, co-creates the teaching staff of interdisciplinary postgraduate studies: animal rights

at SWPS University. He is member of the Animal Committee of the Polish Ethical Society, editor of the *Animal Rights Ethics* section of "Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies," author of the podcast *Ważne nieważne* [It doesn't matter], and member of the Expert Council of the Green REV Institute. He deals with relationships between humans and other animals in the light of contemporary ethical and political concepts, as well as studies on veganism. E-mail: d.gzyra@uw.edu.pl.

EDYTA KONCEWICZ-DZIDUCH

 <https://orcid.org/0000-0003-2075-7644>

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

Instytut Kulturoznawstwa i Dziennikarstwa

Tłuste koty i czerwone świnie – animalizmy w języku polityki

*Жирные коты и красные свиньи –
анимализмы в языке политики*

*Fat Cats and Red Pigs – Animalizations
in the Language of Politics*

Абстракт

Abstract

Политики в своих публичных выступлениях часто используют сравнения и фразеологизмы с названиями животных. Анимализмы служат средством легитимации негативных явлений в человеческом мире, закрепляя стереотипы, сложившиеся вокруг животных, оцениваемых с антропоцентрической точки зрения. Выражения со словом *свинья* ассоциируются с жадностью, нечестностью и манипуляцией, а со словом *кот* – с ложью и хитростью; *жирные коты* (англ. *fat cats*) – синоним лени и nepотизма. Термины с названиями животных, используемые в политическом языке, иногда входят в общий язык как крылатые выражения и фразеологизмы, становясь материалом для мемов. Они часто связываются с определенными политическими явлениями или конкретными политиками, например: *жирные партийные коты*, *пакуйте свои лотки*, *залив красных свиней*, *ястреб во главе ястребов*. Цель статьи – рассмотреть функцию анимализмов в языке политики, где они служат средством метафорического

Politicians in their media speeches often refer to animal terms, comparisons or idiomatic expressions containing animal names. Animalizations serve to justify unfavorable phenomena in the human world, reinforcing stereotypes accrued around animals, judged from an anthropocentric perspective. Hence, all pig-related terms refer to greed, dishonesty and manipulation while cat-related ones to falseness, cunning; *fat cats* are synonymous with laziness, nepotism. Once used in the language of politics, animal terms happen to enter the language as ‘winged words’, phraseological units, and become the source of memes. Often associated with a particular phenomenon or politician, such as the author of the following statement: *tluste partyjne koty, pakujcie swoje kuwety* [fat party cats are about to pack their litter boxes], *zatoka czerwonych świń* [a bay of red pigs] or *jastrząb na czele jastrzębi* [a hawk as a leader of other hawks]. The aim of the article is to reflect on the function of animalisms in the language of politics, used to metaphorically express emotions and describe phenomena

выражения эмоций и описания явлений, связанных с политической деятельностью.

Ключевые слова: язык политики, анимализмы, СМИ, фразеология, крылатые слова

related to the human sphere of activity, namely, politics.

Keywords: the language of politics, animalizations, media, phraseology, winged words

Wprowadzenie

Język polityki to „słownictwo i frazeologia odnoszące się do szeroko rozumianej działalności politycznej”, a także „przekazy formułowane przez różne grupy użytkowników polszczyzny, biorących udział w szeroko rozumianym życiu politycznym i działalności publicznej”¹. Stanowi znaczny komponent języka mediów, który w dużej mierze oscyluje wokół informacji z dziedziny polityki, wydarzeń z kraju i ze świata. Jest to też język używany przez polityków w swoich wypowiedziach, a ten charakteryzuje się barwną metaforą, dosadnością, ekspresją, jest źródłem oddziaływania na polszczyznę w postaci związków frazeologicznych, powiedzeń, skrzydlatych słów, które pozostają w języku, na przykład: *Sorry, taki mamy klimat; plusy dodatnie i plusy ujemne; gorszy sort*.

Zwierzęta są obecne w świecie polityki i pełnią różne funkcje, choć troska o ich dobrostan, podnoszona przez organizacje prozwierzęce, w marginalnym stopniu pojawia się w programach wyborczych. Często stanowi niewygodną kwestię, nie tylko w polskiej rzeczywistości politycznej². Wizerunki niektórych zwierząt wykorzystuje się jako symbole partii i opcji politycznych, co widoczne jest zwłaszcza na scenie politycznej Stanów Zjednoczonych Ameryki: osioł to symbol Partii Demokratycznej, słoń – Republikanów, pelikan – Partii Solidarności, bielik to oficjalny symbol narodowy Amerykanów oraz patron Partii Konstytucyjnej, wielbłąd dwugarbny jest symbolem Partii Prohibicji³.

¹ Stanisław Dubisz, Elżbieta Sękowska, Józef Porayski-Pomsta, „Leksykalny kod polityczny we współczesnej komunikacji językowej”, w *Polska polityka komunikacyjno-językowa wobec wyzwań XXI wieku*, red. Stanisław Gajda, Andrzej Markowski, Józef Porayski-Pomsta (Warszawa: Elipsa, 2005), 152.

² Realne działania w kierunku obrony praw zwierząt podejmuje holenderska Partia na rzecz zwierząt – centrolewicowe, proekologiczne ugrupowanie, założone w 2002 roku, od 2006 roku obecne w parlamencie. W Polsce zainteresowanie działaniami prozwierzęcymi wykazują stronnictwa lewicowe: Nowa Lewica, Razem i Zieloni, choć często nie wychodzą one poza sferę propozycji i obietnic; zob. Dariusz Gzyra, „Prawdziwie prozwierzęca polityka? Nie ma jej nawet Nowa Lewica”, *Krytyka Polityczna*, 15.04.2023, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/darek-gzyra-prozwierzeca-polityka-nowa-lewica/> (dostęp: 03.08.2024).

³ Ryszard Czarnecki, „Zwierzęta jako symbole partii czyli zoologizacja polityki”, blog autorski, 18.01.2020, <https://naszeblogi.pl/55129-zwierzeta-jako-symbole-partii-czyli-zoologizacja-polityki> (dostęp: 02.03.2024).

Politycy w swoich wystąpieniach medialnych chętnie odwołują się do określeń animalistycznych (porównań, frazeologizmów) czy pewnych stereotypowych wyobrażeń na temat zwierząt. Sięgając do klasyki myśli politycznej, należy zauważyć, że już Niccolò Machiavelli w swym dziele *Księżę* (1532) wspominał o tym, że władca czasem musi zachowywać się jak lew, a czasem stosować metody lisa, aby osiągnąć sukces, jakim jest zdobycie i utrzymanie władzy (rozdz. 18: *Jak dalece powinni księżęta słowa dochowywać*)⁴. Animalizmy zazwyczaj służą zobrazowaniu oraz legitymizacji pewnych niekorzystnych zjawisk i zachowań ludzkich, utrwalając stereotypy na temat zwierząt, ocenianych z antropocentrycznej perspektywy⁵. Stąd określenia z nazwą *świni* odnoszą się do zachłanności, nieuczciwości, manipulacji, „brudnych” etycznie działań; *kota* – fałszu, przebiegłości, lenistwa⁶. Negatywne stereotypy dodatkowo wzmacniane są przez nacechowaną „zwierzęcą” leksykę. Zwrócił na to zjawisko uwagę już w latach osiemdziesiątych XX wieku Zdzisław Kempf, określając je mianem „arystokratyzmu ludzkiego”⁷, postawy wyższości człowieka nad światem zwierząt, przejawiającej się między innymi w używaniu tak zwanych wyrazów „gorszych” – nacechowanych negatywnie leksemów przypisanych przedstawicielom fauny. Ta poniżająca leksyka (*zdychać, pysk, żreć, łapy*) w odniesieniu do świata ludzkiego ma niezwykle obraźliwy wydźwięk, wpływając też na wartościowanie i ocenę zwierząt. Nierzadko pojawia się w języku polityków (na przykład *zdradzieckie mordy*⁸). Niektóre wypowiedzi z nazwami zwierząt raz użyte w dyskursie politycznym zaczynają żyć własnym życiem, pozostają w języku jako skrzydlate słowa, często stając się inspiracją dla tekstów satyrycznych, zwłaszcza w popularnej współcześnie formie memów. Funkcjonują w szeroko rozumianej cyberkulturze, początkowo kojarzone z osobą, która je wypowiedziała, bądź podmiotem, którego dotyczyły; z czasem pierwotny kontekst ulega zatarciu.

Przedmiot analizy w niniejszym artykule stanowią trzy sformułowania, mini-teksty o różnym charakterze leksykalnym i funkcji komunikacyjnej, zawierające nazwę zwierzęcia. Użyte w konkretnej sytuacji, odegrały znaczącą rolę w życiu politycznym, niekiedy mając wpływ na losy i ocenę autora wypowiedzi:

⁴ Niccolò Machiavelli, „Księżę”, przeł. Antoni Sozański, Wolne Lektury, 28, <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/machiavelli-traktat-o-ksieciu> (dostęp: 15.04.2024).

⁵ Jerzy Bartmiński, Jolanta Panasiuk, „Stereotypy językowe”, w *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. Jerzy Bartmiński (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001), 371–395.

⁶ Stereotyp kota jest o wiele bardziej złożony, oscyluje między wartościowaniem negatywnym (fałsz, lenistwo, okrucieństwo) a pozytywnym (kocie ruchy, zwinność, spryt), co podkreślił Janusz Anusiewicz w analizie językowo-kulturowej tego stereotypu; zob. Janusz Anusiewicz, „Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie”, *Etnolingwistyka*, nr 3 (1990): 95–138.

⁷ Zdzisław Kempf, „Wyrazy »gorsze« dotyczące zwierząt”, *Język Polski*, t. 65, nr 2–3 (1985): 127.

⁸ Słowa te padły z mównicy sejmowej 18 lipca 2017 roku, wypowiedziane przez Jarosława Kaczyńskiego pod adresem polityków opozycji.

- *tluste koty, pakujcie swoje kuwety* – fragment wypowiedzi Szymona Hołowni podczas telewizyjnej debaty przedwyborczej w dniu 9 października 2023 roku, transmitowanej na żywo w TVP 1; osią sformułowania jest frazeologizm *tluste koty* z modyfikacją dodającą⁹;
- *zatoka czerwonych świń* – potoczna nazwa osiedla w luksusowej dzielnicy w Warszawie, gdzie w latach osiemdziesiątych XX wieku mieszkania otrzymywali partyjni promineneci. Określenie to można zakwalifikować jako lingwokulturowe – pojęcie, termin zrozumiały na gruncie kultury, w obrębie której został utworzony: „jednostki języka, które nie tylko werbalizują pewne znaczenie, ale niosą informacje o wartościach kulturowych oraz realiach danego narodu”¹⁰. Badając takie jednostki, należy sięgnąć do wiedzy pozajęzykowej;
- *jastrzęb na czele jastrzębi* – fragment wypowiedzi prezesa Rady Polityki Pieniężnej Adama Glapińskiego z marca 2022 roku, na konferencji prasowej (konotacja *jastrzębia* w nomenklaturze finansowej jako symbolu odważnej polityki monetarnej; przeciwieństwo: *gołąb* – zachowawczość).

Zwierzęta domowe i hodowlane reprezentują w języku przeważnie stereotyp negatywny, co widoczne jest zwłaszcza we frazeologii: *kot*, *świnia*, stanowiące częsty przedmiot badań językowych i kulturoznawczych¹¹, uosabiają takie cechy, jak: lenistwo, wygodnictwo, przebiegłość, nieuczciwość. Zwierzęta dzikie posiadają na ogół bardziej pozytywne konotacje – dotyczy to zwłaszcza zwierząt silnych, drażliwych¹²; w przedstawionych przykładach – *jastrzęb*: wolność, odwaga, ekspansywność działania. Jeśli mowa o symbolach zwierzęcych w dyskursie społeczno-politycznym i utrwalaniu negatywnego mitu, to warto przypomnieć określenie *lemingi*, popularne w polskiej publicystyce początku XXI wieku. Gryzoniom tym niesłusznie przypisano zbiorowe skłonności samobójcze, a mianem *lemingów* ironicznie określano grupę osób o poglądach lewicowo-liberalnych, skupioną na

⁹ Anna Pajdzińska, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji* (Lublin: Agencja Wydawniczo-Handlowa Antoni Dudek, 1993), 116.

¹⁰ Wojciech Sosnowski, *Studium konfrontatywne frazeologii bułgarskiej, polskiej i ukraińskiej* (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Slawistyki PAN, 2021), 107.

¹¹ Zob. Paulina Andrzejczak, „Frazeologizmy z komponentem *świnia* w języku polskim i chińskim”, *Gdańskie Studia Azji Wschodniej*, nr 22 (2022): 42–55, <https://doi.org/10.4467/23538724GS.22.038.17010>; Ewa Komorowska, Agnieszka Szlachta, „Frazeologizmy i przysłowia z komponentem *kot* w języku polskim. Aspekt semantyczno-kulturowy”, v *Životinje u frazeološkom ruhu. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Animalistički frazemi u slavenskim jezicima održanog 21. i 22. III. 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu*, ur. Ivana Vidović Bolt (Zagreb: FF-press, 2014), 215–230, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8677> (dostęp: 28.01.2025).

¹² Edyta Koncewicz-Dziduch, „Kulturowe aspekty »mowy nienawiści« we frazeologii animalistycznej w języku polskim i chorwackim”, *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 6 (2020): 303, <http://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2020.06.20>.

karierze i konsumpcji, bezrefleksyjnie przyjmując informacje z mainstreamowych mediów (w tym przypadku: TVN, „Gazeta Wyborcza”)¹³.

Analiza wybranych przykładów z języka polityki, zawierających nazwę zwierzęcia, ma na celu wskazanie funkcji, jaką pełnią animalizmy w tych przekazach, oraz ocenę, czy ich użycie wpłynęło na siłę oddziaływania, utrwalenie komunikatu w przestrzeni publicznej i mediach.

Tłuste koty

Popularne – głównie dzięki oddziaływaniu medialnemu debaty przedwyborczej w październiku 2023 roku – wyrażenie *tłuste koty* jest frazeologizmem (kalka z języka angielskiego: *fat cats*) oznaczającym najbogatsze osoby ze świata polityki i finansów. Nie notują go jednak polskie słowniki frazeologiczne, co może świadczyć o niewielkiej frekwencji tego zwrotu w polszczyźnie ogólnej, zawężeniu do języka polityki; definicję hasła podaje internetowy *Wielki słownik języka polskiego*: *tłusty kot* to „(pejorat.) osoba albo instytucja bardzo bogata, o której się sądzi, że swoje wysokie dochody osiągnęła kosztem innych”¹⁴.

Określenie *tłuste koty* ma dość długą historię, lecz głównie w angloamerykańskim świecie polityki. Pierwszy raz użył tego wyrażenia amerykański dziennikarz Frank R. Kent w 1928 roku; nazwał tak zamożne osoby, które chciały wpływać na funkcjonowanie państwa, wspierając finansowo wybranych polityków. W ciągu minionego wieku *tłuste koty* wielokrotnie pojawiały się w dyskursie politycznym: w latach osiemdziesiątych w Wielkiej Brytanii nazywano tak menedżerów, którzy świetnie zarabiali, mimo nie najlepszej kondycji ich spółek. Szczególnie negatywnego wydźwięku nabrało wyrażenie w czasie ogólnoswiatowego kryzysu gospodarczego na początku XXI wieku – w 2008 roku. Mianem *tłustych kotów* określano wtedy finansistów, którzy doprowadzili zarządzane podmioty do upadku, a mimo to otrzymywali ogromne premie¹⁵.

Kim zatem jest *tłusty kot*? Charakterystyczne cechy to: życie w luksusie, bardzo wysokie dochody, liczne przywileje (nieproporcjonalne w stosunku do osiągnięć),

¹³ Zob. Patryk Pięta, „Leming”, Encyklopedia Zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Leming#cite_note- (dostęp: 05.08.2024).

¹⁴ Zob. „Tłusty kot”, Wielki słownik języka polskiego, 16.09.2018, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/92734/tlusty-kot> (dostęp: 14.03.2024).

¹⁵ Sebastian Surendra, „Język kształtuje świat czy odwrotnie? Wokół mediów”, Społeczeństwo.com.pl, 16.01.2024, <https://spoleczenstwo.com.pl/dr-s-surendra-jezyk-ksztaltuje-swiat-czy-odwrotnie-wokol-mediow/> (dostęp: 10.04.2024).

całkowite oderwanie od realiów życia przeciętnego obywatela, często też brak lub niewielki stopień odpowiedzialności za zły stan zarządzanych podmiotów (analogia do kota spadającego na cztery łapy oraz wiodącego leniwe, dostatnie życie). Na gruncie języka angielskiego idiom ma szeroki zakres znaczeniowy – kryją się pod nim: bogaci biznesmeni, kadra zarządzająca spółek, menedżerowie, bankierzy, a łączy ich cecha posiadania bogactwa, wpływów i władzy¹⁶.

W polskim dyskursie politycznym frazeologizm *tluste koty* pojawił się stosunkowo późno w porównaniu ze światem zachodniej polityki, niemniej jednak w dobie gospodarki wolnorynkowej zaczął również wchodzić do użycia. Sporo uwagi poświęciły temu określeniu badaczki: Dorota Połowniak-Wawrzonek i Agnieszka Rosińska-Mamej¹⁷, analizując użycie frazeologizmu w różnych kontekstach: wypowiedziach polityków, przekazach medialnych. Po raz pierwszy publicznie użył wyrażenia *tluste koty* Janusz Palikot w 2011 roku, w reakcji na *exposé* Donalda Tuska. Polityk określił tym mianem: „[...] polskie elity polityczne, wszystkich tych, którym się nieźle powodzi w polskiej polityce i w polskim życiu społecznym”¹⁸. Kolejny raz wyrażenie to wybrzmiało publicznie w emocjonalnym wystąpieniu Beaty Kempy w 2012 roku, podczas debaty na temat wieku emerytalnego; *tlustymi kotami* posłanka nazwała ludzi zarabiających co miesiąc ponad 10 tys. zł, których powinno się wysoko opodatkować oraz skonfiskować ich majątki¹⁹. Szeroko komentowane w mediach było użycie określenia *tluste koty* przez prezesa PiS Jarosława Kaczyńskiego podczas kongresu partii w lipcu 2021 roku: „Syndrom *tlustych kotów* to jest nepotyzm, który nie jest szeroki, ale my musimy to zmienić”²⁰. Z przedstawionych przykładów wynika więc, że wyrażenie *tluste koty* było znane w polszczyźnie, choć ograniczone do języka polityki, zatem nie funkcjonowało w powszechnym zastosowaniu.

Sukces medialny przyniosło określenie *tluste koty* Szymonowi Hołowni – jednemu z liderów ugrupowania Trzecia Droga, użyte przez niego w dniu 9 października 2023 roku podczas wieczornej debaty przed wyborami parlamentarnymi 15 października 2023 roku. Kontekst sytuacyjny wypowiedzi miał duży wpływ na to, że wyrażenie odbiło się szerokim echem w przestrzeni publicznej, a nawet są opinie,

¹⁶ Dorota Połowniak-Wawrzonek, Agnieszka Rosińska-Mamej, „*Tłuste koty na złotych spadochronach* – o pewnym frazeologizmie wywodzącym się z języka polityki i o jego modyfikacjach”, *Respectus Philologicus*, vol. 38 (43) (2020): 104, <http://dx.doi.org/10.15388/RESPECTUS.2020.38.43.60>.

¹⁷ Połowniak-Wawrzonek, Rosińska-Mamej, „*Tłuste koty na złotych spadochronach*”, 101–116.

¹⁸ Wystąpienie Janusza Palikota: „Janusz Palikot: Pani Marszałkini! Panie Premierze! Wysoka Izbo! Obywatele udzielili panu...”, YouTube, 06.06.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=GYiACoXqDvc> (dostęp: 10.03.2024).

¹⁹ Połowniak-Wawrzonek, Rosińska-Mamej, „*Tłuste koty na złotych spadochronach*”, 105.

²⁰ Adam Leszczyński, „Kaczyński tropi »tluste koty«. W przeszłości nepotyzm oznaczał wypalanie się rewolucyjnej władzy”, OKO.Press, 07.07.2021, <https://oko.press/kaczynski-tropi-tluste-koty-w-pis> (dostęp: 02.04.2024).

że w ferworze potyczek politycznych obu skrajnych opcji pomogło politykowi Trzeciej Drogi osiągnąć sukces wyborczy. *Tłuste partyjne koty, pakujcie swoje kuwety* – fraza wypowiedziana w końcowej części debaty stanowiła jej podsumowanie. Była obrazowa, metaforyczna, nośna; Hołownia użył jej pod adresem prezesów spółek Skarbu Państwa, natomiast opinia społeczna odniosła tę wypowiedź do rządzącej wówczas partii politycznej. Od tej pory fraza o *tłustych kotach* znalazła swoje miejsce w przestrzeni Internetu, wzrosła obecność wyrażenia w mediasferze: w tekstach prasowych, na okładkach czasopism, w memach i obrazkach satyrycznych.

Kim są „polskie” *tłuste koty* i czy różnią się od tych ze świata anglosaskiego? Odpowiedź na to pytanie znaleźć można nawet w tytułach i nagłówkach przekazów medialnych, w których to określenie kierowano pod adresem różnych osób i podmiotów, właściwie już od czasu jego pierwszego użycia publicznego:

Wynagrodzenia piastunów spółek kapitałowych [...]. Ich wysokość często budzi sprzeciw. Chciwość tłustych kotów napędza reakcję Oburzonych²¹.

„Tłuste koty” z Jaworzna [...] dowiedziałem się, że w Jaworznie żyją „tłuste koty” i to między innymi w urzędzie miejskim²².

Modyfikacje dodające doprecyzowują, kim są *tłuste koty*, na przykład: *wypasione pisowskie tłuste koty*; *tłuste koty na plebanii*; *tłuste koty w sutannach*; *tłuste koty nadziane ośmiorniczkami*; *stare tłuste koty z Platformy*. Połowniak-Wawrzonek i Rosińska-Mamej odnotowały też występowanie modyfikacji wymienianych wyrażenia *tłuste koty* – w obrębie członu nominalnego: *tłusty kocur*; *tłusta kocica*, lub adnominalnego: *chude koty*; *koty głodne*; *koty spasioone*; *syte koty/kocury*, choć formy te występują znacznie rzadziej²³.

Łatwo zauważyć, że frazeologizm *tłuste koty* w polskiej rzeczywistości politycznej konotuje cechy podobne do przywołanego angielskiego pierwowzoru – osoby określane tym mianem wiodą dostatnie życie, posiadają wysokie stanowiska i zarobki, przy niewielkiej odpowiedzialności. Waleru rodzimego nadaje określeniu jego upolitycznienie, gdyż może odnosić się do zjawiska obsadzania wysokich stanowisk według klucza partyjnego, nepotyzmu. Znaczenie to widoczne jest zwłaszcza w kontekście ostatniego użycia wyrażenia przez S. Hołownię: *tłuste partyjne koty, pakujcie swoje kuwety*, a liczne przykłady występowania frazeologizmu w przekazach medialnych potwierdzają to nacechowanie znaczeniowe, przy czym *tłustymi*

²¹ Zob. Andrzej Nartowski, „Trzy wcielenia »tłustych kotów«”, parkiet.com, 26.01.2022, <https://www.parkiet.com/felietony/art19333491-trzy-wcielenia-tlustych-kotow> (dostęp: 28.01.2025).

²² Jerzy Kornaś, „»Tłuste koty« z Jaworzna – list do redakcji”, Jaw.pl, 19.09.2015, <https://jaw.pl/2015/09/tluste-koty-z-jaworzna-list-do-redakcji/> (dostęp: 02.04.2024).

²³ Połowniak-Wawrzonek, Rosińska-Mamej, „*Tłuste koty na złotych spadach*”, 110–112.

kotami mogą być przedstawiciele dowolnej opcji politycznej, sprawującej władzę w danym okresie, i każda z nich równie chętnie się nim posługuje:

Tłuste koty PiS „zostaną szybko zastąpione”. Sasin o państwowych spółkach²⁴.

„Tłuste koty od Hołowni, Tuska i Lewicy obsiadły Spółki Skarbu Państwa” – konferencja prasowa Konfederacji w dniu 12 lutego 2024 roku²⁵.

Kiedy podczas pamiętnej debaty w TVP zwróciłem się do „tłustych kotów, by pakowały kuwety”, nie spodziewałem się, że będą mieli aż tak pojemne te kuwety – stwierdził Hołownia, przypominając jego słowa z początku października²⁶.

W przypadku tej ostatniej, obrazowej, metaforycznej wypowiedzi polityk wykorzystał konotacje: *tlusty kot* – leniwy, żyjący w dobrych warunkach, dostatku, a dodana modyfikacja dopełniająca: *kuweta* – atrybut kota domowego, który ma zapewniony byt, może odnosić się także do nieczystości, „brudnych” interesów partyjnych, na które chciał zwrócić uwagę autor tych słów. Przykład ten obrazuje, w jaki sposób animalistyczny frazeologizm, użyty w odpowiednim kontekście znaczeniowym i sytuacyjnym, może oddziaływać na opinię publiczną, stając się *clou* całej przedwyborczej debaty.

Zatoka czerwonych świń

Wyrażenie *zatoka czerwonych świń* ma dłuższą tradycję w języku polskim niż frazeologizm *tluste koty*; jest określeniem powstałym na rodzimym gruncie językowym, posiada też wyraźne konotacje znaczeniowe z konkretną partią polityczną i systemem. Jednostkę tę można określić mianem lingwokulturowemu – nazwy, pojęcia zrozumiałego tylko na gruncie danej kultury, w odniesieniu do sytuacji społeczno-politycznej i kulturowej danego narodu.

²⁴ „Tłuste koty PiS »zostaną szybko zastąpione«. Sasin o państwowych spółkach”, Money.pl, 13.12.2023, <https://www.money.pl/gospodarka/tluste-koty-pis-zostana-szybko-zastapione-sasin-o-panstwowych-spolkach-6973289389435424a.html> (dostęp: 14.03.2024).

²⁵ „Tłuste koty od Hołowni, Tuska i Lewicy obsiadły Spółki Skarbu Państwa”, Konfederacja.pl, 12.02.2024, <https://konfederacja.pl/tluste-koty-od-holowni-i-tuska-obsiadly-spolki-skarbu-panstwa/> (dostęp: 15.03.2024).

²⁶ „Hołownia o PiS: nie myślałem, że »tłuste koty« mają tak pojemne kuwety”, Business Insider, 17.11.2023, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/holownia-nie-myslam-ze-tluste-koty-maja-tak-pojemne-kuwety/e9r7eqt> (dostęp: 15.03.2024).

Zatoka czerwonych świń to potoczna nazwa konkretnego miejsca na mapie Warszawy – luksusowego osiedla dla elity PZPR, powstałego w latach osiemdziesiątych XX wieku w dzielnicy Wilanów. Zamieszkiwali tam ówcześni dygnitarze partyjni, między innymi: Aleksander Kwaśniewski, Jerzy Szmajdziński, Leszek Miller, Józef Oleksy, oraz wielu ludzi kultury: Olga Lipińska, Jerzy Kawalerowicz, Kazimierz Kutz. Mieszkania, otrzymane jako służbowe, po wykupieniu za niewielką cenę w latach dziewięćdziesiątych większość z nich sprzedawała później ze znacznym zyskiem, co budziło społeczny sprzeciw.

Obecnie nazwa *zatoka czerwonych świń* ma już charakter historyczny, niemniej jednak ze względu na wyraźne nawiązania do konkretnej partii politycznej (PZPR, później SLD), a nawet osób polityków, jest dość dobrze rozpoznawalna, nie tylko w środowisku lokalnym, ale w wymiarze ogólnonarodowym. Niewątpliwie, miała na to wpływ znaczna frekwencja tego wyrażenia w tekstach publicystycznych, a przede wszystkim w potocznej, nieformalnej komunikacji. Nawet obecnie, mimo że *zatoka czerwonych świń* jako osiedle dla politycznej elity przestała istnieć, termin ten powraca w mediach. Ma to związek ze sprzedażą gruntów prywatnemu deweloperowi i z planowanym wyburzeniem budynków dawnej „zatoki” oraz budową apartamentowców, co ponownie budzi społeczny sprzeciw, gdyż obiekty są w dobrym stanie technicznym, w otoczeniu terenów zielonych. Co więcej, nazwa ta zrosła się w pewien sposób z miejscem, niekiedy nawet przywoływana jest z nutką sentymentu²⁷.

Analiza językowa określenia *zatoka czerwonych świń* wskazuje na zjawisko kontaminacji dwu elementów leksykalnych: nazwy geograficznej Zatoka Świń (zatoka Morza Karaibskiego u wybrzeży Kuby) i wyrażenia *czerwona świnię* – użytego jako inwektywa pod adresem komunistycznych prominentów. Animalizm *świnię* to jedna z najbardziej deprecjonujących inwektyw nawiązujących do świata zwierzęcego; świnię w tym przypadku przypisywane są takie negatywne cechy, jak: nieuczciwość, chciwość, korupcja²⁸ – związek z literackim pierwowzorem świń z Orwellovskiego *Folwarku zwierzęcego*. Kolor czerwony to międzynarodowy symbol partii komunistycznych, socjalistycznych, robotniczych, często wykorzystywany we frazeologii i w metaforze partyjnej. Zwróciła na ten fakt uwagę Alicja Nowakowska, przywołując konotacje związane z czerwienią, w polskiej rzeczywistości politycznej wyraźnie kojarzące się z epoką socjalizmu. Określenia te posiadają negatywne nacechowanie, spowodowane przesystemem tej barwy w czasach PRL: *czerwony październik, czerwona władza, czerwona propaganda, czerwona pajęczyna, czerwony terror, zatoka czerwo-*

²⁷ „Deweloper chce wyburzyć 23 bloki. Osiedle nazywano »zatoką czerwonych świń«, NOIZZ, 17.03.2024, <https://noizz.pl/design/deweloper-chce-wyburzyc-23-bloki-osiedle-nazywano-zatoka-czerwonych-swini/dpxff42> (dostęp: 03.04.2024).

²⁸ Joanna Szerszunowicz, *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2011), 238.

nych *świń*, *czerwony premier*; „zsubstantywowany przymiotnik *czerwony* nabrał znaczenia ‘komunista’, ‘lewicowiec’, nie tylko w odniesieniu do polskich realiów”²⁹.

Potoczna nazwa miejsca – *zatoka czerwonych świń* – posiada zatem konkretne odniesienia: czasowe, przestrzenne, ideologiczne, a nawet osobowe, nie jest terminem tak uniwersalnym, pojemnym znaczeniowo, jak frazeologizm *tluste koty*.

Jastrząb na czele jastrzębi

Wypowiedź prezesa NBP Adama Glapińskiego na konferencji prasowej w marcu 2022 roku, po szóstej od października 2021 roku podwyżce stóp procentowych: „Stoję przed państwem jako jastrząb na czele jastrzębi, które dziś tworzą Radę Polityki Pieniężnej”³⁰, szczególnie zapadła w pamięć dziennikarzom oraz opinii publicznej. Natychmiast zyskała rangę skrzydlatych słów, a w cyberprzestrzeni stała się wiralem – szybko rozprzestrzeniającą się treścią o charakterze prześmiewczym, stanowiąc idealny materiał dla memów.

Wypowiedź jest interesująca językowo ze względu na wykorzystanie utrwalonej w polityce monetarnej symboliki ptaków, wywodzącej się z anglosaskiej nomenklatury finansowej. Oparto ją na przeciwieństwie cech jastrzębia i gołębia: jastrząb kojarzy się z siłą, to ptak drapieżny; w odniesieniu do sfery finansów reprezentuje odważną politykę, opartą na działaniach otwartorynkowych, walce z inflacją, między innymi przez wzmacnianie pozycji pieniądza; gołąb – biblijny symbol pokoju, łagodności, reprezentuje politykę zachowawczą, socjalną, dążącą do obniżenia bezrobocia. Animalizmy są wyraźnie zauważalne w sferze polityki finansowej – wykorzystuje się tu nazwy zwierząt reprezentujących określone cechy: dzikich, silnych, na przykład *niedźwiedź*, *byk*, dzikich ptaków (*jastrząb*), kojarzących się z odwagą w działaniu, niezależnością. Silne zwierzęta posiadają konotacje pozytywne w odniesieniu do sfery działań finansowych.

Nawiązując do stylu pamiętnej wypowiedzi A. Glapińskiego, warto zwrócić uwagę na metaforykę przekazu, gdyż do omówionych symboli zwierzęcych polityk w przemówieniu odwoływał się wielokrotnie: „Pojawiam się przed państwem jako jastrząb. Będziemy robić wszystko, żeby zdusić inflację”; „Jak ktoś jest rozumny, to raz trzeba być gołębiem, raz jastrzębiem. Jak jest pokój, to nawet trzeba być gołębicą.

²⁹ Alicja Nowakowska, „Semantyka barw w służbie ideologii”, *Oblicza Komunikacji. Ideologie w słowach i obrazach*, 1 (2008): 248.

³⁰ Grzegorz Siemionczyk, „Prezes NBP: Stoję przed państwem jako jastrząb na czele jastrzębi”, *Rzeczpospolita*, 09.03.2022, <https://www.rp.pl/banki/art35833611-prezes-nbp-stoje-przed-panstwem-jako-jastrzab-na-czele-jastrzebi> (dostęp: 20.03.2024).

A teraz trzeba być jastrzębiem”³¹. Ostatnia fraza nawiązuje do stylistyki Machiavellego, głoszącej, że polityka, także finansowa, to umiejętność wyboru właściwej w danej sytuacji postawy; poprzez tę narzucającą się analogię polityk pragnie wytlumaczyć celowość trudnych dla społeczeństwa działań w sferze finansów.

Prezes NBP po swej metaforycznej wypowiedzi otrzymał w przestrzeni Internetu przydomek „Jaszczomp”, z charakterystyczną, niepoprawną, fonetyczną formą zapisu, i pod tą nazwą często pojawia się w prześmiewczych komunikatach internetowych, głównie na portalu wykop.pl – 63% użycia nazwy według danych z korpusu monitorującego tekstów internetowych monco.pl³². *Jastrząb na czele jastrzębi* (czyli pozostałych członków RPP) zdominował tematykę memów i satyrycznych treści w cyberprzestrzeni w 2022 roku, podobnie jak *tłuste koty pakujące kuwety* rok później, a obie wypowiedzi kojarzą się nieodłącznie z ich autorami. Wypowiedź Glapińskiego jednakże nie przysporzyła mu chwały, odniosła skutek odwrotny do zamierzonego i zazwyczaj wykorzystywana jest w tekstach służących ośmieszeniu autora. W znacznym stopniu miał na to wpływ kontekst sytuacyjny – próba wytłumaczenia uciążliwych dla społeczeństwa działań finansowych za pomocą górnolotnej metaforyki, nadużywanie symboli wywodzących się ze świata zwierząt przez prezesa NBP, który często na konferencjach prasowych przyjmuje pozę stand-upera, na co zwraca się uwagę w mediach³³.

Funkcje animalizmów w języku polityki – podsumowanie

Nazwy zwierząt są obecne w języku polityki, zwłaszcza w wypowiedziach polityków, często jako inwektywy, obelgi (*małpa w czerwonym* – wypowiedziane przez Lecha Kaczyńskiego pod adresem dziennikarki³⁴; *dorzynanie watahy* – słowa Rado-

³¹ Paulina Błaziak, „»J« jak jastrząb, czyli alfabet Glapińskiego. Co mówił prezes NBP w 2022 roku?”, Interia Biznes, 01.01.2023, <https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-j-jak-jastrzab-czyli-alfabet-glapińskiego-co-mówił-prezes-nb,nId,6500085> (dostęp: 20.03.2024).

³² „Jaszczomp”, monco.pl, <http://monco.frazeo.pl/search?q=jaszczomp+&o=on&sf=0&o=on&d=1&dq=&dsort=id+asc&cs=1&cht=on&f=&t=&p=1&sd=2025-01-28+21%3A56%3A13&l=20> (dostęp: 28.01.2025).

³³ Jakub Szymczak, „Stand-up z Adamem Glapińskim. 10 złotych myśli prezesa Narodowego Banku Polskiego w 2022 roku”, OKO.Press, 08.01.2023, <https://oko.press/stand-up-z-adamem-glapińskim-10-złotych-mysli-prezesa-narodowego-banku-polskiego-w-2022-roku> (dostęp: 10.08.2024).

³⁴ Określenie pod adresem dziennikarki TVN24 Ingi Rosińskiej, wypowiedziane przez prezydenta Lecha Kaczyńskiego 14 grudnia 2006 roku na konferencji prasowej przywódców UE w Brukseli, por. „Małpa w czerwonym”, Muzeum IV RP, 07.07.2018, https://muzeum4rp iq.pl/wiki/index.php?title=Ma%C5%82pa_w_czerwonym (dostęp: 04.08.2024).

sława Sikorskiego³⁵). Wiele obraźliwych określeń, inwektyw zwierzęcych, jako element negatywnej komunikacji politycznej, przywołuje Milena Adaszek-Waliszczak w artykule *Psy, gęsi, wilki, nutrie, czyli... o leksyce zwierzęcej w języku polityki*³⁶. Autorka dochodzi do podobnych konkluzji, jakie towarzyszą przedstawionym w niniejszym tekście rozważaniom: język wypowiedzi politycznych zawierających leksykę animalistyczną często wyróżnia się oryginalną metaforą, narracyjnością oraz łączeniem różnych środków stylistycznych:

Warto zwrócić uwagę, że mówcy, najpewniej poszukujący najskuteczniejszych form wyrazu, dokładają starań, by ich wypowiedzi cechowała oryginalność, obrazowość, by uruchamiały wiele ciągów skojarzeniowych. W tym celu często łączą oni metaforę zwierzęcą z przenośniami innego typu bądź innymi tropami stylistycznymi (np. ironią czy nawiązaniami intertekstualnymi) w mowie inwektywnej. Ciekawa wydaje się też tendencja do zastępowania krótkich wypowiedzi obraźliwych dłuższymi narracjami. Mówcy nie poprzestają już tylko na nadaniu nazwy, ale tworzą wokół inwektywy pewną fabułę, która ma przyciągać uwagę słuchacza i zapadać w pamięć na dłuższy czas³⁷.

Opisowość i oryginalność wyróżniają analizowane przykłady wypowiedzi S. Hołowni i A. Glapińskiego, co przekłada się na ich popularność w mediasferze. Zwiększoną frekwencją w przekazach internetowych cieszył się, według danych z korpusu monco.pl z początku 2024 roku, frazeologizm: *tluste koty* (828 konkordancji); niżej uplasowały się: *jastrząb na czele jastrzębi* (16), ale dość wysoko określenie: *jaszczomp* – (46); mniejsza obecność: *zatoka czerwonych świń* (14)³⁸, choć w przypadku tego wyrażenia należy wziąć pod uwagę to, że ma ono już charakter historyczny.

W świetle analizowanych przykładów współczesnego języka komunikacji politycznej można wyróżnić kilka funkcji, jakie mogą pełnić nazwy zwierząt w wypowiedziach polityków oraz przekazach medialnych odnoszących się do szeroko rozumianej sfery polityki:

³⁵ „Jeszcze jedna bitwa, jeszcze dorżniemy watahy” – wypowiedź Radosława Sikorskiego z 14 października 2007 roku podczas konwencji wyborczej PO pod adresem polityków PiS; por. „Dorżniemy watahy – »Radek« Sikorski, 14 października 2007”, YouTube, 15.04.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=BFqysByk6Jk> (dostęp: 04.08.2024). Zdanie to jest przykładem mowy nienawiści w języku polityki, z wykorzystaniem animalizmów, zob. „Słownik nienawiści, czyli dorżnianie watahy i lże-elity”, Wprost, 24.10.2010, <https://www.wprost.pl/tylko-u-nas/214884/sownik-nienawisci-czyli-dorzynanie-watahy-i-lze-elity.html> (dostęp: 05.08.2024).

³⁶ Zob. Milena Adaszek-Waliszczak, „Psy, gęsi, wilki, nutrie, czyli... o leksyce zwierzęcej w języku polityki”, *Poradnik Językowy*, nr 1 (2014): 71–81.

³⁷ Adaszek-Waliszczak, „Psy, gęsi, wilki, nutrie”, 78.

³⁸ Dane wyekscerpowane za pomocą wyszukiwarki monco.pl, <http://monco.frazeo.pl/index?executeTime=0.002> (stan na 13.03.2024).

1. Służą deprecjonowaniu przeciwników politycznych (*tłuste koty, czerwone świnie, dorzynanie watahy*).
2. Ubarwiają wypowiedź jako element metaforyczno-symboliczny; wykorzystuje się opozycje znaczeniowe zakorzenione w kulturze (*jastrząb – gołąb*).
3. Utrwalają negatywne stereotypy i konotacje zwierząt ocenianych z antropocentrycznej perspektywy (*świnia* – nieetyczne działania; *kot* – fałsz, lenistwo), co może powodować nieświadome reprodukowanie przemocy symbolicznej, zazwyczaj odbywające się poza intencją osoby mówiącej.
4. Wzbogacają język (internacjonalizm *tłuste koty*) oraz wiedzę odbiorców, na przykład popularyzacja symboli z dziedziny polityki finansowej (*jastrząb, gołąb*).
5. Mogą, w różny sposób, wpływać na kreację wizerunku danego polityka: pozytywnie – jako osoby elokwentnej, błyskotliwej (*tłuste koty, pakujcie swoje kuwety*), lub negatywnie – ośmieszając go (*jastrząb na czele jastrzębi*) czy eskalując agresję językową (*małpa w czerwonym, dorzynanie watahy*). Duże znaczenie mają kontekst polityczny i sytuacyjny, w jakim użyta jest dana fraza, oraz jej społeczny odbiór, funkcjonowanie w przestrzeni medialnej.

Bibliografia

- Adaszek-Waliszczak, Milena. „Psy, gęsi, wilki, nutrie, czyli... o leksyce zwierzęcej w języku polityki”. *Poradnik Językowy*, nr 1 (2014): 71–81.
- Andrzejczak, Paulina. „Frazieologizmy z komponentem *świnia* w języku polskim i chińskim”. *Gdańskie Studia Azji Wschodniej*, nr 22 (2022): 42–55. <https://doi.org/10.4467/23538724GS.22.038.17010>.
- Anusiewicz, Janusz. „Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie”. *Etnolingwistyka*, nr 3 (1990): 95–138.
- Bartmiński, Jerzy, Jolanta Panasiuk. „Stereotypy językowe”. W *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. Jerzy Bartmiński, 371–395. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001.
- Błaziak, Paulina. „»J« jak jastrząb, czyli alfabet Glapińskiego. Co mówił prezes NBP w 2022 roku?”. *Interia Biznes*. 01.01.2023. <https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-j-jak-jastrzab-czyli-alfabet-glapińskiego-co-mowil-prezes-nb,nId,6500085> (dostęp: 20.03.2024).
- Czarnecki, Ryszard. „Zwierzęta jako symbole partii czyli zoologizacja polityki”. Blog autorski. 18.01.2020. <https://naszeblogi.pl/55129-zwierzeta-jako-symbole-partii-czyli-zoologizacja-polityki> (dostęp: 02.03.2024).

- „Deweloper chce wyburzyć 23 bloki. Osiedle nazywano »zatoką czerwonych świń«. NOIZZ. 17.03.2024. <https://noizz.pl/design/deweloper-chce-wyburzyc-23-bloki-osiedle-nazywa-no-zatoka-czerwonych-swin/dpxff42> (dostęp: 03.04.2024).
- „Dorżniemy watahy – »Radek« Sikorski, 14 października 2007”. YouTube. 15.04.2019. <https://www.youtube.com/watch?v=BFqysByk6Jk> (dostęp: 04.08.2024).
- Dubisz, Stanisław, Elżbieta Sękowska, Józef Porayski-Pomsta. „Leksykalny kod polityczny we współczesnej komunikacji językowej”. W *Polska polityka komunikacyjno-językowa wobec wyzwań XXI wieku*, red. Stanisław Gajda, Andrzej Markowski, Józef Porayski-Pomsta, 151–165. Warszawa: Elipsa, 2005.
- Gzyra, Dariusz. „Prawdziwie prozwierzęca polityka? Nie ma jej nawet Nowa Lewica”. Krytyka Polityczna. 15.04.2023. <https://krytykapolityczna.pl/kraj/darek-gzyra-prozwierzeca-polityka-nowa-lewica/> (dostęp: 03.08.2024).
- „Hołownia o PiS: nie myślałam, że »tłuste koty« mają tak pojemne kuwety”. Business Insider. 17.11.2023. <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/holownia-nie-myslalam-ze-tluste-koty-maja-tak-pojemne-kuwety/e9r7eqt> (dostęp: 15.03.2024).
- „Janusz Palikot: Pani Marszałkini! Panie Premierze! Wysoka Izbo! Obywatele udzielił panu...”. YouTube. 06.06.2013. <https://www.youtube.com/watch?v=GYiACoXqDvc> (dostęp: 10.03.2024).
- „Jaszczomp”. Monco.pl. <http://monco.frazeo.pl/search?q=jaszczomp+&o=on&sf=0&o=on&d=1&dq=&dsort=id+asc&cs=1&cht=on&f=&t=&p=1&sd=2025-01-28+21%3A56%3A13&l=20> (dostęp: 28.01.2025).
- Kempf, Zdzisław. „Wrażenia »gorsze« dotyczące zwierząt”. *Język Polski*, t. 65, nr 2–3 (1985): 125–144.
- Komorowska, Ewa, Agnieszka Szlachta. „Frazeologizmy i przysłowia z komponentem kot w języku polskim. Aspekt semantyczno-kulturowy”. V *Životinje u frazeološkom ruhu. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Animalistički frazemi u slaven-skim jezicima održanog 21. i 22. III. 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu*, ur. Ivana Vidović Bolt, 215–230. Zagreb: FFpress, 2014. <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8677> (dostęp: 28.01.2025).
- Koncewicz-Dziduch, Edyta. „Kulturowe aspekty »mowy nienawiści« we frazeologii animalistycznej w języku polskim i chorwackim”. *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 6 (2020): 301–314. <http://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2020.06.20>.
- Kornaś, Jerzy. „»Tłuste koty« z Jaworzna – list do redakcji”. *Jaw.pl*. 19.09.2015. <https://jaw.pl/2015/09/tluste-koty-z-jaworzna-list-do-redakcji/> (dostęp: 02.04.2024).
- Leszczynski, Adam. „Kaczyński tropi »tłuste koty«. W przeszłości nepotyzm oznaczał wypalanie się rewolucyjnej władzy”. OKO.Press. 07.07.2021. <https://oko.press/kaczynski-tropi-tluste-koty-w-pis> (dostęp: 02.04.2024).
- Machiavelli, Niccolò. „Książę”. Przeł. Antoni Sozański. Wolne Lektury. <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/machiavelli-traktat-o-ksieciu> (dostęp: 15.04.2024).

- „Małpa w czerwonym”. Muzeum IV RP. 07.07.2018. https://muzeum4rp.iq.pl/wiki/index.php?title=Ma%C5%82pa_w_czerwonym (dostęp: 04.08.2024).
- Nartowski, Andrzej. „Trzy wcielenia »tłustych kotów«”. Parkiet.com. 26.01.2022. <https://www.parkiet.com/felietony/art19333491-trzy-wcielenia-tlustych-kotow> (dostęp: 28.01.2025).
- Nowakowska, Alicja. „Semantyka barw w służbie ideologii”. *Oblicza Komunikacji. Ideologie w słowach i obrazach*, 1 (2008): 245–252.
- Pajdzińska, Anna. *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*. Lublin: Agencja Wydawniczo-Handlowa Antoni Dudek, 1993.
- Pięta, Patryk. „Leming”. Encyklopedia Zarządzania. https://mfiles.pl/pl/index.php/Leming#cite_note- (dostęp: 05.08.2024).
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota, Agnieszka Rosińska-Mamej. „*Tłuste koty na złotych spadochronach* – o pewnym frazeologizmie wywodzącym się z języka polityki i o jego modyfikacjach”. *Respectus Philologicus*, vol. 38 (43) (2020): 101–116. <http://dx.doi.org/10.15388/RESPECTUS.2020.38.43.60>.
- Siemionczyk, Grzegorz. „Prezes NBP: Stoję przed państwem jako jastrząb na czele jastrzębi”. Rzeczpospolita. 09.03.2022. <https://www.rp.pl/banki/art35833611-prezes-nbp-stoje-przed-panstwem-jako-jastrzab-na-czele-jastrzebi> (dostęp: 20.03.2024).
- „Słownik nienawiści, czyli dorzynanie watahy i łże-elity”. Wprost. 24.10.2010. <https://www.wprost.pl/tylko-u-nas/214884/sownik-nienawisci-czyli-dorzynanie-watahy-i-lze-elity.html> (dostęp: 05.08.2024).
- Sosnowski, Wojciech. *Studium konfrontatywne frazeologii bułgarskiej, polskiej i ukraińskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Slawistyki PAN, 2021.
- Surendra, Sebastian. „Język kształtuje świat czy odwrotnie? Wokół mediów”. Społeczeństwo.com.pl. 16.01.2024. <https://spoleczenstwo.com.pl/dr-s-surendra-jezyk-ksztaltuje-swiat-czy-odwrotnie-wokol-mediow/> (dostęp: 10.04.2024).
- Szerszunowicz, Joanna. *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2011.
- Szymczak, Jakub. „Stand-up z Adamem Głapińskim. 10 złotych myśli prezesa Narodowego Banku Polskiego w 2022 roku”. OKO.Press. 08.01.2023. <https://oko.press/stand-up-z-adamem-glapińskim-10-zlotych-mysli-prezesa-narodowego-banku-polskiego-w-2022-roku> (dostęp: 10.08.2024).
- „Tłuste koty od Hołowni, Tuska i Lewicy obsiadły Spółki Skarbu Państwa”. Konfederacja.pl. 12.02.2024. <https://konfederacja.pl/tluste-koty-od-holowni-i-tuska-obsiadly-spolki-skarbu-panstwa/> (dostęp: 15.03.2024).
- „Tłuste koty PiS »zostaną szybko zastąpione«. Sasin o państwowych spółkach”. Money.pl. 13.12.2023. <https://www.money.pl/gospodarka/tluste-koty-pis-zostana-szybko-zastapione-sasin-o-panstwowych-spolkach-6973289389435424a.html> (dostęp: 14.03.2024).
- „Tłusty kot”. Wielki słownik języka polskiego. 16.09.2018. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/92734/tlusty-kot> (dostęp: 14.03.2024).

Edyta Koncewicz-Dziduch – dr nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa (Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego), adiunkt w Instytucie Kulturoznawstwa i Dziennikarstwa Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie. Autorka prac z dziedziny współczesnego językoznawstwa, kultury polskiej i słowiańskiej, przemian języka mediów. Zajmuje się komparatystycznymi badaniami frazeologii słowiańskiej, ze szczególnym uwzględnieniem frazeologii animalistycznej i fitonimicznej, oraz współczesnymi przemianami kulturowymi i językowymi w Polsce oraz krajach południowosłowiańskich. Członek Krakowskiego Towarzystwa Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”. E-mail: edyta.koncewicz-dziduch@ignatianum.edu.pl.

Edyta Koncewicz-Dziduch – PhD in humanities in the field of linguistics (Faculty of Philology at the Jagiellonian University), assistant professor at the Institute of Cultural Studies and Journalism of the Ignatianum University in Cracow. Author of publications in the field of modern linguistics, Polish and Slavic culture, and changes in media language. She deals with comparative research on Slavic phraseology, with particular emphasis on animalistic and phytonymic phraseology, as well as contemporary cultural and linguistic changes in Poland and South Slavic countries. She is member of the Cracow Society for the Popularization of Knowledge about Language Communication “Tertium.” E-mail: edyta.koncewicz-dziduch@ignatianum.edu.pl.

SYLWIA SPUREK

 <https://orcid.org/0009-0007-1083-5334>

badaczka niezależna

Przeciwdziałanie przemocy domowej Ochrona ofiar-ludzi i ofiar-zwierząt*

Противодействие домашнему насилию
Защита жертв-людей
и жертв-животных

Абстракт

Жертвами домашнего насилия являются не только люди, но и домашние животные, а исследования подтверждают тесную связь между насилием, которому подвергаются женщины и дети, составляющие большинство жертв домашнего насилия со стороны партнера или другого члена семьи, и жестоким обращением с домашними животными. Насилие над животными может при этом являться инструментом психологического насилия по отношению к жертвам-людям, а также ключевым индикатором оценки риска для человеческой жертвы. В статье представлены конкретные предложения *de lege ferenda*, т. е. законодательные инициативы, направленные на дополнение правовой системы Польши положениями о защите жертв-животных. Также анализируется позиция польского правительства предыдущего и нынешнего созывов по этим инициативам. Представлена попытка учета проблемы наси-

Preventing Domestic Violence
Protection of Human Victims
and Animal Victims

Abstract

Victims of domestic violence are not only human beings, but also companion animals, and research confirms a close relationship between violence experienced by women and children, who constitute the majority of victims of domestic violence by a partner or other family member, and violence against companion animals. Violence against animals can be a tool of psychological violence against human victims, and, at the same time, can be an important estimated risk indicator against a human victim. The article presents particular *de lege ferenda* conclusions, namely, legislative postulates showing how the Polish legal system should be supplemented with the protection of animal victims, as well as the position of the Polish government on these postulates. An attempt will also be presented to include the problem of violence against companion animals and the rights of those affected by domestic violence – caregivers or guardians of animals, in the regulations created at the EU level, within

---

* W artykule przedstawiono stan prawny na dzień 15 sierpnia 2024 roku.

лия над домашними животными и прав лиц, подвергшихся насилию в семье – опекунов домашних животных – в контексте разработки нормативных актов на уровне ЕС. Данный вопрос обсуждается в рамках проекта директивы по борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием, рассмотренной и принятой в течение срока полномочий органов ЕС в 2019–2024 годах.

Ключевые слова: семейное насилие, насилие над домашними животными, Синяя карта, приюты для жертв семейного насилия, изоляция агрессора от жертвы

the framework of the draft directive on combating violence against women and domestic violence, which is being processed during the term of office of 2019–2024 EU bodies.

Keywords: domestic violence, violence against pets, Blue Card, shelters for victims of domestic violence, isolation of the perpetrator from the victim

Wprowadzenie

Przemoc w rodzinie najczęściej stosowana jest wobec słabszych – kobiet, dzieci¹ – i często wynika z nierównowagi sił oraz przeświadczenia, że jedni członkowie rodziny mogą mieć władzę nad innymi i mogą ją egzekwować wszelkimi, również przemocowymi, metodami². Ofiarami stają się osoby zależne, bardziej wrażliwe oraz takie, którym trudniej jest się poskarżyć i dochodzić sprawiedliwości. Ale na przemoc w dużym stopniu narażone są także zwierzęta domowe. Co istotne, badania potwierdzają związek pomiędzy przemocą doświadczaną przez kobiety ze strony partnera lub innego członka rodziny a przemocą wobec zwierząt domowych. Przemoc wobec zwierząt może stanowić narzędzie przemocy psychicznej wobec ofiar-ludzi, a jednocześnie może być istotnym wskaźnikiem szacowania ryzyka wobec ludzkiej ofiary. Ofiary pozaludzkie mogą przy tym doświadczać tych samych rodzajów przemocy, co małżonek, partnerka lub dzieci sprawcy, czyli przemocy fizycznej, seksualnej, psychicznej oraz zaniedbania³. Są wykorzystywane do

¹ Ze zgromadzonych przez Policję danych wynika, że w 2023 roku wśród ofiar przemocy w rodzinie 66,3% stanowiły kobiety, a 21,9% dzieci. Jednocześnie ponad 87,6% sprawców tej przemocy to mężczyźni, zob. „Sprawozdania z realizacji procedury »Niebieskie Karty« od 2012 roku”, Statystyka.policja.pl, 2023, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-domowa/201373,Przemoc-w-rodzynie-dane-od-2012-do-2022-roku.html> (dostęp: 12.08.2024).

² Zob. między innymi: Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 roku, *Dziennik Ustaw* (2015), poz. 961, dalej jako: Konwencja Antyprzemocowa, oraz Raport Wyjaśniający do Konwencji, opublikowany po raz pierwszy w polskiej wersji językowej w: Sylwia Spurek, „Nasza Konwencja”, 2021, https://sylwiaspurek.pl/wp-content/uploads/2023/09/Nasza_Konwencja_2.0.pdf (dostęp: 12.08.2024).

³ Catherine M. Tiplady, Deborah B. Walsh, Clive J.C. Phillips, “The Animals Are All I Have”, *Society & Animals*, vol. 26 (2018): 490–514, <https://doi.org/10.1163/15685306-12341464>.

sprawowania kontroli nad ofiarą. W tym celu sprawcy mogą grozić przemocą lub skrzywdzić zwierzę⁴. Groźby te mogą mieć na celu zmuszenie ofiary do pozostania w domu z przemocowcem lub powrotu do miejsca wspólnego z nim zamieszkiwania albo ukaranie jej. Może ona bowiem obawiać się opuścić dom i pozostawić zwierzę ze sprawcą. Badanie przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wykazało, że 34% kobiet zwlekało z decyzją o opuszczeniu domu, ponieważ obawiało się pozostawienia zwierzęcia ze sprawcą⁵. Z kolei zgodnie z kanadyjskimi badaniami co druga kobieta będąca ofiarą przemocy domowej ma pod opieką zwierzę, a większość, bo aż 59% z nich, nie odchodzi bądź opóźnia odejście od przemocowego partnera ze strachu o zwierzę, które miałyby pozostać z nim w domu⁶. W ten sposób ofiary zmuszone są do narażenia się na dalsze niebezpieczeństwa. Sprawca może również użyć zwierzęcia, aby zmusić swoją ofiarę, która opuściła gospodarstwo domowe, do powrotu⁷.

Ponadto, znęcanie się nad zwierzętami może stanowić wskaźnik szacowania ryzyka przemocy w rodzinie. W Stanach Zjednoczonych stwierdzono, że aż 76% sprawców przemocy wobec istot pozaludzkich znęca się także nad członkami swojej rodziny. Odnotowano, że im więcej pojawia się telefonów alarmowych w sprawie przemocy wobec zwierząt, tym więcej przypadków przemocy w rodzinie

---

⁴ Michelle Cleary et al., "Animal Cruelty's Link to Other Forms of Violence", Animal Legal Defense Fund, 2021, <https://aldf.org/wp-content/uploads/2022/01/Animal-Legal-Defense-Fund-Link-Factsheet.pdf> (dostęp: 12.08.2024); Michelle Cleary et al., "Animal Abuse in the Context of Adult Intimate Partner Violence: A Systematic Review", *Aggression and Violent Behavior*, vol. 61 (2021): 1359–1376, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101676>. Pojęcie tak zwanej przemocy zastępczej (ang. *vicarious violence*), czyli przemocy polegającej na znęcaniu się nad ofiarą poprzez zadawanie bólu komuś dla niej ważnemu, pojawia się już w dokumentach o charakterze formalnym, zob. między innymi: Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 16 września 2021 roku zawierające zalecenia dla Komisji w sprawie uznania przemocy ze względu na płeć za nową dziedzinę przestępczości wśród wymienionych w art. 83 ust. 1 TFUE, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0388_PL.html (dostęp: 12.08.2024).

⁵ Jennifer L. Hardesty et al., "Coercive Control and Abused Women's Decisions about Their Pets When Seeking Shelter", *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 28, iss. 13 (2013): 2617–2639, <https://doi.org/10.1177/0886260513487994>.

⁶ Donna Crawford, Veronika Bohac Clarke, "Inside the Cruelty Connection: The Role of Animals in Decision-Making by Domestic Violence Victims in Rural Alberta", Research report to the Alberta SPCA, 07.2012, <https://www.albertasPCA.org/wp-content/uploads/2019/04/InsideTheCrueltyConnection.pdf> (dostęp: 12.08.2024). Hiszpański rząd uruchomił program VioPet umożliwiający kobietom zgłaszającym przemoc uzyskanie bezpiecznego schronienia także dla zwierzęcia. Więcej na temat sytuacji w Hiszpanii w kontekście omawianego problemu zob. Joanna Wiśniewska, „Kobiety zostają z przemocowymi partnerami, bo boją się o zwierzęta. Hiszpański rząd wie, jak im pomóc”, Okopress, 15.11.2021, <https://oko.press/kobiety-zostaja-z-przemocowymi-partnerami-bo-boja-sie-o-zwierzeta-hiszpanski-rzad-wie-jak-im-pomoc/> (dostęp: 12.08.2024).

⁷ Matt Bershadker, "Domestic Violence Awareness Month Is about Protecting People and Pets", aspca.org, 30.10.2017, <https://www.asPCA.org/blog/domestic-violence-awareness-month-about-protecting-people-and-pets> (dostęp: 12.08.2024).

może wyjść na jaw⁸. 41% osób znęcających się nad zwierzętami domowymi zostało również aresztowanych za przemoc wobec partnerki⁹.

W Polsce prawny system przeciwdziałania przemocy w rodzinie, obejmujący zarówno przepisy prawa administracyjnego, cywilnego, jak i karnego, nie zawiera odpowiedniego odniesienia do przemocy wobec zwierząt domowych. W niniejszym artykule zaprezentowane zostaną stosowne wnioski *de lege ferenda*. Konkretnie postulaty, w jaki sposób system prawa polskiego należy uzupełnić o ochronę ofiar-zwierząt, poprzedzone zostaną syntetycznym omówieniem tworzących ten system regulacji. Tekst przedstawi także stanowisko polskiego rządu – zarówno poprzedniej, jak i obecnej kadencji – w sprawie zaprezentowanych postulatów opracowanych przez autorkę artykułu i skierowanych do właściwych ministrów podczas pełnienia przez nią funkcji posłanki do Parlamentu Europejskiego oraz wiceprzewodniczącej Komisji Praw Kobiet i Równouprawnienia PE¹⁰. W końcu, w niniejszym tekście pokazana zostanie próba uwzględnienia problemu przemocy wobec zwierząt domowych i praw osób dotkniętych przemocą w rodzinie – opiekunek lub opiekunów zwierząt domowych, w regulacjach tworzonych na szczeblu unijnym, w ramach projektu dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, procedowanej i przyjętej w kadencji organów unijnych 2019–2024, nad której regulacjami pracowała także autorka artykułu.

Polski system przeciwdziałania przemocy w rodzinie

Na wstępie należy wskazać, że system przeciwdziałania przemocy w rodzinie w Polsce tworzony jest od niedawna. Stosunkowo najstarsze przepisy to przepisy ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny¹¹, penalizujące znęcanie się nad osobą najbliższą – obecnie art. 207, z którego najczęściej ścigani są sprawcy zachowań

---

⁸ Zob. między innymi: artykuł *The Cycle of Violence*, w którym Animal Liberation odwołuje się do danych Association of Prosecuting Attorneys: <https://www.al.org.au/the-cycle-of-violence#gsc.tab=0> (dostęp: 12.08.2024), oraz dane z kampanii Stop Abuse Project: <https://www.facebook.com/spoabuse> (dostęp: 12.08.2024).

⁹ Lacey Levitt, Tia A. Hoffer, Ann B. Loper, "Criminal Histories of a Subsample of Animal Cruelty Offenders", *Aggression and Violent Behavior*, vol. 30 (2016): 48–58, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.05.002>.

¹⁰ Wystąpienie dr. Sylwii Spurek, posłanki do Parlamentu Europejskiego, Wiceprzewodniczącej Komisji Praw Kobiet i Równouprawnienia PE do Ministra Sprawiedliwości i Ministra Rodziny i Polityki Społecznej, z dnia 25 kwietnia 2023 roku, www.sylwiaspurek.pl (dostęp: 12.08.2024).

¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny, *Dziennik Ustaw* (1997), nr 88, poz. 553, dalej jako: Kodeks karny.

wpisujących się w definicję przemocy domowej. Przepisy prawa administracyjnego z kolei wprowadzono w tym zakresie do polskiego systemu prawnego dopiero w 2005 roku, tj. z chwilą uchwalenia ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie¹². Ustawa została przyjęta w bardzo okrojonej wersji w porównaniu z projektem opracowanym przez jego inicjatorkę, Pełnomocniczkę Rządu do Spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn¹³. Regulowała na dość ogólnym poziomie obowiązki oraz zadania samorządu terytorialnego i administracji rządowej w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie. W obszarze izolacji sprawcy od ofiary znowelizowano wówczas Kodeks karny, do którego wprowadzono zakaz kontaktów i nakaz opuszczenia lokalu jako środki karne i środki probacyjne, a zatem orzekane dopiero na etapie wyrokowania w postępowaniu karnym.

Dopiero nowelizacja w 2009 roku ustaw karnych (Kodeks karny, Kodeks postępowania karnego¹⁴)¹⁵, a następnie duża nowelizacja samej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie dokonana w 2010 roku¹⁶ spowodowały, że prawny system ochrony przed przemocą stał się pełniejszy. Jego kolejnym kluczowym uzupełnieniem była ratyfikacja przez Polskę w 2015 roku Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzonej w Stambule dnia 11 maja 2011 roku¹⁷. Konwencja, będąca obecnie prawem powszechnie obowiązującym w Polsce, tworzy ogólne ramy prawne w celu zapewnienia ochrony kobiet i dziewcząt przed wszelkimi formami przemocy oraz zapobiegania, ścigania i eliminowania przemocy wobec nich, w tym przemocy domowej. W 2020 roku z kolei do polskiego porządku prawnego wprowadzono instytucję natychmiastowego policyjnego nakazu opuszczenia lokalu przez sprawcę przemocy w rodzinie, a w 2023 roku uzupełniono i doprecyzowano w tym zakresie regulacje kodeksowe i przepisy samej ustawy antyprzemocowej¹⁸.

Obecnie system prawny zapewnia więc lepsze – choć nadal niewystarczające – wsparcie i ochronę dla osób doświadczających przemocy w rodzinie. Obejmuje

---

¹² Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, *Dziennik Ustaw* (2005), nr 180, poz. 1493.

¹³ Pierwotna treść projektu ustawy – archiwum autorki artykułu.

¹⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks postępowania karnego, *Dziennik Ustaw* (1997), nr 89, poz. 555, dalej jako: Kodeks postępowania karnego.

¹⁵ Ustawa z dnia 5 listopada 2009 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw, *Dziennik Ustaw* (2009), nr 206, poz. 1589.

¹⁶ Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 roku o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, *Dziennik Ustaw* (2010), nr 125, poz. 842.

¹⁷ Konwencja Antyprzemocowa.

¹⁸ Szerzej na temat procesu legislacyjnego w zakresie dotyczącym ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz jej nowelizacji zob. Sylwia Spurek, *Przeciwdziałanie przemocy domowej. Komentarz* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2023).

on izolację sprawcy od ofiary (zakaz kontaktów, zakaz zbliżania się, nakaz opuszczenia lokalu), stosowaną już bez względu na etap postępowania karnego, a także w trybie cywilnoprawnym oraz przez Policję lub Żandarmerię Wojskową podczas interwencji podjętej w związku z powzięciem informacji o stosowaniu przemocy w rodzinie. Na mocy nowelizacji z 2010 roku obowiązuje w Polsce zakaz stosowania kar cielesnych wobec dzieci. Nowelizacja ta ponadto nałożyła na gminy obowiązek powołania tak zwanych zespołów interdyscyplinarnych, które koordynują działania różnych instytucji i służb w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, a także wprowadziła do systemu aktów prawa powszechnie obowiązującego szczegółowe przepisy dotyczące procedury „Niebieskie Karty”, funkcjonującej wcześniej na podstawie zarządzenia Komendanta Głównego Policji.

Obecny system to zatem ramy dla interdyscyplinarnych działań w obszarach, które można określić jako trzy P – *prosecution* (karanie), *prevention* (zapobieganie), *protection* (ochrona). Jednak zasadniczo żadne z tych działań nie dotyczą wprost ochrony zwierząt domowych i nie uwzględniają doświadczanej przez nie przemocy, nie odnoszą się do udowodnionych związków pomiędzy zjawiskiem tej przemocy oraz zjawiskiem przemocy w rodzinie, a także nie odpowiadają na potrzeby osoby opiekującej się zwierzęciem, która doświadcza przemocy domowej.

Wnioski *de lege ferenda*

W celu rozszerzenia systemu ochrony przed przemocą w rodzinie na zwierzęta domowe wybrano trzy obszary, w których zmiany dotyczą materii podstawowej, co decyduje o możliwości ich stosunkowo łatwego wprowadzenia w życie. Jednocześnie, w razie uwzględnienia przedstawionych dalej postulatów wprowadzane zmiany byłyby istotne jakościowo mimo niewielkich modyfikacji systemu.

Postulaty niezbędnych zmian prawnych odnoszą się do trzech obszarów: 1) procedury „Niebieskie Karty”; 2) pomocy w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy domowej; 3) izolacji sprawcy od ofiary¹⁹. Dwa pierwsze obsza-

¹⁹ Postulaty zawarte w niniejszym artykule zostały po raz pierwszy przedstawione i opublikowane, w szczególowy sposób, w: Marcin Anaszewicz, Sylvia Spurek, „O wszystkich ofiarach przemocy domowej”, w *Sprawiedliwość dla zwierząt*, red. Barbara Błońska et al. (Warszawa: Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”, 2017), 140 i nast. W tym kształcie przekazane zostały wystąpieniem autorki artykułu – wówczas posłanki do PE – do polskiego rządu w dniu 25 kwietnia 2023 roku. Wnioski *de lege ferenda* przedstawione w tekście zmieniono tak, aby w pełni uwzględniały obszerne zmiany wprowadzone do polskiego systemu prawnego w 2023 roku. Niniejszy artykuł prezentuje te rekomendacje w tym kształcie po raz pierwszy, wcześniej nie były objęte żadną inną publikacją naukową.

ry uregulowane są na mocy aktów wykonawczych wydanych do ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej. To rozporządzenia normujące procedurę „Niebieskie Karty” oraz wzory formularzy „Niebieska Karta”, a także dotyczące standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia. Ostatni, trzeci obszar to zasadniczo materia ustawowa, natomiast wytyczne do prowadzenia postępowań karnych w sprawach o przemoc w rodzinie (oraz izolacji sprawcy od ofiary w ramach tych postępowań) wydaje Prokurator Generalny w formie dokumentu, który nie ma postaci systemowego aktu normatywnego. Prokurator Generalny zgodnie ze swoją najlepszą wiedzą uwzględnia w nim istotne kwestie dotyczące tych postępowań.

Pierwszy obszar proponowanych zmian to procedura i formularze „Niebieska Karta”. Zgodnie z art. 9d ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej procedura „Niebieskie Karty” obejmuje ogół czynności realizowanych w związku z uzasadnionym podejrzeniem zaistnienia przemocy domowej, w szczególności przez Policję oraz pomoc społeczną. Wszczęcie procedury „Niebieskie Karty” następuje przez wypełnienie formularza „Niebieska Karta”. To zatem procedura interwencyjno-pomocowa, mająca na celu zapewnienie doraźnego bezpieczeństwa z jednej strony oraz długofalowej pomocy dla ofiar przemocy domowej – z drugiej²⁰. Jej ideą są współpraca między służbami działającymi na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, działania wobec osób stosujących przemoc oraz na rzecz ochrony osób krzywdzonych²¹. Przebieg procedury oraz wzory formularzy do 2023 roku określało rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”²², po nowelizacji zastąpione rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 6 września 2023 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”²³.

Wnioski *de lege ferenda* dotyczą treści rozporządzenia oraz wzorów kart A, B i D. Proponuje się uzupełnienie działań, jakie podejmuje grupa diagnostyczno-pomocowa, „pracująca” indywidualnie z ofiarą i ze sprawcą. W ocenie sytuacji domowej, potrzeb i zasobów, która dokonywana jest zgodnie z przepisami rozporządzenia

²⁰ Dorota Jaszczak-Kuźmińska, Katarzyna Michalska, *ABC przeciwdziałania przemocy w rodzinie – diagnoza, interwencja, pomoc* (Warszawa: Fundacja ETOH – Wydawnictwo Edukacyjne Remedium, 2014), 65.

²¹ Ewelina Bazyluk, Małgorzata Kulka, „Rozporządzenie w sprawie procedury »Niebieskie Karty« – komentarz”, *Niebieska Linia*, <http://www.niebieskalinia.info/index.php/zadania-sluzb/59-rozporzadzenie-w-sprawie-procedury-niebieskie-karty-komentarz> (dostęp: 12.08.2024).

²² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, *Dziennik Ustaw* (2011), nr 209, poz. 1245.

²³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 2023 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1870.

przez grupę diagnostyczno-pomocową, proponuje się dodać ocenę ewentualnego ryzyka lub istniejącej już przemocy wobec zwierząt domowych.

Kolejne wnioski *de lege ferenda* to kwestia zmian w samym formularzu „Niebieska Karta”. Składa się on z 4 części – A, B, C i D. Formularz „Niebieska Karta – A”, wypełniany na miejscu i podczas interwencji, zawiera między innymi: dane ofiary i sprawcy przemocy, określenie form przemocy, kwestie posiadania broni palnej przez sprawcę, wskazanie podjętych działań²⁴. Formularz „Niebieska Karta – B” to informacja dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie. Zawiera: definicje przemocy, opis jej form i postaci, informację o miejscach, w których można uzyskać pomoc. Formularze C i D są natomiast wypełniane już podczas spotkania grupy diagnostyczno-pomocowej odpowiednio z ofiarą lub ze sprawcą i stanowią dokumentację kontaktu grupy z tymi osobami.

W formularzu „Niebieska Karta – A” do form przemocy domowej proponuje się dodać sformułowanie o stosowaniu przemocy wobec zwierzęcia domowego – w ramach przemocy psychicznej oraz w ramach innego rodzaju zachowań. W sposób analogiczny do formularza A powinien zostać uzupełniony formularz „Niebieska Karta – D”. Ponadto, w formularzu „Niebieska Karta – A” postuluję dodanie punktu na temat ewentualnej obecności na miejscu zdarzenia zwierzęcia domowego oraz informacji o jego stanie, zaś do opisu podjętych działań interwencyjnych wobec osoby stosującej przemoc – dodanie informacji dotyczących działań podjętych w związku z obecnością zwierzęcia domowego i jego stanem. W obecnym brzmieniu „Niebieskiej Karty – D” po pytaniu: „Czy był/była Pan/Pani już kiedykolwiek karany/karana za przestępstwo z użyciem przemocy lub groźby jej użycia?”, można dodać pytanie odnoszące się do karalności za przestępstwo z użyciem przemocy wobec zwierząt.

Rekomenduje się także wprowadzenie zmian do formularza „Niebieska Karta – B”. Wskazano w nim jako najczęstsze formy przemocy w rodzinie: przemoc fizyczną, przemoc psychiczną, przemoc seksualną, przemoc ekonomiczną, przemoc za pomocą środków komunikacji elektronicznej, inny rodzaj zachowań, oraz wymieniono ich przykłady. Proponuje się dodanie do przykładów przemocy psychicznej oraz do przykładów innego rodzaju zachowań sformułowania: „stosowanie przemocy wobec zwierzęcia domowego”. Pozwoli to pokazać osobom, do których ta informacja jest kierowana w ramach interwencji (najczęściej interwencji Policji), że sprawca może znęcać się również poprzez przemoc wobec zwierzęcia domowego. Takie uzupełnienia części A, B i D formularza „Niebieska Karta” umożliwią minimalną chociażby diagnozę sytuacji istoty pozaludzkiej i podjęcie działań

²⁴ Jaszczak-Kuźmińska, Michalska, *ABC przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, 69; zob. także: Grzegorz Wrona, *Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie procedury Niebieskiej Karty. Komentarz* ([Warszawa]: Ośrodek Informacji Prawnej, 2011).

w celu jej ochrony i pomocy dla niej, a także koniecznego wsparcia jej opiekuna lub opiekunki.

Drugi obszar rekomendowanych zmian prawnych to pomoc dla osoby doświadczającej przemocy w rodzinie świadczona w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy domowej. Regulacje dotyczące ośrodków do 2023 roku zawierało rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 roku w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne²⁵, a obecnie te kwestie reguluje rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 20 czerwca 2023 roku w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla osób doznających przemocy domowej oraz wymagań kwalifikacyjnych wobec osób zatrudnionych w tych ośrodkach²⁶. Rozporządzenie określa, jakie usługi objęte są standardem podstawowych usług świadczonych przez ośrodek w zakresie interwencyjnym (na przykład: schronienie, ochrona przed osobą stosującą przemoc, pomoc psychologiczna, prawna), terapeutyczno-wspomagającym (między innymi: opracowanie diagnozy dotyczącej sytuacji osoby doznającej przemocy domowej, prowadzenie grup wsparcia, prowadzenie terapii indywidualnej), potrzeb bytowych (między innymi: całodobowy, okresowy pobyt, pomieszczenia do spania, ogólnodostępne łazienki, wyżywienie, odzież i obuwie). Wniosek *de lege ferenda* dotyczy uzupełnienia sformułowania odnoszącego się do zapewnienia schronienia osobie doznającej przemocy domowej oraz dzieciom pozostającym pod jej opieką o zwierzęta domowe. Dzięki takiej zmianie rozporządzenia osoba doświadczająca przemocy w rodzinie mogłaby zabrać ze sobą, uciekając od sprawcy, nie tylko dzieci będące pod jej opieką, ale także jej zwierzęta, które w przeciwnym razie mogą być narażone na przemoc ze strony sprawcy pozostającego w mieszkaniu lub domu. Pewność, że miejsce zapewniające schronienie akceptuje również zwierzęta towarzyszące, może ułatwić już wystarczająco trudną decyzję o opuszczeniu własnego domu. Naturalnie, do ewentualnego uregulowania pozostawałyby

²⁵ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 roku w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne, *Dziennik Ustaw* (2011), nr 50, poz. 259.

²⁶ Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 20 czerwca 2023 roku w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla osób doznających przemocy domowej oraz wymagań kwalifikacyjnych wobec osób zatrudnionych w tych ośrodkach, *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1158.

sprawy operacyjne dotyczące przebywania zwierzęcia w ośrodku oraz kwestia odpowiedzialności opiekunki.

Ostatni, trzeci obszar rekomendacji zmian to izolacja sprawcy przemocy w rodzinie od ofiary. Jak wskazano wcześniej, ustawowe narzędzia izolacji uregulowane są w szczególności w Kodeksie karnym i Kodeksie postępowania karnego, a zatem to materia ustawowa. W zakresie prowadzenia tego postępowania wydawane są jednak wytyczne. Zgodnie z art. 8a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej do zadań Prokuratora Generalnego należy bowiem opracowywanie i wydawanie co najmniej raz na 2 lata wytycznych dotyczących zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie²⁷. Kluczowe byłoby więc podjęcie w wytycznych przez Prokuratora Generalnego tematu odseparowania sprawcy nie tylko od ofiar – najczęściej kobiet i dzieci, ale też od zwierząt domowych, nad którymi mógł się on także znęcać bądź będzie się znęcał, aby dokuczyć swoim „ludzkim” ofiarom.

Najbardziej istotny w zakresie izolacji sprawcy od ofiary w ramach przygotowawczego postępowania karnego jest przy tym art. 275 Kodeksu postępowania karnego. Stosownie do art. 275 § 2 tego kodeksu oddany pod dozór ma obowiązek stosowania się do wymagań zawartych w postanowieniu sądu lub prokuratora. Obowiązek ten może polegać na zakazie opuszczania określonego miejsca pobytu, zgłaszaniu się do organu dozoru w określonych odstępach czasu, zawiadomianiu go o zamierzonym wyjeździe oraz o terminie powrotu, zakazie kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami, zakazie przebywania w określonych miejscach, a także na innych ograniczeniach swobody oskarżonego, niezbędnych do wykonywania dozoru. Wytyczne Prokuratora Generalnego mogłyby wskazywać na możliwość oraz na potrzebę stosowania w ramach dozoru Policji ograniczenia polegającego na zakazie zbliżania się do zwierzęcia domowego. Zapewniłoby to ochronę i bezpieczeństwo zarówno ofiarom pozaludzkim, jak i ofiarom ludzkim. Sprawca nie mógłby wykorzystywać w takiej sytuacji do kontaktów z innymi ofiarami i kontynuowania stosowania przemocy wobec nich na przykład faktu zajmowania się zwierzęciem.

Wprowadzenie tych zmian we wskazanych trzech obszarach powinno być poprzedzone podniesieniem wiedzy i świadomości osób – przedstawicieli i przedstawicieli tych organów, służb i instytucji, które zostaną w określonych przepisach wyposażone w uprawnienia lub na które zostaną nałożone stosowne obowiązki, tak, aby stosowanie zmodyfikowanych przepisów było efektywne i zgodne z ich *ratio legis*.

²⁷ Obecnie obowiązują: Wytyczne Prokuratora Generalnego Nr 2/2024 w sprawie zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej, 09.08.2024, pobrano z: <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/wytyczne-prokuratura-generalnego-w-sprawie-zasad-postepowania-powszechnych-jednostek-organizacyjnych-prokuratury-w-zakresie-przeciwdzialania-przemocy-domowej> (dostęp: 13.01.2025).

Odpowiedzi ministerstw na zaprezentowane postulaty

Jak wskazano we *Wprowadzeniu*, autorka niniejszego artykułu, pełniąc funkcję posłanki do Parlamentu Europejskiego oraz wiceprzewodniczącej Komisji Praw Kobiet i Równouprawnienia PE, wystąpiła w 2023 roku do właściwych resortów z postulatami wprowadzenia określonych zmian. Wystąpienie zostało skierowane do resortu rodziny i polityki społecznej jako właściwego w zakresie postulatów dotyczących zmian koniecznych do wprowadzenia w rozporządzeniu w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, a także w rozporządzeniu w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla osób doznających przemocy domowej oraz wymagań kwalifikacyjnych wobec osób zatrudnionych w tych ośrodkach, jak również do resortu sprawiedliwości, właściwego w sprawie wytycznych Prokuratora Generalnego. Resorty udzieliły swoich odpowiedzi osobno²⁸.

W swojej odpowiedzi Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej poinformowało przede wszystkim o zakresie swoich kompetencji oraz brzmieniu obowiązujących przepisów, a także nowelizacji ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej uchwalonej w 2023 roku²⁹, szeroko przytaczając założenia zmienianych regulacji. Odnosząc się natomiast do zaprezentowanych wniosków *de lege ferenda*, resort wskazał, że „propozycje rozwiązań prawnych dotyczące ochrony zwierząt domowych wydają się być interesujące i mogą być przyczynkiem do rozpoczęcia szerokiej dyskusji w omawianych kwestiach. [...] wprowadzenie zaproponowanych regulacji prawnych do procedowanych projektów wyżej wymienionych rozporządzeń nie jest obecnie możliwe, bowiem wykracza poza upoważnienia zawarte w zmienionej ustawie”. Ponadto, w ocenie resortu wprowadzenie do ustawy tych przepisów, dzięki którym nastąpi rozwój programów dla osób stosujących przemoc domową, „niewątpliwie przyczyni się do zmiany postaw tych osób, a co za tym idzie do zmniejszenia zachowań agresywnych nie tylko w stosunku do osób wspólnie zamieszkujących lub gospodarujących, ale również w stosunku do zwierząt domowych”. Co więcej, jak wskazano, „nie powinno być przeszkód prawnych, aby podczas sporządzania diagnozy zebrać wszystkie niezbędne informacje dotyczące oceny sytuacji życiowej osób uwięzianych w przemoc, w tym również w odniesieniu do postępowania wobec zwierząt domowych. [...] prawidłowo wdrażając przepisy ustawy do praktyki, bez kolejnej zmiany prawa w omawianym zakresie, można dokonać postulowanej przez Panią Poseł, oceny współwystępowania przemocy wobec ludzi i wobec zwierząt”.

²⁸ Wystąpienia generalne posłanki do PE oraz odpowiedzi ministerstw – zob. www.sylwia-spurek.pl.

²⁹ Odpowiedź Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej [brak daty], znak BRT-II.059. 20.2023.MB.

Ministerstwo Sprawiedliwości, podobnie jak resort rodziny, w odpowiedzi na wystąpienie poinformowało o swojej właściwości i obowiązujących regulacjach prawnych³⁰. Podkreśliło przy tym, że rozwiązania wprowadzone do systemu prawnego w 2020 i 2023 roku „są ukierunkowane na ochronę ludzi, tym niemniej zawierają także regulacje umożliwiające w określonym układzie okoliczności zabezpieczenie również zwierząt domowych”. Przytoczono tu art. 15ae ust. 4 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji³¹ (i, odpowiednio, art. 18e ust. 4 ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 roku o Żandarmerii wojskowej i wojskowych organach porządkowych³²), zgodnie z którym osoba stosująca przemoc domową, wobec której wydano nakaz opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia oraz zakaz zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, ma prawo zabrać ze wspólnie zajmowanego mieszkania zwierzęta domowe będące jej własnością, niezbędne do codziennego funkcjonowania lub pracy zarobkowej, zaś sprzeciw osoby dotkniętej przemocą skutkuje pozostawieniem zwierzęcia we wspólnie zajmowanym mieszkaniu lub w jego bezpośrednim otoczeniu. Wspomniano także, że art. 560(3a) Kodeksu postępowania cywilnego przyznaje uczestnikowi postępowania toczącego się na podstawie art. 11a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej, który został zobowiązany do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub któremu zakazano zbliżania się do wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, uprawnienie do złożenia wniosku o zezwolenie na zabranie ze wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia zwierząt domowych będących jego własnością, niezbędnych do codziennego funkcjonowania lub pracy zarobkowej, na których wydanie nie wyraża zgody wnioskodawca. Jednocześnie resort sprawiedliwości poinformował, że w pozostałym zakresie prawnokarny aspekt ochrony zwierząt reguluje ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt, pozostająca we właściwości ministra rolnictwa.

Nie sposób uznać tych odpowiedzi za wystarczające i się z nimi zgodzić. Odnosząc się do odpowiedzi resortu rodziny, należy wskazać, że biorąc pod uwagę brzmienie i zakres upoważnień ustawowych do wydania rozporządzeń będących przedmiotem wskazywanych zmian, brak jest przeszkód formalno-prawnych do uwzględnienia w nich treści objętych proponowanymi zmianami. Trudno przyjąć, że bez wprowadzenia tych zmian *expressis verbis* do przepisów organy władzy publicznej będą z własnej inicjatywy podejmować działania objęte zmianami. Odpowiedź resortu sprawiedliwości z kolei w żadnej mierze nie dotyczyła przedmiotu

³⁰ Odpowiedź Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 26 czerwca 2023 roku, znak DSRiN-IV.0520.1.2023.

³¹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji, *Dziennik Ustaw* (2024), poz. 145, 1006, 1089.

³² Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 roku o Żandarmerii wojskowej i wojskowych organach porządkowych, *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1266, 1860.

wystąpienia, nie odniosła się bowiem do kwestii wytycznych Prokuratora Generalnego. Ponadto, przytoczone przez ministra sprawiedliwości przepisy nie realizują celów proponowanych rozwiązań prawnych.

Wystąpienia zostały ponowione przez autorkę artykułu w ostatnich miesiącach jej kadencji jako posłanki do PE, w dniu 24 stycznia 2024 roku. Skierowano je do nowo powołanych po wyborach 15 października 2023 roku: Ministra Sprawiedliwości Adama Bodnara, Ministry Rodziny i Polityki Społecznej Agnieszki Dziemianowicz-Bąk i Ministry ds. Równości Katarzyny Kotuli. Ministra Rodziny i Polityki Społecznej oraz Ministra ds. Równości nie odpowiedziały na wystąpienie. Odpowiedź Ministra Sprawiedliwości praktycznie powieliła treść odpowiedzi przygotowanej przez jego poprzednika, Zbigniewa Ziobrę³³. Pismo Adama Bodnara powtarzało przy tym nie tylko merytorycznie treść odpowiedzi jego poprzednika, ale także sformułowania redakcyjne Zbigniewa Ziobry, poczynszyszy od cytatu o rozwiązaniach, które „są ukierunkowane na ochronę ludzi, tym niemniej zawierają także regulacje umożliwiające w określonym układzie okoliczności zabezpieczenie również zwierząt domowych”. Odrębna odpowiedź została przygotowana przez Prokuraturę Krajową. Poinformowała ona³⁴, że opracowała projekt wytycznych Prokuratora Generalnego odnoszących się do zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawie przeciwdziałania przemocy domowej. To praktycznie jedyna informacja dotycząca wytycznych. Nie odnosi się ona zupełnie do ich treści oraz ewentualnego zawarcia w nich kwestii objętych propozycjami zmian. Prokuratura Krajowa przywołała także w swojej odpowiedzi przepisy ustawy o Policji, zgodnie z którymi „osoba stosująca przemoc domową, wobec której orzeczony został nakaz i zakaz ma prawo zabrać ze wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia zwierzęta domowe będące jej własnością o ile nie sprzeciwi się temu osoba doznająca przemocy domowej. Jeżeli w związku z wydaniem nakazu lub zakazu zachodzi potrzeba zabezpieczenia zwierząt stanowiących mienie osoby stosującej przemoc domową, wobec której wydano nakaz lub zakaz, stosuje się odpowiednio przepis art. 7 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt”. Zdaniem Prokuratury Krajowej „przywołane regulacje pozwalają na właściwą ochronę zwierząt przed działaniem osób stosujących przemoc domową”. Ponownie, tych odpowiedzi nie można uznać za wystarczające oraz odnoszące się merytorycznie do zaproponowanych postulatów. Tym bardziej dziwi ich treść, że firmują je osoby nowo pełniące funkcje, wyraźnie odcinające się politycznie od stanowisk poprzedników. Odpowiedzi te nie zapowiadają wprowadzenia koniecznych zmian. Znamienny jest ponadto brak stanowiska w sprawie dwóch osób pełniących

³³ Odpowiedź Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 6 marca 2024 roku, znak DSRiN-IV.050.2.2024.

³⁴ Odpowiedź Prokuratury Krajowej z dnia 17 czerwca 2024 roku, znak 1001-1.024.5.2024.

w rządzie znaczące ministerialne funkcje, jeśli chodzi o ich merytoryczną właściwość w zakresie problemu przemocy domowej.

Unijny projekt dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej

Kwestie dotyczące przemocy doświadczanej przez zwierzęta domowe pojawiły się w pracach legislacyjnych nad projektem unijnej dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. Projekt dyrektywy został przedstawiony w dniu 8 marca 2022 roku przez Komisję Europejską. Dyrektywa jest pierwszym unijnym aktem prawnym, który określa minimalne wymagania w zakresie ochrony przed taką przemocą. Ma ona zapewnić ofiarom przemocy wobec kobiet i przemocy domowej dostęp do wymiaru sprawiedliwości, prawo do dochodzenia odszkodowania, dostęp do bezpłatnych telefonów zaufania i do usług wsparcia. Nowe prawo ma powodować, że takie zachowania, jak cyberprzemoc, okaleczanie narządów płciowych czy przymusowe małżeństwa, w całej Unii Europejskiej będą stanowić przestępstwo³⁵. Dyrektywy są bowiem aktem prawa wtórnego UE, a organy władzy każdego państwa członkowskiego są zobowiązane je implementować do prawa krajowego³⁶.

Projekt dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej nie obejmował żadnych regulacji dotyczących ochrony praw ofiar przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, które są osobami opiekującymi się zwierzęciem domowym, oraz nie uwzględniał problematyki przemocy wobec zwierząt towarzyszących. Zostało to dostrzeżone między innymi przez Eurogroup for Animals (EfA), stowarzyszenie zrzeszające organizacje zajmujące się dobrostanem zwierząt w 26 z 27 państw członkowskich³⁷. Jak wskazało w swoich uwagach do projektu dyrektywy, wiele badań potwierdza ścisły związek między znęcaniem się nad zwierzętami a przemocą interpersonalną, zwłaszcza wobec kobiet oraz dzieci,

³⁵ Projekt dyrektywy: Wniosek: Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0105> (dostęp: 12.08.2024).

³⁶ Dyrektywa. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM:directive> (dostęp: 12.08.2024).

³⁷ "New Proposal on Domestic Violence Is Insufficient to Guarantee Safety of Victims and Their Animals", Eurogroupforanimals.org, 17.03.2022, <https://www.eurogroupforanimals.org/news/new-proposal-domestic-violence-insufficient-guarantee-safety-victims-and-their-animals> (dostęp: 12.08.2024). Do EfA należą w Polsce oddział globalnej organizacji Compassion in World Farming, wegański *think tank* Green REV Institute, a także Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”.

i potrzebne są dodatkowe środki, aby skutecznie ścigać tego typu zachowania w celu ochrony zwierząt domowych oraz lepszej ochrony ofiar. Dlatego EfA proponowało, aby w projektowanej dyrektywie uwzględnić kilka elementów³⁸. Zdaniem tej organizacji zwierzęta powinny zostać włączone do definicji „osób pozostających na utrzymaniu” ofiar. Znęcanie się nad istotami pozaludzkimi powinno zostać uznane za okoliczność obciążającą, gdy spowoduje poważny uszczerbek na ich zdrowiu. Indywidualna ocena w celu zidentyfikowania potrzeb ofiar powinna uwzględnić, czy ofiara ma zwierzę towarzyszące, które wymaga ochrony i rozszerzenia nakazów ochrony oraz rozszerzenia zakazu zbliżania się, aby zapobiec bezpośredniej szkodzie dla zwierzęcia i pośredniej szkodzie dla ofiary. Ofierze i jej zwierzęciu (zwierzętom) powinno zostać zapewnione odpowiednie schronienie w celu uniknięcia sytuacji, w których istota pozaludzka musi pozostać z oprawcą mogącym w konsekwencji sprawować kontrolę nad ofiarą. W końcu, szkody majątkowe i niemajątkowe wynikające ze znęcania się nad zwierzętami w kontekście przemocy międzyлюдzkiej powinny być odpowiednio rekompensowane, a koszty weterynaryjne i odszkodowania za utratę zwierzęcia towarzyszącego – pokryte.

W rezultacie, na etapie prac nad projektem dyrektywy podjętych przez Parlament Europejski do projektu tego zgłoszono osiem poprawek, które uwzględniały kwestię zwierząt domowych, z czego sześć zgłosiła autorka niniejszego artykułu, pracując nad projektem jako jedna z jego parlamentarnych sprawozdawczyń³⁹. Trzy z tych poprawek dotyczyły tekstu regulacji, zaś pięć – treści preambuły do projektowanej dyrektywy, stanowiącej swoiste uzasadnienie aktu prawnego. Poprawki te to:

- 1) poprawka nr 424, dotycząca motywu 29 preambuły do dyrektywy, odnoszącego się do okoliczności, które należy uwzględnić przy ocenie potrzeb ofiary w zakresie ochrony i wsparcia, gdzie zaproponowano, aby do takich okoliczności dodać obecność zwierząt domowych;
- 2) w konsekwencji, w poprawce nr 1066, dotyczącej art. 18 ust. 4 projektowanej dyrektywy, w zakresie indywidualnej oceny potrzeb ofiary wprost wskazano, że w ocenie należy wziąć pod uwagę, czy ofiara ma zwierzęta towarzyszące;
- 3) poprawka nr 440, dotycząca motywu 31 preambuły, zakładała dodanie stwierdzenia, że zwierzęta zależne od ofiary są często wykorzystywane do egzekwowania władzy przez sprawcę, w związku z czym zasadnicze znaczenie ma, by państwa członkowskie zapewniły przeszkolenie oraz edukację właściwych organów i funkcjonariuszy organów ścigania w zakresie złożonej dynamiki relacji, w której panuje przemoc, tak, aby byli oni w stanie uzgadniać takie środki ochrony w stosownych przypadkach;

³⁸ “New Proposal on Domestic Violence”.

³⁹ Combating Violence against Women and Domestic Violence, 2022/0066 (COD), [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2022/0066\(COD\)&l=en](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2022/0066(COD)&l=en) (dostęp: 12.08.2024).

- 4) poprawka nr 449, która dodawała nowy motyw 32a do preambuły, w brzmieniu: „biorąc pod uwagę istniejące powiązanie i zależność między brutalnym traktowaniem zwierząt a przemocą interpersonalną, w tym przemocą domową i przemocą ze względu na płeć oraz znęcaniem się nad dzieckiem, środki ochrony powinny obejmować także zwierzęta domowe; powinny uwzględniać przemoc wobec zwierząt domowych jako formę przemocy lub nękania psychicznego. Ponadto, uwzględniając wsparcie emocjonalne zapewniane przez te zwierzęta ofiarom przemocy oraz wysokie ryzyko przymusu i kontroli wynikające z sytuacji, w których zwierzę zostałoby ze sprawcą, należy zapewniać odpowiednie zakwaterowanie zarówno zwierzętom domowym, jak i ofiarom przemocy”;
- 5) poprawki nr 1382 i 1387 o analogicznym brzmieniu dotyczącym nowego art. 32 ust. 2a, zgodnie z którym schroniska i inne odpowiednie zakwaterowanie zastępcze muszą być wyposażone w taki sposób, aby zakwaterować zwierzęta domowe lub zapewnić właściwe i odpowiednie zakwaterowanie zastępcze;
- 6) poprawka nr 459, odnosząca się do motywu 35 preambuły, proponowała, aby nakazy ochrony mogły obejmować nałożenie na sprawcę lub podejrzanego zakazu dostępu do określonych miejsc lub określonych obszarów, w których mieszka lub które odwiedza nie tylko chroniona osoba, oraz zakazu zbliżania się nie tylko do ofiary, ale także do osób pozostających na jej utrzymaniu, do których poprawka wyraźnie zaliczyła zwierzęta domowe;
- 7) w konsekwencji, w poprawce nr 1131, odnoszącej się do art. 21 ust. 2, zaproponowano, aby właściwe organy mogły wydawać zakazy zbliżania się lub nakazy ochrony w celu udzielenia ofiarom lub osobom pozostającym na ich utrzymaniu oraz ich zwierzętom domowym długoterminowej ochrony przed wszelkimi aktami przemocy objętymi niniejszą dyrektywą, w tym przez zakazanie lub ograniczenie określonych niebezpiecznych zachowań sprawcy lub podejrzanego.

Jedynie trzy poprawki z omówionych ośmiu zostały przyjęte w ostatecznym stanowisku PE, z czego dwie dotyczące preambuły, a nie regulacji prawnych dyrektywy – poprawki nr 424, 440 i 1066⁴⁰. Poprawki nr 440 i 1066 PE przyjął w nieco zmienionym kształcie. Mianowicie, zgodnie z art. 18 ust. 4 projektowanej dyrektywy po zmianie wynikającej z poprawki PE (dotychczasowa poprawka nr 1066), w specjalistycznej indywidualnej ocenie „okoliczności wymagające szczególnej uwagi to [...] możliwe ryzyko wykorzystania dzieci i zwierząt domowych do sprawowania kontroli nad ofiarą [...]”⁴¹. Z kolei w preambule dyrektywy (zmodyfikowane brzmienie poprawki nr 440) PE wskazał, że w kontekście przemocy wobec kobiet

⁴⁰ Sprawozdanie w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0234_PL.html (dostęp: 12.08.2024).

⁴¹ Sprawozdanie w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej.

złe traktowanie dzieci przez sprawców może być wykorzystywane do sprawowania władzy nad matkami i popełniania aktów przemocy wobec nich jako forma przemocy pośredniej wobec kobiet, znana w niektórych państwach członkowskich jako przemoc zastępcza. Sprawca często wykorzystuje również zwierzęta, aby wywrzeć większy efekt sprawowania władzy. W związku z tym istotne jest, aby państwa członkowskie zadbały o to, by właściwe organy były odpowiednio przeszkolone w zakresie złożonej dynamiki stosunków stanowiących nadużycie, tak, aby potrafiły stosować takie środki ochrony wszędzie tam, gdzie jest to właściwe. Poprawka nr 424 została przyjęta przez PE bez zmian, w wyżej wskazanym brzmieniu.

W toku dalszych prac nad projektowaną dyrektywą, w tym w ramach trilogów, tj. negocjacji trójstronnych pomiędzy Komisją Europejską, Parlamentem Europejskim a Radą, treści dotyczące zwierząt domowych zostały jeszcze bardziej okrojone. Rada nie wyraziła zgody na ujęcie tej problematyki ani w motywie 31 preambuły, ani w art. 18 samej dyrektywy. Z kolei zmiana wynikająca z poprawki nr 424, dotyczącej motywu 29 preambuły (ostatecznie motyw nr 39), została sprowadzona przez Radę do wskazania w okolicznościach wymagających w ramach indywidualnej oceny szczególnej uwagi kwestii wykorzystania zwierzęcia towarzyszącego do wywierania presji na ofiarę. Pozostałe dwie poprawki PE nie zostały zaakceptowane przez Radę. W takim kształcie dyrektywa została następnie przyjęta⁴² i jedynie jej preambuła obejmuje odwołanie do problemu.

Podsumowanie

Polski system prawny przeciwdziałania przemocy w rodzinie nie obejmuje praktycznie żadnych konkretnych elementów dotyczących zjawiska przemocy wobec zwierząt domowych i ich w tym kontekście ochrony. Nie sposób bowiem za takie uznać regulacji, które przywołuje w swoim piśmie Minister Sprawiedliwości Adam Bodnar, powtarzając je wiernie za swoim poprzednikiem Zbigniewem Ziobro. Brakuje tym samym nie tylko oficjalnych danych, które umożliwiłyby dokonanie oceny współwystępowania przemocy wobec ludzi i przemocy wobec zwierząt, ale także narzędzi ochrony zwierząt domowych i zapobiegania ewentualnej przemocy w rodzinie wobec ofiar-ludzi. Niniejszy artykuł przedstawia wnioski *de lege ferenda* odnoszące się do aktów wykonawczych do ustawy – rozporządzeń, których zmiana

---

⁴² Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1385> (dostęp: 12.08.2024).

jest dużo prostsza legislacyjnie niż nowelizacja aktu rangi ustawowej, a także do dokumentu wydawanego poza procesem legislacyjnym przez Prokuratora Generalnego. Obszary proponowanych zmian to pomoc dla ofiar przemocy w specjalistycznym ośrodku poprzez możliwość zabrania do schroniska zwierzęcia domowego, procedura „Niebieskie Karty”, w szczególności w zakresie brzmienia formularzy, oraz wytyczne PG w zakresie izolacji sprawcy w ramach postępowania karnego.

Wprowadzenie w systemie tych zmian umożliwiłoby integrację działań, gromadzenie koniecznych danych oraz całościową analizę problemów. Przy niewielkich modyfikacjach w obecnym systemie możliwe byłoby zapewnienie ochrony nowej grupie doświadczającej przemocy – zwierzętom domowym – i wzmocnienie systemu ochrony ofiar przemocy domowej. Przedmiotowe zmiany mogłyby także stanowić wsparcie działań prewencyjnych poprzez krzyżowe wykrywanie przemocy domowej. Zaprezentowane wnioski *de lege ferenda* należy przy tym traktować jedynie jako pierwsze z możliwych do wprowadzenia i koniecznych reform systemu prawnego w tym zakresie.

Zmiany te mogą zostać wprowadzone pomimo tego, że nie wynika to z obowiązków związanych z implementacją unijnego aktu prawnego, jakim jest dyrektywa w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. Dyrektywa niewiele bowiem w tym zakresie wniosła, pomimo dużych ambicji legislacyjnych i wysiłków podjętych na etapie prac Parlamentu Europejskiego, w tym przez autorkę artykułu, wówczas sprawozdawczynię projektu tej dyrektywy.

Bibliografia

- Anaszewicz, Marcin, Sylvia Spurek. „O wszystkich ofiarach przemocy domowej”. W *Sprawiedliwość dla zwierząt*, red. Barbara Błońska, Włodzimierz Gogłoza, Witold Klaus, Dagmara Woźniakowska-Fajst, 140–149. Warszawa: Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”, 2017.
- Bazyluk, Ewelina, Małgorzata Kulka. „Rozporządzenie w sprawie procedury »Niebieskie Karty« – komentarz”. Niebieska Linia. <http://www.niebieskalinia.info/index.php/zadania-sluzb/59-rozporzadzenie-w-sprawie-procedury-niebieskie-karty-komentarz> (dostęp: 12.08.2024).
- Bershadker, Matt. “Domestic Violence Awareness Month Is about Protecting People and Pets”. aspc.org. 30.10.2017. <https://www.aspc.org/blog/domestic-violence-awareness-month-about-protecting-people-and-pets> (dostęp: 12.08.2024).
- Cleary, Michelle, Deependra K. Thapa, Sancia West, Mark Westman, Rachel Kornhaber. “Animal Abuse in the Context of Adult Intimate Partner Violence: A Systematic Review”.

- Aggression and Violent Behavior*, vol. 61 (2021): 1359–1376. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101676>.
- Cleary, Michelle, Deependra K. Thapa, Sancia West, Mark Westman, Rachel Kornhaber. “Animal Cruelty’s Link to Other Forms of Violence”. Animal Legal Defense Fund. 2021. <https://aldf.org/wp-content/uploads/2022/01/Animal-Legal-Defense-Fund-Link-Factsheet.pdf> (dostęp: 12.08.2024).
- Combating Violence against Women and Domestic Violence. 2022/0066 (COD). [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2022/0066\(COD\)&l=en](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2022/0066(COD)&l=en) (dostęp: 12.08.2024).
- Crawford, Donna, Veronika Bohac Clarke. “Inside the Cruelty Connection: The Role of Animals in Decision-Making by Domestic Violence Victims in Rural Alberta”. Research report to the Alberta SPCA. 07.2012. <https://www.albertaspc.org/wp-content/uploads/2019/04/InsideTheCrueltyConnection.pdf> (dostęp: 12.08.2024).
- Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1385> (dostęp: 12.08.2024).
- Dyrektywa. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM:directive> (dostęp: 12.08.2024).
- Hardesty, Jennifer L., Lyndal Khaw, Marcella D. Ridgway, Cheryl Weber, Teresa Miles. “Coercive Control and Abused Women’s Decisions about Their Pets When Seeking Shelter”. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 28, iss. 13 (2013): 2617–2639. <https://doi.org/10.1177/0886260513487994>.
- Jaszcak-Kuźmińska, Dorota, Katarzyna Michalska. *ABC przeciwdziałania przemocy w rodzinie – diagnoza, interwencja, pomoc*. Warszawa: Fundacja ETOH – Wydawnictwo Edukacyjne Remedium, 2014.
- Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 roku. *Dziennik Ustaw* (2015), poz. 961.
- Levitt, Lacey, Tia A. Hoffer, Ann B. Loper. “Criminal Histories of a Subsample of Animal Cruelty Offenders”. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 30 (2016): 48–58. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.05.002>.
- “New Proposal on Domestic Violence Is Insufficient to Guarantee Safety of Victims and Their Animals”. Eurogroupforanimals.org. 17.03.2022. <https://www.eurogroupforanimals.org/news/new-proposal-domestic-violence-insufficient-guarantee-safety-victims-and-their-animals> (dostęp: 12.08.2024).
- Odpowiedź Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej [brak daty]. Znak BRT-II.059.20. 2023.MB.
- Odpowiedź Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 26 czerwca 2023 roku. Znak DSRiN-IV. 0520.1.2023.

- Odpowiedź Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 6 marca 2024 roku. Znak DSRiN-IV. 050.2.2024.
- Odpowiedź Prokuratury Krajowej z dnia 17 czerwca 2024 roku. Znak 1001-1.024.5.2024.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 16 września 2021 roku zawierające zalecenia dla Komisji w sprawie uznania przemocy ze względu na płeć za nową dziedzinę przestępczości wśród wymienionych w art. 83 ust. 1 TFUE. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0388_PL.html (dostęp: 12.08.2024).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 roku w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne. *Dziennik Ustaw* (2011), nr 50, poz. 259.
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 20 czerwca 2023 roku w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla osób doznających przemocy domowej oraz wymagań kwalifikacyjnych wobec osób zatrudnionych w tych ośrodkach. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1158.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”. *Dziennik Ustaw* (2011), nr 209, poz. 1245.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 2023 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1870.
- „Sprawozdania z realizacji procedury »Niebieskie Karty« od 2012 roku”. Statystyka. policja.pl. 2023. <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-domowa/201373,Przemoc-w-rodzinie-dane-od-2012-do-2022-roku.html> (dostęp: 12.08.2024).
- Sprawozdanie w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0234_PL.html (dostęp: 12.08.2024).
- Spurek, Sylwia. „Nasza Konwencja”. 2021. https://sylwiaspurek.pl/wp-content/uploads/2023/09/Nasza_Konwencja_2.0.pdf (dostęp: 12.08.2024).
- Spurek, Sylwia. *Przeciwdziałanie przemocy domowej. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2023.
- Tiplady, Catherine M., Deborah B. Walsh, Clive J.C. Phillips. “The Animals Are All I Have”. *Society & Animals*, vol. 26 (2018): 490–514. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341464>.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji. *Dziennik Ustaw* (2024), poz. 145, 1006, 1089.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny. *Dziennik Ustaw* (1997), nr 88, poz. 553.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks postępowania karnego. *Dziennik Ustaw* (1997), nr 89, poz. 555.

- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 roku o Żandarmerii wojskowej i wojskowych organach porządkowych. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1266, 1860.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. *Dziennik Ustaw* (2005), nr 180, poz. 1493.
- Ustawa z dnia 5 listopada 2009 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw. *Dziennik Ustaw* (2009), nr 206, poz. 1589.
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 roku o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw. *Dziennik Ustaw* (2010), nr 125, poz. 842.
- Wiśniewska, Joanna. „Kobiety zostają z przemocowymi partnerami, bo boją się o zwierzęta. Hiszpański rząd wie, jak im pomóc”. Okopress. 15.11.2021. <https://oko.press/kobiety-zostaja-z-przemocowymi-partnerami-bo-boja-sie-o-zwierzeta-hiszpanski-rzad-wie-jak-im-pomoc/> (dostęp: 12.08.2024).
- Wniosek: Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0105> (dostęp: 12.08.2024).
- Wrona, Grzegorz. *Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie procedury Niebieskie Karty. Komentarz*. [Warszawa]: Ośrodek Informacji Prawnej, 2011.
- Wytyczne Prokuratora Generalnego Nr 2/2024 w sprawie zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej. 09.08.2024. Pobrano z: <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/wytyczne-prokuratora-generalnego-w-sprawie-zasad-postepowania-powszechnych-jednostek-organizacyjnych-prokuratury-w-zakresie-przeciwdzialania-przemocy-domowej> (dostęp: 13.01.2025).

Sylwia Spurek – dr., była posłanka do Parlamentu Europejskiego (2019–2024) i Zastępczyni Rzecznika Praw Obywatelskich (2015–2019). Radczyni prawna i legislatorka. Ekspertka w zakresie prawa i polityk publicznych w obszarze równego traktowania, przeciwdziałania przemocy wobec kobiet i przemocy ze względu na płeć (w szczególności przemocy domowej i cyberprzemocy wobec kobiet). Niezależna badaczka, naukowczyni i autorka publikacji z zakresu przemocy wobec kobiet. Główne zainteresowania naukowe dotyczą praw człowieka kobiet, w tym przemocy wobec kobiet, przemocy domowej i cyberprzemocy. Rzeczniczka praw człowieka osób LGBTQIA. Aktywistka na rzecz klimatu i praw zwierząt, w szczególności tzw. zwierząt hodowlanych. Współzałożycielka dwóch think tanków: Green REV Institute i European FEM Institute. Obecnie stypendystka Woodrow Wilson Center (Waszyngton, D.C.). E-mail: sspurek@poczta.onet.pl.

Sylwia Spurek – PhD, Former Member of the European Parliament (2019–2024) and Deputy Human Rights Commissioner of Poland (2015–2019). Legal counsel and legislator.

Law and public policy expert in the field of equal treatment and counteracting violence against women and gender-based violence (domestic violence and cyberviolence against women in particular). Independent researcher, academic, and author of many publications in the area of violence against women. Her main academic interests concern women's human rights, including violence against women, domestic violence and cyberviolence. Advocate for LGBTQIA human rights. Climate and animal rights activist, so-called farmed animals in particular. Co-founder of two think tanks: Green REV Institute and European FEM Institute. Currently Fellow of Woodrow Wilson Center, Washington, D.C. E-mail: sspurek@poczta.onet.pl.

DIANA DAJNOWICZ-PIESIECKA

 <https://orcid.org/0000-0003-1609-8463>

Uniwersytet w Białymstoku

Katedra Prawa Karnego i Kryminologii

Ewolucja polityki legislacyjnej w zakresie karnoprawnej ochrony zwierząt*

Эволюция законодательной политики
в области уголовно-правовой защиты
животных

Абстракт

Статья посвящена деятельности польского законодателя в области защиты животных от отдельных преступлений, совершаемых против них. Представлены результаты анализа законодательной политики, которая, наряду с уголовной и исполнительной, является составной частью государственной уголовной политики. В рамках законодательной политики определяются виды противоправного поведения, подлежащие уголовному наказанию и другим мерам уголовно-правового реагирования. Эти решения принимаются на основе предварительного анализа преступности и всестороннего изучения эффективности конкретных мер по ее предупреждению. В статье обсуждается эволюция законодательной политики, произошедшая на протяжении

The Evolution of Legislative Policy
in the Field of Criminal Protection
of Animals

Abstract

The article deals with the activities of the Polish legislator within the scope of protecting animals against selected crimes committed against them. It presents the results of the analysis of legislative policy, which apart from penal and executive policies, constitutes a component of the state's criminal policy. Legislative policy categorizes behaviors to be combated with criminal punishment and other instruments of criminal-legal response after a prior analysis of the crime and an exhaustive study of the effectiveness of specific crime prevention measures. The study presents the evolution of legislative policy that has taken place over the years, beginning with the first piece of legislation that laid the cornerstone for systemic animal protection in Poland. It also discusses the most important measures taken under

---

* Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (wcześniej: Ministra Edukacji i Nauki) pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa”, nr projektu NdS/536259/2021/2021; kwota dofinansowania 379 155 zł; całkowita wartość projektu 379 155 zł.

многих лет, начиная с первого правового акта, который стал фундаментом системы защиты животных в Польше. Также анализируются ключевые меры, предпринятые в рамках действующего закона о защите животных, которые привели к современной модели защиты животных от преступлений. Представленные исследования учитывают сложное взаимодействие между изменениями, произошедшими на протяжении лет не только в законодательстве, но и в философии, социальных движениях и общественном сознании, касающемся статуса защиты животных.

Ключевые слова: законодательная политика, защита животных, дереификация, преступление

the current applicable Law on Animal Protection, which led to the current shape of legal protection of animals against crimes. The very analyses also take into account the complexity of interactions between changes that have occurred over the years not only in legislation, but also in philosophy, social movements and society's awareness of the status of animal protection.

Keywords: legislative policy, animal protection, dereification, crime

1. Uwagi wprowadzające i metodologiczne

Społeczne postrzeganie i traktowanie zwierząt (zwłaszcza domowych) zmienia się, a przykłady tego widoczne są na wielu płaszczyznach. Po pierwsze, przekonują o tym statystyki kryminalne. Rozmiary przestępczości przeciwko istotom po ludzkim rokrocznie powiększają się, co wynika między innymi z coraz częstszych i zdecydowanych reakcji obywateli, którzy sprzeciwiają się niewłaściwemu traktowaniu zwierząt i zgłaszają tego rodzaju sytuacje Policji¹.

Po drugie, świadczy o tym intensywna aktywność pozarządowych organizacji prozwierzęcych, które są głównymi interwenientami w sytuacjach wymagających pomocy zaniedbanym, często skrajnie wycieńczonym istotom nie-ludzkim, a także prowadzą szeroko zakrojone działania edukacyjne i upowszechniające konieczność społecznego troszczenia się o nie.

Po trzecie, potwierdza to nie tak dawno medialnie nagłaśniane wysokie poparcie społeczne dla propozycji zmian w prawie ochrony zwierząt (tak zwana Piątka dla zwierząt)². Społeczeństwo, niezależnie od preferencji politycznych, zaaprobowало propozycje zmian prawnych zmierzających do wzmocnienia w Polsce ochrony

¹ Statystyki policyjne dotyczące przestępstw z ustawy o ochronie zwierząt, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/wybrane-ustawy-szczegol/ustawa-o-ochronie-zwier/50889,Ustawa-o-ochronie-zwierzat.html> (dostęp: 01.02.2024).

² Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz niektórych innych ustaw, druk nr 597, [sejm.gov.pl, https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=597](https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=597) (dostęp: 01.02.2024).

istot pozaludzkich³. Ostatecznie, zmiany te nie znalazły wystarczającego wsparcia wśród przedstawicieli władzy ustawodawczej. Projekt nowelizacji odrzucono, obnażając, jak złożone i silne są relacje władzy oraz określonych grup interesu oraz jak duży wpływ mają one na proces legislacyjny. Lobby rolnicze i przemysłowe zdołało bowiem istotnie wpłynąć na decyzje polityczne, pokazując, że interesy ekonomiczne mają przewagę nad inicjatywami związanymi z ochroną zwierząt⁴.

Po czwarte, przejawia się to również, choć dość powierzchownie, w odbiorze społecznym dotyczącym zwierząt gospodarskich. W badaniu opinii Polaków przeprowadzonym przez Centrum Badawczo-Rozwojowe „Biostat” 68,6% respondentów pozytywnie oceniło działania ferm rezygnujących z chowu klatkowego, a 85,3% badanych wskazało, że producenci drobiu powinni poprawić warunki hodowli kurczaków na mięso. Świadczy to o rosnącej świadomości konsumentów w zakresie warunków hodowli zwierząt i chociaż przekonania te w ograniczony sposób wspierają ochronę zwierząt gospodarskich, pokazują postępujące zainteresowanie etycznymi praktykami w hodowli⁵.

Wskazane przykłady dowodzą, że społeczeństwo odczuwa potrzebę polepszenia sytuacji istot pozaludzkich w Polsce i stara się działać na rzecz ich ochrony. Wymaga jednak zaznaczenia, że działania te koncentrują się przede wszystkim na zwierzętach domowych. Świadczy to o zróżnicowanym poziomie zaangażowania społecznego, zmieniającym się w zależności od grupy istot, którym ma się przysłużyć. Jednak, mimo że społeczne dążenia do polepszenia warunków życia zwierząt są ograniczone pod względem zakresu, jak i intensywności ochrony

---

³ Marta Korzeniak, „Badanie CBOS: ponad połowa Polaków chce, żeby prezydent podpisał »piątkę dla zwierząt«”, *Otwarte Klatki*, 16.10.2020, <https://www.otwarteklatki.pl/blog/badanie-cbos-ponad-polowa-polakow-chce-zeby-prezydent-podpisał-piatke-dla-zwierzat> (dostęp: 01.02.2024).

⁴ Zob. między innymi: Bartłomiej Czekala, „Rolnicza »Solidarność« alarmuje: Piątka dla zwierząt wraca do Sejmu!”, *TopAgrar.pl*, 03.02.2024, <https://www.topagrar.pl/articles/aktualnosci-branzowe-swinie/rolnicza-solidarnosc-alarmuje-piatka-dla-zwierzat-wraca-do-sejmu-2502501> (dostęp: 30.07.2024); Gabriela Sieczkowska, „Obietnice minus. »Serce dla zwierząt« przegrało z lobby futerkowym”, *TVN24.pl*, 08.05.2023, <https://konkret24.tvn24.pl/obietnice-minus/obietnice-minusserce-dla-zwierzat-przegralo-z-lobby-futerkowym-st7074146> (dostęp: 30.07.2024); Bartosz Michalski, „»Piątka dla zwierząt«. Ustawa dobra, ale...”, *Dziennik Gazeta Prawna*, 17.09.2020, <https://prawo.gazeta.prawna.pl/artykuly/1491087/piatka-dla-zwierzat-ochrona-zwierzat-uboj-rytualny-cyrki.html> (dostęp: 30.07.2024); Aleksandra Rebelińska, „Kosiniak-Kamysz: ustawa o ochronie zwierząt w obecnym kształcie jest dla PSL nie do zaakceptowania”, *Polska Agencja Prasowa*, 02.10.2020, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C728102%2CKosiniak-kamysz-ustawa-o-ochronie-zwierzat-w-obecnym-ksztalcie-jest-dla-psl> (dostęp: 30.07.2024).

⁵ Monika Kowalska, „Polacy chcą poprawy warunków hodowli kurczaków!”, *Otwarte Klatki*, 25.04.2022, <https://www.otwarteklatki.pl/blog/polacy-chca-poprawy-warunkow-hodowli-kurczakow> (dostęp: 30.07.2024); Julia Kazanowska, „Co Polacy myślą o hodowli klatkowej kur?», *Otwarte Klatki*, 07.05.2024, <https://www.otwarteklatki.pl/blog/co-polacy-mysla-o-hodowli-klatkowej-kur> (dostęp: 30.07.2024).

przyznawanej poszczególnym gatunkom, nie powinny być pozostawione bez odzewu. Szczególne obowiązki w tym obszarze ciążyą na ustawodawcy, który tworząc prawo (bądź modyfikując regulacje istniejące), realizuje jedną ze swoich podstawowych funkcji.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawić pewien wycinek działalności polskiego prawodawcy w zakresie ochrony zwierząt, ze szczególnym uwzględnieniem stanowienia prawa mającego zapobiegać przestępczości przeciwko zwierzętom i zwalczać ją. W opracowaniu przedstawiono wyniki analizy polityki legislacyjnej, która obok polityki karnej i polityki wykonawczej stanowi element składowy polityki kryminalnej państwa. W ramach polityki legislacyjnej kategoryzuje się zachowania, które należy zwalczać przy użyciu kary kryminalnej i innych instrumentów reakcji karnoprawnej, po uprzedniej analizie przestępczości oraz zbadaniu skuteczności działania określonych środków. Artykuł przedstawia ewolucję polityki legislacyjnej, jaka dokonała się na przestrzeni lat, zaczynając od pierwszego aktu prawnego, który stał się kamieniem węgielnym systemowej ochrony istot pozaludzkich w Polsce. Następnie omówiono nowelizacje ustawy o ochronie zwierząt z 1997 roku (dalej: u.o.z.)⁶, które doprowadziły do obecnego kształtu tego aktu prawnego.

Celem artykułu jest także prezentacja i ocena historycznej oraz obecnej polityki legislacyjnej realizowanej w zakresie prawa ochrony zwierząt (ze względu na ograniczenia objętości tekstu rozumianego wąsko – jako ustawa o ochronie zwierząt z 1997 roku i poprzedzające ją rozporządzenie o ochronie zwierząt z 1928 roku⁷). W opracowaniu przedstawiono przeobrażanie się podejścia ustawodawcy do ochrony istot nie-ludzkich przed przestępstwami, poczynając od najwcześniejszych regulacji aż do współczesności. Zamiarem autorki artykułu jest również podniesienie poziomu wiedzy i świadomości społecznej na temat ochrony zwierząt przed przestępstwami.

Przed rozpoczęciem procesu badawczego sformułowano problem badawczy o następującym brzmieniu: „Czy polskie prawo ochrony zwierząt przed przestępstwami zmieniło się w ostatnim stuleciu?”. Na podstawie tak sformułowanego pytania badawczego przyjęto następującą hipotezę badawczą: „W ostatnim stuleciu prawo ochrony zwierząt przed przestępstwami zostało poddane procesowi stopniowych zmian mających na celu zapewnienie lepszej ochrony istot pozaludzkich przed okrucieństwem, zaniedbaniem i wykorzystywaniem”.

Weryfikacja każdej hipotezy badawczej wymaga zastosowania odpowiedniej metody badawczej. Na potrzeby niniejszego opracowania skorzystano z metod typowych dla nauk prawnych. Pierwszą była metoda dogmatyczna, która pozwoli-

⁶ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt, t.j. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1580 z późn. zm.

⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 roku o ochronie zwierząt, *Dziennik Ustaw* (1928), nr 36, poz. 332.

ła przeanalizować historyczne oraz obowiązujące przepisy prawa, a także dokonać ich systematyzacji i interpretacji. Posłużono się również metodą analizy i krytyki piśmiennictwa, która polegała na przeglądzie, ocenie oraz interpretacji monografii, artykułów naukowych, raportów itp. dotyczących zagadnienia określonego w tytule opracowania.

2. Polityka legislacyjna dotycząca ochrony zwierząt przed 1997 rokiem

Polskie początki prawnej ochrony zwierząt datuje się we wczesnym średniowieczu, w okresie panowania Bolesława Chrobrego (992–1025), który wydał akt ochrony gatunkowej zabraniający polowań na bobry. Pierwszy król Polski zastrzegł sobie wówczas wyłączne prawo ubijania bobrów oraz powołał urząd bobrowniczego (*dominus castorum*), któremu podlegali bobrownicy (*venatores castorum*) – strażnicy, do których obowiązków należało dokarmianie bobrów zimą, ochrona żeremi, tami i obszarów wokół siedliska na odległość strzału z łuku⁸. Przypuszczać należy, że ten akt prawny z jednej strony miał na celu ochronę populacji bobrów ze względu na ich użyteczność – zwierzęta pozyskiwano między innymi z uwagi na mięso, futro i wydzielinę używaną do produkcji medykamentów. Z drugiej strony przepisy miały zabezpieczyć królewskie przywileje łowieckie – w średniowieczu prawo do polowania na pewne zwierzęta, zwłaszcza te wartościowe, często zastrzegano na wyłączność władcy, ewentualnie dla szlachty, co zapewniało jej ekskluzywny dostęp do nich. Jednak bez względu na intencje wydania tego i kolejnych królewskich aktów prawnych dotyczących istot pozaludzkich te wczesne regulacje stanowiły podstawę rozwijającego się w późniejszych wiekach systemu ochrony zwierząt i przyrody w Polsce.

Historia karnoprawnej ochrony istot nie-ludzkich w Polsce jest znacznie krótsza – zainicjowano ją dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym rozporządzeniem (z mocą ustawy) Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 roku o ochronie zwierząt. Obowiązywało ono do 1997 roku i w tym okresie zmieniono je dwukrotnie⁹.

⁸ Bolesław Kurzępa, *Ochrona zwierząt. Przepisy, piśmiennictwo* (Bielsko-Biała: Studio Sto, 1999), 163–164.

⁹ Pierwszą zmianę wprowadzono w 1932 roku i była pokłosiem ustawy z dnia 25 lutego 1932 roku w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 roku o ochronie zwierząt, *Dziennik Ustaw* (1932), nr 29, poz. 287. Druga zmiana miała miejsce w 1972 roku i wynikała

Rozporządzenie o ochronie zwierząt z 1928 roku zastąpiło przepisy ustaw kar-nych państw zaborczych, które w ograniczony sposób regulowały na swoich zie-miach status zwierzęcia. Za powstanie tego aktu prawnego odpowiedzialny był intensywnie rozwijający się ruch ochrony zwierząt, w którego działalność włączali się ważni przedstawiciele społeczeństwa i dygnitarze państwowi o dużych możli-wościach oddziaływania na świadomość sprawujących władzę w kraju. W skład organizacji prozwierzęcych wchodził na przykład pracownicy sądów, funkcyj-na-rusze Policji, dyrektorzy szkół, urzędnicy państwowi i samorządowi, a także właś-ciciele ziemscy¹⁰.

Zachowaniem, któremu rozporządzenie z 1928 roku miało przeciwdziałać, było znęcanie się nad zwierzętami. Co ważne, przepisy tego aktu nie zabraniały samego zabijania. Zwierzęta rozumiano dość szeroko – nie tylko jako kręgowce, ale też bez-kręgowce. W myśl przepisów tego aktu prawnego uznawano za zwierzęta wszelkie domowe oraz oswojone zwierzęta i ptactwo, a także zwierzęta i ptactwo dzikie, jak również ryby, płazy, owady i inne. Należy podkreślić, że katalog istot pozaludzkich objętych ochroną przed znęcaniem się miał charakter przykładowy, co dawało sze-roki zakres zastosowania rozporządzenia¹¹.

Jako znęcanie się nad zwierzętami, zgodnie z art. 2 rozporządzenia, rozumiano:

- używanie do pracy zwierząt chorych, rannych lub kulawych oraz utrzymywanie ich w stanie wybitnego niechlujstwa,
- bicie zwierząt po głowie, dolnej części brzucha, dolnych częściach kończyn,
- bicie zwierząt przedmiotami twardymi i ostrymi albo przedmiotami wyposażo-nymi w urządzenia mające specjalnie sprawić ból zwierzęciu,
- przeciążanie zwierząt pociągowych i jucznych ładunkami w sposób oczywisty nieodpowiadającymi ich sile lub stanowi dróg albo zmuszanie takich zwierząt do zbyt szybkiego biegu, nieodpowiadającego ich siłom,
- przewożenie, przenoszenie lub przepędzanie zwierząt w sposób, w pozycji lub w warunkach powodujących zbędne cierpienia fizyczne,
- używanie uprzęży, pęt, więzów itp. powodujących ból albo używanie ich w spo-sób mogący sprawić ból lub uszkodzenie cielesne¹²,

---

z ustawy z dnia 20 maja 1971 roku. Przepisy wprowadzające Kodeks wykroczeń, *Dziennik Ustaw* (1971), nr 12, poz. 115 z późn. zm.

¹⁰ Łukasz Smaga, „Status prawny zwierząt w polskim prawodawstwie międzywojennym”, w *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*, red. Teresa Gardocka i Agnieszka Gruszczyńska (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012), 255–257.

¹¹ Smaga, „Status prawny zwierząt”, 259.

¹² Z wyłączeniem sytuacji, w których używanie takich przedmiotów wiązało się z prowadzoną w interesie publicznym tresurą. Można przypuszczać, że prawodawca miał na myśli szkolenie psów służbowych dla takich formacji, jak: Policja, wojsko, Korpus Ochrony Pogranicza i Służba Więzienna. Akceptowane bowiem było wówczas używanie do tresury psów na przykład batów tresurowych (szttyw-

- używanie zwierząt do wszelkiego rodzaju doświadczeń, powodujących śmierć, uszkodzenie ciała, ból fizyczny¹³,
- przeprowadzanie na zwierzętach operacji nieodpowiednimi narzędziami i bez zachowania koniecznej ostrożności mającej na celu zaoszczędzenie zwierzętom nadmiernego bólu,
- złośliwe straszenie i drażnienie zwierząt.

Przyjęty w 1928 roku zakres czynności stanowiących znęcanie się nad zwierzętami miał charakter otwarty. Świadczy o tym zabieg ustawodawcy polegający na zakończeniu wyliczenia form znęcania się wskazaniem, że rozumie się przez nie także każde inne zadawanie zwierzętom cierpienia bez ważnej i słusznej potrzeby (art. 2 lit. j) rozporządzenia). W ten sposób ustawodawca pozostawił organom stosującym prawo możliwość swobodnej oceny, czy dany czyn stanowił znęcanie się nad istotą zwierzęcą¹⁴.

Należy zwrócić uwagę, że w art. 3 wskazano, iż znęcaniem się nad zwierzęciem nie są doświadczenia dokonywane na istotach pozaludzkich w celach naukowych, jeśli są konieczne do przeprowadzenia ważnych prac i badań naukowych, a także są dokonywane przez osoby posiadające w tym celu specjalne zezwolenie.

W świetle przepisów rozporządzenia o ochronie zwierząt z 1928 roku znęcanie się nad zwierzętami oraz naruszenie przepisów o doświadczeniach na zwierzętach nie stanowiły przestępstw, lecz wykroczenia (art. 4). Sprawca takich zachowań podlegał karze grzywny (do 2000 zł), karze aresztu do 6 tygodni albo obu karom łącznie. Natomiast za przestępstwo uznano dopiero znęcanie się nad zwierzętami w sposób wskazujący na wyjątkowe okrucieństwo sprawcy, wobec którego przewidziano wówczas karę więzienia do roku.

Jeśli znęcanie się nad zwierzęciem doprowadziło je do takiego stanu, że z powodów humanitarnych należało je uśmiercić albo poddać leczeniu, powiatowa władza administracji ogólnej, po zbadaniu zwierzęcia przez lekarza weterynarii, mogła zarządzić jego uśmiercenie lub leczenie na koszt sprawcy (art. 9). Na czas leczenia zwierzę mogło zostać przekazane pod opiekę odpowiedniej osobie. Rozumieć przez to należy, że podczas procesu leczenia mogło być ono oddane pod opiekę osoby, która była do tego odpowiednio przygotowana lub wykwalifikowana.

Taki stan prawny trwał do 1972 roku. Następnie przepisy o wykroczeniu znęcania się nad zwierzętami usunięto z rozporządzenia i przeniesiono na grunt

nych i miękkich) czy obrozy kolczastych. Por. Alojzy Grimm, *Jak układać psy policyjne* (Warszawa: Redakcja Gazety Policji Państwowej, 1921), 11.

¹³ Zgodnie z art. 3 rozporządzenia z 1928 roku z wyłączeniem doświadczeń przeprowadzanych na zwierzętach w celach naukowych, o ile doświadczenia takie były konieczne dla poważnych prac oraz badań naukowych i były przeprowadzane przez osoby posiadające specjalne zezwolenia.

¹⁴ Michał Gabriel-Węglowski, *Przestępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt* (Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, 2008), 73.

art. 62 Kodeksu wykroczeń z 1971 roku¹⁵. Jednocześnie w mocy pozostawiono regulację o wykroczeniach dokonywania doświadczeń na zwierzętach oraz przepis określający przestępstwo znęcania się nad zwierzęciem z wyjątkowym okrucieństwem¹⁶.

Przepisy rozporządzenia o ochronie zwierząt z 1928 roku pozostawały poza głównym obszarem zainteresowań ówczesnej doktryny prawa karnego, zaś w orzecznictwie zauważalne jest tylko jedno postanowienie Sądu Najwyższego, które miało znaczenie dla ukształtowania interpretacji i wykładni prawa ochrony zwierząt tamtego okresu¹⁷. Z postanowienia wybrzmiało, że dysponowanie prawem pozbawienia zwierzęcia życia nie uprawnia do zadawania mu cierpienia możliwego do uniknięcia i którego żadna ważna oraz słuszna potrzeba nie wymaga¹⁸. Sprawa, w jakiej postanowienie wydano, dotyczyła znęcania się nad psem, który został uprzednio postrzelony przez sprawcę. W ocenie sądu należało zwierzę jak najszybciej dobić drugim celnym strzałem, aby oszczędzić mu cierpienia. Zamiast tego sprawca dopuścił się znęcania nad zwierzęciem poprzez zostawienie go na dłuższy czas na polu, po czym przed oddaniem drugiego, śmiertelnego strzału roztrzaskanie mu kijem czaszki i połamanie żeber. Sąd ocenił to zachowanie jako zadanie psu cierpienia, którego można było uniknąć i którego nie wymagała żadna ważna ani słuszna potrzeba. Było to prawdopodobnie pierwsze orzeczenie Sądu Najwyższego sprzed wojny, które dotyczyło interpretacji karnoprawnych przepisów ochrony zwierząt¹⁹.

Aktami prawnymi, które w kontekście regulacji historycznych również wymagają kilku słów omówienia, są:

- rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości z dnia 27 grudnia 1930 roku o upoważnieniu niektórych stowarzyszeń do współdziałania z organami państwowymi w ujawnianiu przestępstw przeciwko ochronie zwierząt²⁰;
- rozporządzenie Ministrów Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych z dnia 15 lipca 1957 roku w sprawie upoważnienia niektórych stowarzyszeń do współdzia-

¹⁵ Ustawa z dnia 20 maja 1971 roku. Kodeks wykroczeń, *Dziennik Ustaw* (1971), nr 12, poz. 114.

¹⁶ Wojciech Radecki, „Pozakodeksowe przestępstwa przeciwko środowisku”, w *System prawa karnego. Szczegółnie dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, red. Marek Bojarski (Warszawa: C.H.Beck, 2014), 840.

¹⁷ Radecki, „Pozakodeksowe przestępstwa przeciwko środowisku”, 840.

¹⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 marca 1934 roku, III K 851/34, *Orzecznictwo Sądów Polskich* (1935), poz. 177.

¹⁹ Zob. Adam Habuda, Wojciech Radecki, „Przepisy karne w ustawach o ochronie zwierząt oraz o doświadczeniach na zwierzętach”, *Prokuratura i Prawo*, nr 5 (2008): 34.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości z dnia 27 grudnia 1930 roku o upoważnieniu niektórych stowarzyszeń do współdziałania z organami państwowymi w ujawnianiu przestępstw przeciwko ochronie zwierząt, *Dziennik Ustaw* (1931), nr 3, poz. 17.

łania z organami państwowymi w ujawnieniu i ściganiu przestępstw przeciwko ochronie zwierząt (zastępujące poprzednie rozporządzenie w późniejszym okresie)²¹.

Pierwsze z rozporządzeń obowiązywało w okresie międzywojennym oraz kilka lat po drugiej wojnie światowej. Upoważniało ono dziesięć organizacji prozwierzęcych (które wymieniono z nazwy w załączniku do rozporządzenia) do współdziałania z organami państwowymi w ujawnianiu przestępstw przeciwko istotom pozaludzkim. Współdziałanie obejmowało możliwość uczestniczenia w postępowaniu policyjnym w sprawach o znęcanie się nad zwierzętami, a także samodzielnego prowadzenia dochodzeń w zastępstwie Policji, gdy Policja jeszcze postępowania nie wszczęła albo wszczęte przekazała organizacji do dalszego procedowania.

W drugim z rozporządzeń ograniczono liczbę organizacji społecznych upoważnionych do pomocy organom państwowym w ujawnianiu i ściganiu przestępstw przewidzianych w przepisach o ochronie zwierząt z 1928 roku. Wskazano w nim, że wyłącznie Liga Ochrony Przyrody i Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami w Rzeczypospolitej Ludowej stanowią legalnie działające organizacje, które mogą współdziałać z organami państwowymi w przeciwdziałaniu przestępczości przeciwko zwierzętom. Współdziałanie polegało na przyznaniu tym organizacjom prawa do legitymowania osób dopuszczających się przestępstw przeciwko istotom pozaludzkim oraz do pomagania Milicji w prowadzeniu dochodzenia, a także uczestniczenia w dochodzeniu dotyczącym przestępstw z rozporządzenia z 1928 roku. Rozporządzenie ograniczało zarówno liczbę organizacji prozwierzęcych, które zgodnie z prawem mogły funkcjonować w komunistycznej Polsce, jak i przysługujące im uprawnienia, co świadczyło o podejściu ówczesnej władzy do ochrony zwierząt.

Wymienione akty prawne uświadamiają, że organizacje społeczne od dawna odgrywają istotną rolę w ochronie istot nie-ludzkich. Nawet gdy regulacje prawne określały zasady ochrony zwierząt w ograniczonym zakresie, na działalność organizacji prozwierzęcych składało się wiele aktywności – od interwencji bezpośrednich, po edukację i podnoszenie społecznej świadomości na temat ochrony zwierząt. Dzięki zaangażowaniu aktywistów prozwierzęcych rozporządzenie o ochronie zwierząt z 1928 roku zostało ukształtowane w sposób postępowy jak na czasy jego obowiązywania. Analiza jego regulacji oraz przepisów rozporządzeń z 1930 i 1957 roku prowadzi do wniosku, że tradycja działań społecznych na rzecz ochrony istot pozaludzkich ma długie korzenie w historii ochrony zwierząt przed przestępstwami.

---

²¹ Rozporządzenie Ministrów Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych z dnia 15 lipca 1957 roku w sprawie upoważnienia niektórych stowarzyszeń do współdziałania z organami państwowymi w ujawnianiu i ściganiu przestępstw przeciwko ochronie zwierząt, *Dziennik Ustaw* (1957), nr 41, poz. 185 z późn. zm.

3. Polityka legislacyjna dotycząca ochrony zwierząt po 1997 roku

Rozporządzenie z 1928 roku o ochronie zwierząt zastąpiła ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt. Nową ustawę ukształtowano w nurcie tak zwanej ochrony humanitarnej, której istotą jest ochrona zwierząt przed zbędnym bólem, cierpieniem i stresem²². Należy przez to rozumieć, że ochrona humanitarna zakłada traktowanie istot pozaludzkich w sposób, który uwzględnia ich zdolność do odczuwania bólu i cierpienia, oraz dąży do maksymalnego ograniczenia negatywnych doświadczeń będących wynikiem działalności człowieka.

Wskazuje się, że najważniejszą zmianą, jaką przyniosło prawo ochrony zwierząt z 1997 roku, był art. 1 ust. 1, ustalający, że zwierzę, jako istota żyjąca i zdolna do odczuwania cierpienia, nie jest rzeczą²³. Przyjęta w ten sposób tak zwana zasada dereifikacji oznacza, że zwierzęta nie stanowią rzeczy, lecz są istotami żywymi, które z uwagi na zdolność odczuwania bólu i cierpienia wymagają odpowiedzialnego oraz humanitarnego traktowania. Zasada dereifikacji powinna nieść za sobą konsekwencję odprzedmiotowania zwierząt, czyli zaprzestania postrzegania ich jako rzeczy. W polskim systemie prawnej ochrony zwierząt proces ten jednak nie dopełnił się. Wyraźnie pokazuje to prawo karne, na gruncie którego przedmiotowe podejście do istot pozaludzkich wciąż jest aktualne. Świadczą o tym na przykład art. 278 § 1 Kodeksu karnego²⁴ (dalej: k.k.), określający przestępstwo kradzieży, czy art. 288 § 1 k.k., odnoszący się do przestępstwa zniszczenia lub uszkodzenia cudzej rzeczy. W przypadku kradzieży zwierzę może stanowić przedmiot czynności wykonalnej sprawy. W związku z tym niezbędne może się też okazać oszacowanie jego wartości majątkowej – decyduje ona bowiem o tym, czy sprawca odpowiada za przestępstwo, czy za wykroczenie²⁵. W przypadku przestępstwa z art. 288 § 1 k.k. zwierzę także jest postrzegane jako rzecz, mimo że przepis chroni jego wolne od cierpienia życie²⁶.

W wielu systemach prawnych istoty nie-ludzkie traktowano jako przedmioty, lecz rosnąca świadomość o ich zdolności odczuwania spowodowała zmiany, które

²² Por. Radecki, „Pozakodeksowe przestępstwa przeciwko środowisku”, 839; Karolina Kuszlewicz, *Prawa zwierząt. Praktyczny przewodnik* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 20.

²³ Michał Rudy, „Dlaczego potrzebujemy nowej ustawy o humanitarnej ochronie zwierząt?”, *Przegląd Prawa i Administracji*, t. 108 (2017): 74, <https://doi.org/10.19195/0137-1134.108.6>.

²⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku. Kodeks karny, t.j. *Dziennik Ustaw* (2024), poz. 17 z późn. zm.

²⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku. Kodeks karny.

²⁶ Anna Fijałkowska, „Przestępstwa przeciwko zwierzętom na gruncie ustawy o ochronie zwierząt”, *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 1 (11) (2023): 4–5. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2023.11.08>.

w większym stopniu odzwierciedlają rzeczywiste potrzeby zwierząt co do ich traktowania. W polskim systemie prawnym takie zmiany również wprowadzono, aczkolwiek nie można tego procesu uznać za zakończony. Prawo wciąż bowiem nie zapewnia istotom pozaludzkim pełnej ochrony, wciąż na wielu płaszczyznach są one traktowane wyłącznie jako zasoby, a prawodawca nie postrzega dobra zwierząt jako równorzędnego wobec ludzkiego – mimo uznania ich za istoty zdolne do odczuwania ich ochrona jest ograniczana przez na przykład praktyki komercyjne, normy kulturowe czy niekonsekwencję w stanowieniu prawa i nieudolność jego stosowania.

Ustawa o ochronie zwierząt z 1997 roku zmieniła standardy ochrony zwierząt w Polsce, jednak wciąż zawiera wiele legislacyjnych lapsusów. Mimo że przyjęto na jej gruncie, iż zwierzę nie jest rzeczą, w sprawach nieuregulowanych w ustawie do zwierząt nadal stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące rzeczy (art. 1 ust. 2 u.o.z.). Status prawny zwierzęcia jest wciąż niejednoznaczny, ponieważ nie przyznano mu podmiotowości prawnej. Zwierzę pozostaje więc w swoistym zawieszeniu, które doskonale obrazują słowa działającej na rzecz istot pozaludzkich adwokatki Karoliny Kuszlewicz: „już nie rzecz, jeszcze nie podmiot”²⁷. W praktyce oznacza to, że w przypadku braku konkretnych regulacji dotyczących zwierząt stosuje się wobec nich przepisy prawa cywilnego odnoszące się do rzeczy. Ukazuje to złożoność prawnej sytuacji istot nie-ludzkich w Polsce. Z jednej strony uznaje się ich zdolność do odczuwania, a z drugiej ogranicza się możliwości ochrony ich interesów. Sytuacja ta wywołuje uzasadnione wątpliwości wyrażane w literaturze przedmiotu, a także prowokuje propozycje swoistego konsensusu w postaci wyodrębnienia nieosobowego typu podmiotowości prawnej²⁸. Wedle tej koncepcji upodmiotowienie zwierząt polegać powinno na takim przekształceniu norm, by służyły ochronie uprawnień indywidualnie przysługujących zwierzętom, a których naruszenie jest nie tylko czynem godzącym w interes publiczny, lecz przede wszystkim w sferę podmiotowej ochrony prawnej przysługującej konkretnemu zwierzęciu, i ściganym ze względu na bezprawnie wyrządzoną mu krzywdę²⁹.

Ustawę o ochronie zwierząt zmieniano 33 razy. Część zmian dotyczyła przepisów istniejących, część wprowadzała nowe rozwiązania, pewne z nich usuwały określone przepisy, a jeszcze inne stanowiły korekty redakcyjne. W zakresie ochrony zwierząt przed przestępstwami duże znaczenie miały przede wszystkim zmiany w art. 6, który formułuje zakazy zabijania zwierząt i znęcania się nad nimi, oraz w art. 35, który te zakazy penalizuje.

²⁷ Karolina Kuszlewicz, „Komentarz do art. 1 ustawy o ochronie zwierząt”, w *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2021), 38.

²⁸ Tomasz Pietrzykowski, *Prawo ochrony zwierząt. Pojęcia, zasady, dylematy* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), 113–114.

²⁹ Andrzej Elżanowski, Tomasz Pietrzykowski, „Zwierzęta jako nieosobowe podmioty prawa”, *Forum Prawnicze*, nr 1 (2013): 26.

Przepis art. 6 ust. 1 u.o.z. pierwotnie stanowił, że zabronione jest nieuzasadnione lub niehumanitarne zabijanie zwierząt oraz znęcanie się nad nimi. Jednocześnie przesłanki uzasadniające legalne uśmiercenie zwierzęcia ustawodawca sformułował w art. 33 ust. 1 u.o.z., zaliczając do nich potrzebę gospodarczą, względy humanitarne, konieczność sanitarną, nadmierną agresywność powodującą bezpośrednie zagrożenie dla zdrowia lub życia ludzkiego, a także dla zwierząt hodowlanych lub dziko żyjących – potrzeby nauki oraz wykonywanie działań związanych z ochroną przyrody³⁰.

Bardzo ważne zmiany art. 6 ust. 1 u.o.z. przyniosła ustawa z 16 września 2011 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach³¹. W odniesieniu do zakazu zabijania zwierząt polegały one na określeniu katalogu wyjątków od tego zakazu (który w kolejnych nowelizacjach był poszerzany lub modyfikowany)³². W aktualnym kształcie art. 6 ust. 1 u.o.z. zabrania zabijania zwierząt, przewidując wyjątki polegające w szczególności na:

- uboju i uśmiercaniu zwierząt gospodarskich oraz uśmiercaniu dzikich ptaków i ssaków utrzymywanych przez człowieka w celu pozyskania mięsa i skór,
- połowie ryb,
- konieczności bezzwłocznego uśmiercenia,
- podejmowaniu działań niezbędnych do usunięcia poważnego zagrożenia sanitarnego,
- zabiciu lub poddaniu ubojowi zwierząt gospodarskich z nakazu powiatowego lekarza weterynarii,
- usuwaniu osobników bezpośrednio zagrażających ludziom lub innym zwierzętom, jeżeli nie jest możliwy inny sposób usunięcia zagrożenia,
- polowaniach, odstrzałach i ograniczaniu populacji zwierząt łownych,
- usypianiu ślepych miotów,
- czynnościach podlegających zakazom w stosunku do gatunków chronionych, określonym w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody,
- uśmiercaniu zwierząt należących do obcych gatunków inwazyjnych zagrażających Polsce lub Unii Europejskiej.

³⁰ Michał Rudy, „Komentarz do art. 6 ustawy o ochronie zwierząt”, w *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, red. Emil Kruk (Warszawa: Wolters Kluwer, 2024), 95.

³¹ Ustawa z dnia 16 września 2011 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, *Dziennik Ustaw* (2011), nr 230, poz. 1373.

³² Jeszcze trzykrotnie prawodawca zmieniał listę wyjątków, a modyfikacje wprowadzano następującymi aktami prawnymi: ustawą z dnia 13 lipca 2012 roku o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw, *Dziennik Ustaw* (2012), poz. 985; ustawą z dnia 23 września 2016 roku o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, *Dziennik Ustaw* (2016), poz. 1605 oraz ustawą z dnia 11 sierpnia 2021 roku o gatunkach obcych, t.j. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1589 z późn. zm.

Również zakaz znęcania się nad zwierzętami, określony w art. 6 ust. 2 u.o.z., został rozszerzony względem kształtu pierwotnego. Początkowo wskazano, że znęcaniem się nad zwierzętami są: zadawanie albo świadome dopuszczanie do zadawania bólu lub cierpienia, a w szczególności umyślne zranienie albo okaleczenie zwierzęcia; doświadczenia na zwierzętach powodujące cierpienie i przeprowadzone z naruszeniem przepisów; umyślne używanie do pracy lub w celach sportowych albo rozrywkowych zwierząt chorych bądź zmuszanie ich do czynności mogących spowodować ból; bicie zwierząt przedmiotami twardymi i ostrymi lub zaopatrzonymi w urządzenia mające sprawiać specjalny ból; bicie po głowie, dolnej części brzucha, dolnych częściach kończyn; przeciążanie zwierząt pociągowych i juczych lub zmuszanie takich zwierząt do zbyt szybkiego biegu; transport zwierząt w sposób powodujący ich zbędne cierpienie i stres; używanie uprzęży, pęt, stelaży, więzów lub innych urządzeń zmuszających zwierzę do przebywania w nienaturalnej pozycji; dokonywanie na zwierzętach zabiegów i operacji chirurgicznych przez osoby nieuprawnione bądź niezgodnie ze sztuką lekarsko-weterynaryjną, bez zachowania koniecznej ostrożności i oględności oraz w sposób sprawiający ból, któremu można było zapobiec; złośliwe straszenie lub drażnienie zwierząt; utrzymywanie ich w niewłaściwych warunkach bytowania; porzucenie zwierzęcia; stosowanie okrutnych metod w chowie i hodowli oraz przeprowadzanie na zwierzętach testów środków higienicznych i kosmetycznych powodujących cierpienie, jeżeli znane są metody alternatywne.

Z czasem katalog form znęcania się poszerzono o kolejne przykłady, wciąż utrzymując otwarty charakter tej listy. Na przestrzeni lat za przejawy znęcania się nad zwierzęciem uznano również między innymi:

- trzymanie zwierząt na uwięzi powodującej uszkodzenie ciała lub cierpienie oraz uniemożliwiającej niezbędny ruch, a także organizowanie walk zwierząt (dodano w 2002 roku³³),
- znakowanie zwierząt stałocieplnych przez wypalanie lub wymrażanie (dodano w 2006 roku³⁴),
- obcowanie płciowe ze zwierzęciem, wystawianie zwierzęcia domowego lub gospodarskiego na działanie warunków atmosferycznych, które zagrażają jego zdrowiu bądź życiu, transport żywych ryb lub ich przetrzymywanie w celu sprzedaży bez dostatecznej ilości wody umożliwiającej oddychanie, a także utrzymywanie zwierzęcia bez odpowiedniego pokarmu albo wody przez okres wykraczający poza minimalne potrzeby właściwe danemu gatunkowi (dodane

³³ Ustawa z dnia 6 czerwca 2002 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt, *Dziennik Ustaw* (2002), nr 135, poz. 1141.

³⁴ Ustawa z dnia 8 grudnia 2006 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt i ustawy o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, *Dziennik Ustaw* (2006), nr 249, poz. 1830.

w 2012 roku tą samą ustawą, która wprowadziła zmiany do zakazu zabijania zwierząt).

Warto zauważyć, że ustawodawca w art. 6 ustawy posłużył się licznymi nieprecyzyjnymi terminami, na przykład „niewłaściwe warunki bytowania” czy „okrutne metody w chowie lub hodowli zwierząt”. Zastosowanie takich ogólnikowych wyrażzeń jest zazwyczaj świadomym zabiegiem, mającym na celu pozostawienie interpretacji tych pojęć w gestii sądów. Oznacza to, że prawodawca celowo przekazał część swoich kompetencji sądom, aby te mogły dokonywać oceny i podejmować decyzje w konkretnych przypadkach, biorąc pod uwagę specyficzne okoliczności każdego z nich³⁵.

W kontekście przeciwdziałania przestępczości przeciwko zwierzętom istotne zmiany wprowadzono również w 2018 roku³⁶. Za zabicie, uśmiercenie albo dokonanie uboju zwierzęcia z naruszeniem przepisów, a także za znęcanie się nad nim, do 2018 roku przewidywano grzywnę, ograniczenie wolności albo pozbawienie wolności do lat 2. Karze pozbawienia wolności do lat 3 podlegał sprawca, który działał ze szczególnym okrucieństwem. Wysokość przewidzianych wówczas sankcji karnych za zabijanie zwierząt była zaskakująco niska, nie odpowiadała powadze czynu oraz brakowało jej moralnego uzasadnienia w kontekście innych, systemowo powiązanych przepisów karnych. Surowszą karę przewidziano choćby za kłusownictwo – do 5 lat pozbawienia wolności grozi za polowanie w czasie ochronnym lub wchodzenie w posiadanie zwierzyny za pomocą niedozwolonych środków. Także za kradzież cudzego zwierzęcia przewidywano surowszą odpowiedzialność niż za jego zabicie – na mocy art. 278 § 1 k.k. sprawca kradzieży podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Taka sytuacja wywołała zrozumiałą krytykę, a w obliczu stwierdzonych nieracjonalnych różnic w zakresie sankcji karnych podjęto decyzję o ich zmianie³⁷. W konsekwencji sprawca zabicia, uśmiercenia lub uboju zwierząt z naruszeniem przepisów podlega obecnie karze pozbawienia wolności do lat 3. Jeżeli sprawca tego czynu działa ze szczególnym okrucieństwem, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Przytoczone zmiany były podyktowane kilkoma względami. Nie bez znaczenia był postępujący stan wiedzy o tym, co powoduje ból i cierpienie istot pozaludzkich. Ustawodawca uznał, że wcześniej obowiązujące regulacje nie obejmowały w spo-

³⁵ Karolina Więckowska, „Znęcanie się nad zwierzętami na gruncie ustawy o ochronie zwierząt – kilka refleksji de lege lata”, w *Sprawiedliwość dla zwierząt*, red. Barbara Błońska et al. (Warszawa: Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”, 2017), 154.

³⁶ Ustawa z dnia 6 marca 2018 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy – Kodeks karny, *Dziennik Ustaw* (2018), poz. 663.

³⁷ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy – Kodeks karny, druk nr 1509, 2–3, sejm.gov.pl, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=1509> (dostęp: 01.02.2024).

sób wystarczający tych zachowań, które z uwagi na intensywność wyrządzanego cierpienia i bólu wymagały wyartykułowania w ustawie. Wypada wskazać, że za takimi decyzjami ustawodawczymi stoją zazwyczaj społeczni aktywiści prozwierzęcy. Doskonale ilustruje to ustanowienie zakazu transportu ryb bez wody, który dodano do ustawy o ochronie zwierząt nowelizacją z września 2011 roku. Niewiele wcześniej, bo pod koniec 2010 roku, rozegrała się słynna sprawa dotycząca karpie sprzedawanych w sklepie E. Leclerc. Chodziło o znęcanie się nad tymi rybami poprzez przechowywanie i transportowanie ich poza środowiskiem wodnym. Przepięstwo zostało udokumentowane nagraniem pokazującym przetrzymywanie karpie bez wody i pakowanie ich do suchych worków foliowych, zarejestrowanym przez działaczkę Fundacji Noga w Łapę, której statutowym celem jest ochrona zwierząt. Całe postępowanie prowadziło przez krętą drogę, którą zwieńczył w 2021 roku prawomocny wyrok skazujący³⁸. Niewątpliwie ważnym etapem działania w związku z ujawnionym znęcaniem się było wyeksponowanie tej sprawy przez organizację społeczną w dyskursie publicznym oraz upowszechnienie wiedzy o zdolności odczuwania bólu i cierpienia przez te istoty pozaludzkie, co w konsekwencji spowodowało zmiany w prawie ochrony zwierząt.

Na nowelizację przepisów wpływ mogło mieć również dążenie legislatora do uzupełnienia pewnych luk w prawie, które umożliwiały osobom niewłaściwie traktującym zwierzęta uchylanie się od odpowiedzialności. Niewątpliwym celem, który przyswierał tym modyfikacjom, było też wzmocnienie ochrony istot nie-ludzkich poprzez zaostrenie odpowiedzialności karnej ponoszonej przez sprawców zabicia zwierzęcia lub znęcania się nad nim. Przy czym wymaga wskazania, że zaostrenie nie stanowiło wyrazu punitowności ustawodawcy, lecz było dążeniem do usunięcia niespójności w wysokościach sankcji w powiązanych ze sobą przestępstwach przeciwko zwierzętom.

Co ważne, nie wpłynęło to na politykę karną sądów dotyczącą przestępstw z ustawy o ochronie zwierząt. Wciąż dominują w niej kary dość łagodne, nieizolacyjne, przede wszystkim grzywny i kary ograniczenia wolności, a jeśli już orzekane są kary pozbawienia wolności, czyni się to warunkowo, zawieszając ich wykonanie³⁹. Towarzyszy temu często przekonanie o niewielkiej szkodliwości społecznej

³⁸ Karolina Kuszlewicz, „Historyczny proces o karpie – błędy ujawnione przez Sąd Najwyższy”, Kuszlewicz. W imieniu, 27.03.2023, <https://kuszlewiczwimieniu.pl/historyczny-proces-o-karpie-bledy-ujawnione-przez-sad-najwyzszy/> (dostęp: 30.01.2024); Mariusz Lewandowski, „Koniec z niehumanitarnym przechowywaniem i sprzedażą karpie. Wiemy, czy pracownicy E. Leclerc znęcali się nad rybami”, Bezprawnik.pl, 03.12.2020, <https://bezprawnik.pl/koniec-z-niehumanitarnym-przechowywaniem-i-sprzedaza-karpi/> (dostęp: 30.01.2024).

³⁹ Zob. „Skazania prawomocne z oskarżenia publicznego – dorośli – wg rodzajów przestępstw i wymiaru kary w l. 2008–2020”, Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości, pobrano z: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 30.07.2024).

przestępstw popełnianych przeciwko istotom pozaludzkim, co w oczywisty sposób znajduje odzwierciedlenie w wymierzanych karach. Zmiany w tym obszarze są wyczekiwane i powoli się dokonują, a odpowiedzialni za nie są przede wszystkim społeczni aktywiści, którzy konsekwentnie podnoszą świadomość społeczeństwa dotyczącą dobrostanu zwierząt, ich zdolności odczuwania bólu i cierpienia oraz konieczności ochrony. Angażują się również bezpośrednio w proces legislacyjny, a także uczestniczą w tak zwanej litygacji strategicznej, polegającej na włączaniu się w prozawierzące działania prawne przed wymiarem sprawiedliwości, dążąc do zmiany sposobu interpretacji przepisów z zakresu ochrony zwierząt (w tym przepisów prawnokarnych).

4. Wnioski i perspektywy

Polskie prawo w zakresie ochrony zwierząt przed przestępstwami przeszło znaczącą ewolucję – od wczesnego średniowiecza, począwszy od ograniczonej ochrony gatunkowej (na przykład zakaz polowań na bobry za czasów Bolesława Chrobrego), poprzez pierwsze akty prawne w dwudziestoleciu międzywojennym, aż do obecnych regulacji. Zmiany te odzwierciedlają rosnącą świadomość społeczną oraz potrzebę ochrony istot pozaludzkich przed okrucieństwem, zaniedbaniem i wykozystywaniem.

Przeprowadzone analizy pozwoliły pozytywnie zweryfikować postawioną na początku opracowania hipotezę, w której przyjęto, że w ostatnim stuleciu prawo ochrony zwierząt przed przestępstwami było stopniowo zmieniane w celu zapewnienia im lepszej ochrony. Rozporządzenie o ochronie zwierząt z 1928 roku wprowadziło solidne podstawy prawne do przeciwdziałania znęcaniu się nad zwierzętami, traktując je szeroko – zaliczając do nich nie tylko kręgowce, ale i bezkręgowce. Chociaż przepisy te były początkowo ograniczone do wykroczeń, z czasem ewoluowały w kierunku szerszej ochrony.

Swoisty przełom przyniosła ustawa o ochronie zwierząt z 1997 roku. Wprowadziła do polskiego systemu ochrony zwierząt zasadę dereifikacji, uznając tym samym, że zwierzę nie jest rzeczą, lecz istotą zdolną do odczuwania bólu i cierpienia. Wprowadzenie dereifikacji zwierząt było przejawem postępu w legislacji oraz rosnącej świadomości społecznej i politycznej na temat ich ochrony, jednak w praktyce okazało się, że nie na wszystkich płaszczyznach funkcjonowania państwa jest ona respektowana i wdrażana, a jej efektywność podaje się w wątpliwość. Mimo iż obowiązuje od blisko 30 lat, nie sprawiła do tej pory, że interesy istot nie-ludzkich są w pełni uwzględniane w procesie stanowienia i stosowania

prawa⁴⁰. Skoro część przepisów nadal traktuje zwierzęta jak rzeczy, a penalizowane są jedynie niektóre zachowania stosowane wobec wybranych gatunków, realne skutki dereifikacji są ograniczone i prowadzą do wniosku, że nie spełnia ona swojej funkcji⁴¹. Co do przepisów karnych z ustawy o ochronie zwierząt – jej liczne nowelizacje wprowadziły nowe oraz modyfikowały istniejące zakazy dotyczące zabijania zwierząt i znęcania się nad nimi, zwiększając ich prawną ochronę. Wprowadzone zmiany odpowiadały rosnącej świadomości na temat potrzeb istot pozaludzkich oraz wypełniały luki w prawie, które pozwalały na unikanie odpowiedzialności za niewłaściwe traktowanie zwierząt. Dały również wymiarowi sprawiedliwości możliwość szerszej ochrony tych istot, jednak potencjał tych zmian nie został przez sądy w pełni wykorzystany – wymiar sprawiedliwości nadal często traktuje przestępstwa przeciwko zwierzętom jako czyny o niskiej szkodliwości społecznej, orzekając nieadekwatnie łagodne kary.

Proces zmian polityki legislacyjnej w zakresie ochrony zwierząt przed przestępstwami rysuje się bardzo wyraźnie. Nie można go jednak uznać za ukończony, ponieważ wciąż wiele obszarów tej ochrony wymaga usprawnień. Przedstawiona analiza regulacji daje wyraz potrzebie ciągłego monitorowania i aktualizacji przepisów dotyczących ochrony zwierząt, aby zapewnić ich skuteczność i adekwatność do zmieniających się warunków oraz postępującej wiedzy o istotach pozaludzkich. Ważne są także zwiększanie świadomości społecznej odnoszącej się do ochrony zwierząt oraz promowanie odpowiedzialnego i humanitarnego traktowania wszystkich istot zdolnych do odczuwania.

Analiza polityki legislacyjnej na wybrany temat wskazuje na postęp w prawnej ochronie istot nie-ludzkich w Polsce, jednocześnie odsłaniając niegasnącą potrzebę dalszych działań w celu wzmocnienia tej ochrony, a zwłaszcza zwalczania przestępstw przeciwko zwierzętom.

Bibliografia

Czekała, Bartłomiej. „Rolnicza »Solidarność« alarmuje: Piątka dla zwierząt wraca do Sejmu!”. TopAgrar.pl. 03.02.2024. <https://www.topagrar.pl/articles/aktualnosci-branzowe-swinie/rolnicza-solidarnosc-alarmuje-piatka-dla-zwierzat-wraca-do-sejmu-2502501> (dostęp: 30.07.2024).

⁴⁰ Tomasz Pietrzykowski, *Ludzkie, niezbyt ludzkie: esej o podmiotowości prawnej i wyzwaniach XXI wieku* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017), 111.

⁴¹ Radosław T. Skowron, „Zdolność pracownicza zwierząt – o ograniczonym upodmiotowieniu zwierząt na gruncie prawa pracy”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza*, z. 110 (2020): 232, <https://doi.org/10.15584/znurprawo.2020.28.16>.

- Elżanowski, Andrzej, Tomasz Pietrzykowski. „Zwierzęta jako nieosobowe podmioty prawa”. *Forum Prawnicze*, nr 1 (2013): 18–27.
- Fijałkowska, Anna. „Przestępstwa przeciwko zwierzętom na gruncie ustawy o ochronie zwierząt”. *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 1 (11) (2023): 1–17. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2023.11.08>.
- Gabriel-Węglowski, Michał. *Przestępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, 2008.
- Grimm, Alojzy. *Jak układać psy policyjne*. Warszawa: Redakcja Gazety Policji Państwowej, 1921.
- Habuda, Adam, Wojciech Radecki. „Przepisy karne w ustawach o ochronie zwierząt oraz o doświadczeniach na zwierzętach”. *Prokuratura i Prawo*, nr 5 (2008): 21–35.
- Kazanowska, Julia. „Co Polacy myślą o hodowli klatkowej kur?”. *Otwarte Klatki*. 07.05.2024. <https://www.otwarteklatki.pl/blog/co-polacy-mysla-o-hodowli-klatkowej-kur> (dostęp: 30.07.2024).
- Korzeniak, Marta. „Badanie CBOS: ponad połowa Polaków chce, żeby prezydent podpisał »piątkę dla zwierząt«”. *Otwarte Klatki*. 16.10.2020. <https://www.otwarteklatki.pl/blog/badanie-cbos-ponad-polowa-polakow-chce-zeby-prezydent-podpisał-piatke-dla-zwierzat> (dostęp: 01.02.2024).
- Kowalska, Monika. „Polacy chcą poprawy warunków hodowli kurczaków!”. *Otwarte Klatki*. 25.04.2022. <https://www.otwarteklatki.pl/blog/polacy-chca-poprawy-warunkow-hodowli-kurczakow> (dostęp: 30.07.2024).
- Kurzępa, Bolesław. *Ochrona zwierząt. Przepisy, piśmiennictwo*. Bielsko-Biała: Studio Sto, 1999.
- Kuszelewicz, Karolina. „Historyczny proces o karpie – błędy ujawnione przez Sąd Najwyższy”. *Kuszelewicz. W imieniu*. 27.03.2023. <https://kuszelewiczwimieniu.pl/historyczny-proces-o-karpie-bledy-ujawnione-przez-sad-najwyzszy/> (dostęp: 30.01.2024).
- Kuszelewicz, Karolina. *Prawa zwierząt. Praktyczny przewodnik*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Kuszelewicz, Karolina. *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021.
- Lewandowski, Mariusz. „Koniec z niehumanitarnym przechowywaniem i sprzedażą karpia. Wiemy, czy pracownicy E. Leclerc znęcali się nad rybami”. *Bezprawnik.pl*. 03.12.2020. <https://bezprawnik.pl/koniec-z-niehumanitarnym-przechowywaniem-i-sprzedaza-karpia/> (dostęp: 30.01.2024).
- Michalski, Bartosz. „»Piątka dla zwierząt«. Ustawa dobra, ale...”. *Dziennik Gazeta Prawna*. 17.09.2020. <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1491087,piatka-dla-zwierzat-ochrona-zwierzat-uboj-rytualny-cyrki.html> (dostęp: 30.07.2024).
- Pietrzykowski, Tomasz. *Ludzkie, niezbyt ludzkie: esej o podmiotowości prawnej i wyzwaniach XXI wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017.

- Pietrzykowski, Tomasz. *Prawo ochrony zwierząt. Pojęcia, zasady, dylematy*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz niektórych innych ustaw. Druk nr 597. sejm.gov.pl. <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=597> (dostęp: 01.02.2024).
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 marca 1934 roku. III K 851/34. *Orzecznictwo Sądów Polskich* (1935), poz. 177.
- Radecki, Wojciech. „Pozakodeksowe przestępstwa przeciwko środowisku”. W *System prawa karnego. Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, red. Marek Bojarski, 827–972. Warszawa: C.H.Beck, 2014.
- Rebelińska, Aleksandra. „Kosiniak-Kamysz: ustawa o ochronie zwierząt w obecnym kształcie jest dla PSL nie do zaakceptowania”. Polska Agencja Prasowa. 02.10.2020. <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C728102%2CKosiniak-kamysz-ustawa-o-ochronie-zwierzat-w-obecnym-ksztalcie-jest-dla-psl> (dostęp: 30.07.2024).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości z dnia 27 grudnia 1930 roku o upoważnieniu niektórych stowarzyszeń do współdziałania z organami państwowymi w ujawnianiu przestępstw przeciwko ochronie zwierząt. *Dziennik Ustaw* (1931), nr 3, poz. 17.
- Rozporządzenie Ministrów Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych z dnia 15 lipca 1957 roku w sprawie upoważnienia niektórych stowarzyszeń do współdziałania z organami państwowymi w ujawnianiu i ściganiu przestępstw przeciwko ochronie zwierząt. *Dziennik Ustaw* (1957), nr 41, poz. 185 z późn. zm.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 roku o ochronie zwierząt. *Dziennik Ustaw* (1928), nr 36, poz. 332.
- Rudy, Michał. „Dlaczego potrzebujemy nowej ustawy o humanitarnej ochronie zwierząt?”. *Przegląd Prawa i Administracji*, t. 108 (2017): 73–85. <https://doi.org/10.19195/0137-1134.108.6>.
- Rudy, Michał. „Komentarz do art. 6 ustawy o ochronie zwierząt”. W *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, red. Emil Kruk, 91–195. Warszawa: Wolters Kluwer, 2024.
- Sieczkowska, Gabriela. „Obietnice minus. »Serce dla zwierząt« przegrało z lobby futerkowym”. TVN24.pl. 08.05.2023. <https://konkret24.tvn24.pl/obietnice-minus/obietnice-minus-serce-dla-zwierzat-przegralo-z-lobby-futerkowym-st7074146> (dostęp: 30.07.2024).
- „Skazania prawomocne z oskarżenia publicznego – dorośli – wg rodzajów przestępstw i wymiaru kary w l. 2008–2020”. Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości. Pobrano z: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 30.07.2024).
- Skowron, Radosław T. „Zdolność pracownicza zwierząt – o ograniczonym upodmiotowieniu zwierząt na gruncie prawa pracy”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza*, z. 110 (2020): 224–245. <https://doi.org/10.15584/znurprawo.2020.28.16>.

- Smaga, Łukasz. „Status prawny zwierząt w polskim prawodawstwie międzywojennym”. W *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*, red. Teresa Gardocka i Agnieszka Gruszczyńska, 253–270. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012.
- Statystyki policyjne dotyczące przestępstw z ustawy o ochronie zwierząt. <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/wybrane-ustawy-szczegol/ustawa-o-ochronie-zwier/50889,Ustawa-o-ochronie-zwierzat.html> (dostęp: 01.02.2024).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1932 roku w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 roku o ochronie zwierząt. *Dziennik Ustaw* (1932), nr 29, poz. 287.
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 roku. Kodeks wykroczeń. *Dziennik Ustaw* (1971), nr 12, poz. 114.
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 roku. Przepisy wprowadzające Kodeks wykroczeń. *Dziennik Ustaw* (1971), nr 12, poz. 115 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku. Kodeks karny. T.j. *Dziennik Ustaw* (2024), poz. 17 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt. T.j. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1580 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 2002 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt. *Dziennik Ustaw* (2002), nr 135, poz. 1141.
- Ustawa z dnia 8 grudnia 2006 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt i ustawy o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt. *Dziennik Ustaw* (2006), nr 249, poz. 1830.
- Ustawa z dnia 16 września 2011 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach. *Dziennik Ustaw* (2011), nr 230, poz. 1373.
- Ustawa z dnia 13 lipca 2012 roku o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw. *Dziennik Ustaw* (2012), poz. 985.
- Ustawa z dnia 23 września 2016 roku o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia zwalczania chorób zakaźnych zwierząt. *Dziennik Ustaw* (2016), poz. 1605.
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy – Kodeks karny. *Dziennik Ustaw* (2018), poz. 663.
- Ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 roku o gatunkach obcych. T.j. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1589 z późn. zm.
- Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy – Kodeks karny. Druk nr 1509. sejm.gov.pl. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=1509> (dostęp: 01.02.2024).
- Więckowska, Karolina. „Znęcanie się nad zwierzętami na gruncie ustawy o ochronie zwierząt – kilka refleksji de lege lata”. W *Sprawiedliwość dla zwierząt*, red. Barbara Błomska, Włodzimierz Gogłóza, Witold Klaus, Dagmara Woźniakowska-Fajst, 150–165. Warszawa: Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”, 2017.

Diana Dajnowicz-Piesiecka – dr nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. W latach 2015–2017 kierowała grantem dotyczącym prawnych i kryminologicznych aspektów porwań rodzicielskich (Preludium NCN). W latach 2022–2025 była kierownikiem projektu dotyczącego prawno-karnej ochrony zwierząt rozpatrywanej na tle zmian w postrzeganiu i traktowaniu zwierząt przez polskie społeczeństwo (Nauka dla Społeczeństwa MEiN). Autorka 2 monografii oraz kilkudziesięciu artykułów i rozdziałów. Uczestniczyła w ponad 50 krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych, wygłaszając referaty na większości z nich. Laureatka stypendium naukowego Instytutu Prawa Karnego i Kryminologii na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Bernie w Szwajcarii, przyznawanego młodym naukowcom w celu odbycia stażu naukowego w Instytucie. Laureatka stypendium Ministra Edukacji i Nauki dla wybitnych młodych naukowców (2021). Członkini Instytutu Studiów Kobietych oraz funkcjonującego w jego ramach Ośrodka Badań Historii Kobiety. Członkini Stowarzyszenia „Rzecznicy Nauki” oraz Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. prof. Stanisława Batawii. E-mail: ddajnowicz@gmail.com.

Diana Dajnowicz-Piesiecka – PhD in Law, Assistant Professor in the Department of Criminal Law and Criminology at the Faculty of Law, University of Białystok. From 2015 to 2017, she led a research grant on the legal and criminological aspects of parental abductions (Preludium NCN). From 2022 to 2025, she served as the principal investigator of a project on the criminal law protection of animals, examined in the context of changes in Polish society's perception and treatment of animals (Science for Society, Ministry of Education and Science). She is the author of two monographs and several dozen articles and book chapters. She has participated in over 50 national and international scientific conferences, presenting at most of them. She was awarded a research fellowship from the Institute of Criminal Law and Criminology at the Faculty of Law, University of Bern, Switzerland, granted to young scholars for conducting research internships at the Institute. In 2021, she received the Minister of Education and Science's scholarship for outstanding young researchers. She is a member of the Institute for Women's Studies and its affiliated Women's History Research Center. She is also a member of the “Rzecznicy Nauki” Association and the Polish Society of Criminology named after Prof. Stanisław Batawia. E-mail: ddajnowicz@gmail.com.

LUCYNA GRZELEC

 <https://orcid.org/0009-0004-1019-5216>

JULIA KNAK

 <https://orcid.org/0009-0007-2596-7209>

Wybrane doświadczenia w realizacji przepisów dotyczących hodowli zawartych w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt na przykładzie sprzedaży psów za pośrednictwem Internetu w województwie pomorskim

Примеры опытов реализации
положений о разведении животных,
содержащихся в Законе от 21 августа
1997 года о защите животных, на примере
продажи собак через интернет
в Поморском воеводстве

Абстракт

В статье представлено качественное исследование, проведенное методом множественного изучения случая, в рамках которого с помощью неструктурированных интервью и соблюдая принцип конфиденциальности предпринималась попытка выявить незаконные практики, связанные с продажей собак через интернет. Для описания данного явления использовались положения Закона от 21 августа 1997 года о защите животных, регулирующего правовые аспекты продажи животных. Кроме того, в работе затрагивается вопрос объективирующего отношения

Selected Experiences in the
Implementation of the Provisions Regarding
Breeding Contained in the Act of August 21,
1997 on Animal Protection on the Example
of Selling Dogs on the Internet
in the Pomeranian Voivodeship

Abstract

The text presents a qualitative study conducted using the multiple case study method in which, using undisclosed interviews, an attempt was made to show the occurrence of illegal practices related to the sale of dogs via the Internet. In order to illustrate the phenomenon, the provisions contained in the Animal Protection Act of August 21, 1997 regulating the legal aspects of the sale of animals were used. In addition, the reference was made to the phenomenon of treating animals as objects and the place of the dog in the dog-human relationship. The concept of pseudo-breeding has been defined as a place

к животным и роли собаки в системе взаимоотношений человек–собака. Дано определение понятия «псевдоразведение» как места незаконной и/или неэтичной продажи и содержания животных. В ходе исследования были выявлены практики продажи собак через интернет: характерные модели поведения продавцов, особенности объявлений и уровень понимания видовых потребностей собак лицами, размещающими объявления.

Ключевые слова: псевдоразведение, интернет, продажа животных, собаки, субъектность–объектность

of illegal and/or unethical sale and breeding of animals. The research revealed the practices of selling dogs online: characteristic behaviors, features of advertisements and the level of understanding the needs of dogs as species by advertisers.

Keywords: pseudo-breeding, Internet, animals' sales, dogs, subjectivity-objectivity

Miejsce psa w relacji pies – człowiek

Zwierzęta pozaludzkie przysposobione i hodowlane są częścią świata natury, koegzystują w nim z człowiekiem. Jednakowoż, niektóre gatunki, szczególnie zwierzęta domowe, wchodzą we wzajemne relacje z ludźmi i przenikają tym samym do świata kultury, tworząc społeczeństwo międzygatunkowe. W tym przypadku znajduje potwierdzenie posthumanistyczna teoria istnienia naturokultury¹. Jak pisze Donna Haraway, odnosząc się do żyjącego blisko z człowiekiem gatunku *Canis lupus familiares*, to istota ludzka wkracza w psi świat, pojawia się w nim jako jeden z aktorów². Podejście badaczki do relacji międzygatunkowych jest niejednoznaczne, zakłada przenikanie się światów kultury oraz natury, dając tym samym przestrzeń do zniwelowania dominacji człowieka. Zatem opowieść o relacji psa z rodzajem ludzkim, w posthumanistycznym ujęciu, będzie starać się przedstawić perspektywę psiego świata, w którym człowiek staje się postacią drugoplanową.

¹ Pojęcie naturokultury zostało szerzej omówione w: Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People and Significant Otherness* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003).

² Donna Haraway, „Manifest gatunków stowarzyszonych”, przeł. Joanna Bednarek, w *Teorie wywrotowe. Antropologia przekładów*, red. Agnieszka Gajewska (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012), 241–260.

Prawny zarys sprzedaży i hodowli zwierząt domowych

Takie ujęcie sprawy jest jednak różne od współczesnego prawnego postrzegania zwierząt, które zdaje się dalece antropocentryczne. Polskie prawo reguluje formy opieki i traktowania zwierząt za pomocą ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt³. Samo pochylenie się nad kwestią zwierzęcych potrzeb i konieczności ich ochrony jest pierwszym krokiem w etyczną współczesność, w której o znaczeniu czynu świadczyć może doświadczana przez istotę pozaludzką krzywda, a nie użytek dla człowieka. Polska ustawa, mimo zawarcia podstawowych zabezpieczeń dla zwierząt, spogląda na nie głównie przez pryzmat użyteczności. Przykładem tego może być art. 6 pkt 1: „Zabrania się zabijania zwierząt, z wyjątkiem: uboju i uśmiercania zwierząt gospodarskich oraz uśmiercania dzikich ptaków i ssaków utrzymywanych przez człowieka w celu pozyskania mięsa i skór”⁴. Rozdział 2 ustawy o ochronie zwierząt poświęcony jest wyłącznie tym domowym i uregulowane są w nim takie sprawy, jak warunki ich przetrzymywania, zasady hodowli oraz sprzedaży. Nowelizacja z 16 września 2011 roku⁵ wprowadza do ustawy pewną nowość dotyczącą handlu zwierzętami. Przełom XX i XXI wieku obfitował w obrót towarowy psami i kotami na giełdach, wydawanymi bez żadnych dokumentów. Taki proceder wiązał się z zagrożeniem dla zwierzęcego dobrostanu – warunki rozmnażania były niemożliwe do weryfikacji, a łatwość sprzedaży zachęcała do masowego rozmnażania istot. Ponadto, psy i koty sprzedawane w takich miejscach nie miały często zapewnionego dostępu do wody i pożywienia, odpowiedniej temperatury oraz narażone były na niepotrzebny stres⁶. W związku z tym ustawodawca wprowadził zakaz sprzedaży oraz nabywania zwierząt domowych na targowiskach, targach i giełdach, a jedynym dopuszczalnym miejscem handlu psami i kotami oraz ich rozrodu stały się hodowle, zarejestrowane w ogólnokrajowych organizacjach, statutowo zajmujących się działalnością związaną z hodowaniem psów i kotów rasowych. Takie nazwanie stanu rzeczy pozwala na rejestrację hodowli w dowolnej organizacji, niekoniecznie w Związku Kynologicznym w Polsce, należącym do Międzynarodowej Federacji Kynologicznej (FCI). Złamanie prawnego zakazu handlu psami oraz kotami poza miejscem zarejestrowania hodowli według prawa rozumiane jest jako

³ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt, *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1580.

⁴ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt.

⁵ Ustawa z dnia 16 września 2011 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, *Dziennik Ustaw* (2011), nr 230, poz. 1373.

⁶ Klara Walkowicz, „Problematyka działalności pseudohodowli psów i kotów w Polsce”, w *Współczesne wyzwania prawnej ochrony zwierząt*, red. Joanna Helios i Wioletta Jedlecka (Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2023), 12–25, <https://doi.org/10.34616/146885>.

wykroczenie i wiąże się z konsekwencjami zawartymi w Kodeksie wykroczeń: karą aresztu od 5 do 30 dni lub karą grzywny, wahającą się od 20 do 5000 zł⁷. W trakcie uchwalania ustawy o ochronie zwierząt wzbudzała ona liczne polityczne i prawne kontrowersje, także wśród praktyków zajmujących się ochroną i dobromem zwierząt. Warto zastanowić się nad samą procedurą sprzedaży istot nie-ludzkich oraz celowego ich rozmnażania, aby zyskać korzyści majątkowe, emocjonalne czy społeczne. W ramach prezentowanej perspektywy ustawa zabezpiecza zwierzęta w sposób podstawowy – tak, aby *pro forma* ochronić je przed nadmierną eksploatacją – jednak wciąż nie podejmuje kluczowego zagadnienia: ciągłej służby zwierzęcia pozaludzkiego na rzecz gatunku ludzkiego.

Zmiana prawa dotyczącego procedury sprzedaży zwierząt domowych spowodowała pojawienie się nowego pojęcia odnoszącego się do hodowli psów i kotów – pseudohodowla. Określenie to może zostać zdefiniowane z dwóch perspektyw: prawnej oraz osadzonej w empirii osób zajmujących się problemem bezdomności zwierząt i ich dobromem. W przypadku prawnego rozumienia tego pojęcia pseudohodowla to wszelkie miejsca rozmnażania oraz sprzedaży psów i kotów, które nie są zrzeszone w żadnym z ogólnopolskich stowarzyszeń⁸. Empiria prowadzi do nieco innego rozumienia pseudohodowli – jako miejsc, w których zwierzęta rozmnażane są w sposób nieetyczny: nadmiernie eksploatowane, przetrzymywane w złych warunkach, z niezaspokojonymi potrzebami elastycznymi, jak i nieelastycznymi. Taka definicja wpisuje się również w praktyki stosowane przed nowelizacją ustawy o ochronie zwierząt, gdzie maksymalizacja zysków ze sprzedaży na targowiskach była ważniejsza od zwierzęcego dobromu.

Problematyka internetowego handlu psami

Handel psami na targowiskach przeniósł się do przestrzeni internetowej. Na portalu OLX znajduje się wiele ogłoszeń zamieszczanych przez potencjalnych pseudohodowców⁹. Portal próbuje weryfikować rzetelność ofert oraz niwelować ogłoszenia tychże – poprzez zakaz wstawiania ogłoszeń płatnych dla osób niezrzeszonych w żadnej ogólnopolskiej organizacji społecznej zajmującej się hodowlą (stowarzyszeniu). W przypadku zamieszczania ofert sprzedaży psa użytkownik portalu ma

⁷ Ustawa z dnia 20 maja 1971 roku. Kodeks wykroczeń, *Dziennik Ustaw* (1971), nr 12, poz. 114.

⁸ Art. 10a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt.

⁹ Z badań prowadzonych wciąż przez autorki w odniesieniu do jednego z popularniejszych portali internetowych wynika, że około 90% ogłoszeń o nieodpłatnym przekazaniu szczeniaka po rasowych rodzicach jest próbą nielegalnej sprzedaży (pseudohodowli).

obowiązek podać w polu „Stowarzyszenie” pełną nazwę ogólnopolskiej organizacji społecznej o celu statutowym związanym z hodowlą psów rasowych¹⁰. Wspomniany zakaz jest jednak skrupulatnie obchodzony poprzez wstawianie ogłoszeń dotyczących zwierząt w kategorii „do adopcji”, oznaczonych jako do oddania „za darmo”, które po telefonicznej weryfikacji okazują się ofertami płatnymi. Narusza to nie tylko standardy korzystania z wymienionego portalu, ale też polskie prawo zakazujące rozmnażania zwierząt i handlu nimi poza hodowlami. Mimo wielu apeli stowarzyszeń i fundacji problem ten jest całkowicie pomijany przy tworzeniu nowelizacji do ustawy o ochronie zwierząt. Jednym z przykładów apeli jest kampania „Psia Mac”, wspierana między innymi przez Fundację Mondo Cane¹¹.

Metodologia badań własnych

W związku z obserwowalnym procederem nielegalnego rozmnażania i sprzedaży psów za pośrednictwem Internetu niezbędne zdaje się zbadanie tego zjawiska – częstotści jego występowania, ale również powodów, dla których pseudohodowcy decydują się na nieetyczny rozród i handel. Zebranie takich danych nie jest zadaniem łatwym ze względu na to, że pseudohodowcy częstokroć zdają sobie sprawę z nielegalności własnych przedsięwzięć. Badanie zostało przeprowadzone w nurcie jakościowym, w paradygmacie krytycznym, przy wykorzystaniu metody wielokrotnego studium przypadku; techniką zbierania danych był swobodny wywiad niejawni. Sprzedaż psów przez Internet jawi się jako zjawisko, na które wpływ mają uwarunkowania polityczne, kulturowe, gospodarcze, historyczne i społeczne. Ze względu na zmieniającą się rzeczywistość, coraz częściej pojawiające się w naukach społecznych pojęcie społeczeństwa międzygatunkowego, problem handlu zwierzętami staje się problemem etycznym. W związku z postępującymi przemianami zdecydowano się na podjęcie niniejszego postępowania badawczego w sposób jakościowy, ujawniając sposób postrzegania podejmowanego zagadnienia przez osoby trudniące się nielegalnym procederem handlu psami poza hodowlami. Wynikiem badania nie będzie zatem liczbowe zestawienie pojawiających się ogłoszeń oraz sposobów rozumienia problemu. Wywiady przeprowadzone zostały w formie rozmowy telefonicznej, która prowadzona była metodą ukrytego klienta, przy zachowaniu pełnej anonimowości respondentów. Z rozmów sporządzono stenogramy. Wszystkie

¹⁰ „Regulamin portal OLX. Załącznik nr 5 – Przedmioty zakazane i dopuszczone warunkowo”, Olx.pl, <https://pomoc.olx.pl/olxplhelp/s/article/za%C5%82%C4%85cznik-nr-5-przedmioty-zakazane-i-dopuszczone-warunkowo-V8-olx> (dostęp: 15.02.2024).

¹¹ Informacje dostępne w Internecie: <https://psia-mac.pl/> (dostęp: 30.07.2024).

cytaty w części badawczej pochodzą z przeprowadzonych badań – zachowano ich oryginalne brzmienie. Celem przedstawionego postępowania badawczego było ujawnienie prowadzenia nielegalnej sprzedaży psów na portalu OLX, a co za tym idzie, funkcjonowania pseudohodowli i nielegalnego, nieetycznego rozmnażania. Istnienie tegoż procederu zdaje się potwierdzeniem nierzetelności ustawodawcy i jedynie próby zachowania pozorów ochrony zwierząt w proponowanej ustawie. Próbowano dowiedzieć się, czy sprzedający zdają sobie sprawę z nielegalności własnego działania, jakie kierują nimi pobudki oraz jakie warunki związane ze sprzedażą są praktykowane.

Badania zostały przeprowadzone w dwóch terminach: w listopadzie oraz grudniu 2023 roku. Procedura wyboru konkretnych ogłoszeń zamieszczonych w serwisie sprzedażowym oparta była na doświadczeniach zawodowych autorek niniejszego artykułu¹². Wybór zawężono do województwa pomorskiego – ze względu na mnogość ogłoszeń z całej Polski przeprowadzenie badania obejmującego obszar kraju wymagałoby większych zasobów czasowych oraz osobowych. W opisanej sytuacji polityczno-społecznej, w której należy zwrócić uwagę na zapewnienie zwierzętom podstawowych praw godności i poszanowania życia, niezbędne zdawało się przeprowadzenie badania, które zobrazuje problem, a co za tym idzie – sprawi, że stanie się on zauważalny. Ponadto, badanie zostało poprzedzone miesięczną analizą dodawanych ogłoszeń, zgodnie z następującym podziałem: wszystkie dodawane oferty oraz te, które prawdopodobnie dotyczą sprzedaży zwierząt. Istotnym filtrem było wybranie ofert określonych mianem: „psy do adopcji”, których cena została określona jako: „za darmo”, przy czym jednocześnie w ogłoszeniu nie figurowała nazwa hodowli lub informacja o rejestracji w stowarzyszeniu. Odrzucono również oferty schronisk oraz anonsy odnoszące się do psów dorosłych.

Do badań łącznie wybrano 29 ogłoszeń, w których treści lub tytule pojawiła się informacja o rasie lub typie rasy przynajmniej jednego z rodziców. Wzorce hodowlane zgodne z danymi pochodzącymi z Międzynarodowej Federacji Kynologicznej (FCI) nie zostały uwzględnione jako kryterium wyboru ofert do badań. Jednocześnie, do badań włączono 8 szczeniąt wielorasowych. Spośród wybranych ogłoszeń udało się przeprowadzić wywiady z 25 osobami (19 o psach po rodzicach rasowych lub w typie rasy oraz 6 o psach wielorasowych). Część ogłoszeniodawców nie odebrała telefonu lub oferty były nieaktualne.

Pytania zadawane osobom badanym dotyczyły: ceny psa, pochodzenia rodziców, wieku oddania szczeniąt, zarejestrowania hodowli, powodu oddania oraz powodu oczekiwania opłaty. Dane te pozwoliły zidentyfikować rzetelność ogłoszeń,

---

¹² Autorki czynnie współpracują z fundacją, której celem statutowym jest opieka nad bezdomnymi zwierzętami i ich ochrona. Jednym z aspektów pracy jest ujawnianie tak zwanych pseudohodowców oraz pomoc w znalezieniu domu stałego dla zwierząt zgłaszanych do oddania.

powody, dla których właściciele szczeniąt oczekują opłaty za psa nieposiadającego rodowodu, oraz stosunek ludzi do ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt w zakresie dobrostanu oraz zakazu handlu.

Wiek szczeniąt oraz poziom socjalizacji

Praktycy zajmujący się opieką nad psami, pracą z nimi lub ich hodowlą rekomendują wydawanie szczeniąt do nowych domów pomiędzy 8. a 12. tygodniem życia¹³. Podczas wyboru hodowli potencjalni, świadomi opiekunowie wiek odbioru szczenięcia oraz zaawansowanie socjalizacji traktują jako kryterium odróżniające hodowle od pseudohodowli¹⁴. W przypadku badanych wydawanie szczeniąt odbywa się od 5. tygodnia życia: „[...] niby mają teraz 5 tygodni i niby kończą 2 miesiące w styczniu, ale mogą oddać szybciej, bo są samodzielne, a matka nie chce ich karmić”. Umiejętność samodzielnego jedzenia była tutaj często jedynym kryterium gotowości do oddania zwierzęcia.

Socjalizacja pierwotna u psów jest bardzo istotnym elementem rozwoju, ponieważ w jej trakcie odbywa się tak zwany *imprinting*, czyli wdrukowywanie schematów zachowań, które w przyszłości przekładają się na stosunek psa do innych przedstawicieli swojego gatunku oraz innych gatunków, w tym *Homo sapiens*. W przypadku badanych ogłoszeń psy trzymane były w różnych warunkach: „kto to widział, żeby pies mieszkał w domu”, „nie do domu, nie na łańcuch, ale do kojca może iść, nie chodzi mi o to, żeby mieszkał w domu”, „one są na wsi, na gospodarstwie, są nieufne, trzeba je sobie oswoić, mają budę. Ja to nie wiem, czy pieski w hotelu Ritz nie mają gorzej”. W żadnej ze zbadanych sytuacji dotychczasowi opiekunowie nie opisywali starań podejmowanych w celu prawidłowego zsocjalizowania, a swoje działania wobec zwierząt odnosili, jeżeli już, to tylko i wyłącznie do dobrostanu fizycznego, ocenianego przez lekarza weterynarii podczas wizyt w gabinetach. Zaznaczyć należy, że nie wszyscy badani posiadają książeczki zdrowia szczeniąt, zaszczepili zwierzęta zgodnie z kalendarzem szczepień, czy odrobaczyli psy, ponieważ zakładają, że szczepienie nabywca powinien wykonać we własnym zakresie.

Poznanie środowiska na wczesnych etapach rozwoju kształtuje całe życie psa. Zaznajomienie zwierzęcia z różnymi bodźcami jest istotnym elementem socjalizacji, jednak zbadane osoby nie traktowały tego aspektu jako ważnego, a niekiedy

¹³ Autorki niniejszego artykułu są zoopsycholożkami. Ich doświadczenia oraz doświadczenia Fundacji Wilcze Sióło wskazują na to, że odpowiedni okres wydawania szczeniąt do nowego domu następuje pomiędzy 8. a 12. tygodniem życia.

¹⁴ Informacje pochodzące z kursu „Zoopsycholog poziom I”, szkoła Etogram, 2019–2022.

również wręcz pomijały ten element jako nieznaczący, a nawet utrudniający funkcjonowanie rodziny, na przykład: „żeby się pies wszędzie ładował, to też nie jest dobrze” – przy czym zaznaczyć należy, że w tym przypadku szczenięta przebywały w stodole. Pokazuje to podejście do zwierzęcia jako przedmiotu, który może stać się uciążliwy dla człowieka.

Osoby sprzedające lub oddające szczenięta, które nie pochodzą z profesjonalnych hodowli, nie wykazują się wiedzą z zakresu funkcjonowania i rozwoju psów. Ich działania, jeśli są podejmowane, dotyczą jedynie aspektu fizycznego, wizyt u weterynarza. Ustawa o ochronie zwierząt gwarantuje istotom pozaludzkim prawo do realizacji potrzeb, także tych psychicznych, które – jak pokazują niniejsze badania – są często pomijane.

Sprzedaż psa bez rodowodu – nielegalna a praktykowana

Koszt zakupu psa bez rodowodu oraz powód, dla którego wymagana jest zapłata, różnią się w zależności od jednostki. W przypadku psów w typie rasy, czyli ogłoseń, które w opisie zawierały informację o rasie rodziców lub/i szczeniąt, oczekiwanie zapłaty pojawiło się w 13 ogłoszeniach, z kolei w ofertach psów wielorasowych szczeniaki są oddawane w większości wypadków całkowicie za darmo.

W przypadku szczeniąt wielorasowych oczekiwana zapłata zazwyczaj oznaczała dobrą materialnie lub symboliczną opłatę, na przykład: „[szczeniaki – L.G., J.K.] nie są na sprzedaż, ale można je wziąć za karmę dla matki”, „za złotówkę, żeby pies się dobrze chował”. W wypadku jednej z suk ogłoszeniodawczyni przyznała się, że nie był to jej pierwszy miot: „to już jest któryś raz, jak ta mama ma młode”, jednak w żaden sposób właścicielka nie zamierzała w przyszłości zadbać o uniemożliwienie suce zajścia w ciążę. Temat ten został również poruszony w innym wywiadzie, w którym właścicielka całkowicie zanegowała istotę kastracji, por.: „nie jestem zwolenniczką kastracji, pies, jaki jest, taki jest, pani sobie go wysterylizować może”.

Wśród innych powodów oddania psa za darmo pojawiły się też ogólna niechęć dziecka do psa, a także nieplanowana ciąża suki oraz niechęć dzieci do opieki nad zwierzęciem: „powodem oddania są dzieci, którym pies się znudził”. W jednym przypadku miot stanowiły dwa szczeniaki i również nie była to pierwsza ciąża suki: „bo wie pani, ale ode mnie zeszłego roku brała taka dziewczyna, ale innego kolorowego, i teraz chce drugiego. – Czyli pani prowadzi hodowlę? – Nie, tak wpadła, w tym roku tylko dwa, w zeszłym było pięć”. Takie podejście do ciąży suki oraz mnogość ogłoszeń o przekazaniu szczeniąt świadczą o niskim stopniu świadomości społecznej dotyczącej zapobiegania niechcianym ciążom u zwierząt towarzyszą-

cych. W celu zmiany postaw odnoszących się do niekontrolowanej lub wymuszonej reprodukcji zwierząt należałoby wprowadzić kampanie społeczne w tym zakresie. Jednakowoż, niektórzy opiekunowie, politycy, prawnicy sprzeciwiają się kastracji psów ze względów światopoglądowych. Nie proponują jednak w zamian żadnego rozwiązania problemu bezdomności zwierząt towarzyszących.

Psy rasowe są to psy posiadające rodowód stowarzyszenia lub metrykę, na podstawie której właściciel może wyrobić rodowód. Wszystkie pozostałe zaliczane są do psów w typie rasy. Ustawa o ochronie zwierząt zakazuje sprzedaży psów poza hodowlami, jednak mimo to można nabyć psa, który nie posiada rodowodu lub metryki. W zbadanych ogłoszeniach cena szceniąt wahała się od 200 zł do nawet 1500 zł, najczęściej jednak pojawiała się kwota 500 zł. W wielu przypadkach ogłoszeniodawcy zdawali się zaskoczeni pytaniem o kwotę, przykładowo: „po prostu, jak pani chce psa, to pani płaci”, „wszystko teraz kosztuje”, czy nawet: „wiadomo, że coś bym chciała”.

Reakcje osób sprzedających psy poza hodowlą na pytanie o miejsce jej zarejestrowania były skrajne. Część osób reagowała strachem lub nawet agresją: „ale po co to pani wiedzieć?”, i dalej: „pieski są zbadane przez weterynarza, jakby były rasowe, to byłoby drożej”¹⁵. Inni twierdzili, że prowadzą hodowlę, jednak nie chcieli podać nazwy stowarzyszenia, do którego przynależą, okazując agresję lub rozłączając się. Niektórzy zdawali się całkowicie spokojni: „to nie jest hodowla, matka ma rodowód i samczyk też”, „ja pani powiem tak, ona ma rodowód i ją puszczałam do takiego chłopca, co też ma rodowód, i to jest wszystko”. Ponadto, jeden ze zbadanych ogłoszeniodawców odpowiadał wymijająco na prośbę o podanie nazwy hodowli oraz stowarzyszenia, do którego rzekomo przynależy, jednocześnie przekazując nieprawidłowe informacje: „ojciec FCI, ale nie wystawowy, bo wyłamał kiel, a matka jakieś inne stowarzyszenie. Dla szceniąt metryki, bo pieski, jak z FCI, to mają rodowody, a jak z innej, to metryki”¹⁶. Z przeprowadzonych rozmów wynika, że ustawa w znacznym stopniu nie jest respektowana i dla zbadanych osób nie stanowi ona wyznacznika podejmowanych działań hodowlanych. Brak zarejestrowania hodowli w stowarzyszeniu i sprzedaż zwierząt traktowane są jako wykroczenie, stąd prawdopodobnie wynika społeczne przyzwolenie na takie praktyki oraz ich wspieranie. Działania takie zdają się bardziej angażować służby ze względu na nieprzestrzeganie przepisów podatkowych niż niezgodność z ustawą o ochronie zwierząt.

¹⁵ Wywiad dotyczył ogłoszenia o psach po rodzicach: shih tzu oraz yorkshire terrier.

¹⁶ W rzeczywistości psy pochodzące z hodowli zarejestrowanych w FCI otrzymują metryki uprawniające do wyrobienia rodowodu. Pozostałe stowarzyszenia często wydają inne dokumenty, na przykład rodowody.

Niektóre mioty z analizowanych ofert były planowane, przykładowo:

[...] rodzice są z rasowej hodowli, nie jeździliśmy na wystawy, nie braliśmy weterynarza, bo to za dużo czasu, ojciec nie jest z hodowli wystawowej, są przebadane, robiliśmy USG, doktor zapewnił, że nie odziedziczyły chorób: kostki, zęby.

oraz: „nie [nie prowadzę hodowli – L.G., J.K.], to wyszło spontanicznie, bo sąsiedzi chcieli szczeniaki i parę nam zostało”¹⁷. Ponadto, w jednym z badanych ogłoszeń właścicielka zapewniała, że jest to jedyny miot tej suki, podyktowany kwestiami zdrowotnymi: „musiałam dopuścić przed sterylizacją, weterynarz zalecił, bo miała ciążę urojoną”.

Wśród badanych ogłoszeniodawców pojawiły się sytuacje, w których miot nie był planowany, nie jest po rasowych rodzicach lub przynajmniej tej samej rasy, a mimo to szczenięta zostały ogłoszone w celu sprzedaży, por.: „tak po prostu się zdarzyło, byliśmy na wakacjach, mamy pieska i sukę, piesek FCI, tata pieska nie upilnował i tak się zdarzyło”. W innym przypadku: „suka była hodowlana, dopóki sobie nie zrobiła z owczarkiem, nawet nie wiedzieliśmy, że jest w ciąży, skumaliśmy się na końcówce”. W tym wypadku właściciele wydawali się wiedzieć, że sprzedaż psów poza hodowlą jest nielegalna, ponieważ wcześniej prowadzili zarejestrowaną działalność hodowlaną:

Żona miała hodowlę, ale przeprowadziliśmy się i chcieliśmy zrezygnować, suka po pierwszym miocie ZKwP, ale nie załatwiliśmy w nowym miejscu, a po tym miocie to nie wiem, zastanawiamy, czy nie dać jej odpocząć i nie kombinować, przy hodowli chodzi o zarobek, bo szczenię 4000 zł za oryginalne szczeniaki.

Jednocześnie, właściciele od momentu dowiedzenia się o ciąży suki byli nastawieni na zysk, por.: „baliśmy się, że wyjdą brzydkie kundle, ale są na szczęście ładne”. W przypadku ofert zamieszczonych w Internecie sprzedaż psów dotyczy nie tylko szceniąt po rasowych rodzicach, ale również mieszańców, na przykład: owczarka niemieckiego z akitą amerykańską (200–300 zł), berneńskiego psa pasterskiego z owczarkiem podhalańskim (500 zł) oraz yorkshire terriera z shih tzu (500 zł).

W części ogłoszeń istniała możliwość negocjacji ceny lub nawet obniżenia jej poprzez zrezygnowanie z niektórych elementów oferty, przykładowo: „szczeniak kosztuje 1150 zł, chyba że bez książeczki, to 1000 zł”. Niektórzy ogłoszeniodawcy, podając cenę, od razu informowali o możliwości jej negocjacji.

Wśród powodów rozmnażania psów poza hodowlami pojawiły się: zalecenie lekarza weterynarii, nieplanowana ciąża, por.: „nie ma żadnej hodowli, robimy

¹⁷ Dotyczy sprzedaży szczeniąt po rodzicach: bernardyn oraz owczarek podhalański, za 500 zł.

remont podjazdu i nie było bramy, i takie niedopilnowanie pracowników, i się stało”. Z kolei wysokość ceny umotywowana była stopniem zaopiekowania szczeniąt przez dotychczasowych właścicieli, por.: „po szczepieniu dodatkowe 100 zł”, „za odrobaczenie”, a nawet „za utrzymanie przez 11 tygodni”. W jednym przypadku opłata związana była nie tylko z opieką, ale także z samym zapłodnieniem: „500 zł za wyżywienie i dopuszczenie”.

Ustawa o ochronie zwierząt wymaga, aby sprzedaż psów i kotów odbywała się w miejscu prowadzenia działalności hodowlanej. W trakcie badań poruszono również ten aspekt. Dowóz szczenięcia do miejsca docelowego oddalonego o co najmniej 50 km od „hodowli” nie był możliwy, natomiast część właścicieli oferowała spotkanie w okolicznych miastach, na przykład Słupsku, Gdańsku, a nawet wysyłkę firmą kurierską. Zapoznanie i wybór szczenięcia w hodowlach odbywają się w zależności od zasad i typu prowadzonej działalności, natomiast to, co często odróżnia pseudohodowle od hodowli, to właśnie kwestia dowozu szczenięcia w celu uniknięcia prezentowania rodziców miotu oraz warunków ich przebywania.

Charakterystyka ogłoszeń a sprzedaż

Na poziomie ogłoszeń dostrzegalne są również pewne różnice, które pozwalają do pewnego stopnia na odróżnienie ofert dotyczących zwierząt rzeczywiście oddawanych za darmo od potencjalnej sprzedaży. W przypadku ogłoszeń o oddaniu pojawia się określenie: „oddam w dobre ręce”, oraz krótki opis szczeniąt, na przykład: „małe, energiczne, zdrowe”. Kontakt w celu zdobycia dodatkowych informacji jest zazwyczaj możliwy zarówno w formie pisemnej, jak i telefonicznej. Ponadto, zdjęcia zamieszczane w ogłoszeniach są najczęściej amatorskie.

Oferty sprzedaży zwierząt charakteryzują się krótkim opisem, który zawiera przede wszystkim rasę szczeniąt lub rasy rodziców miotu. Opis zawiera informacje odnośnie do szczepienia, odrobaczenia, książeczki zdrowia oraz ewentualnej wyprawki dla szczeniąt. Wiek szczeniąt nie był różnicujący, w obu przypadkach używanym stwierdzeniem była gotowość do odbioru lub/i samodzielność w podejmowaniu pokarmu. Zdjęcia prezentujące szczenięta w ofertach dotyczących sprzedaży były pozowane. Ostatnim szczególnym elementem tych ogłoszeń jest możliwość kontaktu jedynie telefonicznie, co zaznaczane jest często poprzez wyrażenie: „kontakt jedynie telefoniczny, nie odpisuję na SMS”. Jednocześnie, niektóre oferty nie zawierały żadnych informacji dotyczących szczeniąt, a jedynie numer kontaktowy. Zaznaczyć należy, że w żadnym z ogłoszeń nie pojawiła się wzmianka odnośnie do wymaganej opłaty za psa, ceny, nazwy hodowli. Natomiast elementem wspólnym

dla wszystkich ofert był brak imion. Nadawanie ich, jak określiła jedna z badanych osób, jest zbyt wymagające. Same imiona są charakterystyczne przede wszystkim dla ofert umieszczanych przez schroniska i fundacje, niezależnie od wieku, rasy czy wielkości psa.

Wnioski z badań

Osoby poddane niniejszemu badaniu prezentują różne postawy względem sprzedaży, rozrodu, a nawet opieki nad psami. Część z nich zdaje sobie sprawę z nielegalności podejmowanej działalności, a świadczyć o tym mogą ich reakcje na pytanie o prowadzenie hodowli, które nacechowane były negatywnie – pojawiała się agresja słowna, ale także kończono połączenie. Inni badani wydają się zupełnie nieświadomi faktu, że łamią prawo, sprzedając psy za pośrednictwem Internetu. Ich reakcje były raczej spokojne, lekceważące wagę rejestracji hodowli. Takie reakcje mogą wynikać również z poczucia bezkarności ze względu na relatywnie niski wymiar kary. Z badań wynika zatem, że część ustawy o ochronie zwierząt związana z procedurą sprzedaży i hodowlą zwierząt domowych nie jest respektowana – czy to świadomie, czy z powodu braku wiedzy w tym zakresie.

Powody, dla których u badanych pojawiały się mioty szczeniąt, podawano różne: od nieplanowanych ciąż, po intencjonalne działania, zalecenia weterynaryjne. Część z respondentów umyślnie rozmnażała zwierzęta, czasem nie potrafiąc podać powodu, dla którego to robi. Jednakowoż, w przypadku celowego rozrodu szczeniaki były płatne, a ceny za nie były wyższe. Prowadzi to do wniosku, że głównym zamierzonym rezultatem rozmnażania są własne korzyści i zarobek kosztem zwierzęcego dobrostanu.

Badane osoby zdają się nie zwracać uwagi na psie potrzeby, obchodząc się ze zwierzętami w sposób przedmiotowy. Pies traktowany jest przez nie jako element przynoszący zysk lub stanowiący problem, więc przekazanie opieki nad nim nie jest poprzedzone zbadaniem warunków, jakie zapewnione zostaną u nowych właścicieli. Przedmiotowy stosunek do psów unaoczniają między innymi: brak nadawania im imion, miejsce przetrzymywania szczeniaków, propozycja wysyłki zwierzęcia za pośrednictwem kuriera czy chęć odzyskania „zainwestowanych” w opiekę nad psami pieniędzy. Pomijana była kwestia psiej psychiki, tego, jak zbyt wczesne zabranie szczenięcia od matki może wpływać na jego rozwój i socjalizację.

Nowelizacja z 2012 roku, która przynajmniej w założeniach miała chronić zwierzęta przed nadmiernym eksploatowaniem w „hodowlach”, nie przyczyniła się do polepszenia ich warunków bytowych i realnie nie ograniczyła sprzedaży istot poza-

ludzkich poza hodowlami, co potwierdziły niniejsze badania. Jednocześnie, zaznaczyć należy, że dotychczasowe działania w zakresie zmian legislacyjnych nie były wystarczająco skuteczne, co może świadczyć o nienależytym uwzględnianiu badań w zakresie efektywności stosowania przepisów ustawy. Sugerować należy większe oparcie procesów legislacyjnych na danych naukowo-badawczych dotyczących zjawiska sprzedaży psów poza hodowlami. Jest to kolejny tak zwany martwy przepis. Samo zagadnienie praw zwierząt w polityce pojawia się jedynie w związku ze zbliżającym się terminem kolejnych wyborów, na przykład parlamentarnych. Świadczyć to może o tym, że w tak rozumianej polityce celem nie jest poprawienie dobrobytu zwierząt. Nie zajmują one w tej sferze istotnego miejsca, są traktowane jako element rozgrywki, a nie realne podmioty, którym zgodnie z ustawą należy zapewnić odpowiednie warunki. Poza intratnymi hasłami, zachęcającymi do oddania głosu na konkretną partię, wprowadzane regulacje nadal nie oddają zwierzętom zasłużonej podmiotowości, co pokazują niniejsze badania. Zmiany, które obserwowalne są na przestrzeni wieków, a w szczególności w ostatnich latach, pokazują przemiany roli, jaka przypisywana jest psom w gospodarstwach domowych. Dyskurs naukowy nad podmiotowością zwierząt zdaje się odpowiedzią na zachodzące zmiany. Domestykacja, dotychczas postrzegana jedynie jako proces antropocentryczny, zaczyna być rozważana również z innych perspektyw, w tym animalocentrycznej, która zakłada, że to zwierzę podjęło decyzję o zbliżeniu się do człowieka¹⁸. Jednocześnie, specyfika relacji pomiędzy człowiekiem a psem skutkuje naukowym zainteresowaniem się tym aspektem przez badaczy, także poprzez odnoszenie istniejących teorii, w tym pedagogicznych, które dotychczas funkcjonowały na linii człowiek – człowiek, do relacji człowiek – istota pozaludzka. Przykładem tego może być zaadaptowanie funkcji rodziny opisanych przez Zbigniewa Tyszkę¹⁹ do relacji człowiek – zwierzę. W tym ujęciu pies w rodzinie może pełnić między innymi funkcje: biopsychospołeczne, ekonomiczne, w których sprzedaż umożliwia zysk, społeczno-wyznaczające, które pozycjonują rodzinę, oraz emocjonalno-ekspresyjne, w przypadku których pies staje się podmiotem uczuć ludzkich²⁰. Autorki niniejszej pracy również podjęły się badań na temat roli psa w rodzinie ludzkiej oraz sposobów doświadczania śmierci zwierzęcia przez opiekunów.

Obserwowalne na gruncie potocznym i naukowym zmiany w stosunku do zwierząt stają się dowodem zmiany roli psa w rodzinach. Przemiany te jednak nie są w pełni zrealizowane, a jak pokazały niniejsze badania, akty prawne nie są całkowicie skuteczne. Podział osób rozmnażających psy w celach zarobkowych na pseu-

¹⁸ Krzysztof Tomasz Konecki, *Ludzie i ich zwierzęta. Interakcjonistyczno-symboliczna analiza społecznego świata właścicieli zwierząt domowych* (Warszawa: Scholar, 2005), 4–5.

¹⁹ Zbigniew Tyska, *Socjologia rodziny* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979).

²⁰ Kinga Stawarz-Popek, „Rodzina z czworonogiem. Wybrane przejawy relacji człowiek–pies”, *Państwo i Społeczeństwo*, nr 3 (2011): 130.

dohodowie i prawdziwe hodowle nie rozwiązuje problemu podmiotowości zwierząt, a jedynie reguluje kwestię realizacji dobrostanu zwierzęcego w tym aspekcie. Jednocześnie, warto postawić pytanie: „czy jakkolwiek forma czerpania zysku z rozmnażania zwierząt umożliwia odzyskanie przez nie podmiotowości?”

Bibliografia

- Haraway, Donna. „Manifest gatunków stowarzyszonych”. Przeł. Joanna Bednarek. W *Teorie wywrotowe. Antropologia przekładów*, red. Agnieszka Gajewska, 241–260. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012.
- Haraway, Donna. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003.
- Konecki, Krzysztof Tomasz. *Ludzie i ich zwierzęta. Interakcjonistyczno-symboliczna analiza społecznego świata właścicieli zwierząt domowych*. Warszawa: Scholar, 2005.
- Mazur, Paweł. „Status prawny zwierząt pokrzywdzonych w wyniku popełnienia przestępstw stypizowanych w ustawie o ochronie zwierząt z 21.08.1997 r.” *Prawo w Działaniu*, t. 47 (2021): 106–116. <https://doi.org/10.32041/pwd.4706>.
- Misiewicz, Joanna. „Odpowiedzialność karna za naruszenia przepisów ustawy o ochronie zwierząt i o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych. Część I”. *Życie Weterynaryjne*, nr 95 (3) (2020): 150–154. <https://zycie-weterynaryjne.pl/wp-content/uploads/2023/12/ZW-03-2020-02.pdf> (dostęp: 15.02.2024).
- „Regulamin portalu OLX. Załącznik nr 5 – Przedmioty zakazane i dopuszczone warunkowo”. *Olx.pl*. <https://pomoc.olx.pl/olxplhelp/s/article/za%C5%82%C4%85cznik-nr-5-przedmioty-zakazane-i-dopuszczone-warunkowo-V8-olx> (dostęp: 15.02.2024).
- Stawarz-Popek, Kinga. „Rodzina z czworonogiem. Wybrane przejawy relacji człowiek–pies”. *Państwo i Społeczeństwo*, nr 3 (2011): 125–140.
- Tyszcza, Zbigniew. *Socjologia rodziny*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979.
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 roku. Kodeks wykroczeń. *Dziennik Ustaw* (1971), nr 12, poz. 114.
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt. *Dziennik Ustaw* (2023), poz. 1580.
- Ustawa z dnia 16 września 2011 roku o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach. *Dziennik Ustaw* (2011), nr 230, poz. 1373.
- Walkowicz, Klara. „Problematyka działalności pseudohodowli psów i kotów w Polsce”. W *Współczesne wyzwania prawnej ochrony zwierząt*, red. Joanna Helios i Wioletta Jedlecka, 12–25. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2023. <https://doi.org/10.34616/146885>.

Lucyna Grzelec – mgr pedagogiki oraz zoopsycholog i trener psów, od kilku lat współpracuje z Fundacją Wilcze Sioło, której statutowym celem jest ochrona zwierząt. W ramach działalności naukowo-badawczej łączy elementy pedagogiki oraz zoopsychologii. Doświadczenia związane z praktyką i pomocą psom w kryzysie bezdomności stanowią inspirację do badań naukowych. E-mail: lucyna-grzelec@wp.pl.

Lucyna Grzelec – MA in pedagogy, zoopsychologist and dog trainer, has been cooperating with the Wilcze Sioło Foundation whose statutory goal is animal protection, for several years. As part of her scientific and research activities, she combines elements of pedagogy and zoopsychology. Experiences based on her practice and dog support in the homelessness crisis constitute inspiration for her scientific research. E-mail: lucyna-grzelec@wp.pl.

Julia Knak – mgr pedagogiki oraz zoopsycholog. W ramach działalności naukowo-badawczej łączy elementy pedagogiki, filozofii oraz zoopsychologii. Wśród jej zainteresowań badawczych są: posthumanizm, zoopsychologia, psi behavior, dogoterapia. E-mail: juliaknak00@gmail.com.

Julia Knak – MA in pedagogy and zoopsychology. As part of her scientific and research activities she combines elements of pedagogy, philosophy and zoopsychology. Her research interests include posthumanism, zoopsychology, dog behavior, dog therapy. E-mail: juliaknak00@gmail.com.

NINA MATYLD A HILGIER

 <https://orcid.org/0009-0008-5199-3352>

THURSTON CLEVELAND HICKS

 <https://orcid.org/0000-0001-6858-3204>

University of Warsaw

Faculty of “Artes Liberales”

The Issue of Contemporary Zoo Biopolitics The Case of Chimpanzees

Проблематика современной биополитики
зоопарков. Случай шимпанзе

Абстракт

Зоопарки регулярно представляются как центры образования, сохранения видов и научных исследований. Тем не менее живые существа многих видов, не принадлежащие к человеческому роду и содержащиеся в зоопарках, демонстрируют аномальное поведение и проявляют сниженный уровень благополучия. Биополитика оказывает существенное влияние на жизнь всех живых существ, не принадлежащих к человеческому роду и находящихся в неволе, однако наши ближайшие родственники – шимпанзе – вызывают особенно острые споры. Зоопарки сосредотачиваются на трех наиболее важных целях: сохранении видов, образовательной миссии и проведении научных исследований, которые часто используются как факторы, легитимизирующие содержание в неволе живых существ, не принадлежащих к человеческому роду. В настоящей статье рассматриваются сложные проблемы, связанные

The Issue of Contemporary Zoo Biopolitics
The Case of Chimpanzees

Abstract

Zoos are often promoted as centres of education, conservation and research. Nevertheless, non-humans of many species kept in zoos often engage in abnormal behaviours and show signs of reduced welfare. Biopolitical considerations ultimately shape the lives of all zoo-housed animals, but our close cousins, the chimpanzees, evoke particularly high levels of controversy. Zoos focus on three most prominent objectives: conservation, education and research, which often are used to legitimize keeping non-humans in captivity. The article raises difficult issues connected with keeping chimpanzees in zoological gardens, including the urgent question as to whether they should be kept in zoos at all.

Key words: biopolitics, zoo, chimpanzees, bioethics, welfare

с содержанием шимпанзе в зоопарках, включая насущный вопрос о том, следует ли вообще их содержать в таких условиях.

Ключевые слова: биополитика, зоопарки, шимпанзе, биоэтика, благополучие

Introduction

The topic of zoological gardens is undoubtedly one of the most controversial ones in the animal studies discourse. Numerous scholars have raised ethical questions regarding the relationship between humans and the nonhumans kept in captivity, resulting in the emergence of new ethical approaches which would promote the development of an improved theoretical apparatus of thinking about this issue.¹ The ongoing sixth mass extinction² gives extra urgency for implementing sustainable conservation, and zoos often announce themselves as key conservation agents. Nevertheless, despite the obvious contributions some which zoos have made to conserving species in the wild, they often end up perpetuating false beliefs, which can impede conservation efforts.³ Visitors are becoming more and more convinced that zoos should play an educational role and more actively promote conservation efforts.⁴ The days when it was considered ethically acceptable to house nonhumans in menageries solely for entertainment are long-gone.⁵ Our knowledge about the behavioural complexity and intelligence of nonhumans is growing as well, enabling zoo caretakers to better care for the physiological as well as psychological needs of the ones under their care. Such knowledge is shaping a new model which lays the groundwork for much-needed changes in law and in practice.

¹ Jenny Gray, *Zoo Ethics: The Challenges of Compassionate Conservation* (Csiro Publishing, 2017); Dale Jamieson, "Against Zoos," in *Morality's Progress: Essays on Humans, Other Animals, and the Rest of Nature* (Clarendon Press, 2002), 166–76; Stephen R. Ross, "Captive Chimpanzees," in *The Ethics of Captivity*, ed. Lori Gruen (Oxford University Press, 2014), 57–76.

² Jeff Tollefson, "Humans Are Driving One Million Species to Extinction," *Nature*, vol. 569, no. 7755 (6 May 2019): 171–171, <https://doi.org/10.1038/d41586-019-01448-4>.

³ Nina Viktoria Nygren and Sanna Ojalammi, "Conservation Education in Zoos: A Literature Review," *TRACE. Journal for Human-Animal Studies*, vol. 4 (2018): 62–76, <https://doi.org/10.23984/fjhas.66540>.

⁴ Katie Roe, Andrew McConney, and Caroline F. Mansfield, "The Role of Zoos in Modern Society – A Comparison of Zoos' Reported Priorities and What Visitors Believe They Should Be," *Anthrozoös*, vol. 27, no. 4 (1 December 2014): 529–41, <https://doi.org/10.2752/089279314X14072268687808>.

⁵ Roe, McConney and Mansfield, "The Role of Zoos in Modern Society."

A number of species, including carnivores, cetaceans, great apes and elephants, evoke a particularly high degree of controversy regarding the legitimacy of keeping nonhumans in captivity. These species generally have long lives, complex behaviour and require complex and spacious environments.⁶ Chimpanzees (*Pan troglodytes*), with their behavioural complexity, inevitably constitute a major challenge for those keeping them in captivity, which results in a number of ethical questions about their imprisonment in captivity outside of sanctuaries.

The exploitation of chimpanzees as “pets,”⁷ as well as their use in laboratories have led to international condemnation by animal welfare groups and has resulted in numerous legislations restricting the use of nonhuman primates (especially great apes) in research and as companion animals. Although these laws tend to focus more on improving the welfare of captive chimpanzees, some strive to set them free, such as the CHIMP Act in the U.S.,⁸ which aims to outlaw the keeping of the species in laboratories. With this in mind, now is also the time to seriously reconsider the ethical ramifications of keeping chimpanzees and other nonhuman great apes in zoological gardens. This will, of course, lead us to confront powerful political and economic interests, or “biopolitics.”

Biopolitics, a concept first proposed by Foucault,⁹ refers to an institutionalised or systemic set of ways of managing, influencing and controlling living organisms.¹⁰ This theory has been widely discussed by scholars in terms of conservation and human-nonhuman relationship as a whole.¹¹ Biopolitics is understood here broadly as governance of life and death, and treated utilitarianly, as it is too internally intertwined to denote its clear boundaries. Such a concept is clearly relevant to zoos, as their main objectives rely on keeping nonhumans in captivity and controlling all aspects of their lives. Lives of nonhuman animals in zoos are unavoidably entangled in a wide range of external factors shaping biopolitical strategies that the institution implements in its practices towards them. The never-ending conflict between

⁶ Jessica Pierce and Marc Bekoff, “A Postzoo Future: Why Welfare Fails Animals in Zoos,” *Journal of Applied Animal Welfare Science*, vol. 21, no. sup1 (31 August 2018): 43–48, <https://doi.org/10.1080/10888705.2018.1513838>.

⁷ Melissa S. Seaboch and Sydney N. Cahoon, “Pet Primates for Sale in the United States,” *PLOS ONE*, vol. 16, no. 9 (8 September 2021): e0256552, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256552>.

⁸ Tom Harkin, Sen. [D-IA] “S.1561 – 113th Congress (2013–2014): CHIMP Act Amendments of 2013,” legislation, (15 November 2013), <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/1561>.

⁹ Michel Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–1976* (Allen Lane, 2003).

¹⁰ Matthew Chrulew, “Animals as Biopolitical Subjects,” in *Foucault and Animals* (Brill, 2017), 222–238, https://doi.org/10.1163/9789004332232_011.

¹¹ Christine Biermann and Robert M. Anderson, “Conservation, Biopolitics, and the Governance of Life and Death,” *Geography Compass*, vol. 11, no. 10 (2017): e12329, <https://doi.org/10.1111/gec3.12329>.

the nonhumans' individual interests and zoos' priorities is intertwined in a much broader context which includes species conservation, institution's interest, visitors' expectations and entertainment, funding, economical and power games, publicity, and many more. An individual animal is easily lost in this chaos of forces, which are often disguised or even almost impossible to pinpoint. Nonhumans additionally lack the ability to advocate for themselves and are treated either as means to an end or as masses – not as individual, sentient beings. This is exactly why it is crucial to shift the focus of the discussion from the wide picture to the nonhumans themselves and their private interests.

The aim of this article is to assess how the biopolitical goals of zoological gardens are really attained in order to determine whether the impoverished lives that zoo-housed chimpanzees live are actually a sacrifice worth making within the institution's discourse at very least, as from the deontological point of view there is no doubt in our minds that it clearly is not. Nevertheless, as private judgements might differ, a thorough review of the institution's workings is certainly needed.

The Biopolitics of Contemporary Zoos

Whilst nowadays the primary aims of zoos are advertised as orientated towards conservation, education and research, we should not forget that the origins of this institution were mediaeval menageries in Europe, 'living museums' meant to serve as status displays for powerful people. These expanded exponentially in colonial times, when colonizers were able to capture and transport 'exotic' animals by their thousands to house in zoos. As the focus was primarily the entertainment of visitors, minimal or no attention was usually given to the welfare of zoos' residents. These nonhuman 'playthings of the powerful' were often kept in cramped, solitary conditions and 'cared' for by untrained personnel having little or no knowledge of their needs and nature.¹² Unfortunately, although attitudes and laws have changed and much effort has been made to improve the situation,¹³ these problems are still present, if to not as extreme a degree, in the great majority of zoos. The first limited efforts to improve nonhuman welfare were initiated in the nineteenth century,¹⁴ but only in the last four decades has the international zoo community put serious effort

¹² For a historical overview see Ben A. Minteer, Jane Maienschein, and James P. Collins, *The Ark and Beyond: The Evolution of Zoo and Aquarium Conservation* (University of Chicago Press, 2018), 1–39.

¹³ Gray, *Zoo Ethics*, 11–15.

¹⁴ Minteer, Maienschein, and Collins, *Ark and Beyond*, 2.

into addressing these concerns.¹⁵ This shift represents, however, a relatively new, superficial layer on the surface of the institution's long history. The visitors' pleasure remains the top priority for the majority of zoos, often directly interfering with the institution's obligation to provide for the needs of its nonhuman residents.¹⁶ In some tragic and highly publicised recent cases,¹⁷ escaped chimpanzees and other great apes have even been summarily executed to avoid any potential risk to the public (even including relatively harmless youngsters).

Zoos, of course, often advertise their public service function in the form of education, research opportunities and conservation. According to international accrediting organisations such as the AZA and the EAZA, the first biopolitical aim of zoological gardens is conservation. Zoos focus primarily on *ex situ* breeding programmes, which are supposed to safeguard the genetic diversity of endangered species for potential future reintroductions,¹⁸ but they often support *in situ* programmes as well.¹⁹ Nevertheless, the ethical correctness of keeping these animals as 'museum pieces' who are often unable to fulfil their psychological needs while their habitats are being destroyed is becoming increasingly controversial.²⁰ Questioning whether this is not deconstructing the whole idea behind zoos' alleged conservatory role seems appropriate.

Many zoos, when claiming to care for their nonhuman charges,²¹ advertise their adherence to the 'Five Freedoms',²² in which the nonhumans are protected from (1) hunger, thirst and malnutrition, (2) discomfort and exposure, (3) pain, injury and disease, (4) fear and distress, and (5) are given the freedom to express natural behaviour. Theoretically, as is the case in qualified sanctuaries, the visitors' entertainment should be of secondary importance, but unfortunately this is

¹⁵ Nygren and Ojalammi, "Conservation Education in Zoos," 62.

¹⁶ P. M. C. Stevens and E. McAlister, "Ethics in Zoos," *International Zoo Yearbook*, vol. 38, no. 1 (2003): 94–101, <https://doi.org/10.1111/j.1748-1090.2003.tb02068.x>.

¹⁷ Imogen West-Knights, "One Swedish Zoo, Seven Escaped Chimpanzees," *The Guardian*, 5 December 2023, sec. World news, <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/05/one-swedish-zoo-seven-escaped-chimpanzees>.

¹⁸ Tania C. Gilbert et al., "Contributions of Zoos and Aquariums to Reintroductions: Historical Reintroduction Efforts in the Context of Changing Conservation Perspectives," *International Zoo Yearbook*, vol. 51, no. 1 (2017): 15–31, <https://doi.org/10.1111/izy.12159>.

¹⁹ Frank Rietkerk and Jeffrey J. M. Pereboom, "Editorial: Conservation of Great Apes," *International Zoo Yearbook*, vol. 52, no. 1 (2018): 9–15, <https://doi.org/10.1111/izy.12202>.

²⁰ See Pierce and Bekoff, "Postzoo Future."

²¹ See "EAZA Code of Ethics," 2015, <https://www.eaza.net/assets/Uploads/Standards-and-policies/EAZA-Code-of-Ethics2015.pdf>; "Code of Ethics: Association of Zoos & Aquariums," 2017, <https://www.aza.org/code-of-ethics>.

²² David J. Mellor, "Updating Animal Welfare Thinking: Moving beyond the 'Five Freedoms' towards 'A Life Worth Living,'" *Animals*, vol. 6, no. 3 (March 2016): 21, <https://doi.org/10.3390/ani6030021>.

not always the case, as many zoos still organise circus-like shows with animals trained to do tricks.²³ Zoo animals are often housed in impoverished environments, which results in boredom, frustration and the development of abnormal and stereotypical behaviours.²⁴ Given that zoos often advertise their importance in educating the public about nonhuman behaviour, this presents a contradiction: frustrated individuals displaying stereotypic behaviours (i.e., chimpanzees engaging in coprophagy or overgrooming themselves) give visitors a crooked view of their species' nature.²⁵

The biopolitics of contemporary zoos is a result of a complex entanglement of historical and modern factors. Although certainly commendable attempts at reform have been achieved, and modern aims of the institution seem to be just, it is difficult if not impossible to negate the anthropocentric origin of the institution, which still has a profound influence upon it. Continuously expanding knowledge on the behaviour of nonhuman animals and their ecological connection to the environments in which they evolved provides new insight that demands a systematic and cohesive response in zoos around the world.

The Unsuitability of Chimpanzees for Life in Captivity

Given their close relationship to humans, chimpanzees are always popular in zoo exhibits. Sadly, as with other nonhuman species, they tend to be housed in impoverished environments which fail to replicate the complexity of chimpanzees' natural habitat, which can lead to boredom, frustration and often the development abnormal behaviours stemming from their lack of opportunity to engage in species-specific behaviours.²⁶ Even when zookeepers and managers have good intentions, it can be a challenge to even partially recreate specific natural living conditions and habits, especially for long-lived species with complex lives, self-awareness and advanced

²³ Numerous zoos out there claim adherence to the Five Freedoms Model while still organising shows with trained nonhuman animals, such as Cetaceans. See i.e.: "The Five Principles of Loro Parque," Loro Parque, accessed 20 February 2024, <https://www.loroparque.com/en/five-principles-loro-parque/>.

²⁴ Pierce and Bekoff, "Postzoo Future."

²⁵ Andrea W. Clay et al., "Chimpanzees (Pan troglodytes) in U.S. Zoos, Sanctuaries, and Research Facilities: A Survey-Based Comparison of Species-Typical Behaviors," *Animals*, vol. 13, no. 2 (January 2023): 251, <https://doi.org/10.3390/ani13020251>.

²⁶ Sarah L. Jacobson, Stephen R. Ross, and Mollie A. Bloomsmith, "Characterizing Abnormal Behavior in a Large Population of Zoo-Housed Chimpanzees: Prevalence and Potential Influencing Factors," *PeerJ*, vol. 4 (13 July 2016): e2225, <https://doi.org/10.7717/peerj.2225>.

cognition, such as chimpanzees.²⁷ Multiple studies have shown that chimpanzees display empathetic behaviours, abstract thinking and have awareness of their own and others' mental states.²⁸ Such capacities likely lead to additional suffering, given their more conscious understanding of the hopelessness of their own situation, which may help explain why chimpanzees and other great apes often escape from their enclosures. Given the complexity of chimpanzee lives in the forests of Africa, captive conditions will inevitably fail to satisfy their rich social, dietary and psychological needs. Even when cared for by the most experienced and devoted caretakers, these are animals that can easily suffer from boredom and stress in captivity.

Chimpanzees, like humans, are 'experiencing beings'²⁹ and thus are unlikely to achieve a high Quality of Life³⁰ when their complex psychological needs are not fulfilled. The specific needs and behaviours of chimpanzees originated over millions of years in the forests of Africa; thus caregivers and managers must consider the lifestyles of free-living chimpanzees when considering their needs in captivity. Numerous aspects of the ecological and social context enjoyed by free-living chimpanzees, i.e. in terms of naturalistic enclosures³¹ and/or providing enrichment relying on species-specific behaviours such as tool use and extractive foraging, can be at least partially reproduced in captivity (and indeed, are being creatively approximated by some zoos). Many other aspects of their lives in the wild are, however, much more challenging to recreate in captivity and some, such as voluntary female dispersal, consortships, warfare or hunting, are likely impossible. Given that the vast majority of captive chimpanzees engage in abnormal behaviours³² and have limited activity budgets compared to their free-living counterparts,³³ it is clear that, even if we

²⁷ Pierce and Bekoff, "Postzoo Future"; Ros Clubb and Georgia Mason, "Captivity Effects on Wide-Ranging Carnivores," *Nature*, vol. 425, no. 6957 (October 2003): 473–74, <https://doi.org/10.1038/425473a>.

²⁸ Andrew Whiten, "Chimpanzee Cognition and the Question of Mental Re-Representation," in *Metarepresentations: A Multidisciplinary Perspective*, ed. Dan Sperber (Oxford University Press, 2000), 139–67.

²⁹ Andrzej Elżanowski, „Jak powstała moralność i co z tego wynika?“, w: *Problemy dydaktyki fizyki*, eds. Andrzej Krajna, Leszek Ryk, Krystyna Sujak-Lesz (Krośnice–Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2011), 71–88; Michael Tomasello, "What Is It like to Be a Chimpanzee?," *Synthese*, vol. 200, no. 2 (6 April 2022): 102, <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03574-5>.

³⁰ Mellor, "Updating Animal Welfare Thinking."

³¹ Amanda Epping, "Captive Chimpanzee Group and Individual Space Use in a Naturalistic Enclosure," *Theses and Dissertations*, 1 May 2016, <https://dc.uwm.edu/etd/1139>.

³² Lucy P. Birkett and Nicholas E. Newton-Fisher, "How Abnormal Is the Behaviour of Captive, Zoo-Living Chimpanzees?," *PLOS ONE*, vol. 6, no. 6 (2011): e20101, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0020101>.

³³ Stephen R. Ross and Marisa A. Shender, "Daily Travel Distances of Zoo-Housed Chimpanzees and Gorillas: Implications for Welfare Assessments and Space Requirements," *Primates*, vol. 57, no. 3 (1 July 2016): 395–401, <https://doi.org/10.1007/s10329-016-0530-6>; Yumi Yamanashi and Misato

agree that the species can ethically be kept in captivity, more needs to be done to enrich their lives. Zoos should therefore shift their focus as much as possible from serving as 'gene banks' for the species in general (which is pointless if their forests are destroyed, and they are preserved only in captivity to live in misery) and human entertainment to the well-being of individuals and investment in the protection of their natural habitats.

In the wild, chimpanzees display a great degree of behavioural diversity between different communities, but also between individuals.³⁴ Considering how difficult it is to address the strongly differentiated needs and abilities of individual chimpanzees and functioning chimpanzee societies, one cannot avoid posing the question as to whether or not this species belongs in captivity at all.³⁵ Perhaps chimpanzees (but this relates to other species as well) should not be displayed for human entertainment or education, and chimpanzee orphans who cannot return to the wild should be kept only in licensed sanctuaries.³⁶ Nevertheless, conceding the unlikelihood that all zoo and laboratory chimpanzees will be liberated any time soon, it remains crucial that for now we promote the welfarist approach, for the sake of the many nonhuman great apes destined to spend the rest of their lives in captivity.

Zoological Gardens: Stated Goals vs Implementation

As shown in the review above, chimpanzees are unlikely to thrive in captivity (or it is maybe even impossible altogether). Nevertheless, the keeping of nonhumans in captivity is often justified as being part of a "greater good": in the case of zoos, the reasons given are education, conservation and research. In many if not all zoos, the

---

Hayashi, "Assessing the Effects of Cognitive Experiments on the Welfare of Captive Chimpanzees (Pan Troglodytes) by Direct Comparison of Activity Budget between Wild and Captive Chimpanzees," *American Journal of Primatology*, vol. 73, no. 12 (2011): 1231–38, <https://doi.org/10.1002/ajp.20995>.

³⁴ see Toshisada Nishida et al., *Chimpanzee Behavior in the Wild: An Audio-Visual Encyclopedia* (Springer Science & Business Media, 2010).

³⁵ Pierce and Bekoff, "Postzoo Future"; Gary Lawrence Francione, *Animals as Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation* (Columbia University Press, 2008).

³⁶ The second author spent time working at the Chimpanzee and Communication Institute, a sanctuary for sign language chimpanzees, which he considers a model for how chimpanzees can serve as ambassadors to human visitors while at the same time their social and psychological needs are prioritized, see Roger Fouts and Stephen Tukul Mills, "Next of Kin: What Chimpanzees Have Taught Me about Who We Are," *Eweb*:172291, 1997, <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/899177>.

interest of attaining these goals clearly seem to outweigh the interests of the captive individuals. Thus, we need to develop a way to assess to what degree the institutions are actually implementing their stated goals.

Zoos frequently tout the educational role they provide to the public, and especially to children, as a worthy and irreplaceable one. Zoos do in fact provide people with the opportunity to directly experience the lives of non-domesticated nonhuman animals, and thus may help increase the interest of the public in wildlife and its conservation.³⁷ Nevertheless, how valuable is this experience if it is not accompanied by a deeper empathetic recognition for nonhumans than perhaps is allowed by observing them through a glass partition?³⁸ Viewing a frustrated and bored animal languishing in a cage may in fact be counterproductive, sending the message that nonhuman lives matter only so much as they offer humans entertainment and ‘education.’³⁹ Perhaps reading a book by Jane Goodall about free-living chimpanzees or watching a film about them would provide a better understanding of chimpanzee nature than visiting a zoo.

Numerous studies have provided evidence for the ineffectiveness of education in zoos, especially if not handled by professionals with a proper understanding of the species outside of captivity. In some cases, it has even had a negative influence on the visitors’ perception and knowledge of the animals and the threats they face in the wild.⁴⁰ In most of the cases where it proved to be effective, the visitors educated had already been invested in animal behaviour and conservation issues before.⁴¹ In addition, even if visitors do learn something useful about wildlife, they generally nevertheless fail to change their habits, which may have negative impacts on non-human welfare, both those in the wild and in captivity.⁴² Zoo visits mostly reinforce the visitors’ belief that conservation is executed by someone else, somewhere else, and their experiences in zoos only occasionally lead them to include some green practices (i.e. recycling) in their lives.⁴³

³⁷ Isabel Escobar-Ibarra et al., “Conservation, Animal Behaviour, and Human-Animal Relationship in Zoos. Why Is Animal Welfare So Important?,” *Journal of Animal Behaviour and Biometeorology*, vol. 9 (6 January 2021), <https://doi.org/10.31893/jabb.21011>.

³⁸ Nygren and Ojalammi, “Conservation Education in Zoos.”

³⁹ Brian Miller et al., “Evaluating the Conservation Mission of Zoos, Aquariums, Botanical Gardens, and Natural History Museums,” *Conservation Biology*, vol. 18, no. 1 (2004): 86–93, <https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2004.00181.x>.

⁴⁰ Craig Redmond, “Zoos: Failing Animals, Conservation and Education,” *Critical Society*, vol. 4 (1 August 2010): 24–34.

⁴¹ Matthias Winfried Kleespies et al., “Environmental Education in Zoos – Exploring the Impact of Guided Zoo Tours on Connection to Nature and Attitudes towards Species Conservation,” *Journal of Zoological and Botanical Gardens*, vol. 3, no. 1 (March 2022): 56–68, <https://doi.org/10.3390/jzbg3010005>.

⁴² Nygren and Ojalammi, “Conservation Education in Zoos.”

⁴³ Nygren and Ojalammi, “Conservation Education in Zoos.”

The second fundamental claim that zoos make regarding their worth is their necessity for conservation, both in terms of saving the genes of endangered species and the funding and establishment of external programmes to protect natural habitats. Many modern zoos engage in *ex situ* conservation programmes aimed to preserve the natural environments of endangered species.⁴⁴ Effective efforts made by zoos to protect biodiversity are definitely appreciated and can be considered important contributions; some zoos have provided much help where it is sorely needed.⁴⁵ Nevertheless, the value of this function is sometimes oversold. An extensive study conducted by Tania Gilbert, Rachel S. Gardner, Alex R. Kraaijeveld and Philip Riordan⁴⁶ aimed to assess the contributions of EAZA-member institutions towards conservation. They found that these zoos: 1) mostly “supplied” (or rather, warehoused) nonhumans for future releases back into the wild (35%); 2) their conservation projects were exponentially biased towards charismatic vertebrates; 3) most (82%) of the species kept in these zoos are not threatened in the wild, and yet they are still being bred in captivity; 4) out of all of the species included in reintroduction programs, only about 35% showed a decline in wild populations; 5) only about 4% of threatened species in zoos have actually had members released to the wild, with reintroductions largely focused on charismatic taxa (“umbrella species”). This reductionist approach fails to view the targeted species as important components of their ecosystems, the survival of which are crucial for their own survival and welfare. The main focus of zoo-funded conservation projects should be protecting these wild habitats and their inhabitants, or, in the end, the world will be left with nothing but nonhuman animals languishing in cages (one cannot avoid thinking of the *Far Side* cartoon by Gary Larson called “Wildlife Reserves,” portraying rhinos and other megafauna packed into giant formaldehyde bottles across the savanna). As Nygren and Ojalampi wrote, “If there is no wilderness and pristine (sic!) nature ‘out there,’ what is nature conservation all about?”⁴⁷ Even given the limited effectiveness that these programmes have, they remain excruciatingly underfunded: only a handful of zoos spend more than 5% of their budget on such projects.⁴⁸ That handful is, of course, to be commended, but should not zoos as a whole spend more to protect the very wildlife around which their institutions are centred?

⁴⁴ Rietkerk and Pereboom, “Conservation of Great Apes.”

⁴⁵ Alexandra Zimmermann, “The Role of Zoos in Contributing to In Situ Conservation,” in *Wild Mammals in Captivity: Principles and Techniques for Zoo Management, Second Edition* (University of Chicago Press, 2010), 281–87.

⁴⁶ Gilbert et al., “Contributions of Zoos and Aquariums to Reintroductions.”

⁴⁷ Nygren and Ojalampi, “Conservation Education in Zoos,” 67.

⁴⁸ Miller et al., “Evaluating the Conservation Mission.”

As for research opportunities, zoos undoubtedly grant access to species that researchers would otherwise have to travel far to find and allow them to be studied under significantly less challenging conditions than in the wild. Nevertheless, it is crucial to understand some of the limitations of research conducted in zoos. Scientific team of Tse-Lynn Loh (2018) conducted a wide analysis of the contributions of AZA member institutions to peer-reviewed research over a 20-year period⁴⁹ and found that more than 63% of the published articles fell under the category of zoology and veterinary science, while biodiversity conservation was the main focus of only 7.3% of the total. Thus, most of this research was aimed at caring for captive animals (even if some of it may be used *in situ* as well) rather than conserving or understanding the species in the wild. A similar study reviewing the research contribution of EAZA-accredited zoos produced generally similar findings (zoology and veterinary science 74.2%, biodiversity conservation 10.5%).⁵⁰ Conducting research on the needs of nonhuman residents of zoos is undoubtedly important, as it helps us better understand and address the needs of the nonhuman residents. Nevertheless, much more attention should be paid to projects that aid in conservation in the wild, given that this is often used as a legitimising factor or even an excuse to keep nonhuman animals in zoological gardens.

Discussion

In this essay we do not seek to impugn the motives or professionalism of zoo managers and caregivers, many of whom devote their lives to improving the conditions of the nonhumans under their care. Nevertheless, we owe it to all of the sentient beings whom we have imprisoned through no fault of their own to discuss these issues honestly and critically. Given that abolition is not likely any time soon, the wellbeing of captive nonhumans needs to be the top priority, not abstract concerns about gene banks or visitor numbers.

Even if our global society were to decide that some profound concerns do indeed outweigh the quality of life of individual nonhumans, we have shown in this review that the implementation of the institution's goals may often be ineffective or even

---

⁴⁹ Tse-Lynn Loh et al., "Quantifying the Contribution of Zoos and Aquariums to Peer-Reviewed Scientific Research," *FACETS*, vol. 3, no. 1 (October 2018): 287–99, <https://doi.org/10.1139/facets-2017-0083>.

⁵⁰ Christina Hvilsom et al., "The Contributions of EAZA Zoos and Aquariums to Peer-Reviewed Scientific Research," *Journal of Zoo and Aquarium Research*, vol. 8, no. 2 (30 April 2020): 133–38, <https://doi.org/10.19227/jzar.v8i2.486>.

counterproductive. Our better understanding of natural behaviour may inevitably reveal that some species, such as elephants or chimpanzees, simply do not belong in captivity (as we accept is the case with our own species). We must look for alternative paths to reaching our important conservation and education goals which do not condemn nonhumans to suffer needlessly. For example, the use of modern technology, such as 3D videos to replace live animals, was shown to appeal to zoo visitors.⁵¹ Much more efforts should also be made in schooling systems to educate children about nonhuman animals' lives and welfare, as well as conservation issues, as these children will otherwise grow to be indifferent adults.

The main priority of a zoo should be, in our view, not to conserve nonhuman genes or to allow children to see wildlife up close, but instead to spread awareness and empathy towards nonhuman animals and their habitats, and, ideally, to serve as sanctuaries for nonhumans who cannot return to the wild. Imprisoning frustrated and miserable nonhumans, be they chimpanzees, parrots or dolphins, is not the way to go about this. Modern zoos have definitely taken some steps in the right direction, and the recent advancements in policies and care guidelines deserve recognition. Nevertheless, there remains much to be done in fulfilling human obligations towards the nonhumans in our care and protecting the ecosystems in which they evolved.

The efforts of zoos to fund conservation activities to protect wildlife and to educate the public about the conservation crisis are to be commended. These cannot take place, however, at the expense of the sentient beings which are supposedly the zoos' *raison d'être*. As long as zoos exist, they must first and foremost take responsibility for the quality of life of the nonhumans in their care. There are species that simply should not be housed in captivity at all, as we are unlikely or unable to provide for their complex needs. Chimpanzees are undoubtedly one of those species. Zoos house hundreds or even thousands of species in each facility, and we believe they could easily work on achieving their goals without the need to house the ones whose positive welfare they cannot guarantee. Their biopolitical strategies at work make it inevitable for numerous individuals to simply suffer and this is something we fundamentally should not agree to.

Note

This article makes use of elements that first appeared in one of the authors' unpublished bachelor thesis.

---

⁵¹ Pierce and Bekoff, "Postzoo Future."

Bibliography

- Biermann, Christine and Robert M. Anderson. "Conservation, Biopolitics, and the Governance of Life and Death." *Geography Compass*, vol. 11, no. 10 (2017): e12329. <https://doi.org/10.1111/gec3.12329>.
- Birkett, Lucy P. and Nicholas E. Newton-Fisher. "How Abnormal Is the Behaviour of Captive, Zoo-Living Chimpanzees?" *PLOS ONE*, vol. 6, no. 6 (2011): e20101. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0020101>.
- Chrulaw, Matthew. "Animals as Biopolitical Subjects." In *Foucault and Animals*, 222–238. Brill, 2017. https://doi.org/10.1163/9789004332232_011.
- Clay, Andrea W., Stephen R. Ross, Susan Lambeth, Maribel Vazquez, Sarah Breaux, Rhonda Pietsch, Amy Fultz, et al. "Chimpanzees (Pan Troglodytes) in U.S. Zoos, Sanctuaries, and Research Facilities: A Survey-Based Comparison of Species-Typical Behaviors." *Animals*, vol. 13, no. 2 (January 2023): 251. <https://doi.org/10.3390/ani13020251>.
- Clubb, Ros and Georgia Mason. "Captivity Effects on Wide-Ranging Carnivores." *Nature*, vol. 425, no. 6957 (October 2003): 473–474. <https://doi.org/10.1038/425473a>.
- "Code of Professional Ethics." Association of Zoos & Aquariums. 2017. Accessed 20 February 2024. <https://www.aza.org/code-of-ethics>.
- "EAZA Code of Ethics." 2015. Accessed 20 February 2024. <https://www.eaza.net/assets/Uploads/Standards-and-policies/EAZA-Code-of-Ethics2015.pdf>.
- Elżanowski, Andrzej. "Jak powstała moralność i co z tego wynika?" In *Problemy dydaktyki-fizyki*, edited by A. Krajna, L. Ryk, K. Sujak-Lesz, 71–88. Krośnice–Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2011.
- Epping, Amanda. "Captive Chimpanzee Group and Individual Space Use in a Naturalistic Enclosure." *Theses and Dissertations*, 1 May 2016. <https://dc.uwm.edu/etd/1139>.
- Escobar-Ibarra, Isabel, Daniel Mota-Rojas, Fernando Gual-Sill, Carlos Sanchez, Fidel Baschetto, and Maria Alonso-Spilsbury. "Conservation, Animal Behaviour, and Human-Animal Relationship in Zoos. Why Is Animal Welfare So Important?" *Journal of Animal Behaviour and Biometeorology*, vol. 9 (6 January 2021). <https://doi.org/10.31893/jabb.21011>.
- Foucault, Michel. *'Society Must Be Defended': Lectures at the Collège de France, 1975–1976*. Allen Lane, 2003.
- Fouts, Roger and Stephen Tuken Mills. "Next of Kin: What Chimpanzees Have Taught Me about Who We Are." *Eweb:172291*, 1997. <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/899177>.
- Francione, Gary Lawrence. *Animals as Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation*. Columbia University Press, 2008.
- Gilbert, Tania C., Rachel Sara Gardner, Alex R. Kraaijeveld, and Philip Riordan. "Contributions of Zoos and Aquariums to Reintroductions: Historical Reintroduction Efforts

- in the Context of Changing Conservation Perspectives.” *International Zoo Yearbook*, vol. 51, no. 1 (2017): 15–31. <https://doi.org/10.1111/izy.12159>.
- Gray, Jenny. *Zoo Ethics: The Challenges of Compassionate Conservation*. Csiro Publishing, 2017.
- Harkin, Tom, Sen. [D-IA]. “S.1561 – 113th Congress (2013–2014): CHIMP Act Amendments of 2013,” Legislation, 15 November 2013. Accessed 20 February 2024. <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/1561>.
- Hvilsom, Christina, Helene Lina Åhman Welden, Mikkel Stelvig, Cecilia Kimmie Nielsen, Ciara Purcell, Lindsay Eckley, and Mads Frost Bertelsen. “The Contributions of EAZA Zoos and Aquariums to Peer-Reviewed Scientific Research.” *Journal of Zoo and Aquarium Research*, vol. 8, no. 2 (30 April 2020): 133–138. <https://doi.org/10.19227/jzar.v8i2.486>.
- Jacobson, Sarah L., Stephen R. Ross, and Mollie A. Bloomsmith. “Characterizing Abnormal Behavior in a Large Population of Zoo-Housed Chimpanzees: Prevalence and Potential Influencing Factors.” *PeerJ*, vol. 4 (13 July 2016): e2225. <https://doi.org/10.7717/peerj.2225>.
- Jamieson, Dale. “Against Zoos.” In *Morality’s Progress: Essays on Humans, Other Animals, and the Rest of Nature*, 166–176. Clarendon Press, 2002.
- Kleespies, Matthias Winfried, Viktoria Feucht, Martin Becker, and Paul Wilhelm Dierkes. “Environmental Education in Zoos – Exploring the Impact of Guided Zoo Tours on Connection to Nature and Attitudes towards Species Conservation.” *Journal of Zoological and Botanical Gardens*, vol. 3, no. 1 (March 2022): 56–68. <https://doi.org/10.3390/jzbg3010005>.
- Loh, Tse-Lynn, Eric R. Larson, Solomon R. David, Lesley S. de Souza, Rebecca Gericke, Mary Gryzbek, Andrew S. Kough, Philip W. Willink, and Charles R. Knapp. “Quantifying the Contribution of Zoos and Aquariums to Peer-Reviewed Scientific Research.” *FACETS*, vol. 3, no. 1 (October 2018): 287–299. <https://doi.org/10.1139/facets-2017-0083>.
- Loro Parque. “The Five Principles of Loro Parque.” Accessed 20 February 2024. <https://www.loroparque.com/en/five-principles-loro-parque/>.
- Mellor, David J. “Updating Animal Welfare Thinking: Moving beyond the ‘Five Freedoms’ towards ‘A Life Worth Living’,” *Animals*, vol. 6, no. 3 (March 2016): 21. <https://doi.org/10.3390/ani6030021>.
- Miller, Brian, William Conway, Richard P. Reading, Chris Wemmer, David Wildt, Devra Kleiman, Steven Monfort, Alan Rabinowitz, Beth Armstrong, and Michael Hutchins. “Evaluating the Conservation Mission of Zoos, Aquariums, Botanical Gardens, and Natural History Museums.” *Conservation Biology*, vol. 18, no. 1 (2004): 86–93. <https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2004.00181.x>.
- Minteer, Ben A., Jane Maienschein, and James P. Collins. *The Ark and Beyond: The Evolution of Zoo and Aquarium Conservation*. University of Chicago Press, 2018.

- Nishida, Toshisada, Koichiro Zamma, Takahisa Matsusaka, Agumi Inaba, and William C. McGrew. *Chimpanzee Behavior in the Wild: An Audio-Visual Encyclopedia*. Springer Science & Business Media, 2010.
- Nygren, Nina Viktoria and Sanna Ojalampi. "Conservation Education in Zoos: A Literature Review." *TRACE. Journal for Human-Animal Studies*, vol. 4 (2018): 62–76. <https://doi.org/10.23984/fjhas.66540>.
- Pierce, Jessica and Marc Bekoff. "A Postzoo Future: Why Welfare Fails Animals in Zoos." *Journal of Applied Animal Welfare Science*, vol. 21, no. sup1 (31 August 2018): 43–48. <https://doi.org/10.1080/10888705.2018.1513838>.
- Redmond, Craig. "Zoos: Failing Animals, Conservation and Education." *Critical Society*, vol. 4 (1 August 2010): 24–34.
- Rietkerk, Frank and Jeffrey J. M. Pereboom. "Editorial: Conservation of Great Apes." *International Zoo Yearbook*, vol. 52, no. 1 (2018): 9–15. <https://doi.org/10.1111/izy.12202>.
- Roe, Katie, Andrew McConney, and Caroline F. Mansfield. "The Role of Zoos in Modern Society – A Comparison of Zoos' Reported Priorities and What Visitors Believe They Should Be." *Anthrozoös*, vol. 27, no. 4 (1 December 2014): 529–541. <https://doi.org/10.2752/089279314X14072268687808>.
- Ross, Stephen R. "Captive Chimpanzees." In *The Ethics of Captivity*, edited by Lori Gruen, 57–77. Oxford University Press, 2014.
- Ross, Stephen R. and Marisa A. Shender. "Daily Travel Distances of Zoo-Housed Chimpanzees and Gorillas: Implications for Welfare Assessments and Space Requirements." *Primates*, vol. 57, no. 3 (1 July 2016): 395–401. <https://doi.org/10.1007/s10329-016-0530-6>.
- Seaboch, Melissa S. and Sydney N. Cahoon. "Pet Primates for Sale in the United States." *PLOS ONE*, vol. 16, no. 9 (8 September 2021): e0256552. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256552>.
- Stevens, P. M. C. and E. McAlister. "Ethics in Zoos." *International Zoo Yearbook*, vol. 38, no. 1 (2003): 94–101. <https://doi.org/10.1111/j.1748-1090.2003.tb02068.x>.
- Tollefson, Jeff. "Humans Are Driving One Million Species to Extinction." *Nature*, vol. 569, no. 7755 (6 May 2019): 171–171. <https://doi.org/10.1038/d41586-019-01448-4>.
- Tomasello, Michael. "What Is It like to Be a Chimpanzee?" *Synthese*, vol. 200, no. 2 (6 April 2022): 102. <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03574-5>.
- West-Knights, Imogen. "One Swedish Zoo, Seven Escaped Chimpanzees." *The Guardian*, 5 December 2023, sec. World news. <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/05/one-swedish-zoo-seven-escaped-chimpanzees>.
- Whiten, Andrew. "Chimpanzee Cognition and the Question of Mental Re-Representation." In *Metarepresentations: A Multidisciplinary Perspective*, edited by Dan Sperber, 139–167. Oxford University Press, 2000.
- Yamanashi, Yumi and Misato Hayashi. "Assessing the Effects of Cognitive Experiments on the Welfare of Captive Chimpanzees (Pan Troglodytes) by Direct Comparison of Activ-

ity Budget between Wild and Captive Chimpanzees.” *American Journal of Primatology*, vol. 73, no. 12 (2011): 1231–1238. <https://doi.org/10.1002/ajp.20995>.

Zimmermann, Alexandra. “The Role of Zoos in Contributing to In Situ Conservation.” In *Wild Mammals in Captivity: Principles and Techniques for Zoo Management, Second Edition*, 281–287. University of Chicago Press, 2010.

Nina M. Hilgier is currently a student of the Artes Liberales master’s program at the Faculty of ‘Artes Liberales’ at the University of Warsaw. She graduated with merit from her bachelor’s degree studies in the field of Anthropozoology at the same faculty. Her dissertation focused on the welfare of zoo-housed chimpanzees. E-mail: hilgier.nina@gmail.com.

Nina M. Hilgier – obecnie studentka studiów magisterskich Artes Liberales na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Ukończyła z wyróżnieniem studia licencjackie na kierunku Antropozoologia na tym samym wydziale. Jej rozprawa licencjacka dotyczyła dobrostanu szympanсів hodowanych w ogrodach zoologicznych. E-mail: hilgier.nina@gmail.com.

Thurston C. Hicks is a Senior Specialist Research Technician and a teacher at the Faculty of ‘Artes Liberales’ at the University of Warsaw. He specializes in studying the evolution of culture in nonhuman primates, with a focus on chimpanzees in the Congo Basin. E-mail: t.hicks@uw.edu.pl.

Thurston C. Hicks jest starszym specjalistą ds. badań i pracownikiem dydaktycznym na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Specjalizuje się w badaniu ewolucji kultury naczelnych innych niż ludzie, ze szczególnym uwzględnieniem szympanсів w Kotlinie Konga. E-mail: t.hicks@uw.edu.pl.

ALICJA GRYGUC

 <https://orcid.org/0009-0000-7062-1003>

University of Warsaw

Victim of Good Intentions Zoo-kept African Wild Dogs in Species Conservation Biopolitics

Жертва благих намерений
Содержание гиеновидных собак
в зоопарках в биополитике охраны видов

Абстракт

В связи с ростом интереса к теме благополучия животных в зоопарках поднимается вопрос о значении содержащихся в неволе животных для охраны видов. Настоящая статья посвящена проблеме гиеновидных собак. Автор объединяет данные различных исследований, рассматривая их в следующих тематических разделах: биополитика угрозы видам, усилия по их сохранению и вопросы, связанные с содержанием гиеновидных собак в зоопарках. С этой точки зрения в статье утверждается, что виды с выраженными экологическими потребностями не должны содержаться в условиях неволи. В контексте биополитики охраны природы автор ссылается на исследования, подтверждающие, что находящиеся в зоопарках гиеновидные собаки недостаточно полезны для программ реинтродукции, чтобы оправдать негативное влияние содержания в неволе на их благополучие.

Ключевые слова: гиеновидные собаки, зоопарки, благополучие животных, охрана видов, биополитика

Victim of Good Intentions
Zoo-kept African Wild Dogs
in Species Conservation Biopolitics

Abstract

As the topic of animal welfare in zoos rises, so does the question of the importance of zoo-kept animals for species conservation. This article brings up the issue of African wild dogs. The author combines data from various studies into these sections – biopolitics of species endangerment, conservation efforts and issues of zoo-kept dogs. With that perspective this paper argues that species with great environmental needs should not be kept captive. In the context of conservation biopolitics, the author brings up studies that serve as a proof that zoo-kept wild dogs are not useful enough in the reintroduction to justify their poor well-being.

Keywords: african wild dogs, zoos, animal welfare, species conservation, biopolitics

Introduction

The African wild dog (*Lycaon pictus*), referred onwards as AWD, is considered an endangered species according to the IUCN Red List.¹ The estimated population currently stands at about 6700 individuals. The largest population covers the area of South Africa.² These canines are obligate cooperative breeders, with only the dominant pair reproducing.³ Typically packs live on a large territory, which ranges from 200–700 km².⁴ Size range of the packs is quite wide, from three to even 40 dogs, including yearlings and pups.⁵

Situation of African wild dogs, as most endangered species, is intertwined with wildlife conservation, which is tightly linked to the colonialist past and neocolonialist present, especially in Africa. The present study does not concentrate on neocolonialism; nevertheless, it is the opinion of the author that reference to this issue is unavoidable in the context of the conservation of species from a continent that has been, and continues to be, subjected to significant Western intervention. Forced relocations and other forms of violence against Indigenous people are the results of these interventions. Militarization of African Wildlife Conservation, in the efforts for “war against poachers” or later “war for biodiversity” leads to the exclusion of human inhabitants.⁶ What needs to be emphasized is that even when considering wildlife conservation, especially in the context of Africa, we must not forget all the victims of this violent system, human and non-human.

One of the key problems discussed in this article is keeping African wild dogs in zoos, which is unfortunately also linked to colonialism. Zoological gardens did not start as agents for wildlife conservation but rather as places made to satisfy curi-

¹ Rosie Woodroffe and Claudio Sillero-Zubir, “*Lycaon Pictus* (Amended Version of 2012 Assessment). The IUCN Red List of Threatened Species,” *IUCN Red List of Threatened Species* (2020), e.T12436A166502262, <https://doi.org/10.2305/IUCN.UK.2020-1.RLTS.T12436A166502262.en>.

² Melanie E. Bucci, Kerry L. Nicholson, and Paul R. Krausman, “*Lycaon Pictus* (Carnivora: Canidae),” *Mammalian Species*, vol. 54, no. 1017 (2022): 220–240, <https://doi.org/10.1093/mspecies/seac002>.

³ Scott Creel and Nancy Marusha Creel, *The African Wild Dog: Behavior, Ecology, and Conservation*, vol. 65 (Princeton University Press, 2002), <https://doi.org/10.2307/j.ctvs32snm>.

⁴ Matthew A. Pomilia, J. Weldon McNutt, and Neil R. Jordan, “Ecological Predictors of African Wild Dog Ranging Patterns in Northern Botswana,” *Journal of Mammalogy*, vol. 96, no. 6 (2015): 1214–1223, <https://doi.org/10.1093/jmammal/gyv130>.

⁵ Scott Creel and Nancy Marusha Creel, “Communal Hunting and Pack Size in African Wild Dogs *Lycaon Pictus*,” *Animal Behaviour*, vol. 50, no. 5 (1995): 1325–1339, [https://doi.org/10.1016/0003-3472\(95\)80048-4](https://doi.org/10.1016/0003-3472(95)80048-4).

⁶ Emily Jones, “Capital and Control: Neocolonialism Through the Militarization of African Wildlife Conservation,” *Flux: International Relations Review*, vol. 11, no. 2 (2021): 29–37, <https://doi.org/10.26443/firr.v11i2.73>.

osity.⁷ As Marianna Szczygielska has pointed out: “For common people a way to encounter exotic wilderness in a more direct sense than through literature was to visit the zoo.”⁸

We can argue if zoos of today are really playing a part in helping endangered species, which will later be taken up in this article, specifically regarding AWDs. Certainly though, zoos have evolved from the places of mere entertainment to organizations which at least try to focus on education, research and conservation of wildlife.

Biopolitics is a broad term, started by Michel Foucault, later made more popular by Agamben and Negri,⁹ studied by countless other researchers. When talking about biopolitics and all its aspects, the author will refer to the concept of Connor J. Cavanagh,¹⁰ which is both Foucaultian and expanding beyond taking only humans into consideration. As Cavanagh mentions, Foucault used examples of Nazism and Stalinism to formulate his original understanding of biopolitics; however, with the passing of time, the rise of the Anthropocene connected with dire consequences of climate change, the types and severity of threats that human societies face today have changed. The author brings up a number of other scholars that focus on updating the term of biopolitics and biopower for the situation of the current human population endangered by global environmental change. However, the author chooses to include non-human animals into the picture, as they too are now under the control of the government and suffer the effects of environmental change. After this inclusion, he defines biopolitics as “The politics and political economy of supporting certain and asymmetrically valued forms of both human and nonhuman lives within rapidly shifting ecological conditions.”¹¹

Foucault’s original account of biopolitics is the one that Cavanagh deems the most capable for grappling with the concept in these unstable times, after he revised it to include non-human animals. Cavanagh insists that in today’s socio-economic situation the basic distinction between man and everything else is not enough, as:

At its core [...], global environmental change presents new constraints for both human and nonhuman lives in different geographical regions, wherein the agency

---

⁷ Jes Hooper, “Thinking with Civets: The Role of Zoos in the Decolonisation of Animal Tourism,” *Animals: An Open Access Journal from MDPI*, vol. 13, no. 11 (2023): 1739, <https://doi.org/10.3390/ani13111739>.

⁸ Marianna Szczygielska, “Elephant Empire: Zoos and Colonial Encounters in Eastern Europe,” *Cultural Studies*, vol. 34, no. 5 (2020): 797, <https://doi.org/10.1080/09502386.2020.1780280>.

⁹ Matthew Chrulew, “Animals in Biopolitical Theory: Between Agamben and Negri,” *New Formations*, vol. 76, no. 76 (2012): 53–67, <https://doi.org/10.3898/NEWF.76.04.2012>.

¹⁰ Connor J. Cavanagh, “Biopolitics, Environmental Change, and Development Studies,” *Forum for Development Studies*, vol. 41, no. 2 (2014): 273–294, <https://doi.org/10.1080/08039410.2014.901243>.

¹¹ Cavanagh, “Biopolitics, Environmental Change, and Development Studies,” 277.

of “[wo]men” and the agency of “things” mutually impinge upon one another to produce a variety of unpredictably emergent ecological outcomes (Baldwin, 2013; Braun, 2007).¹²

As shown by Cavanagh, biopolitics and biopower can be useful terms to study in the context of wildlife management and conservation, as he claims that:

Biopower operates across three primary axes: in the first instance, (i) between differently “racialized” (Foucault, 2003, pp. 254–255) populations of humans, and (ii) between asymmetrically valued populations of humans and nonhumans. [...] In addition, one might further add that emerging campaigns to identify and control both harmful pathogens and their vector species constitute a third axis of human–nonhuman–nonhuman biopolitics, wherein, as a result of our awareness of the nature of the “collective without outside recourse,” we seek to insulate favoured populations against those forms of life with which, in a Latourian sense, we cannot live (e.g. Braun, 2007).¹³

In the subsequent discourse on biopolitics, the aforementioned concept of the author will be employed, as it pertains to the management of wildlife in the context of climate change, while simultaneously acknowledging the significance of inequalities within human society.

Biopolitics of African Wild Dog Endangerment

In his article, Cavanagh¹⁴ takes time to ensure that the concepts of ‘vulnerability’ and ‘exposure’ in the context of biopolitics of conservation are not confused – not every species exposed to climate change and anthropogenic pressure will be on the same level of vulnerability, as one does not equal the other. This is extremely important for understanding the complexity of biopolitics of wildlife conservation, and protection of African wild dogs is no different. As outlined below, a multitude of reasons are given for the heightened vulnerability of AWDs to the same threats that are faced by other large African predators. African wild dogs are territorial, with low population densities for a pack

¹² Cavanagh, “Biopolitics, Environmental Change, and Development Studies,” 282.

¹³ Cavanagh, “Biopolitics, Environmental Change, and Development Studies,” 289.

¹⁴ Cavanagh, “Biopolitics, Environmental Change, and Development Studies,” 274.

predator.¹⁵ It is believed that the extremely vast areas of their territories are caused by AWDs' avoidance of other large predators, such as lions and hyenas, so they use areas with fewer resources. They travel vast distances daily, which has been linked to a decline in the species' numbers – they move out of reserve areas and into the vicinity of human developments and roads, falling victim to them.¹⁶

The main reason for the current endangered state of the African wild dog population is the conflict of interest between them and the human inhabitants of Africa, resulting in anthropogenic mortality. Since they move at such long distances through their territories, a contact between the wild dogs and humans is unavoidable. Moving them to fenced areas results in habitat fragmentation, the bane of today's nature conservation. The need of biopower to control the nonhuman population that is both of ecological value but at the same time a risk to the local community is nothing new. Currently that need is pointed towards conservation efforts, however in the near past the discipline of biopower was one with the attitudes of farmers, which treated AWDs as pests, which is reflected even in the law, as wild dogs were killed by the park staff in Niger's protected areas as late as 1979.¹⁷ Even with the biopower-driven discourse change, the study of relations between African wild dogs and local farmers in the eastern Kalahari region of Botswana shows how truly difficult it is to change people's minds. That region has a rich population of AWDs outside of protected areas, which makes them more vulnerable to violence from humans. The conclusion reached was that subsistence farmers hold a more negative view of AWDs, since they are the most affected by the predation on their livestock. These people are key to successful conservation yet they are often forgotten by the biopolitics or fall victim to the ineffective policies, such as the compensation for killed animals, which is often not enough to cover such a significant loss for a small-scale farmer. Socio-economic status of local community is directly linked to how effective conservation effort can really be, as marginalized people cannot cope with depredation that comes with the presence of large predator nearby.¹⁸

Animals of such roaming distance cannot be successfully controlled by restricting their territory without some kind of harm. Large species, like African wild dogs, but also lions or hyenas, are especially reliant on access to unrestricted

¹⁵ Kellie A Leigh, *The Ecology and Conservation Biology of the Endangered African Wild Dog (Lycaon Pictus) in the Lower Zambezi, Zambia* (PhD Thesis, 2005), <http://hdl.handle.net/2123/1545>.

¹⁶ Rosie Woodroffe, "Ranging Behaviour of African Wild Dog Packs in a Human-Dominated Landscape," *Journal of Zoology*, vol. 283, no. 2 (2011): 88–97, <https://doi.org/10.1111/j.1469-7998.2010.00747.x>.

¹⁷ Joshua R. Ginsberg, David W. (David Whyte) Macdonald, and Rosie Woodroffe, *The African Wild Dog: Status Survey and Conservation Action Plan* (IUCN, 1997), 63–64, <https://portals.iucn.org/library/node/7327>.

¹⁸ Valli-Laurent Fraser-Celin et al., "Farmer–African Wild Dog (*Lycaon Pictus*) Relations in the Eastern Kalahari Region of Botswana," *Koedoe*, vol. 59, no. 2 (2017): 1–10.

movement,¹⁹ which makes them vulnerable to such conservation politics as the land-sparing approach.²⁰ A study on how fencing affects AWDs in Laikipia County in northern Kenya shows how negative this impact is, which includes roadkill and problems with predation on livestock, resulting in a conflict with local people.²¹ After what seems to be middle ground biopolitics – the land sparing approach, which tries to discipline and control both locals and the animals, the conflict between both sides rises, as AWDs become a risk to the local community. The results of this study should not come as a surprise – the sheer importance of dispersing in AWDs has always made their conservation challenging.²² Packs contain one breeding pair with their offspring, who help with raising their siblings. Those young wild dogs leave in same-sex groups when they are ready to start their own packs or join others, not related to them. Dispersing is a necessity for healthy population growth of AWDs.²³ Nevertheless, dispersing wild dogs are more vulnerable to being killed by humans. Most AWD packs are reliant on conservation efforts of translocating the individuals to more suitable places with less genetic overlap. That puts the whole population of these extremely vulnerable species in the eye of biopolitics. Individual members of the packs are artificially removed and added where the controlling biopower deems fit.

As most large carnivores, AWDs are perceived fairly negatively by the public eye, especially by farmers. The results of a study from 2005²⁴ provides data on how unwanted wild dogs are, as they were rated as the least popular large carnivore. In the study, 4% of ranchers surveyed declared that they would shoot the wild dogs on their private land regardless of the protected status. That percentage may not seem like a lot, but we have to keep in mind how much AWDs rely on the size of the pack for breeding success.

¹⁹ Mette Løvschal et al., “Fencing Bodes a Rapid Collapse of the Unique Greater Mara Ecosystem,” *Scientific Reports*, vol. 7 (2017): 1–7, <https://doi.org/10.1038/srep41450>.

²⁰ Craig Packer et al., “Conserving Large Carnivores: Dollars and Fence,” *Ecology Letters*, vol. 16, no. 5 (2013): 635–641, <https://doi.org/10.1111/ele.12091>.

²¹ Helen M. K. O'Neill et al., “Fencing Affects African Wild Dog Movement Patterns and Population Dynamics,” *Oryx*, vol. 56, no. 1 (2022): 128–136, <https://doi.org/10.1017/S0030605320000320>.

²² Gabriele Cozzi et al., “African Wild Dog Dispersal and Implications for Management,” *The Journal of Wildlife Management*, vol. 84, no. 4 (2020): 614–621, <https://doi.org/10.1002/jwmg.21841>.

²³ Rosie Woodroffe et al., “Dispersal Behaviour of African Wild Dogs in Kenya,” *African Journal of Ecology*, vol. 58, no. 1 (2020): 46–57, <https://doi.org/10.1111/aje.12689>.

²⁴ Peter A. Lindsey, Johan du Toit, and Michael Mills, “Attitudes of Ranchers towards African Wild Dogs *Lycaon Pictus*: Conservation Implications on Private Land,” *Biological Conservation*, vol. 125 (2005): 113–121, <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2005.03.015>.

Conservation Efforts

As it often happens, education seems to be the key to the issue of the negative attitude towards the large carnivores. Each rancher that learns that the wild dogs are not the main danger to their livestock, and how to protect it more efficiently from predators, makes conservation efforts *in situ* easier.²⁵ It seems especially true in the case of political changes made for better protection of these animals – as important as well-designed policies are, without the goodwill and understanding of the people, there is no way of successfully implementing them.²⁶ What we need to remember as well is that biopolitics of wildlife conservation are not universal across the globe. Across Africa there are still plenty of communities that rely on hunting, either personal or trophy hunting as a way to survive, which would not stand in most European countries. The rise and fall of Botswana's ban on trophy hunting, also called tourism hunting, comes as a great example. The complete ban was announced in 2014 and lifted in 2019, as the government met with protests from local communities, who relied on it for employment and income and were not sufficiently compensated.²⁷

Ecotourism, although controversial from the neo-colonialism perspective, may make the game ranchers change their mind on AWDs, since it could possibly offset the cost of the predation from the canines.²⁸ By definition formulated by David A. Fennel, a renowned researcher on the topic, ecotourism should be a non-invasive, nature-based form of tourism focused on learning, sustainability with the well-being of the local community and conservation efforts in mind. The definition also includes the aspect of biopolitics without using the word directly, as ecotourism has to be planned, developed and managed ethically.²⁹ The first two axes of biopower, mentioned here in the introduction, are clearly in play – ecotourism includes non-human animals that are the entertainment, often valued higher by tourists

²⁵ Mordecai O. Ogada et al., "Limiting Depredation by African Carnivores: The Role of Livestock Husbandry," *Conservation Biology*, vol. 17, no. 6 (2003): 1521–1530, <https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2003.00061.x>.

²⁶ T. Kuiper et al., "Combining Biological and Socio-Political Criteria to Set Spatial Conservation Priorities for the Endangered African Wild Dog," *Animal Conservation*, vol. 21, no. 5 (2018): 376–386, <https://doi.org/10.1111/acv.12405>.

²⁷ Lelokwane Mokgalo and Peet van der Merwe, "A Revised CBT Strategy for Botswana: Reflections from Experiences of the Ban on Trophy Hunting," *Cogent Social Sciences*, vol. 8, no. 1 (2022): 2081109, <https://doi.org/10.1080/23311886.2022.2081109>.

²⁸ Peter A. Lindsey et al., "The Potential Contribution of Ecotourism to African Wild Dog *Lycaon Pictus* Conservation in South Africa," *Biological Conservation*, vol. 123, no. 3 (2005): 339–348, <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2004.12.002>.

²⁹ David A. Fennel, *Ecotourism* (Routledge, 2020), 20, <https://doi.org/10.4324/9780429346293>.

from highly developed, rich countries than local communities. The authors of the article “Ecotourism for Conservation?” reviewed existing literature on the topic, which made one thing clear – today many tourist attractions label themselves as ecotourism without taking into account the ethics of their practice. Some data from the study suggests that correctly led ecotourism can have a positive impact on wildlife conservation, including African wild dogs, as one of the most visible aspects is land protection which these canines need.³⁰ Education programs for tourists should be the center of biopolitics of a healthy combination of conservation and ecotourism, both on the issues of the wildlife as well as local communities.

Due to the small number of individuals living in the wild, programs are being set up to relocate and reintroduce African wild dogs to areas that were historically inhabited by them, primarily reserves and national parks. One of the most successful attempts is described in a relatively recent (April 2021) scientific article – “The successful reintroduction of African wild dogs (*Lycaon pictus*) to Gorongosa National Park, Mozambique.”³¹ The authors analyze, based on a 28-month study period, the first transboundary relocation and reintroduction of African wild dog packs into Gorongosa National Park in Mozambique. Artificial pack formation in enclosures was used prior to release. This was to help the formation of the alpha pair, and thus the corresponding social structure. The survival rate for all African wild dogs was 73%, and all mortalities were due to natural causes. This study documents the first successful reintroduction of African wild dogs in an unfenced, large area in Mozambique, and the second in all of Africa. It should be noted here that all the African wild dogs involved in the formation of the new groups came from the wild, combining three different packs to diversify the gene pool as much as possible. This is a key fact for the topic of this paper. One of the missions of zoos that EAZA repeatedly emphasizes in its official documents is the conservation of the environment, including animals, and therefore captive breeding programs.³² Meanwhile, studies show that individuals from captivity are not valuable material for reintroduction. To raise their chances they are combined with individuals from the wild. Even then, if a pack has more than 25% of individuals from captivity, their chance of reproduction decreases:

---

³⁰ Amanda L. Stronza, Carter A. Hunt, and Lee A. Fitzgerald, “Ecotourism for Conservation?” *Annual Review of Environment and Resources*, vol. 44 (2019): 229–253, <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-101718-033046>.

³¹ Paola Bouley et al., “The Successful Reintroduction of African Wild Dogs (*Lycaon Pictus*) to Gorongosa National Park, Mozambique,” *PLOS ONE*, vol. 16, no. 4 (2021): e0249860, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249860>.

³² “EAZA Code of Ethics,” 2015, <https://www.eaza.net/assets/Uploads/Standards-and-policies/EAZA-Code-of-Ethics2015.pdf>.

We suggest that the low ability of captive-sourced wild dogs to adapt to their environment (e.g. avoid lions, disease immunity) and contribute to the pack (e.g. communal hunting), coupled with the detrimental effect of prolonged confinement on the wild-sourced individuals with which they are joined, leads to packs being less likely to reproduce in their first season post-release.³³

The breeding programs still exist even if the studies prove that for AWDs zoo-bred individuals are not a valuable addition to the reintroduced pack. The conservation biopolitics of keeping these animals in zoos does not seem to be connected to the breeding and releasing of endangered animals, more so on being able to use these animals for research. The London Zoo elaborates more about that on their website – a focus was put there on collar trials.³⁴ These collars are essential for tracking the AWDs in the wild and tests at London Zoo allowed a proper fit so they are not shaken off or dangerous to the animal. That program proves that breeding programs are not the only way that captive populations can be useful for conservation. However, biopolitics of zoo-keeping differs from biopolitics of wildlife conservation and African wild dogs are still bred in zoos, no matter the often tragic consequences.

Issues of Zoo-Kept African Wild Dogs

According to Jennifer N. Langan and Gwen Jankowski, about 600 AWDs are currently being kept in zoos.³⁵ For obvious reasons, African wild dog enclosures in a zoo are much smaller than their natural territories. Aggression within groups held in captivity can even lead to deaths or severe injuries in adults. The problem is significant because it is the most common cause of death in adults held in captivity in South Africa. While there is little to none official data on the subject, it is known that the problem exists in zoos around the world, with some cases documented more than the others. A good example comes from a retrospective study from 2023,

³³ Courtney Marneweck et al., “Factors Affecting the Success of Artificial Pack Formation in an Endangered, Social Carnivore: The African Wild Dog,” *Animal Conservation*, vol. 22, no. 5 (2019): 493–502, <https://doi.org/10.1111/acv.12490>.

³⁴ “London Zoo Conservation: African Wild Dog Pack Supporting Species’ Survival | London Zoo,” accessed 30 August 2024, <https://www.londonzoo.org/zoo-stories/news/london-zoo-conservation-african-wild-dog-pack-supporting-species-survival>.

³⁵ Jennifer N. Langan and Gwen Jankowski, “Overview of African Wild Dog Medicine,” *Fowler’s Zoo and Wild Animal Medicine Current Therapy*, vol. 9 (2019): 539–547, <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-55228-8.00077-1>.

where researchers analyzed data gathered from 140 individuals, 122 morbidity records and 70 postmortem reports.³⁶ Trauma was identified as the most common cause of death – 23% of gathered data, and the most common morbidity – 62%, of which as much as 76% was a direct result of aggression between the dogs. Of course, antagonistic interactions also occur in populations in the wild, but it is speculated that the small space in the zoo does not allow for conflict avoidance, and thus leads to increased aggression.³⁷ Scientists also point to the social structure specific to African wild dogs, in which the dispersal of young individuals, especially females, is a norm. In a zoo, there is no chance for it, which results in destabilization of the pack, and thus increasing conflicts. African wild dogs are particularly vulnerable to chronic stress in captivity, regardless of whether they are being kept permanently in a zoo or temporarily for the purpose of, for example, reintroduction. This is confirmed by the stereotypes observed in individuals kept in suboptimal conditions.³⁸

Studies of glucocorticoid metabolites in the feces of females that show stress levels in animals have demonstrated that, as in other predators, their levels are higher in wild dogs kept in zoos, compared to individuals in the wild.³⁹ Stressors are suggested to be the reaction to noise, destabilization in the hierarchy, inadequate enclosures and reproductive problems. Regardless of what factor we take into account, the only one that indicates significant differences in stress is precisely the living conditions of African wild dogs – in captivity or in the wild.⁴⁰

The data provided by the excellent article “Retrospective study of mortality of captive African wild dogs (*Lycaon pictus*) in a French zoo (1974–2013)” by Benjamin Lamglait, Elodie Trunet, and Antoine Leclerc, testify to the unsuitability of African wild dogs for zoo life. This is more effectively demonstrated by acts of cannibalism, which are the main reason for the death of newborns and juveniles. The inexperience of the parturient females, problems with the offsprings’ health, inadequate surroundings, and associated severe stress are considered the main causes.

³⁶ Harriet R. Cock et al., “Retrospective Study Of Morbidity And Mortality Of Captive African Wild Dogs (*Lycaon Pictus*) Held Within United Kingdom Zoological Institutions Between 2000 And 2020,” *Journal of Zoo and Wildlife Medicine*, vol. 54, no. 3 (2023): 498–510, <https://doi.org/10.1638/2022-0026>.

³⁷ Sally Boutelle and Henk Bertschinger, “Reproductive Management in Captive and Wild Canids: Contraception Challenges,” *International Zoo Yearbook*, vol. 44, no. 1 (2010): 109–120, <https://doi.org/10.1111/j.1748-1090.2009.00107.x>.

³⁸ Bruce Crossey et al., “Using Faecal Glucocorticoid Metabolite Analyses to Elucidate Stressors of African Wild Dogs *Lycaon Pictus* from South Africa,” *Wildlife Biology*, no. 1 (2020), <https://doi.org/10.2981/wlb.00646>.

³⁹ Leanne K. Van der Weyde, Graeme Bruce Martin, and Christina Johanna Paris, “Monitoring Stress in Captive and Free-Ranging African Wild Dogs (*Lycaon Pictus*) Using Faecal Glucocorticoid Metabolites,” *General and Comparative Endocrinology*, vol. 226 (2016): 50–55, <https://doi.org/10.1016/j.ygcen.2015.12.022>.

⁴⁰ Crossey et al., “Using Faecal Glucocorticoid Metabolite Analyses to Elucidate Stressors of African Wild Dogs *Lycaon Pictus* from South Africa.”

Even the changes undertaken for less invasive initial monitoring of pups have not resulted in improvements. Compared to the state of the population in the wild, the survival rate of pups in captivity is extremely low.

The article mentioned above also analyzed diseases of the reproductive system as a cause of a significant number of deaths in adult females. Females participating in this study were not given contraception,⁴¹ while in another study, cystic endometrial hyperplasia and pyelocystitis were most commonly reported in uncastrated females, which was linked to long-term progestogen administration.⁴² The authors of the article point out that these diseases also occur in females not subjected to hormonal contraception; however, endometrial pathology is higher after contraception. It was shown that the incidence of uterine diseases was higher in those females who spent more years not reproducing and experienced only physiological reproductive cycles.⁴³

Discussion

Considering all the gathered data, African wild dogs are not animals that should be kept in the conditions that zoos are currently able to provide. The species has great environmental needs that are not physically possible to be met by zoos, such as the vast space that their territories normally cover. We also know that due to poor conditions in captivity, they are extremely susceptible to disruptions in the social structure of the pack, leading to conflicts, which can even end in death.⁴⁴ The severe stress they experience leads to high pup mortality rates, higher even than in the wild. Regardless of reproductive success, zoo-raised African wild dogs mean little to the survival of the species in the wild.⁴⁵ As I mentioned, using them in

⁴¹ Benjamin Lamglait, Elodie Trunet, and Antoine Leclerc, "Retrospective Study of Mortality of Captive African Wild Dogs (*Lycaon Pictus*) in a French Zoo (1974–2013)," *Journal of Zoo and Aquarium Research*, vol. 3, no. 2 (2015): 47–51, <https://doi.org/10.19227/jzar.v3i2.124>.

⁴² Gwen Jankowski et al., "Cystic Endometrial Hyperplasia and Pyometra in Three Captive African Hunting Dogs (*Lycaon Pictus*)," *Journal of Zoo and Wildlife Medicine: Official Publication of the American Association of Zoo Veterinarians*, vol. 43, no. 1 (2012): 95–100, <https://doi.org/10.1638/2010-0222.1>.

⁴³ Cheryl S. Asa et al., "Factors Associated with Uterine Endometrial Hyperplasia and Pyometra in Wild Canids: Implications for Fertility," *Zoo Biology*, vol. 33, no. 1 (2014): 8–19, <https://doi.org/10.1002/zoo.21069>.

⁴⁴ Cock et al., "Retrospective Study of Morbidity and Mortality of Captive African Wild Dogs (*Lycaon Pictus*) Held within United Kingdom Zoological Institutions between 2000 and 2020," 503.

⁴⁵ Marneweck et al., "Factors Affecting the Success of Artificial Pack Formation in an Endangered, Social Carnivore."

reintroduction is risky and requires pairing them with many individuals relocated from other packs.

Altogether, all this data suggest that keeping African wild dogs in zoos has little to do with environmental conservation, and the animals themselves pay a high price for it. The question is whether the education on the species that is supposed to take place in zoos or being simply an attraction for visitors is important enough to turn a blind eye to the poor well-being of these animals in captivity. More data on how to recognize and measure the welfare deficiencies of AWDs in captivity is desperately needed. With that, studies on how exactly we are supposed to help the individuals already kept in zoos could follow.

The biopolitical approach to the conservation of these animals should focus more on how to most efficiently protect the wild dogs in their natural habitat. AWDs in zoos, as important as they can be for some research, are not fit for living in captivity and bypassing welfare of each individual just to keep a member of an endangered species should not be normalized. What biopolitics of conservation often forgets is that each animal is a sentient being, able to feel pain and distress. For the ethical use of biopower in wildlife conservation, especially in Africa, it is crucial to understand the complexity of both conserving the species and avoiding harming the local human residents, as the issue of neocolonialism is still deeply present in Africa. The three axes that biopower operates on are easy to destabilize and essentially make the conservation efforts more difficult, as proved by studies provided here earlier, the goodwill of local communities is necessary for successful protection of endangered animals. They cannot be pushed aside in the process of protecting the population of other species, just because that species belongs to charismatic fauna. Approach of ecotourism, done with ethics in priority, both for locals and non-humans sake, can be a better practice than relates to wildlife conservation. Focusing on educating and supporting the communities of places where African wild dogs can be encountered could be another way to mitigate the conflict, as researchers agree that misinformation only exacerbates reactions born out of fear and frustration.

Bibliography

- Asa, Cheryl S., Karen L. Bauman, Sarah Devery, Martín Zordan, Gerardo R. Camilo, Sally Boutelle, and Anneke Moresco. "Factors Associated with Uterine Endometrial Hyperplasia and Pyometra in Wild Canids: Implications for Fertility." *Zoo Biology*, vol. 33, no. 1 (2014): 8–19. <https://doi.org/10.1002/zoo.21069>.

- Bouley, Paola, Antonio Paulo, Mercia Angela, Cole Du Plessis, and David G. Marneweck. "The Successful Reintroduction of African Wild Dogs (*Lycaon Pictus*) to Gorongosa National Park, Mozambique." *PLOS ONE*, vol. 16, no. 4 (2021): e0249860. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249860>.
- Boutelle, Sally, and Henk Bertschinger. "Reproductive Management in Captive and Wild Canids: Contraception Challenges." *International Zoo Yearbook*, vol. 44, no. 1 (2010): 109–120. <https://doi.org/10.1111/j.1748-1090.2009.00107.x>.
- Bucci, Melanie E., Kerry L. Nicholson, and Paul R. Krausman. "Lycaon Pictus (Carnivora: Canidae)." *Mammalian Species*, vol. 54, no. 1017 (2022): 220–240. <https://doi.org/10.1093/mspecies/seac002>.
- Cavanagh, Connor J. "Biopolitics, Environmental Change, and Development Studies." *Forum for Development Studies*, vol. 41, no. 2 (2014): 273–294. <https://doi.org/10.1080/08039410.2014.901243>.
- Chrulw, Matthew. "Animals in Biopolitical Theory: Between Agamben and Negri." *New Formations*, vol. 76, no. 76 (2012): 53–67. <https://doi.org/10.3898/NEWF.76.04.2012>.
- Cock, Harriet R., Simon Spiro, Mark F. Stidworthy, Daniela Denk, and Amanda Guthrie. "Retrospective study of morbidity and mortality of captive african wild dogs (*lycaon pictus*) held within united kingdom zoological institutions between 2000 and 2020." *Journal of Zoo and Wildlife Medicine*, vol. 54, no. 3 (2023): 498–510. <https://doi.org/10.1638/2022-0026>.
- Cozzi, Gabriele, Dominik M. Behr, Hugh S. Webster, Megan Claase, Caleb M. Bryce, Boitshapho Modise, John W. McNutt, and Arpat Ozgul. "African Wild Dog Dispersal and Implications for Management." *The Journal of Wildlife Management*, vol. 84, no. 4 (2020): 614–621. <https://doi.org/10.1002/jwmg.21841>.
- Creel, Scott, and Nancy Marusha Creel. "Communal Hunting and Pack Size in African Wild Dogs, *Lycaon Pictus*." *Animal Behaviour*, vol. 50, no. 5 (1995): 1325–1339. [https://doi.org/10.1016/0003-3472\(95\)80048-4](https://doi.org/10.1016/0003-3472(95)80048-4).
- Creel, Scott, and Nancy Marusha Creel. *The African Wild Dog: Behavior, Ecology, and Conservation*. Vol. 65. Princeton University Press, 2002. <https://doi.org/10.2307/j.ctvs32snm>.
- Crossey, Bruce, Christian Chimimba, Cole du Plessis, Grant Hall, and Andre Ganswindt. "Using Faecal Glucocorticoid Metabolite Analyses to Elucidate Stressors of African Wild Dogs *Lycaon Pictus* from South Africa." *Wildlife Biology*, no. 1 (2020). <https://doi.org/10.2981/wlb.00646>.
- "Eaza Code of Ethics," 2015. <https://www.eaza.net/assets/Uploads/Standards-and-policies/EAZA-Code-of-Ethics2015.pdf>.
- Fennel, David A. *Ecotourism*. Routledge, 2020. <https://doi.org/10.4324/9780429346293>.
- Fraser-Celin, Valli-Laurente, Alice J. Hovorka, Mark Hovork, and Glyn Maude. "Farmer–African Wild Dog (*Lycaon Pictus*) Relations in the Eastern Kalahari Region of Botswana." *Koedoe*, vol. 59, no. 2 (2017): 1–10.

- Ginsberg, Joshua R., David W. Macdonald, and Rosie Woodroffe. *The African Wild Dog: Status Survey and Conservation Action Plan*. IUCN, 1997. <https://portals.iucn.org/library/node/7327>.
- Hooper, Jes. "Thinking with Civets: The Role of Zoos in the Decolonisation of Animal Tourism." *Animals: An Open Access Journal from MDPI*, vol. 13, no. 11 (2023): 1739. <https://doi.org/10.3390/ani13111739>.
- Jankowski, Gwen, Michael J. Adkesson, Jennifer N. Langan, Samantha Haskins, and Jamie Landolfi. "Cystic Endometrial Hyperplasia and Pyometra in Three Captive African Hunting Dogs (*Lycaon Pictus*).*" Journal of Zoo and Wildlife Medicine: Official Publication of the American Association of Zoo Veterinarians*, vol. 43, no. 1 (2012): 95–100. <https://doi.org/10.1638/2010-0222.1>.
- Jones, Emily. "Capital and Control: Neocolonialism Through the Militarization of African Wildlife Conservation." *Flux: International Relations Review*, vol. 11, no. 2 (2021): 29–37. <https://doi.org/10.26443/firr.v11i2.73>.
- Kuiper, Timothy, Amy J. Dickman, A. E. Hinks, Claudio Sillero-Zubiri, Ewan A. Macdonald, and David W. Macdonald. "Combining Biological and Socio-Political Criteria to Set Spatial Conservation Priorities for the Endangered African Wild Dog." *Animal Conservation*, vol. 21, no. 5 (2018): 376–386. <https://doi.org/10.1111/acv.12405>.
- Lamglait, Benjamin, Elodie Trunet, and Antoine Leclerc. "Retrospective Study of Mortality of Captive African Wild Dogs (*Lycaon Pictus*) in a French Zoo (1974–2013)." *Journal of Zoo and Aquarium Research*, vol. 3, no. 2 (2015): 47–51. <https://doi.org/10.19227/jzar.v3i2.124>.
- Langan, Jennifer N., and Gwen Jankowski. "Overview of African Wild Dog Medicine." *Fowler's Zoo and Wild Animal Medicine Current Therapy*, vol. 9 (2019): 539–547. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-55228-8.00077-1>.
- Leigh, Kellie A. "The Ecology and Conservation Biology of the Endangered African Wild Dog (*Lycaon Pictus*) in the Lower Zambezi, Zambia." 2005. <http://hdl.handle.net/2123/1545>.
- Lindsey, Peter A., Johan du Toit, and Michael Mills. "Attitudes of Ranchers towards African Wild Dogs *Lycaon Pictus*: Conservation Implications on Private Land." *Biological Conservation*, vol. 125 (2005): 113–121. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2005.03.015>.
- Lindsey, Peter A., Robert R. Alexander, Johan T. du Toit, and Michael Gus Lennox Mills. "The Potential Contribution of Ecotourism to African Wild Dog *Lycaon Pictus* Conservation in South Africa." *Biological Conservation*, vol. 123, no. 3 (2005): 339–348. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2004.12.002>.
- "London Zoo Conservation: African Wild Dog Pack Supporting Species' Survival | London Zoo." Accessed 30 August 2024. <https://www.londonzoo.org/zoo-stories/news/london-zoo-conservation-african-wild-dog-pack-supporting-species-survival>.
- Løvschal, Mette, Peder Klith Bøcher, Jeppe Pilgaard, Irene Amoke, Alice Odingo, Aggrey Thuo, and Jens-Christian Svenning. "Fencing Bodes a Rapid Collapse of the Unique

- Greater Mara Ecosystem.” *Scientific Reports*, vol. 7, no. 41450 (2017): 1–7. <https://doi.org/10.1038/srep41450>.
- Marneweck, Courtney, Penny A. Becker, Grant Beverley, Harriet T. Davies-Mostert, Cole du Plessis, Kath Forssman, Jan Graf, et al. “Factors Affecting the Success of Artificial Pack Formation in an Endangered, Social Carnivore: The African Wild Dog.” *Animal Conservation*, vol. 22, no. 5 (2019): 493–502. <https://doi.org/10.1111/acv.12490>.
- Mokgalo, Lelokwane, and Peet van der Merwe. “A Revised CBT Strategy for Botswana: Reflections from Experiences of the Ban on Trophy Hunting.” *Cogent Social Sciences*, vol. 8, no. 1 (2022): 2081109. <https://doi.org/10.1080/23311886.2022.2081109>.
- Ogada, Mordecai O., Rosie Woodroffe, Nicholas O. Ogue, and Laurence G. Frank. “Limiting Depredation by African Carnivores: The Role of Live stock Husbandry.” *Conservation Biology*, vol. 17, no. 6 (2003): 1521–1530. <https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2003.00061.x>.
- O'Neill, Helen M. K., Sarah M. Durant, Stefanie Strebel, and Rosie Woodroffe. “Fencing Affects African Wild Dog Movement Patterns and Population Dynamics.” *Oryx*, vol. 56, no. 1 (2022): 128–136. <https://doi.org/10.1017/S0030605320000320>.
- Packer, Craig, Andrew Loveridge, Susan Canney, T. Caro, Stephen Garnett, Marion Pfeifer, Kerstin Zander, et al. “Conserving Large Carnivores: Dollars and Fence.” *Ecology Letters*, vol. 16, no. 5 (2013): 635–641. <https://doi.org/10.1111/ele.12091>.
- Pomilia, Matthew A., J. Weldon McNutt, and Neil R. Jordan. “Ecological Predictors of African Wild Dog Ranging Patterns in Northern Botswana.” *Journal of Mammalogy*, vol. 96, no. 6 (2015): 1214–1223. <https://doi.org/10.1093/jmammal/gyv130>.
- Stronza, Amanda L., Carter A. Hunt, and Lee A. Fitzgerald. “Ecotourism for Conservation?” *Annual Review of Environment and Resources*, vol. 44 (2019): 229–253. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-101718-033046>.
- Szczygielska, Marianna. “Elephant Empire: Zoos and Colonial Encounters in Eastern Europe.” *Cultural Studies*, vol. 34, no. 5 (2020): 789–810. <https://doi.org/10.1080/09502386.2020.1780280>.
- Van der Weyde, Leanne K., Graeme Bruce Martin, and Christina Johanna Paris. “Monitoring Stress in Captive and Free-Ranging African Wild Dogs (*Lycaon Pictus*) Using Faecal Glucocorticoid Metabolites.” *General and Comparative Endocrinology*, vol. 226 (2016): 50–55. <https://doi.org/10.1016/j.ygcen.2015.12.022>.
- Woodroffe, Rosie. “Ranging Behaviour of African Wild Dog Packs in a Human-Dominated Landscape.” *Journal of Zoology*, vol. 283, no. 2 (2011): 88–97. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7998.2010.00747.x>.
- Woodroffe, Rosie, and Claudio Sillero-Zubir. “*Lycaon Pictus* (Amended Version of 2012 Assessment). The IUCN Red List of Threatened Species.” *IUCN Red List of Threatened Species* (2020): e.T12436A166502262. <https://doi.org/10.2305/IUCN.UK.2020-1.RLTS.T12436A166502262.en>.

Woodroffe, Rosie, Daniella Rabaiotti, Dedan K. Ngatia, Thomas R. C. Smallwood, Stefanie Strebel, and Helen M. K. O'Neill. "Dispersal Behaviour of African Wild Dogs in Kenya." *African Journal of Ecology*, vol. 58, no. 1 (2020): 46–57. <https://doi.org/10.1111/aje.12689>.

Alicja Gryguc – Bachelor's degree in anthropozoology at the University of Warsaw. Her thesis focused on violence against nonhuman animals in children's literature. She is currently studying for a master's degree at the Faculty of "Artes Liberales" and is still researching the topic of animal studies in children's literature. E-mail: alicja.gryguc@gmail.com.

Alicja Gryguc – Licencjat w antropozoologii na Uniwersytecie Warszawskim. Jej praca dotyczyła przemocy wobec zwierząt pozaludzkich w literaturze dziecięcej. Obecnie studiuje na studiach magisterskich na wydziale "Artes Liberales," wciąż bada temat *animal studies* w literaturze dziecięcej. E-mail: alicja.gryguc@gmail.com.

MOUMITA BALA

 <https://orcid.org/0000-0002-9177-6618>
Indian Institute of Technology Patna, India

SMRITI SINGH

 <https://orcid.org/0000-0002-1829-5906>
Indian Institute of Technology Patna, India

Literary Representation of Animal Captivity Reading *Hannah's Dream* through Foucauldian Lens

Художественная картина неволи животных
Чтение романа *Ради Ханны* сквозь
призму Фуко

Абстракт

Зоопарки – это пространства взаимодействия человека и животных. Считается, что они предоставляют людям ограниченный доступ к дикой природе и дают представление о величии животного мира. Однако возникают вопросы относительно того, насколько животные действительно видимы в такой среде. Это побуждает задуматься над ключевой проблемой: может ли содержащееся в городских условиях животное, изолированное от своей естественной среды обитания, по-настоящему дать представление о природном состоянии своего вида и при этом сохранить свою субъектность? Рэнди Маламуд, Боб Маллан и Гарри Марвин подвергают критическому осмыслению способы репрезентации животных в неволе, а также исследуют культуру зоопарков в городских пространствах. Пассивное наблюдение за животными

Literary Representation of Animal Captivity
Reading *Hannah's Dream*
through Foucauldian Lens

Abstract

Zoos are spaces for human–animal engagement; they are believed to provide people with limited exposure to the wilderness, a glimpse of the innate splendour of the animal kingdom. However, questions arise regarding the degree to which animals are actually visible in these environments. This prompts us to reflect on a crucial query: can a confined urban animal, separated from its natural environment, truly provide an understanding of a species' natural state while preserving their subjectivity? Randy Malamud, Bob Mullan, and Garry Marvin provide critical evaluations of how captive animals are portrayed in zoos and also examine the presence of zoo culture in urban societies. Observing animals passively in a zoo reduces them to mere exhibits for entertainment purposes, rather than allowing us to truly appreciate them for what they are. This paper uses Foucault's concept of biopower

в зоопарках сводит их к простым экспонатам, служащим развлекательным целям, не позволяя относиться к ним как к живым существам. В статье используется концепция биовласти Мишеля Фуко для интерпретации романа *Ради Ханны* (англ. *Hannah's Dream*) Дайан Хаммонд как повествования о зоопарке, в котором героиня Ханна выступает в качестве объекта биовласти, формирующей ее самоощущение в двойной роли: как животного-компаньона и как зоопаркового животного. Основное внимание уделяется тому, как антропоцентрический дискурс доминирования и контроля над животными влияет на идентичность Ханны.

Ключевые слова: Фуко, животное-компаньон, зоопарковое животное, биовласть, дисциплина

to interpret Diane Hammond's novel *Hannah's Dream* as a zoo narrative, wherein Hannah is positioned as a recipient of biopower that shapes her sense of self in dual roles: that of a companion animal and a zoo animal. The central inquiry revolves around exploring how Hannah's identity is constructed by the anthropocentric discourse of dominance and control over animals.

Keywords: Foucault, companion animal, zoo animal, biopower, discipline

Introduction

Literature offers a unique lens for exploring and understanding the complex interactions between humans and animals. It showcases the profound connections between humans and animals, depicting them as companions or partners rather than mere subjects or objects. Narrative imagination allows us to see the world from the perspective of non-human entities.¹ Donna Haraway's concept of "companion species" emphasizes this interconnectedness, highlighting co-evolution and mutual influence.² Texts often situate animals within their ecological contexts, stressing the interconnectedness of all living beings and the impact of human actions on the natural world. Literary analysis reveals how power dynamics extends beyond human interactions to include human-animal relationships, shedding light on issues of domination, control, and resistance. Contemporary literary animal studies challenge traditional views by granting agency to animals, recognizing them as actors within narratives. This perspective fosters ethical considerations regarding the treatment and representation of animals. By questioning traditional dichotomies such as human/animal, culture/nature, and subject/object, literature disrupts

¹ Marion W. Copeland, "Literary Animal Studies in 2012: Where We Are, Where We Are Going," *Anthrozoös*, vol. 25, no. 1 (2012): 91–105, <http://dx.doi.org/10.2752/175303712X13353430377093>.

² Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Vol. 1. (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003).

rigid classifications and promotes a more fluid understanding of existence. Drawing on theories of Foucault, Derrida, and Haraway,³ the study of literary animals prompts a re-evaluation of traditional literary methods, incorporating interdisciplinary approaches from animal studies, ecology, and philosophy. Literature deepens our understanding of the human–animal relationship by offering a rich exploration of animals as symbols, companions, actors, and subjects within human culture. It challenges traditional boundaries, encourages ethical reflection, and enhances our appreciation of the interconnectedness of all life.⁴ Literary animal studies advocate for the inclusion of diverse texts and less-studied animals, broadening the literary canon to encompass a wider range of human–animal interactions.

One literary genre that is particularly significant for examining the power dynamics within human–animal relationships is the zoo narrative. This genre encompasses a range of stories, cultural artifacts, and representations that portray zoos and the animals they house. These narratives are explored in literature, art, and popular culture, often revealing deeper cultural, ethical, and philosophical issues surrounding the captivity of animals. Zoos symbolize a miniature version of the broader animal kingdom and provide a window into nature. Stories centered around zoos explore the art of imitating these environments, having the power to question the very foundation of their establishments. Both zoos and narratives about zoos exercise human authority over animals.⁵ Zoos are depicted in the anthropocentric discourse as places where people and nature interact, and the discourse also emphasizes their importance for conservation, tourism, education, and research.⁶ But in most of the zoo narratives, zoos are often perceived as establishments characterized by cruelty and the confinement of animals, and the reason behind the portrayal of this situation can be interpreted as critique of zoos, condemning the culture that exists within them.⁷

³ Michel Foucault, *"Society Must Be Defended": Lectures at the Collège de France, 1975–1976*, trans. David Macey (New York: Picador, 2003); Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (New York: Vintage Books, 1977); Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*; Donna Haraway, "When Species Meet," in *The Routledge International Handbook of More-than-Human Studies*, (Routledge, 2008), 42–78; Jacques Derrida and David Wills, "The Animal That Therefore I Am (More to Follow)," *Critical Inquiry*, vol. 28, no. 2 (2002): 369–418.

⁴ Roland Borgards, "Introduction: Cultural and Literary Animal Studies," *Journal of Literary Theory*, vol. 9, no. 2 (2015): 155–160.

⁵ Randy Malamud, *Reading Zoos: Representations of Animals and Captivity* (London: Macmillan Press Ltd, 1998), 14–15.

⁶ J. M. Bartos and J. D. Kelly, "Towards Best Practice in the Zoo Industry: Developing Key Performance Indicators as Bench-Marks for Progress," *International Zoo Yearbook*, vol. 36, no. 1 (1998): 143–157; Neil Carr and Scott Cohen, "The Public Face of Zoos: Images of Entertainment, Education and Conservation," *Anthrozoös*, vol. 24, no. 2 (2011): 175–189, <https://doi.org/10.2752/175303711X12998632257620>.

⁷ Malamud, *Reading Zoos: Representations of Animals and Captivity*, 15.

This research focuses on a tale set in a zoo environment, making it a narrative centered around the zoo, often referred to as a zoo narrative. In *Hannah's Dream*, the author Diane Hammond focuses on the unique identity of an individual elephant named Hannah in the zoo. Hannah was rescued from Burma after she followed her mother onto a rubber plantation and faced a tragic incident. Hannah's mother was fatally shot when they trespassed, and Hannah herself suffered partial blindness. During that time, Hannah was only about two or three years old and injured. Despite orders for plantation workers to kill any elephant that entered the premises, Hannah was looked after by one of the workers until his brother, a professional mahout, arrived. His brother realized that she would be useless for work in the teak forests due to her limited vision and small stature. Releasing her into the wild would also likely lead to her demise. During this period, Hannah was acquired by Max L. Biedelman, who included her in his private collection of animals. Eventually, she became the property of the Max L. Biedelman zoo. For a span of forty years, Sam, Hannah's caretaker, has dedicated himself to her well-being. Alongside Sam, his wife Corinna also provides unwavering care, treating Hannah as their own child and prioritizing her happiness. Later on, Neva Wilson becomes part of Sam's efforts, joining him in tending to the elephant, who is the main attraction of a struggling zoo. Leveraging her connections within the zookeeping community, Neva collaborates with Sam to devise a plan that involves relocating the aging Hannah to an elephant sanctuary. This move is prompted by the detrimental effects on Hannah's feet due to prolonged standing on harsh concrete surfaces. However, Harriet Saul, an immensely ambitious new zoo director, is determined to restore the zoo's former glory and is unwilling to part with Hannah, the prominent star of the establishment. Despite her strong resolve, Harriet eventually succumbs to mounting pressure from various zoo officials. Consequently, as the novel concludes, Hannah is sent to the elephant sanctuary, as circumstances force Harriet's hand.

Instead of addressing the species as a whole, Hammond highlights Hannah's personal experiences, detailing her pain, suffering, and the comfort she finds in her companionship with her caretaker Sam. Within the fictional narrative, Sam, who takes care of Hannah, empathizes deeply with her and becomes her voice. The title of the novel – *Hannah's Dream* – stems from a recurring dream experienced by Sam, in which he envisions through Hannah's perspective. In this dream, Hannah runs freely alongside other elephants in a sanctuary. This dream is realized when Hannah is relocated to the pachyderm sanctuary near Sacramento, California, thanks to the combined efforts of Neva Wilson, Samson Brown, and his wife Corinna:

He dreams he's an elephant in a wide open place with other elephants... He used to have that dream maybe a couple of times a month, but lately he's dreaming it four, five nights a week. He says it's Hannah's dream, and he doesn't know what to

do with it except to bring her more Dunkin Donuts, and donuts don't make up for things beyond a point, though.⁸

Despite the wide range of texts about elephants, they remain relatively understudied in literary discourse. Elephants have been culturally represented in various ways across different societies, often symbolizing power, wisdom, and spirituality. In Hinduism, elephants are revered, especially the deity Ganesha, who symbolizes wisdom and prosperity. The white elephant is a sacred symbol of purity and strength in Buddhism. In African fables, elephants often appear as wise chiefs who resolve disputes among animals, embodying justice and benevolence. In Ashanti tradition elephants are seen as reincarnated human chiefs, symbolizing ancestral wisdom and continuity.⁹ Elephants are the national animal of Thailand, representing strength, loyalty, and longevity. Many Thais hold the belief that walking beneath an elephant brings good luck. Elephants hold significant importance in Thai culture, a reverence that is deeply rooted in the nation's history and religion.¹⁰

The relationship between humans and elephants has evolved significantly over time, shaped by cultural, economic and ecological factors. Elephants have been domesticated and trained by humans for around four thousand years. Asian elephants have primarily been utilized in logging camps, religious ceremonies, and wildlife tourism in Asia, and they have also been kept in zoos and circuses worldwide. In contrast, African elephants are much less common, with most of the captive ones residing in zoos and circuses.¹¹ Elephants were domesticated for use in labour, particularly in Southeast Asia and India. They were utilized for logging, transportation, and construction due to their immense strength and ability to navigate difficult terrain. For example, in colonial Burma, a concealed labour process enabled the use of working elephants, involving their capture in the wild and subsequent training for labour.¹² In various cultures, elephants have held significant religious and cultural importance. Elephants were historically used in warfare, providing strategic advantages in battles due to their size and strength.¹³ Today, elephants are

⁸ Diane Hammond, *Hannah's Dream* (New York: HarperCollins Publishers, 2008), 214.

⁹ "Elefact Friday: Elephants Across World Culture," *Global Sanctuary for Elephants*. Accessed 12 July 2024, <https://globelephants.org/elefact-friday-elephants-across-world-culture/>.

¹⁰ Holly Collicot, "Elephants in Thai Culture," PHANG NGA. Accessed 13 July 2024, <https://phangngaelephantpark.com/elephants-in-thai-culture-2-by-holly-collicott/>.

¹¹ Ros Clubb and Georgia Mason, *A Review of the Welfare of Zoo Elephants in Europe* (Horsham, UK: RSPCA, 2002).

¹² Jonathan Saha, "Colonizing Elephants: Animal Agency, Undead Capital and Imperial Science in British Burma," *Bjhs Themes*, vol. 2 (2017): 169–189.

¹³ John M. Kistler, *War Elephants* (Lincoln–London: University of Nebraska Press, 2007).

mainly captured and kept in captivity for entertainment purposes.¹⁴ Many animals, particularly those in zoos, are confined in isolation with chains. They suffer from inadequate diets, untreated sores, and display repetitive weaving behaviours due to prolonged deprivation of external stimuli.¹⁵ The process of becoming and living as a captive elephant is frequently marked by trauma, pain, and monotony.¹⁶

Some of the earliest known zoo elephants were captured in Syria and kept by a Syrian king in the ninth century B.C.¹⁷ To conserve the species, some zoos engaged in breeding programs, while others prioritized attracting visitors over animal welfare. For instance, in 2016, Chai, a 37-year-old Asian elephant, passed away at the Oklahoma City Zoo after enduring over a hundred artificial insemination attempts. Keepers immobilized Chai with anchors, restraining her for extended periods while inserting a three-foot-long hose into her reproductive tract. Before the zoo acquired its first batch of elephant sperm, she experienced mock inseminations for two years. Subsequently, the artificial insemination procedures were performed as frequently as ten times per month in efforts to impregnate her.

Moreover, zoos often fail to provide the necessary space and habitat complexity for elephants, preventing them from forming the complex social groupings and bonds crucial to their natural society.¹⁸

Elephants are the largest land animals alive today, and they come in three distinct species. Their long trunks, which are essentially large teeth, enable them to explore even the smallest details of their surroundings. They are renowned for their intelligence and remarkable memories.¹⁹ Elephants are structured into intricate social groups led by a matriarch, with females and calves forming the core of these groups, while males typically live alone or in small bachelor groups. After a gestation period of four to five years, female elephants give birth to a single calf and the entire herd of females helps in raising the young. Female calves typically stay with their maternal herd throughout their lives, while males leave as soon as they reach puberty. In contrast, forest elephant social groups usually consist of just

¹⁴ "Elephants in Captivity: Traditions, Use & Abuse," *ElephantVoices*. Accessed 14 July 2024, <https://www.elephantvoices.org/elephants-in-captivity-7/traditions-use-a-abuse.html>.

¹⁵ Clubb and Mason, *A Review of the Welfare of Zoo Elephants in Europe*.

¹⁶ Jamie Lorimer, "Elephants as Companion Species: the Lively Biogeographies of Asian Elephant Conservation in Sri Lanka," *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 35, no. 4 (2010): 491–506.

¹⁷ Frederick C. Sillar and Ruth M. Meyler, *Elephants Ancient and Modern* (New York: The Viking Press, 1968).

¹⁸ "Elephants in Zoos: Shameful Cruelty that Must End," *Conservation Mag*. Updated 24 May 2024, <https://conservationmag.org/en/wildlife/elephants-in-zoos-shameful-cruelty-that-must-end-2>.

¹⁹ "Elephants," *National Geographic*. Accessed 15 July 2024, <https://education.nationalgeographic.org/resource/elephants-collection/>; "Elephants 101," *Nat Geo Wild*. Accessed 13 July 2024, <https://youtu.be/Aw6GkiCvcWs?si=OzQrdDmp1-Gan4Gc>.

an adult female and her young, although they may form larger groups in forest clearings where resources are abundant. Elephants need vast areas of land to meet their ecological requirements, such as access to food, water, and space. Typically, an elephant dedicates up to eighteen hours a day to feeding and consumes several hundred pounds of plant matter each day. This need for large habitats often leads to conflicts with humans as elephants and people compete for resources.²⁰ Historically, they roamed vast regions of Africa and Asia. However, habitat destruction and poaching have led to declining elephant populations on both continents, with Asian elephants now classified as endangered.²¹

This article strongly criticizes the idea of human dominance over nature, as propagated by the western institutional zoo discourse, using a Foucauldian approach. Foucault's concept of biopower, although not originally intended for analysing human-animal relations, can offer insights into understanding the various aspects of the relationship between humans and animals.²² Foucault's argument revolved around the idea of life detaching itself from the authority of sovereign power, which traditionally relied on sporadic acts of violence to conquer territories by means of deadly force. According to Foucault, the concept referred to as "biopower" designates the "technology of power centered on life."²³ Biopower functions across two tiers: one pertains to the general populace, referred to by Foucault as biopolitics or regulatory authority, and the other concerns the individual body, which Foucault termed anato-mo-politics or disciplinary power.²⁴ However, it is important to note that there exists a potential distinction between "biopower" and "biopolitics." While biopower focuses on the methods of disciplining the human body to enhance its utility and compliance, biopolitics pertains to the management of human populations as a whole.²⁵ To put it differently, Foucault explores two power technologies: the 'regulatory approach to life' and the 'disciplining approach to the body'. Disciplinary power "centers on the body, produces individualizing effects, and manipulates the body as a source of forces that have to be rendered both useful and

²⁰ "Elephant," WWF. Accessed 13 July 2024, <https://www.worldwildlife.org/species/elephant>.

²¹ "Elephants 101," *Nat Geo Wild*. Accessed 13 July 2024, <https://youtu.be/Aw6GkiCvcWs?si=OzQrdDmp1-Gan4Gc>.

²² Lori Gruen, *Critical Terms for Animal Studies* (London: University of Chicago Press, 2018), 124–136.

²³ Michel Foucault, *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*, trans. Robert Hurley (New York: Pantheon Books, 1978), 144.

²⁴ Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (New York: Vintage Books, 1977); Foucault, *The History of Sexuality Volume I: An Introduction*, 139; Chloe Taylor, "Foucault and Critical Animal Studies: Genealogies of Agricultural Power," *Philosophy Compass*, vol. 8, no. 6 (2013): 539–551, <https://doi.org/10.1111/phc3.12046>.

²⁵ Gardar Arnason, "Biopower," *ScienceDirect* 2012. Accessed 13 July 2024, <https://www.science-direct.com/topics/medicine-and-dentistry/biopower>.

docile.”²⁶ So, docile bodies are created through disciplinary power.²⁷ Stephen Thierman’s exploration of Foucault’s concept of the apparatus and its application to the examination of human-animal interactions is noteworthy. Thierman introduced the concept of the “apparatus of animality,” which encompasses a complex web of elements including institutions like zoos, disciplines such as zoology, practices like animal exhibitions, legal regulations concerning cruelty to animals, discourses like those initiated by PETA, and cultural portrayals found in films and literature.²⁸ Animals are experiencing a growing imposition of biopower, encompassing diverse methods of control, surveillance, and training, with the intention of moulding them into compliant participants within capitalist markets.²⁹ Humans position animals in various imaginary, literary, psychological, and virtual realms, along with physical environments such as homes, fields, factories, zoos, and national parks.³⁰

The institution of zoo is an apparatus of biopower where the lives of non-human animals are entrapped.³¹ Zoos exert control over the lives of animals, managing their breeding, health, and behaviours. Surveillance is also used to monitor animal behaviour and health, akin to how biopower employs surveillance to maintain control over populations. Zoos often implement practices designed to normalize animal behaviours. This reminds us of Foucault’s statement: “[t]his bio-power was without question an indispensable element in the development of capitalism [...] the controlled insertion of bodies into the machinery of production and the adjustment of the phenomena of population to economic processes.”³²

In the novel, Hannah the elephant and other animals are confined within the walls of small cages at Max L. Biedelman zoo. In the zoo, they can no longer be called wild animals, because they have been tamed and trained to such an extent that they no longer experience any freedom. They have turned into ‘zoo animals’ who “share particular characteristics because of where they live, how they live

²⁶ Michel Foucault, “*Society Must Be Defended*”: *Lectures at the Collège de France, 1975–1976*, trans. David Macey (New York: Picador, 2003), 249.

²⁷ Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, 135–169.

²⁸ Stephen Thierman, “Apparatuses of Animality: Foucault Goes to a Slaughterhouse,” *Foucault Studies*, no. 9 (2010): 89–110, <https://doi.org/10.22439/fs.v0i9.3061>; Taylor, “Foucault and Critical Animal Studies: Genealogies of Agricultural Power,” 545.

²⁹ Nicole Shukin, *Animal Capital: Rendering Life in Biopolitical Times* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009), 155; Gruen, *Critical Terms for Animal Studies*, 133.

³⁰ Andrea Bolla and Alice Hovorka, “Placing Wild Animals in Botswana: Engaging Geography’s Transspecies Spatial Theory,” *Humanimalia*, vol. 3, no. 2 (2012): 56–82.

³¹ Thierman, “Apparatuses of Animality: Foucault Goes to a Slaughterhouse,” 89–110; Matthew Chrulew, “Managing Love and Death at the Zoo: The Biopolitics of Endangered Species Preservation,” *Australian Humanities Review*, vol. 50, no. 1 (2011): 1–15, <https://www.proquest.com/scholarly-journal/managing-love-death-at-zoo-biopolitics-endangered/docview/869517833/se-2>.

³² Foucault, *The Will to Knowledge: The History of Sexuality. Volume I*, 140–141.

and because of the ways they must share their lives with the continual presence of human beings.”³³ The main categories of animals, classified by the spaces they occupy, include companion animals, domesticated ‘livestock,’ zoo animals, feral animals, and wild animals. Hannah’s identity is also shaped by viewing her as a zoo-dwelling animal who predominantly resides within the confines of the zoo and is closely observed, in stark contrast to her untamed counterparts in the wilderness. “The thing is, elephants, especially female Asian elephants, are extremely social. They live in herds dominated by a single leader – usually a female, but in Hannah’s case Sam is her herd. And her leader.”³⁴ The idea of “zoo animals” aligns with Berger’s portrayal of the marginalized animals within modern capitalist culture, as exemplified by those in zoos. Berger suggests that no matter how close you get to an animal in a zoo, even if it is right up against the bars and looking directly at you, it remains fundamentally marginalized. Your focus will never be enough to make it central. For Berger, zoo animals represent mere shadows or remnants of their species, and more importantly, of the overall human–animal relationship.³⁵ Hannah can be considered as a marginalized animal within modern capitalist culture. Her miserable living condition in the zoo is described as follows:

[what] she’s left with is a yard that’s way too small, a barn that’s a hellhole, chronically infected feet, and advancing arthritis, especially when she has to stand on a concrete substrate all day, which she will once Sam’s gone because she won’t be going on walks around the zoo anymore. Sam keeps her calm, but without him I wouldn’t trust her out there, she’s too skittish. So her entire world will shrink to about three thousand square feet of concrete and up to fourteen hours a day chained to a wall.³⁶

From a different perspective, Hannah can be labelled a companion animal due to how Max treated her in her personal assortment of animals, and later by Sam within the premise of the zoo. Companion animals are primarily subjected to regulatory control over their bodies, which includes methods such as surveillance, discipline, behaviour control, health monitoring, and breeding regulation. This study addresses a fundamental inquiry: In what manner does the elephant named Hannah become influenced by the mechanisms of biopower? Moreover, how does Hannah’s

³³ Garry Marvin, “L’animal de zoo* Un rôle entre sauvage et domestique,” *Techniques & Culture*, vol. 50, no. 1 (2008): 102–119.

³⁴ Hammond, *Hannah’s Dream*, 145.

³⁵ John Berger, *About Looking* (Pantheon Books, 1980); Hadassa Prattley, “Defamiliarising the Zoo: Representations of Nonhuman Animal Captivity in Five Contemporary Novels,” M.A. diss. University of Canterbury, 2012.

³⁶ Hammond, *Hannah’s Dream*, 145.

identity, encompassing both her roles as a companion animal and a zoo animal, get moulded by the exercises of disciplinary power within the zoo environment?

Hannah as a Companion Animal

We have extensive knowledge about the ecology and behaviour of wild animals, as well as the cultural and economic importance of domesticated ones. However, the tangible aspects of interspecies relationships remain largely unexplored.³⁷ James A. Serpell claims that companion animals are characterized by their lack of economic and practical usefulness.³⁸ However, this does not mean that these roles are completely disregarded when categorizing them. It is when the primary focus shifts from their economic contributions to their role as companions that they can truly be classified as such. Companion animals represent a significant and expanding group of captive or domesticated animals, characterized mainly by their lack of practical or economic utility. However, these animals can also serve practical or economic roles.³⁹ For instance, Hannah, who is kept in a zoo, serves an economic purpose. Yet, for her caretaker, her primary role is to provide companionship. Max L. Biedelman, Sam, and Corinna viewed Hannah as an individual non-human animal and regarded her as a beloved companion, without considering her economic value as an exotic wild animal in private collections or zoos. The primary way a caretaker reinforces the unique identity of an animal companion is by giving it a name. Naming an animal is crucial for establishing its individuality, though traditional ethologists strongly oppose this practice.⁴⁰ In the novel, the elephant, who is the central character, is given the name Hannah by Max L. Biedelman to acknowledge her as an individual being.

One of the most significant characteristics attributed to companion animals, especially dogs, is their ability to offer 'unconditional love' and unwavering loyalty.⁴¹ Throughout the novel, Hannah's unwavering affection and loyalty to Sam are evi-

³⁷ Jamie Lorimer, "Elephants as Companion Species: the Lively Biogeographies of Asian Elephant Conservation in Sri Lanka," *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 35, no. 4 (2010): 491–506.

³⁸ James A. Serpell, "Companion Animals," in *Anthrozoology: Human-Animal Interactions in Domesticated and Wild Animals*, eds. Geoff Hosey and Vicky Melfi (New York: Oxford University Press, 2019), 17–31.

³⁹ Serpell, "Companion Animals," 17–31.

⁴⁰ Clinton Sanders, "Actions Speak Louder than Words: Close Relationships Between Humans and Nonhuman Animals," *Symbolic Interaction*, vol. 26, no. 3 (2003): 405–426.

⁴¹ Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*, 33.

dent through various occurrences. One such example is when Sam chose to depart from the zoo, and Hannah faithfully followed him. "Sam threw open the barn doors, picked up Hannah's tire and started walking with it. Hannah came out of her trance and trudged after him."⁴² The possibility of being abandoned arises when human affection diminishes and when an animal does not live up to the expectation of providing "unconditional love."⁴³ If Hannah had been uncooperative and disloyal to Sam, she might not have received the same level of attention from him.

Hannah's experiences and subjectivities are significantly influenced by the apparatus she finds herself in, which happens to be a zoo. In this setting, she is subjected to various forms of control and dominance, leading to the construction of her identity and limiting her ability to respond freely. Her identity as a "zoo animal" can be overlooked in her relationship with her caretaker Sam, as he treats her as a "companion animal." This research focuses on the extent to which deep bonds can form between captive and exhibited animals and their caretakers in zoos. Bonding with zoo animals by zoo workers appears to be associated with frequent positive interactions and rare negative interactions. Animals also gain benefits from forming bonds with humans, which can include increased enjoyment and improved welfare.⁴⁴ Sam provided attentive care for Hannah, always considering her well-being, both physical and mental, just like one would care for a beloved companion animal. Sam would accompany Hannah on a walk once a day "because Sam thought it did her good to walk on grass or even the asphalt paths when she could – anything softer than concrete."⁴⁵ Frequently, he would drive a long distance and then return with Hannah's preferred donuts filled with custard and strawberry jelly. The strong connection shared between Hannah and her caregiver, Sam, resembles the bond often seen between humans and their beloved companion animals.

In the novel, Hannah is viewed as an integral part of Sam and Corinna's family, almost like their own daughter. The bond between a human being and their companion animal is often profound, with companion animal frequently regarded as family members.⁴⁶ The potential for the bond between humans and their companion animals to offer the same level of emotional intimacy and psychological fulfil-

⁴² Hammond, *Hannah's Dream*, 214.

⁴³ Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*, 33.

⁴⁴ Geoff Hosey and Vicky Melfi, "Human-Animal Bonds Between Zoo Professionals and the Animals in Their Care," *Zoo Biology*, vol. 31, no. 1 (2012): 13–26.

⁴⁵ Hammond, *Hannah's Dream*, 16.

⁴⁶ Aubrey H. Fine and Alan M. Beck, "Understanding our Kinship with Animals: Input for Health Care Professionals Interested in the Human-Animal Bond," in *Handbook on Animal-Assisted Therapy* (Academic Press, 2015), 3–10; Paul Harris, "More than Ever, Pets Are Members of the Family," *Posted July 6* (2015); Karen D. Schaefer, "How Connections With Companion Animals Impact Relationships With Self and Intimate Others," in *Clinician's Guide to Treating Companion Animal Issues*, eds. Lori R. Kogan and Chris Blazina (Academic Press, 2019), 193–222.

ment as human-to-human relationships can be observed here.⁴⁷ In kinship studies, companion animals have been described as substitutes for children, offering emotional satisfaction.⁴⁸ Companion animals significantly influence the dynamics among human family members.⁴⁹ Sam and Corinna regularly dedicate time each week to watch movies together, often in the elephant barn: “Corinna took Sam’s hand while Hannah watched the screen with her good eye, her trunk draped gently over Corinna’s shoulder, chuffing now and then.”⁵⁰

While it is undeniable that their entangled relationship is built on empathy and care, it can also be argued that Hannah’s body is rendered docile or submissive or compliant in the process. According to Foucault, “A body is docile that may be subjected, used, transformed and improved by various exercises and regimens.”⁵¹ Hannah undergoes training and disciplinary measures to exhibit specific behaviours, and further evidence from the text can shed light on this aspect.

[...] Sam led Hannah to the back of the barn and the windowless stall where she spent the night. She could hear the clanking of the chain and shackle as Sam secured her, turned on a nightlight, gave her one last yam, and tuned a radio to an easy-listening station.⁵²

Hannah always complies with the arrangement of having Sam bind her legs with chains at night and only releasing her in the morning. Hannah was brought to the pachyderm sanctuary confining her in a cage and fastening her legs with chains. When Sam proceeded to remove the shackles, “She lifted her foot before he’d even asked.”⁵³ Using a Foucauldian perspective, it becomes evident that shaping and domesticating companion animals to meet human ideals constitutes a type of manipulation. Various techniques are employed to govern the functions of the body, and these methods involve exerting a specific control aimed at making the body docile and useful. This approach could be termed as “disciplines.”⁵⁴ Hannah is very

⁴⁷ Marta Borgi and Francesca Cirulli, “Pet Face: Mechanisms Underlying Human–Animal Relationships,” *Frontiers in Psychology*, vol. 7 (2016): 298.

⁴⁸ Charles Nickie and Charlotte Aull Davies, “My Family and Other Animals: Pets as Kin,” *Sociological Research Online*, vol. 13, no. 5 (2008): 13–26.

⁴⁹ Alan M. Beck and Aaron Honori Katcher, *Between Pets and People: The Importance of Animal Companionship* (Purdue University Press, 1996); Clinton R. Sanders, “Actions Speak Louder Than Words: Close Relationships Between Humans and Nonhuman Animals,” *Symbolic Interaction*, vol. 26, no. 3 (2003): 405–426.

⁵⁰ Hammond, *Hannah’s Dream*, 67.

⁵¹ Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, 136.

⁵² Hammond, *Hannah’s Dream*, 68.

⁵³ Hammond, *Hannah’s Dream*, 245.

⁵⁴ Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, 137.

close to Sam and Corinna because of her ability to reflect those human-defined characteristics that we seek in our companion animals. Companion animals adapt to living close to humans, and both humans and companion animals often find ways to communicate with one another.⁵⁵

“Hey, baby girl,” Sam said softly when he reached the back of the barn. “How’s my sugar?” Hannah lifted her trunk and rumbled a greeting, the same greeting she’d given him almost every day for the last forty-one years.⁵⁶

Hannah’s repeated act of greeting her caretaker Sam by lifting her trunk creates a soul “around, on, within the body.”⁵⁷ This process allows individuals to understand themselves and be understood by others as “objects of knowledge” in line with humanistic ideals.⁵⁸ These “docile bodies” facilitate the ongoing reproduction of the disciplinary system.⁵⁹

While Hannah ate her donuts, Sam eased down beside her left front foot and unhooked the heavy chain from its shackle. The anklet had worn away the skin underneath and sometimes there were open sores. Not today. “Let Papa have a look at that foot, sugar.” Hannah lifted her foot.⁶⁰

In this scenario, the routine of tending to Hannah’s injured foot causes the elephant’s body to behave in a specific manner, akin to how disciplinary power treats the body as a machine that can be trained to carry out particular tasks.

Hannah as a Zoo Animal

The zoo functions as a site of power struggle through exhibiting animals: „[...] almost total control is exercised by humans over animals’ movements and activities, with

⁵⁵ Janet M. Alger and Steven F. Alger, “Cat Culture, Human Culture: An Ethnographic Study of a Cat Shelter,” *Society & Animals*, vol. 7, no. 3 (1999): 199–218; Sanders, “Actions Speak Louder Than Words: Close Relationships Between Humans and Nonhuman Animals,” 405–426; David Redmalm, “Discipline and Puppies: The Powers of Pet Keeping,” *International Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 41, no. 3/4 (2021): 440–454.

⁵⁶ Hammond, *Hannah’s Dream*, 10.

⁵⁷ Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, 29.

⁵⁸ Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, 28.

⁵⁹ Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, 138.

⁶⁰ Hammond, *Hannah’s Dream*, 11.

minimal opportunity for the animal to exercise its own preferences and priorities.”⁶¹ Animals residing in the zoo are referred to as “zoo animals,” occupying a unique space that can be seen as transitional or in-between. This is due to their presence in an environment different from their natural habitats and their representation of animals found in their original habitats. Hediger strongly asserts that animals in captivity lead better lives compared to their existence in the wild, citing several reasons that are predominantly anthropocentric in nature.⁶² Zoo animals do not need to search for food, because it is provided to them. They are protected from predators by living in enclosed spaces, and they receive medical care as well as training to exhibit their natural behaviours. Although they must give up their freedom, the zoo can be seen as a system designed to create a controlled and ideal environment for them, resembling a paradise.⁶³ This argument frequently fails to acknowledge the harsh capture of wild animals and their miserable existence within zoos⁶⁴. They are forcibly tamed and confined within concrete enclosures, far from their natural habitats, leading to deteriorating health conditions. This flawed arrangement deprives them of adequate space to roam freely, as they are constantly under the watchful eye of human managers and spectators.⁶⁵ The argument is further reinforced by the portrayal of Hannah’s deteriorating health and her constrained existence at Max L. Biedelman zoo in Diane Hammond’s novel, *Hannah’s Dream*. Hannah endures an abscess in her foot, which developed from years of standing on concrete floor. Despite diligently following the medication prescribed by the zoo doctor, her foot remains unhealed: “Even through the ointment he’d slathered on, he could see that the foot was worse.”⁶⁶

The inception of zoos can be linked to their early beginnings as privately-owned gardens that represented man’s authority over nature and dominion over the wild. Over time, these gardens evolved into public menageries, providing amusement and entertainment⁶⁷. Today’s modern zoos, in contrast, symbolize man as a saviour,

⁶¹ Alan Beardsworth and Alan Bryman, “The Wild Animal in Late Modernity: The Case of the Disenfranchisement of Zoos,” *Tourist Studies*, vol. 1, no. 1 (2001): 88, <https://doi.org/10.1177/146879760100100105>.

⁶² Heini Hediger, “From Cage to Territory,” in *The World of Zoos: A Survey and Gazetteer*, ed. Rosl Kirchshofer (New York: Viking Press, 1968), 9–20.

⁶³ Hediger, “From Cage to Territory,” 9–20; Chrulw, “Managing Love and Death at the Zoo: The Biopolitics of Endangered Species Preservation,” 6.

⁶⁴ Although we often refer to all creatures as “animals,” it is important to recognize that this is a very broad classification. Different species of non-human animals have distinct welfare requirements. Consequently, zoos can be oppressive and detrimental to varying degrees based on the species, especially if harm is defined as a decrease in quality of life.

⁶⁵ Chrulw, “Managing Love and Death at the Zoo: The Biopolitics of Endangered Species Preservation,” 1–15.

⁶⁶ Hammond, *Hannah’s Dream*, 25.

⁶⁷ Vicki Croke, *The Modern Ark: The Story of Zoos: Past, Present, and Future* (Simon and Schuster, 2014).

a messiah, striving to protect and preserve species. In the novel, Max L. Biedelman, who had an interest in wild and exotic animals, began collecting them and eventually established a private collection outside her home in the mid-1950s. This collection grew to become the country's leading exotic animal collection by 1995.

Max's accomplishments have earned her the respect of the entire city and the recognition as a ruler of nature. Her act of purchasing Hannah, a two-year-old elephant with partial blindness from Burma, and rescuing her from further exploitation or imminent death, solidified her role as a genuine saviour. Following her passing, the collection was transformed into a zoo and became the property of the city, welcoming the public for entertainment and enjoyment. At the end of the novel, the managing director's act of purchasing the ailing killer whale Viernes and providing a new home for the creature within the zoo further reinforces his image as a man with messianic qualities, embodying the role of a saviour.

The zoo compels animals to endure unwanted and unnatural closeness to humans.⁶⁸ The act of putting animals on display, a central aspect of the zoo's purpose, diminishes their wildness and dilutes the genuine message the zoo intends to convey.⁶⁹ Despite aiming to showcase nature, the superstructure of the zoo isolates and decontextualizes animals from their natural environments.⁷⁰ Emphasizing the exploitation and marginalization of zoo animals due to captivity, the destructive relationship between zoos, animals, and nature can be criticized for promoting a misguided view of humanity's role in the natural order, suggesting that animals exist solely for our enjoyment and to fulfil our needs.⁷¹ People who cause suffering to animals are skilled at justifying, trivializing, or disregarding its presence. The agony of animals in zoos is deftly concealed beneath the institutional, cultural, and historical components of zoo activities. A zoo is a place where one may observe slow, silent abuse of animals because of practices that encourage the visual consumption of animals for human entertainment.⁷² The discourse regarding the oppression of

⁶⁸ Bob Mullan and Garry Marvin, *Zoo Culture* (Chicago: University of Illinois Press, 1999), 4–5.

⁶⁹ Irus Braverman, *Zooland: The Institution of Captivity* (Redwood City: Stanford University Press, 2012), 88.

⁷⁰ Mullan and Marvin, *Zoo Culture*, 78; Scott L. Montgomery, "The Zoo: Theatre of the Animals," *Science as Culture*, vol. 4, no. 4 (1995): 565–600, <https://doi.org/10.1080/09505439509526406>; Yoram S. Carmeli, "The Sight of Cruelty: The Case of Circus Animal Acts," *Visual Anthropology*, vol. 10, no. 1 (1997): 1–15, <http://dx.doi.org/10.1080/08949468.1997.9966717>.

⁷¹ Bryan G. Norton, Michael Hutchins, Terry Maple, and Elizabeth Stevens, eds. *Ethics on the Ark: Zoos, Animal Welfare, and Wildlife Conservation* (Washington, D.C.: Smithsonian Institution, 1995), 192; Dale Jamieson, "Zoos Revisited," in *Ethics on the Ark: Zoos, Animal Welfare, and Wildlife Conservation*, eds. Bryan G. Norton et al. (Washington, D.C. and London: Smithsonian Institution Press, 1995), 52–68; Dale Jamieson, "Against Zoos," in *In Defense of Animals: The Second Wave*, ed. Peter Singer (New York: Blackwell Publishing Ltd, 2006), 132–143.

⁷² Paula Arcari, "Slow Violence Against Animals: Unseen Spectacles in Racing and at Zoos," *Geoforum*, vol. 144 (2023): 103820, <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2023.103820>.

other species and the destruction of the natural environment holds considerable importance. It involves the tangible experiences of human dominance over nature and animals, which are further strengthened by the material practices perpetuated through various systems of discourse.⁷³

In the novel, the act of Hannah's painting and playing the drum are the manipulative and anthropomorphic tactics used solely to draw a larger audience and generate more revenue for the zoo:

The young man with the notepad took several pictures of Hannah painting, and of Harriet and Neva watching. Then it was over. Hannah returned the paintbrush to Neva and walked off to her mud wallow without a backward glance. The visitors applauded.⁷⁴

Captive animals often exhibit stereotyped behaviours that are rarely seen in their wild counterparts⁷⁵. A primary goal of providing enrichment activities for captive animals is to decrease these behaviours and promote natural actions and stimulation⁷⁶. Painting is one such enrichment activity used in zoos to fulfil this purpose and to attract visitors. However, a study of four captive elephants at the Melbourne Zoo, which involved them painting in front of an audience, challenges the belief that painting is a stress-relieving enrichment activity. The study found no impact on the performance of stereotyped or other stress-related behaviours before or after the painting sessions.⁷⁷ This practice can be seen as cruel, as it forces the elephant to perform an unnatural act that goes against her natural instincts. Moreover, the presence of the trainer serves as a constant reminder to the spectators that this behaviour is coerced and not something the elephant willingly engages in.⁷⁸ To Harriet Saul, the managing director of Max L. Biedelman Zoo, Hannah is nothing but a money animal: "Charismatic mega -vertebrates [...] Whales, dolphins, ele-

⁷³ Tema Milstein, "'Somethin' Tells Me It's All Happening at the Zoo': Discourse, Power, and Conservationism," *Environmental Communication*, vol. 3, no. 1 (2009): 25–48, <https://doi.org/10.1080/17524030802674174>; Robert Cox, "Nature's 'Crisis Disciplines': Does Environmental Communication Have an Ethical Duty?," *Environmental Communication*, vol. 1, no. 1 (2007): 5–20, <https://doi.org/10.1080/17524030701333948>; Arran Stibbe, "Language, Power and the Social Construction of Animals," *Society & Animals*, vol. 9, no. 2 (2001): 145–161, <https://doi.org/10.1163/156853001753639251>.

⁷⁴ Hammond, *Hannah's Dream*, 88.

⁷⁵ Michael K. Boorer, "Some Aspects of Stereotyped Patterns of Movement Exhibited by Zoo Animals," *International Zoo Yearbook*, vol. 12, no. 1 (1972): 164–168.

⁷⁶ Ronald R. Swaisgood and David J. Shepherdson, "Scientific Approaches to Enrichment and Stereotypies in Zoo Animals: What's Been Done and Where Should We Go Next?," *Zoo Biology: Published in Affiliation with the American Zoo and Aquarium Association*, vol. 24, no. 6 (2005): 499–518.

⁷⁷ Megan English, Gisela Kaplan, and Lesley J. Rogers, "Is Painting by Elephants in Zoos as Enriching as We Are Led to Believe?," *PeerJ*, vol. 2 (2014): e471.

⁷⁸ Carmeli, "The Sight of Cruelty: The Case of Circus Animal Acts," 1–15.

phants. They're the money animals. They're what people come to see."⁷⁹ The zoo establishes a display relationship between human spectators and Hannah, the elephant. She becomes the center of attention as her body is constantly showcased in performances. "The elephant was playing a couple of steel drums, real fancy. Drew a big crowd and everything."⁸⁰ Hannah has been trained to play steel drums as part of an environmental enrichment program aimed at enhancing her quality of life. However, it is evident that the real intention behind these acts is to exert control over the elephant. This entire spectacle of the elephant's performance affirms the notion that "[...] exhibition is a process of power."⁸¹ The absence of resistance from Hannah suggests a clear power dynamic, which aligns with Foucault's concept of a relationship of domination.⁸² The zoo represents a form of controlling authority or "technology of power,"⁸³ actively participating in the subjugation and treating nonhuman animal subjects as mere objects: "It is certain that the mechanisms of subjection cannot be studied outside their relation to the mechanisms of exploitation and domination."⁸⁴

The application of Foucault's panopticon concept in the context of a zoo becomes evident due to the interconnectedness of surveillance and power within this environment. Morin draws a comparison between the imprisonment of humans and the captivity of animals in zoos.⁸⁵ Both prisoners and nonhuman animals in the zoo experience captivity as they are confined within cages, a significant carceral environment. The underlying rationale for their imprisonment is identical in both scenarios: "to restrain a beast who is lacking in self-control, a human (usually male) who is seen to behave like a dangerous, brutal, coarse, cruel animal."⁸⁶ The continuous observation of Hannah, the zoo elephant, by spectators serves as a poignant reminder of the notion of a 'zoopticon.' According to Acampora, the 'zoopticon' represents a reversed version of the panopticon, where nonhuman animals are confined and disciplined to become accustomed to constant observation by humans.⁸⁷ This hierarchical dynamics between humans and animals stems from human dominance and control over the animal kingdom, which is further strengthened within

⁷⁹ Hammond, *Hannah's Dream*, 24.

⁸⁰ Hammond, *Hannah's Dream*, 173.

⁸¹ Mullan and Marvin, *Zoo Culture*, 68.

⁸² Clare Palmer, "Colonization, Urbanization, and Animals," *Philosophy & Geography*, vol. 6, no. 1 (2003): 47–58, <https://doi.org/10.1080/1090377032000063315>.

⁸³ Foucault, *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*, 140.

⁸⁴ Michel Foucault, "The Subject and Power," *Critical Inquiry*, vol. 8, no. 4 (1982): 777–795, <https://doi.org/10.1086/448181>.

⁸⁵ Karen M. Morin, *Carceral Space, Prisoners and Animals* (New York: Routledge, 2018), 122.

⁸⁶ Morin, *Carceral Space, Prisoners and Animals*, 122.

⁸⁷ Ralph Acampora, "Zoos and Eyes: Contesting Captivity and Seeking Successor Practices," *Society & Animals*, vol. 13, no. 1 (2005): 69–88, <https://doi.org/10.1163/1568530053966643>.

the zoo environment. In zoos, animals are moulded into docile beings for human entertainment and enjoyment.

According to Malamud, “the zoo experience is voyeuristic, imperialistic, inauthentic, and steeped in the ethos of consumer culture, which is antithetical to nature and ecology and hence a danger to animals.”⁸⁸ At the zoo, the intensity of human observation is so potent that the animal transforms into a subordinate visual entity,⁸⁹ essentially becoming the “passive raw material for the active gaze of the human.”⁹⁰ The human gaze at the zoo only bestows praise upon the animals based on their utility or perceived danger they might pose.⁹¹ Initially, Hannah, the elephant at the zoo, garnered greater attention from spectators because of her exotic nature. However, as time passed, more visitors flocked to her enclosure for amusement, as Hannah was trained to showcase entertaining skills like playing the drum or painting with brushes, similar to how humans are entertained. Hannah is continually watched by human observers, and her activities of painting and playing the drums are controlled by the zoo committee. The zoo environment embodies the Foucauldian concept of the close relationship between surveillance and power. A more fitting term for this could be “zooveillance.”⁹²

Throughout history, there has been a profound connection between humans and animals, characterized by an unspoken companionship. However, in modern times, confining animals in zoos has transformed into a poignant reminder of their gradual disappearance from our cultural landscape.⁹³

The public purpose of zoos is to offer visitors the opportunity of looking at animals. Yet nowhere in a zoo can a stranger encounter the look of an animal. At the most, the animal's gaze flickers and passes on. [...] They have been immunized to encounter, because nothing can any more occupy a *central* place in their attention. Therein lies the ultimate consequence of their marginalization.⁹⁴

Hannah's gaze fell upon Reginald, for she had no other option but to observe the onlookers, while being trapped inside a cage: “Reginald turned around and waited to catch Hannah's eye. When he did, he said as softly and precisely as Sam, ‘Hey,

⁸⁸ Randy Malamud, *An Introduction to Animals and Visual Culture* (New York: Palgrave Macmillan, 2012), 115.

⁸⁹ Irus Braverman, “Zooveillance: Foucault Goes to the Zoo,” *Surveillance and Society*, vol. 10, no. 2 (2012): 119.

⁹⁰ Randy Malamud, “Animals on Film: The Ethics of the Human Gaze,” *Spring*, vol. 83 (2010): 6.

⁹¹ Malamud, “Animals on Film: The Ethics of the Human Gaze,” 1–26.

⁹² Braverman, “Zooveillance: Foucault Goes to the Zoo,” 119.

⁹³ John Berger, “Why Look at Animals?” in *About Looking*, ed. J. Berger (New York: Pantheon Books, 1980), 1–26.

⁹⁴ Berger, “Why Look at Animals?” 26.

sugar’.”⁹⁵ A comprehensive narrative of Hannah’s life, starting from her birth in Burma and extending to her prolonged captivity in Max L. Biedelman zoo, reveals a significant truth: zoos do not primarily exist for the well-being of animals; instead, they serve to emphasize the distinction between humans and animals. The erroneous belief that zoos are built on the idea that animals exist solely for human pleasure and exploitation suggests a speciesist perspective.⁹⁶ However, this misconception is disproven when we examine Hannah’s captive life in the novel.

Conclusion

Regardless of the extent to which the zoo animals receive compassionate treatment, they are always unable to experience life akin to their wild counterparts. They remain under the influence and authority of humans, devoid of the freedom enjoyed by their untamed counterparts. “If animals in nature taunt people with their innocence and freedom, zoos represent people’s revenge.”⁹⁷ The fictional portrayal of Hannah’s captivity in the zoo also represents the same narrative of human control over animals. Viewing Hannah either as a domesticated companion animal or an exhibit in the zoo reflects humanity’s inclination to categorize and tame wild animals, exerting control over them through both direct and indirect means. The novel does not simply depict Hannah as a captivated zoo animal but delves into her multifaceted life, portraying her as an individual being treated with empathy by her keepers while also being a victim of strategic exploitation. This dual perspective allows for a nuanced exploration of biopower and disciplinary power as theorized by Foucault, illustrating how these power structures operate within the zoo environment and affect Hannah’s identity and behaviour. The novel criticizes the institution of zoos, depicting them as places where animals are subjected to control, surveillance, and manipulation for human entertainment. This aligns with the article’s focus on the oppressive nature of zoos and their role in perpetuating human authority over animals. Through the relationships between Hannah and her keepers, particularly Sam and Corinna, the novel explores the themes of companionship, empathy, and the impact of captivity on animal identity. This supports the article’s exploration of how human-defined categories shape and control animal lives. Hannah’s story can be situated within the broader context of the history and evolution of zoos, from

⁹⁵ Hammond, *Hannah’s Dream*, 176.

⁹⁶ Jamieson, “Against Zoos,” 132–143.

⁹⁷ Malamud, *Reading Zoos: Representations of Animals and Captivity*, 14.

private collections to public institutions, reflecting on the changing perceptions for animal captivity. The article has examined how Hannah, the elephant, is portrayed as both an object and a subject simultaneously, and how this dual representation highlights the power dynamics that enable shifts between these roles.

Bibliography

- Acampora, Ralph. "Zoos and Eyes: Contesting Captivity and Seeking Successor Practices." *Society & Animals*, vol. 13, no. 1 (2005): 69–88. <https://doi.org/10.1163/1568530053966643>.
- Alger, Janet M. and Steven F. Alger. "Cat Culture, Human Culture: An Ethnographic Study of a Cat Shelter." *Society & Animals*, vol. 7, no. 3 (1999): 199–218.
- Arcari, Paula. "Slow Violence Against Animals: Unseen Spectacles in Racing and at Zoos." *Geoforum*, vol. 144 (2023): 103820. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2023.103820>.
- Arnason, Gardar. "Biopower." ScienceDirect. 2012. Accessed 13 July 2024. <https://www.sciencedirect.com/topics/medicine-and-dentistry/biopower>.
- Bartos, J. M. and J. D. Kelly. "Towards Best Practice in the Zoo Industry: Developing Key Performance Indicators as Bench-Marks for Progress." *International Zoo Yearbook*, vol. 36, no. 1 (1998): 143–157.
- Beck, Alan M. and Aaron Honori Katcher. *Between Pets and People: The Importance of Animal Companionship*. Purdue University Press, 1996.
- Berger, John. *About Looking*. Pantheon Books, 1980.
- Berger, John. "Why Look at Animals?" In *About Looking*, edited by J. Berger, 1–26. New York: Pantheon Books, 1980.
- Beardsworth, Alan and Alan Bryman. "The Wild Animal in Late Modernity: The Case of the Disneyization of Zoos." *Tourist Studies*, vol. 1, no. 1 (2001): 83–104. <https://doi.org/10.1177/146879760100100105>.
- Bolla, Andrea and Alice Hovorka. "Placing Wild Animals in Botswana: Engaging Geography's Transspecies Spatial Theory." *Humanimalia*, vol. 3, no. 2 (2012): 56–82.
- Boorer, Michael K. "Some Aspects of Stereotyped Patterns of Movement Exhibited by Zoo Animals." *International Zoo Yearbook*, vol. 12, no. 1 (1972): 164–168.
- Borgards, Roland. "Introduction: Cultural and Literary Animal Studies." *Journal of Literary Theory*, vol. 9, no. 2 (2015): 155–160.
- Borgi, Marta and Francesca Cirulli. "Pet Face: Mechanisms Underlying Human–Animal Relationships." *Frontiers in Psychology*, vol. 7 (2016): 298.
- Braverman, Irus. *Zooland: The Institution of Captivity*. Redwood City: Stanford University Press, 2012.

- Braverman, Irus. "Zooveillance: Foucault Goes to the Zoo." *Surveillance and Society*, vol. 10, no. 2 (2012): 119.
- Carmeli, Yoram S. "The Sight of Cruelty: The Case of Circus Animal Acts." *Visual Anthropology*, vol. 10, no. 1 (1997): 1–15. <http://dx.doi.org/10.1080/08949468.1997.9966717>.
- Carr, Neil and Scott Cohen. "The Public Face of Zoos: Images of Entertainment, Education and Conservation." *Anthrozoös*, vol. 24, no. 2 (2011): 175–189. <https://doi.org/10.2752/175303711X12998632257620>.
- Charles, Nickie and Charlotte Aull Davies. "My Family and Other Animals: Pets as Kin." *Sociological Research Online*, vol. 13, no. 5 (2008): 13–26.
- Chrulaw, Matthew. "Managing Love and Death at the Zoo: The Biopolitics of Endangered Species Preservation." *Australian Humanities Review*, vol. 50, no. 1 (2011): 1–15. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/managing-love-death-at-zoo-biopolitics-endangered/docview/869517833/se-2>.
- Clubb, Ros and Georgia Mason. *A Review of the Welfare of Zoo Elephants in Europe*. Horsham, UK: RSPCA, 2002.
- Collicot, Holly. "Elephants in Thai Culture." PHANG NGA. Accessed 13 July 2024. <https://phangngaelephantpark.com/elephants-in-thai-culture-2-by-holly-collicott/>.
- Copeland, Marion W. "Literary Animal Studies in 2012: Where We Are, Where We Are Going." *Anthrozoös*, vol. 25, no. sup1 (2012): 91–105. <http://dx.doi.org/10.2752/175303712X13353430377093>.
- Cox, Robert. "Nature's 'Crisis Disciplines': Does Environmental Communication Have an Ethical Duty?" *Environmental Communication*, vol. 1, no. 1 (2007): 5–20. <https://doi.org/10.1080/17524030701333948>.
- Croke, Vicki. *The Modern Ark: The Story of Zoos: Past, Present, and Future*. Simon and Schuster, 2014.
- Derrida, Jacques and David Wills. "The Animal That Therefore I Am (More to Follow)." *Critical Inquiry*, vol. 28, no. 2 (2002): 369–418.
- "Elefact Friday: Elephants Across World Culture." *Global Sanctuary for Elephants*. Accessed 12 July 2024. <https://globalelephants.org/elefact-friday-elephants-across-world-culture/>.
- "Elephant." WWF. Accessed 13 July 2024. <https://www.worldwildlife.org/species/elephant>.
- "Elephants." *National Geographic*. Accessed 15 July 2024. <https://education.nationalgeographic.org/resource/elephants-collection/>.
- "Elephants 101." *Nat Geo Wild*. Accessed 13 July 2024. <https://youtu.be/Aw6GkiCvcWs?si=OzQrdDmp1-Gan4Gc>.
- "Elephants in Captivity: Traditions, Use & Abuse." *ElephantVoices*. Accessed 14 July 2024. <https://www.elephantvoices.org/elephants-in-captivity-7/traditions-use-a-abuse.html>.
- "Elephants in Zoos: Shameful Cruelty That Must End." *Conservation Mag*. Updated 24 May 2024. <https://conservationmag.org/en/wildlife/elephants-in-zoos-shameful-cruelty-that-must-end-2>.

- English, Megan, Gisela Kaplan, and Lesley J. Rogers. "Is Painting by Elephants in Zoos as Enriching as We Are Led to Believe?" *PeerJ*, vol. 2 (2014): e471.
- Fine, Aubrey H. and Alan M. Beck. "Understanding Our Kinship with Animals: Input for Health Care Professionals Interested in the Human–Animal Bond." In *Handbook on Animal-Assisted Therapy*, 3–10. Academic Press, 2015.
- Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books, 1977.
- Foucault, Michel. *The History of Sexuality Volume I: An Introduction*. Translated by Robert Hurley. New York: Pantheon Books, 1978.
- Foucault, Michel. "Society Must Be Defended": *Lectures at the Collège de France, 1975–1976*. Translated by David Macey. New York: Picador, 2003.
- Foucault, Michel. "The Subject and Power." *Critical Inquiry*, vol. 8, no. 4 (1982): 777–795. <https://doi.org/10.1086/448181>.
- Foucault, Michel. *The Will to Knowledge: The History of Sexuality vol. I*. (1976). Translated by R Hurley, 1998.
- Gruen, Lori. *Critical Terms for Animal Studies*. London: University of Chicago Press, 2018.
- Gruen, Lori. *Entangled Empathy: An Alternative Ethic for Our Relationships with Animals*. New York: Lantern Books, 2015.
- Hammond, Diane. *Hannah's Dream*. New York: HarperCollins Publishers, 2008.
- Haraway, Donna Jeanne. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Vol. 1. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003.
- Haraway, Donna Jeanne. "When Species Meet." In *The Routledge International Handbook of More-than-Human Studies*, 42–78. Routledge, 2008.
- Hediger, Heini. "From Cage to Territory." In *The World of Zoos: A Survey and Gazetteer*, edited by Rosl Kirchshofer, 9–20. New York: Viking Press, 1968.
- Hosey, Geoff and Vicky Melfi. "Human–Animal Bonds Between Zoo Professionals and the Animals in Their Care." *Zoo Biology*, vol. 31, no. 1 (2012): 13–26.
- Jamieson, Dale. "Against Zoos." In *In Defense of Animals: The Second Wave*, edited by Peter Singer, 132–143. New York: Blackwell Publishing Ltd, 2006.
- Jamieson, Dale. "Zoos Revisited." *Ethics on the Ark: Zoos, Animal Welfare, and Wildlife Conservation*, edited by Bryan G. Norton et al., 52–68. Washington, D.C. and London: Smithsonian Institution Press, 1995.
- Lorimer, Jamie. "Elephants as Companion Species: The Lively Biogeographies of Asian Elephant Conservation in Sri Lanka." *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 35, no. 4 (2010): 491–506.
- Malamud, Randy. "Animals on Film: The Ethics of the Human Gaze." *Spring*, vol. 83 (2010): 1–26.
- Malamud, Randy. *An Introduction to Animals and Visual Culture*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.

- Malamud, Randy. *Reading Zoos: Representations of Animals and Captivity*. London: Macmillan Press Ltd, 1998.
- Marvin, Garry. "L'animal de zoo* Un rôle entre sauvage et domestique." *Techniques & Culture*, vol. 50, no. 1 (2008): 102–119.
- Milstein, Tema. "Somethin' Tells Me It's All Happening at the Zoo': Discourse, Power, and Conservationism." *Environmental Communication*, vol. 3, no. 1 (2009): 25–48. <https://doi.org/10.1080/17524030802674174>.
- Montgomery, Scott L. "The Zoo: Theatre of the Animals." *Science as Culture*, vol. 4, no. 4 (1995): 565–600. <https://doi.org/10.1080/09505439509526406>.
- Morin, Karen M. *Carceral Space, Prisoners and Animals*. New York: Routledge, 2018.
- Mullan, Bob and Garry Marvin. *Zoo Culture*. Chicago: University of Illinois Press, 1999.
- Norton, Bryan G., Michael Hutchins, Terry Maple, and Elizabeth Stevens, eds. *Ethics on the Ark: Zoos, Animal Welfare, and Wildlife Conservation*. Smithsonian Institution, 1995.
- Palmer, Clare. "Colonization, Urbanization, and Animals." *Philosophy & Geography*, vol. 6, no. 1 (2003): 47–58. <https://doi.org/10.1080/1090377032000063315>.
- Poll, Harris. "More than Ever, Pets Are Members of the Family." *Posted July 6* (2015). <http://www.theharrispoll.com/health-and-life/Pets-are-Members-of-the-Family.html>.
- Prattley, Hadassa. *Defamiliarizing the Zoo: Representations of Nonhuman Animal Captivity in Five Contemporary Novels*. Master's thesis. University of Canterbury, 2012.
- Redmalm, David. "Discipline and Puppies: The Powers of Pet Keeping." *International Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 41, no. 3/4 (2021): 440–454.
- Sanders, Clinton. "Actions Speak Louder than Words: Close Relationships Between Humans and Nonhuman Animals." *Symbolic Interaction*, vol. 26, no. 3 (2003): 405–426.
- Schaefer, Karen D. "How Connections with Companion Animals Impact Relationships with Self and Intimate Others." In *Clinician's Guide to Treating Companion Animal Issues*, 193–222. Academic Press, 2019.
- Serpell, James A. "Companion Animals." In *Anthrozoology: Human-Animal Interactions in Domesticated and Wild Animals*, edited by Geoff Hosey and Vicky Melfi, 17–31. New York: Oxford University Press, 2019.
- Shukin, Nicole. *Animal Capital: Rendering Life in Biopolitical Times*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009.
- Sillar, Frederick C. and Ruth M. Meyler. *Elephants Ancient and Modern*. New York: The Viking Press, 1968.
- Stibbe, Arran. "Language, Power and the Social Construction of Animals." *Society & Animals*, vol. 9, no. 2 (2001): 145–161. <https://doi.org/10.1163/156853001753639251>.
- Swaigood, Ronald R. and David J. Shepherdson. "Scientific Approaches to Enrichment and Stereotypies in Zoo Animals: What's Been Done and Where Should We Go Next?" *Zoo Biology: Published in Affiliation with the American Zoo and Aquarium Association*, vol. 24, no. 6 (2005): 499–518.

Thierman, Stephen. "Apparatuses of Animality: Foucault Goes to a Slaughterhouse." *Foucault Studies*, no. 9 (2010): 89–110. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i9.3061>.

Taylor, Chloë. "Foucault and Critical Animal Studies: Genealogies of Agricultural Power." *Philosophy Compass*, vol. 8, no. 6 (2013): 539–551. <https://doi.org/10.1111/phc3.12046>.

Moumita Bala is a Senior Research Scholar (UGC SRF) and Teaching Assistant in the Humanities and Social Sciences Department of Indian Institute of Technology Patna, India. Her areas of interests include literary animal studies, environmental humanities and folklore studies. Her research papers have been published in the Scopus indexed journals. She has presented her research ideas at both national and international conferences. E-mail: moumitabala1338@gmail.com.

Moumita Bala jest starszym pracownikiem naukowym (UGC SRF) i asystentem dydaktycznym na Wydziale Nauk Humanistycznych i Społecznych Indyjskiego Instytutu Technologii Patna w Indiach. Jej zainteresowania obejmują studia literackie nad zwierzętami, humanistykę środowiskową i folklorystykę. Jej artykuły naukowe były publikowane w czasopismach indeksowanych przez Scopus. Swoje idee badawcze prezentowała na konferencjach krajowych i międzynarodowych. E-mail: moumitabala1338@gmail.com.

Smriti Singh is a Professor of English in the Department of Humanities and Social Sciences, Indian Institute of Technology Patna, India. Her areas of research and teaching are Indian writings in English, Literary Theory and ELT. She was the former Fulbright FLTA at the University of Texas at Austin. She has published three books and numerous research papers. She is currently the Chairperson of Postcolonial Studies Association (Invited Position). E-mail: smritisingshiitp@gmail.com.

Smriti Singh jest profesorem języka angielskiego na Wydziale Nauk Humanistycznych i Społecznych Indyjskiego Instytutu Technologii Patna w Indiach. Jej obszary badań i nauczania obejmują pisma indyjskie w języku angielskim, teorię literatury oraz ELT. Była beneficjentką programu Fulbrighta na Uniwersytecie Tekszańskim w Austin. Opublikowała trzy książki i liczne artykuły naukowe. Obecnie jest Przewodniczącą Stowarzyszenia Studiów Postkolonialnych (osoba zaproszona na stanowisko). E-mail: smritisingshiitp@gmail.com.

MAGDALENA STOCH

 <https://orcid.org/0000-0002-4973-1600>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Instytut Filologii Polskiej

Problematiczne związki ludzi i zwierząt: „zezwierzęcanie człowieka” jako gest władzy i przemocy w powieściach Marieke Lucasa Rijnevelda

Проблематичные отношения между
людьми и животными: «озверение
человека» как жест власти и насилия
в романах Марики Лукаса Рейневелда

Абстракт

В статье рассматривается вопрос «озверения человека» как формы власти и насилия в романах Марики Лукаса Рейневелда: *Неловкий вечер* (польск. изд. *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 2021) и *Мой дорогой питомец* (польск. изд. *Mój mały zwierzątko*, 2022). Рейневелд использует зоометафоры для демонстрации иерархических межвидовых отношений, узаконивающих насилие и доминирование в обществе. Рассуждения персонажей, особенно педофила-ветеринара, показывают, как дискурсы, связанные с угнетением животных, проникают в человеческие взаимоотношения, приводя к дегуманизации и эксплуатации наиболее слабых, таких как дети. Рейневелд разоблачает иллюзорность границ между видами, подчеркивая, что насилие в отношении животных и людей строится на одних

Problematic Human-Animal Relationships:
The “Animalization of Man”
as a Gesture of Power and Violence
in the Novels of Marieke Lucas Rijneveld

Abstract

The article deals with the „animalization of man” as a form of power and violence in Marieke Lucas Rijneveld’s novels *The Discomfort of Evening* (2021) and *My Heavenly Favorite* (2022). Rijneveld uses animal metaphors to depict hierarchical relationships between species that legitimize violence and domination in society. The narratives of the characters, especially a pedophile veterinarian, show how discourses of animal oppression permeate into human relationships, leading to the dehumanization and exploitation of the most vulnerable, such as children. Rijneveld exposes the illusory nature of interspecies boundaries, suggesting that violence against animals and humans is based on the same mechanisms. Using a zoocritical perspective, the author of the article shows how language and culture in Rijneveld’s novels shape social approval of

и тех же механизмах. Используя зоокритическую перспективу, автор статьи анализирует, как в произведениях Рейневелда язык и культура формируют социальное одобрение насилия, объединяя судьбы людей и животных в контексте доминирования и подчинения.

Ключевые слова: Рейневелд, спесиизм, сексуальное насилие

violence, linking the fates of humans and animals in the context of domination and subordination.

Keywords: Rijneveld, speciesism, sexual violence

Wprowadzenie

Powieść *Niepokój przychodzi o zmierzchu* Marieke Lucasa Rijnevelda¹ – holenderskiego pisarza, używającego pierwotnie zaimków żeńskich, obecnie męskich – ukazała się w roku 2018 i została nagrodzona International Booker Prize. Główna bohaterka, dziesięcioletnia Budrysówka (nigdy nie poznamy prawdziwego imienia dziewczynki), zmagą się z traumą śmierci starszego brata. Powieściowy czas akcji obejmuje 2 lata, kiedy to śledzimy stopniowe pogarszanie się kondycji dziecka, całkowicie pozbawionego wsparcia ze strony dorosłych. Dziewczynka pogrąża się w świecie fantazji, izoluje od rówieśników. Ponadto, mierzy się z wyzwaniem typowymi dla okresu dojrzewania: dążeniem do niezależności, poszukiwaniem prawdziwej przyjaźni i miłości czy pragnieniem odkrycia prawdy o świecie oraz własnej tożsamości. Te wyzwania nabierają dramatycznego wymiaru w zderzeniu z mechanizmami normalizacji przemocy w małej, patriarchalnej, religijnej społeczności, w której prawa i podmiotowość dziecka nie są w ogóle uznawane za autonomiczną wartość.

W 2020 roku ukazuje się kolejna powieść holenderskiego pisarza, *Mój mały zwierzaku*, która stanowi kontynuację historii Budrysówki. Tym razem głównym narratorem jest weterynarz – mężczyzna towarzyszący rodzinie w trudnych i ważnych momentach śmierci najstarszego dziecka oraz epidemii pryszczycy. Snuje on swoją opowieść z więzienia, do którego trafił w wyniku oskarżenia o wykorzystanie seksualne dziewczynki. Intertekstualne nawiązanie do *Lolity* Vladimira Nabokova jest tu oczywiste: obaj bohaterowie dopuścili się przemocy seksualnej na osobach niepełnoletnich i czekają na wyrok, starając się racjonalizować i romantyzować swoje postępowanie. Druga powieść Rijnevelda odkrywa zatem konsekwencje traumy wykorzystania seksualnego, których doświadcza główna bohaterka, ujawniające się w postaci obniżonej samooceny, niepokoju, stanów depresyjnych, poczucia

¹ Marieke Lucas Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, przeł. Jerzy Koch (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2021).

winy, zakłóceń świadomości oraz zaburzonego postrzegania pedofila. Dziewczynka poszukuje „wybawiciela”, który uwolni ją od dysfunkcyjnej rodziny. Otrzymujemy również wgląd w mechanizmy działania sprawcy: wybieranie dziecka wyizolowanego, pozbawionego wsparcia dorosłych; zdobywanie jego zaufania i manipulowanie nim; okłamywanie rodziny².

Celem niniejszego artykułu nie jest jednak rekonstrukcja doświadczenia traumy wykorzystania seksualnego w okresie dzieciństwa i dorastania, lecz próba odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywają w utworach Rijnevelda odwołania do świata zwierząt. Interesuje mnie wewnętrzna logika tego dyskursu i jego literacka reprezentacja. Stawiam tezę, że status zwierząt, nadawany im w małych, wiejskich społecznościach, ale też akceptowany przez ogół społeczeństwa, ma bezpośredni wpływ na rozumienie powieści Rijnevelda i stanowi najważniejszy klucz interpretacyjny. Los głównej bohaterki jest bowiem ściśle powiązany z losem zwierząt hodowlanych. Ani ludzie, ani zwierzęta nie znaczą niczego sami z siebie, lecz dopiero we wzajemnym uwikłaniu, w doświadczeniu dominacji, opresji oraz wykorzystania. Książki Rijnevelda ujawniają, jak reprodukowanie binarnej opozycji człowiek/zwierzę wzmacnia przemoc wobec pewnych grup ludzi i określonych gatunków istot poza-ludzkich. W tym sensie tekst domaga się zastosowania perspektywy zookrytycznej³.

Aby lepiej zrozumieć ten temat i ustrukturyzować wywód, w analizie obu powieści posłużę się wprowadzoną przez Cary’ego Wolfe’a typologią relacji człowiek – zwierzę, w której opisano mechanizmy: a) zezwierzęcania zwierzęcia (stosowania wobec niego przemocy uzasadnianej podrzędnym statusem; gatunkizmu); b) ucłowieczania zwierzęcia (ukazywania go jako towarzysza człowieka); c) zezwierzęcania człowieka (przypisywania ludziom cech zwierzęcych w celu ich napiętnowania lub unicestwienia); d) ucłowieczania człowieka (traktowania go jako tak zwany czysty podmiot, odseparowany od innych istot żywych)⁴. Proponowany przez badacza podział relacji ludzko-zwierzęcych ma charakter hierarchiczny i ideologiczny.

² Anna Seredyńska, „Zrozumieć ofiarę wykorzystania seksualnego”, *Studia Paedagogica Ignatiana*, t. 24, nr 2 (2021): 133–149, <https://doi.org/10.12775/SPI.2021.2.007>.

³ Anna Barcz, „Wprowadzenie do zookrytyki (teorii zwierzęcych narracji)”, *Białostockie Studia Literaturoznawcze*, nr 6 (2015): 143–159, <https://doi.org/10.15290/bsl.2015.06.08>. Niektóre wątki, wprowadzane subtelnie przez Rijnevelda, prowadzą nas również do badań nad Zagładą. Jak zauważa Anita Jarzyna, „wszak porównanie hodowli przemysłowych do nazistowskich obozów jawi się jako jedno z najważniejszych, może wyjściowych, miejsc wspólnych studiów nad zwierzętami i studiów nad Holokaustem. Sama ta analogia zaś, tyleż wymowna, ile kontrowersyjna, ma swoją wcale nieprostą historię”. Anita Jarzyna, „Poza imaginarium. O miejscu zwierząt w narracjach o Zagładzie i Zagłady w narracjach o zwierzętach”, *Narracje o Zagładzie*, nr 3 (2017): 10, <https://doi.org/10.31261/NoZ.2017.03.01>.

⁴ Monika Bakke, „Nieantropocentryczna tożsamość?”, w *Media, ciało, pamięć. O współczesnych tożsamościach kulturowych*, red. Andrzej Gwoździł i Agnieszka Nieracka-Ćwikiel (Warszawa: Instytut im. A. Mickiewicza, 2006), 50.

Uczłowieczanie zwierzęcia jako moment zawiązania akcji i początek powieściowego dramatu

Akcja debiutanckiej powieści Rijnevelda rozpoczyna się w okresie świąt Bożego Narodzenia. Budrysówka odczuwa niepokój na myśl o tym, że ojciec może zabić jej ukochanego królika Dieuwertje i przygotować z niego potrawę na uroczystą kolację wigilijną. Zwierzę staje się obiektem emocjonalnej więzi i projekcji uczuć bohaterki. Królik nie jest tu jedynie zwierzęciem hodowanym, lecz odgrywa rolę bliskiego towarzysza – równorzędnego człowiekowi – którego życie ma dla dziewczynki ogromne znaczenie. Budrysówka nadaje mu cechy niemal ludzkie, widząc w nim kogoś, kto zasługuje na ocalenie. Dlatego dziewczynka zawiera z Bogiem rodzaj paktu, prosząc go, by ocalił zwierzę, a pozbawił życia jej starszego brata. W tym kontekście „uczłowieczanie” zwierzęcia wiąże się z zakwestionowaniem tradycyjnej roli zwierząt jako podległych człowiekowi i podporządkowanych jego potrzebom.

W wyniku nieszczęśliwego zbiegu okoliczności chłopak tonie, a dziewczynka zmaga się z poczuciem winy. W wymiarze symbolicznym próba ocalenia zwierzęcia i uznanie jego istnienia za równe człowiekowi doprowadzają do tragedii będącej rozpadem bezpiecznego świata, znanego z dzieciństwa. Zakwestionowanie hierarchii gatunków oraz udomowienie królika są w małej, wiejskiej społeczności postrzegane jako naruszenie porządku naturalnego. Wynikające z tego poczucie winy i brak wsparcia ze strony bliskich podczas przeżywania żałoby narażają dziecko na manipulację ze strony dorosłych: sytuację wykorzystuje bowiem weterynarz, postać uosabiająca hierarchię człowiek – zwierzę. Mężczyzna osacza dziewczynkę, manipuluje nią i traktuje jak zwierzynę łowną. Jego celem jest zdobycie zaufania dziecka i jego wykorzystanie, co stanowi główny motyw kolejnej powieści Rijnevelda, *Mój mały zwierzątko*.

Pojawiające się w książce porównania i aluzje do świata zwierząt ukazują skomplikowane więzi międzygatunkowe, które rodzą się z zależności, podobnie jak relacja między dziećmi i dorosłymi. Dziewczynka dostrzega w zwierzętach przede wszystkim milczących towarzyszy niedoli, nie uznaje i nie rozumie różnicy między sytuacją istot ludzkich i nie-ludzkich. Wydaje jej się na przykład, że warunkiem przywrócenia komunikacji w rodzinie jest redukcja napięcia seksualnego między rodzicami poprzez ich „parzenie się”⁵. Kiedy weterynarz ją molestuje, Budrysówka zastanawia się, czy przypadkiem nie sprawdza stanu jej zdrowia, ponieważ „po umięśnieniu nóg cieląt można poznać, czy są zdrowe”⁶. Dziewczynka przyznaje też, że czuje się

⁵ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 166.

⁶ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 207.

jak „biedne zwierzę”⁷. Prawa rządzące hodowlą zwierząt wydają się odzwierciedlać sposób traktowania dzieci w społeczeństwach patriarchalnych, gdzie nie uznaje się ich podmiotowości i tresuje do bezwarunkowego posłuszeństwa.

Zezwierzęcanie człowieka I: wychowanie i dorastanie dzieci

Styl wychowania, jaki stosują rodzice Budrysówki, daleki jest od uznania autonomii, podmiotowości i sprawczości nieletnich. Opiera się on na przekonaniu, że dzieci należy kształtować zgodnie z oczekiwaniami społecznymi, socjalizując je do pożądanых ról, bez potrzeby dbania o ich rozwój emocjonalny⁸. Osoby niepełnoletnie są w tych społecznościach zmuszone do wcześniejszej dojrzałości emocjonalnej, co widać w sposobie narracji bohaterki *Niepokoju*... – jej przemyślenia na temat otoczenia są zaskakująco dojrzałe i wnikliwe. Dokonuje ona precyzyjnych obserwacji dorosłych, na przykład rozpoznaje różne rodzaje kiwnięć głowy ojca, które symbolizują jego postawy i uczucia. Dziewczynka zauważa też, jak bardzo zamknięta jest wiejska społeczność, w której ludzie zaglądają sobie do okien, oceniając nawzajem swoje życie.

Opisy relacji między bohaterką a rodzicami są pełne napięcia i chłodu. Matka, nawet w codziennych czynnościach, unika jakiegokolwiek dotyku, co symbolizuje emocjonalną przepaść między dziećmi i dorosłymi. Ojciec z kolei wyraża swoje niezadowolenie przez stuknięcia widelcem w kolano córki, co tylko podkreśla brak bliskości i wsparcia. Opis tych gestów jest szczegółowy i akcentuje, jak bardzo dziecku brakuje ciepła i miłości w codziennym życiu. Dziewczynka czuje się osamotniona emocjonalnie, cierpi z powodu braku zainteresowania rodziców, którzy wymuszają

⁷ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 269.

⁸ Warto w tym kontekście przypomnieć ustalenia Colina R. Johnsona, który dowodził, że pierwsi eugenicy w Stanach Zjednoczonych byli zwykle ekspertami w ogrodnictwie, hodowli zwierząt i agromonii. Na podstawie wniosków wyciągniętych z nauk rolniczych zaproponowali oni myślenie o seksie jako o technologii seksualności. To ogrodnictwo zapewniło naturalny pomost między eugenikami w Stanach Zjednoczonych a tymi w Europie, zwłaszcza w Anglii. W 1907 roku Luther Burbank opublikował pracę *The Training of the Human Plant* [Trening roślin ludzkich], wpływowy traktat poświęcony wychowaniu dzieci, w którym przekonywał, że wychowanie przypomina uprawę sadzonek: należy zadbać o odpowiednie warunki wzrostu, koncentrować się na najlepszych okazach genetycznych oraz krzyżować je między sobą w celu doskonalenia gatunku. Burbank wierzył, że rasa amerykańska ulepszy się tylko wtedy, gdy najlepsi i najzdolniejsi jej przedstawiciele będą aktywnie zachęceni do rozmnażania się z osobami podobnymi do siebie. W 1922 roku Burbank zastrzył ton swojej wypowiedzi, przestrzegając przed zapanowaniem w Stanach Zjednoczonych anarchii oraz rządów ludzi głupich i niekompetentnych. Por. Colin R. Johnson, *Just Queer Folks: Gender and Sexuality in Rural America* (Philadelphia: Temple University Press, 2013).

na niej określone zachowania, przekraczają granice, wzbudzając lęk i strasząc karą. Czuje się nieistotna i jest przekonana, że nie ma prawa do autonomii oraz zaspokajania własnych potrzeb:

Mojego serca nikt nie zna. Jest głęboko ukryte pod kurtką, skórą, żebrami. W brzuchu matki moje serce przez dziewięć miesięcy było ważne, ale gdy tylko znalazło się poza nim, nikt nie martwi się o to, czy bije wystarczająco dużo razy na godzinę, a jeśli na moment stanie albo zacznie bić za szybko, nikt się nie przerazi, że to z powodu strachu czy niepokoju⁹.

Jednocześnie dziewczynka jest emocjonalnie uwikłana w problemy dorosłych, którzy nie radzą sobie z rodzinną traumą. Wgląd w ten proces uzyskujemy dzięki szczegółowym opisom ich codziennych interakcji. Relacje ze wspólnych posiłków są niezwykle zmysłowe i plastyczne – niemalże czujemy spaloną polędwicę, widzimy zaparowane okna, które odgradzają dom od wsi i wzmacniają izolację rodziny. Dziecięca wyobraźnia nadaje codziennym przedmiotom nowe znaczenia, na przykład fasolka szparagowa zamienia się we flet, a jedzenie staje się odpychające jak wymioty. Takie szczegóły oddają emocjonalny stan narratorki – jej dezorientację, niepokój i potrzebę ucieczki w świat wyobraźni. Jednocześnie budują one obraz rzeczywistości jako miejsca, gdzie dzieci są niewidoczne i niedoceniane. Opisy tworzone przez dziewczynkę są często fragmentaryczne, pełne niedopowiedzeń i niedoskonałości, co oddaje logikę, zgodnie z którą dziecko postrzega otoczenie – nie do końca je rozumiejąc, ale jednocześnie przetwarzając je na własny sposób.

Budrysówka wyraża swoje emocje w sposób obrazowy i nieco poetycki, na przykład opisując ból brzucha jako „wiercenie dziur”¹⁰, co może symbolizować emocjonalne cierpienie i stres. W jej narracji pojawiają się również elementy bajkowe i groteskowe – jak opis matki z „kamieniem” zamiast serca, przypominającej bohaterkę bajki *Czerwony Kapturek*.

W powieści dostrzegalny jest wyraźny kontrast między idealizacją dzieciństwa jako czasu bez zmartwień, co sugeruje ojciec, a rzeczywistością, w której dziewczynka zmaga się z licznymi troskami. Dzieci są angażowane w prace gospodarskie, wychowywane zgodnie z tradycyjnymi wartościami i normami, co wpływa na ograniczony repertuar ról społecznych oraz oczekiwania dotyczące przyszłości. Brakuje środków prawnych skutecznie chroniących najmłodszych przed nadużyciami. Zapewne dlatego do swoich rozważań Budrysówka często wplata odniesienia historyczne: na przykład po lekcji historii o Holokauście ulega iluzji, że w piwnicy jej domu ukrywają się Żydzi, a ona sama przypomina Hitlera. Próba zrozumienia

⁹ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 61.

¹⁰ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 57.

Problematyczne związki ludzi i zwierząt: „zezwierzęcanie człowieka” jako gest władzy...

motywacji zbrodniarza wojennego prowokuje dziewczynkę do rozważań na temat relacji człowiek – zwierzę i jej metaforycznych implikacji: „Myślę o Żydach, jak zgonieni niczym bydło szli na rzeź”¹¹.

Interesujące, że postać Hiltera i pytanie o relacje łączące sprawców przemocy ze zwierzętami powracają również w końcowych partiach powieści *Mój mały zwierzaku*. W świadomości nastolatki Hitler to ten, który „lubił zwierzęta, a miał wstręt do ludzi”¹², nie jadł mięsa, cenił owczarki za lojalność. Dziewczynka wierzy, że „ktoś, kto kocha zwierzęta, musi mieć w sobie coś ludzkiego”¹³. Rozważania te pojawiają się w momencie, kiedy dorosły mężczyzna (weterynarz), który uwiódł Budrysówkę, namawia ją na ucieczkę z domu rodzinnego i związek. Bohaterka stara się zatem zrozumieć jego motywację, złagodzić obraz oprawcy, aby odzyskać minimalną kontrolę nad sytuacją. Naziści utożsamiali się z drapieżnikami – istotami, które nie uległy „udomowieniu” i są wolne od uległości. Nic więc dziwnego, że nastoletnia narratorka widzi w swoim oprawcy zbrodniarza i – próbując odzyskać poczucie sprawczości – zastanawia się nad swoją współwiną.

Zezwierzęcanie człowieka II: hierarchia bytów i chów gospodarczy

Taka konstrukcja świata przedstawionego – mimo że akcja powieści *Mój mały zwierzaku* rozgrywa się na przełomie XX i XXI wieku – ideologicznie nawiązuje do przełomu XIX i XX stulecia, kiedy w społeczeństwach zachodnich rozwijano metaforę Wielkiego Łańcucha Bytów. Miała ona ilustrować hierarchię międzygatunkową i wewnątrzgatunkową, rozwijającą się od zwierząt i tak zwanych dzikich plemion, przez kobiety, aż po mężczyzn z europejskiej klasy średniej. Metafora ta nie tylko klasyfikowała i hierarchizowała społeczne nierówności, ale też posiadała wymiar moralny: miała symbolizować jednokierunkowy ruch od chaosu do prawa boskiego, od prostoty do złożoności, od stanu nieświadomości do racjonalności. Wpłynęło

¹¹ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 222. Reżim nazistowski jest pamiętany głównie z powodu zbrodni przeciwko ludzkości, takich jak Holokaust. Jednakże również zwierzęta były ofiarami zbrodniczego systemu, ponieważ wykorzystywano je w eksperymentach lub trenowano do pełnienia funkcji bojowych. Hitler cenił owczarki niemieckie za ich posłuszeństwo, podporządkowanie i lojalność, a nie za samo ich istnienie. Były one symbolami władzy i opresji. Podobnie jak hodowla psów także niemiecka „tkanka narodowa” miała być „hodowana” z zachowaniem czystości krwi. Idea „czystości rasy” zajmowała miejsce centralne w nazistowskich programach nauczania.

¹² Marieke Lucas Rijneveld, *Mój mały zwierzaku*, przeł. Jerzy Koch (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022), 308.

¹³ Rijneveld, *Mój mały zwierzaku*, 308.

to na ukształtowanie potrójnej paraleli pomiędzy zwierzętami, „dzikimi” i dziećmi: dzieci porównywano do „dzikusów”, „dzikich” do zwierząt, a zwierzęta do dzieci¹⁴. Umacnianiu takiego myślenia sprzyjały (w warstwie ideologicznej) narracje wyprawiane z Biblii, szczególnie z Księgi Rodzaju, w której zapisano: „Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego Nam. Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi!” (Rdz 1,26)¹⁵. Frazę tę interpretowano jako etyczne przyzwolenie na eksploatację przyrody we wszelkich jej formach. Graham Huggan i Helen Tiffin określili moment wytwarzania dyskursu międzygatunkowego jako „wielkie oddzielenie” – tworzenie narracji uprzywilejowującej miejsce człowieka w przyrodzie, separującej go od niej i przyznającej człowiekowi prawo do jej eksploatacji w celu pomnażania kapitału¹⁶. Wszystkie byty kojarzone z naturą: zwierzęta, dzieci, kobiety, przedstawiciele kultur innych niż europejskie, osoby z niepełnosprawnościami – uznawano (powtórzmy raz jeszcze) za byty podrzędne i podporządkowane białemu mężczyźnie.

Ta hierarchiczna matryca, oparta na binarnych opozycjach: ludzkie – zwierzęce, męskie – kobiece, dorosłe – dziecięce, europejskie – dzikie, stanowi ideologiczny fundament świata przedstawionego powieści Rijnevelda. Jednocześnie relacje te są w jakimś sensie niejednoznaczne i pełne sprzeczności. Na przykład mleczne krowy prezentowane są jako centralny element życia bohaterki oraz codziennej rutyny. Z licznych opisów wynika, że zajmują one pozycję uprzywilejowaną i w pewien

¹⁴ Zrównywanie dzieci i kolonizowanych społeczności stanowiło stały element dyskursu kolonialnego, pojawiało się w pismach podróżniczych, podręcznikach do wychowania dzieci, literaturze dziecięcej, kulturze popularnej i nauce. Zob. Nancy Lesko, *Act Your Age! A Cultural Construction of Adolescence. Critical Social Thought*, 2nd edition (London: Routledge Taylor Francis Group, 2012). Do wspomnianej potrójnej paraleli: zwierzę – dziki (nie występuje u Rijnevelda) – dziecko, dodać można kojarzenie ze zwierzęcością osób z niepełnosprawnościami i chorobami genetycznymi, które w praktykach kulturowych zwanych *freak show* określano mianem „brakującego ogniwa” ewolucji i wystawiano na widok publiczny. Wiązało się to z nadaniem im niższego statusu w obrębie gatunku ludzkiego, orientalizacją, seksualizacją i ekonomiczną eksploatacją. Kobiety pochodzące z kolonii miały reprezentować seksualną dewiację, zmysłowość i pożądanie, których nie zdołała ujarzmić cywilizacja zachodnia. Język migowy osób głuchych opisywano zwierzęcymi metaforami, osoby z niepełnosprawnością intelektualną uznawano za pozbawione społecznej wartości i leczono elektrowstrząsami, lobotomią, a nawet poddawano eutanazji, zazwyczaj animizując i odczłowieczając całe grupy. Zniwelowanie różnic między zwierzętami a ludźmi pochodzącymi z Afryki służyło legitymizacji i utrwalaniu niewolnictwa oraz kolonializmu. Por. Sunaura Taylor, *Bydlęce brzemię. Wyzwolenie ludzi z niepełnosprawnością i zwierząt*, przeł. Katarzyna Makaruk (Warszawa: Wydawnictwo Filtry, 2021), 159.

¹⁵ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów tyńskich, wyd. 3 poprawione (Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum, 1990).

¹⁶ Graham Huggan, Helen Tiffin, *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment* (London: Routledge, 2010).

sposób dominują w rzeczywistości dziewczynki („nikt nie dorównałby krowom”¹⁷). Krowy nie są tylko częścią krajobrazu, ale także stają się głównym tematem rozmów i interakcji między ludźmi („większość ludzi przychodziła do nas, by rozmawiać o krowach”¹⁸). Epidemia pryszczycy, która w pewnym momencie dziesiątkuje gospodarstwo, jest dla ojca (figury patriarchalnej) traumą większą niż śmierć syna: powoduje zachwianie wiary w stabilny porządek natury, wywołuje łzy, których zabrakło na pogrzebie pierworodnego. Krowy stają się symbolem ciągłości i stagnacji życia wiejskiego, niezależnie od tego, co robią – czy aktywnie zwracają na siebie uwagę, czy po prostu leżą w boksach. Dziewczynka opowiada o nich jak o jednostkach, które mają swoje istotne miejsce i rolę w społeczności, dokonując ich personifikacji. Jednocześnie w jej narracji zauważalny jest ironiczny ton, co sugeruje pewną krytykę czy też dystans narratorki wobec tego, co uznawane jest za ważne w jej świecie.

Jednak mimo istotnej roli, jaką odgrywają zwierzęta hodowlane w wiejskich społecznościach, ich status jest jasno określony: żyją, by produkować mleko i mięso, aż w końcu zostaną przeznaczone na pokarm dla człowieka. Krowa, która daje mało mleka, „nadaje się na szrot”¹⁹.

Wydaje się, że takie artykułowanie hierarchicznych relacji międzygatunkowych i wewnątrzgatunkowych na kartach powieści Rijnevelda służy ukazaniu konstruktywistycznego wymiaru relacji społecznych i ich osadzenia w normach patriarchalnych. Wiedzy na temat tego, jak ten proces (konstruowania różnic) odbywa się w praktyce, dostarczają nam między innymi historyczne relacje na temat tak zwanych pokazów „żywych kuriozów” (ang. *freak show*), które odbywały się regularnie w Europie i Ameryce Północnej w różnych momentach dziejów, ze szczególnym nasileniem w latach 1835–1940. Wystawianie na widok publiczny nienormalnych ludzkich ciał (nadmiernie owłosionych, rogatych, olbrzymich, pokrytych łuskami itp.), w towarzystwie przedstawicieli odległych kultur i zwierząt sprowadzanych z kolonii, służyło performatywnemu zarządzaniu oraz utrwalaniu kategorii rasy, płci, sprawności i gatunku²⁰. Dokładne opisywanie, interpretowanie i wystawianie na widok publiczny ciał nienormalnych sprzyjało projektowaniu na nie niepokoju oraz fantazji tych, którzy nie rozumieli inności²¹. Łączenie niektórych

¹⁷ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 18.

¹⁸ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 25.

¹⁹ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 147. Wydaje się, że – podobnie jak w przypadku ideologii faszystowskiej – linia ideologicznego podziału przebiega nie między ludźmi i zwierzętami, lecz między „pożytecznym” istnieniem a istnieniem „niegodnym życia”. Zob. Jan Mohnhaupt, *Zwierzęta w Trzeciej Rzeszy*, przeł. Monika Klis (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012).

²⁰ Taylor, *Bydłęce brzemię*, 163.

²¹ Rosemarie Garland-Thomson, *Niezwykłe ciała. Przedstawienia niepełnosprawności fizycznej w amerykańskiej kulturze i literaturze*, przeł. Natalia Pamuła (Warszawa: Fundacja Teatr 21, 2020), 129.

grup ludzi i zwierząt prowadziło zatem z reguły do dehumanizacji ludzi oraz służyło uzasadnianiu dominacji człowieka (najczęściej pełnosprawnego, białego, heteroseksualnego mężczyzny) nad wszystkimi istotami żywymi. Kobiety, osoby niebiałe, queerowe, o niskim statusie ekonomicznym, z niepełnosprawnością, a także dzieci postrzegano jako mniej rozwinięte i mniej „ludzkie”. „Dziwność” oraz „inność”, jak również związany z nimi podrzędny status społeczny, były więc wytworem percepcji, porównania i służyły tym, którzy kontrolowali dyskurs społeczny oraz środki jego reprezentacji²².

W debiutanckiej powieści Rijnevelda ilustrowaniu tych hierarchii służą między innymi liczne odniesienia do języka i wyobraźni biblijnej. Ojciec jest postacią, która łączy rolę głowy rodziny z religijnym autorytetem. Jest surowy i kontrolujący, co widać w scenie, w której każe córce wejść na wagę przed śniadaniem. Mężczyzna wydaje się ucieleśniać patriarchalny porządek – dominujący, a jednocześnie naznaczony codziennymi troskami, symbolizowanymi przez zmęczenie i zgarbioną sylwetkę patriarchy. Opisy głowy rodziny są nasycone symboliką cierpienia: „głowa ukryta w dłoniach”, opadająca na stół²³ – to obraz przywołujący na myśl cierpiącego Chrystusa. Mężczyzna jest przedstawiony jako ktoś, kto nie tylko przestrzega rytuałów religijnych, ale też niejako sam staje się ich częścią. Narratorka zastanawia się, „co by się stało z Bogiem bez mojego ojca”²⁴, co sugeruje, że ojciec jest dla niej prawie jak ziemski odpowiednik Boga – surowy, karzący, ale jednocześnie niezbędny.

Z kolei opisy matki „spożywającej biały chleb podczas Wieczery Pańskiej” czy „ciało Jezusa z sera”²⁵ mają ironiczny, nieco profanujący charakter, ukazując banalność sakralnych gestów w odniesieniu do codzienności. Jedzenie, które w kontekście biblijnym jest święte (na przykład chleb podczas komunii), w narracji dziecka zostaje strywializowane – w ten sposób dekonstruuje ono religijne rytuały, czyniąc je swoimi. Również dziecięca modlitwa, zamiast być świętym aktem, staje się chwilą introspekcji i wyrażania osobistych trosk. Dziewczynka modli się za „ropuchy pod biurkiem” i za rodziców, co ukazuje zderzenie religijnej formy z dziecięcym, zuchwałym podejściem do wiary. W ten sposób modlitwa wyraża najszybsze pragnienia, które pozostają niespełnione w rzeczywistości. W zasadzie cała narracja Budrysówki jest przesyciona ironią, szczególnie w miejscach, w których pojawiają

²² Podobną funkcję pełniły tak zwane wystawy kolonialne, podczas których prezentowano nie tylko nowe technologie, ale też w specjalnych „pawilonach kolonialnych” wystawiano na widok publiczny osoby sprowadzane z Afryki i Ameryki Południowej. Praktyka ta miała miejsce w tym samym czasie, kiedy pojawiły się ogrody zoologiczne. Zwierzęta i ludzi zmuszano do pracy w wędrownych menażeriach, cyrkach, muzeach, parkach rozrywki, na wystawach etnograficznych. Zob. Taylor, *Bydłce brzemień*, 49.

²³ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 57.

²⁴ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 75.

²⁵ Rijneveld, *Niepokój przychodzi o zmierzchu*, 80.

się nawiązania biblijne. Dziecko nie rozumie do końca *sacrum*, więc przekształca je w groteskowe obrazy. Takie podejście do religii, obyczajów i codziennych rytuałów ukazuje wewnętrzny bunt narratorki oraz jej próbę oswojenia surowej rzeczywistości małej, konserwatywnej społeczności. Jednocześnie sposób budowania narracji ilustruje, jak silnie religia kontroluje życie bohaterów i bohaterek utworu Rijnevelda. Decyzje, działania i nawet zwyczajne czynności są zabarwione religijnym kontekstem. Śmierć zostaje porównana do Dnia Sądu, a codzienne posiłki są pełne odniesień do sakralnych rytuałów, co buduje obraz rodziny zniewolonej przez religijne normy.

Zezwierzęcanie człowieka III: pedofilia

Jak już wspomniałam, losy głównej bohaterki pierwszej powieści Rijnevelda znajdują swoje rozwinięcie w książce *Mój mały zwierzaku*. To rozbudowany monolog mężczyzny wykonującego zawód weterynarza i opowiadającego historię swojej relacji z nastolatką. Taka forma wypowiedzi umożliwia nam wgląd w sposób myślenia pedofila – osoby zaburzonej seksualnie, która przejawia zainteresowanie dziećmi. Mężczyzna podejmuje działania zmierzające do uwiedzenia czternastolatki (sam ma 49 lat). Wykorzystuje jej wyalienowanie, pragnienie opuszczenia domu, wyjechania ze wsi, bycia wysłuchaną i zauważoną, lęk przed utratą relacji i potrzebę odzyskania sprawczości. Nie udziela dziewczynie wsparcia w okresie, gdy ta cierpi na anoreksję, ulega zaburzeniom o charakterze urojeniowym (rozmowy z Hitlerem i Freudem), dopuszcza się samookaleczenia czy ma myśli samobójcze. Jest świadomy, że podejmowane przez niego działania są niemoralne i sprzeczne z prawem, jednak nie zaprzestaje ich, manipulując osobami z otoczenia i traktując rodzinę jako zasłonę dla swoich czynów. Zna konsekwencje, jakie będzie ponosiła dziewczynka wykorzystana seksualnie, kiedy myśli: „Ja zatruję twoje środowisko, ściągnę na ciebie niebezpieczeństwo i potem będziesz częściej wpadać w niewłaściwe ramiona, bo nie jesteś w stanie odróżnić dobrych od złych”²⁶.

W narracji mężczyzny pojawiają się nagminnie metafory zwierzęce, które odgrywają kluczową rolę w ukazaniu psychologicznego portretu bohatera oraz dynamiki jego relacji z dziewczynką. Te obrazy są zarówno wyrazem dehumanizacji ofiary, jak i sposobem przedstawienia przez weterynarza własnych działań oraz motywacji. Używa on wspomnianych zwierzęcych porównań do opisu dziewczynki, jak również siebie samego, co wskazuje na jego agresywne nastawienie. Porów-

²⁶ Rijneveld, *Mój mały zwierzaku*, 269.

nuje Budrysówkę do nieznanego gatunku zwierzęcia („Byłaś moją zdobyczą”)²⁷, co ilustruje, jak ją postrzega – jako obiekt do schwytania, coś, co można tropić, złapać i pojąć. To porównanie sugeruje także, iż bohater nie traktuje dziewczyny jako równorzędnej istoty, lecz jako kogoś podległego jego władzy i kontroli.

Wielokrotnie nazywa nastolatkę „prześwietnym zwierzęciem” – ten zwrot oddaje jednocześnie fascynację i lekceważenie, wzmacniając obraz dziewczynki jako istoty, która mimo swojej wyjątkowości pozostaje bezbronna i podatna na manipulację.

Opowiadając o Budrysówce swojej żonie, mężczyzna przedstawia ją tak, jakby mówił o rannych zwierzętach: „złamane skrzydła”, „utrata równowagi”, „brak chęci do lotu”²⁸. Weterynarz używa języka empatycznego, co tworzy iluzję troski i pozwala mu racjonalizować własne działania jako formę opieki lub ratunku, a jednocześnie unieważnia on swoją rzeczywistą odpowiedzialność za cierpienie nastolatki. Siebie samego mężczyzna porównuje do myśliwego, który tropi i osacza zwierzynę. Nazywa siebie krokodylem²⁹. To metafora ukazująca metodyczność postępowania, cierpliwość i manipulacyjną naturę sprawcy przemocy seksualnej. Krokodyl symbolizuje przebiegłość, brutalność i zdolność do niespodziewanego ataku. Weterynarz przyjmuje tę rolę świadomie, wzmacniając swoją identyfikację z drapieżnikiem, co buduje jego poczucie władzy nad ofiarą. Krokodyl jest też metaforą maskowania prawdziwych intencji – zwierzęta te bowiem spokojnie czają się w wodzie, by nagle zaatakować.

Te porównania nie są przypadkowe – stanowią wyraziste nawiązanie intertekstualne do *Lolity* Vladimira Nabokova. Humbert Humbert (bohater *Lolity*) studiował anglistykę, był czytany, elokwentny. Podobnie jak weterynarz z powieści Rijnevelda Humbert korzystał zarówno ze swojej pozycji społecznej, jak i z zasobów intelektualnych. Kiedy planował swój czyn i odczuwał pożądanie seksualne, stosował analogie do świata zwierząt: swoje działania porównywał do zastawiania sidła lub rozpinania pajęczyny („Niczym nadmuchany pająk, jeden z tych, które widuje się w starych ogrodach, tkwiąc w środku świetlistej sieci i leciutko szarpie to za tę, to za tamtą nitkę”³⁰). Działał metodycznie, osaczał dziewczynkę, karmił się fantazjami na jej temat. Porównywał się do sępa polującego na jagnię³¹, rzeźnika³², wampira³³. Rzekomo nie interesował go seks i jego „zwierzęce aspekty”³⁴, ale wykorzystywał

²⁷ Rijneveld, *Mój mały zwierzątko*, 47, 281.

²⁸ Rijneveld, *Mój mały zwierzątko*, 87.

²⁹ Rijneveld, *Mój mały zwierzątko*, 135.

³⁰ Vladimir Nabokov, *Lolita*, przeł. Michał Kłobukowski (Kraków: Kolekcja Gazety Wyborczej, 2004), 59.

³¹ Nabokov, *Lolita*, 122.

³² Nabokov, *Lolita*, 134.

³³ Nabokov, *Lolita*, 172.

³⁴ Nabokov, *Lolita*, 166.

nieletnią dziewczynkę kilka razy dziennie. Dwunastolatkę nazywał „gołębiczką”³⁵, której stopy i zwinność podobne są do małpich³⁶.

Zarówno Humbert Humbert, jak i weterynarz z powieści Rijnvelda korzystają ze swojego kapitału kulturowo-społecznego, aby usprawiedliwiać przestępstwa. Szeroka wiedza, elokwencja i intelektualne zacięcie pozwalają im kreować narracje, w których ich ofiary są zwierzętami lub niemymi istotami, a oni sami – wszechwiedzącymi drapieżnikami. Obu mężczyznom metafory zwierzęce służą więc jako sposoby maskowania przemocy: jeden z nich używa języka opieki weterynaryjnej, by opisywać dziewczynkę, co pozornie przedstawia go jako kogoś, kto pomaga i troszczy się o „skrzywdzone” zwierzę. Jednak to, co naprawdę robi, to racjonalizowanie przemocy i ukrywanie prawdziwych motywów. Drugi mężczyzna wykorzystuje porównania do zwierząt, aby umocnić swoją pozycję myśliwego i drapieżnika, w której to on jest panem sytuacji, a ofiara – bezwolnym stworzeniem, zależnym od jego łaski.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł stanowił próbę odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywają w powieściach Marieke Lucasa Rijnvelda odwołania do świata zwierząt. Zależało mi na pogłębionym zrozumieniu tego, jak hierarchiczne relacje międzygatunkowe są wykorzystywane do legitymizacji przemocy oraz dominacji, stanowiąc ideologiczny fundament rzeczywistości społecznej i kulturowej społeczeństw zachodnich.

Rijnveld celowo operuje zwierzęcymi metaforami, które nie tylko ujawniają brutalność świata przedstawionego, ale także odzierają bohaterów i bohaterki z ich człowieczeństwa. Metafory zwierzęce stanowią kluczowy element struktury narracyjnej, gdzie ofiara przemocy – niezależnie od gatunku – zostaje zaprezentowana jako istota pozbawiona podmiotowości, nadająca się jedynie do podporządkowania i eksploatacji. Męscy, dorośli bohaterowie powieści Rijnvelda, posługując się językiem myśliwego, rzeźnika czy drapieżnika, kreują siebie na postaci uprzywilejowane, stojące ponad prawem moralnym. Swoje ofiary nazywają „zdobyczami” i „prześwietnymi zwierzakami”. Te zwierzęce analogie nie są przypadkowe: stanowią one narzędzie usprawiedliwiania przemocy, które reprodukuje oraz wzmacnia hierarchie władzy i kontroli.

Wydaje się, że przemilczenie rzeczywistej sytuacji zwierząt wpływa na społeczne przyzwolenie na każdy rodzaj przemocy, w tym tej, której doświadczają

³⁵ Nabokov, *Lolita*, 59.

³⁶ Nabokov, *Lolita*, 61, 70.

dzieci – w rodzinie czy relacjach z dorosłymi. Świat wykreowany przez Rijnvellda to świat okrutny i bezwzględny, w którym zamazaniu ulega granica między hodowlą zwierząt i wychowaniem dzieci, wiwisekcją a wykorzystaniem seksualnym, polowaniem a osaczeniem dziecka przez pedofila. Holenderski pisarz wydaje się wręcz sugerować, że granica ta jest umowna i iluzoryczna. Intertekstualne odniesienia do *Lolity* Nabokova, które wzmacniają obraz przemocy jako aktu planowanego i metodycznego, pokazują, że przemoc wobec dzieci, kobiet czy zwierząt opiera się na tych samych fundamentach, które od wieków legitymizują dominację i wykluczenie.

Przemoc, zarówno wewnątrzgatunkowa, jak i międzygatunkowa, jest niszczącym gestem władzy. Taki akt wymaga dehumanizacji ofiary, sprowadzenia jej do roli przedmiotu służącego do zaspokajania popędów. Sprawcy wykorzystują przy tym istniejące społeczno-kulturowe dyskursy, aby usprawiedliwić swoje działania. Rijnveld obnaża iluzoryczność granic międzygatunkowych, sugerując, że to nie biologia, lecz kultura i język kształtują, kto jest ofiarą, a kto sprawcą. Poprzez narracje pełne zwierzęcych metafor autor ukazuje, jak łatwo przejść od traktowania zwierząt jako obiektów hodowli do postrzegania ludzi – zwłaszcza najsłabszych, jak dzieci – w podobny sposób. Rijnveld nie tylko krytykuje społeczne przyzwolenie na przemoc, ale także pokazuje, jak ten destrukcyjny mechanizm wbudowany jest w struktury języka i kultury. Zwierzęce metafory stają się więc nie tylko opisem, ale i czynem symbolicznym, który sankcjonuje wykluczanie oraz podporządkowanie. Bohaterowie powieści, jak weterynarz, nie muszą otwarcie deklarować swojej władzy – ich narracja pełna jest subtelnych, ale wymownych gestów, które ujawniają ich postrzeganie świata przez pryzmat dominacji i kontroli.

Powieści Rijnvellda w sposób przekonujący ilustrują tezę, że proces „zezwierzęcania człowieka” opiera się na tych samych mechanizmach, co proces „zezwierzęcania zwierzęcia”, a więc nadawania wybranym grupom istot żywych podrzędnego statusu. Linia ideologicznego podziału przebiega bowiem nie między ludźmi i zwierzętami, lecz między „pożytecznym” istnieniem a istnieniem, któremu odmawia się wolności, autonomii i sprawstwa. W ten sposób pisarz wskazuje na ciągłość procesów „zezwierzęcania” – zarówno ludzi, jak i zwierząt. W jego powieściach przemoc nie jest tylko aktem fizycznym, ale częścią większego systemu ideologicznego, który usprawiedliwia dominację poprzez język i obrazy. Autor sugeruje, że przemoc wobec jednych grup istot żywych otwiera drzwi do przemocy wobec innych, czyniąc z odczłowieczenia narzędzie uniwersalnej hegemonii.

Podsumowując, Rijnveld w sposób przekonujący ukazuje, że przemoc wobec zwierząt i ludzi ma wspólny mianownik – sprowadzenie istot żywych do roli przedmiotów, które można kontrolować i wykorzystywać. W jego powieściach przemoc jest systemowa, zakorzeniona w kulturze oraz języku, a jej akceptacja zaczyna się od najmniejszych gestów dehumanizacji. Rijnveld rzuca wyzwanie czytelnikowi, by dostrzegł, jak cienka i iluzoryczna jest granica międzygatunkowa oraz jak łatwo

można ją przekroczyć w imię władzy i dominacji. I zostawia nas z pytaniem: jeśli możemy usprawiedliwiać przemoc wobec zwierząt, co powstrzymuje nas przed tym samym w stosunku do ludzi?

Bibliografia

- Bakke, Monika. „Nieantropocentryczna tożsamość?”. W *Media, ciało, pamięć. O współczesnych tożsamościach kulturowych*, red. Andrzej Gwoździ i Agnieszka Nieracka-Ćwikiel, 45–57. Warszawa: Instytut im. A. Mickiewicza, 2006.
- Barcz, Anna. „Wprowadzenie do zookrytyki (teorii zwierzęcych narracji)”. *Białostockie Studia Literaturoznawcze*, nr 6 (2015): 143–159. <https://doi.org/10.15290/bsl.2015.06.08>.
- Garland-Thomson, Rosemarie. *Niezwykłe ciała. Przedstawienia niepełnosprawności fizycznej w amerykańskiej kulturze i literaturze*. Przeł. Natalia Pamuła. Warszawa: Fundacja Teatr 21, 2020.
- Huggan, Graham, Helen Tiffin. *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment*. London: Routledge, 2010.
- Jarzyna, Anita. „Poza imaginarium. O miejscu zwierząt w narracjach o Zagładzie i Zagłady w narracjach o zwierzętach”. *Narracje o Zagładzie*, nr 3 (2017): 7–18. <https://doi.org/10.31261/NoZ.2017.03.01>.
- Johnson, Colin R. *Just Queer Folks: Gender and Sexuality in Rural America*. Philadelphia: Temple University Press, 2013.
- Lesko, Nancy. *Act Your Age! A Cultural Construction of Adolescence. Critical Social Thought*. 2nd edition. London: Routledge Taylor Francis Group, 2012.
- Letellier, Peter. “Headfirst into Queerdom: Julie Anne Peters Goes Where No Teen-Lit Writer Has Gone Before”. *Lesbian News*, vol. 30, no. 7 (2005): 24–25.
- Mohnhaupt, Jan. *Zwierzęta w Trzeciej Rzeszy*. Przeł. Monika Klis. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012.
- Nabokov, Vladimir. *Lolita*. Przeł. Michał Kłobukowski. Kraków: Kolekcja Gazety Wyborczej, 2004.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, w przekładzie z języków oryginalnych*. Oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów tyńieckich. Wyd. 3 poprawione. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum, 1990.
- Rijneveld, Marieke Lucas. *Mój mały zwierzątko*. Przeł. Jerzy Koch. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022.
- Rijneveld, Marieke Lucas. *Niepokój przychodzi o zmierzchu*. Przeł. Jerzy Koch. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2021.

Seredyńska, Anna. „Zrozumieć ofiarę wykorzystania seksualnego”. *Studia Paedagogica Ignatiana*, t. 24, nr 2 (2021): 133–149. <https://doi.org/10.12775/SPI.2021.2.007>.

Taylor, Sunaura. *Bydłęce brzemię. Wyzwolenie ludzi z niepełnosprawnością i zwierząt*. Przeł. Katarzyna Makaruk. Warszawa: Wydawnictwo Filtry, 2021.

Magdalena Stoch – dr hab., prof. UKEN, absolwentka literaturoznawstwa (Uniwersytet Pedagogiczny) oraz dyplomacji kulturalnej (Uniwersytet Jagielloński). Od 2015 roku adiunkt w Katedrze Mediów i Badań Kulturowych Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. W latach 2018–2019 wraz z Fundacją Autonomia i Ośrodkiem Badań nad Mediami UP realizowała dwuletni grant „Critical Thinking Skills and Media Literacy – Young Leaders for Safety and Justice”, przyznany przez Konsulat Generalny USA w Krakowie. Uczestniczka programu stypendialnego Departamentu Stanu USA „21st Century Changemakers: Trend Leaders Promote Social Media Discernment among Youth” (2019). Autorka monografii *Jak czytamy książki? Recepcja literatury w krakowskich i wielickich grupach czytelniczych* (2021) oraz *Gender na lekcjach polskiego* (2015), a także artykułów naukowych odnoszących się do problematyki edukacji antydyskryminacyjnej i medialnej oraz przeciwdziałania przemocy i dyskryminacji w strukturach akademickich. Współautorka koncepcji *Standardu antydyskryminacyjnego dla uczelni* (2015) oraz koncepcji konsensualnego kształcenia humanistycznego. Prowadzi zajęcia z kultury popularnej, podstaw teorii kultury, komunikacji międzykulturowej, edukacji antydyskryminacyjnej, cyberkulturoznawstwa, *speechwritingu* oraz *gender studies*. E-mail: magdalena.stoch@up.krakow.pl.

Magdalena Stoch – PhD, prof. UKEN, graduate of literary studies (Pedagogical University) and cultural diplomacy (Jagiellonian University). Since 2015, she has been an assistant professor at the Department of Media and Cultural Research of the Institute of Polish Philology at the University of the National Education Commission in Krakow. In 2018 and 2019, together with the Autonomia Foundation and the UP Media Research Center, she implemented the two-year grant “Critical Thinking Skills and Media Literacy – Young Leaders for Safety and Justice”, awarded by the U.S. Consulate General in Krakow. Participant of the US Department of State scholarship program “21st Century Changemakers: Trend Leaders Promote Social Media Discernment among Youth” (2019). Author of the monograph *Jak czytamy książki? Recepcja literatury w krakowskich i wielickich grupach czytelniczych* [How do we read books? Reception of literature among Krakow and Wieliczka reading groups] (2021) and *Gender na lekcjach polskiego* [Gender in Polish lessons] (2015), as well as scientific articles on the issues of anti-discrimination and media education, and counteracting violence and discrimination in academic structures. Co-author of the concept of the *Standard antydyskryminacyjny dla uczelni* [Anti-Discrimination Standard for Universities] (2015) and the concept of consensual humanities education. She teaches popular culture, basics of cultural theory, intercultural communication, anti-discrimination education, cybercultural studies, *speechwriting* and *gender studies*. E-mail: magdalena.stoch@up.krakow.pl.

ZBIGNIEW SŁUSZKIEWICZ

 <https://orcid.org/0000-0001-7734-8484>

Uniwersytet im. KEN w Krakowie

Of Rats and Men II A Pragmatist Reconstruction of the Basis of Agency *via* the Free-Energy Principle

О крысах и людях II
Прагматистская реконструкция оснований
агентности посредством принципа
свободной энергии

Абстракт

Во второй части триптиха *О крысах и людях* дается положительный ответ на выводы, сформулированные в первой части. Ссылаясь на концептуальные ресурсы прагматизма, а также интерпретации фундаментальных физических принципов, разработанные в рамках современных неортодоксальных теоретических подходов – метафизики процесса, расширенного эволюционного синтеза и теорий, связанных с так называемым «прагматистским поворотом» в когнитивных науках, в частности принципа свободной энергии (англ. *Free Energy Principle*, FEP) и предиктивной обработки (англ. *Predictive Processing*, PP), предлагается реконструкция оснований агентности. В статье отстаивается тезис о том, что агентность, понимаемая как способность организмов действовать по причинам, не является признаком исключительности человеческого познания, а скорее неотъемлемым свойством самого процесса

Of Rats and Men II
A Pragmatist Reconstruction
of the Basis of Agency
via the Free-Energy Principle

Abstract

In the second instalment of the *Of Rats and Men* triptych, the foundations of agency are reconstructed as a positive follow-up to the previous paper's conclusions. For this task, the article draws on pragmatic insights and interpretations of fundamental physical principles – derived from unorthodox contemporary theoretical approaches such as process metaphysics, the extended evolutionary synthesis, and frameworks associated with 'the pragmatic turn' in the cognitive sciences – namely the free-energy principle (FEP) and its operationalisation in predictive processing theory (PP). The aim is to defend the thesis that agency, understood as a capacity to act for reasons, is not a hallmark of human metaphysical exceptionalism but rather an inherent property of life itself, anchored in the organism's internally generated existential imperative to maintain temporal homeodynamics against the entropic tendency towards dispersal. The author defends the use of intentional terminology in

жизни, связанным с экзистенциальным императивом организма поддерживать гомеодинамическую стабильность. Автор обосновывает необходимость использования интенциональной терминологии для объяснения поведения животных, указывая, что FEP допускает подобный подход, а также подчеркивает его соответствие плюралистической позиции прагматизма и антиредукционистскому направлению процессуальной метафизики в философии биологии. Статья закладывает основу для дальнейшего анализа более сложных форм агентности, который будет представлен в завершающей части триптиха.

Ключевые слова: прагматистский поворот, метафизика процесса, принцип свободной энергии, предиктивная обработка, основания агентности

explaining animal behaviour, arguing that FEP and PP enable such an approach. This perspective is also consistent with the pluralistic stance of pragmatism and the anti-reductionist direction of processual metaphysics in the philosophy of biology. The article lays the groundwork for further analysis of advanced forms of agency, which will be explored in the final part of the triptych.

Keywords: pragmatic turn, process metaphysics, free energy principle, predictive processing, simple agency

[W]hat one takes there to be are what one admits as values of one's bound variables.¹

Willard Van Orman Quine, 1990

In the preceding paper, *Of Rats and Men I: A Pragmatist Take on the Concept of Free Will as a Challenge to the Human–Animal Dichotomy*, we have tried to navigate the intricate routes leading to the prevalent belief in free will (FWB) within Western culture.² We began by presenting the paradigmatic sketch of free will's (FW) indispensability articulated by philosopher Józef Bremer in his introduction to the discussion on the current state of the debate, dubbing it “The Free Will Conundrum (FWC).” We contend Bremer's concern that humans, bereft of this attribute, would not be distinguishable from [other] animals – which are purportedly driven solely by instincts and reflexes – to be feebly founded. More so, our issue with such a depiction of the FW essentialness is more profound inasmuch as it encapsulates views that underpin the historical objectification of other species. “Free will,” comprehended as a natural kind term, has traditionally been considered a mark of our species' uniqueness. It serves as the core of the distinction between “humans and

¹ Willard Van Orman Quine, *Pursuit of Truth* (Cambridge: Harvard University Press, 1990), 26.

² Zbigniew Słuszkiewicz, “Of Rats and Men I: A Pragmatist Take on the Concept of Free Will as a Challenge to the Human–Animal Dichotomy,” *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, vol. 2, no. 14 (2024): 1–43, accessed January 27, 2025, <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2024.14.12>.

brutes,” demarcating the boundary of the human–animal dichotomy. We have thus set out to inspect whether the justifications for Bremer’s suppositions are incontrovertible. We have examined those through a pragmatist assessment of how nonhuman animals have been portrayed in scientific narratives and by deconstructing the alleged hallmarks of FW that are claimed to be uniquely human.³

At the outset, our venture involved circumnavigating theological, philosophical, and folk justifications for the existence of FW in humans⁴ while touching upon the traditional explanatory practices of animal behaviour. These explanations prove to fall short when they rely on instincts and reflexes. A similar issue persists with explanations that invoke associative mechanics. They end up being insufficient for various demonstrated cases of animal acumen or cannot be discerned from mechanisms underlying human cognitive capacities. What seems to be of most importance is that although proponents of the associationistic and behaviouristic frameworks are unable to capture the agency’s origins, they, *per fiat*, credit humans with it while denying its presence in animals. Philosophers have traditionally rationalised the above assertion by invoking claims about the supposedly exclusive human ability to derive motifs for action from “the space of reasons,” an epistemology suspicious and over-intellectualised idea.⁵

To investigate it, we, therefore, have shifted our focus to the human domain. To extract the meaning from the concept in question, we have utilised the pragmatist method – namely the pragmatic maxim – supported by empirical findings in neurobiology, experimental philosophy (x-phi), and social, cognitive, and comparative psychology. This strategy, the cornerstone of classical pragmatism, is grounded in its efficiency in elucidating the concept’s meaning based on its consequential impact on experience. In addition to “the space of reasons,” we have examined a couple of the most frequently invoked arguments in the philosophy of animal minds, which were shaped by philosophical ponderings about the alleged specificity of FW, including “rationality,” the “higher-order desires” and “the possibility of doing otherwise.” These are aimed at underscoring the uniqueness of human decision-making processes. Properties postulated by each of these claims prove to be either a) inadequate

³ Hereafter, we refer to “nonhuman animals” simply as “animals.”

⁴ We find the first and second kinds of conceptualisations as the distilled versions of the third. The folk source, in turn, is itself an expression of the experienced authorship of action on which the folk concept of FW has been constructed.

⁵ This family of views (including some neopragmatic stances) generally agrees to the behaviouristic portrayal of animals as passive creatures merely registering stimuli (sensing) and reacting to them – beasts exhibit behaviours, while humans are able to reflect and ask about reasons, and therefore, they act. But see, for example, Susan Hurley, “Animal Action in the Space of Reasons,” *Mind & Language*, vol. 18, no. 3 (2003): 231–257, accessed June 20, 2024, <https://doi.org/10.1111/1468-0017.00223>; Nicholas Griffin, “Brandom and the Brutes,” *Synthese*, vol. 195, no. 12 (2018): 5521–5547, accessed June 2, 2024, <https://doi.org/10.1007/s11229-017-1460-6>. See also *Of Rats and Men I*.

means for characterising putative human uniqueness, b) turn out to be pervasive in nature, or c) merely superficially correspond with the cognitive processes underlying the actual course of conduct-shaping and the decision-making in *Homo sapiens*.

We unveiled the anthropodenialistic philosophical foundations underlying beliefs in the FW, which presuppose that only humans have the advanced cognitive prerequisites necessary for its possession. This finding, when coupled with the recognition of the unconvincing empirical support for the existence of FW and the culturally idiosyncratic character of the notion itself, as well as the lack of consistent experiential consequences from FWB manipulations, has led us to conclude that this concept, as it currently stands, when applied to other species, fits the definition of anthropofabulation.⁶ The abovementioned observations have prompted us to challenge the conventional, human-centric views on FW's ontology, particularly those entrenched in Western philosophical and theological traditions. Concurrently, throughout the previous paper, we have highlighted the presence of complex cognitive mechanisms in animals, as exemplified by rats. We have mentioned several recently discovered cognitive abilities in rodents demonstrating remarkable similarities to some features of human reasoning and decision-making.

In the conclusion of our first paper, we have argued for relinquishing the overemphasis on the FW category due to its negligible explanatory power and the detrimental consequences it reinforces, which manifest themselves in providing justifications for upholding exploitative practices towards animals. Unsubstantiated clinging to this concept also appears harmful to human societies, as it seems to violate the "is implies can" principle, albeit not in the manner Kant addressed it.⁷ Above all, insisting on the significance of the FW as a demarcation criterion for the ontological separation of species leads to unrealistic expectations in the moral domain. They cannot be met either by traditional or – even more – by gradual concepts of moral agency, such as the one proposed by Mark Rowlands. Therefore, we advocate for a more inclusive description of agency that transcends the confines of anthropocentric exceptionalism. We suggest a way of reconstructing the notion of the sense agency as the proxy of the experiential source of the postulated FWB while bypassing the concept of FW itself.

⁶ Anthropofabulation is the practice of assigning to one's species some extremely sophisticated cognitive trait that does not exist or cannot be proven to exist while subsequently asserting that other animals do not possess it. Therefore – it is claimed – they cannot have other features that would allegedly depend upon the postulated cognitive trait. See Cameron Buckner, "Morgan's Canon, Meet Hume's Dictum: Avoiding Anthropofabulation in Cross-Species Comparisons," *Biology & Philosophy*, vol. 28, no. 5 (2013): 853–871, accessed January 27, 2025, <https://doi.org/10.1007/s10539-013-9376-0>.

⁷ We formulate this objection as sparingly as possible – FW violates the first law of thermodynamics.

As we argue in this article, such a goal can be achieved by adopting a bottom-up approach from the first principles that leverage the conceptual scaffolding offered by the unorthodox threads in the philosophy of biology and the most promising theoretical avenues of contemporary cognitive science, backed with experimental findings of other species' cognitive abilities (in our case, rodents). The proposed reconstruction facilitates the unified conceptual grasp of both human and non-human entities as agents acting on the basis of the fundamental principle, which can be seen as a prerequisite for the emergence of agency experience from the brain-body-environment transactions. Ultimately, in the long run, we aim to conceptually fortify the moral subject category posited over a decade ago by Mark Rowlands in his thought-provoking book *Can Animals Be Moral?*⁸

In the present paper, we continue the tour embarked upon in the first part, aiming to jaunt further into the naturalistic realm of the philosophy of mind. This part of the triptych is an intermediate link between the first part, devoted to the critique of FW, and the third part, which will focus on analysing the constitutive features of advanced agents. We aim to uncover a distinctive interpretation of the adjective “free,” recently reimagined in cognitive science within the broader framework of “the pragmatic turn.”⁹ It now lies at the heart of a revolutionary, action-oriented paradigm, which is rallying researchers under the Free-Energy Principle (FEP) banner and charting a transformative course in the modern understanding of sentience.¹⁰ Before we proceed, however, we need to tackle some methodological caveats and one misconception. There are currently vivid debates around the neurobiological

⁸ Mark Rowlands, *Can Animals Be Moral?* (New York: Oxford University Press, 2012).

⁹ Andreas Engel et al., “Where’s the Action? The Pragmatic Turn in Cognitive Science,” *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 17, no. 5 (2013): 202–209, accessed August 19, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.03.006>; Matthew Crippen and Jay Schulkin, *Mind Ecologies: Body, Brain, and World* (New York: Columbia University Press, 2020); Fausto Caruana and Italo Testa, “The Pragmatist Reappraisal of Habit in Contemporary Cognitive Science, Neuroscience, and Social Theory: Introductory Essay,” in *Habits: Pragmatist Approaches from Cognitive Science, Neuroscience, and Social Theory*, eds. Fausto Caruana and Italo Testa (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), 1–37; Andreas Engel, Karl Friston, and Danica Kragic, eds., *The Pragmatic Turn: Toward Action-Oriented Views in Cognitive Science* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2016); Mark Johnson, “Pragmatism, Cognitive Science, and Embodied Mind,” in *Pragmatism and Embodied Cognitive Science. From Bodily Intersubjectivity to Symbolic Articulation*, eds. Roman Madzia and Matthias Jung (Berlin: Walter de Gruyter, 2016), 101–125; Daniel Williams, “Pragmatism and the Predictive Mind,” *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, vol. 17, no. 5 (2018): 835–859, accessed August 20, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11097-017-9556-5>; for arguments about the existence of more extended roots of pragmatism in cognitive science see Shaun Gallagher, “Pragmatism and Cognitive Science,” in *Routledge Companion to Pragmatism* (New York: Routledge, 2023), 239–251.

¹⁰ Literally, see Giovanni Pezzulo, Thomas Parr, and Karl Friston, “Active Inference as a Theory of Sentient Behavior,” *Biological Psychology*, vol. 186 (2024): 108741, accessed January 27, 2025, <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2023.108741>.

realism of this theoretical framework that are out of the scope of this paper.¹¹ In this regard, we embrace Hilary Putnam's pragmatic no-miracle argument. He argued that it would be a miracle for a scientific theory to be instrumentally and predictively successful if it were not tracking the truth, at least to some degree.¹² We are following here Deweyan naturalistic approach to the nature–culture dichotomy.¹³ On this basis, we find miracles to be a component of misdirected cultural rationalisation practices and culture as a whole to be a form of realisation of natural needs; thus, we are inclined to reject “miraculous” explanations, as miracles play no causal role outside of cultural phenomena. We are therefore inclined to treat these theories as at least approximating reality, given their explanatory power.

Nonetheless, we will not discuss FEP empirical support or distract the reader by examining differences between various approaches to this framework,¹⁴ be they pure-

¹¹ For further discussions, see Inês Hipólito and Thomas van Es, “Enactive-Dynamic Social Cognition and Active Inference,” *Frontiers in Psychology*, vol. 13 (2022): 855074, accessed March 10, 2024, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.855074>; Jeffrey S. Bowers and Colin J. Davis, “Bayesian Just-so Stories in Psychology and Neuroscience,” *Psychological Bulletin*, vol. 138, no. 3 (2012): 389–414, accessed March 10, 2024, <https://doi.org/10.1037/a0026450>; Ned Block, “If Perception Is Probabilistic, Why Does It Not Seem Probabilistic?,” *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, vol. 373, no. 1755 (2018): 20170341, accessed March 11, 2024, <https://doi.org/10.1098/rstb.2017.0341>; Hanti Lin, “Bayesian Epistemology,” in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, eds. Edward N. Zalta and Uri Nodelman, 2023rd ed. (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2023), accessed March 11, 2024, <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/epistemology-bayesian/>; Michael Rescorla, “A Realist Perspective on Bayesian Cognitive Science,” in *Inference and Consciousness*, eds. Anders Nes and Timothy Chan, first edition (London; New York: Routledge, 2020), 40–73; Catherine Legg and André Sant’Anna, “Pragmatic Realism: Towards a Reconciliation of Enactivism and Realism,” *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, vol. 20 (2024), accessed March 12, 2024, <https://doi.org/10.1007/s11097-024-09959-w>; Majid Davoody Beni, “Reconstructing Probabilistic Realism: Re-Enacting Syntactical Structures,” *Journal for General Philosophy of Science*, vol. 51, no. 2 (2020): 293–313, accessed March 12, 2024, <https://doi.org/10.1007/s10838-018-9426-z>; Michał Piekarski, “Incorporating (Variational) Free Energy Models into Mechanisms: The Case of Predictive Processing Under the Free Energy Principle,” *Synthese*, vol. 202, no. 2 (2023): 58, accessed March 12, 2024, <https://doi.org/10.1007/s11229-023-04292-2>.

¹² Due to lack of space, we will not rummage into the intricacies of Putnam's multi-threaded struggle with realism, stopping here: Hilary Putnam, *Mathematics, Matter and Method*, Reprint edition (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1975/2008).

¹³ For the goals of our triptych, the most consequential feature of Dewey's soft naturalism is his rejection of this classic philosophical divide and his recognition of the latter as an element of the former, see Pentti Määtänen, “Philosophical Naturalism,” in *Mind in Action: Experience and Embodied Cognition in Pragmatism*, ed. Pentti Määtänen, Studies in Applied Philosophy, Epistemology and Rational Ethics (Cham: Springer International Publishing, 2015), 1–14.

¹⁴ For discussions on this topic, see Ryan Smith, Karl J. Friston, and Christopher J. Whyte, “A Step-by-Step Tutorial on Active Inference and Its Application to Empirical Data,” *Journal of Mathematical Psychology*, vol. 107 (2022): 102632, <https://doi.org/10.1016/j.jmp.2021.102632>; Rowan Hodson, Marishka Mehta, and Ryan Smith, “The Empirical Status of Predictive Coding and Active Inference,” *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, vol. 157 (2024): 105473, <https://doi.org/10.1016/j>

ly formal, neurocentric, embodied or world-involving versions.¹⁵ Weighting between different kinds of enactivism does not preoccupy us here either.¹⁶ Lastly, we do not intend to get tangled in the dispute over whether an organism should be explicated literally or metaphorically as a mechanism or a process. As Chris Fields and Michael Levin note (in a pragmatic spirit), this dichotomy offers limited usefulness. Viewed through the lens of the FEP, both description forms can be regarded as complementary theoretical constructs.¹⁷ At times, we casually employ the former conceptual frame for simplicity, albeit, in line with the pragmatist processual anti-essentialism, we lean towards agency-oriented process metaphysics, to which we will be pointing.¹⁸

A controversy we briefly address here from the pragmatist perspective relates to the role of representations in cognition (also referred to as “Representation Wars”).¹⁹ We need to comment on this because of the (neo)pragmatic traits of radical enactivists, who are indeed in the business of combatting representation-involving explanations.²⁰ Granting our appreciation for their efforts to elucidate simple forms of cognition through teleofunctionalism and dynamical systems theory,²¹ our central reservation for their campaign is that by rejecting representationalism in its

---

neubiorev.2023.105473; Kathryn Nave, *A Drive to Survive: The Free Energy Principle and the Meaning of Life* (London: The MIT Press, 2025).

¹⁵ See Miguel A. Sepúlveda-Pedro, *Enactive Cognition in Place. Sense-Making as the Development of Ecological Norms* (London: Palgrave Macmillan, 2023); Micah Allen and Karl J. Friston, “From Cognitivism to Autopoiesis: Towards a Computational Framework for the Embodied Mind,” *Synthese*, vol. 195, no. 6 (2018): 2459–2482, accessed January 27, 2025, <https://doi.org/10.1007/s11229-016-1288-5>.

¹⁶ See Shaun Gallagher, *Embodied and Enactive Approaches to Cognition* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023).

¹⁷ Chris Fields and Michael Levin, “Thoughts and Thinkers: On the Complementarity Between Objects and Processes,” *Physics of Life Reviews*, vol. 52 (2025): 256–273, accessed January 27, 2025, <https://doi.org/10.1016/j.plrev.2025.01.008>.

¹⁸ See Daniel J. Nicholson, “Reconceptualizing the Organism From Complex Machine to Flowing Stream,” in *Everything Flows: Towards a Processual Philosophy of Biology*, eds. Daniel J. Nicholson and John Dupré, first edition (Process Philosophy of Biology, Oxford: Oxford University Press, 2018), 139–166.

¹⁹ See Daniel Williams, “Predictive Processing and the Representation Wars,” *Minds and Machines*, vol. 28, no. 1 (2018): 141–172, accessed August 27, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11023-017-9441-6>; Andy Clark, “Predicting Peace: The End of the Representation Wars,” in *Open MIND*, eds. Thomas Metzinger and Jennifer M. Windt, vol. 7 (Frankfurt am Main: MIND Group, 2015), 1–7, accessed August 24, 2023, <https://doi.org/10.15502/9783958570979>; Adrian Downey, “Predictive Processing and the Representation Wars: A Victory for the Eliminativist (via Fictionalism),” *Synthese*, vol. 195, no. 12 (2018): 5115–5139, accessed August 24, 2023, <https://www.jstor.org/stable/26750669>.

²⁰ Daniel Hutto and Erik Myin, *Radicalizing Enactivism: Basic Minds without Content* (Cambridge: The MIT Press, 2013); Daniel D. Hutto and Erik Myin, *Evolving Enactivism: Basic Minds Meet Content* (Cambridge: The MIT Press, 2017).

²¹ We omit discussion about teleofunctionalism; enactivist threads will appear through both papers; for a deeper dive into it, see Sepúlveda-Pedro, *Enactive Cognition in Place*, 55–87.

entirety for non-languaging creatures, they offer little in return (Ur-intentionality or directedness as a basic form of contentless cognition). As a result, it seems as though radical enactivists, lacking the resources to explain agency,²² reinstate the Davidsonian divide into empty-minded animals and *Homo sapiens* equipped with representational capacities due to natural language. At this point, without going into details, we emphasise our satisfaction with the olive branch extended by Karl Friston, Andy Clark and Axel Constant.²³

Finally, before we continue, we must mention a misconception exposed by recent advancements in evolutionary biology. It originates from the key assumption of 20th-century orthodoxy, Modern Evolutionary Synthesis (MES), which posits that organisms are reactive machines determined by genetic programs.²⁴ Decades after the completion of the Human Genome Project, it turns out that genes are nothing of the sort.²⁵ They are primarily involved in producing proteins, which, by default, adhere to the set of physicochemical principles, contingently constraining paths of developmental self-organisation.²⁶ If we look for the really passive component of organisms, we will find it in the genome, as it is an information storage. It is not even a code; it is a template. On the basic level, complex molecular structures surrounded by a semi-permeable fat membrane encompassing *milieu intérieur* are active, which means that organisms shaped by an evolutionary history as dynamic wholes are the sources of action²⁷.

²² Radical enactivism rejects the concept of biological autonomy. That makes artificial, human-made machines and self-organising biological systems indistinguishable.

²³ The authors noted that within active inference, representations can be viewed both as cognitive structures and, more dynamically, as processes of organisms' active involvement in their environment, see Axel Constant, Andy Clark, and Karl Friston, "Representation Wars: Enacting an Armistice Through Active Inference," *Frontiers in Psychology*, vol. 11 (2021), accessed August 24, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.598733>.

²⁴ For the recent anti-genocentric take on biology, see Peter A. Corning et al., eds., *Evolution 'on Purpose': Teleonomy in Living Systems*. Vienna Series in Theoretical Biology (Cambridge: The MIT Press, 2023).

²⁵ See Kevin N. Laland et al., *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 282, no. 1813 (2015), accessed August 24, 2023, 20151019, <https://doi.org/10.1098/rspb.2015.1019>; Eva Jablonka and Marion J. Lamb, *Inheritance Systems and the Extended Evolutionary Synthesis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020); Raymond Noble, *Understanding Living Systems*, first edition (Cambridge, United Kingdom–New York: Cambridge University Press, 2023); Peter A. Corning et al., eds., *Evolution 'on Purpose': Teleonomy in Living Systems*, Vienna Series in Theoretical Biology (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2023); Philip Ball, *How Life Works: A User's Guide to the New Biology* (London: Picador, 2024).

²⁶ The physicochemical principles of energy minimisation, the hydrophobic effect, and electrostatic interactions guide protein self-organisation. Additionally, it uses chaperones to aid in maintaining the dynamics of protein structures.

²⁷ For an overview of the concept of *milieu intérieur*, see Douglas J. Lanska, "Bernard, Claude," in *Encyclopedia of the Neurological Sciences (Second Edition)*, eds. Michael J. Aminoff and Robert B. Daroff (Oxford: Academic Press, 2014), 413–416.

Setting aside the controversies surrounding the shortcomings of the MES, especially its mechanistic metaphors, teleophobia, overemphasis on genetics and lack of interest in insights from various related fields such as developmental biology, ecology, and epigenetics, let us look at the examples straightforwardly relevant to the reconstruction of agency, provided by one of the prominent FEP-AIN figures. As developmental/synthetic biologist Michel Levin and his team have demonstrated by creating functional, self-organising robot-like entities (xenobots and anthrobots) without altering their genetic makeup – evolution did not develop programs or blueprints for individual species to solve particularities of the environments they would inhabit.²⁸ Instead, at the basic biochemical level, evolution creates problem-solving agential material (or active matter), which can be creative enough to solve encountered problems in an unstable environment.²⁹ Thus, the praeludium

²⁸ Levin, who adopts the frameworks proposed by the FEP and AIN and an extended version of Dennett's "intentional stance," is a leading researcher in synthetic biology. His accomplishments in this field include the creation of xenobots (biological autonomous entities) from frog cells and, most recently, anthrobots from human lungs (epithelium cells). The latter are biobots that self-organise, autonomously navigate (display cilia-powered movement), and accelerate the repair of human brain cells. Levin's achievements are amongst the most potent arguments for the framework discussed in the paper. See Douglas Blackiston et al., "A Cellular Platform for the Development of Synthetic Living Machines," *Science Robotics*, vol. 6, no. 52 (2021): eabf1571, accessed December 1, 2023, <https://doi.org/10.1126/scirobotics.abf1571>; Gizem Gumuskaya et al., "Motile Living Biobots Self-Construct from Adult Human Somatic Progenitor Seed Cells," *Advanced Science*, vol. 30 (2023): e2303575, accessed December 1, 2023, <https://doi.org/10.1002/advs.202303575>; Michael Levin, "Bioelectric Networks: The Cognitive Glue Enabling Evolutionary Scaling from Physiology to Mind," *Animal Cognition* (2023), accessed December 2, 2023, <https://doi.org/10.1007/s10071-023-01780-3>.

²⁹ Currently, in the expanding field of extended evolutionary synthesis, which is meant to substantially upgrade, if not replace, the classical evolutionary synthesis paradigm, the eco-evo-devo framework is being developed. Within this approach, studies on collective behaviour are of particular interest. According to it, biological phenomena are intrinsically of multiscaled nature. That means that events on the microscale inside cells, adaptive behaviour of single organisms on mesoscales, and phenomena appearing on the macroscale (e.g., natural selection and niche construction) are influenced simultaneously on diverse spatiotemporal scales by biological systems existing in their respective environments. See Raymond Noble et al., "Biological Relativity Requires Circular Causality but Not Symmetry of Causation: So, Where, What and When Are the Boundaries?," *Frontiers in Physiology*, vol. 10 (2019), accessed November 26, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fphys.2019.00827>; Simona Ginsburg and Eva Jablonka, "Evolutionary Transitions in Learning and Cognition," *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 376, no. 1821 (2021): 20190766, accessed November 27, 2023, <https://doi.org/10.1098/rstb.2019.0766>. The FEP theoreticians are subscribing themselves to this paradigm shift, Daniel Ari Friedman et al., "Active Inferants: An Active Inference Framework for Ant Colony Behavior," *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, vol. 15 (2021): 647732, accessed December 5, 2023, <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2021.647732>; Chris Fields and Michael Levin, "Scale-Free Biology: Integrating Evolutionary and Developmental Thinking," *BioEssays*, vol. 42, no. 8 (2020): 1900228, accessed December 5, 2023, <https://doi.org/10.1002/bies.201900228>; Michael Levin, "Technological Approach to Mind Everywhere: An Experimentally-Grounded Framework for Understanding Diverse Bodies and Minds," *Frontiers in Systems Neuroscience*, vol. 16 (2022), accessed

of the story we will retrace here begins with the law of least action and with the molecular particles suspended in the stochastic medium (water), which shapes the flow of their Brownian motions.³⁰ How does this lead to a full-fledged agency? In this paper, we will try to reconstruct the process of agency formation, starting from the primary forms of life.

The paper's structure is as follows: first, we elucidate the relationship between classical pragmatism and "the pragmatic turn" in cognitive science to justify the adopted (pragmatist) method of approaching FEP in general. The subsequent section lays the foundations for our arguments. It unfolds with an introduction to FEP's theoretical framework and the first of the two primary theories entailing it – (embodied) predictive processing (PP). The second FEP's corollary – active inference (AIN) will be introduced in the closing article, dedicated to reconstruction of the advanced form of agency. Our endeavour in two "reconstruction papers" (*Of Rats and Men II and III*) is conceptually supported by Henry Potter and Mitchell's account of naturalised agency (NA). In this part, we present the first four of their criteria. The reason for this move is such that, conceptually speaking, both paths (FEP and NA) resonate, providing the grounds for a more inclusive grasp of the agency's origins and function, although Potter and Mitchell's subsequent four criteria fit more vividly to more complex agents. In this section, we highlight, through the lens of modern theoretical biology, pivotal concepts related to agency, such as autonomy, value, meaning, normativity, the reason for action, and agent causality, as well as those derived from the classical intentional terms (beliefs, desires) but in the depiction of predictive and embodied frameworks. These notions are vital for a nuanced comprehension of agency within the FEP and serve as essential tools for tightening the gap between animal and human agents. We end by briefly discussing the merits of upholding these terms in an agency explication, as supported by FEP's conceptual scaffolding.

December 6, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnsys.2022.768201>; Patrick McMillen and Michael Levin, "Collective Intelligence: A Unifying Concept for Integrating Biology Across Scales and Substrates," *Communications Biology*, vol. 7, no. 1 (2024): 378, accessed April 1, 2024, <https://doi.org/10.1038/s42003-024-06037-4>. In this context, Levin formulated the concept of "Scale-Free Cognition," proposing that the individuality of the biotic agents arises at every level of the organisation from their inherent ability to pursue goals. For a recent overview on developments in biology see Ball, *How Life Works: A User's Guide to the New Biology*.

³⁰ See Ville R. I. Kaila and Arto Annala, "Natural Selection for Least Action," *Proceedings of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, vol. 464, no. 2099 (2008): 3055–3070, accessed June 16, 2023, <https://doi.org/10.1098/rspa.2008.0178>. For a case of relatively complex epitome pre-life goal-oriented dynamics, see István Lagzi et al., "Maze Solving by Chemotactic Droplets," *Journal of the American Chemical Society*, vol. 132, no. 4 (2010): 1198–1199, accessed June 15, 2023, <https://doi.org/10.1021/ja9076793>.

Cognition Is for Action: A Pragmatist Silhouette of the Pragmatic Turn

In the term “pragmatic turn,” denoting a relatively young phenomenon in cognitive sciences, the adjective “pragmatic” (from Greek πράγμα, πράγματός – act, deed, affair, concrete reality) does not, in itself, necessarily direct the reader towards its philosophical roots. This lack of explicit linkage leaves the contours of its theoretical mould somewhat in shadow. Consequently, before proceeding, it is worthwhile to retrace this movement’s bonds with pragmatist philosophy. Doing so will provide us with the fundamental intuitions that will serve as the bedrock for the ideas we shall draw upon throughout the remainder of this three-part article.

In our view, the pragmatist flavour of “the pragmatic turn” is most accurately captured in Richard Menary’s essay *Pragmatism and the Pragmatic Turn in Cognitive Science*.³¹ The author emphasises that the central theme of classical pragmatism, which views cognition as being primarily in service of action, predates contemporary positions in the cognitive sciences. Also, modern embodied approaches – most notably canonical enactivism – converge with pragmatist views by departing from the treatment of cognition as structured solely through “head-made” computations on rich representational (symbolic) content. This demonstrates a significant overlap with the pragmatist tradition. Moreover, Menary identifies several ideas about the nature of cognition within action-focused orientations that grow from the insights of Charles Sanders Peirce and John Dewey.³² These concepts are reflected not only in embodied cognition but also in the so-called Bayesian brain and related processual FEP theories (PP and AIN) that underpin this and the following paper.

Menary has distinguished three such tenets. Firstly, he notes that for theorists of the “pragmatic turn,” contrary to internalist views, thinking/cognition is structured, and at least partially constituted, by the organism’s sensorimotor interactions with its environment. This idea is grounded in Dewey’s seminal critique of the linear stimulus-response model,³³ and resonates with his concept of the transaction between an organism and its surroundings.³⁴ Secondly, the development of cognitive

³¹ Richard Menary, “Pragmatism and the Pragmatic Turn in Cognitive Science,” in *The Pragmatic Turn: Toward Action-Oriented Views in Cognitive Science*, eds. Andreas K. Engel, Karl J. Friston, and Danica Kragic (The MIT Press, 2016), 215–234.

³² For some reason, Menary omits the contributions of William James and George Herbert Mead.

³³ John Dewey, “The Reflex Arc Concept in Psychology,” *Psychological Review*, vol. 3, no. 4 (1896): 357–370, accessed March 10, 2024, <https://doi.org/10.1037/h0070405>.

³⁴ It should be noted that classical pragmatists did not reject the sole notion of representation in this respect but were sceptical toward its Cartesian overintellectualised pictorial depictions in mainstream philosophy of the time.

abilities is built upon inferential mechanisms primarily used to explore the environment from the level of perception, a thread traceable to Peirce's ideas of semiotics embedded in the principle of continuity (synechism).³⁵ Thirdly, as a complex form of employing cognitive mechanics, the inquiry process is a direct extension of the explorative activity that primarily serves to resolve encountered practical problems through epistemic foraging. This orientation towards problem-solving as a source of thought is a hallmark of the pragmatist angle on cognition. As classical pragmatists perceived it, the problem-solving process (thinking) originates from the brain-body's responses to the emergence of states of uncertainty in contexts salient for the organism. States of uncertainty are triggered by rising ambiguity regarding the nature of one's relationship with the world (irritating doubts). The intrinsic need to mitigate such states constitutes the basis for motivation to act and activates the aforementioned mechanisms.

---

³⁵ Synechism (from the Greek συνεχής) is an anti-Cartesian metaphysical doctrine positing the inherent continuity of everything that exists (today, we might describe it as 'recursive'). Peirce rejected the notion of absolute individuality and discreteness, instead emphasising relational interdependence as an essential feature of reality. In his view, the universe exists as a whole that contains all of its parts; none of these is completely separate from the others, nor do they determine one another, just as the whole does not fully determine its parts. This claim points to Peirce's conception of tychism, which could be considered a metaphysical forerunner of the quantum theory. The elements of the continuity (including processes, ideas, and mechanisms for cognition) constantly increase their complexity and interconnectedness with other elements in the process of semiosis, while generality is characterised by an irreducible relational power that mediates and unifies the relationships among its components. Consequently, through the lens of synechism, all phenomena can be seen as parts of a single process unfolding along a continuous spectrum. The notion of continuity explains the ability of living entities to cognise the world – they cope with worldly structures by virtue of having evolved embedded within them. For analysis of relations between synechism, extended evolutionary synthesis, bioengineering and active inference, see Ahti-Veikko Pietarinen and Vera Shumilina, "Synechism 2.0: Contours of a New Theory of Continuity in Bioengineering," *BioSystems* (2025), accessed February 8, 2025, 105410, <https://doi.org/10.1016/j.biosystems.2025.105410>. Here, we can also find relevant connections with some core inspirations of Karl Friston's principle. When Hermann von Helmholtz proposed the unconscious inference hypothesis in the mid-19th century, it was widely dismissed by philosophers. The dominant philosophical perspective of the time treated the inferential process as necessarily conscious and representational; hence, the bold assertion that the inference commences at perception, beyond the subject's control, was deemed absurd. Among the few philosophers to take Helmholtz's proposal seriously were pragmatists, who discussed it at length. Their take on perception and inference can be seen as a particular instance of drawing upon synechism within Peirce's theory of signs (semiotics). What is of importance to us is that Peirce regarded perception as an interpretative process of formulating hypothetical inferences about unperceived features of the perceived objects; in other words, he viewed perceptual judgment as a primary form of abductive inference – a kind of reconciliation of understanding with available data. We will return to this idea later. For further discussion, see, Evelyn Vargas, "Perception as Inference," in *Peirce on Perception and Reasoning: From Icons to Logic*, eds. Kathleen A. Hull and Richard Kenneth Atkins (London–New York: Routledge, 2017), 14–24.

Already in such a condensed form, an essential advantage of these contemporary efforts to fathom the nature of the mind is *prima facie* revealed – the application of a pragmatist framework can effectively obliterate traditional dichotomous stances toward human and other animals' cognitive processes. This can be observed within “the pragmatic turn,” as most theorists associated with this movement do not *a priori* separate human from non-human forms of cognition. Hence, the convergence of classical pragmatist and modern theoretical perspectives on the nature of cognitive processes presents us with an opportunity to reframe the notion of agency with the help of the FEP as its most influential theoretical construct.

The Hitchhiker's Guide Through the Free-Energy Principle

Due to its rapid expansion, the Free Energy Principle (FEP) is not easy to nail down; it resembles a somewhat moving target in many respects. Therefore, for brevity, we will not engage in particulars of current discussions surrounding it. Instead, we intend to track the FEP's notion of agency from a biological angle. In general, FEP is a system-theoretic framework compatible with the extended evolutionary synthesis.³⁶ It integrates insights from a wide-ranging spectrum of overlapping fields, including thermodynamics,³⁷ the Helmholtzian theory of perceptual inference, Bayesian mechanics, predictive coding, cybernetics, machine learning, the dynamical systems approach, niche construction, psychophysics and embodied cognition.³⁸

³⁶ See footnotes 25, 28, and 29.

³⁷ Thermodynamics is a branch of physics that studies the laws and principles governing energy exchange between systems. The free energy principle is primarily based on the interpretation of the second law of thermodynamics, also known as the law of entropy. It states that in an isolated closed system, thermodynamic processes lead to an increase in entropy, a measure of disorder or randomness. It is the only fundamental law that takes into account a temporal factor in the form of the arrow of time. Recently, a second law – parallel to the law of entropy – has been hypothesised to exist, with the arrow of time pointing in the opposite direction. The so-called law of increasing functional information extends evolutionary processes beyond life to all physical systems. Intriguing as this thread may be, it is beyond the scope of the article. See Michael L. Wong et al., “On the Roles of Function and Selection in Evolving Systems,” *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 120, no. 43 (2023): e2310223120, <https://doi.org/10.1073/pnas.2310223120>.

³⁸ The 4E paradigm, fully committed to the anti-Cartesian models of cognition, encompasses four aspects of mind traditionally overlooked by classical cognitivism. According to 4E cognition, the mind, along with thought and meaning, is (1) embodied (shaped by the body), (2) embedded in worldly situations (social processes), (3) enacted through interactions with the world, (4) it is not just in the head. It is extended (it is partly offloaded into the environment). See Mark L. Johnson and Jay Schulkin, *Mind in Nature: John Dewey, Cognitive Science, and a Naturalistic Philosophy for Living* (Cambridge,

Rather than seeking to supplant existing theoretical frames, it aims for their holistic integration and has, to date, exhibited remarkable capacities in this enterprise. The FEP itself is not an empirical proposition – its proponents, when explaining it, often draw parallels to the theory of evolution, which does not apply directly to particular cases but instead provides an invaluable explanatory lens for understanding the underlying processes themselves.³⁹ In this vein, it could be regarded as an extension of Hamilton's fundamental principle of least action to encompass all biotic systems.⁴⁰

While the FEP mainly aspire to explain human cognitive processes, it is often supported with illustrations from non-human cases, which allows it to be applied to animals as targets of analysis as well, because, as we mentioned before – contrary to the mainstream philosophical tradition – it does not *a priori* establish boundaries between *Homo sapiens* and other animals. It is scale-free, which means that the same fundamental principle underlies every level of organisation – from molecules to cells and from neural networks to psychology and even societies.⁴¹ It also

---

Massachusetts: The MIT Press, 2023). The inflation of Es in the embodiment paradigm can easily be regarded as diluting the concept of cognition, especially when considering the possibility of adding even more Es, like “ecological E,” “emotional E,” “enculturated E,” or even – taking into account the predictive component of mind – “expectative E.” Another way to think about it would be to consider whether the “extended E” could not devour the rest of them. However, we will not discuss this problem in the paper; suffice it to say that the 4E paradigm encompasses a much broader range of aspects than just algorithms (computation) or brain tissue (implementation) when explicating cognitive processes. For discussion, see Andrzej Dąbrowski, “Ucieleśnione poznanie – założenia, tezy i wyzwania,” *Argument: Biannual Philosophical Journal*, vol. 11, no. 1 (2021): 13–32, accessed August 21, 2023, <https://argument.up.krakow.pl/article/view/9069>.

³⁹ Thomas Parr, Giovanni Pezzulo, and Karl Friston, *Active Inference: The Free Energy Principle in Mind, Brain, and Behavior* (New York: The MIT Press, 2022), 8.

⁴⁰ The principle of least action from which all laws of physics can be derived states, in short, that in nature, energy differences are minimised in the least time. FEP makes a stronger claim, as it is a normative principle. There are strong arguments in favour of the thesis that, in terms of simplicity, FEP is the most powerful principle that has so far been developed to unify the description of complex structures, ranging from molecules to minds, see Inês Hipólito, “A Simple Theory of Every ‘Thing’,” *Physics of Life Reviews*, vol. 31 (2019): 79–85, <https://doi.org/10.1016/j.plrev.2019.10.006>.

⁴¹ Fields and Levin, “Scale-Free Biology: Integrating Evolutionary and Developmental Thinking,” 36–59. McMillen and Levin, “Collective Intelligence”; Paul B. Badcock et al., “Applying the Free Energy Principle to Complex Adaptive Systems,” *Entropy*, vol. 24, no. 5 (2022): 689, accessed April 11, 2024, <https://doi.org/10.3390/e24050689>; Paul B. Badcock, Karl J. Friston, and Maxwell J. D. Ramstead, “The Hierarchically Mechanistic Mind: A Free-Energy Formulation of the Human Psyche,” *Physics of Life Reviews*, vol. 31 (2019): 104–121, accessed April 10, 2024, <https://doi.org/10.1016/j.plrev.2018.10.002>; Samuel P. L. Veissière et al., “Thinking Through Other Minds: A Variational Approach to Cognition and Culture,” *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 43 (2020): e90, accessed April 10, 2024, <https://doi.org/10.1017/S0140525X19001213>. There are also propositions for extending FEP to the quantum level, see Chris Fields et al., “A Free Energy Principle for Generic Quantum Systems,” *Progress in Biophysics and Molecular Biology*, vol. 173 (2022): 36–59, accessed November 15, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.biophys.2022.05.006>.

embraces the continuity of the life-mind thesis, hence converging particularly with the enactive approach and classical pragmatism (see footnote 31).⁴² These, among many others, can be incorporated into the description of an agent's goal-oriented behaviour, regardless of the species to which she belongs.⁴³ FEP strives to grasp the processes governing self-organising living systems as reciprocally coupled with their environments and thus taken as a single unit of explanation.⁴⁴ It supports itself with robust mathematics,⁴⁵ albeit its non-mathematical formulation is surprisingly fruitful in foundational assumptions.⁴⁶ Throughout history, the problem of defining life has tormented philosophers and scientists alike, and a satisfactory solution has yet to be found. In short, up until recently, it has been customary to ask what features complex systems must have to be considered alive. However, it is now apparent that

⁴² Wanja Wiese and Karl Friston, "Examining the Continuity Between Life and Mind: Is There a Continuity Between Autopoietic Intentionality and Representationality?," *Philosophies*, vol. 6, no. 1 (2021): 18, accessed August 7, 2023, <https://doi.org/10.3390/philosophies6010018>. For a more cognitivist approach to the continuity thesis, see Michał Piekarski, "Spór o ciągłość życia i umysłu. Argumenty na rzecz kognitywizmu," *Argument: Biannual Philosophical Journal*, vol. 11, no. 1 (2021): 71–91, accessed August 20, 2023, <https://doi.org/10.24917/20841043.11.1.4>. It is not to say, there are no controversies regarding the unification of the enactive approach and FEP; for critical analysis, see Ezequiel Di Paolo, Evan Thompson, and Randall Beer, "Laying Down a Forking Path: Tensions Between Enaction and the Free Energy Principle," *Philosophy and the Mind Sciences*, vol. 3 (2022), accessed December 12, 2023, <https://doi.org/10.33735/phimisci.2022.9187>.

⁴³ For a full-blown approach in terms of inclusiveness, see Levin, "Technological Approach to Mind Everywhere." Such an inclusive treatment of the concepts of desire and belief raises much controversy despite its effectiveness in explanation and prediction, see Daniel Dennett, *The Intentional Stance* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1989). It is a powerful approach for designing experiments in, for example, synthetic biology; see Michael Levin and Daniel Dennett, "Cognition All the Way Down," *Aeon* (2020), 1–14, accessed August 21, 2023, <https://aeon.co/essays/how-to-understand-cells-tissues-and-organisms-as-agents-with-agendas>. At this point, we do not prejudge the legitimacy of applying of the intentional stance "all the way down." However, it will be sufficient to say that the current controversy is about attributing these concepts to relatively simple biological systems. In comparative psychology and social and affective neurosciences, this practice regarding animals closer to us in terms of cognition is becoming increasingly common, and the FEP framework can accelerate this process. We focus on these contexts in the article.

⁴⁴ As John Dewey proposed back in the day, see John Dewey and Arthur Bentley, *Knowing and the Known* (Boston: The Beacon Press, 1949).

⁴⁵ For mathematical formulation, see Christopher Buckley et al., "The Free Energy Principle for Action and Perception: A Mathematical Review," *Journal of Mathematical Psychology*, vol. 81 (2017): 55–79, accessed August 21, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jmp.2017.09.004>.

⁴⁶ Friston distinguished two explanatory distinctive paths – the high road (answers to fundamental biological imperatives can be found in mathematical, variational principles) and the low road – Bayesian (that starts from Kantian intuitions, Helmholtz unconscious inference, Shannon information theory, or predictive coding). While both roads meet at embodiment, see Parr, Pezzulo, and Friston, *Active Inference*, 15–62, the latter path seems to overlook the role of the environment, see Karl J. Friston, "Beyond the Desert Landscape," in *Andy Clark and His Critics*, eds. Matteo Colombo, Elizabeth Irvine, and Mog Stapleton (New York: Oxford University Press, 2019), 174.

life cannot be accurately described by listing some specific traits that living entities possess, such as replication, metabolism or susceptibility to selective evolutionary pressures, even though these criteria are still widely invoked at the operational level.⁴⁷ Karl Friston, the living legend in neuroscience, approached the problem pragmatically and, by inverting the question, shifted the model from reactive to proactive. At the outset, he revealed his fundamental ontological commitment by stating that “Things exist” just as “Living (self-organising, autopoietic) systems exist.”⁴⁸ But while “things” dissipate inertly, living systems, at least temporally, endure. The question then arose: “What must such systems do to persist over time?” And here is the answer: “Such systems must actively resist the natural tendency towards moving to thermodynamically high entropy states.”⁴⁹

The central tenet of Friston’s principle is that organisms maintain themselves by continually seeking states in which their free-energy – uncertainty about the viability of conditions they are in – is minimised. Yet, to sustain this process, organisms must form expectations that are prone to be violated. In practice, FEP implies an adaptive necessity for biological entities to track and anticipate environmental (exteroceptive) changes to minimise the uncertainty (surprisal) of their internal (interoceptive) states.⁵⁰ Friston’s departure point reverberates Dewey’s approach to

⁴⁷ For example, the most common NASA definition describes life as “a self-sustaining chemical system capable of Darwinian evolution,” adding little to our understanding of the phenomenon, see Steven A. Benner, “Defining Life,” *Astrobiology*, vol. 10, no. 10 (2010): 1021–1030, accessed February 10, 2024, <https://doi.org/10.1089/ast.2010.0524>. Nowadays, however, a more general property of biological systems is regaining attention – from the most basic level, they selectively explore their environment, including their bodies, in search of the components (humidity, appropriate temperature and nutrients) that are important for them – they mean something. Due to this ability, they can exchange energy with the environment for the benefit of their duration in time. In other words, living systems are homeostatic “generators of meaning,” see Ball, *How Life Works*, 6. The FEP is also predicated on this observation. We will return to this remark later.

⁴⁸ Autopoietic systems (autopoiesis Greek αὐτοποίησης, self-production) are those which are organisationally independent (autonomic), operationally closed, bounded from the environment, and continuously acting to maintain their structural and functional integrity, see Humberto Maturana and Francisco Varela, *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*, first edition (Dordrecht–Boston: D. Reidel Publishing Company, 1980). We should add here that from the perspective of the processual philosophy of biology, “things” as such do not exist. “Things” “are abstractions from an ever-changing reality. Reality consists of a hierarchy of intertwined processes.” (Johannes Jaeger, “Forward,” in *Everything Flows*, xi. “Autopoietic systems”). They are, therefore, bundles of semi-autonomous processes.

⁴⁹ A recollection of Spinoza’s *unaquaeque res, quantum in se es, in suo esse perseverare conatur* (“to exist – to be a thing in itself – is to try to persevere in one’s being”) comes to mind here, which is also one of the main ideas behind Antonio Damasio’s approach to the phenomenon of life.

⁵⁰ Surprisal – initially an information-theoretic concept, mathematically expressed as negative log-probability – refers to the internal evaluation of how improbable sensory data are relative to the predictions of a given model produced by the system. In short, it quantifies the unexpectedness of a given occurrence for the system. However, in practical terms, surprisal is computationally intractable:

life, who, in his influential work, *Experience and Nature*, attempted to discriminate between living and inanimate matter, writing:

[E]mpirically speaking, the most obvious difference between living and non-living things is that the activities of the former are characterized by needs, by efforts which are active demands to satisfy needs, and by satisfactions [...]. By need is meant a condition of tensional distribution of energies such that the body is in condition of uneasy or unstable equilibrium. By demand or effort is meant the fact that this state is manifested in movements which modify environing bodies in ways which react upon the body, so that characteristic pattern of active equilibrium is restored. By satisfaction is meant this recovery of equilibrium pattern, consequent upon the changes of environment due to interactions with the active demands of organisms.⁵¹

Causal isolation from the outside world with a membrane, which FEP captures with a statistical device called (ergodic) Markov blankets,⁵² allows living organisms to extract free energy from the environment (in Erwin Schrödinger's terms, to feed upon "negative entropy") and convert it into work,⁵³ making them biologically

---

an organism cannot hold exhaustive knowledge of the external dynamics, from which it derives sensory experiences. Hence, in information-theoretic terms, variational free-energy – which serves as an upper bound on surprise – becomes relevant. It can be understood as a function of two principal sources of information for an organism: 1) surprisal (mapped onto action) and 2) the Kullback-Leibler divergence measuring the difference between what was expected and what has been sensed (mapped onto perception). This measure serves as a proxy for the amount of experienced surprise. The averaged quantity of variational free-energy within the system facilitates the evaluation of discrepancies between predictions and observations, see Karl Friston and Klaas Stephan, "Free-Energy and the Brain," *Synthese*, vol. 159, no. 3 (2007): 417–458, accessed August 22, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11229-007-9237-y>; Karl Friston, "The Free-Energy Principle: A Unified Brain Theory?" *Nature Reviews Neuroscience*, vol. 11, no. 2 (2010): 127–138, accessed August 22, 2023, <https://doi.org/10.1038/nrn2787>; Karl Friston, Jérémie Mattout, and James Kilner, "Action Understanding and Active Inference," *Biological Cybernetics*, vol. 104, no. 1–2 (2011): 137–160, accessed August 5, 2023, <https://doi.org/10.1007/s00422-011-0424-z>. Of course, elementary organisms do not expect anything *per se*; they merely behave as though they did, through existential submission to Friston's principle. More complex organisms follow the same principle but use increasingly robust means for that – e.g., neural networks, which means they enact much more than just simple "as if" Bayesian "beliefs."

⁵¹ John Dewey, *Experience and Nature* (New York: Dover Publications, 1925/2022) in Johnson and Schulkin, *Mind in Nature*, 35.

⁵² Markov blanket is not merely a statistical tool. It is "a necessary attribute of a universe that can be carved into 'things' (that are distinct from other 'things')," and these can exist over a timescale as long as they are ergodic, see Friston, "Beyond the Desert Landscape," in *Andy Clark and His Critics*, 176.

⁵³ In other words, "negative entropy" consists of local eddies of order which can form as long as overall entropy increases, see Erwin Schrödinger, *What Is Life?: With Mind and Matter and Autobiographical Sketches* (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1944/1992), 46–47.

autonomous but not fully separated. According to Friston, although the organism's environment is volatile, it typically maintains a predictable degree of recurrences, which can be captured and learned. In Bayesian terms, these statistical regularities facilitate the formation of stable priors leading to predictions about the world. Here lie the roots of learning – in the congruence between the structure of an organism and the dynamics of the eco-niche it inhabits.⁵⁴

On the basic biological level, organisms continually generate predictions about their current conditions relative to their preferred states, accounting for changes in pressure, temperature, light, food availability, and affordances for actions. These estimations enable them to maintain stability in a constantly changing environment by driving organisms back to their preferred homeostatic steady states and keeping them close to phenotypically established priors (akin to cybernetic “set points,” enabling stability through constancy).⁵⁵ This coupling is crucial for thriving as well, as it allows organisms not only to restore their homeostasis and avoid potential threats but also to actively pursue, anticipate, and adjust to more favourable states from the egocentric perspective, a concept known as allostasis (stability through change, anticipatory control) or homeodynamics (second-order control).⁵⁶

The above raw outline of the FEP indicates that an immediate linkage between world-directedness and the imperative of preserving homeodynamic integrity is

⁵⁴ This also aligns with Dewey's notion of harmony, Peircean Synechism, and Ashby's statement about the necessity of isomorphism between evolved biological architectures and the statistic structure of the world modelled by them.

⁵⁵ Formalistically speaking, all biotic systems must frequently revisit some corresponding to their homeostatic integrity repertoire of attracting sets of states (*random dynamical attractors*). Attractor is a concept derived from chaos theory, resembling the Peircean notion of *habit*. It describes the tendencies of entities to keep revisiting states they occupied before. This tendency can be described mathematically as probability density. From the observer's point of view, the existence of such systems is equivalent to the high likelihood of finding them in various timescales in particular states. The probability distribution of finding biological systems in certain states corresponds, in turn, to *ergodic density* interpreted in terms of information-theoretic entropy or uncertainty. Relatively stable instances of observed states of a given kind of organism (its ergodicity) constitute its particular phenotype.

⁵⁶ We must note that “homeostasis” is a far more robust concept than simple “metabolism” (Greek μεταβολή – change). It is a crucial concept here, as for the living, striving to maintain it is the primordial mechanism of resistance to entropy, see Johnson, “Pragmatism, Cognitive Science, and Embodied Mind”; Antonio Damasio, *Dziwny porządek rzeczy*, trans. Andrzej Jankowski (Poznań: Rebis, 2018: 36–66). For a more robust analysis of homeo- and allostasis in the context of Friston's principle, see Jesse Bettinger and Karl Friston, “Conceptual Foundations of Physiological Regulation Incorporating the Free Energy Principle and Self-Organized Criticality,” *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, vol. 155 (2023): 105459, accessed December 3, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105459>. See also: Andrew W Corcoran and Jakob Hohwy, “Allostasis, Interoception, and the Free Energy Principle: Feeling Our Way Forward,” in *The Interoceptive Mind: From Homeostasis to Awareness*, eds. Manos Tsakiris and Helena De Preester (Oxford: Oxford University Press, 2019), 272–292.

a fundamental feature of life.⁵⁷ This mutual coupling holds even for the simplest of biotic systems, though evolutionarily speaking, the crucial events for the emergence of basic agency, which we are interested in here, came with the appearance of organisms equipped with mitochondria (eukaryotes) and, subsequently, multicellular creatures with multimodal sensorimotor control. The range of possible actions and goals to be pursued has rapidly extended for these creatures. Biological entities with the propensity for goal-directed movement driven by homeostatic imperative also acquired the ability to selectively approach and move away from specific stimuli in much more convoluted explore–exploit loops.⁵⁸ These life forms began to internally register (value) increasingly nuanced aspects of their surroundings regarding what is good or bad (satisficing or surprising) for their persistence and to act accordingly to what those categories entail. In other words, there has been a transition from simply sensing the environment to perceiving its salient aspects; creatures started to bestow meaning to their sensory information (sense-making in enactivist terms). By reconfiguring relevant data into objects and events with meanings and acting on them, they began, therefore, to constitute their *Umwelten*. Therein lies the source of biotic motivation and intrinsic normativity, as creatures realise implicit faculty to act for reasons.⁵⁹ The latter claim can be deemed controversial as it describes organisms as genuine moderators of values in their worlds, an attribute often denied to animals other than our species, at least by many philosophers. Therefore, it calls for further theoretical justification.

Agency Naturalised – First Steps of the Stroll from the First Principles⁶⁰

To address this issue, we borrow and expand upon converging with the processual metaphysics of biology conceptual proposal from Henry Potter and Kevin Mitchell, the torchbearers of the contention about organisms' reason-grounded behaviour.⁶¹

⁵⁷ Karl J. Friston et al., "Action and Behavior: A Free-Energy Formulation," *Biological Cybernetics*, vol. 102, no. 3 (2010): 227–260, accessed December 11, 2023, <https://doi.org/10.1007/s00422-010-0364-z>.

⁵⁸ Paul Cisek, "Evolution of Behavioural Control from Chordates to Primates," *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 377, no. 1844 (2021): 20200522, accessed March 10, 2024, <https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0522>.

⁵⁹ Kevin J. Mitchell, *Free Agents: How Evolution Gave Us Free Will* (Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2023), 273–274. See also Sepulveda-Pedro, *Enactive Cognition in Place*, 95–100.

⁶⁰ With this title, we obviously follow Jakob von Uexküll's path.

⁶¹ Along with such process metaphysicians as John Dupré and Daniel J. Nicholson.

Their analysis is distinctively beneficial for the task of basic agency reconstruction undertaken in this paper. In the article *Naturalising Agent Causation* (NA), they challenged reductionist explanations of agency in the philosophy of biology (horizontal/vertical reductionism and external determinism), which limits the possibility of grasping causal agency by reducing the procedure of explication to the lowest levels of physical description, linear workings of the selected discrete subsystems, or external determinants.⁶² The researchers asked whether it is possible to identify conditions an organism must meet to be justifiably recognised as possessing causal agency – that is, to be a genuine originator of change in the environment it inhabits. In their view, biotic systems can only be described in such terms if their organisation is understood in a non-reductive way. They outlined eight convergent biologically plausible criteria characterising systems capable of agential causality, which, at the same time, are consistent with the physicalist approach (physicalistically definable components realise them). Although Potter and Mitchell did not directly refer to FEP, their proposition neatly converges with this conceptual framework. Below, we briefly sketch the first four criteria for treating a system as a causal agent.

The first criterion is thermodynamic autonomy. The system must demonstrate the ability to remain in a thermodynamic non-equilibrium steady state with the environment *via* self-organisation, self-regulation and maintenance of internal states in defiance of push from external forces.⁶³ The second is persistence, which requires an organism to possess the ability to uphold structural and functional continuity over time despite being subjected to constant change and outside influences. It is feasible because life is not identical to the physical material it absorbs and excretes to last, and organisms possess no fixed central control over these internal processes. They are self-maintaining patterns of activities separated from the environment with a membrane (i.e., a Markov blanket), within which they constantly juggle their material substrate, trading it with the outside (they are thermodynamically open). As Hans Jonas has put it: “The exchange of matter with the environment is not a peripheral activity engaged by a persistent core: it is the total mode of continuity (self-continuation) of the subject of life itself.”⁶⁴ In other words, a living being can be justifiably described as a process, not “a thing,” or, more precisely, a living being happens to be a temporally stable cluster of multiple intertwined self-sustaining processes.

The third criterion is endogenous activity – the system should be able to initiate internal activities regardless of direct external stimuli. Such biomechanics

⁶² Henry D. Potter and Kevin J. Mitchell, “Naturalising Agent Causation,” *Entropy*, vol. 24, no. 4 (2022): 1–18, accessed March 20, 2024, <https://doi.org/10.3390/e24040472>.

⁶³ For an organism to be “in a non-equilibrium steady state” means that it must remain thermodynamically distinct from its surroundings.

⁶⁴ Hans Jonas, *The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology* (Evanston: Northwestern University Press, 1966), 76.

becomes possible because (at a certain stage of phylogenesis) organisms begin to differentiate distinct features of encountered stimuli informationally. The sensory data become subject to interpretation within the sensorium; objects and events gain varying meanings for an organism regarding their expected value, leading to autonomous internal homeodynamics. From those internal processes, in turn, the need for further exploration emerges, manifesting itself in progressively nuanced world-directedness. A being persisting over time in a fluctuating environment gains relative independence from external pressures, expressing it in actions that are, to a degree, externally independent (although indirectly influenced by the outside). Holistic integration, the fourth criterion, indicates the importance of the relational integration of the system's elements. The organism has to be treated not as a passive data recipient composed of parts but as a goal-oriented entity – an active information seeker. Subsystems within the body operate at multiple levels simultaneously, in parallel, relationally, holistically, and context-dependently. Therefore, their causal activity can be conceived, in principle, only from the perspective of the entire organism. On every level of organisation, the parts exist for the whole, just as the whole exists for the parts.⁶⁵

These standards, while presenting the universal basis for agency of biotic organisms at a relatively low level of organisation, provide a justification for the reuse of many concepts historically considered to mark human uniqueness, including *telos*, interpretation, value, meaning, and reason for action. In the following paper, we will introduce four further criteria crafted by Potter and Mitchell and discuss in greater detail FEP's perspective on the biomechanics of agents equipped with more robust nervous systems.⁶⁶ For the time being, let us return to the first of two theories arising from the FEP to illustrate how brained bodies implement it and how agents' cognitive activity is organised around this principle.

From Meaning-Making to Predictavores

Amidst the process of rapid development of the concept of agency in the modern philosophy of biology, at least its three main interpretations within the FEP framework have emerged: the rationalistic Helmholtzian reading based on the notion of

⁶⁵ Potter and Mitchell, "Naturalising Agent Causation," 4–8. See Peircean Synechism.

⁶⁶ Recently, a research team in Japan has proven the validity of the FEP and AIN by using sensory manipulations on the rat's living embryonic neural networks and matching the observed self-organisation process to the predictions of their model. See Takuya Isomura et al., "Experimental Validation of the Free-Energy Principle with in Vitro Neural Networks," *Nature Communications*, vol. 14, no. 1 (2023): 4547, accessed August 29, 2023, <https://doi.org/10.1038/s41467-023-40141-z>.

unconscious perceptual inference,⁶⁷ sometimes captured in the metaphor of a brain, “as a scientist;”⁶⁸ the Ashbyan cybernetic depiction, which relates to the control of homeostatic variables;⁶⁹ and a broader, more nuanced ecological, enactive, and affordance-based account of skilled intentionality.⁷⁰ Each has its own merits, but whether and to what degree these approaches complement or contradict each other remains to be determined.⁷¹ Regardless, as a potentially unifying theory for biology, cognitive science, and brain function,⁷² the FEP and its corollaries (PP and AIN) offer a promising avenue for a coherent explanation of agency and volition, one that, in our view, underscores the superfluousness of reverting to the concept of the FW in explanatory practices.

The process theories under FEP, known as predictive processing (PP) and active inference (AIN), seek to detail the computational dimension of the biomechanics of cognition. In this paper, we focus briefly on the former. PP, already a well-established theory, easily accommodates neural network models and the functional anatomy of the reward system while simplifying the Rescorla–Wagner model and the Reinforcement Learning theory (RL).⁷³ It posits that the brain is primarily in

⁶⁷ Karl Friston, James Kilner, and Lee Harrison, “A Free Energy Principle for the Brain,” *Journal of Physiology-Paris*, no. 100 (2006): 70–87, accessed August 17, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jphysparis.2006.10.001>; Friston, “The Free-Energy Principle;” Andy Clark, “Whatever Next? Predictive Brains, Situated Agents, and the Future of Cognitive Science,” *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 36, no. 3 (2013): 181–204, accessed August 23, 2023, <https://doi.org/10.1017/S0140525X12000477>.

⁶⁸ Jelle Bruineberg, Julian Kiverstein, and Erik Rietveld, “The Anticipating Brain Is Not a Scientist: The Free-Energy Principle from an Ecological-Enactive Perspective,” *Synthese*, vol. 195, no. 6 (2018): 2417–2444, accessed August 24, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11229-016-1239-1>.

⁶⁹ Anil Seth, “A Predictive Processing Theory of Sensorimotor Contingencies: Explaining the Puzzle of Perceptual Presence and Its Absence in Synesthesia,” *Cognitive Neuroscience*, vol. 5, no. 2 (2014): 97–118, accessed August 24, 2023, <https://doi.org/10.1080/17588928.2013.877880>.

⁷⁰ Jelle Bruineberg, “Active Inference and the Primacy of the ‘I Can,’” eds. Thomas Metzinger and Wanja Wiese, *Philosophy and Predictive Processing*, vol. 5 (2017): 1–18, accessed August 20, 2023, <https://doi.org/10.155027/9783958573062>.

⁷¹ For example, each of the mentioned approaches can describe (approximate) one level of depth or dimension of the cognitive dynamics, although a rationalistic one would be the ideal level, absent in nature.

⁷² This does not mean that theories tracing FEP are best candidates for unification without controversies. See, for example, Paweł Gładziejewski, “Mechanistic Unity of the Predictive Mind,” *Theory & Psychology*, vol. 29, no. 5 (2019): 657–675, accessed August 2, 2023, <https://doi.org/10.1177/0959354319866258>.

⁷³ In contrast to model-free Rescorla–Wagner and other RL approaches that differentiate between model-free and model-based strategies, the FEP offers a more straightforward account of learning processes by treating action and perception as a form of inference. By modelling inherent uncertainty estimation in the generative model – assessing expected free-energy for a given policy – FEP dispenses with the need to update a separate value function to guide behaviour. Rescorla–Wagner and RL were mentioned in the previous paper, see Słuszkiewicz, “Of Rats and Men I,” 30–31.

the business of prediction.⁷⁴ According to this account, although the basis for prediction lies in homeostatic control (homeostatic imperative), autonomous reflexes, and primary drive states, the actual use of its potential is inextricably linked to the evolutionary revolution mentioned earlier. Namely, from this point, multicellular organisms not only acted for the maintenance of their internal milieu. They soon acquired the ability to engage in spatially extensive goal-oriented movement across their niches, which entailed the necessity for sensorium development and sensorimotor coordination of the body tied to this new skill.⁷⁵

For Rodolfo Llinás, an originator of the prediction imperative hypothesis,⁷⁶ the prototypical example of the brain's servant role in this venture is the marine invertebrate sea squirt (*Ascidacea*). This chordate, probably the ancestor of vertebrates, forms the primitive brain (cerebral ganglia) coupled with the precursor of the visual apparatus (statocyst, a light-sensitive patch of skin) only in one phase of the development cycle, during which it must find a spot to settle on the sea substrate. After accomplishing this goal, most of this implementing a primitive action–perception loop structure is absorbed (digested). According to Llinás, the sea squirt life cycle compellingly demonstrates the thesis that brains are the exclusive property of creatures equipped with sensorium for purposive movements.⁷⁷ Behind their evolutionary success lies the predictive aptitude of their ephemeral nervous system for selecting action opportunities and avoiding threats.⁷⁸ More than two decades ago, in *I from Vortex: From Neurons to Self*, he wrote:

The nervous system has evolved to provide a plan, one composed of goal-oriented, mostly short-lived predictions verified by moment-to-moment sensory input. This allows a creature to move actively in a direction according to an internal reckoning – a transient sensorimotor image – of what may be outside.⁷⁹

⁷⁴ Andy Clark, *Surfing Uncertainty: Prediction, Action, and the Embodied Mind* (New York: Oxford University Press, 2019).

⁷⁵ See Giovanni Pezzulo, Thomas Parr, and Karl Friston, “The Evolution of Brain Architectures for Predictive Coding and Active Inference,” *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 377, no. 1844 (2022): 20200531, accessed August 19, 2023, <https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0531>.

⁷⁶ The prediction imperative states that the nervous system's global function is geared towards implementing intelligent motricity; see Rodolfo R. Llinás and Sisir Roy, “The ‘Prediction Imperative’ as the Basis for Self-Awareness,” *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 364, no. 1521 (2009): 1301–1307, accessed August 25, 2023, <https://doi.org/10.1098/rstb.2008.0309>.

⁷⁷ In line with the FEP's evolutionary approach to cognitive ontogenesis, see Giovanni Pezzulo, Thomas Parr, and Karl Friston, “The Evolution of Brain Architectures for Predictive Coding and Active Inference.”

⁷⁸ Rodolfo R. Llinás, *I of the Vortex: From Neurons to Self*, Reprint edition (Cambridge London: Bradford Books, 2002), 15–17.

⁷⁹ Ibidem, 18.

Species with a permanent need for movement guided by extended sensory perception achieved an advantage over stationary and inert organisms, securing plenty of evolutionary time for their primary neural action-perception loops to evolve into a variety of sensorimotor brain circuits. Extensive multimodal sensory capacities enabled information sampling from a distance, lengthening predictive abilities while making them more nuanced. Even some seemingly negligible aspects of new perceptual capacities, such as infinitesimal temporal shifts between an object of perception and the formation of internal percept (patterns of neuronal activation), have contributed to the developmental acceleration of neuronal structures due to the necessity of compensating for the delay in receiving, processing and integration of information from various modalities to synchronise the experiential flow. Hierarchical organisation on the level of neural implementation has emerged. This, in turn, allowed for the construction of increasingly detailed internal models of the surroundings, enabling more accurate predictions based on the evaluation of percepts and, eventually, the pursuit of higher-order goals.

To thrive in dynamic environments, increasingly complex creatures must continuously (and unconsciously) assess proximal probability distributions over worldly states that could cause their sensations. They need this to anticipate incoming sensory inputs based on previous experiences (priors or beliefs). This mechanics involves updating world models under the implicitly predictive hierarchical generative model of the self and surroundings. The generative model simulates possible sensory experiences given identified deviations between produced top-down predictions of expected sensory inputs and incoming bottom-up sensory data.⁸⁰ In organisms with developed central nervous systems, the critical mechanism for realising PP is prediction-error minimization (PEM), operating at every neural level. Higher levels continuously generate predictions based on previously received signals and pass them downstream, whereas lower levels confront those with incoming data and compute discrepancies between the two. Results are then sent upstream

---

⁸⁰ The hierarchical generative model includes prior beliefs and likelihood functions for generating updated beliefs (i.e., posteriors) based on incoming sensory observations. Descending higher-level predictions minimises error signals ascending from lower levels, thus updating the model. Top-down predictions originate from prior beliefs formed by previous experiences, based on which higher levels of processing attempt to assess the likelihood of the nature of upcoming experiences. The lowest levels of the hierarchy (e.g., in the brainstem) consist of closed loops of reflex arcs responsible for basic predictions (e.g., proprioception, interoception). A similar process of iterative exchanges of predictions and error signals occurs at the cortical level between its layers. Higher levels of processing hierarchy formulate progressively more time-extended, generalised, abstract and conscious predictions, though for all of it to work smoothly, the main signals that matter are those indicating errors in the past predictions weighted by their salience or reliability (precision-weighted); see Thomas Parr et al., "The Computational Neurology of Movement under Active Inference," *Brain: A Journal of Neurology*, vol. 144, no. 6 (2021): 1799–1818, accessed April 1, 2024, <https://doi.org/10.1093/brain/awab085>.

as error signals, leading to updates of beliefs (posteriors, inferences) and reshaping future predictions (i.e., “changing mind”). The PP can thus be viewed as a form of model-based Bayesian statistical inferential processing – or, more precisely, an approximation thereof. Over longer timescales, this approach involves variational Bayesian inference, which entails the ongoing updating of probabilities regarding future bodily and worldly states in light of new evidence and accumulated experience.⁸¹ That way, unlike the mainstream philosophical tradition and first-generation cognitive science, the image of the cognising mind receives the gift of dynamics. In Andy Clark’s metaphor:

We are not cognitive couch potatoes idly awaiting the next ‘input,’ so much as proactive **predictavores** – nature’s own guessing machines forever trying to stay one step ahead by surfing the incoming waves of sensory stimulation.⁸²

In sum, the PP provides essential elements constituting a modern approach to cognitive processes. It also places intentional terms in a theoretical, mathematically laden framework. This is how it incorporates perception and indicates its direct connection to action. Yet, another theory is needed for a full-blown explanation of action–perception loops: an active inference account. We will turn to it in the ensuing paper. At this point, we need to address the question of the relevance of the presented framework for interpretations of animal cognition.

From the Basic Agency Towards Intentionality

Avoiding intentional vocabulary when explaining animal behaviour has a long history in animal research. Things may change with the adoption of the framework presented in this article. However, the FEP can also be seen as leading to a form of nihilistic eliminativism. Indeed, for some time, there has been growing concern about the potential destructive power of the FEP, particularly concerning the terminological implications of embracing the PP conceptual frame. The core of the dispute revolves around the status of concepts such as “value” and “reward,” and crucially “belief” and “desire.” The unease flows from Friston’s ontology, which *prima*

---

⁸¹ Clark, *Surfing Uncertainty*; Andy Clark, *The Experience Machine: How Our Minds Predict and Shape Reality* (New York: Pantheon, 2023); Jakob Hohwy, *The Predictive Mind* (Oxford: Oxford University Press, 2014); Anil Seth, *Being You: A New Science of Consciousness* (London: Penguin Publishing Group, 2021).

⁸² Clark, *Surfing Uncertainty*, 52.

facie may prompt one to think that these concepts are becoming redundant.⁸³ This, in turn, leads to the paradoxical question of whether the Quinean “desert landscape” that unfolds after being subjected to this draining vortex is indeed desirable. The discussion stems, *inter alia*, from the idea that, according to PP, “there is no essential difference between goals or desires and beliefs or predictions”⁸⁴ with “desired outcomes [being] simply [...] those that an agent believes [predicts] *a priori*, it will obtain.”⁸⁵ This course seems to put intentional vocabulary in jeopardy.

However, from a pragmatist vantage point, “the garden of explanations” should be pluralistic, especially in such an enormously intricate subject as the mind. It does not have to be guarded by an ontologically over-committed landscaper who vigorously dulls Ockham’s razor on every pod. The reasons a meadow blooms are multifaceted – they are grounded primarily in the generosity of the soil, the efficiency of vegetational roots, and the charity of the sun, not merely in the observer’s aesthetic sensitivity. Therefore, it might be argued that the threat of an eliminativistic rotary mower is exaggerated. On the contrary, embracing FEP’s minimal assumptions (existence as ergodicity encapsulated within Markov blankets), along with its process theories emerging from this existential desert, allows for the reconstruction and enrichment of many concepts from the ground up – from mathematical formulations to the psychological level. As a result, FEP broadens the scope of application for intentional schemes.⁸⁶ It appears even more capable, as both sets of intentional concepts – belief–desire, and prediction–error signal – are tied to similar directions of fit (agent–to–world and world–to–agent),⁸⁷ thereby realising the same impera-

⁸³ Andy Clark, “Beyond Desire? Agency, Choice, and the Predictive Mind,” *Australasian Journal of Philosophy*, vol. 98, no. 1 (2020): 1–15, accessed January 27, 2025, <https://doi.org/10.1080/00048402.2019.1602661>.

⁸⁴ Sander Van de Cruys, Karl J. Friston, and Andy Clark, “Controlled Optimism: Reply to Sun and Firestone on the Dark Room Problem,” *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 24, no. 9 (2020): 680–681, accessed August 20, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.05.012>.

⁸⁵ Thomas H. B. FitzGerald, Raymond J. Dolan, and Karl Friston, “Dopamine, Reward Learning, and Active Inference,” *Frontiers in Computational Neuroscience*, vol. 9 (2015), accessed August 15, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fncom.2015.00136>.

⁸⁶ Ryan Smith, Maxwell J. D. Ramstead, and Alex Kiefer, “Active Inference Models Do Not Contradict Folk Psychology,” *Synthese*, vol. 200, no. 2 (2022): 81, accessed August 16, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03480-w>.

⁸⁷ See John R. Searle, *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*, first edition (Cambridge: Cambridge University Press, 1983). Contrary to claims of analytical tradition, which is highly logocentric, if one takes advances in neuroscience seriously, it seems evident that “the direction of fit” does not need to take propositional (as language-carried) form. It has been demonstrated recently that the language network, although helpful, plays a secondary role in cognitive processes, see Evelina Fedorenko, Steven T. Piantadosi, and Edward A. F. Gibson, “Language Is Primarily a Tool for Communication Rather than Thought,” *Nature*, vol. 630, no. 8017 (2024): 575–586, accessed July 14, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07522-w>. We will have something to add to the “concepts as contents” of propositional thought in the next paper.

tive through progressively more sophisticated means.⁸⁸ In the latter set of concepts, whether we are dealing with a belief state or a desire is determined by the precision weighting assigned to the generative model by the agent: if the evidence (error signals) is more precise for the system, the generative model adapts to fit the world (through change of mind, belief actualisation, or sense-making); if the predictions' precision is higher, the agent will strive to fit the world to the model by enacting predictions (by acting upon the world to bend it). The first option characterizes PP, and the second is AIN.⁸⁹ The upshot is that traditional conceptual schemes involving beliefs and desires can remain essential tools for cognitive explanations – not only for humans but also for other animals – due to the intuitive simplicity of PP and AIN, making explanatory practices more accessible. Nowadays, even the most renowned cautious scholars regarding animal minds, such as Cecilia Heyes, recognise this.⁹⁰ We will dive in more detail into the intentional terminology in *Of Rats and Men III*.

Conclusion

In the paper, we utilised an anti-reductive approach rooted in the intuitions of classical and contemporary pragmatist philosophers to reconstruct the concept of basic agency. We analysed it through the lens of the most influential yet unorthodox

⁸⁸ See Damasio, *Dziwny Porządek Rzeczy*, 67–100.

⁸⁹ The eco-enactive interpretation of PP offers an interesting solution in this context. Internal bodily states include “first priors” (phenotypically congruent observations) that must remain within stable ranges. The system registers deviations from these observations – prediction-error signals – as affective states with default priority in the processing hierarchy (the “drama of embodiment”). Therefore, the foundation of desires, conceived as conative (motivational) states aimed at grasping affordances (external action possibilities), is anchored in affect. Its constitutive dimensions – arousal and valence – modulate the degree of precision through implicit interpretations of interoceptive information regarding the organism's current departures from homeostatic equilibrium or the trajectories of its anticipated future deviations (allostasis). Incidentally, this depiction illustrates that desires, while conforming to the PP schema, do not require “propositional attitudes.” See Julian Kiverstein, Mark Miller, and Erik Rietveld, “Desire and Motivation in Predictive Processing: An Ecological-Enactive Perspective,” *Review of Philosophy and Psychology* (2024), accessed January 27, 2025, <https://doi.org/10.1007/s13164-024-00757-6>.

⁹⁰ The researchers proposed that, in order to maintain the belief–desire distinction within the PP framework – thus enabling an explanation of motivational states – one should interpret deep temporal models (encompassing both short-term and long-term predictions) as if predictions about the current state of the world correspond to beliefs, while predictions about the agent's possible future actions correspond to desires. See Daniel Yon, Cecilia Heyes, and Clare Press, “Beliefs and Desires in the Predictive Brain,” *Nature Communications*, vol. 11, no. 1 (2020): 4404, accessed August 29, 2023, <https://doi.org/10.1038/s41467-020-18332-9>.

contemporary theories in cognitive science, combined with insights from the modern process metaphysics of biology. From this perspective, we aimed to demonstrate that several concepts traditionally attributed solely to humans – such as goal-directedness (reason-groundedness), meaning (sense-making), value, normativity, and intentional concepts (desires and beliefs – can be derived from the normative principle of life itself. These aspects of simple agency emanate from the homeostatic and predictive imperatives that, *seriatim*, progressively underpin the complex biotic implementation of the primary organising principle for living beings, namely the free energy principle (FEP). They originate from the biotic need to resist the tendency towards approaching high entropy states in the ever-changing environments into which a living being, conceived as a teleonomic functional whole, is immersed.

We contend that FEP resembles a universal directive underlying natural dynamics and that capacity to respond to it is constitutive of life – crucial for the survival and flourishing of all organisms. Concurrently, successful attunement to environmental challenges gives rise to a distinctive cluster of agency features. We argue that adopting this approach allows us to transcend the traditional human–animal dichotomy. By applying renewed conceptual schemes to describe agential behaviour, one can both identify similarities and recognise the complexity and diversity of cognitive phenomena across species – without resorting to fanciful, anthropodenialistic abstractions.

However, our journey does not end here. In the following article, we will continue reconstructing agency along the paths embraced in the first paper (*Of Rats and Men I*). Our goal is to retrace the properties of advanced agency through the lens of the second corollary of FEP, namely active inference (AIN). This theory aims to elucidate decision-making processes directly linking perception with action and the world; as such, it is indispensable for grasping the more sophisticated aspects of being an agent. In this task, we will focus on empirical examples drawn from rodents (i.e., rats), though we do not dogmatically close the door to other life forms.

Bibliography

- Allen, Micah, and Karl J. Friston. “From Cognitivism to Autopoiesis: Towards a Computational Framework for the Embodied Mind.” *Synthese*, vol. 195, no. 6 (2018): 2459–2482. <https://doi.org/10.1007/s11229-016-1288-5>.
- Badcock, Paul B., Karl J. Friston, and Maxwell J. D. Ramstead. “The Hierarchically Mechanistic Mind: A Free-Energy Formulation of the Human Psyche.” *Physics of Life Reviews*, Physics of Mind, vol. 31 (1 December 2019): 104–121. <https://doi.org/10.1016/j.plev.2018.10.002>.

- Badcock, Paul B., Maxwell J. D. Ramstead, Zahra Sheikhabaee, and Axel Constant. "Applying the Free Energy Principle to Complex Adaptive Systems." *Entropy*, vol. 24, no. 5 (13 May 2022): 689. <https://doi.org/10.3390/e24050689>.
- Ball, Philip. *How Life Works: A User's Guide to the New Biology*. London: Picador, 2024.
- Beni, Majid Davoody. "Reconstructing Probabilistic Realism: Re-Enacting Syntactical Structures." *Journal for General Philosophy of Science*, vol. 51, no. 2 (2020): 293–313. <https://doi.org/10.1007/s10838-018-9426-z>.
- Benner, Steven A. "Defining Life." *Astrobiology*, vol. 10, no. 10 (December 2010): 1021–1030. <https://doi.org/10.1089/ast.2010.0524>.
- Bettinger, Jesse S., and Karl J. Friston. "Conceptual Foundations of Physiological Regulation Incorporating the Free Energy Principle and Self-Organized Criticality." *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, vol. 155 (1 December 2023): 105459. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105459>.
- Blackiston, Douglas, Emma Lederer, Sam Kriegman, Simon Garnier, Joshua Bongard, and Michael Levin. "A Cellular Platform for the Development of Synthetic Living Machines." *Science Robotics*, vol. 6, no. 52 (31 March 2021): eabf1571. <https://doi.org/10.1126/scirobotics.abf1571>.
- Block, Ned. "If Perception Is Probabilistic, Why Does It Not Seem Probabilistic?" *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, vol. 373, no. 1755 (19 September 2018): 20170341. <https://doi.org/10.1098/rstb.2017.0341>.
- Bowers, Jeffrey S., and Colin J. Davis. "Bayesian Just-so Stories in Psychology and Neuroscience." *Psychological Bulletin*, vol. 138, no. 3 (2012): 389–414. <https://doi.org/10.1037/a0026450>.
- Bruineberg, Jelle. "Active Inference and the Primacy of the 'I Can.'" Edited by Thomas Metzinger and Wanja Wiese. *Philosophy and Predictive Processing*, vol. 5 (2017): 1–18. <https://doi.org/10.155027/9783958573062>.
- Bruineberg, Jelle, Julian Kiverstein, and Erik Rietveld. "The Anticipating Brain Is Not a Scientist: The Free-Energy Principle from an Ecological-Enactive Perspective." *Synthese*, vol. 195, no. 6 (1 June 2018): 2417–44. <https://doi.org/10.1007/s11229-016-1239-1>.
- Buckley, Christopher L., Chang Sub Kim, Simon McGregor, and Anil K. Seth. "The Free Energy Principle for Action and Perception: A Mathematical Review." *Journal of Mathematical Psychology*, vol. 81 (December 2017): 55–79. <https://doi.org/10.1016/j.jmp.2017.09.004>.
- Buckner, Cameron. "Morgan's Canon, Meet Hume's Dictum: Avoiding Anthropofabulation in Cross Species Comparisons." *Biology & Philosophy*, vol. 28, no. 5 (September 2013): 853–871. <https://doi.org/10.1007/s10539-013-9376-0>.
- Caruana, Fausto, and Italo Testa. "The Pragmatist Reappraisal of Habit in Contemporary Cognitive Science, Neuroscience, and Social Theory: Introductory Essay." In *Habits: Pragmatist Approaches from Cognitive Science, Neuroscience, and Social Theory*, edited by Fausto Caruana and Italo Testa, 1–37. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

- Cisek, Paul. "Evolution of Behavioural Control from Chordates to Primates." *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 377, no. 1844 (December 2021): 20200522. <https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0522>.
- Clark, Andy. "Beyond Desire? Agency, Choice, and the Predictive Mind." *Australasian Journal of Philosophy*, vol. 98, no. 1 (2020): 1–15. <https://doi.org/10.1080/00048402.2019.1602661>.
- Clark, Andy. *The Experience Machine: How Our Minds Predict and Shape Reality*. New York: Pantheon, 2023.
- Clark, Andy. "Predicting Peace: The End of the Representation Wars." In *Open MIND*, edited by Thomas Metzinger and Jennifer M. Windt, 7: 1–7. Frankfurt am Main: MIND Group, 2015. <https://doi.org/10.15502/9783958570979>.
- Clark, Andy. *Surfing Uncertainty: Prediction, Action, and the Embodied Mind*. New York: Oxford University Press, 2019.
- Clark, Andy. "Whatever Next? Predictive Brains, Situated Agents, and the Future of Cognitive Science." *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 36, no. 3 (June 2013): 181–204. <https://doi.org/10.1017/S0140525X12000477>.
- Constant, Axel, Andy Clark, and Karl J. Friston. "Representation Wars: Enacting an Armistice Through Active Inference." *Frontiers in Psychology*, vol. 11 (2021). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.598733>.
- Corcoran, Andrew W, and Jakob Hohwy. "Allostasis, Interoception, and the Free Energy Principle: Feeling Our Way Forward." In *The Interoceptive Mind: From Homeostasis to Awareness*, edited by Manos Tsakiris and Helena De Preester, 272–292. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Corning, Peter A., Stuart A. Kauffman, Denis Noble, James Alan Shapiro, Richard Irwin Vane-Wright, and Addy Pross, eds. *Evolution 'on Purpose': Teleonomy in Living Systems*. Vienna Series in Theoretical Biology. Cambridge: The MIT Press, 2023.
- Crippen, Matthew, and Jay Schulkin. *Mind Ecologies: Body, Brain, and World*. Columbia University Press, 2020.
- Cruys, Sander Van de, Karl J. Friston, and Andy Clark. "Controlled Optimism: Reply to Sun and Firestone on the Dark Room Problem." *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 24, no. 9 (September 2020): 680–681. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.05.012>.
- Dąbrowski, Andrzej. "Ucieleśnione Poznanie – Założenia, Tezy i Wyzwania." *Argument: Biannual Philosophical Journal*, vol. 11, no. 1 (2021): 13–32. <https://argument.up.krakow.pl/article/view/9069>.
- Damasio, Antonio. *Dziwny Porządek Rzeczy*. Poznań: Rebis, 2018.
- Dennett. *The Intentional Stance*. New edition. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1989.
- Dewey, John. *Experience and Nature*. New York: Dover Publications, 2022.
- Dewey, John. "The Reflex Arc Concept in Psychology." *Psychological Review*, vol. 3, no. 4 (1896): 357–370. <https://doi.org/10.1037/h0070405>.

- Dewey, John, and Arthur Bentley. *Knowing and the Known*. Boston: The Beacon Press, 1949. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.188277/page/n1/mode/2up>.
- Downey, Adrian. "Predictive Processing and the Representation Wars: A Victory for the Eliminativist (via Fictionalism)." *Synthese*, vol. 195, no. 12 (2018): 5115–5139. <https://www.jstor.org/stable/26750669>.
- Engel, Andreas K., Karl J. Friston, and Danica Kragic, eds. *The Pragmatic Turn: Toward Action Oriented Views in Cognitive Science*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2016.
- Engel, Andreas K., Alexander Maye, Martin Kurthen, and Peter König. "Where's the Action? The Pragmatic Turn in Cognitive Science." *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 17, no. 5 (May 2013): 202–209. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.03.006>.
- Fedorenko, Evelina, Steven T. Piantadosi, and Edward A. F. Gibson. "Language Is Primarily a Tool for Communication Rather than Thought." *Nature*, vol. 630, no. 8017 (2024): 575–586. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07522-w>.
- Fields, Chris, Karl Friston, James F. Glazebrook, and Michael Levin. "A Free Energy Principle for Generic Quantum Systems." *Progress in Biophysics and Molecular Biology*, vol. 173 (2022): 36–59. <https://doi.org/10.1016/j.pbiomolbio.2022.05.006>.
- Fields, Chris, and Michael Levin. "Scale-Free Biology: Integrating Evolutionary and Developmental Thinking." *BioEssays*, vol. 42, no. 8 (2020): 1900228. <https://doi.org/10.1002/bies.201900228>.
- Fields, Chris, and Michael Levin. "Thoughts and Thinkers: On the Complementarity Between Objects and Processes." *Physics of Life Reviews*, vol. 52 (2025): 256–273. <https://doi.org/10.1016/j.plprev.2025.01.008>.
- FitzGerald, Thomas H. B., Raymond J. Dolan, and Karl Friston. "Dopamine, Reward Learning, and Active Inference." *Frontiers in Computational Neuroscience*, vol. 9 (2015). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fncom.2015.00136>.
- Friedman, Daniel Ari, Alec Tschantz, Maxwell J. D. Ramstead, Karl Friston, and Axel Constant. "Active Inferants: An Active Inference Framework for Ant Colony Behavior." *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, vol. 15 (January 2021): 647732. <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2021.647732>.
- Friston, Karl. "The Free-Energy Principle: A Unified Brain Theory?" *Nature Reviews Neuroscience*, vol. 11, no. 2 (2010): 127–138. <https://doi.org/10.1038/nrn2787>.
- Friston, Karl J. "Beyond the Desert Landscape." In *Andy Clark and His Critics*, edited by Matteo Colombo, Elizabeth Irvine, and Mog Stapleton, 174–213. New York: Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190662813.003.0014>.
- Friston, Karl J., Jean Daunizeau, James Kilner, and Stefan J. Kiebel. "Action and Behavior: A Free Energy Formulation." *Biological Cybernetics*, vol. 102, no. 3 (2010): 227–260. <https://doi.org/10.1007/s00422-010-0364-z>.
- Friston, Karl J., and Klaas E. Stephan. "Free-Energy and the Brain." *Synthese*, vol. 159, no. 3 (2007): 417–458. <https://doi.org/10.1007/s11229-007-9237-y>.

- Friston, Karl, James Kilner, and Lee Harrison. "A Free Energy Principle for the Brain." *Journal of Physiology–Paris*, vol. 100, no. 1–3 (2006): 70–87. <https://doi.org/10.1016/j.jphysparis.2006.10.001>.
- Friston, Karl, Jérémie Mattout, and James Kilner. "Action Understanding and Active Inference." *Biological Cybernetics*, vol. 104, no. 1–2 (February 2011): 137–160. <https://doi.org/10.1007/s00422-011-0424-z>.
- Gallagher, Shaun. *Embodied and Enactive Approaches to Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Gallagher, Shaun. "Pragmatism and Cognitive Science." In *Routledge Companion to Pragmatism*, edited by Scott F. Aikin and Robert B. Talisse, 239–251. New York: Routledge, 2023. <https://doi.org/10.4324/9781315149592-33>.
- Ginsburg, Simona, and Eva Jablonka. "Evolutionary Transitions in Learning and Cognition." *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 376, no. 1821 (March 2021): 20190766. <https://doi.org/10.1098/rstb.2019.0766>.
- Gładziejewski, Paweł. "Mechanistic Unity of the Predictive Mind." *Theory & Psychology*, vol. 29, no. 5 (2019): 657–675. <https://doi.org/10.1177/0959354319866258>.
- Griffin, Nicholas. "Brandom and the Brutes." *Synthese*, vol. 195, no. 12 (2018): 5521–5547. <https://doi.org/10.1007/s11229-017-1460-6>.
- Gumuskaya, Gizem, Pranjal Srivastava, Ben G. Cooper, Hannah Lesser, Ben Semegran, Simon Garnier, and Michael Levin. "Motile Living Biobots Self-Construct from Adult Human Somatic Progenitor Seed Cells." *Advanced Science (Weinheim, Baden-Wuerttemberg, Germany)*, 30 November 2023, e2303575. <https://doi.org/10.1002/advs.202303575>.
- Hipólito, Inês. "A Simple Theory of Every 'Thing'." *Physics of Life Reviews*, vol. 31 (December 2019): 79–85. <https://doi.org/10.1016/j.plrev.2019.10.006>.
- Hipólito, Inês, and Thomas van Es. "Enactive-Dynamic Social Cognition and Active Inference." *Frontiers in Psychology*, vol. 13 (2022): 855074. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.855074>.
- Hodson, Rowan, Marishka Mehta, and Ryan Smith. "The Empirical Status of Predictive Coding and Active Inference." *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, vol. 157 (2024): 105473. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105473>.
- Hohwy, Jakob. *The Predictive Mind*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Hurley, Susan. "Animal Action in the Space of Reasons." *Mind & Language*, vol. 18, no. 3 (2003): 231–257. <https://doi.org/10.1111/1468-0017.00223>.
- Hutto, Daniel D., and Erik Myin. *Evolving Enactivism: Basic Minds Meet Content*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2017.
- Hutto, Daniel D., and Erik Myin. *Radicalizing Enactivism: Basic Minds without Content*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2013.
- Isomura, Takuya, Kiyoshi Kotani, Yasuhiko Jimbo, and Karl J. Friston. "Experimental Validation of the Free-Energy Principle with in Vitro Neural Networks." *Nature Communications*, vol. 14, no. 1 (August 2023): 4547. <https://doi.org/10.1038/s41467-023-40141-z>.

- Jablonka, Eva, and Marion J. Lamb. *Inheritance Systems and the Extended Evolutionary Synthesis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Jaeger, Johannes. "Forward." In *Everything Flows: Towards a Processual Philosophy of Biology*, edited by Daniel J. Nicholson and John Dupré, First edition, xi–xiv. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Johnson, Mark. "Pragmatism, Cognitive Science, and Embodied Mind." In *Pragmatism and Embodied Cognitive Science. From Bodily Intersubjectivity to Symbolic Articulation*, edited by Roman Madzia and Matthias Jung, 101–125. Berlin: Walter de Gruyter, 2016. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110480238/html>.
- Johnson, Mark L., and Jay Schulkin. *Mind in Nature: John Dewey, Cognitive Science, and a Naturalistic Philosophy for Living*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2023.
- Jonas, Hans. *The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology*. Evanston: Northwestern University Press, 1966.
- Kaila, Ville R. I., and Arto Annala. "Natural Selection for Least Action." *Proceedings of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, vol. 464, no. 2099 (July 2008): 3055–3070. <https://doi.org/10.1098/rspa.2008.0178>.
- Kiverstein, Julian, Mark Miller, and Erik Rietveld. "Desire and Motivation in Predictive Processing: An Ecological-Enactive Perspective." *Review of Philosophy and Psychology*, 2024. <https://doi.org/10.1007/s13164-024-00757-6>.
- Lagzi, István, Siowling Soh, Paul J. Wesson, Kevin P. Browne, and Bartosz A. Grzybowski. "Maze Solving by Chemotactic Droplets." *Journal of the American Chemical Society*, vol. 132, no. 4 (2010): 1198–1199. <https://doi.org/10.1021/ja9076793>.
- Laland, Kevin N., Tobias Uller, Marcus W. Feldman, Kim Sterelny, Gerd B. Müller, Armin Moczek, Eva Jablonka, and John Odling-Smee. "The Extended Evolutionary Synthesis: Its Structure, Assumptions and Predictions." *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 282, no. 1813 (August 2015): 20151019. <https://doi.org/10.1098/rspb.2015.1019>.
- Lanska, Douglas J. "Bernard, Claude." In *Encyclopedia of the Neurological Sciences (Second Edition)*, edited by Michael J. Aminoff and Robert B. Daroff, 413–416. Oxford: Academic Press, 2014. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780123851574008289>.
- Legg, Catherine, and André Sant'Anna. "Pragmatic Realism: Towards a Reconciliation of Enactivism and Realism." *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 2024. <https://doi.org/10.1007/s11097-024-09959-w>.
- Levin, Michael. "Bioelectric Networks: The Cognitive Glue Enabling Evolutionary Scaling from Physiology to Mind." *Animal Cognition*, 19 May 2023. <https://doi.org/10.1007/s10071-023-01780-3>.
- Levin, Michael. "Technological Approach to Mind Everywhere: An Experimentally-Grounded Framework for Understanding Diverse Bodies and Minds." *Frontiers in Systems Neuroscience*, vol. 16 (2022). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnsys.2022.768201>.

- Levin, Michael, and Daniel C Dennett. "Cognition All the Way Down." *Aeon*, 2020, 1–14. <https://aeon.co/essays/how-to-understand-cells-tissues-and-organisms-as-agents-with-agendas>.
- Lin, Hanti. "Bayesian Epistemology." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta and Uri Nodelman, 2023rd ed. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2023. <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/epistemology-bayesian/>.
- Llinás, Rodolfo R. *I of the Vortex: From Neurons to Self*. Reprint edition. Cambridge, London: Bradford Books, 2002.
- Llinás, Rodolfo R., and Sisir Roy. "The 'Prediction Imperative' as the Basis for Self-Awareness." *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 364, no. 1521 (May 2009): 1301–1307. <https://doi.org/10.1098/rstb.2008.0309>.
- Määtänen, Pentti. "Philosophical Naturalism." In *Mind in Action: Experience and Embodied Cognition in Pragmatism*, edited by Pentti Määtänen, 1–15. Studies in Applied Philosophy, Epistemology and Rational Ethics. Cham: Springer International Publishing, 2015. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17623-9_1.
- Maturana, H. R., and F. J. Varela. *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. First edition. Dordrecht, Holland–Boston: D. Reidel Publishing Company, 1980.
- McMillen, Patrick, and Michael Levin. "Collective Intelligence: A Unifying Concept for Integrating Biology across Scales and Substrates." *Communications Biology*, vol. 7, no. 1 (2024): 378. <https://doi.org/10.1038/s42003-024-06037-4>.
- Menary, Richard. "Pragmatism and the Pragmatic Turn in Cognitive Science." In *The Pragmatic Turn: Toward Action-Oriented Views in Cognitive Science*, edited by Andreas K. Engel, Karl J. Friston, and Danica Kragic, 215–234. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2016. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262034326.003.0013>.
- Mitchell, Kevin J. *Free Agents: How Evolution Gave Us Free Will*. First edition. Princeton Oxford: Princeton University Press, 2023.
- Nave, Kathryn. *A Drive to Survive: The Free Energy Principle and the Meaning of Life*. London: The MIT Press, 2025.
- Nicholson, Daniel J. "Reconceptualizing the Organism from Complex Machine to Flowing Stream." In *Everything Flows: Towards a Processual Philosophy of Biology*, edited by Daniel J. Nicholson and John Dupré, First edition, 139–166. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Noble, Raymond. *Understanding Living Systems*. First edition. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2023.
- Noble, Raymond, Kazuyo Tasaki, Penelope J. Noble, and Denis Noble. "Biological Relativity Requires Circular Causality but Not Symmetry of Causation: So, Where, What and When Are the Boundaries?" *Frontiers in Physiology*, vol. 10 (2019). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fphys.2019.00827>.

- Paolo, Ezequiel Di, Evan Thompson, and Randall Beer. "Laying down a Forking Path: Tensions Between Enaction and the Free Energy Principle." *Philosophy and the Mind Sciences*, vol. 3 (January 2022). <https://doi.org/10.33735/phimisci.2022.9187>.
- Parr, Thomas, Jakub Limanowski, Vishal Rawji, and Karl Friston. "The Computational Neurology of Movement under Active Inference." *Brain: A Journal of Neurology*, vol. 144, no. 6 (2021): 1799–1818. <https://doi.org/10.1093/brain/awab085>.
- Parr, Thomas, Giovanni Pezzulo, and Karl J. Friston. *Active Inference: The Free Energy Principle in Mind, Brain, and Behavior*. New York: The MIT Press, 2022.
- Pezzulo, Giovanni, Thomas Parr, and Karl Friston. "Active Inference as a Theory of Sentient Behavior." *Biological Psychology*, vol. 186 (2024): 108741. <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2023.108741>.
- Pezzulo, Giovanni, Thomas Parr, and Karl Friston. "The Evolution of Brain Architectures for Predictive Coding and Active Inference." *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 377, no. 1844 (2022): 20200531. <https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0531>.
- Piekarski, Michał. "Incorporating (Variational) Free Energy Models into Mechanisms: The Case of Predictive Processing under the Free Energy Principle." *Synthese*, vol. 202, no. 2 (2023): 58. <https://doi.org/10.1007/s11229-023-04292-2>.
- Piekarski, Michał. "Spór o ciągłość życia i umysłu. Argumenty na rzecz kognitywizmu." *Argument: Biannual Philosophical Journal*, vol. 11, no. 1 (2021): 71–91. <https://doi.org/10.24917/20841043.11.1.4>.
- Pietarinen, Ahti-Veikko, and Vera Shumilina. "Synechism 2.0: Contours of a New Theory of Continuity in Bioengineering." *BioSystems* (2025): 105410. <https://doi.org/10.1016/j.biosystems.2025.105410>.
- Potter, Henry D., and Kevin J. Mitchell. "Naturalising Agent Causation." *Entropy (Basel, Switzerland)*, vol. 24, no. 4 (2022): 1–18. <https://doi.org/10.3390/e24040472>.
- Putnam, Hilary. *Mathematics, Matter and Method*. Reprint edition. Cambridge–New York: Cambridge University Press, 2008.
- Quine, Willard Van Orman. *Pursuit of Truth*. Cambridge: Harvard University Press, 1990.
- Rescorla, Michael. "A Realist Perspective on Bayesian Cognitive Science." In *Inference and Consciousness*, edited by Anders Nes and Timothy Chan, First edition, 40–73. London–New York: Routledge, 2020. <https://doi.org/10.4324/9781315150703>.
- Rowlands, Mark. *Can Animals Be Moral?* Reprint edition. Oxford University Press, 2012.
- Schrödinger, Erwin. *What Is Life?: With Mind and Matter and Autobiographical Sketches*. Cambridge–New York: Cambridge University Press, 1992.
- Searle, John R. *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. First edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Sepúlveda-Pedro, Miguel A. *Enactive Cognition in Place. Sense-Making as the Development of Ecological Norms*. London: Palgrave Macmillan, 2023. <https://www.booktopia.com.au/enactive-cognition-in-place-miguel-a-sepulveda-pedro/book/9783031202810.html>.

- Seth, Anil. *Being You: A New Science of Consciousness*. London: Penguin Publishing Group, 2021.
- Seth, Anil K. "A Predictive Processing Theory of Sensorimotor Contingencies: Explaining the Puzzle of Perceptual Presence and Its Absence in Synesthesia." *Cognitive Neuroscience*, vol. 5, no. 2 (April 2014): 97–118. <https://doi.org/10.1080/17588928.2013.877880>.
- Słuszkiewicz, Zbigniew. "Of Rats and Men I: A Pragmatist Take on the Concept of Free Will as a Challenge to the Human–Animal Dichotomy." *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, vol. 2, no. 14 (2024): 1–43. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2024.14.12>.
- Smith, Ryan, Karl J. Friston, and Christopher J. Whyte. "A Step-by-Step Tutorial on Active Inference and Its Application to Empirical Data." *Journal of Mathematical Psychology*, vol. 107 (2022): 102632. <https://doi.org/10.1016/j.jmp.2021.102632>.
- Smith, Ryan, Maxwell J. D. Ramstead, and Alex Kiefer. "Active Inference Models Do Not Contradict Folk Psychology." *Synthese*, vol. 200, no. 2 (March 2022): 81. <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03480-w>.
- Vargas, Evelyn. "Perception as Inference." In *Peirce on Perception and Reasoning: From Icons to Logic*, edited by Kathleen A. Hull and Richard Kenneth Atkins, 14–24. London; New York: Routledge, 2017.
- Veissière, Samuel P. L., Axel Constant, Maxwell J. D. Ramstead, Karl J. Friston, and Laurence J. Kirmayer. "Thinking through Other Minds: A Variational Approach to Cognition and Culture." *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 43 (January 2020): e90. <https://doi.org/10.1017/S0140525X19001213>.
- Wiese, Wanja, and Karl J. Friston. "Examining the Continuity between Life and Mind: Is There a Continuity between Autopoietic Intentionality and Representationality?" *Philosophies*, vol. 6, no. 1 (March 2021): 18. <https://doi.org/10.3390/philosophies6010018>.
- Williams, Daniel. "Pragmatism and the Predictive Mind." *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, vol. 17, no. 5 (December 2018): 835–859. <https://doi.org/10.1007/s11097-017-9556-5>.
- Williams, Daniel. "Predictive Processing and the Representation Wars." *Minds and Machines*, vol. 28, no. 1 (March 2018): 141–172. <https://doi.org/10.1007/s11023-017-9441-6>.
- Wong, Michael L., Carol E. Cleland, Daniel Arend, Stuart Bartlett, H. James Cleaves, Heather Demarest, Anirudh Prabhu, Jonathan I. Lunine, and Robert M. Hazen. "On the Roles of Function and Selection in Evolving Systems." *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 120, no. 43 (2023): e2310223120. <https://doi.org/10.1073/pnas.2310223120>.
- Yon, Daniel, Cecilia Heyes, and Clare Press. "Beliefs and Desires in the Predictive Brain." *Nature Communications*, vol. 11, no. 1 (September 2020): 4404. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-18332-9>.

Zbigniew Słuszkiewicz is a graduate in Philosophy from the Pedagogical University of Cracow (2007). He also completed postgraduate studies in Special Pedagogy at the same institution (2012); Autism, Asperger Syndrome, and Overall Developmental Disorders: Diagnosis, and Therapy (with distinction) at the WSB University of Dąbrowa Górnicza (2015); and Psychology of Crisis and Crisis Intervention at the Jagiellonian University of Cracow (2019). He is currently a student of Doctoral School of UKEN, Cracow, and an alumnus of the Diverse Intelligences Summer Institute 2021, which was supported by the Templeton Foundation grant and conducted by the University of California, Los Angeles. In 2022, he was awarded a PRELUDIUM scientific grant from Narodowe Centrum Nauki for a research program titled "The Pragmatic Turn in Embodied Cognition and Mark Rowlands' Category of 'the Moral Subject.'" He is an ethics teacher and behavioural therapist at the Centrum Autyzmu i Całościowych Zaburzeń Rozwojowych in Cracow. E-mail: zbigniew.sluszkiewicz@doktorant.up.krakow.pl.

Zbigniew Słuszkiewicz jest absolwentem filozofii na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie (2007). Ukończył także studia podyplomowe z zakresu Pedagogiki Specjalnej na tej samej uczelni (2012), Autyzmu, Zespołu Aspergera i Ogólnych Zaburzeń Rozwojowych, Diagnostyki i Terapii (z wyróżnieniem) w Wyższej Szkole Bankowej w Dąbrowie Górniczej (2015) oraz Psychologii Kryzysu i Interwencji Kryzysowej na Uniwersytecie Jagiellońskim (2019). Obecnie doktorant UKEN w Krakowie. Jest absolwentem Diverse Intelligences Summer Institute (2021), wspieranego przez grant Fundacji Johna Templetona i prowadzonego przez Uniwersytet Kalifornijski w Los Angeles. W 2022 roku otrzymał grant naukowy PRELUDIUM Narodowego Centrum Nauki na dwuletni program badawczy pt. „Zwrot pragmatyczny w poznaniu ucieleśnionym oraz kategoria »podmiotu moralnego« Marka Rowlandsa”. Zbigniew pracuje jako nauczyciel etyki i terapeuta behawioralny w Centrum Autyzmu i Całościowych Zaburzeń Rozwojowych w Krakowie. E-mail: zbigniew.sluszkiewicz@doktorant.up.krakow.pl.

This article was inspired by the cooperation with the Diverse Intelligences Summer Institute, whose programs are financed by the Templeton World Charity Foundation (grant 0333 to the University of California).

This article is a partial realisation of PRELUDIUM grant 20: The Pragmatic Turn of Embodied Cognition and Mark Rowlands' Category of "Morally Motivated Subject" (2021/41/N/HS1/04208).

ZBIGNIEW SŁUSZKIEWICZ

 <https://orcid.org/0000-0001-7734-8484>

Uniwersytet im. KEN w Krakowie

Of Rats and Men III A Pragmatist Reconstruction of Advanced Agency *via* the Active Inference

О крысах и людях III

Прагматистская реконструкция развитой
агентности посредством активного вывода

Абстракт

Заключительная статья триптиха *О крысах и людях* подводит итоги всех его частей, цель которых: (1) поставить под сомнение основные положения традиционного философского дискурса о разуме человека и разуме живых существ, не принадлежащих к человеческому роду; (2) продемонстрировать, как инструменты «прагматистского поворота» могут углубить понимание агентности животных; и (3) эмпирически обосновать градуалистские представления о моральной агентности, такие как концепция «морального агента» Марка Роулэнса. Эти цели достигаются путем изучения характеристик развитой агентности. Продолжая тему, представленную во второй части триптиха *О крысах и людях*, автор ссылается на теорию активного вывода (англ. *Active Inference*, AIN), чтобы выявить, каким образом процессы контрфактического вывода и самоочевидности способствуют ее формированию. В этом контексте теоретический анализ Якоба Хохви

Of Rats and Men III

A Pragmatist Reconstruction of Advanced
Agency *via* the Active Inference

Abstract

The final part of the triptych (*Of Rats and Men*) synthesises the entire series, which aims to (1) challenge selected foundational assumptions of traditional philosophical discourse on human and nonhuman minds, (2) demonstrate how the tools of “the pragmatic turn” can deepen our understanding of animal agency, and (3) provide *a posteriori* support for gradualist categories of moral agency, such as Mark Rowlands’s concept of “the moral subject.” We pursue these goals by exploring the characteristic features of an advanced form of agency. Building on the themes introduced in *Of Rats and Men II*, we employ the theory of active inference (AIN) to determine how the processes of counterfactual inferencing and self-evidencing foster its emergence. In this context, Jakob Hohwy’s theoretical analysis is juxtaposed with experimental results on rodents, suggesting that the capacity for experiencing self-evidencing at a psychophysical level falls within the scope of the sense of agency (SoA) and may extend beyond our species.

соотносится с результатами экспериментов на грызунах, указывающими на то, что способность к самоочевидности на психофизиологическом уровне становится компонентом чувства агентности (англ. *Sense of Agency*, SoA) и не является исключительно свойством человека. Для изучения этого явления предлагается интерпретация «временного связывания» (разработанного Антонеллой Трамасере и Колином Алленом) с использованием теории активного вывода. С целью продемонстрировать онтологическую целостность концепции крыс как существ, способных достичь уровня когнитивно развитой агентности, автор соотносит ее с концепцией «когнитивных световых конусов» Майкла Левина.

Ключевые слова: активный вывод, самоочевидность, чувство агентности, моральный агент, крысы

To investigate this phenomenon, we propose an AIN-based interpretation of Antonella Tramacer and Colin Allen's "temporal binding" experiment. Finally, we position the concept of rats as beings capable of achieving a cognitively sophisticated level of agency within Michael Levin's "cognitive light cones" framework to illustrate its ontological coherence.

Keywords: active inference, self-evidencing, sense of agency, moral subject, rats

I think therefore I am if I am what I think.¹
I am, therefore, I think.²

Karl Friston

The primary aims of the *Of Rats and Men* triptych, of which this article constitutes the final part, are threefold: (1) to highlight questionable assumptions embedded within the fundamentals of philosophical discourse concerning non-human minds; (2) to demonstrate how the conceptual resources of the "pragmatic turn" can contribute to a better understanding of agency in animals; and (3) to strengthen – in a manner compatible with theoretical and empirical advancements – gradualist conceptions of moral subjectivity, such as the "moral subject" category proposed by Mark Rowlands.

In the first part (*Of Rats and Men I*),³ we critically examined the concept of free will (FW) through the lens of classical and contemporary pragmatism, questioning

¹ Karl J. Friston, "Embodied Inference: Or 'I Think Therefore I Am, If I Am What I Think,'" in *The Implications of Embodiment: Cognition and Communication*, eds. Wolfgang Tschacher and Claudia Bergomi (Charlottesville: Imprint Academic, 2011), 892011.

² Karl J. Friston, "I Am Therefore I Think," in *The Unconscious: A Bridge Between Psychoanalysis and Cognitive Neuroscience*, eds. Marianne Leuzinger-Bohleber, Simon Arnold, and Mark Solms (London: Routledge, 2017), 113.

³ Zbigniew Śluszkiewicz, "Of Rats and Men I: A Pragmatist Take on the Concept of Free Will as a Challenge to the Human-Animal Dichotomy," *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies* vol. 2, no. 14 (2024): 1–43, accessed December 12, 2024, <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2024.14.12>.

both its philosophical assumptions and empirical viability. We underscored how this concept perpetuates the human-animal dichotomy and how it impedes gradualist models of moral agency. Concurrently, we assessed the adequacy of arguments related to FW – such as the “space of reasons,” “the ability to do otherwise,” and “second-order desires – that are traditionally invoked in philosophical discussions on the qualitative differences between humans and other animals. We concluded by advocating the abandonment of the habitual recourse to FW in favour of a more inclusive approach to lived experience, namely, agency – a concept that modern philosophical (e.g., rationalist, analytical) and scientific (e.g., behavioural, associationist and notably biological) traditions have heretofore withheld from animals.

In the second part (*Of Rats and Men II*), we set in motion a reconstruction of the concept of agency by adopting a “bottom-up” approach grounded in first principles. We harnessed the conceptual tools of unorthodox cognitive theories, infused with pragmatist insights – the so-called “pragmatic turn.” Our interpretation of basal biological agency has been shaped by integrating resources from the embodied cognition paradigm (chiefly enactivism), the free-energy principle (FEP), and the predictive processing theory (PP). This trajectory was further illuminated by the processual perspective of the metaphysics of biology and delineated by the first four (out of eight) naturalistic criteria for agency (NA) posited by Henry Potter and Kevin Mitchell. Ultimately, we argued that such a framework facilitates a grasp of intentional concepts – such as beliefs, desires, and reason-goal directedness – that can be successfully applied to the explanation of animal behaviour, serving as tools for effectively executing the homeodynamic imperative.

Building on these foundations, in the third part, we continue the project by exploring the properties necessary for the emergence of advanced forms of agency. We contend that our approach enables the identification of features of agency characteristics in cognitively advanced organisms, such as mammals (in our examples – rodents). We begin by applying the remaining four non-reductionist criteria for recognising agency proposed by Potter and Mitchell to brained animals, reinforcing these criteria with insight from processual metaphysics. We then introduce the active inference (AIN) theory, focusing on those aspects that emphasise the role of counterfactual inference and the psychophysical manifestations of self-evidencing in the phenomenon under question. We juxtapose Jakob Hohwy’s theoretical analysis of these properties with empirical findings from experiments with rodents, which, in accordance with his criteria, plausibly reveal the presence of cognitive mechanisms that enhance agentic functions in these animals.

Subsequently, we briefly discuss research on the sense of agency (SoA) before introducing an experimental project authored by Antonella Tramacere and Colin Allen. The project is designed to investigate “temporal binding” in animals – a phenomenon discovered within the SoA research program. We propose interpreting

it through AIN conceptual lenses to verify the occurrence of self-evidencing at the psychophysical level in organisms endowed with cerebral cortex. Lastly, we position our concept of agency, exemplified by rats, within the broader theoretical framework of Michael Levin's "cognitive light cones" to accentuate its ontological coherence. The article concludes with a brief discussion of our approach's philosophical consequences.

Final Steps of the Stroll from Agency Causation to Advanced Agency⁴

In the previous paper, we built upon our depiction of the first four criteria for "ontologically primitive causal power" – basal agency – demonstrating their compatibility with the free-energy principle (FEP) and the processual metaphysics of biology.⁵ These are thermodynamic autonomy, persistence, endogenous activity, and holistic integration (see *Of Rats and Men II*). When an organism meets them, one can justifiably claim that it exhibits a basic form of causal agency – that is, it is capable of goal-directed actions based on reasons. At this point, we adduce the subsequent criteria and support them with the AIN tools, the workings of which become particularly evident at the level of neuronal architecture.⁶

The fifth criterion in Potter and Mitchell's dimensional list of standards for naturalised agency is low-level indeterminacy. It posits that a certain degree of unpredictability should exist even at the lowest level of system operations, thereby fostering the emergence of new, unforeseen capacities. Potter and Mitchell invoke here the idea of degrees to which the operation of higher structures in the system's hierarchy cannot be fully accounted for, solely by reference to microstructural

⁴ With this title, we continue following Jakob von Uexküll's path.

⁵ See Henry D. Potter and Kevin J. Mitchell, "Naturalising Agent Causation," *Entropy (Basel, Switzerland)*, vol. 24, no. 4 (2022): 1–8, accessed November 12, 2023, <https://doi.org/10.3390/e24040472>.

⁶ These features already exist at "lower" organisational levels, and we must emphasise here that we are far from a neurocentric fetishisation of the brain. As Levin and Rouleau convincingly argue, no fundamental functional difference exists between neurons and other body cells. Neurons also do not possess any exclusive abilities or properties. Cognitive processes attributed to neuronal networks have their precursors outside of them, including problem-solving, navigation, communication, cooperation, learning, and memory. The fundamental claim of the approach they (and we) defend is the idea of continuity or homologies across different scales, where organisational principles precede substrates, see Nicolas Rouleau and Michael Levin, "Brains and Where Else? Mapping Theories of Consciousness to Unconventional Embodiments," *OSF Preprints*, 2025, 1–32, accessed January 16, 2025, <https://doi.org/10.31234/osf.io/va5mk>.

levels.⁷ Indeterminacy is similarly expressed at the brain level. The system statistically extracts conspicuous features from the background (sampled noisy data) through its sensory surfaces. Signals arriving from the lower levels of the processing hierarchy may also gain perceived primary (felt) meaning if they deviate from the system's expectations embedded in prediction patterns.⁸ Animal goal-oriented movement is steered (albeit not forced) by the activation of higher-order neural coalitions – shaped via probabilistic inference (interpretation, meaning-making).⁹ At the brain–body–world level, these processes enable an animal to establish meaningful relations with her surroundings.¹⁰ Inference thus influences actions through normative, but not determinative, calibration of those predicted features of the outside world that are either beneficial or detrimental to organismal homeodynamics. Orientation towards information-seeking (foraging or epistemic actions) provides an animal with a means of valuation. Through iterated experiences, she discerns and represents those aspects of the world that are salient to her – they acquire fixed meanings.¹¹

⁷ Unpredictability already exists at the quantum level, yet it is not necessarily an “objective indeterminacy” but rather probabilistic unpredictability from the perspective of a (bounded) observer.

⁸ See, Mark Solms, *The Hidden Spring: A Journey to the Source of Consciousness* (New York: W. W. Norton & Company, 2021).

⁹ The FEP framework abandons the logocentric approach to meaning, viewing it instead as a key ability of living systems to orient themselves in their environment, e.g., by using frames of reference. See Chris Fields and Michael Levin, “How Do Living Systems Create Meaning?,” *Philosophies*, vol. 5, no. 4 (2020): 1–24, accessed January 20, 2025, <https://doi.org/10.3390/philosophies5040036>.

¹⁰ We decided to refer to an animal as a feminine pronoun to emphasise that a living being is not a “thing.” Within the FEP framework, a living being is a cognising system composed of subsets (defined in FEP as multiple, codependent, hierarchically-nested Markov blankets) tracking each other. Markov blanket separates inside from outside on many scales – from neurons to multicellular agents. A single blanket is a kind of veil (a boundary in statistical sense) encompassing sensory, internal and active states. A single cell consisting of at least one Markov blanket possesses sparse connections with the world through the sensory surface, enabling it to track external states and thus adjust to them or act (e.g. approach, avoid, i.e., *act for a reason*). From this perspective, the living being is a dynamical system – an active agent – her Markov-blanketed subsystems are metaphorically referred to as “a thing,” see Maxwell Ramstead, “The Free Energy Principle – a Precise,” *Dialectical Systems* (2023), accessed November 12, 2023, <https://doi.org/10.5281/zenodo.10014870>; Michael Kirchhoff et al., “The Markov Blankets of Life: Autonomy, Active Inference and the Free Energy Principle,” *Journal of The Royal Society Interface*, vol. 15, no. 138 (2018), 20170792, accessed November 12, 2023, <https://doi.org/10.1098/rsif.2017.0792>.

¹¹ In the pragmatist depiction, “the meaning of a thing” is what an object or event (something that stands out) affords to an agent through experience. In James Gibson's ecological notion of affordance, there is an animal with a certain kind of body and brain coupled with the environment, which possesses certain physical structures and energy patterns. That environment will afford ways of interacting. In other words, “the meaning of something” is about how engagement through action impacts the experience and what it enacts or brings forth for the experience given a situation. “Meaningful information” is what features of the surroundings have been selected by an organism to act upon for a concrete purpose in virtue of its usefulness for successful persistence, see Philip Ball, *How Life*

As experience accumulates, some of these – such as structural and action-oriented representations or affordances (i.e., opportunities for action) – become integrated into the content of her internal states.¹² At the implementation level, internal content manifests through the activation of complex neuronal assemblies that expedite categorisation. Ultimately, by imbuing categories with subjective meaning, these processes facilitate the formation of situated natural concepts (Bayesian beliefs or simulators) that enable her to get a normative grip (in the Heideggerian sense) on certain aspects of the learned structure of the external world.¹³ In this way, the fixed meanings of perceived situational contexts become predictable reasons for an animal's actions. The contentfulness of these phenomena follows from the fact that in the form of distinctive patterns of neuronally encoded probability distributions – formed *via* synaptic activity, neuronal connectivity, and structure entailed by the system's dynamics – fixed meanings are about something, whereas “aboutness” is traditionally considered the defining feature of intentionality.¹⁴

Works: A User's Guide to the New Biology (London: Picador, 2024), 349–351. For Deweyan's take on “meaning,” see Mark L. Johnson and Jay Schulkin, *Mind in Nature: John Dewey, Cognitive Science, and a Naturalistic Philosophy for Living* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2023), 50–53. We agree with such characterisation except for the Gibsonian rejection of inference. Sensorimotor coupling can also be successfully captured with this term. Within the AIN framework affordances are *a priori* high probability beliefs about hidden states, see Adam Linson et al., “The Active Inference Approach to Ecological Perception: General Information Dynamics for Natural and Artificial Embodied Cognition,” *Frontiers in Robotics and AI*, vol. 5 (2018): 1–22, accessed January 17, 2025, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frobt.2018.00021>.

¹² Clearly, we are not adopting a notion of representation in the classical sense as a thorough and complete account of what is being represented – would it be a mental image, a three-dimensional model, a structure of predicates, or a configuration of amodal symbols “stored” in long-term memory. Instead, we are referring to representation in the dynamic and grounded sense as a consequence of the activation of neural networks and circuits. In this context, *x* represents *y* when *x* conveys information about *y* that enables goal-directed interaction with *y* by utilising that information. See Lawrence W. Barsalou, “Can Cognition Be Reduced to Action?,” in *The Pragmatic Turn: Toward Action-Oriented Views in Cognitive Science*, eds. Andreas K. Engel, Karl J. Friston, and Danica Kragic (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2016), 81–96.

¹³ See Lawrence W. Barsalou, “Continuity of the Conceptual System across Species,” *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 9, no. 7 (2005): 309–311, accessed September 20, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.tics.2005.05.003>; Lawrence W. Barsalou, “Simulation, Situated Conceptualization, and Prediction,” *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 364, no. 1521 (2009): 1281–1289, accessed September 22, 2023, <https://doi.org/10.1098/rstb.2008.0319>. It is worth mentioning here that from the FEP perspective, concepts are not viewed as static representations but as dynamic capabilities of an agent to make specific conceptual distinctions using knowledge structurally encoded in her physical structure. As such, concepts are grounded and inherently normative, as they can be erroneously employed, see Wing Yi So, Karl J. Friston, and Victorita Neacsu, “The Inherent Normativity of Concepts,” *Minds and Machines*, vol. 34, no. 4 (2024): 1–21, accessed January 10, 2025, <https://doi.org/10.1007/s11023-024-09697-7>.

¹⁴ See Franz Brentano, *Psychologia z empirycznego punktu widzenia*, trans. Włodzimierz Galewicz (Warszawa: PWN, 1874/2006). See also Hans van Hateren, “Constructing a Naturalistic Theory

The following three criteria are pretty straightforward and do not require extensive elaboration. Multiple realisability, the sixth criterion, refers to the system's ability to achieve the same macroscopic outcomes through diverse microstructures. In other words, the relational variety among the system's components should enable the execution of similar goals in different ways, thereby enhancing the animal's flexibility (adaptability).¹⁵ In the context of neural architecture, this principle again highlights the necessity for online functional interpretation of data arriving from lower levels of processing – a task executed by higher-level structures.

The seventh criterion, historicity, addresses the importance of considering not only “how” a given process proceeds (its mechanism) but also “why” it proceeds in one way rather than another. Evolutionary and ontogenetic histories enable us to determine why certain states of affairs are considered “good” and others “bad” from the perspective of a given organism. By positing historicity, researchers emphasise the crucial role of individual experience (e.g., learning, development) and evolutionary history (e.g., natural selection, epigenetics) in shaping an agent's current and future operating capabilities. Lastly, the eighth criterion – agent-level normativity – indicates the creature's need to act in accordance with internal goals, which are shaped by partly inherited and partly experientially formed meanings as the basis for reasons for action. At the highest levels of organisation, within organism-environment interplay, categories of intentionality proper can jump into play because complex actions (or policies) rest on complex reasons and distant goals. These operate on

---

of Intentionality,” *Philosophia*, vol. 49 (2021), accessed September 23, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11406-020-00255-w>. FEP provides a formal language for describing the “aboutness” of internal representations and, thus, a tool for a naturalistic understanding of intentionality as the ability of biological systems to interpret their own sensory streams as ontologies (representational structures). Within organism-centred functionalism, the external geometry of motion in the internal phase space of phenotypic states (not just neuronal states) separated from the world by a Markov blanket can be interpreted as a statistical parametrisation of probability distributions for external states. This dual geometry of information includes anticipatory hypotheses about the (internal and external) hidden causes of sensory states (these have properties of representational content). This means that all information (beliefs) about the system's environment is “compressed” in its internal states. Changes in internal states describe the distance between beliefs corresponding to updating the system's probabilistic inferences. In this way, anticipatory internal processes become the carrier of semantic content – the form of “knowledge” of the system about its environment, encoded in its structure and internal dynamics, see, Maxwell J. D. Ramstead, Karl J. Friston, and Inês Hipólito, “Is the Free-Energy Principle a Formal Theory of Semantics? From Variational Density Dynamics to Neural and Phenotypic Representations,” *Entropy*, vol. 22, no. 8 (2020): 1–29, accessed March 15, 2025, <https://doi.org/10.3390/e22080889>.

¹⁵ This feature is related on every level of organisation to William James' definition of intelligence, which has been picked up by empirical researchers embracing the AIN framework. James defined intelligence as the ability to reach the same goal in multiple ways; see Patrick McMillen and Michael Levin, “Collective Intelligence: A Unifying Concept for Integrating Biology Across Scales and Substrates,” *Communications Biology*, vol. 7, no. 1 (2024): 5, accessed August 1, 2024, <https://doi.org/10.1038/s42003-024-06037-4>.

beliefs, desires, and intentions, which could be mere functional properties for neurons or neural networks, whereas “for an agent as a locus of meaning,” they become cognitive skills.¹⁶ Thereupon, the propensity of an agent to operate coherently – under internally established norms or goals – should enable the assessment of her actions as purposeful.¹⁷ This naturalised account of how, which, and why biotic organisms might be regarded as acting upon their reasons whilst remaining consistent with modern biology, recognises nervous systems as control systems (or “cognitive glue”) of diverse levels of causal power,¹⁸ operating within organisms comprehended holistically in concordance with the embodied approach. It is vital to note that, under this view, it is not parts of the system that cause change; rather, only the system immersed in its niche, conceived as a whole, can be considered an acting agent.

Advanced Cognitive Agents – the Comparative Cognitive Science View

Recapitulating the above: as the meanings of stimuli became separated from the immediacy of re-action through multistage processing and feedback-loops within and between brain networks, the capacity to combine and deploy concepts (i.e., internal representations) to act emerges.¹⁹ From this point on, distinctive patterns of neural activation (more broadly, sets of phenotypical states that gravitate towards particular “attractor states”) not only entail pragmatic consequences manifested in the brain–body’s actions. They also attain semantic content.²⁰ In other words, the activation of a particular neuronal population (assembly of neurons) structurally represents something in the world that is affectively meaningful for

¹⁶ Potter and Mitchell, “Naturalising Agent Causation,” 13.

¹⁷ Potter and Mitchell, “Naturalising Agent Causation,” 9–14. Notwithstanding our sympathy towards Potter and Mitchell’s standards for the naturalised agency, we challenge the views of the latter scholar on FW. Mitchell defends FW by invoking the notion of “the space of reasons” and suggests the validity of the higher-order thought theory (HOT); see Kevin J. Mitchell, *Free Agents: How Evolution Gave Us Free Will*, first edition (Princeton Oxford: Princeton University Press, 2023), 276–282. This was recognised as fallacy by Rowlands, who termed it *the miracle-of-the-meta*; see Mark Rowlands, *Can Animals Be Moral?* (Oxford University Press, 2012), 169–190. We have argued against the classical notion “of the space of reasons” in *Of Rats and Men I*.

¹⁸ See Michael Levin, “Bioelectric Networks: The Cognitive Glue Enabling Evolutionary Scaling from Physiology to Mind,” *Animal Cognition* (2023), accessed September 10, 2023, <https://doi.org/10.1007/s10071-023-01780-3>.

¹⁹ Potter and Mitchell, “Naturalising Agent Causation,” 10.

²⁰ See footnotes 8, and 12.

the agent in whom it is activated.²¹ Animals equipped with such neural organisation become true cognisers. As a result, such creatures gain the means to construct maps of the surroundings (initially physical, spatiotemporal, and later social) and to track changes emerging in their recurrently fluctuating environments.²² The further development of the increasingly complex (mammalian) neocortex, primarily *via* the multiplication of existing microstructures called cortical columns,²³ along with the integration and consolidation of data from many modalities, enhances their internal models with knowledge about objects in the world and the causal relations between them, about properties, categories, associations, and regularity patterns.²⁴

Due to the extensive robustness of control structures, some species gradually expand behavioural plasticity, coordination abilities, and the capacity to optimise adaptability (learning) not only on the basis of evolutionary processes but primarily through the accumulation of experiences gathered throughout their lives. Mammals and birds are those forms of life that have developed independently – through evolutionary convergence – particularly rich behavioural repertoire, to the extent that their actions exhibit second-order openness.²⁵ These organisms are endowed

²¹ See, Potter and Mitchell, “Naturalising Agent Causation,” 19.

²² One neural implementation level, the basis for many of these capabilities can be found in cognitive maps (predominantly in the hippocampus and entorhinal cortex) predicted by Edward Tolman, see Jeff Hawkins, *A Thousand Brains: A New Theory of Intelligence* (New York: Hachette Book Group, 2021). Cognitive maps enable agents to perform inferential processes in spatiotemporal domain but also social and abstract spaces (see Jeffery A. Dusek and Howard Eichenbaum, “The Hippocampus and Memory for Orderly Stimulus Relations,” *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 94, no. 13 (1997): 7109–7114, accessed January 2, 2024, <https://doi.org/10.1073/pnas.94.13.7109>; Dagmar Zeithamova, Margaret L. Schlichting, and Alison R. Preston, “The Hippocampus and Inferential Reasoning: Building Memories to Navigate Future Decisions,” *Frontiers in Human Neuroscience*, vol. 6 (2012), accessed January 3, 2024, <https://doi.org/10.3389/fnhum.2012.00070>; Edward H. Nieh et al., “Geometry of Abstract Learned Knowledge in the Hippocampus,” *Nature*, vol. 595, no. 7865 (2021): 80–84, accessed January 5, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03652-7>; André A. Fenton, “Remapping Revisited: How the Hippocampus Represents Different Spaces,” *Nature Reviews Neuroscience*, vol. 25, no. 6 (2024): 428–448, accessed June 15, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41583-024-00817-x>; Hristos S. Courellis et al., “Abstract Representations Emerge in Human Hippocampal Neurons During Inference,” *Nature* (2024), 1–9, accessed August 10, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07799-x>.

²³ Vernon B. Mountcastle, “An Organizing Principle for Cerebral Function: The Unit Module and the Distributed System,” in *The Mindful Brain: Cortical Organization and the Group-Selective Theory of Higher Brain Function* (Cambridge: The MIT Press, 1978), 7–50. Cortical columns operate similarly to hippocampal and entorhinal neural networks as well as demonstrate neuroanatomical similarities, see Jeff Hawkins and Subutai Ahmad, “Why Neurons Have Thousands of Synapses, a Theory of Sequence Memory in Neocortex,” *Frontiers in Neural Circuits*, vol. 10 (2016), accessed January 11, 2024, <https://doi.org/10.3389/fncir.2016.00023>; Jeff Hawkins et al., “A Framework for Intelligence and Cortical Function Based on Grid Cells in the Neocortex,” *Frontiers in Neural Circuits*, vol. 12 (2018): 121, accessed January 12, 2024, <https://doi.org/10.3389/fncir.2018.00121>.

²⁴ Kevin J. Mitchell, *Free Agents*, 273–275.

²⁵ Second-order openness means the same as being hemodynamically open; see Daniel J. Nicholson, “Reconceptualizing the Organism From Complex Machine to Flowing Stream,” in *Everything*

with distributed yet constantly cooperating parallel information processing systems composed of robust, interconnected neural pathways and loops, in addition to subcortical circuits – to wit, six-layered neocortex in mammals and functionally similar structures in the avian pallium.²⁶

These systems are capable of integrating and reconstructing traces of knowledge about worldly structures and the animals' internal states – affordances, motivations, goals, preferences, perceptual conclusions, and beliefs – in progressively abstract formats.²⁷ Thanks to constantly updating hierarchical generative models, mammals and birds can proactively undertake complex actions across diverse spatial and temporal scales. They do so to maintain the most efficient models of the world and themselves by continuously weighing the costs and benefits (consequences) of possible choices, as reinforced by interoceptive feedback.²⁸ This not only enables the preemptive prevention of homeostatic disturbances (detection and correction of deviations from fixed “attractive states” decoded as errors) but also the pursuit of allostatic optima – a process described within the AIN in terms of active interoceptive inference minimising expected free-energy.²⁹

This brings us to the first characteristic feature of advanced agency: contrary to behaviouristic tenets, brained animals do not sit and wait for a triggering reac-

---

Flows: Towards a Processual Philosophy of Biology, eds. Daniel J. Nicholson and John Dupré, first edition (Process Philosophy of Biology, Oxford: Oxford University Press, 2018), 144–145.

²⁶ Gregory F. Ball and Jacques Balthazart, “Evolutionary Neuroscience: Are the Brains of Birds and Mammals Really so Different?,” *Current Biology*, vol. 31, no. 13 (2021): R840–R842, accessed January 19, 2024, <https://doi.org/10.1016/j.cub.2021.05.004>.

²⁷ On the interconnections of neocortex with the deeper structures and its role in the control mechanisms within active inference framework, see Phan Luu, Don M. Tucker, and Karl Friston, “From Active Affordance to Active Inference: Vertical Integration of Cognition in the Cerebral Cortex Through Dual Subcortical Control Systems,” *Cerebral Cortex*, vol. 34, no. 1 (2024): bhad458, accessed January 20, 2024, <https://doi.org/10.1093/cercor/bhad458>.

²⁸ This is by no means the whole story; due to lack of space, we have omitted the vital role of the microbiome and gut-brain axis; see Qinwen Wang, Qianyu Yang, and Xingyin Liu, “The Microbiota–Gut–Brain Axis and Neurodevelopmental Disorders,” *Protein & Cell*, vol. 14, no. 10 (2023): 762–775, accessed March 14, 2025, <https://doi.org/10.1093/procel/pwad026>; Tuba Shahid Chaudhry et al., “The Impact of Microbiota on the Gut–Brain Axis: Examining the Complex Interplay and Implications,” *Journal of Clinical Medicine*, vol. 12, no. 16 (2023): 1–20, accessed March 14, 2025, <https://doi.org/10.3390/jcm12165231>.

²⁹ Anil K. Seth and Karl J. Friston, “Active Interoceptive Inference and the Emotional Brain,” *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 371, no. 1708 (2016): 20160007, accessed June 7, 2023, <https://doi.org/10.1098/rstb.2016.0007>; Alexander Tschantz et al., “Simulating Homeostatic, Allostatic and Goal-Directed Forms of Interoceptive Control Using Active Inference,” *Biological Psychology*, vol. 169 (2022), accessed March 14, 2025, <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2022.108266>. For overview of the concept of allostasis in the context of the FEP see, Andrew W. Corcoran and Jakob Hohwy, “Allostasis, Interoception, and the Free Energy Principle: Feeling Our Way Forward,” in *The Interoceptive Mind: From Homeostasis to Awareness*, eds. Manos Tsakiris and Helena De Preester (Oxford: Oxford University Press, 2019), 272–292.

tion stimulus – they have an intrinsic need to explore their environment selectively. Indeed, an animal with a neocortex composed of an abundance of cortical columns and extensively interconnected neural networks not only makes decisions about her conduct based on reasons – she is able to notice when reasons sometimes clash. In those internally conflicted situations, a deliberative process is activated. It is when “If... then...” capacity for counterfactual inference emerges – an ability that Donald Griffin hypothesised might be an essential brain property, given its efficiency and the survival advantage it confers.³⁰ The manifestations of deliberative instances (i.e., predictions comparing) have already been captured, measured, and described in detail not only in humans but also in rats. For occurrences of such indecision states, comparative neuroscientists have reintroduced Edward Tolman’s term “vicarious trial and error” (VTE).³¹ Then again, in light of advances in affective neuroscience – and the problematic label associated with S–R models – guided by the framework we have adopted here, we posit that this process should instead be reconceptualised as “covert epistemic inference” in service of expected free-energy minimisation.³²

In our view, the reason philosophers used to assume this capacity to be so cognitively demanding is that during the progressing stages of evolutionary development, in primates like us with enlarged brains, it has been supplemented by multitasking abilities, language facilitating subtle variable-ratio-weighting, and collaterally, experiences of “finding oneself at crossroads.” But as Griffin wrote almost three decades ago,

Animals often select certain patterns of behavior over others of which they are quite capable, and these choices seem to be based on simple beliefs that the selected

---

³⁰ See Donald R. Griffin, “From Cognition to Consciousness,” *Animal Cognition*, vol. 1, no. 1 (1998): 3–16, accessed March 21, 2024, <https://doi.org/10.1007/s100710050002>.

³¹ VTE is a mental simulation mechanism that allows an animal to weigh the value of various options without incurring the direct costs of physically attempting them, see Adam P. Steiner and A. David Redish, “Behavioral and Neurophysiological Correlates of Regret in Rat Decision-Making on a Neuroeconomic Task,” *Nature Neuroscience*, vol. 17, no. 7 (2014): 995–1002, accessed June 7, 2023, <https://doi.org/10.1038/nn.3740>; A. David Redish, “Vicarious Trial and Error,” *Nature Reviews Neuroscience*, vol. 17, no. 3 (2016): 147–159, accessed March 5, 2023, <https://doi.org/10.1038/nrn.2015.30>; Brendan M. Hasz and A. David Redish, “Deliberation and Procedural Automation on a Two-Step Task for Rats,” *Frontiers in Integrative Neuroscience*, vol. 12 (2018): 30, accessed March 6, 2024, <https://doi.org/10.3389/fnint.2018.00030>. For the relation of counterfactuals, mental-time-travel with sleep in rats, see David M. Peña-Guzmán, *When Animals Dream: The Hidden World of Animal Consciousness* (Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2022), 88–92, 139–147. For translational research on rats and humans, see Samantha V. Abram et al., “Neural Signatures Underlying Deliberation in Human Foraging Decisions,” *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, vol. 19, no. 6 (2019): 1492–1508, accessed March 6, 2024, <https://doi.org/10.3758/s13415-019-00733-z>.

³² See, Giovanni Pezzulo et al., “Active Inference, Epistemic Value, and Vicarious Trial and Error,” *Learning & Memory*, vol. 23, no. 7 (2016): 322–338, accessed June 7, 2023, <https://doi.org/10.1101/lm.041780.116>.

action will obtain some desired object or outcome. Having outgrown behaviorism there is no longer any compelling reason why ethologists should neglect the possibility that many animals choose what to do on the basis of their conscious recognition that some actions are likely to have a favorable result while others are likely to have undesirable consequences.³³

In sum, the main strength of processual approaches to biology lies in their promise to reintegrate the concept of agency into the philosophy of animal minds and natural science. Hence, utilising the AIN conceptual toolkit profoundly bolsters our goal of deconstructing the scope of this category.³⁴ As a result, intentional terminology can be realistically anchored not only as a natural property of living beings but also as indicative of defining features of advanced forms of agency – with certain limits on the complexity of the unique neural patterns that the entities in question are capable of processing. We contend that genuine advanced agency commences with counterfactual inference (simulation) expressed in deliberative processes mediated by interception.³⁵

Potter and Mitchell's criteria for agency, reinforced by insights from embodied Active Inference and empirical data from neuroscience, substantiate the case presented in our previous paper (*Of Rats and Men II*). Beliefs, intentions, and desires remain adequate means of description without necessarily limiting those categories to *Homo sapiens*.³⁶ This, in turn, enables a non-dichotomous, biocentric interpretation of discrete neuro-sensorimotor contingencies – as they are contextually enacted – in terms of a creature's (a) beliefs about her body and the world, (b) desires as an orientation towards allostatic goals – with interoceptive feedback serving as a metric for the divergence (or deviation) from expected (as preferred) states, and (c) intentions as directedness towards probabilistically possible and accessible states

³³ Griffin, "From Cognition to Consciousness," 5.

³⁴ For an even more processual approach to biotic agency through the lenses of FEP, see Kathryn Nave, *A Drive to Survive: The Free Energy Principle and the Meaning of Life* (London: The MIT Press, 2025).

³⁵ Although there is a solid case to make that counterfactual predictions originate in unconscious inferencing of raw perception as well, see Anil K. Seth, "Being a Beast Machine: The Origins of Selfhood in Control-Oriented Interoceptive Inference," in *Andy Clark and His Critics*, eds. Matteo Colombo, Elizabeth Irvine, and Mog Stapleton (New York: Oxford University Press, 2019), 247–248.

³⁶ It is probably not the case that folk psychology, from which intentional terms are derived, constitutes a full-fledged, albeit erroneous, theory, as Paul Churchland would have us believe (sic!). Daniel Dennett's mildly realistic intuition appears more plausible. In his arguably most pragmatically oriented paper (see Daniel C. Dennett, "Real Patterns," *Journal of Philosophy*, vol. 88, no. 1 (1991): 27–51, accessed December 24, 2024, <https://doi.org/10.2307/2027085>). Dennett reasoned that the predictive success of intentional concepts would be improbable without a history of consistent tracking of reliable regularities in the social domain. In line with his insight, the AIN framework seems to capture these dependencies with mathematical precision.

achievable through sequences of actions (policies). With this in mind, let us now focus on the AIN itself and other processual aspects of agency informed by this framework to identify additional features of its sophisticated forms. During this run, we will step on the vital existential question.

Meaning-Making Entangled in Action–Perception Loops

Active Inference (AIN), in its current form, has, in recent years, emerged from perception-focused predictive coding and the core tenets of the free-energy principle (FEP). Previously, within the predictive processing (PP) theory, “active inference” referred to simple sensorimotor control processes aimed at minimising proprioceptive prediction errors, and this fact sometimes leads to the misconception that it is its only application.³⁷ However, nowadays, this term is predominantly used in reference to models of policy and decision-making under conditions of uncertainty, directly linking perception with action and belief states with goal-directedness during the planning of a series of actions over time. Thus, AIN most closely resembles reinforcement learning and Gaussian filter models, except that it places emphasis on those aspects of cognitive processing in which the agent actively reduces uncertainty regarding present and future perception and actions – primarily through Bayesian inference, epistemic actions, and decisions based on informational observations.³⁸ Moreover, within the AIN, uncertainty reduction (i.e., successful prediction) is inherently rewarding, and as such, it is incorporated into the agent’s generative model.

According to AIN, the brain not only anticipates incoming sensory signals and updates its world models based on them, but also takes action to ensure that these predictions come true. In other words, the brain–body influences its environment by minimising the differences between predictions and actual sensory inputs through action-taking. Actions elicit sensory observations that align with desired outcomes or goals, thereby aiding the agent in making sense of the surrounding world. Due to the recursiveness of action-perception loops, each subsequent observation of an environmental change – instigated by an action – directly

³⁷ Ryan Smith, Karl J. Friston, and Christopher J. Whyte, “A Step-by-Step Tutorial on Active Inference and Its Application to Empirical Data,” *Journal of Mathematical Psychology*, vol. 107 (2022): 102632, accessed November 13, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jmp.2021.102632>.

³⁸ Mark Sprevak and Ryan Smith, “An Introduction to Predictive Processing Models of Perception and Decision-Making,” *Topics in Cognitive Science*, vol. 00 (2023): 3, accessed January 2, 2024, <https://doi.org/10.1111/tops.12704>.

influences, though does not determine, the decisions that follow on a moment-to-moment basis.³⁹ The body plays a fundamental role in this agent-environment system because all modelling is mediated by it, and the overall experience emerges from the integration of spatiotemporal and phenomenal information flowing bidirectionally through it. By minimising uncertainty (which binds evidence for the agent's model of the self and the world through sensory interactions), inferencing agents become statistical models of their eco-niches, by necessity embodying the causal structures of their *Umwelten*. Friston underscores the role of the body in an even more Ashbyan-Gibsonian, affordance-centred manner when he states that:

[N]ot only does the agent embody the environment, but the environment embodies the agent. This is true in the sense that the physical states of the agent (its internal milieu) are part of the environment. In other words, the statistical model entailed by each agent includes a model of itself as part of that environment. This model rests upon prior expectations about how environmental states unfold over time [...]. Heuristically, if I am a model of my environment and my environment includes me, then I model myself as existing.⁴⁰

This raises a compelling question – one that is crucial both for the triptych in general and for this paper when applied to complex animals: What does it mean for an animal “to exist”? In the skilled-intentionality enactive depiction of the AIN, an animal models the relevant context-dependent possibilities for action (affordances) to approach an optimal self-generated state.⁴¹ She maintains a predominantly ego-centred perspective on her occupied niche, and her brain-body dynamics also organise itself along this attractor. Ongoing interactions with the environment continuously reshape various aspects of her milieu according to their relevance for her (circular coupling). From this perspective, it is not the causal structure *per se* that is modelled, but rather the relationship between sensory stimulation and successfully executed actions.

These context-dependent models originate from and are tailored to the agent's previous experiences. Over time, they become increasingly context-sensitive and, concomitantly, incentivise actions that shape her surroundings to be more suitable. Thus, the structure of the generative model – besides serving to infer hidden environmental states as causes of perceptions – also guides an animal agent, through

³⁹ At least from the observers' vantage.

⁴⁰ Friston, “Embodied Inference,” 89–90.

⁴¹ Jelle Bruineberg, “Active Inference and the Primacy of the ‘I Can,’” eds. Thomas Metzinger and Wanja Wiese, *Philosophy and Predictive Processing*, vol. 5 (2017): 9, accessed August 20, 2023, <https://doi.org/10.15502/9783958573062>.

inter-active niche construction, towards states optimal for her.⁴² This is why the generative model is not merely a model – an internal re-construction of the world, but it is also an expression of a multidimensionally intertwined agent–environment system. For the animal, it is not the most likely states of the environment that count (i.e., the “veridical” interplay of prior beliefs with current sensory evidence), but the optimal present and future states of the environment constructed with her that are, affectively speaking, of the greatest importance for this particular animal – a cognising agent.⁴³

The cognising agent’s decision about which action to undertake is nested in the allostatic high-level model, where interoceptive and exteroceptive (contextual) pieces of information are integrated, instantiating predictions that flow down the hierarchy and guide her autonomic adjustment or incentivise allostatic actions. It follows from PP that, in order to occupy unsurprising states, an agent’s generative model hierarchy focuses on internally assessable quantities – error signals – reflecting discrepancies between what has been predicted and what has actually occurred. Given that she initially cannot foresee *a priori* which states are best for her to occupy, minimising uncertainty relative to the internal generative model of the world she embodies equates to the implicit maximisation of evidence supporting that model. In the AIN formulation, this means an agent amasses evidence for her own existence by continuously pursuing the minimisation of average prediction error (surprisal) through action, thus acting as a self-evidencing

⁴² As John Dewey argued, the way the world is cognised tracks the ways it is inhabited, see Matthew Crippen and Jay Schulkin, *Mind Ecologies: Body, Brain, and World* (New York: Columbia University Press, 2020), 28.

⁴³ Within the PP-AIN approach, emotions are not regarded as ontologically separable from cognitive processes or indicative of a special type of cognition. Instead, they form an aspect of the generative model that integrates a predictive processing system. Like other categories of experience, emotions are compressions (*ad hoc* concepts) modulated by the core affect, with dimensions of arousal and valence permeating states of beliefs and desires. Therefore, the predictive mind is inherently emotional. See Kathryn Nave et al., “Wilding the Predictive Brain,” *WIREs Cognitive Science*, vol. 11, no. 6 (2020): e1542, accessed December 20, 2024, <https://doi.org/10.1002/wcs.1542>. Due to lack of space, we have to omit the details of the affective dimension of the AIN framework (for the role of emotions in cognitive processes, see Mark Miller and Andy Clark, “Happily Entangled: Prediction, Emotion, and the Embodied Mind,” *Synthese*, vol. 195, no. 6 (2018): 2559–2575, accessed August 25, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11229-017-1399-7>; for Pankseppian approach to emotions within the FEP framework see, Mark Solms, *The Hidden Spring: A Journey to the Source of Consciousness* (New York: W. W. Norton & Company, 2021); Mark Solms and Karl Friston, “How and Why Consciousness Arises: Some Considerations from Physics and Physiology,” *Journal of Consciousness Studies*, vol. 25 (2018): 202–238, accessed August 25, 2023, https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10057681/1/Friston_Paper.pdf?ref=quilllette.com; for view conflicting with basic emotion theory, yet currently under the same theoretical umbrella (FEP), see Lisa Feldman Barrett, “The Theory of Constructed Emotion: An Active Inference Account of Interoception and Categorization,” *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, vol. 12, no. 1 (2017): 1–23, accessed August 4, 2023, <https://doi.org/10.1093/scan/nsw154>.

entity.⁴⁴ Therefore, the AIN answer to the question of what it means for an animal agent to exist is circular – to exist is to act in such a way as to be one's own proof of existence. This answer may seem absurd *prima facie*, but it is firmly grounded in the concept of abduction, first developed by Charles Sanders Peirce. Abductive inference is a notion closely related to the idea of inference to the best explanation, which in this context, is more about the likelihood of expected outcomes.⁴⁵ As Jacob Hohwy writes:

In an inference to the best explanation, some evidence is explained by some hypothesis – that best explains the evidence – which is then inferred as true or probable. Often, the evidence for the hypothesis is just the very evidence it explains. This creates a benign circle where the hypothesis explains the evidence, and the evidence is evidence for the hypothesis. The explanatory power of the hypothesis ensures the hypothesis has evidence for itself – it is self-evidencing [...]. There is no outside help or evidence to establish the hypothesis (conceived as the system's internal generative model) – the only evidence is the evidence the model can account for. The system needs to configure or organise its own internal states (conceived as the model's parameters and states) in order to make the evidence (or sensory input) as expected or unsurprising as possible. As it accomplishes this task, it accumulates evidence for itself.⁴⁶

The notion of self-evidencing constitutes another disruption of classical perspectives – this time regarding the relationship between perception, action, and epistemology.⁴⁷ AIN's central idea is that perception and action simultaneously con-

⁴⁴ Sounds sophisticated, but it means no more than that an animal's brain is constantly guessing; see Jakob Hohwy, "Conscious Self-Evidencing," *Review of Philosophy and Psychology*, vol. 13, no. 4 (2022): 809–828, accessed August 27, 2023, <https://doi.org/10.1007/s13164-021-00578-x>; Anil K. Seth, "Inference to the Best Prediction," in *Open MIND*, eds. Thomas Metzinger and Jennifer Windt (Frankfurt am Main: MIND Group, 2015).

⁴⁵ When invoking the idea of abductive inference, Hohwy has somehow forgotten its originator. For discussions about animal abduction, see Lorenzo Magnani, "Animal Abduction," in *Abductive Cognition: The Epistemological and Eco-Cognitive Dimensions of Hypothetical Reasoning*, ed. Lorenzo Magnani, Cognitive Systems Monographs (Berlin–Heidelberg: Springer, 2009), 265–316; Mariana Vitti Rodrigues and Claus Emmesche, "Abduction: Can Non-Human Animals Make Discoveries?" *Biosemiotics*, vol. 10 (2017): 295–313, accessed August 26, 2023, <https://doi.org/10.1007/s12304-017-9300-0>. See also relevant in *Of Rats and Men II*, footnote 35 on the linkage of perceptual inference with Peircean semiotics embedded in synechism.

⁴⁶ Hohwy, "Conscious Self-Evidencing," 8.

⁴⁷ This concept deprives the Cartesian model of its departure point. Friston has summarised it as follows: "I will only exist iff (sic!) I am a veridical model of my environment. Put even more simply; 'I think therefore I am, iff I am what I think.' This tautology is at the heart of the free-energy principle and celebrates the circular causality that underpins much of embodied cognition." See Friston, "Embodied Inference," 90.

tribute to minimising discrepancies between actual and predicted sensory inputs. However, departing from the rationalistic (Helmholtzian) depiction of cognition, the goal is not merely to infer hidden causes from the environment but rather to steer agent–environment interactions towards outcomes that are optimal for the agent’s flourishing. In line with pragmatic readings of evolutionary theory, the ecological-enactive approach posits that cognisers are not in pursuit of recognising objective reality; instead, they aim to maximise the evidence substantiating their predictions.⁴⁸

In other words, agents engage in actions that affirm their generative models, thereby providing evidence for their own existence through the changes they effect in the world. In this sense, for an advanced rendition of cortically equipped social animals, the agent must distinguish between her perceptual and interoceptive sensations resulting from her own actions and those caused by external factors (e.g., other agents or events). This process can occur on many levels of organisation through various means, though it originates at the level of the pre-reflective embodied self – an inchoate experience of being an active body – that gives rise to the impression of authorship over the action performed.⁴⁹

How does the content discussed so far integrate into the task of reconstructing advanced agency using a minimally sophisticated model, namely rats? The capacity for causal inferencing in these creatures, including their ability to distinguish their own actions from those they observe, remains a subject of considerable controversy (albeit primarily among behaviourists). Nonetheless, it has been extensively explored over the past two decades by leading comparative neuroscientists.⁵⁰ Based

⁴⁸ It follows that the initial Helmholtzian metaphor of the brain as a scientist must account for the fact that this scientist is “crooked” because she tends to bend her hypothesis to her “optimistic generative model” all the time.

⁴⁹ See Anil Seth, “Interoceptive Inference, Emotion, and the Embodied Self,” *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 17, no. 11 (2013): 565–573, accessed August 28, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.09.007>; Jakub Limanowski and Felix Blankenburg, “Minimal Self-Models and the Free Energy Principle,” *Frontiers in Human Neuroscience*, vol. 7 (2013), accessed August 23, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2013.00547>; Bruineberg, “Active Inference and the Primacy of the ‘I Can,’” 12.

⁵⁰ See Kenneth J. Leising et al., “The Special Status of Actions in Causal Reasoning in Rats,” *Journal of Experimental Psychology: General*, vol. 137, no. 3 (2008): 514–527, accessed December 10, 2023, <https://doi.org/10.1037/0096-3445.137.3.514>; Aaron P. Blaisdell et al., “Causal Reasoning in Rats,” *Science*, vol. 311, no. 5763 (2006): 1020–1022, accessed December 12, 2023, <https://doi.org/10.1126/science.1121872>; Kosuke Sawa, “Predictive Behavior and Causal Learning in Animals and Humans,” *Japanese Psychological Research*, vol. 51, no. 3 (2009): 222–233, accessed December 16, 2023, <https://doi.org/10.1111/j.1468-5884.2009.00396.x>; Michael R. Waldmann et al., “Rats Distinguish Between Absence of Events and Lack of Evidence in Contingency Learning,” *Animal Cognition*, vol. 15, no. 5 (2012): 979–990, accessed December 17, 2023, <https://doi.org/10.1007/s10071-012-0524-8>; for deflationary associative account see Dominic M. Dwyer, Judy Starns, and Robert C. Honey, “Causal

on the discussion thus far, it seems to naturally follow the functional organisation of advanced cognitive systems, serving as a facilitator of predictive precision (inverse variance) for density of probability distributions (expected states). However, the rabbit hole of self-evidencing extends deeper. Before progressing to the next section of this article, it is necessary to allocate some space to explore this topic further.

Sophistically Self-Evidencing Rat?

A key aspect of advanced self-evidencing is active counterfactual inference – previously mentioned – which need not be conscious, much less discursive.⁵¹ This kind of constructivist simulation is carried out continuously by animal agents.⁵² To perform it, they must maintain internal models of the world's causal structures, coupled with models of themselves within those structures (self-models).⁵³ They continually infer the hidden causes of their sensory input, informed by probabilistic

---

Reasoning' in Rats: A Reappraisal," *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, vol. 35, no. 4 (2009): 578–586, accessed December 17, 2023, <https://doi.org/10.1037/a0015007>. For a compromise approach, see Dominic M. Dwyer and Michael R. Waldmann, "Beyond the Information (Not) Given: Representations of Stimulus Absence in Rats (*Rattus Norvegicus*)," *Journal of Comparative Psychology*, vol. 130, no. 3 (2016): 192–204, accessed December 17, 2023, <https://doi.org/10.1037/a0039733>. For an overview, see Francisco J. Silva and Kathleen M. Silva, "Causal Reasoning in Rats (Blaisdell et al. 2006)," in *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*, eds. Todd K. Shackelford and Viviana A. Weekes-Shackelford (Cham: Springer International Publishing, 2021), 936–940.

⁵¹ Language is neither a necessary nor sufficient condition for thinking; see Evelina Fedorenko, Steven T. Piantadosi, and Edward A. F. Gibson, "Language Is Primarily a Tool for Communication Rather than Thought," *Nature*, vol. 630, no. 8017 (2024): 575–586, accessed July 2, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07522-w>.

⁵² The notion that counterfactual inference does not have to be discursive is evidenced not only by examples of individuals who base their inferential processes (thinking) on visual imagination (e.g., Temple Grindin) but also by the recently uncovered (and not as rare as one might assume) cases of people who despite the absence of inner speech (Anauralia, Anendophasia) otherwise function completely normally. See also surprising experimental results predating this discovery in Russell T. Hurlburt and Sarah A. Akhter, "Unsymbolized Thinking," *Consciousness and Cognition*, vol. 17, no. 4 (2008): 1364–1374, accessed December 15, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.concog.2008.03.021>. For Anauralia (Anendophasia) research, see Rish P. Hinwar and Anthony J. Lambert, "Anauralia: The Silent Mind and Its Association With Aphantasia," *Frontiers in Psychology*, vol. 12 (2021), accessed December 20, 2023, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.744213>; Johanne S. K. Nedergaard and Gary Lupyan, "Not Everybody Has an Inner Voice: Behavioral Consequences of Anendophasia," *Psychological Science*, vol. 35(7) (2024), accessed May 10, 2024, 09567976241243004, <https://doi.org/10.1177/09567976241243004>.

⁵³ "The brain is the statistical model of the world it inhabits," including the agent's body model. That way, self-awareness is encrypted in the brain-function as a default.

feedback derived from statistical variables sampled from the generative process (the world). This process forms the interpretative basis for computations within their generative models.⁵⁴ In doing so, they reduce discrepancies between their internal generative models and the actual states – *via* the refinement of sensory information adjusted to spatiotemporal error feedback. In consequence, such animals are essentially future-oriented, able to flexibly minimise expected uncertainty (free energy) over various timespans. As it turns out – prediction and inference “are two sides of the same coin.”⁵⁵

As we sketched above, to remain within the boundaries of viable states and flourish, an animal uses priors – beliefs about the estimated conditions she occupies as viability measures (*vel* probability distributions). Priors (Bayesian beliefs) represent expectations about the states an animal occupies at any given moment and about future states; they are partially acquired through experience (learned) and partially shaped during the evolutionary process.⁵⁶ Advanced organisms regulate their homeodynamics by adjusting (in PP – through adaptation or perceptual inference – “changing mind”) or by pursuing additional confirmation for those priors, that are challenged by sensory feedback (in AIN – through “changing the world”). External states mediate changes in perception and must be accounted for. However, if the precision of a given prediction is sufficiently high (corresponding with the degree of confidence), it is the external states that must conform. This iterative back-and-forth is grounded in perception-action loops, exerting relative control over worldly states across multiple timescales.

Yet, not every possible action is worth performing; hence, internal models constantly generate competing predictions, modelling each in accordance with possible outcomes – that is, as counterfactuals. In animals lacking the language network,⁵⁷ active counterfactual inferencing (covert epistemic inference) is processed

⁵⁴ The generative model and the generative process represent two different ways of generating sensory data. The generative process refers to the actual structure of the world, that is, to how sensory data are generated. In contrast, the generative model is a construct used by the agent to draw inferences about the latent causes behind sampled data. These two modes of information flow can differ substantially.

⁵⁵ Bruineberg, “Active Inference and the Primacy of the ‘I Can,’” 4.

⁵⁶ It is also in line with the pragmatists’ view, by the fact that since the Metaphysical Club (with the exception of neopragmatists engaged in the linguistic turn), they saw belief less as a propositional attitude and more as “a habit of expectation which is conditioned by the force of experience,” see Cheryl Misak, “The Metaphysical Club,” in *The Routledge Companion to Pragmatism*, eds. Scott Aikin and Robert Talisse (New York–London: Routledge, 2023), 7, or in Alexander Bain’s version, as “a representation poised to guide an animal’s voluntary actions or exertions,” Aaron Zimmerman, “Pragmatism in the Philosophy of Mind,” in *The Routledge Companion to Pragmatism*, 228.

⁵⁷ See Evelina Fedorenko, Anna A. Ivanova, and Tamar I. Regev, “The Language Network as a Natural Kind Within the Broader Landscape of the Human Brain,” *Nature Reviews. Neuroscience*, vol. 25, no. 5 (2024): 289–312, accessed June 8, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41583-024-00802-4>. See also footnotes 50, and 51.

through neuronal structures responsible for the previously mentioned VTE (see footnotes 30 and 31). In an AIN depiction, this type of internally driven process represents a computational race between competing simulations of possible courses of action (policies), with the victor of this rivalry being the option that promises the greatest reduction in uncertainty. To achieve this, the cognitive system relies on an internal model of the environment and self. The more experience a creature accumulates through interacting with the world, the more detailed and trustworthy these models become. This, in turn, leads to increased flexibility and optimistic bias in action selection (or “willpower”). This mechanism precisely accounts for the surprising driving skills exhibited by the rats in the experiment we referenced in our first paper of the triptych.⁵⁸ Rats group-raised in affordances-rich habitats hesitated less before entering and mastering the vehicle and enjoyed driving for its own sake, without external rewards. This behaviour sharply contrasts with the lack of competence and “willpower” displayed by conspecifics reared in pairs in standard “boring” cages. Moreover, skilled drivers experienced higher stress levels when forced to occupy “the passenger seat,” demonstrating the sense of agency (SoA) at work.⁵⁹ We will return to this concept later in the paper.

Though the applications of the AIN framework to empirical investigations remains at relatively early stages of development, one can already point to promising results supporting its underlying assumptions. The fertility of predictive frames is demonstrated by a series of recent findings involving rodents, published in the journal *Nature*. For example, the use of novel techniques – such as virtual environments and optogenetics – has confirmed both predictive mechanics and the existence of predictive maps in rodent brains.⁶⁰ Adding to this, researchers have found that mice can recognise themselves in a mirror when prompted by tactile cues (the spot painted on the creatures’ heads needs to be heavy enough to draw their attention), provided they have had social experiences with conspecifics of the same strain.⁶¹ A parsimonious hypothesis would suggest that if mice can interpret

⁵⁸ Słuszkiewicz, “Of Rats and Men I,” 15–16.

⁵⁹ See Elizabeth Crawford et al., “Enriched Environment Exposure Accelerates Rodent Driving Skills,” *Behavioural Brain Research*, vol. 378 (2020): 112309, accessed June 10, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.bbr.2019.112309>.

⁶⁰ To list a few: Nicholas Cole et al., “Prediction-Error Signals in Anterior Cingulate Cortex Drive Task-Switching,” *Nature Communications*, vol. 15, no. 1 (2024): 7088, accessed August 27, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41467-024-51368-9>; David G. Lee et al., “Perirhinal Cortex Learns a Predictive Map of the Task Environment,” *Nature Communications*, vol. 15, no. 1 (2024): 5544, accessed August 28, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41467-024-47365-7>; Shohei Furutachi et al., “Cooperative Thalamocortical Circuit Mechanism for Sensory Prediction Errors,” *Nature*, no. 633 (2024): 1–9, accessed August 28, 2023, <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07851-w>.

⁶¹ Jun Yokose, William D. Marks, and Takashi Kitamura, “Visuotactile Integration Facilitates Mirror-Induced Self-Directed Behavior through Activation of Hippocampal Neuronal Ensembles in

perceptual, interoceptive, and proprioceptive information to construct a model of themselves (i.e., they self-reference – develop an interoceptive model of the inferred causes of their own sensorium), then rats might be even more capable of such self-modelling. However, this conjecture has not yet been experimentally confirmed. Regardless, these experimental findings support the thesis that rodents can form extensive models of the world and, at the very least, rudimentary cognitive models of themselves – two fundamental features needed for the emergence of self-evidencing on the level of psychophysics.

According to Hohwy, humans, and presumably some other animals, engage in even more profound forms of counterfactual computational operations, which he terms “sophisticated counterfactual inference.”⁶² A creature capable of such inferring may plan in multiple steps, construct counterfactual models of actions and events, and confront them with one another, thus separating representations from direct experience. Such a creature can evaluate actions based on both implicit and explicit models of beliefs about herself and the world, even when confronting imminent information that contradicts these models, thereby gaining temporal depth.⁶³

Although demonstrating this type of inference in rats is considerably more challenging, experimental evidence suggests that they can engage in it. For instance, researchers have used state-of-the-art techniques to introduce rats to virtual reality *via* a brain-machine interface and have provided rodents with visual data (representations induced directly in the hippocampal place cells, whose activation could be read back). In this way, rats have acquired novel skills for locomotion within the virtual environment. They soon abandoned physical limb movement, instead focusing on conscious, voluntary control over the exploration of the environment in a goal-oriented manner. Using only their imagination, they were even able to remotely translocate virtual objects (akin to the feats of Jedi Knights), exhibiting the capacity to maintain and mentally control the movement of detached-from-world virtual representations.⁶⁴ This experiment not only demonstrated the purposive mental behaviour of rodents but, within the AIN framework, can also be interpreted as evidence of the ability of these animals to update their model of the world and themselves in the face of contradictory sensory information. In this context, updating the model has led to the abandonment of such an essential behaviour as overt motor execution (utilisation of motor priors), as it was unnecessary given the circumstances.

Mice,” *Neuron*, vol. 112, no. 2 (2024): 306–318.e8, accessed June 20, 2024, <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2023.10.022>.

⁶² Hohwy, “Conscious Self-Evidencing,” 9.

⁶³ Hohwy, “Conscious Self-Evidencing,” 9.

⁶⁴ Chongxi Lai et al., “Volitional Activation of Remote Place Representations with a Hippocampal Brain–Machine Interface,” *Science*, vol. 382, no. 6670 (2023): 566–573, accessed December 15, 2023, <https://doi.org/10.1126/science.adh5206>.

Moving further, Hohwy surmises that agents capable of sophisticated counterfactual inference should exhibit analogous responses to perceptual illusions.⁶⁵ In addition, he argues that sophisticated counterfactual inference – which utilises action not only to achieve expected (preferred) states but also to reduce uncertainty for its own epistemic value – indicates perceptual consciousness. This capability enables an explorative *modi operandi* that balances potential reward-oriented actions for epistemic value with those aimed at utility (i.e., direct reward-seeking).⁶⁶ Hohwy predicts that if an agent lacks sufficient information about the distribution of rewards in the environment or knowledge about the possibilities of obtaining them (which is predominantly the case outside the lab), she will try to explore more. She will decide to act for a reward only after reaching a certain threshold of certainty. This type of behaviour implies that the agent has a representation of her own uncertainty (recognition that she does not know something – a mark of metacognition). This mental skill would have significant adaptive value in a volatile social environment, where states of uncertainty (i.e., information overload or noise) occur frequently. Therefore, the ability to perform sophisticated counterfactual inferences may be an essential property of advanced consciousness. In short, agents capable of sophisticated self-evidencing – that is, approaching uncertainty reduction flexibly through selective sampling of the environment – must effectively manage their urges, that is, exhibit self-control (or gratification delay).

The most recent experimental findings support the criteria outlined above:

[1] Rats can solve problems in both model-based and model-free variants – the former being constitutive for generative model formation.⁶⁷ Although it would be more precise to say that rats form complex internal models – since such a capacity is required to display physiological reactions to perceptual illusions – this would

⁶⁵ Hohwy, “Conscious Self-Evidencing,” 10.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ See, for example, Hasz and Redish, “Deliberation and Procedural Automation on a Two-Step Task for Rats.” This capacity has also been confirmed in the virtual reality experiment described earlier and in studies mentioned in footnotes 30, and 49. We should note that, unlike Reinforcement Learning (RL) paradigm, AIN does not recognise model-free – model-based dichotomy. RL focuses on optimising behavior on reward and punishment signals, often without direct reference to Bayesian inference about sensory causes. In the model-free approach, the agent forms policies directly from experience by learning the stimulus-response mapping without building an internal model of the environment. AIN is a belief-based approach. According to it, the reward function is part of the probabilistic generative model. It is interpreted in the context of preferred states that the agent expects and strives for by minimising expected free energy. Therefore, the value function is not a signal external to the agent but a reflection of its internal beliefs (probability distributions) and goals. “Model-free” systems are simply systems that form less complex models adapted to certain properties of their eco-niche. See Thomas Parr, Giovanni Pezzulo, and Karl J. Friston, *Active Inference: The Free Energy Principle in Mind, Brain, and Behavior* (New York: The MIT Press, 2022), 203, 206–209, 269.

not be feasible without the propensity of these creatures to construct detailed top-down perceptual models based on sensory predictions.⁶⁸

[2] In a recently designed experiment examining the learning process of abstract-object categorisation based on the trade-off between speed and accuracy, it was observed that these animals optimise the learning by initially forgoing rewards in favour of spending time acquiring more information.⁶⁹ In the AIN depiction, this would suggest that rats, at least sometimes, strategically prioritise epistemic value over utility (i.e., they prefer epistemic policy over immediate rewards or pragmatic value), precisely as Hohwy anticipated.

[3] Moreover, rats are capable of monitoring the accuracy of their decision-making processes. Researchers have established this higher-ordered metacognitive capacity by designing conditions in which rats behaviourally “report” the experienced prediction error of their previous decisions concerning time-interval categorisation. This experiment is the first to demonstrate the metacognitive efficacy of self-monitoring in rodents beyond trial-and-error training through simple “uncertainty response” or “confidence judgment” tasks. These animals show extraordinary precision in retrospectively assessing their own actions, as evidenced by their independent generation of time intervals in single trials. According to the researchers, apart from assessing the accuracy of internal representations of the world and estimating discrepancies without external feedback, rats also represent both the average value and the uncertainty of the internal time perception.⁷⁰

[4] Lastly, there is also evidence that rats are capable of exhibiting substantial self-control (self-supervision) while simultaneously engaging in counterfactual inferencing.⁷¹ We will return to these findings after connecting counterfactual self-evidencing with the research on the experience of action ownership.

⁶⁸ Dmitrii Vasilev, Isabel Raposo, and Nelson K. Totah, “Brightness Illusions Evoke Pupil Constriction Preceded by a Primary Visual Cortex Response in Rats,” *Cerebral Cortex*, vol. 33, no. 12 (2023): 7952–7959, accessed December 9, 2023, <https://doi.org/10.1093/cercor/bhad090>.

⁶⁹ Javier Masís et al., “Strategically Managing Learning During Perceptual Decision Making,” eds. Valentin Wyart, Michael J. Frank, and Konstantinos Tsetos, *eLife*, vol. 12 (2023): e64978, accessed December 20, 2023, <https://doi.org/10.7554/eLife.64978>.

⁷⁰ Tadeusz W. Kononowicz, Virginie van Wassenhove, and Valérie Doyère, “Rodents Monitor Their Error in Self-Generated Duration on a Single Trial Basis,” *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 119, no. 9 (2022): e2108850119, accessed December 14, 2023, <https://doi.org/10.1073/pnas.2108850119>.

⁷¹ Vincent Laurent and Bernard W. Balleine, “Factual and Counterfactual Action-Outcome Mappings Control Choice Between Goal-Directed Actions in Rats,” *Current Biology*, vol. 25, no. 8 (2015): 1074–1079, accessed December 16, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.cub.2015.02.044>; Steiner and Redish, “Behavioral and Neurophysiological Correlates of Regret in Rat Decision-Making on a Neuroeconomic Task.”

I Do, Therefore I Am: Actions as an Existential Great Guessing Game

The concept of self-evidencing converges not only with biological, psychophysical, and psychophysiological dimensions but also – as we have prompted earlier – with research on the Sense of Agency (SoA), particularly with its most prominent model, the comparator model. In philosophical terms, SoA can be defined as an experience of being in control of one's actions and, through that, of influencing worldly events.⁷² Within the AIN framework, SoA can be divided into two parts: the bodily feeling of agency (BFoA) and the judgment of agency (JoA). The former is a pre-reflective feeling accompanying voluntary action – a sense of being in control – while the latter is the ability to refer to oneself as an author of a given action. Both these experiences can be described as parallel generative models of the world, underpinning processual (abductive) inferences to the best explanation (from the agent's perspective) regarding the likely causes of the current and future states of the agent. In this conceptualisation, while egocentric predictions produce BFoA, allocentric give rise to JoA.⁷³

According to the comparative model, an agent can identify bodily ownership of her actions by predicting sensory impressions resulting from self-initiated movement and comparing them with actual sensory feedback. The comparator model is based on a cybernetic principle, proposing that agents maintain their autonomy by suppressing and responding to (controlling for) environmental perturbations. The brain constantly predicts the outcomes of an agent's actions and compares the efference copies of motor commands with incoming sensory feedback. This process leads to updates of the predictions or modifications of subsequent actions. In this way, the comparator model fits within the AIN framework, but it gets simpler as AIN negates the necessity for duplicating the motor command.⁷⁴

The comparator model is used to explain SoA through the psychophysical measurement of the “intentional binding,” an implicit effect considered a hallmark of volition.⁷⁵ It is a perceptual illusion in which the individuals perceive their volun-

⁷² Shaun Gallagher, “Philosophical Conceptions of the Self: Implications for Cognitive Science,” *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 4, no. 1 (2000): 14–21, accessed August 28, 2023, [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(99\)01417-5](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(99)01417-5).

⁷³ Pantelis Leptourgos and Philip R. Corlett, “Embodied Predictions, Agency, and Psychosis,” *Frontiers in Big Data*, vol. 3 (2020), accessed August 18, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fdata.2020.00027>.

⁷⁴ Andy Clark, *The Experience Machine*, 79.

⁷⁵ Patrick Haggard, “Sense of Agency in the Human Brain,” *Nature Reviews Neuroscience*, vol. 18, no. 4 (2017): 196–207, accessed August 29, 2023, <https://doi.org/10.1038/nrn.2017.14>.

tary actions and subsequent effects as contracted in time compared to actions they did not initiate.⁷⁶ Various findings regarding this phenomenon have been reported since Patrick Haggard and colleagues discovered it in the context of empirical inquiry into foundational aspects of the experience of free will two decades ago.⁷⁷ Until now, the entire paradigm has been studied on humans, because such experiments require verbal cooperation. In the case of complex animal cognition and AIN, an interesting question would be to ask how is the space of possible hypothesis “crooked” in such a way as to enable an animal agent bend *Umwelt* to optimal conditions for her.⁷⁸ The intentional binding effect would be an ideal candidate for demonstrating the intimate coupling of an agent with her environment. If the contraction of perceived time between action and outcome (along the dopamine fluctuations) coupled with minimal prediction-error (a successful prediction) were observed, it could be interpreted as a form of interoceptive pre-narrative self-evidencing – the sense of ownership (or “mineness”) of the performed action.

As it turns out, there is a potential method to test this question, thanks to an experimental setting put forward by Antonella Tramacere and Colin Allen.⁷⁹ The authors have initially aimed to restructure the debate on causal cognition in animals. They proposed adopting the “intentional binding” paradigm by translating measurements of the subjective timing relationship between event outcomes and the SoA to investigate implicit causal inference in animals. Tramacere and Allen suggest that their experimental design can serve as a test for the existence of a non-linguistic level of representations necessary to explain some of the animal problem-solving

⁷⁶ We use the term “volition” here in a purely neurobiological sense as the neural and cognitive machinery involved in decision-making and choice. Volition as a component of executive function is not exclusive to humans; it encompasses many aspects of action – from learning through experience, extracting information from memory to preferences development and planning. Nowadays, it has well-identified neural structures, and there is nothing mysterious about it; see Philip Ball, *The Book of Minds: Understanding Ourselves and Other Beings, from Animals to Aliens* (London: Picador, 2023), 415–423.

⁷⁷ Patrick Haggard, Sam Clark, and Jeri Kalogeras, “Voluntary Action and Conscious Awareness,” *Nature Neuroscience*, vol. 5, no. 4 (2002): 382–385, accessed August 29, 2023, <https://doi.org/10.1038/nn827>.

⁷⁸ Bruineberg, “Active Inference and the Primacy of the ‘I Can,’” 9–12. More about von Uexküll’s concept of *umwelt* see Colin Allen, “*Umwelt* or *Umwelten*? How Should Shared Representation Be Understood Given Such Diversity?,” *Semiotica*, no. 198 (2014): 137–158, accessed August 23, 2023, <https://doi.org/10.1515/sem-2013-0105>. About the relation of *umwelt* with Peirce’s broadened view on logic, see Kalevi Kull, Dmitry Kozhevnikov, and Magdalena Kozhevnikova, “O logice zwierzęcych umwoltów. Subiektywna terażniejszość zwierząt, czyli zoosemiotyka wyboru i uczenia się,” *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, vol. 11, no. 1 (2023): 1–20, accessed August 30, 2023, <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2023.11.06>.

⁷⁹ Antonella Tramacere and Colin Allen, “Temporal Binding: Digging Into Animal Minds Through Time Perception,” *Synthese*, vol. 200, no. 1 (2022): 1–24, accessed June 1, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03456-w>.

skills. They opted for a multilevel framework of mental representations in which an intermedial level is accessible to at least some animals and prelinguistic children.⁸⁰ To advance their proposition, they adopt a vital feature of the intentional binding effect called “temporal binding,” picking up the finding that if a human agent recognises her particular action as causing an effect, she experiences an above-mentioned illusionary compression of time – even if the actual cause is due to external factors (e.g., another agent or event). In an experimental design called “synchrony judgment task,” the researchers use the rat solely as an exemplary model. It is worth noting, however, that when one considers the cumulative results of experimental studies indicating the extensive cognitive-affective abilities of this species,⁸¹ rats appear to be a near-perfect prototype for research in non-languaging mammals.

In short, the basic idea is as follows: Rats are trained to distinguish time intervals between two signals (T1, T2). Depending on the interval length, they then choose food rewards (e.g., sugar pellets) at designated spots in a maze, ‘S’ for short intervals and ‘L’ for extended intervals. Next, rats are divided into pairs (“actor” and “observer”). The actor can choose an action (pressing the lever, button, or key), therewith evoking signal T1, and estimates the time interval between the initiated action and the following signal T2. The observer, by contrast, plays a witness in a similar maze without control over T1. The results are compared: if the experimental “actors” group significantly favours the ‘S’ site over the “observers” group, this would suggest the presence of a temporal binding effect (and, by egocentric priority, intentional binding). If no difference is observed, then “there is no there there.” Should the effect’s presence be confirmed, a plethora of inquiry avenues might open for researchers.⁸²

Yet, in the paper, we pursue a slightly divergent agenda. At this point, we refer back to our discussion of Hohwy’s criteria for sophisticated self-evidencing to reconnect sophisticated counterfactual inference with the SoA and its subjective manifestation in rats as advanced cognitive agents. If our claim holds merit, we can predict

⁸⁰ We suggest that grounded cognition theory would be helpful in this project; see Lawrence Barsalou, “Grounded Cognition,” *Annual Review of Psychology*, vol. 59 (2008): 617–645, accessed August 30, 2023, <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093639>; Lisa Feldman Barrett, “The Theory of Constructed Emotion: An Active Inference Account of Interoception and Categorization.”

⁸¹ For a review and interpretation of rats’ cognitive and affective competences in the context of embodied morality research, see Zbigniew Śluszkiewicz, “Szczur w badaniach psychologii społecznej i w naukach kognitywnych. *Bestia Sacer* czy istota motywowana moralnie?,” *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, vol. 10, no. 2 (2022): 1–70, accessed August 30, 2023, <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/ZOOPHILOLOGICA/article/view/11748>. For current overview (as a background for ethical argument), see Inbal Ben-Ami Bartal, “The Complex Affective and Cognitive Capacities of Rats,” *Science*, vol. 385, no. 6715 (2024): 1298–1305, accessed October 10, 2024, <https://doi.org/10.1126/science.adq6217>.

⁸² See the “Discussion” section in Tramacere and Allen, “Temporal Binding.”

that successful implementation of the “temporal binding” experiment in a more elaborate form of this experiment, incorporating the summation of the temporal average across a sequence of actions, will demonstrate that rats can weigh between possible policies based on the temporal duration of the previously experienced events. In doing so, they will tend to select scenarios that entail the least ambiguity and highest control (i.e. the lowest expected free energy). In this context, a lack of ambiguity means that the animal can map predictions of actions onto their outcomes as faithfully as possible, effectively forecasting the future states of the world before executing the chosen sequence of actions. The more precise the prediction – meaning, the less expected free energy (or surprise) the animal’s generative model augurs before implementation – the greater the likelihood that it will be selected.

According to Hohwy, it is the anticipated precision of the predicted results – the consistency of expectations with observations – that determines the policy selection, whereas precision optimisation can be captured in terms of fine-tuning the attentional mechanism.⁸³ In this scenario, the agent operates on the principle of a self-fulfilling prophecy, as if she believed that she had performed actions whose effects were optimistically predicted.⁸⁴ Since the selected policy pre-empts prediction errors, if no disruptions occur during the alignment of predictions with sensory data (perceptive, proprioceptive, and interoceptive), the process will proceed smoothly, generating minimal error signals at the lower levels of processing. Instead, the agent’s reward system will be flooded with dopamine, which heralds prediction success as an equivalent to the expected reward both in humans and rats.⁸⁵

Given what has been argued for in our previous and current paper, and what is of particular interest to us, the interpretation of rodents’ actions during the experiment in question by means of the FEP’s toolkit could provide further support for the traditional framework of folk psychology – without engendering redundant controversies. The arguments presented in *Of Rats and Men II* regarding intentional nomenclature in the context of PP become even more evident within the AIN. Their conceptual schema renders the language of agency in the animal context – regarded hitherto by conservative scholars as akin to heresy – much more straightforward; our laboratory rats do not press the lever, button, or key because they unconsciously associate it with sugar pellets. Rather, they desire the pellets and, based on experi-

⁸³ See Hohwy, “Conscious Self-Evidencing,” 14–15.

⁸⁴ Elizabeth L. Fisher and Jakob Hohwy, “The Universal Optimism of the Self-Evidencing Mind,” *Entropy*, vol. 26, no. 6 (2024): 518, accessed June 21, 2024, <https://doi.org/10.3390/e26060518>.

⁸⁵ Wolfram Schultz, Peter Dayan, and Pendleton Read Montague, “A Neural Substrate of Prediction and Reward,” *Science*, vol. 275, no. 5306 (1997): 1593–1599, <https://doi.org/10.1126/science.275.5306.1593>, accessed November 16, 2023, Wolfram Schultz, “Dopamine Reward Prediction Error Coding,” *Dialogues in Clinical Neuroscience*, vol. 18, no. 1 (2016): 23–32, accessed November 17, 2023, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4826767/>.

enced approximation of statistical regularities, believe they have predicted the likelihood of obtaining them as a result of the actions they intended.

If rats experience shortened time intervals following action, it implies they implicitly infer their own authorship, thereby reassuring (self-evidencing) their self-models. We surmise that when prediction error feedback occurs minuscule, an influx of dopamine into the reward accompanying the prediction of the result of action (model evidence) evokes an experience of contracted time between lever pressing and the outcome.⁸⁶ This constitutes the basis of the sense of authorship as reported behaviourally by an animal running to the ‘S’ spot in the maze. Such behavioural – but also psychophysical and psychophysiological – expressions of the sense of ownership of performed actions could, *per analogiam*, offer us a glimpse into the nonhuman self-evidencing, or, to paraphrase Thomas Nagel’s famous gap-pointing, into “how it is like to be an acting rat.”⁸⁷ Certainly, demonstrating temporal binding in rats does not resolve the Chalmersian “hard problem of consciousness,” but it can be seen as an advancement on the “real problem” advocated by Anil Seth. Simultaneously, it integrates this aspect of agency’s subjective experience in both humans and other species without becoming mired in the “qualia debates.”⁸⁸

Sophisticated Agents Within the Cognitive Light Cone

What, then, does rodents’ self-evidencing have to do with FW besides their self-rewarding, dopamine-fluctuation-based spontaneity during voluntary exploration – which has already been demonstrated?⁸⁹ According to Karl Friston,⁹⁰ within

⁸⁶ For a detailed overview, see Bowen J. Fung, Elissa Sutlief, and Marshall G. Hussain Shuler, “Dopamine and the Interdependency of Time Perception and Reward,” *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, vol. 125 (2021): 380–391, accessed December 10, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2021.02.030>. Under the AIN framework, a successful prediction underlies a basic form of intrinsic valuing for any brained animal, see Karl J. Friston, Jean Daunizeau, and Stefan J. Kiebel, “Reinforcement Learning or Active Inference?,” *PLOS ONE*, vol. 4, no. 7 (2009): e6421, accessed December 10, 2023, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0006421>.

⁸⁷ Thomas Nagel, “What Is It Like to Be a Bat?,” *The Philosophical Review*, vol. 83, no. 4 (1974): 435–450, accessed June 1, 2023, <https://doi.org/10.2307/2183914>.

⁸⁸ Anil Seth, *Being You: A New Science of Consciousness* (London: Penguin Publishing Group, 2021), 11–31.

⁸⁹ Jeffrey Markowitz et al., “Spontaneous Behaviour Is Structured by Reinforcement Without Explicit Reward,” *Nature*, vol. 614, no. 7946 (2023): 108–117, accessed November 20, 2023, <https://doi.org/10.1038/s41586-022-05611-2>.

⁹⁰ Karl Friston, “Am I Self-Conscious? (Or Does Self-Organization Entail Self-Consciousness?),” *Frontiers in Psychology*, vol. 9 (2018), accessed November 20, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.00579>.

the FEP, there is room for the concept of FW – albeit a somewhat metaphorical one, given his physicalism.⁹¹ Its origins lie in the temporal thickness (or counterfactual depth), enabling an agent to draw inferences about the consequences of her actions. Though Friston addresses this issue using two extreme examples (viruses *versus* vegans), a nonhuman mammal can be safely positioned in between. As we have argued throughout this paper, rats appear to possess the necessary cognitive ingredients to be regarded as entertaining a confined form of sophisticated agency under this description. They simulate possibilities, can monitor the accuracy of their own actions and mentally travel across time – even if minimally, up to days back and at least tens of seconds ahead – sufficiently for the demands of their *Umwelt*⁹² and, presumably, to draw sophisticated counterfactual inferences. In fact, some FEP theorists (including Hohwy) explicitly refer to experiments with rodents' counterfactual reasoning when discussing advanced cognition.⁹³

Moreover, a line of research on the relationship between self-control,⁹⁴ counterfactual inference, deliberation, and experience of regret leading to policy change in rodents – thus far unchallenged by deflationary explanations – demonstrates homology striking to such extent that it is utilised to explore neural and behavioural underpinnings of human deliberative processes.⁹⁵ Taken together, these findings allow us to hypothesise that rodents possess sufficient temporal thickness to experience self-evidencing based on their actions.⁹⁶ FEP theorists make this hypothesis plausible

⁹¹ More akin to what Christopher Hitchens was talking about – “We have no other choice than to believe in FW.”

⁹² For an overview, see Joseph Huston and Owen Chao, “Probing the Nature of Episodic Memory in Rodents,” *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, vol. 144 (2023): 104930, accessed November 20, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2022.104930>.

⁹³ Andrew Corcoran, Giovanni Pezzulo, and Jakob Hohwy, “From Allostatic Agents to Counterfactual Cognisers: Active Inference, Biological Regulation, and the Origins of Cognition,” *Biology & Philosophy*, vol. 35, no. 3 (2020): 32, accessed November 25, 2023, <https://doi.org/10.1007/s10539-020-09746-2>.

⁹⁴ Many species, including rodents, entertain self-control, and this fact alone should deliver a final blow to the Cartesian view of animals as mere automatons and Frankfurt's description of them as first-order “wantons” (see for details Michael Beran, *Self-Control in Animals and People*, first edition (London: Academic Press, 2018)).

⁹⁵ Deliberation in rats: Steiner and Redish, “Behavioral and Neurophysiological Correlates of Regret in Rat Decision-Making on a Neuroeconomic Task”; Laurent and Balleine, “Factual and Counterfactual Action-Outcome Mappings Control Choice Between Goal-Directed Actions in Rats”; Hasz and Redish, “Deliberation and Procedural Automation on a Two-Step Task for Rats”; Brian M. Sweis et al., “Sensitivity to ‘Sunk Costs’ in Mice, Rats, and Humans,” *Science*, vol. 361, no. 6398 (2018): 178–181, accessed December 17, 2023, <https://doi.org/10.1126/science.aar8644>. Deliberation in humans: Samantha Abram et al., “The Web-Surf Task: A Translational Model of Human Decision-Making,” *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, vol. 16, no. 1 (2016): 37–50, accessed November 24, 2023, <https://doi.org/10.3758/s13415-015-0379-y>; Abram et al., “Neural Signatures Underlying Deliberation.”

⁹⁶ See Maurizio Casarrubea et al., “Detection of a Temporal Structure in the Rat Behavioural Response to an Aversive Stimulation in the Emotional Object Recognition (EOR) Task,” *Physiology*

given that, to the best of our knowledge, they have not established minimal boundaries of temporal thickness for the cases of agents with the requisite minimal cognitive properties necessary for it. In fact, some FEP theorists (including Hohwy) explicitly refer to research on rodents' acumen when discussing advanced cognition.⁹⁷

To situate rodents in the broader theoretical perspective, if we embrace a description of cognitive agents as proposed by Michael Levin,⁹⁸ we can safely assume that the cognitive light cones of rats – although significantly more modest than ours – are nevertheless more extensive than those of most cognitive agents, as they are comparable to other endothermic species.⁹⁹ Counterfactual inferencing and sophisticated self-evidencing significantly expand an agent's cognitive horizons. Suppose a rat's cognition is sufficiently powerful to uphold minimal temporal consciousness on this basis; in that case, one might term it “Embodied FW (EFW),” although, as we advised in *Of Rats and Men I*, it would be more constructive to relinquish this concept when explicating humans' and animals' core features. And if one accepts the classic human–animal dichotomy at face value, then a single species demonstrating minimal temporal consciousness with SoA would undermine the entire dichotomy, at least in this crucial aspect. For the successful advancement of such a project, there would be a missing puzzle left – the demonstration of the capacity to experience subjective perspective (SoA) as the level under which rodents perform self-evidencing, and this would be the goal for testing “intentional binding” in rats.

✂ *Behavior*, vol. 238 (2021): 113481, accessed December 18, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2021.113481>; Eugenio Piasini et al., “Temporal Stability of Stimulus Representation Increases along Rodent Visual Cortical Hierarchies,” *Nature Communications*, vol. 12, no. 1 (2021): 4448, accessed December 18, 2023, <https://doi.org/10.1038/s41467-021-24456-3>.

⁹⁷ See Andrew Corcoran, Giovanni Pezzulo, and Jakob Hohwy, “From Allostatic Agents to Counterfactual Cognisers: Active Inference, Biological Regulation, and the Origins of Cognition,” *Biology & Philosophy*, vol. 35, no. 3 (2020): 32, accessed November 25, 2023, <https://doi.org/10.1007/s10539-020-09746-2>.

⁹⁸ According to Levin, the complex cognitive functions of multicellular organisms evolved through scaled-up primary drivers. These functions are facilitated by bioelectric networks already present in cells (infotaxis, bioelectric communication). Levin's theory aims to describe the cognitive abilities of diverse agents independently of their physical implementation, focusing on information processing (in the Shannon sense) and goal-directed activity. The cognitive light cone represents the spatio-temporal boundaries of events that a given system can model and attempt to influence through action. It delineates the functional boundaries (horizon) of an agent's goal space, beyond which its cognitive system is unable to operate with respect to goals. In mammals such as rats, the cognitive light cone includes notable temporal memory and local predictive abilities, indicating that their cognitive capabilities span local scales. See, Michael Levin, “The Computational Boundary of a ‘Self’: Developmental Bioelectricity Drives Multicellularity and Scale-Free Cognition,” *Frontiers in Psychology*, vol. 10 (2019): 2688, accessed December 19, 2023, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02688>.

⁹⁹ Patricia Churchland, *Conscience: The Origins of Moral Intuition*, first edition (New York: W. W. Norton & Company, 2019), 22–40; Nicolas Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness* (London: The MIT Press, 2023), 148–206.

Consequently, such a finding would pave the way for gradual categories of moral agency akin to Mark Rowlands' proposition. The significance of such a demonstration, interpreted within the AIN framework, is that it would strengthen the category of the moral subject. This would be achieved owing to AIN's inclusiveness and the coherent explanation it offers of the mechanisms by which environmental causal structures are tracked. For Rowlands' conception of the moral subject, the ability to act upon embodied (affective) recognition of causal dependencies is vital, since the moral subject must be able to track and act upon them as reasons.¹⁰⁰ As we have tried to show by invoking research on rodents, AIN is not only inclusive and cohesive in this respect, but it also converges with the most recent empirical findings – something that cannot be said of traditional mainstream paradigms.

Conclusion

In the triptych comprising three interconnected parts, we scrutinised the concept of free will (FW) through the lens of cognitively oriented pragmatism. In the first paper, we delineated the erroneous premises underpinning the human–animal dichotomy. We linked the cultural attachment to this divide with the psychological phenomenon of anthropodenialism, reinforced by philosophical, post-Cartesian scepticism. Utilising the pragmatic maxim, we challenged widely accepted assumptions about the impact of belief in FW on human conduct, whence calling into question its indispensability. We examined various philosophical arguments related to the FW discourse – traditionally invoked to fortify the human–animal divide – and found them unconvincing. We also highlighted the limited applicability of the FW concept beyond Western societies, emphasising its cultural idiosyncrasy. In the conclusion

---

¹⁰⁰ In the concept of “moral proposition tracking,” Rowlands argues that attributing a specific emotion as a reason for action involves tracking moral claims. He posits that it is justified to attribute a moral emotion to an animal's state E in a given context if and only if: 1) state E is a content-involving emotion (i.e., it is about something); 2) there exists a proposition P that expresses a moral claim; and 3) this claim must necessarily be true for the state E not be misguided. This implies that if an animal is in an emotional state appropriate to the moral context, then there exists a moral claim to which the animal responds in an adequate manner, guided by an emotion that serves as a reason for action. However, in order to establish the relationship between the attribution of tracking a moral proposition and moral action, it is first necessary to plausibly explain the animal's capacity to act based on an emotion that is not merely a non-cognitive affective reaction to an event. We deliberately tackled the problem from the cognitive angle, as within the AIN framework, emotions are understood as forms of cognition. This will be the topic will be the subject of future papers.

of the first paper, we indicated that the FW category fits the definition of anthropofabulation and postulated abandoning it as an explanatory device. Simultaneously, we pointed to the importance of the notion of agency and the potential of explaining the widespread subjective impression of action ownership (the sense of agency, SoA) underlying FW narratives. If the function of SoA is elucidated, it promises to reveal a similar kind of experience in other animals.

In the succeeding paper, we employed converging, unorthodox approaches to agency: (1) the processual metaphysics of biology, (2) the extended evolutionary synthesis narrative, (3) the free-energy principle (FEP) and its first corollary – predictive processing (PP). We aimed to reconstruct the basis of agency free from FW tenets and to facilitate the second corollary of the FEP – namely, active inference (AIN), which is further developed in the concluding paper. We argued that embracing the proposed conceptual schema – rather than the traditional rationalistic narrative – enables the uncontroversial use of folk psychology to describe animal behaviour.

In the third paper, we analysed features of advanced cognitive agents such as counterfactual inferencing and sophisticated self-evidencing, and introduced the tool for measuring SoA, called “intentional binding.” Within the AIN framework, we perceive intentional binding as a form of sophisticated, embodied self-evidencing that can be captured and measured at behavioural, psychophysical, and psychophysiological levels. As such, it might be unrestricted by the human–animal dichotomy. To test this claim, we have proposed resorting to an experimental paradigm designed to measure “temporal binding” in animals. We advocated for interpreting it within the active inference conceptual framework, arguing that when supplemented with additional empirical findings on the cognitive abilities of rodents, this move might help to capture and illuminate the presence of the SoA phenomenon beyond our species. Finally, we have contextualised our proposal within Michael Levin’s cognitive light cone theory, concluding with a brief discussion regarding the significance of the proposed approach for advancing theoretical discourse on non-human morality.

Throughout this three-part article, we have put forth a pragmatist perspective that is free from speciesism and transcends the metaphysically entrenched dualistic assumptions of theories invoking the concept of “the space of reasons.” We have espoused a semi-compatibilist stance, as we see no need for the outright jettison of the free will concept from philosophical discourse, despite the tenuous empirical support for its ontological status. While FW belief is plausibly inconsequential at the individuals’ experience level,¹⁰¹ it plays a role on the societal level of institu-

¹⁰¹ See Oliver Genschow et al., “Manipulating Belief in Free Will and Its Downstream Consequences: A Meta-Analysis,” *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society*

tional facts (akin to money). Concomitantly, in line with Rowlands' argumentation, we consider the problem of determinism as separate from moral responsibility – a position that could be upheld even if FW were just a story.

Be that as it may, assuming the aptness of the pragmatic approach, we must emphasise that our society's beliefs and practices, reinforced by this construct, have profound ramifications.¹⁰² Crucially, clinging to the concept of FW in its current understanding reinforces the human–animal dichotomy, adversely impacting explanatory practices regarding other species' cognitive abilities. It also bolsters systems of exploitation of the animal kingdom, thereby exacerbating the ongoing ecological crisis. Acknowledging FW as an superficial and redundant construction and focusing on agency instead, can lead to an expansion of the human circle of moral care,¹⁰³ including broadening of the moral domain hitherto restricted to *Homo sapiens*.

Conflict of Interest Statement: The author declares that – contrary to Peter Carruthers' assertion that human sympathy is the only anchor for the moral stance of animals – he has no emotional attitude towards rodents, and has no personal acquaintance with any.

The article is a partial realisation of the PRELUDIUM 20 grant: Pragmatyczny zwrot ucieleśnionego poznania a kategoria „podmiotu motywowanego moralnie” Marka Rowlandsa (2021/41/N/HS1/04208).

This article was inspired by the cooperation with the Diverse Intelligences Summer Institute, whose programs are financed by the Templeton World Charity Foundation (grant 0333 to the University of California).

Bibliography

Abram, Samantha V., Yannick-André Breton, Brandy Schmidt, A. David Redish, and Angus W. MacDonald. “The Web-Surf Task: A Translational Model of Human Decision-Making.” *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, vol. 16, no. 1 (February 1, 2016): 37–50. <https://doi.org/10.3758/s13415-015-0379-y>.

---

for *Personality and Social Psychology, Inc.*, vol. 27, no. 1 (2023): 52–82, accessed June 17, 2023, <https://doi.org/10.1177/10888683221087527>.

¹⁰² These include the sustenance of retributive judicial systems, which result in counterproductive outcomes due to the violent norm-shaping environments into which punished individuals are cast.

¹⁰³ See Adam Waytz et al., “Ideological Differences in the Expanse of the Moral Circle,” *Nature Communications*, vol. 10, no. 1 (2019): 1–12, accessed April, 14, 2024, <https://doi.org/10.1038/s41467-019-12227-0>.

- Abram, Samantha V., Michael Hanke, A. David Redish, and Angus W. MacDonald. "Neural Signatures Underlying Deliberation in Human Foraging Decisions." *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, vol. 19, no. 6 (December 1, 2019): 1492–1508. <https://doi.org/10.3758/s13415-019-00733-z>.
- Allen, Colin. "Umwelt or Umwelten? How Should Shared Representation Be Understood Given Such Diversity?" *Semiotica* 2014, no. 198 (February 1, 2014): 137–158. <https://doi.org/10.1515/sem-2013-0105>.
- Ball, Gregory F., and Jacques Balthazart. "Evolutionary Neuroscience: Are the Brains of Birds and Mammals Really so Different?" *Current Biology*, vol. 31, no. 13 (2021): R840–42. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2021.05.004>.
- Ball, Philip. *The Book of Minds: Understanding Ourselves and Other Beings, from Animals to Aliens*. London: Picador, 2023.
- Ball, Philip. *How Life Works: A User's Guide to the New Biology*. London: Picador, 2024.
- Barrett, Lisa Feldman. "The Theory of Constructed Emotion: An Active Inference Account of Interoception and Categorization." *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, vol. 12, no. 1 (January 1, 2017): 1–23. <https://doi.org/10.1093/scan/nsw154>.
- Barsalou, Lawrence W. "Can Cognition Be Reduced to Action?" In *The Pragmatic Turn: Toward Action-Oriented Views in Cognitive Science*, edited by Andreas K. Engel, Karl J. Friston, and Danica Kragic, 81–96. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2016.
- Barsalou, Lawrence W. "Continuity of the Conceptual System across Species." *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 9, no. 7 (2005): 309–311. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2005.05.003>.
- Barsalou, Lawrence W. "Grounded Cognition." *Annual Review of Psychology*, vol. 59 (2008): 617–645. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093639>.
- Barsalou, Lawrence W. "Simulation, Situated Conceptualization, and Prediction." *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 364, no. 1521 (May 12, 2009): 1281–1289. <https://doi.org/10.1098/rstb.2008.0319>.
- Ben-Ami Bartal, Inbal. "The Complex Affective and Cognitive Capacities of Rats." *Science*, vol. 385, no. 6715 (September 20, 2024): 1298–1305. <https://doi.org/10.1126/science.adq6217>.
- Beran, Michael. *Self-Control in Animals and People*. First edition. London: Academic Press, 2018.
- Blaisdell, Aaron P., Kosuke Sawa, Kenneth J. Leising, and Michael R. Waldmann. "Causal Reasoning in Rats." *Science*, vol. 311, no. 5763 (February 17, 2006): 1020–1022. <https://doi.org/10.1126/science.1121872>.
- Brentano, Franz. *Psychologia z Empirycznego Punktu Widzenia*. Translated by Włodzimierz Galewicz. Warszawa: PWN, 1874.
- Bruineberg, Jelle. "Active Inference and the Primacy of the 'I Can,'" edited by Thomas Metzinger and Wanja Wiese. *Philosophy and Predictive Processing*, vol. 5 (2017): 1–18. <https://doi.org/10.155027/9783958573062>.

- Casarrubea, Maurizio, Manfredi Palacino, Anna Brancato, Gianluca Lavanco, Carla Cannizzaro, and Giuseppe Crescimanno. "Detection of a Temporal Structure in the Rat Behavioural Response to an Aversive Stimulation in the Emotional Object Recognition (EOR) Task." *Physiology & Behavior*, vol. 238 (September 2021): 113481. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2021.113481>.
- Chaudhry, Tuba Shahid, Sidhartha Gautam Senapati, Srikanth Gadam, Hari Priya Sri Sai Mannam, Hima Varsha Voruganti, Zainab Abbasi, Tushar Abhinav, et al. "The Impact of Microbiota on the Gut–Brain Axis: Examining the Complex Interplay and Implications." *Journal of Clinical Medicine*, vol. 12, no. 16 (2023): 5231. <https://doi.org/10.3390/jcm12165231>.
- Churchland, Patricia S. *Conscience: The Origins of Moral Intuition*. First edition. New York: W. W. Norton & Company, 2019.
- Clark, Andy. *The Experience Machine: How Our Minds Predict and Shape Reality*. New York: Pantheon, 2023.
- Cole, Nicholas, Matthew Harvey, Dylan Myers-Joseph, Aditya Gilra, and Adil G. Khan. "Prediction-Error Signals in Anterior Cingulate Cortex Drive Task-Switching." *Nature Communications*, vol. 15, no. 1 (August 17, 2024): 7088. <https://doi.org/10.1038/s41467-024-51368-9>.
- Corcoran, Andrew W, and Jakob Hohwy. "Allostasis, Interoception, and the Free Energy Principle: Feeling Our Way Forward." In *The Interoceptive Mind: From Homeostasis to Awareness*, edited by Manos Tsakiris and Helena De Preester, 272–292. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Corcoran, Andrew W., Giovanni Pezzulo, and Jakob Hohwy. "From Allostatic Agents to Counterfactual Cognisers: Active Inference, Biological Regulation, and the Origins of Cognition." *Biology & Philosophy*, vol. 35, no. 3 (2020): 32. <https://doi.org/10.1007/s10539-020-09746-2>.
- Courellis, Hristos S., Juri Minxha, Araceli R. Cardenas, Daniel L. Kimmel, Chrystal M. Reed, Taufik A. Valiante, C. Daniel Salzman, Adam N. Mamelak, Stefano Fusi, and Ueli Rutishauser. "Abstract Representations Emerge in Human Hippocampal Neurons during Inference." *Nature*, vol. 632 (2024): 1–9. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07799-x>.
- Crawford, Elizabeth, Laura E. Knouse, Molly Kent, Dylan Vavra, Olivia Harding, Danielle LeServe, Nathan Fox, et al. "Enriched Environment Exposure Accelerates Rodent Driving Skills." *Behavioural Brain Research*, vol. 378 (January 27, 2020): 112309. <https://doi.org/10.1016/j.bbr.2019.112309>.
- Crippen, Matthew, and Jay Schulkin. *Mind Ecologies: Body, Brain, and World*. New York: Columbia University Press, 2020.
- Dennett, Daniel C. "Real Patterns." *The Journal of Philosophy*, vol. 88, no. 1 (1991): 27–51. https://rucss.rutgers.edu/images/personal-zenon-pylyshyn/class-info/FP2012/FP2012_readings/Dennett_RealPatterns.pdf.

- Dusek Jeffery A., and Howard Eichenbaum. "The Hippocampus and Memory for Orderly Stimulus Relations." *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 94, no. 13 (1997): 7109–7114. <https://doi.org/10.1073/pnas.94.13.7109>.
- Dwyer, Dominic M., Judy Starns, and Robert C. Honey. "'Causal Reasoning' in Rats: A Reappraisal." *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, vol. 35, no. 4 (2009): 578–86. <https://doi.org/10.1037/a0015007>.
- Dwyer, Dominic M., and Michael R. Waldmann. "Beyond the Information (Not) Given: Representations of Stimulus Absence in Rats (*Rattus Norvegicus*)." *Journal of Comparative Psychology*, vol. 130, no. 3 (2016): 192–204. <https://doi.org/10.1037/a0039733>.
- Fedorenko, Evelina, Anna A. Ivanova, and Tamar I. Regev. "The Language Network as a Natural Kind Within the Broader Landscape of the Human Brain." *Nature Reviews. Neuroscience*, vol. 25, no. 5 (May 2024): 289–312. <https://doi.org/10.1038/s41583-024-00802-4>.
- Fedorenko, Evelina, Steven T. Piantadosi, and Edward A. F. Gibson. "Language Is Primarily a Tool for Communication Rather than Thought." *Nature*, vol. 630, no. 8017 (2024): 575–586. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07522-w>.
- Fenton, André A. "Remapping Revisited: How the Hippocampus Represents Different Spaces." *Nature Reviews Neuroscience*, vol. 25, no. 6 (June 2024): 428–448. <https://doi.org/10.1038/s41583-024-00817-x>.
- Fields, Chris, and Michael Levin. "How Do Living Systems Create Meaning?" *Philosophies*, vol. 5, no. 4 (2020): 1–24. <https://doi.org/10.3390/philosophies5040036>.
- Fisher, Elizabeth L., and Jakob Hohwy. "The Universal Optimism of the Self-Evidencing Mind." *Entropy*, vol. 26, no. 6 (2024): 518. <https://doi.org/10.3390/e26060518>.
- Friston, Karl. "Am I Self-Conscious? (Or Does Self-Organization Entail Self-Consciousness?)." *Frontiers in Psychology*, vol. 9 (2018). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.00579>.
- Friston, Karl. "Embodied Inference: Or 'I Think Therefore I Am, If I Am What I Think.'" In *The Implications of Embodiment: Cognition and Communication*, edited by Wolfgang Tschacher and Claudia Bergomi, 89–125. Charlottesville: Imprint Academic, 2011.
- Friston, Karl. "I Am Therefore I Think." In *The Unconscious: A Bridge Between Psychoanalysis and Cognitive Neuroscience*, edited by Marianne Leuzinger-Bohleber, Simon Arnold, and Mark Solms, 113–137. Psychoanalytic Explorations. London: Routledge, 2017.
- Friston, Karl J., Jean Daunizeau, and Stefan J. Kiebel. "Reinforcement Learning or Active Inference?" *PLOS ONE* 4, no. 7 (July 2009): e6421. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0006421>.
- Fung, Bowen J., Elissa Sutlief, and Marshall G. Hussain Shuler. "Dopamine and the Interdependency of Time Perception and Reward." *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, vol. 125 (2021): 380–391. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2021.02.030>.
- Furutachi, Shohei, Alexis D. Franklin, Andreea M. Aldea, Thomas D. Mrsic-Flogel, and Sonja B. Hofer. "Cooperative Thalamocortical Circuit Mechanism for Sensory Prediction Errors." *Nature*, vol. 28 (August 2024): 1–9. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07851-w>.

- Gallagher, Shaun. "Philosophical Conceptions of the Self: Implications for Cognitive Science." *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 4, no. 1 (January 1, 2000): 14–21. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(99\)01417-5](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(99)01417-5).
- Genschow, Oliver, Emiel Cracco, Jana Schneider, John Protzko, David Wisniewski, Marcel Brass, and Jonathan W. Schooler. "Manipulating Belief in Free Will and Its Downstream Consequences: A Meta-Analysis." *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, vol. 27, no. 1 (February 2023): 52–82. <https://doi.org/10.1177/10888683221087527>.
- Griffin, Donald R. "From Cognition to Consciousness." *Animal Cognition*, vol. 1, no. 1 (July 1, 1998): 3–16. <https://doi.org/10.1007/s100710050002>.
- Haggard, Patrick. "Sense of Agency in the Human Brain." *Nature Reviews Neuroscience*, vol. 18, no. 4 (April 2017): 196–207. <https://doi.org/10.1038/nrn.2017.14>.
- Haggard, Patrick, Sam Clark, and Jeri Kalogeras. "Voluntary Action and Conscious Awareness." *Nature Neuroscience*, vol. 5, no. 4 (April 2002): 382–385. <https://doi.org/10.1038/nn827>.
- Hasz, Brendan M., and A. David Redish. "Deliberation and Procedural Automation on a Two-Step Task for Rats." *Frontiers in Integrative Neuroscience*, vol. 12 (2018): 30. <https://doi.org/10.3389/fnint.2018.00030>.
- Hateren, Hans van. "Constructing a Naturalistic Theory of Intentionality." *Philosophia*, vol. 49 (2021). <https://doi.org/10.1007/s11406-020-00255-w>.
- Hawkins, Jeff. *A Thousand Brains: A New Theory of Intelligence*. New York: Hachette Book Group, 2021.
- Hawkins, Jeff, and Subutai Ahmad. "Why Neurons Have Thousands of Synapses, a Theory of Sequence Memory in Neocortex." *Frontiers in Neural Circuits*, vol. 10 (March 30, 2016). <https://doi.org/10.3389/fncir.2016.00023>.
- Hawkins, Jeff, Marcus Lewis, Mirko Klukas, Scott Purdy, and Subutai Ahmad. "A Framework for Intelligence and Cortical Function Based on Grid Cells in the Neocortex." *Frontiers in Neural Circuits*, vol. 12 (2018): 121. <https://doi.org/10.3389/fncir.2018.00121>.
- Hinwar, Rish P., and Anthony J. Lambert. "Anauralia: The Silent Mind and Its Association With Aphantasia." *Frontiers in Psychology*, vol. 12 (2021). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.744213>.
- Hohwy, Jakob. "Conscious Self-Evidencing." *Review of Philosophy and Psychology*, vol. 13, no. 4 (December 1, 2022): 809–828. <https://doi.org/10.1007/s13164-021-00578-x>.
- Humphrey, Nicolas. *Sentience: The Invention of Consciousness*. London: The MIT Press, 2023.
- Hurlburt, Russell T., and Sarah A. Akhter. "Unsymbolized Thinking." *Consciousness and Cognition*, vol. 17, no. 4 (December 1, 2008): 1364–1374. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2008.03.021>.
- Huston, Joseph P., and Owen Y. Chao. "Probing the Nature of Episodic Memory in Rodents." *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, vol. 144 (January 1, 2023): 104930. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2022.104930>.

- Johnson, Mark L., and Jay Schulkin. *Mind in Nature: John Dewey, Cognitive Science, and a Naturalistic Philosophy for Living*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2023.
- Kirchhoff, Michael, Thomas Parr, Ensor Palacios, Karl Friston, and Julian Kiverstein. "The Markov Blankets of Life: Autonomy, Active Inference and the Free Energy Principle." *Journal of The Royal Society Interface*, vol. 15, no. 138 (January 2018): 20170792. <https://doi.org/10.1098/rsif.2017.0792>.
- Kononowicz, Tadeusz Władysław, Virginie van Wassenhove, and Valérie Doyère. "Rodents Monitor Their Error in Self-Generated Duration on a Single Trial Basis." *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 119, no. 9 (March 2022): e2108850119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2108850119>.
- Kull, Kalevi, Dmitry Kozhevnikov, and Magdalena Kozhevnikova. "O logice zwierzęcych umwoltów. Subiektywna terażniejszość zwierząt, czyli zoosemiotyka wyboru i uczenia się." *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, vol. 11, no. 1 (2023): 1–20. <https://doi.org/10.31261/ZOO PHILOLOGICA.2023.11.06>.
- Lai, Chongxi, Shinsuke Tanaka, Timothy D. Harris, and Albert K. Lee. "Volitional Activation of Remote Place Representations with a Hippocampal Brain-Machine Interface." *Science*, vol. 382, no. 6670 (2023): 566–573. <https://doi.org/10.1126/science.adh5206>.
- Laurent, Vincent, and Bernard W. Balleine. "Factual and Counterfactual Action-Outcome Mappings Control Choice between Goal-Directed Actions in Rats." *Current Biology*, vol. 25, no. 8 (2015): 1074–1079. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2015.02.044>.
- Lee, David G., Caroline A. McLachlan, Ramon Nogueira, Osung Kwon, Alanna E. Carey, Garrett House, Gavin D. Lagani, Danielle LaMay, Stefano Fusi, and Jerry L. Chen. "Perirhinal Cortex Learns a Predictive Map of the Task Environment." *Nature Communications*, vol. 15, no. 1 (July 2, 2024): 5544. <https://doi.org/10.1038/s41467-024-47365-7>.
- Leising, Kenneth J., Jared Wong, Michael R. Waldmann, and Aaron P. Blaisdell. "The Special Status of Actions in Causal Reasoning in Rats." *Journal of Experimental Psychology: General*, vol. 137, no. 3 (2008): 514–527. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.137.3.514>.
- Leptourgos, Pantelis, and Philip R. Corlett. "Embodied Predictions, Agency, and Psychosis." *Frontiers in Big Data*, vol. 3 (2020). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fdata.2020.00027>.
- Levin, Michael. "Bioelectric Networks: The Cognitive Glue Enabling Evolutionary Scaling from Physiology to Mind." *Animal Cognition*, May 19, 2023. <https://doi.org/10.1007/s10071-023-01780-3>.
- Levin, Michael. "The Computational Boundary of a 'Self': Developmental Bioelectricity Drives Multicellularity and Scale-Free Cognition." *Frontiers in Psychology*, vol. 10 (December 13, 2019): 2688. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02688>.
- Limanowski, Jakub, and Felix Blankenburg. "Minimal Self-Models and the Free Energy Principle." *Frontiers in Human Neuroscience*, vol. 7 (2013). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2013.00547>.

- Linson, Adam, Andy Clark, Subramanian Ramamoorthy, and Karl Friston. "The Active Inference Approach to Ecological Perception: General Information Dynamics for Natural and Artificial Embodied Cognition." *Frontiers in Robotics and AI*, vol. 5 (2018). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frobt.2018.00021>.
- Luu, Phan, Don M. Tucker, and Karl Friston. "From Active Affordance to Active Inference: Vertical Integration of Cognition in the Cerebral Cortex Through Dual Subcortical Control Systems." *Cerebral Cortex*, vol. 34, no. 1 (January 1, 2024): bhad458. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhad458>.
- Magnani, Lorenzo. "Animal Abduction." In *Abductive Cognition: The Epistemological and Eco-Cognitive Dimensions of Hypothetical Reasoning*, edited by Lorenzo Magnani, 265–316. Cognitive Systems Monographs. Berlin, Heidelberg: Springer, 2009. https://doi.org/10.1007/978-3-642-03631-6_5.
- Markowitz, Jeffrey E., Winthrop F. Gillis, Maya Jay, Jeffrey Wood, Ryley W. Harris, Robert Cieszkowski, Rebecca Scott, et al. "Spontaneous Behaviour Is Structured by Reinforcement without Explicit Reward." *Nature*, vol. 614, no. 7946 (February 2023): 108–17. <https://doi.org/10.1038/s41586-022-05611-2>.
- Masís, Javier, Travis Chapman, Juliana Y Rhee, David D. Cox, and Andrew M Saxe. "Strategically Managing Learning during Perceptual Decision Making," edited by Valentin Wyart, Michael J Frank, and Konstantinos Tsetsos. *eLife*, vol. 12 (2023): e64978. <https://doi.org/10.7554/eLife.64978>.
- McMillen, Patrick, and Michael Levin. "Collective Intelligence: A Unifying Concept for Integrating Biology Across Scales and Substrates." *Communications Biology*, vol. 7, no. 1 (2024): 378. <https://doi.org/10.1038/s42003-024-06037-4>.
- Miller, Mark, and Andy Clark. "Happily Entangled: Prediction, Emotion, and the Embodied Mind." *Synthese*, vol. 195, no. 6 (June 1, 2018): 2559–2575. <https://doi.org/10.1007/s11229-017-1399-7>.
- Misak, Cheryl. "The Metaphysical Club." In *The Routledge Companion to Pragmatism*, edited by Scott F. Aikin and Robert B. Talisse, 7–12. New York–London: Routledge, 2023.
- Mitchell, Kevin J. *Free Agents: How Evolution Gave Us Free Will*. First edition. Princeton Oxford: Princeton University Press, 2023.
- Monzel, Merlin, David Mitchell, Fiona Macpherson, Joel Pearson, and Adam Zeman. "Aphantasia, Dysikonesia, Anauralia: Call for a Single Term for the Lack of Mental Imagery—Commentary on Dance et al. (2021) and Hinwar and Lambert (2021)." *Cortex*, vol. 150 (2022): 149–152. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2022.02.002>.
- Mountcastle, Vernon B. "An Organizing Principle for Cerebral Function: The Unit Module and the Distributed System." In *The Mindful Brain: Cortical Organization and the Group-Selective Theory of Higher Brain Function*, edited by Gerald M. Edelman and Vernon B. Moundcastle, 7–50. Cambridge: The MIT Press, 1978.
- Nagel, Thomas. "What Is It Like to Be a Bat?" *The Philosophical Review*, vol. 83, no. 4 (1974): 435–450. <https://doi.org/10.2307/2183914>.

- Nave, Kathryn. *A Drive to Survive: The Free Energy Principle and the Meaning of Life*. London: The MIT Press, 2025.
- Nave, Kathryn, George Deane, Mark Miller, and Andy Clark. "Wilding the Predictive Brain." *WIREs Cognitive Science*, vol. 11, no. 6 (2020): e1542. <https://doi.org/10.1002/wcs.1542>.
- Nedergaard, Johanne S. K., and Gary Lupyan. "Not Everybody Has an Inner Voice: Behavioral Consequences of Anendophasia." *Psychological Science*, vol. 35(7) (2024): 09567976241243004. <https://doi.org/10.1177/09567976241243004>.
- Nicholson, Daniel J. "Reconceptualizing the Organism From Complex Machine to Flowing Stream." In *Everything Flows: Towards a Processual Philosophy of Biology*, edited by Daniel J. Nicholson and John Dupré, First edition, 139–166. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Nieh, Edward H., Manuel Schottdorf, Nicolas W. Freeman, Ryan J. Low, Sam Lewallen, Sue Ann Koay, Lucas Pinto, Jeffrey L. Gauthier, Carlos D. Brody, and David W. Tank. "Geometry of Abstract Learned Knowledge in the Hippocampus." *Nature*, vol. 595, no. 7865 (July 2021): 80–84. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03652-7>.
- Parr, Thomas, Giovanni Pezzulo, and Karl J. Friston. *Active Inference: The Free Energy Principle in Mind, Brain, and Behavior*. New York: The MIT Press, 2022.
- Peña-Guzmán, David M. *When Animals Dream: The Hidden World of Animal Consciousness*. Princeton–Oxford: Princeton University Press, 2022.
- Pezzulo, Giovanni, Emilio Cartoni, Francesco Rigoli, Léo Pio-Lopez, and Karl Friston. "Active Inference, Epistemic Value, and Vicarious Trial and Error." *Learning & Memory*, vol. 23, no. 7 (2016): 322–338. <https://doi.org/10.1101/lm.041780.116>.
- Piasini, Eugenio, Liviu Soltuzu, Paolo Muratore, Riccardo Caramellino, Kasper Vinken, Hans Op de Beeck, Vijay Balasubramanian, and Davide Zoccolan. "Temporal Stability of Stimulus Representation Increases along Rodent Visual Cortical Hierarchies." *Nature Communications*, vol. 12, no. 1 (2021): 4448. <https://doi.org/10.1038/s41467-021-24456-3>.
- Potter, Henry D., and Kevin J. Mitchell. "Naturalising Agent Causation." *Entropy (Basel, Switzerland)*, vol. 24, no. 4 (2022): 1–18. <https://doi.org/10.3390/e24040472>.
- Ramstead, Maxwell. "The Free Energy Principle – a Precise." *Dialectical Systems* (2023). <https://doi.org/10.5281/zenodo.10014870>.
- Ramstead, Maxwell J. D., Karl J. Friston, and Inês Hipólito. "Is the Free-Energy Principle a Formal Theory of Semantics? From Variational Density Dynamics to Neural and Phenotypic Representations." *Entropy*, vol. 22, no. 8 (2020): 1–29. <https://doi.org/10.3390/e22080889>.
- Redish, A. David. "Vicarious Trial and Error." *Nature Reviews Neuroscience*, vol. 17, no. 3 (2016): 147–159. <https://doi.org/10.1038/nrn.2015.30>.
- Rouleau, Nicolas, and Michael Levin. "Brains and Where Else? Mapping Theories of Consciousness to Unconventional Embodiments." *OSF Preprints*, 2025, 1–32. <https://doi.org/10.31234/osf.io/va5mk>.
- Rowlands, Mark. *Can Animals Be Moral?* Reprint edition. Oxford University Press, 2012.

- Sawa, Kosuke. "Predictive Behavior and Causal Learning in Animals and Humans." *Japanese Psychological Research*, vol. 51, no. 3 (2009): 222–233. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5884.2009.00396.x>.
- Schultz, Wolfram. "Dopamine Reward Prediction Error Coding." *Dialogues in Clinical Neuroscience*, vol. 18, no. 1 (2016): 23–32. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4826767/>.
- Schultz, Wolfram, Peter Dayan, and Pendleton Read Montague. "A Neural Substrate of Prediction and Reward." *Science*, vol. 275, no. 5306 (March 14, 1997): 1593–1599. <https://doi.org/10.1126/science.275.5306.1593>.
- Seth, Anil. *Being You: A New Science of Consciousness*. London: Penguin Publishing Group, 2021.
- Seth, Anil K. "Being a Beast Machine: The Origins of Selfhood in Control-Oriented Interceptive Inference." In *Andy Clark and His Critics*, edited by Matteo Colombo, Elizabeth Irvine, and Mog Stapleton, 238–253. New York: Oxford University Press, 2019.
- Seth, Anil K. "Inference to the Best Prediction." In *Open MIND*, edited by Thomas Metzinger and Jennifer M. Windt. Frankfurt am Main: MIND Group, 2015.
- Seth, Anil K. "Interceptive Inference, Emotion, and the Embodied Self." *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 17, no. 11 (2013): 565–573. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.09.007>.
- Seth, Anil K., and Karl J. Friston. "Active Interceptive Inference and the Emotional Brain." *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 371, no. 1708 (2016): 20160007. <https://doi.org/10.1098/rstb.2016.0007>.
- Silva, Francisco J., and Kathleen M. Silva. "Causal Reasoning in Rats (Blaisdell et al. 2006)." In *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*, edited by Todd K. Shackelford and Viviana A. Weekes-Shackelford, 936–940. Cham: Springer International Publishing, 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-319-19650-3_3116.
- Słuszkiewicz, Zbigniew. "Of Rats and Men I: A Pragmatist Take on the Concept of Free Will as a Challenge to the Human-Animal Dichotomy." *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, vol. 2, no. 14 (2024): 1–43. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2024.14.12>.
- Słuszkiewicz, Zbigniew. "Szczur w badaniach psychologii społecznej i w naukach kognitywnych. Bestia sacer czy istota motywowana moralnie?" *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, vol. 10, no. 2 (2022): 1–70. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2022.10.04>.
- Smith, Ryan, Karl J. Friston, and Christopher J. Whyte. "A Step-by-Step Tutorial on Active Inference and Its Application to Empirical Data." *Journal of Mathematical Psychology*, vol. 107 (2022): 102632. <https://doi.org/10.1016/j.jmp.2021.102632>.
- So, Wing Yi, Karl J. Friston, and Victorita Neacsu. "The Inherent Normativity of Concepts." *Minds and Machines*, vol. 34, no. 4 (2024): 1–21. <https://doi.org/10.1007/s11023-024-09697-7>.

- Solms, Mark. "The Hard Problem of Consciousness and the Free Energy Principle." *Frontiers in Psychology*, vol. 9 (2019). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.02714>.
- Solms, Mark. *The Hidden Spring: A Journey to the Source of Consciousness*. New York: W. W. Norton & Company, 2021.
- Solms, Mark, and Karl Friston. "How and Why Consciousness Arises: Some Considerations from Physics and Physiology." *Journal of Consciousness Studies*, vol. 25 (2018): 202–238. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10057681/1/Friston_Paper.pdf?ref=quilllette.com.
- Sprevak, Mark, and Ryan Smith. "An Introduction to Predictive Processing Models of Perception and Decision-Making." *Topics in Cognitive Science*, vol. 00 (2023): 1–28. <https://doi.org/10.1111/tops.12704>.
- Steiner, Adam P., and A. David Redish. "Behavioral and Neurophysiological Correlates of Regret in Rat Decision-Making on a Neuroeconomic Task." *Nature Neuroscience*, vol. 17, no. 7 (July 2014): 995–1002. <https://doi.org/10.1038/nn.3740>.
- Sweis, Brian M., Samantha V. Abram, Brandy J. Schmidt, Kelsey D. Seeland, Angus W. MacDonald, Mark J. Thomas, and A. David Redish. "Sensitivity to 'Sunk Costs' in Mice, Rats, and Humans." *Science*, vol. 361, no. 6398 (July 13, 2018): 178–181. <https://doi.org/10.1126/science.aar8644>.
- Tramacere, Antonella, and Colin Allen. "Temporal Binding: Digging into Animal Minds through Time Perception." *Synthese*, vol. 200, no. 1 (2022): 1–24. <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03456-w>.
- Tschantz, Alexander, Laura Barca, Domenico Maisto, Christopher Buckley, Anil Seth, and Giovanni Pezzulo. "Simulating Homeostatic, Allostatic and Goal-Directed Forms of Interoceptive Control Using Active Inference." *Biological Psychology*, vol. 169 (2022). <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2022.108266>.
- Vasilev, Dmitrii, Isabel Raposo, and Nelson K Totah. "Brightness Illusions Evoke Pupil Constriction Preceded by a Primary Visual Cortex Response in Rats." *Cerebral Cortex*, vol. 33, no. 12 (June 15, 2023): 7952–7959. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhad090>.
- Vitti Rodrigues, Mariana, and Claus Emmeche. "Abduction: Can Non-Human Animals Make Discoveries?" *Biosemiotics*, vol. 10 (July 1, 2017): 295–313. <https://doi.org/10.1007/s12304-017-9300-0>.
- Waldmann, Michael R., Martina Schmid, Jared Wong, and Aaron P. Blaisdell. "Rats Distinguish between Absence of Events and Lack of Evidence in Contingency Learning." *Animal Cognition*, vol. 15, no. 5 (2012): 979–990. <https://doi.org/10.1007/s10071-012-0524-8>.
- Wang, Qinwen, Qianye Yang, and Xingyin Liu. "The Microbiota–Gut–Brain Axis and Neurodevelopmental Disorders." *Protein & Cell*, vol. 14, no. 10 (2023): 762–775. <https://doi.org/10.1093/procel/pwad026>.
- Waytz, Adam, Ravi Iyer, Liane Young, Jonathan Haidt, and Jesse Graham. "Ideological Differences in the Expanse of the Moral Circle." *Nature Communications*, vol. 10, no. 1 (September 26, 2019): 1–12. <https://doi.org/10.1038/s41467-019-12227-0>.

- Yokose, Jun, William D. Marks, and Takashi Kitamura. "Visuotactile Integration Facilitates Mirror-Induced Self-Directed Behavior through Activation of Hippocampal Neuronal Ensembles in Mice." *Neuron*, vol. 112, no. 2 (January 17, 2024): 306–318.e8. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2023.10.022>.
- Zeithamova, Dagmar, Margaret L. Schlichting, and Alison R. Preston. "The Hippocampus and Inferential Reasoning: Building Memories to Navigate Future Decisions." *Frontiers in Human Neuroscience*, vol. 6 (2012). <https://doi.org/10.3389/fnhum.2012.00070>.
- Zimmerman, Aaron. "Pragmatism in the Philosophy of Mind." In *The Routledge Companion to Pragmatism*, edited by Scott F. Aikin and Robert B. Talisse, first edition, 226–238. New York–London: Routledge, 2023.

Zbigniew Słuszkiewicz is a graduate in Philosophy from the Pedagogical University of Cracow (2007). He also completed postgraduate studies in Special Pedagogy at the same institution (2012); Autism, Asperger Syndrome, and Overall Developmental Disorders: Diagnosis, and Therapy (with distinction) at the WSB University of Dąbrowa Górnicza (2015); and Psychology of Crisis and Crisis Intervention at the Jagiellonian University of Cracow (2019). He is currently a student of Doctoral School of UKEN, Cracow, and an alumnus of the Diverse Intelligences Summer Institute 2021, which was supported by the Templeton Foundation grant and conducted by the University of California, Los Angeles. In 2022, he was awarded a PRELUDIUM scientific grant from Narodowe Centrum Nauki for a research program titled "The Pragmatic Turn in Embodied Cognition and Mark Rowlands' Category of 'the Moral Subject'." He is an ethics teacher and behavioural therapist at the Centrum Autyzmu i Całościowych Zaburzeń Rozwojowych in Cracow. E-mail: zbigniew.sluszkiewicz@doktorant.up.krakow.pl.

Zbigniew Słuszkiewicz jest absolwentem filozofii na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie (2007). Ukończył także studia podyplomowe z zakresu Pedagogiki Specjalnej na tej samej uczelni (2012), Autyzmu, Zespołu Aspergera i Ogólnych Zaburzeń Rozwojowych, Diagnostyki i Terapii (z wyróżnieniem) w Wyższej Szkole Bankowej w Dąbrowie Górniczej (2015) oraz Psychologii Kryzysu i Interwencji Kryzysowej na Uniwersytecie Jagiellońskim (2019). Obecnie doktorant UKEN w Krakowie. Jest absolwentem Diverse Intelligences Summer Institute (2021), wspieranego przez grant Fundacji Johna Templetona i prowadzonego przez Uniwersytet Kalifornijski w Los Angeles. W 2022 roku otrzymał grant naukowy PRELUDIUM Narodowego Centrum Nauki na dwuletni program badawczy pt. „Zwrot pragmatyczny w poznaniu ucieleśnionym oraz kategoria »podmiotu moralnego« Marka Rowlandsa”. Zbigniew pracuje jako nauczyciel etyki i terapeuta behawioralny w Centrum Autyzmu i Całościowych Zaburzeń Rozwojowych w Krakowie. E-mail: zbigniew.sluszkiewicz@doktorant.up.krakow.pl.

Polemiki / omówienia

MARCIN URBANIAK

 <https://orcid.org/0000-0003-0837-5889>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Katedra Kognitywistyki

Spacer wzdłuż granicy doznania
[Recenzja książki Jonathana Bircha
*The Edge of Sentience: Risk and Precaution in Humans,
Other Animals, and AI*,
New York: Oxford University Press, 2024]

Прогулка по краю чувствительности
[Рецензия на книгу Джонатана Берча
*The Edge of Sentience: Risk and Precaution
in Humans, Other Animals, and AI*,
New York: Oxford University Press, 2024]

Walking Along the Edge of Sentience
[A Review of Jonathan Birch's
*The Edge of Sentience: Risk and Precaution
in Humans, Other Animals, and AI*,
New York: Oxford University Press, 2024]

Абстракт

Постоянные споры вокруг понятия чувствительности обусловлены чрезвычайной сложностью самого предмета размышлений – сравнительным подходом к опыту, сознательным состояниям и когнитивным процессам у людей и живых существ, не принадлежащих к человеческому роду. Отсутствует междисциплинарно согласованная позиция относительно того, какие когнитивные системы уже считаются обладающими чувствительностью, а какие – еще нет. В результате наблюдаются значительные расхождения в анализах и определениях феномена чувствительности. Ученые и экспериментаторы не выработали единого общего объяснения этого феномена,

Abstract

Constant disputes concerning the concept of sentience result from an extremely difficult topic of considerations, which is the comparative approach to the experiences, conscious states and cognitive processes of humans and non-human animals. There is a lack of interdisciplinary agreed positions on which cognitive systems we consider to be already sentient and which not yet. As a result, significant differences appear in the analyses and definitions of the sentience phenomenon. Scientists and experimenters have not developed a single, common explanation of the phenomenon of sentience which would include philosophical reflection, neurobiological experiments and psychological observations. A brilliant

которое охватывало бы философскую рефлексию, нейробиологические эксперименты и психологические наблюдения. Блестящим ответом на все упомянутые проблемы является книга Джонатана Берча. В ней представлены не только углубленные анализы различных подходов к чувствительности, но и попытка соотнести теоретические выводы с реальными политическими действиями и повседневными потребительскими практиками.

Ключевые слова: ощущения, чувствительность, чувствующий, опыт, восприятие, животный разум, когнитивные процессы у животных, благополучие животных

answer to all the above problems is Jonathan Birch's book. It contains not only in-depth analyses of various positions on sentience, but also references to real political actions and everyday consumer practices.

Keywords: feeling, sentience, sentient, experience, perception, animal mind, animal cognition, animal welfare

Ograniczanie różnych form eksploatacji zwierząt na fermach, w hodowli czy laboratoriach rodzi zapotrzebowanie na interdyscyplinarną wiedzę o doznaniowości, wraz z określeniem ram etycznych, jak daleko możemy się posunąć w swoich działaniach, aby nie powodować cierpienia, poprawiać dobrostan i otaczać kolejne grupy zwierząt ochroną prawną. W odpowiedzi na to zapotrzebowanie pojawiają się (wciąż zbyt rzadko) publikacje mierzące się z zagadnieniem doznaniowości, wśród których wypada znać choćby ostatnio wydane: *Tense Bees and Shell-Shocked Crabs: Are Animals Conscious?* Michaela Tye'a¹, *Human and Animal Minds* Petera Carruthersa², *Sentience: The Invention of Consciousness* Nicholasa Humphreya³ czy też *Living on Earth: Life, Consciousness and the Making of the Natural World* Petera Godfrey-Smitha⁴.

Dnia 15 sierpnia 2024 roku swoją ogólnoswiatową premierę miała kolejna pozycja, która zaspokaja deficyty badań nad doznaniowością – książka Jonathana Bircha *The Edge of Sentience: Risk and Precaution in Humans, Other Animals, and AI*. Przygotowany z dużą starannością estetyczną tom podzielony jest na pięć głównych sekcji, poprzedzonych jeszcze dwoma obszernymi rozdziałami wprowadzającymi. Rozdział 1, *A Walk along the Edge*, omawia między innymi cele badawcze książki

¹ Michael Tye, *Tense Bees and Shell-Shocked Crabs: Are Animals Conscious?* (New York: Oxford University Press, 2016).

² Peter Carruthers, *Human and Animal Minds* (New York: Oxford University Press, 2020).

³ Nicholas Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness* (New York: Oxford University Press, 2022).

⁴ Peter Godfrey-Smith, *Living on Earth: Life, Consciousness and the Making of the Natural World* (New York: Farrar Straus and Giroux, 2024).

wraz z różnymi interpretacjami znaczenia „granicy” doznaniowości, zaś rozdział 2, *The Concept of Sentience*, proponuje przede wszystkim autorską definicję doznawania, aby następnie odnieść je do pojęć świadomości, afektu oraz walencji. Dalej mamy część I: *The Zone of Reasonable Disagreement* (rozdziały 3–5), gdzie analizowane są różnice stanowisk co do genezy doznawania i świadomego doświadczania w filozofii umysłu, a także etyczne (sentiocentryzm i sprawczocentryzm wobec biocentryzmu i ekocentryzmu) oraz kognitywne stanowisko (kortykocentryzm, zjawisko ślepowidzenia i afektu) względem doznaniowości. Szczególnie rozbudowana jest analiza porównawcza mechanizmów tak zwanej świadomości fenomenalnej w ujęciach Bernarda Baarsa, Stanisława Dehaenę, Hakwana Lau, Björna Merkera, Simony Ginsburg i Ewy Jablonki oraz modeli powstawania uczuć na podstawie eksperymentów Josepha LeDoux i Jaaka Pankseppa. Analizy te zostają wykorzystane w części II: *A Precautionary Framework*, gdzie w rozdziałach 6–8 Birch zakreśla autorskie ramy naukowego metakonsensusu co do zakresu możliwych wyjaśnień zjawiska doznaniowości. Sugeruje również ramy etycznego badania doznaniowości oraz własną koncepcję tak zwanych kandydatów do zdolności doznawania, wraz z priorytetowym ich badaniem. Rozdziały 7 i 8 stanowią przejście w całym ciągu argumentacji od dotychczasowych głęboko teoretycznych analiz do rozważań nad etyczno-polityczną praktyką. Omawiane są tam między innymi pomysły zaangażowania społecznego i eksperckiego do debat publicznych czy też wartość strategii przełożenia wiedzy teoretycznej na codzienną praktykę konsumencką oraz wplecenia jej w narracje biopolityczne. Część III, pt. *Sentience and the Human Brain*, czyli rozdziały 9–11, to przybliżenie problemu doznaniowości w kontekście medycznych zaburzeń świadomości, embrionalno-płodowego rozwoju człowieka oraz laboratoryjnej hodowli neuronalnych organoidów. Następnie IV część (rozdziały 12–14), zatytułowana *Sentience in Other Animals*, stanowi refleksję uzasadniającą, dlaczego ryby i bezkręgowce powinny stać się głównymi kandydatami do badań nad sferą doznaniową. Rozdział 12 zawiera faktograficzne streszczenie historii uchwalenia w Wielkiej Brytanii znowelizowanej ustawy o dobrostanie zwierząt (*Sentience*) Act 2022, którą Jonathan Birch ze swoim zespołem badawczym znacząco ukształtował. W rozdziale 13 argumentuje się, dlaczego – poza głowonogami i skorupiakami – także niektóre pająki, nicienie, ślimaki i larwy pewnych gatunków owadów zasługują na szczególną uwagę neuronaukowców, a być może również etyków. W rozdziale 14 autor dzieli się sugestiami co do kodeksów dobrych praktyk w zakresie hodowli bezkręgowców i humanitarnego uboju skorupiaków, jednoznacznie krytykując pomysły tworzenia kolejnych ferm ośmiornic. Ostatnia, piąta część – *Preparing for Artificial Sentience*, a więc rozdziały 15–17 – to pochylenie się nad bieżącymi eksperymentami dotyczącymi „sztucznej doznaniowości”, dużych modeli językowych, a nawet prób emulacji działania mózgu na bazie pełnego konektomu. Wszystkie te działania okazują się eksperymentowaniem ze sztucz-

nymi agentami o zdolnościach dorównujących ludzkiej doznaniowości. Wymaga to osobnych, intensywnych i przede wszystkim poważnych dyskusji naukowo-politycznych, przygotowujących opinię publiczną, prawo i etykę na nadejście nowej kategorii podmiotów doznających.

Chciałbym tutaj krótko zaakcentować, że przekładam tytułowe pojęcie *sentience* jako „doznaniowość” lub „doznawanie”, nie zaś jako „wrażliwość” bądź „odczuwanie”, chociaż łaciński czasownik *sentire* literalnie oznacza „czuć” albo „odczuwać”. Do tłumaczenia takiego skłaniają mnie analizy kanonu nomenklatury neuropoznawczej, własna praca badawcza oraz terminologia i argumentacja samego Jonathana Bircha. Ten ostatni przyczynowo wiąże – słusznie uzasadniając – doznaniowość z integracją multimodalnych struktur poznawczych. Definiuje on: „*sentience as the capacity for valenced experience*” (s. 23), czyli afektywnie zabarwione doświadczanie, a nie odczuwanie (*valenced feeling*). Zatem doznania traktuję jako pojęciowy synonim zmysłowo polimodalnych, percepcyjnie świadomych doświadczeń (*conscious experiences*) (s. 23), wywołujących w systemie poznawczym stan uświadomienia przetwarzanych zjawisk sensorycznych w znaczeniu nadanym przez Neda Blocka (*phenomenal consciousness*) (s. 26). Doznania jako intermodalne doświadczenia cechują się zabarwieniem afektywnym o pozytywnej lub negatywnej walencji. Chciałbym podkreślić, że doznawanie – synonim sentiencji bądź doświadczenia – jest stanem poznawczo bardziej złożonym i wyrafinowanym od takich treści, jak odczucia (interoceptywne, fizjologiczne), uczucia (stany emocjonalne) oraz od aktywności odczuwania cielesnego (głodu, zmęczenia, bólu). Z kolei zdolność odczuwania (*feeling*) przypisuję konstruowaniu oraz przetwarzaniu prostych i złożonych stanów cielesno-afektywnych, jak emocje i uczucia; posiadających zawężoną wartość poznawczą⁵, gdyż wydają się denotować monomodalne interocepty, wrażenia proprioceptywne, wrażenia bólowe bądź też stany fizjologiczne (głód, zmęczenie). Natomiast pojęcie wrażliwości (*sensitiveness, sensitivity*) lub fizjologicznego uwrażliwienia (*sensitisation*) organizmu na intero- i eksteroceptywne bodźce odnoszę do generowania elementarnych, monomodalnych wrażeń jako sensorycznych pobudeń proksymalnych (*sensations*), bez uwzględniania przetwarzania, zachodzącego w śródmózgowiu, międzymózgowiu i kresomózgowiu, oraz bez konieczności dysponowania tymi strukturami. Stąd tłumaczenie *sentience* jako doznaniowości wydaje się korespondować z propozycją Bircha i oznaczać konsolidację wrażeń z różnych modalności w złożone, choć jeszcze nie mentalne, percepty albo doświadczenia. Dysponowanie przez system poznawczy takimi cielesno-afektywno-poznawczymi doznaniem sugeruje posiadanie neurologicznego substratu w formie albo struktur mózgowia, albo funkcjonalnych analogów/homologów w układach neuronalnych

⁵ Joseph E. LeDoux, “Cognitive-Emotional Interactions in the Brain”, *Cognition and Emotion*, vol. 3, iss. 4 (1989): 268.

o niescentralizowanej architekturze (na przykład w modelu łańcuszkowym u owadów lub w zwojach mózgowych głowonogów) (s. 117–118).

Przechodząc do treści książki, główne przesłanie Bircha można oddać w następujących słowach: nigdy nie zakładaj braku doznaniowości w przypadku, gdy realistycznie mogłaby ona występować u danego osobnika, oraz nie traktuj potencjalnie doznających istot tak, jakby nic nie doznawały – niezależnie, o jakich grupach zwierząt jest mowa. Nadrzędny cel monografii to uświadomienie sobie, jak nasze praktyki polityczne, ekonomiczne i społeczne wobec zwierząt, wraz z powszechnym sposobem myślenia o istotach pozaludzkich, muszą dogłębnie się zmienić, gdy na poważnie rozważymy bieżące założenia i argumenty dotyczące zdolności doznawania w królestwie zwierząt. Problem w tym, że w temacie doznawania wśród żywych organizmów można z całą pewnością stwierdzić tylko tyle, że od dekad utrzymuje się wiele nieporozumień i polemik wokół tej zdolności. Książka Bircha jest próbą znalezienia antidotum na owe polemiki, autor proponuje bowiem teoretyczne ramy – zwane naukowym metakonsensusem – umożliwiające zgodę pomiędzy teoriami doznaniowości pomimo różnic co do szczegółowych kwestii (s. 45). Tak więc badacz ten niezmiernie ciekawie zestawia i porównuje stanowiska neurokognitywne, owocnie zarysowując ramy interdyscyplinarnego konsensusu co do wyjaśnienia zjawiska doznawania.

Nie zdradzając toku argumentacji – jak brzmi propozycja Bircha? Już na początku opracowania dowiadujemy się, że doznająca istota powinna być zdolna do generowania wspomnianych multimodalnych doświadczeń, czyli integrowania intero- oraz eksteroceptywnych wrażeń, śladów pamięciowych i prostych stanów emocjonalnych. Wszystkie te struktury poznawcze konsolidują się i synchronizują z oddolnym przetwarzaniem percepcyjnym, procesami samoregulacji organizmu (układ hormonalny) i kontrolą motoryczną (układ wykonawczy, tkanka mięśniowa), konstruując uproszczony stan tak zwanej świadomości anoetycznej lub fenomenalnej, który bywa nazywany również świadomością percepcyjną albo świadomością rdzenną. Funkcją doznaniowości i percepcji, z której wyłania się stan świadomy oraz bogatszy krajobraz mentalny, jest koordynacja działania, niekoniecznie celowo sprawczego – Birch zgodny jest między innymi z Godfreyem-Smithem i innymi badaczami. Dalej rozważa on, czy system poznawczy, będący w stanie świadomości, musi dysponować wyższymi strukturami korowymi oraz zdolnościami mentalnych operacji symbolicznych, a więc czy konieczne są akty autorefleksji, konstruowanie zaawansowanej teorii umysłu (cudzego bądź własnego) *etc.* Zdaniem Bircha niewątpliwie wymagana jest przestrzeń integracji wrażeń, przetwarzanych dzięki stymulacji z otoczenia oraz pobudzeniu własnego ciała, które cechują się pozytywnym lub negatywnym tonem hedonicznym. To dzięki owej dodatniej lub ujemnej walencji podmiot poznawczo i afektywnie doznaje całościowej sytuacji, w której się znajduje, jako przyjemnego bądź awersyjnego zdarzenia. Ostatecznie badacz

przedstawia definicję doznawania jako zdolność tworzenia i posiadania wartościujących/oceniających doświadczeń zmysłowych o podłożu neurokognitywnym. Nowatorstwo i koncyliacyjność podejścia Bircha polegają na tym, że tak ujęta doznaniowość wykracza poza zwierzęta kręgowce; jest wspólną płaszczyzną dla wielu odmiennych koncepcji i szczegółowych wyjaśnień, a jednocześnie opiera się na wielokrotnie zweryfikowanych dowodach neuropoznawczych. Co ciekawe, cielesna nocycepcja oraz generowanie mentalnych doznań bólowych – tak często kojarzonych z doznaniowością – są tylko jednymi z wielu możliwych doświadczeń walencyjnych (s. 260). Stąd doznaniowość nie jest synonimem doznawania bólu (s. 261), lecz szerszą kategorią i kompetencją poznawczą. Ostatecznie, doznająca istota (*sensient being*) jest organicznym lub wirtualnym systemem poznawczym, zdolnym do generowania walencyjnych albo wartościujących doświadczeń (*valenced experiences*), reprezentujących całe zdarzenia i sytuacje jako przyjemne, bolesne itd.

Definicja doznaniowości Bircha implikuje w systematyce taksonomicznej tytułowe punkty graniczne albo krawędzie doznania. Jak wskazuje autor, wiele wątpliwości budzą prymitywne bezkręgowce, a więc kolonijne stułbiopławy, krążkopławy, ukwiały i bezparzydełkowce, korale i gąbki oraz najmniejsze, planktonowe stawonogi (widłonogi, rozwielitki, artemie czy roztocza). Birch snuje rozważania, czy zdolność doznań jest osiągalna w mikroskopijnej skali; czy istnieje realna możliwość, że granicą doznaniowości są głowonogi, dziesięcionogi i owady. Jak łatwo się domyślić, odpowiedź badacza na temat granicy nie jest jednoznaczna: krawędź może być ostra lub rozmyta – w zależności od interpretacji. Autor porównuje teorie doznawania jako nagłego przeskoku ewolucyjnego (między innymi koncepcje Hakwana Lau, Christofa Kocha, Nicholasa Humphreya) z teoriami stopniowego wyłaniania się doznań poprzez drobne reorganizacje neuronalne (między innymi koncepcje Stanisława Dehaenę, Jean-Pierre'a Changeux). Dzięki rozważaniom mamy możliwość samodzielnego wypracowania odpowiedzi na pytania: czy wystarczające są neuronalne dowody na istnienie mechanizmów doznań w strukturach podkorowych u zwierząt, nawet przy braku dowodów behawioralnych oraz warstw korykalnych? A może potrzebne są również dowody behawioralne? Birch sugeruje, że być może najlepsza byłaby – niezwykle trudna do ujednolicenia – lista kryteriów doznaniowości z poziomu neurologicznego, behawioralnego oraz poznawczego. Jakąkolwiek jednak odpowiedź wypracujemy bądź uzyskamy, na poziomie polityczno-prawnych decyzji kluczowe jest ostrożne przejście od teoretycznych wątpliwości do praktycznego działania, gdzie ostrożność (*precautionary*), zwłaszcza w uzasadnianiu i tworzeniu aktów prawnych, jest dla autora recenzowanej książki podstawową wartością. Zakres tej ostrożności determinuje bowiem nasze codzienne postępowanie z doznającymi istotami.

Lektura nie jest wolna od drobnych wad. W kilku podrozdziałach mamy do czytania z uproszczeniami i powierzchownymi streszczeniami dużej liczby zawiłych

teorii, co wiąże się z częstym powoływaniem się na sporą grupę badaczy i może zaburzać uporządkowany odbiór treści u tych czytelników, którzy są słabiej zorientowani w bieżących badaniach neurokognitywnych. Odczuwalny jest również brak omówienia – choćby w zarysie, na wybranych przykładach – filogenetycznego rozwoju zdolności doznawania na przestrzeni setek milionów lat, chociaż taki szkic byłby bardzo pomocnym kontekstem ewolucyjnym w pierwszych trzech rozdziałach. Ostatni zauważalny mankament to zbyt mała liczba konkretnych przykładów gatunków, które stanowiłyby wygodną ilustrację dla bardzo wielu ogólnych, wysoce abstrakcyjnych spekulacji – szczególnie w pierwszej, głęboko teoretycznej połowie książki. Mimo tych kilku drobnostek odbiór całości w żaden sposób nie jest zakłócony, zaś lektura od pierwszej do ostatniej linijki tekstu pozostaje wielce satysfakcjonującym – *nomen omen* – doświadczeniem o zdecydowanie pozytywnej walencji.

* * *

Podsumowując, Birch skutecznie zrealizował swój cel i nie tylko określił ramy sensownego metakonsensusu pomiędzy całymi zespołami badawczymi i teoriami, ale także uzasadnił, że u podstaw wypracowanego pojęcia doznaniowości powinna znajdować się ciągła ostrożność eksplanacyjna czy narracyjna, wymagająca ciągłych debat naukowych, reform politycznych i dyskusji moralno-obyczajowych, ustalone rozstrzygnięcia co do naszych relacji ze zwierzętami są bowiem zawsze doraźne, zaś określone granice doznaniowości – a zarazem etycznej troski – są ruchome i wymagają przesunięć. Mimo różnorakich wątpliwości co do doznań u pewnych grup kręgowców czy bezkręgowców zasadą etyczną powinno być sprzyjanie istotom instytucjonalnie krzywdzonym, co oznacza zakładanie walencji i legalizację procedur zapobiegających cierpieniu jako środki ostrożności na wypadek, gdy doznaniowość zostanie u danej grupy potwierdzona. Ostrożność prawno-etyczna jest o tyle istotna, że analizowane przez Bircha stanowisko sentientyzmu/sentiocentryzmu – w przeciwieństwie do na przykład biocentryzmu – wymusza pewne priorytety standardów w ochronie dobrostanu zwierząt. Gradualizm intensywności i jakości doznań narzuca stopniowalny podział zasobów i środków, jakie są uwzględniane przez prawo. Zatem przemysłowy chów świerszczy, pstrągów oraz świń najpewniej nie będzie obwarowany jednakowymi przepisami i zakazami. W krytycznych sytuacjach realnego wyboru sentiocentryzm faworyzuje interesy kręgowców, dalej bezkręgowców i w końcu istot o największych wątpliwościach co do możliwości doznawania. Będąc tego świadomym, Birch wielokrotnie w swej pracy przywołuje biopolityczny punkt odniesienia dla swych analiz, którym jest apel o krajowe i międzynarodowe dyskusje

na arenie politycznej w sprawie określenia proporcjonalności zasobów i działań ochronnych względem grup zwierząt, biorąc pod uwagę moralny obowiązek unikania wszelkiego nieuzasadnionego cierpienia. Zwłaszcza poważne potraktowanie dobrostanu bezkręgowców pociąga konieczność propozycji kodeksów dobrych praktyk, proporcjonalnych do konkretnych zagrożeń dla dobrostanu choćby skorupiaków i głowonogów, eksploatowanych w przemyśle spożywczym. Szczególnie niepokojące jest naukowe zaniedbanie debat wokół doznaniowości bezkręgowców na tle rosnącego zainteresowania koncernów spożywczych stawonogami i mięczakami jako zrównoważonym źródłem białka, co podkreśla Birch przy okazji omawiania procesu nowelizacji brytyjskiej ustawy o dobrostanie zwierząt z 2022 roku.

W swej książce Jonathan Birch – jak wskazuje jej tytuł – z dużym rozmachem analizuje początki i zarazem granice doznaniowości w trzech kontekstach: medycznym, jak na przykład stan śpiączki, ogólnego znieczulenia i etapy prenatalnej ontogenezy człowieka; w badaniach nad zaawansowanymi, uczącymi się algorytmami AI; oraz w kontekście neuropoznawczym, gdzie kluczowe determinanty generują (albo skokowo, albo stopniowo) stany świadome i sprawczość w królestwie zwierząt. Wszystkie te refleksje i ewentualne konkluzje stale odnoszone są do zagadnień moralno-politycznych, fundują bowiem – jak dowodzi autor – badawcze priorytety, etyczne kodeksy dobrych praktyk i argumenty dla ustawowego nakazu dobrostanu. Często wspominany przez niego przykład zmian w prawodawstwie brytyjskim względem głowonogów i skorupiaków pomyślany jest jako drogowskaz transformacji biopolitycznej na arenie międzynarodowej. Tak szerokie spektrum rozważań – od neurobiologii i embriologii, przez filozofię i nowe technologie, aż po politykę i bioetykę stosowaną – powoduje, że mamy do czynienia z pasjonującą przygodą intelektualną, gdzie zawarty ogrom informacji z jednej strony może okazać się zderzeniem ze ścianą niezrozumiałej wiedzy specjalistycznej, ale z drugiej strony, gdy posiada się już pewną orientację w tematyce, ów ogrom informacji może zainspirować czytelnika do dalszego, samodzielnego wysiłku intelektualnego. Birch stara się, na ile jest to możliwe, stosować maksymalnie przystępny język i cierpliwie tłumaczyć zawiłości – znane głównie ekspertom – wokół pojęć „sentiencja” i „sentient”, unikając przy tym ciężkiego, specjalistycznego żargonu. A dodać należy, że termin „sentient” jest w Polsce używany często przez środowisko aktywistek i aktywistów działających na rzecz ochrony zwierząt – pojawiają się hasła między innymi „praw dla sentientów” czy „sentiokracji”, chociaż źródłosłów tych terminów pozostaje niejasny. W rezultacie jestem przekonany, że rozważania Bircha nad doprecyzowaniem sensu tytułowej sentiencji powinny bezdyskusyjnie stać się lekturą obowiązkową dla osób studiujących na kierunkach humanistycznych oraz interdyscyplinarnych, jak psychologia zwierząt, kognitywistyka, filozofia czy *animal studies*, a także dla wszystkich osób zafascynowanych biologicznymi źródłami podmiotowości, świadomości, zmysłowości i tytułowej doznaniowości.

Bibliografia

- Carruthers, Peter. *Human and Animal Minds*. New York: Oxford University Press, 2020.
- Godfrey-Smith, Peter. *Living on Earth: Life, Consciousness and the Making of the Natural World*. New York: Farrar Straus and Giroux, 2024.
- Humphrey, Nicholas. *Sentience: The Invention of Consciousness*. New York: Oxford University Press, 2022.
- LeDoux, Joseph E. "Cognitive-Emotional Interactions in the Brain". *Cognition and Emotion*, vol. 3, iss. 4 (1989): 267–289.
- Tye, Michael. *Tense Bees and Shell-Shocked Crabs: Are Animals Conscious?* New York: Oxford University Press, 2016.

Marcin Urbaniak – kognitywista, zoopsycholog i bioetyk w krakowskim Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej, a także założyciel interdyscyplinarnego Animal Behaviour and Mind Laboratory. Zajmuje się zawodowo ewolucją struktur i procesów poznawczych oraz ich ujęciem porównawczym w królestwie zwierząt. Prowadzi badania w obszarach zoosemiotyki i komunikacji międzygatunkowej oraz dotyczące zwierzęcych zachowań społecznych i wyższych czynności psychicznych, w tym podmiotowej sprawczości, kodowania predykcyjnego czy nisz afektywnych u wybranych gatunków. Wynikami swych badań uzasadnia konieczność ciągłej poprawy dobrostanu zwierząt. W czasie wolnym działa jako aktywista i edukator na rzecz ochrony przyrody. E-mail: marcin.urbania@up.krakow.pl.

Marcin Urbaniak – a cognitive scientist, zoopsychologist and bioethicist at the University of the National Education Commission in Krakow, as well as the founder of the interdisciplinary Animal Behaviour and Mind Laboratory. His professional interests include the evolution of cognitive structures and processes and their comparative perspective in the animal kingdom. He conducts research in the areas of zoosemiotics and interspecies communication, as well as on animal social behaviour and higher mental functions, including subjective causation, predictive coding or affective niches in selected species. His research results justify the need for continuous improvements in animal welfare. In his free time, he works as a conservation activist and educator. E-mail: marcin.urbania@up.krakow.pl.

Redakcja: Aleksandra Kalaga (teksty angielskie), Agnieszka Plutecka (teksty polskie)

Konsultacja językowa – język rosyjski: Gabriela Wilk

Projekt okładki: Anna Krasnodębska-Okreglicka

Przygotowanie okładki do druku: Paulina Dubiel

Korekta: Adriana Szaforz

Łamanie: Paulina Dubiel

ISSN 2451-3849

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0
Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 26,0. Ark. wyd. 33,5.

Egzemplarz bezpłatny

Więcej o książce

